

ARCHEO LOGICKÉ ROZHLEDY

Archeologické rozhledy LV–2003, sešit 4

Recenzovaný časopis

Vydává Archeologický ústav Akademie věd České republiky v Praze.

<http://www.arup.cas.cz>

Peer-reviewed journal published by the Institute of Archaeology, Prague.

<http://www.arup.cas.cz>

<http://www.arup.cas.cz/publikace/publikace.htm>

Adresa redakce

Letenská 4, CZ-118 01 Praha 1; e-mail: jezek@arup.cas.cz

tel.: 00420/607942455, 257533782; fax: 00420/257532288

Vedoucí redaktor – Editor in chief

Martin Ježek

Redakční rada – Editorial board

Andrea Bartošková, Martin Bartelheim, Jan Blažek, Jan Klápště,
Jiří Macháček, Martin Oliva, Vladimír Salač, Josef Unger

Pokyny pro autory viz AR 1/2003, s. 224, nebo internetové stránky AR. – Instructions to authors on the AR Internet pages, or in AR 1/2003, p.224.

Technická redakce: Alena Kornová. Sazba: Marcela Hladíková. Tisk: PBtisk Příbram.

Vychází čtyřikrát ročně.

Rozšiřuje, informace o předplatném podává a objednávky přijímá DUPRESS, Podolská 110, CZ-147 00 Praha 4; tel. 241433396, dupress@tnet.cz

Orders from abroad: SUWECO CZ s.r.o., Českomoravská 21, CZ-180 21 Praha 9, Czech Republic, nakup@suweco.cz; Kubon & Sagner, P.O.Box 341018, D-80328 München 34, Germany, postmaster@kubon-sagner.de

Tento sešit vyšel v lednu 2004.

Doporučená cena 75,– Kč

© Archeologický ústav AV ČR Praha 2003

ISSN 0323–1267

NOVÉ PUBLIKACE ARCHEOLOGICKÉHO ÚSTAVU AV ČR PRAHA NEW BOOKS FROM THE INSTITUTE OF ARCHAEOLOGY IN PRAGUE

MEDIAEVALIA ARCHAEOLOGICA 3. Pražský hrad a Malá Strana. Praha 2001. 328 s. Czech with English and German summaries. 170 Kč / 20 €.

Miroslav Richter – Rudolf Krajíc: SEZIMOVO ÚSTÍ. ARCHEOLOGIE STŘEDOVĚKÉHO PODDANSKÉHO MĚSTA 2. Levobřežní předměstí – archeologický výzkum 1962–1988. Praha – Sezimovo Ústí – Tábor 2001. 195 s. + přílohy. Czech with German summary. 390 Kč / 32 €.

Kateřina Tomková: LEVÝ HRADEC V ZRCADLE ARCHEOLOGICKÝCH VÝZKUMŮ. Díl I. Castrum Pragense 4. Praha 2001. 284 s. Czech with German summary. 250 Kč / 26 €.

Natalie Venclová: VÝROBA A SÍDLA V DOBĚ LATÉNSKÉ. PROJEKT LODĚNICE. S příspěvky E. Neustupného, M. Malkovského, B. Žákové, P. Valterové. Praha 2001. 399 s. Czech with English summaries. 350 Kč / 34 €.

ARCHEOLOGIE NENALÉZANÉHO. Sborník přátel, kolegů a žáků k životnímu jubileu Slavomila Vencla. Evžen Neustupný red. Plzeň – Praha 2002. 299 s. Czech with English summaries. 150 Kč / 20 €.

BYLANY VARIA 2. Ivan Pavlů ed. Praha 2002. 227 s. Czech with English summaries. 350 Kč / 30 €.

CASTELLOLOGICA BOHEMICA 8. Tomáš Durdík ed. Praha 2002. 624 s. Czech with English and German summaries. 623 Kč / 26 €.

FERNKONTAKTE IN DER EISENZEIT – DÁLKOVÉ KONTAKTY V DOBĚ ŽELEZNÉ. Konference Liblice 2000. Amei Lang – Vladimír Salač Hg. Praha 2002. 441 S. Souhrny česky. 400 Kč / 35 €.

MEDIAEVALIA ARCHAEOLOGICA 4. Jan Klápště ed.: Archeologie středověkého domu v Mostě (čp. 226). Praha – Most 2002. 382 s. Czech with English summaries. 240 Kč / 30 €.

RURALIA IV. The rural house from the migration period to the oldest still standing buildings. Památky archeologické – Suppl. 15. Jan Klápště ed. Prague 2002. 362 pp. 350 Kč / 20 €.

Jiří Hošek: METALOGRAFIE VE SLUŽBÁCH ARCHEOLOGIE. Praha – Liberec 2003. 252 s. Czech with English summary. 250 Kč / 26 €.

Marek Suchý: SOLUTIO HEBDOMADARIA PRO STRUCTURA TEMPLI PRAGENSIS. Stavba svatovítské katedrály v letech 1372–1378. Díl I. Castrum Pragense 5. Praha 2003. 176 s. Czech with English summary. 200 Kč / 20 €.

VÝZKUMY V ČECHÁCH 2000. Praha 2003. 455 s. 150 Kč.

Orders:

- Archeologický ústav AV ČR, Knihovna, Letenská 4, CZ-118 01 Praha 1, Czech Republic; knihovna@arup.cas.cz
- Beier & Beran – Archäologische Fachliteratur, Thomas–Müntzer–Str. 103, D–08134 Langenweissbach, Germany; verlag@beier-beran.de
- Kubon & Sagner, Buchexport–Import, P.O.Box 341018, D–80328 München, Germany; postmaster@kubon-sagner.de
- Oxbow Books, Park End Place, Oxford OX1 1HN, United Kingdom
- Rudolf Habelt GmbH, Am Buchenhang 1, D–53115 Bonn, Germany; info@habelt.de

OBSAH

<i>Markéta Bromová – Viktor Černý – Martin Hájek – Jaroslav Brůžek, Agreement of molecular biology and morphology methods in sex determination of human bones from Žatec cemetery (11th – 13th century AD) – Shoda v určení pohlaví při aplikaci molekulárně biologických a morfologických metod na lidské kosterní pozůstatky ze Žatce 11.–13. století</i>	687–694
<i>Martin Golec, O konci bohatých horákovských hrobů a datování Býčí skály podle keramiky – Das Ende der reichen Gräber der Horákov-Kultur und die Datierung der Býčí skála-Höhle aufgrund der Keramikfunde</i>	695–717
<i>Jan Zavřel, Skláři v pražském podhradí? – Glassworking in the suburbium of the Prague Castle?</i>	718–735
<i>Petr Sokol, Šibenice v Bečově nad Teplou a archeologie popravišť – The gallows at Bečov nad Teplou and the archaeology of places of execution</i>	736–766

MATERIALIA

<i>Jeffrey S. Illingworth – James M. Adovasio – Olga Soffer – Ondrej Šedo, A textile/ basketry impression from the Neolithic site of Luleč (Central Moravia) – Doklad textilní výroby/košíkářství na nádobě z neolitického sídliště v Lučči (střední Morava)</i>	767–771
<i>Václav Moucha, Pokus o interpretaci nálezu z období kultury se zvoncovitými poháry ve Svobodných Dvorech (okr. Hradec Králové) – Versuch der Interpretation eines Fundes aus der Zeit der Glockenbecherkultur in Svobodné Dvory (Kr. Hradec Králové, Ostböhmen)</i>	772–783

DISKUSE

<i>Evžen Neustupný, Poznámka k výzkumu Závisti</i>	784–786
<i>Jan Klápště, Poznámky o sociálních souvislostech počátků šlechtických hradů v českých zemích – Bemerkungen zu den sozialen Zusammenhängen der Anfänge der Herrenburgen in den böhmischen Ländern</i>	786–800

AKTUALITY

<i>L. Jiráň, Mezinárodní konference o ochraně archeologických památek „Illegal archaeology?“ v Berlíně</i>	801–802
<i>Miroslav Popelka – Miroslava Šmolíková, Dny pravěkých technologií v archeoparku v Praze-Troji aneb Jak dál?</i>	803–806
<i>Eduard Krekovič, Stretnutie univerzitných pedagógov–archeológov</i>	806
<i>Martin Gojda, Vzpomínka na Miroslava Báalka (1946–2003)</i>	806–808
<i>PK, Životní jubileum Jaroslava Tejralla</i>	808–809
<i>V. Martererová, Bibliografie prací doc. PhDr. Jaroslava Tejralla, DrSc.</i>	809–815

NOVÉ PUBLIKACE

- V. Černý*, Bryan Sykes: The Seven Daughters of Eve (New York – London 2001) 816–818
- Petr Kostrhun*, Jan Gancarski ed.: Starsza i środkowa epoka kamienia w Karpatach polskich (Krosno 2002) 818–823
- Filip Laval*, Frédéric Trément: Archéologie d'un paysage. Les Étangs de Saint-Blaise (Bouches-du-Rhône) (Paris 1999) 824–826
- Vladimír Salač*, Natalie Venclová: Výroba a sídla v době laténské. Projekt Loděnice. S příspěvky E. Neustupného, M. Malkovského, B. Žákové a P. Valterové (Praha 2001) 827–839
- Zdeněk Smrž*, Natalie Venclová: Výroba a sídla v době laténské. Projekt Loděnice. S příspěvky E. Neustupného, M. Malkovského, B. Žákové, P. Valterové (Praha 2001) 839–844
- Radek Bláha*, František Musil: Osídlování Poorlicka v době předhusitské. Kraj na Tiché Orlici, v povodí Třebovky a Moravské Sázavy (Ústí nad Orlicí 2002) 845–849
- Martin Tomášek*, Vladimír Brůna – Ivan Buchta – Lenka Uhlířová: Identifikace historické sítě prvků ekologické stability krajiny na mapách vojenských mapování (Ústí nad Labem 2002) 849–850
- K. Kuběňová*, Česká antropologie 50 (Olomouc 2000) 850
- M. Laštovičková*, Česká antropologie 51 (Olomouc 2001) 850–851
- Ivo Štefan*, Bożena i Wojciech Dzieduszyccy: Średniowieczne i nowożytne dary monetarne złożone w pochówkach kościoła św. Piotra w Kruszwicy. In: Civitas & villa. Miasto i wieś w średniowiecznej Europie środkowej (Wrocław – Praha 2002) 851–853
- Justyna Baron*, A. F. Harding: European Societies in the Bronze Age (Cambridge 2000) 853–854
- Ján Spišiak*, D. Hovorka – Ľ. Illášová: Anorganické suroviny doby kamennej (Nitra 2002) 854–855
- Vojtěch Kašpar*, Jan Chochorowski: Problemy dendrochronologii rosyjskich stacji łowieckich na Spitsbergenie. Problems of the Dendrochronology of Russian Hunting Stations on Spitsbergen. Проблемы дендрохронологии русского промысла на Шпицбергене (Kraków 1999) 855–856
- Helena Březinová*, Jerzy Maik: Sukienictwo Elbląskie w średniowieczu (Łódź 1997) 856–857
- Jean Papineschi*, Marseille, les ateliers de potiers du XIIIe s. et le quartier Sainte-Barbe (V^e–XVIIe s.) (Paris 1997) 857–858
- Markéta Bromová*, P. Nikolai – P. Zima eds.: Lexical and Structural Diffusion. Interplay of Internal and External Factors of Language Development in the West African Sahel (Nice 2002) 858
- K. Krchová*, Przegląd archeologiczny 48 (Wrocław 2000) 858–859
- H. Klempererová*, Przegląd archeologiczny 49 (Wrocław 2001) 859
- M. Jančo*, Rímske pamiatky na Slovensku. Römische Denkmäler in der Slowakei. Roman Monuments in Slovakia (Bratislava 2000) 859–861

BIBLIOGRAFIE ČESKÉ, MORAVSKÉ A SLEZSKÉ ARCHEOLOGIE ZA R. 2000–2001 — BIBLIOGRAPHY OF BOHEMIAN, MORAVIAN, AND SILESIA ARCHAEOLGY FOR THE YEARS 2000–2001 862–920

OBSAH ARCHEOLOGICKÝCH ROZHLEDŮ LV–2003 921–930

NOVÉ PUBLIKACE

- V. Černý*, Bryan Sykes: The Seven Daughters of Eve (New York – London 2001) 816–818
- Petr Kostrhun*, Jan Gancarski ed.: Starsza i środkowa epoka kamienia w Karpatach polskich (Krosno 2002) 818–823
- Filip Laval*, Frédéric Trément: Archéologie d'un paysage. Les Étangs de Saint-Blaise (Bouches-du-Rhône) (Paris 1999) 824–826
- Vladimír Salač*, Natalie Venclová: Výroba a sídla v době laténské. Projekt Loděnice. S příspěvky E. Neustupného, M. Malkovského, B. Žákové a P. Valterové (Praha 2001) 827–839
- Zdeněk Smrž*, Natalie Venclová: Výroba a sídla v době laténské. Projekt Loděnice. S příspěvky E. Neustupného, M. Malkovského, B. Žákové, P. Valterové (Praha 2001) 839–844
- Radek Bláha*, František Musil: Osídlování Poorlicka v době předhusitské. Kraj na Tiché Orlici, v povodí Třebovky a Moravské Sázavy (Ústí nad Orlicí 2002) 845–849
- Martin Tomášek*, Vladimír Brůna – Ivan Buchta – Lenka Uhlířová: Identifikace historické sítě prvků ekologické stability krajiny na mapách vojenských mapování (Ústí nad Labem 2002) 849–850
- K. Kuběňová*, Česká antropologie 50 (Olomouc 2000) 850
- M. Laštovičková*, Česká antropologie 51 (Olomouc 2001) 850–851
- Ivo Štefan*, Bożena i Wojciech Dzieduszyccy: Średniowieczne i nowożytne dary monetarne złożone w pochówkach kościoła św. Piotra w Kruszwicy. In: Civitas & villa. Miasto i wieś w średniowiecznej Europie środkowej (Wrocław – Praha 2002) 851–853
- Justyna Baron*, A. F. Harding: European Societies in the Bronze Age (Cambridge 2000) 853–854
- Ján Spišiak*, D. Hovorka – Ľ. Illášová: Anorganické suroviny doby kamennej (Nitra 2002) 854–855
- Vojtěch Kašpar*, Jan Chochorowski: Problemy dendrochronologii rosyjskich stacji łowieckich na Spitsbergenie. Problems of the Dendrochronology of Russian Hunting Stations on Spitsbergen. Проблемы дендрохронологии русского промысла на Шпицбергене (Kraków 1999) 855–856
- Helena Březinová*, Jerzy Maik: Sukienictwo Elbląskie w średniowieczu (Łódź 1997) 856–857
- Jean Papineschi*, Marseille, les ateliers de potiers du XIIIe s. et le quartier Sainte-Barbe (V^e–XVIIe s.) (Paris 1997) 857–858
- Markéta Bromová*, P. Nikolai – P. Zima eds.: Lexical and Structural Diffusion. Interplay of Internal and External Factors of Language Development in the West African Sahel (Nice 2002) 858
- K. Krchová*, Przegląd archeologiczny 48 (Wrocław 2000) 858–859
- H. Klempererová*, Przegląd archeologiczny 49 (Wrocław 2001) 859
- M. Jančo*, Rímske pamiatky na Slovensku. Römische Denkmäler in der Slowakei. Roman Monuments in Slovakia (Bratislava 2000) 859–861

BIBLIOGRAFIE ČESKÉ, MORAVSKÉ A SLEZSKÉ ARCHEOLOGIE ZA R. 2000–2001 — BIBLIOGRAPHY OF BOHEMIAN, MORAVIAN, AND SILESIA ARCHAEOLGY FOR THE YEARS 2000–2001 862–920

OBSAH ARCHEOLOGICKÝCH ROZHLEDŮ LV–2003 921–930

Agreement of molecular biology and morphology methods in sex determination of human bones from Žatec cemetery (11th – 13th century AD)

Shoda v určení pohlaví při aplikaci molekulárně biologických a morfolo-
gických metod na lidské kosterní pozůstatky ze Žatce 11.–13. století

Markéta Bromová – Viktor Černý – Martin Hájek – Jaroslav Brůžek

Specimens of human adult bones from Žatec cemetery (11th – 13th century) were investigated for determination of sex by molecular genetic methods. Sequence length difference in amelogenin gene locus on both X and Y chromosomes was chosen for its value in sexing. A modification of the silica method for extraction of aDNA was used. In 94.7% (18 out of 19 specimens) extraction was successful. Obtained data were then confronted with the results given by morphological sexing methods and the concordance of both techniques was 83.3%. This observation can be also taken as an indirect proof of authenticity of extracted aDNA fragments.

sex determination – ancient DNA – silica method of extraction – primary and secondary diagnosis

Vybrané kostry dospělých jedinců z žateckého pohřebiště (11.–13. století) byly podrobeny molekulárně genetickému určení pohlaví. Pro tyto účely byl zvolen specifický úsek DNA na X i Y chromozomu (80/83 bp) kódující bílkovinu zubní skloviny amelogenin. Extrakce DNA byla provedena pro účely laboratoře upravenou metodou silika. V 94,7 % (18 z 19 koster) se podařilo získat DNA. Výsledky byly dále konfrontovány s určeními zjištěnými morfolo- gickými metodami a konkordance obou technik byla stanovena na 83,3 %. Toto zjištění lze rovněž považovat za nepřímý doklad authenticity DNA izolované ze středověkých kostí.

určení pohlaví – pravěká DNA – silikátová metoda izolace – primární a sekundární diagnóza

Introduction

Ancient DNA (aDNA), first introduced by Higuchi *et al.* (1984), has a great potential in archaeology. One of the contributions is sex determination of skeletons, which helps in reconstruction of social structure of past societies. Especially in cases of fragmentary bone remains molecular biology method is the only possibility for informative data retrieving. However the main problem in aDNA study is contamination of ancient biological samples with modern human DNA that can not be distinguished from the authentic templates (Kaestle *et al.* 2002). One of the possible approach in authentication of aDNA is confrontation of individual's sex defined by two independent methods – morphological and that of molecular genetics.

Information about sex is hidden in DNA of biological tissues. After long time spent in burial environment aDNA is in very low quantities, fragmented into sequences mainly not longer than 450bp (Cooper *et al.* 1992). The bases of aDNA are to a great extent chemically modified (Lindahl 1993; Höss *et al.* 1996). Those properties have significant effect upon amplifiability of ancient DNA through the use of PCR method.

There are many methods for DNA isolation from hard bone tissue. The phenol-chloroform method (*Sambrook et al. 1989*) is suitable for high DNA yields, but some proteins that can inhibit subsequent PCR amplification often contaminate its extract. Another method uses silica particles (SiO_2) to bind DNA. It gives similar yields and the extract seems to be free of inhibitory contaminants. Combination of phenol-chloroform and silica method (*Krings et al. 1997*) should be optimal for aDNA isolation for its high yields refined on silica absorbing material, but hazardous phenol manipulation is risky. Therefore, in this study we have optimized original silica isolation method with the use of guanidine thiocyanate as a binding agent (*Boom 1990; Höss – Pääbo 1993; Evison et al. 1997*).

DNA-based sex determination of skeletal remains was first performed by PCR amplification of Y chromosome-specific sequences (*Hummel – Hermann 1991*). However, in case of female sex there was no positive signal, which could also mean, that aDNA is not preserved or that the amplification failed. Another possibility of sex determination is an analysis of amelogenin gene locus present on both X and Y-chromosomes. It has started to be widely used for its positive electrophoresis signals for both sexes (*Nakahori et al. 1991*). Gene for amelogenin protein is located on the pseudoautosomal region Xp22.1–Xp22.3 and Yp11.2. There are 5 deletions on X-chromosome (22–80bp) and 5 deletions on the Y-chromosome (1–183bp) (*Haas-Rochholz – Weiler 1997*). For aDNA analysis generally the aim is to amplify fragments at lengths up to 150bp, because aDNA is degraded and fragmented into pieces mainly shorter than 200bp (*Pääbo 1989*). In forensic laboratories where also degraded biological material is on daily basis, amplification of amelogenin products of lengths 106/112bp is well established for sex determination. In our laboratory of biomolecular archaeology we use even shorted product 80/83bp (*Haas-Rochholz – Weiler 1997*).

The aim of this study was to establish specific protocol for aDNA isolation that would reveal true uncontaminated results. For this reason we have taken only adult individuals with sex defined by bone morphology and compared our results to them. When molecular genetics brings similar results, one can consider such a study as trustworthy. We suppose that when the degree of agreements of the two approaches reaches 95% and more the reliability of both methods should be well supported as well as the authenticity of aDNA.

Materials and methods

Contamination precautions. Standard precautions were taken against contamination with intrusive DNA (*Poinar 2003*). aDNA extraction procedure was held in a room, where no modern DNA had ever been isolated. This room was apart from laboratory, where PCR and electrophoresis took place. All the laboratory equipment was maintained to keep uncontaminated. We used 5% sodium hypochlorite and household bleach for instruments and surfaces. Plastic gloves were changed frequently. Plastic laboratory ware and glass vessels were autoclaved before use. Isolation of aDNA and PCR mastermix were set up in laminar flow cabinet. System of blind controls was applied.

Sample preparation. We took 19 adult individuals from medieval collection of human remains excavated in Žatec at Chelčického square in years 1999–2000. Those human individuals were chosen for their high preservation of skeletal remains. Higher expression of morphological traits for sex assessment was set as the main criterion in our study where the highest possible accuracy had to be reached. As specimens for genetic analysis fragments of ribs or teeth were taken. We selected tissue samples with good macroscopic status. Teeth had no crevice or visible holes; no openings into spongiosa part were apparent on the rib bone fragments (according to *Richards et al. 1995*). Intact teeth were soaked in 5% sodium hypochlorite and

bones were abraded by scalpel to decontaminate the surface. Only compacta was taken as a sample. 10 min of UV light exposure (254 nm) on both sides of bone surface was applied. Specimens were brought to a fine powder by a vibrating ball mill.

Extraction of ancient DNA. For extraction we used a modification of original Evison's protocol (Evison *et al.* 1997). About 0.5g bone powder was mixed with 0.5M EDTA (pH 8.0) for two days on a rotary mixer. Then proteinase K was added and the whole content was kept one more day in motion. Extraction procedure then consisted of steps including adding 4M GuSCN (pH 7.0) and 20 μ l silica solution and incubating for 2 hours on a rotary mixer. Pellet formed by aDNA and silica suspension was after short spin twice washed in 70% ethanol and once in acetone. DNA was eluted in water and stored in -20°C . 1–3 rounds of extraction from the same bone sample were used to investigate whether or not it can influence aDNA yield. Usually the second round of extraction increased aDNA yield to detectable extent.

Amplification of nuclear aDNA. PCR reaction was done in Techne cycler (Techgene, UK) in a total volume of 25 μ l. 7 μ l of aDNA extract was added in reaction consisting of: 1x PCR buffer, 0.2mM dNTPs, 2.25mM MgCl₂, 40 μ g BSA and 0.625U Taq polymerase (all from Fermentas, LT) and 7pmoles of each primer Amel 80/83 (Haas-Rochholz – Weiler 1997). Amplification profile was optimal with: initial denaturation at $94^{\circ}\text{C}/2$ min followed by 10 cycles of $94^{\circ}\text{C}/20\text{s}$ and $58^{\circ}\text{C}/30\text{s}$, 25 cycles of $94^{\circ}\text{C}/30\text{s}$, $56^{\circ}\text{C}/30\text{s}$ and $72^{\circ}\text{C}/30\text{s}$, and 10 cycles of $94^{\circ}\text{C}/30\text{s}$, $55^{\circ}\text{C}/30\text{s}$ and $72^{\circ}\text{C}/30\text{s}$. Final elongation (72°C) was kept for 5 min. We have experienced how difficult it might be to establish optimized PCR protocol for detection of low amounts of degraded aDNA.

Analyzing of amplified products. Volume of 8 μ l of amplified product was analyzed for its length first on 2% agarose gel electrophoresis. If product was detected via ethidium bromide staining, then particular sample was put on 14% polyacrylamide gel electrophoresis (PAGE) for detection of 3bp length-difference.

Sex determination by morphological approach. Morphological sex determination was based on the concept of "primary and secondary" sex diagnosis (cf. Murail *et al.* 1999; Černý *et al.* 1999). The primary diagnosis was undertaken on the group of individuals with preserved pelvic bone – the most reliable part of the skeleton when dealing with a population sample of an unknown extent of sexual dimorphism of extra-pelvic dimensions. For primary sex determination we have chosen both metric (Houët *et al.* 1995; Murail *et al.* 1999) and visual (Brůžek 1991; Bruzek 2002) approaches. The metric analysis was carried out by the interactive computer program COMPUTSEX (Murail *et al.* 1999) which classifies an unknown adult pelvic bone according to a large multiethnic and multiregional sample of human pelvic bones of known sex and uses a combination of four up to eight linear dimensions for the calculation of its posterior probability. The visual determination of sex from morphological characteristics of the skeletal pelvis is based on five traits (Bruzek 2002), each one with firmly defined degrees of feminisation and masculinisation.

The secondary sex diagnosis consisted of calculation of posterior probabilities of discrimination functions (statistic package *Statistica* ©) based on 31 non-pelvic post-cranial dimensions of the individuals whose sex had been determined by the primary diagnosis. This approach considered the specificity of sexual dimorphism of the population under study. Nine dimensions of femur, nine dimensions of tibia, one dimension of fibula, seven dimensions of humerus, one dimension of radius, one dimension of ulna, two dimensions of scapula, and one dimension of clavicle (Bräuer 1988) figured in the analysis. Like for primary diagnosis on the pelvis, we measured both sides. For the calculation left side was taken, in case of its absence the observation from right side was used. For the calculation of posterior probabilities of discriminatory functions we chose combination of variables which are numerically well represented and which have at the same time higher discriminatory power (low Wilks' lambda).

Results

The results of primary and secondary morphological as well as molecular genetic analysis are presented in Table 1. In 18 out of 19 ancient bone samples the extractions were successful. Mainly the second round of extractions yielded detectable amounts of aDNA compared to

Fig. 1. Image of PAGE gel where sex is being assessed, M – molecular weight marker pUC 18 DNA Msp I Digest, 1–10 samples of individuals (1 – AO 9821 female, 2 – AO 9586 male, 3 – AO 9772 female, 4 – AO 9586 male, 5 – AO 9732 not determined, 6 – AO 9821 not determined, 7 – positive control with recent male DNA, 8 – AO 9838 female, 9 – AO 9838 – female, 10 – AO 9586 – male). Double band represents lengths of 80/83bp (male) and single band 80/80bp (female). – Obr. 1. Polyakrylamidový gel s určením pohlaví, M – molekulární marker pUC 18 DNA Msp I Digest, 1–10 vzorky jedinců (1 – AO 9821 žena, 2 – AO 9586 muž, 3 – AO 9772 žena, 4 – AO 9586 muž, 5 – AO 9732 neurčený, 6 – AO 9821 neurčený, 7 – pozitivní kontrola s recentní DNA muže, 8 – AO 9838 žena, 9 – AO 9838 – žena, 10 – AO 9586 – muž). Dva pruhy označují muže (80/83 bp), jeden pruh ženu (80/80 bp).

no product detection in the first round. Primary extract (supernatant with EDTA and proteinase K after the first centrifugation) had brown colour when it originated from bone specimen and white colour when it had tooth origin.

In 83.3% (15 out of 18 samples) the genetically determined sex agreed with the one morphologically identified (No. 1, 2, 4, 5, 8–15, 17, 18, 19 in Table 1). Disagreement happened in 16.6% (3 out of 18, cases No. 6, 7, 16 in Table 1). All the three samples were only once determined. Two out of these three samples were genetically determined as women with visible band of 80bp. 1 out of 3 differently identified individuals was male with bands of 80/83bp. Where two or more samples of one individual were proceeded simultaneously, there was a concordance among the amounts of amplified products. Samples of bone and tooth of one individual were never subjected to the same aDNA isolation process.

Discussion

We have successfully developed an aDNA extraction protocol for retrieving information about sex of individuals from 11th – 13th century. In 18 out of 19 (94.7%) cases we obtained aDNA in such a status that it was possible to apply PCR technique. This ratio is higher than average but still falls into range previously obtained by other aDNA studies. In a study where genetic and morphological methods were also compared aDNA was extracted in 12 out of 42 (28.5%) samples (*Götherström et al. 2002*). In a similar work, biomolecular archaeologists were able to detect aDNA amelogenin locus in 18 out of 22 individuals (81%) including young individuals (*Faerman et al. 1995*). In a study of *Vernesi et al. (1999)* where also both methods were compared, aDNA was extracted in 100% cases but gave only 76% sex agreement of both methods. Inconsistencies between morphometric and genetic sex data were also found in a study, where 3 out of 5 buried individuals revealed different sex when both methods were applied (*Götherström et al. 1997*).

No	Skeleton				Primary sex diagnosis						Secondary sex diagnosis		GENE	
	AO	pF	pM	visual	SD1 f	SD1m	SD2 f	SD2 m	SD3 f	SD3 m	bone	teeth		
1	9586	0,000	1,000	m	0,004	0,996	nd	nd	nd	nd	M	–		
2	9602	0,003	0,997	m	0,687	0,313	0,256	0,744	0,229	0,771	M	–		
3	9732	1,000	0,000	f	0,914	0,086	nd	nd	nd	nd	–	–		
4	9736	0,000	1,000	m	nd	nd	nd	nd	nd	nd	M	–		
5	9738	1,000	0,000	f	0,565	0,435	0,644	0,356	nd	nd	–	F		
6	9748	0,000	1,000	m	0,161	0,839	0,002	0,998	0,004	0,997	F	–		
7	9761	0,994	0,006	f	0,967	0,033	0,921	0,079	nd	nd	–	M		
8	9772	1,000	0,000	f	0,757	0,243	0,972	0,028	nd	nd	F	–		
9	9774	0,996	0,004	f	nd	nd	nd	nd	0,898	0,102	F	–		
10	9775	1,000	0,000	f	0,955	0,045	0,982	0,018	0,991	0,009	F	F		
11	9782	1,000	0,000	f	0,909	0,091	0,998	0,003	0,994	0,006	F	F		
12	9784	0,000	1,000	m	nd	nd	0,001	0,999	nd	nd	M	–		
13	9787	0,000	1,000	m	0,030	0,970	0,000	1,000	nd	nd	M	–		
14	9788a	0,000	1,000	m	nd	nd	0,803	0,197	0,628	0,372	M	–		
15	9795	0,000	1,000	m	0,454	0,546	0,043	0,957	nd	nd	M	–		
16	9798	0,000	1,000	m	nd	nd	nd	nd	nd	nd	F	–		
17	9821	1,000	0,000	f	nd	nd	nd	nd	0,134	0,867	F	–		
18	9822	0,993	0,007	f	0,376	0,625	0,959	0,041	nd	nd	F	–		
19	9838	1,000	0,000	f	0,691	0,309	0,874	0,126	0,826	0,174	F	–		

Table 1. The confrontation of morphological and molecular genetic results of sex determination of 19 individuals from Žatec necropolis. AO – inventory number of the skeleton; pF – probability of female sex by primary diagnosis (metric approach); pM – probability of male sex by primary diagnosis (metric approach); visual – result of visual approach of primary diagnosis; SD1 f (m) – female (male) posterior probability of discriminant function based on the antero-posterior diameter of femur diaphysis combined with the maximal length of tibia; SD2 f (m) – female (male) posterior probability of discriminant function based on the diameter of femoral head combined with the maximal diameter in the middle of humerus; SD3 f (m) – female (male) posterior probability of discriminant function based on the maximal length of radius combined with the maximal length of the articular facet of scapula; GENE – molecular genetic testing by amelogenin locus; nd – data not available. – Tab. 1. Konfrontace morfologických a molekulárně geneti-ckých výsledků určení pohlaví 19 jedinců z žateckého pohřebiště. AO – inventární číslo kostry; pF – pravdě-podobnost ženského pohlaví primární diagnózou (metrický přístup); pM – pravděpodobnost mužského pohlaví primární diagnózou (metrický přístup); visual – výsledek morfoskopické metodiky primární dia-gnózy; SD1 f (m) – posteriorní pravděpodobnost ženského (mužského) pohlaví u diskriminační funkce založené na předozadním průměru diafýzy kosti stehenní kombinované s maximální délkou kosti holenní; SD2 f (m) – posteriorní pravděpodobnost ženského (mužského) pohlaví u diskriminační funkce založené na průměru hlavice kosti stehenní kombinované s maximálním průměrem středu kosti ramenní; SD3 f (m) – posteriorní pravděpodobnost ženského (mužského) pohlaví u diskriminační funkce založené na maxi-mální délce kosti vřetení kombinované s maximální délkou artikulační plochy lopatky; GENE – moleku-lárně genetické testování amelogeninového lokusu; nd – údaj není k dispozici.

In our study, the results of sex determination correlated in 83.3%. The system of sex assignment might reach only two values – male or female. So there is always 50% chance of random success. The chance that false positive results happened in our study was calculated to 0.03%. In a case where inconsistencies are found it is hard to determine which method gave the wrong result.

All the morphological sex determination techniques have been based on the study of contemporary populations. For a correct application, the characters analyzed should be cali-brated to the population examined (Vernesi *et al.* 1999). For our collection from 11th – 13th

century it showed that it was possible to apply morphologic techniques without losing the correct information as we can deduce from the sex agreement. Higher degree of agreement of morphological and genetic results observed in our study can be explained both by the selection of individuals with clear-cut sex traits and by the application of more sophisticated statistical approaches of morphological assessments. The concept of primary and secondary diagnosis has been tested on the samples of different biological origins where reliable results have been achieved. The major advantage of this approach is that it takes into consideration specific sexual dimorphism of the population under study. It should be noted that this concept has not been followed in other above-mentioned studies.

The protocol developed for our study seems to be very useful tool for sex analysis. Previously used 112/106bp system of primers didn't reveal as many amplification products as the system 80/83bp used in this study. It is more likely to obtain shorter fragments among degraded aDNA sequences. We think though that preferentially amplified 80/83bp fragments happened mainly due to worse PCR optimization of the system 106/112bp.

Our extracts were free of exogenous contaminating DNA as we can deduce from the system of blind controls and high percentage of sex agreement between morphological and genetic data. According to some findings, blank controls without amplification product do not mean that contamination was absent in other tubes (*Kolman 2000*). So the disagreement of both methods could be also due to hidden contamination. It could also happen due to the fact that the sample under study belonged mistakenly to someone else. We cannot exclude that the burial findings of more individuals in one grave could not be mixed together. Burials on the medieval cemeteries are placed in layers often not well separated from each other. Female identification in a case where morphologic method defined man occurred twice in our study. This phenomenon might be explained by all above mentioned and also by allelic drop-out where one of alleles is missing in the extracted sample (*Zierdt et al. 1996*).

We have experienced difficulties with aDNA extraction. It has shown to us that the second round of extraction from the bone powder previously used brought better results. It could be due to longer storage of sample with residual EDTA combined with proteinase K (in some cases about one year at 4°C). The reason for better result could also be due to the fact, that in the first extraction from bone powder all the contaminating chemicals such as proteins or humic acids (*Hagelberg – Clegg 1991*) are reduced to minimum level allowing the extract to be cleaner and better amplifiable. We cannot confirm that aDNA from tooth tissue is preserved in higher quality status than in bone material (*Kurosaki et al. 1993*). Samples of bone and tooth of one individual were never subjected to the same aDNA isolation process so it is hard to determine if tooth material possess higher or cleaner status of aDNA. Higher amounts of amplified products from aDNA that originated from teeth were noticeable though.

Conclusion

This study highlights the protocol for aDNA isolation from bone and teeth archaeological material. aDNA was analyzed for sex assessment and results were compared to the ones based on morphology. This work shows usefulness of both morphological and genetic sex determination methods. Molecular genetics is the nowadays-scientific tool though morpho-

metrics still have the power in low costs for analyses. The main advantage of genetics lays in application not only for immature human skeletons and fragmentary skeletal remains but also for determination of individuals that cannot be assessed without exactly knowing the sexual dimorphism of populations under study.

This project was undertaken with the support of the Grant Agency of the Academy of Sciences of the Czech Republic (project No. IAB 9002001) and the Grant Agency of the Czech Republic (project No. 206/99/1358).

BIBLIOGRAPHY

- Boom, R. – Sol, C. J. – Salimans, M. M. – Jansen, C. L. – Wertheim-van Dillen, P. M. – van der Noordaa, J. 1990: Rapid and Simple Method for Purification of Nucleic Acids. *Journal of Clinical Microbiology* 28, 495–503.
- Brüuer, G. 1988: Osteometrie. In: R. Knussmann Hg., *Anthropologie Handbuch der vergleichenden Biologie des Menschen*. Band I. Wesen und Methoden der Anthropologie. Auflage des Lehrbuchs des Anthropologie begründet von R. Martin, Stuttgart: Gustav Fischer Verlag, 160–232.
- Brůžek, J. 1991: Fiabilité des procédures de détermination du sexe à partir de l'os coxal. Implication à l'étude du dimorphisme sexuel de l'homme fossile. Thèse de doctorat. Paris: Muséum National d'Histoire Naturelle, Institut de Paléontologie Humaine.
- Bruzek, J. 2002: A method for visual determination of sex, using the human hip bone. *American Journal of Physical Anthropology* 117, 157–168.
- Cooper, A. – Mourer-Chauvire, C. – Chambers, G. K. – von Haeseler, A. – Wilson, A. C. – Pääbo, S. 1992: Independent origins of New Zealand moas and kiwis. *Proceedings of the National Academy of Sciences USA* 89, 8741–8744.
- Černý, V. – Houët, F. – Turek, J. 1999: Détermination du sexe par la méthode itérative et le dimorphisme sexuel du squelette post-cranien d'une population du Chalcolithique récent et du Bronze ancien de la Bohême. *Bulletins et Mémoires de la Société d'Anthropologie de Paris – n.s.* 11, 3–4, 383–404.
- Evison, M. P. – Smillie, D. M. – Chamberlain, A. T. 1997: Extraction of Single-Copy Nuclear DNA from Forensic Specimens with a variety of Postmortem Histories. *Journal of Forensic Sciences* 42, 1032–1038.
- Faerman, M. – Filon, D. – Kahila, G. – Greenblatt, C. L. – Smith, P. – Oppenheim, A. 1995: Sex identification of archaeological human remains based on amplification of the X and Y amelogenin alleles. *Gene* 167, 327–32.
- Gill, P. 2001: Application of Low Copy Number DNA Profiling. *Croatian Medical Journal* 42, 229–232.
- Götherström, A. – Lidén, K. – Ahlström, T. – Källersjö, M. – Brown, T. A. 1997: Osteology, DNA and Sex Identification: Morphological and Molecular Sex Identifications of Five Neolithic Individuals from Ajvide, Gotland. *International Journal of Osteoarchaeology* 7, 71–81.
- Götherström, A. – Collins, M. J. – Angelbjörn, A. – Lidén, K. 2002: Bone Preservation and DNA Amplification. *Archaeometry* 44, 395–404.
- Haas-Rochholz, H. – Weiler, G. 1997: Additional primer sets for an amelogenin gene PCR-based DNA-sex test. *International Journal of Legal Medicine* 110, 312–315.
- Hagelberg, E. – Clegg, J. B. 1991: Isolation and characterization of DNA from archaeological bone. *Proceedings of the Royal Society of London – Series B* 244, 45–50.
- Handt, O. – Krings, M. – Ward, R. H. – Pääbo, S. 1996: The retrieval of ancient human DNA sequences. *American Journal of Human Genetics* 59, 368–376.
- Higuchi, R. – Bowman, B. – Freiberger, M. – Ryder, A. O. – Wilson, A. C. 1984: DNA sequences from the quagga, an extinct member of the horse family. *Nature* 312, 282–284.
- Höss, M. – Pääbo, S. 1993: DNA extraction from Pleistocene bones by a silica-based purification method. *Nucleic Acids Research* 21, 3913–3914.
- Höss, M. – Jaruga, P. – Zastawny, T. H. – Dizdaroğlu, M. – Pääbo, S. 1996: DNA damage and DNA sequence retrieval from ancient tissues. *Nucleic Acids Research* 24, 1304–1307.
- Houët, F. – Bruzek, J. – Murail, P. 1995: Etablissement de nouvelles fonctions discriminantes à partir de l'os coxal applicables dans d'autres populations. *Antropologia Portuguesa* 13, 157–170.
- Hummel, S. – Hermann, B. 1991: Y-chromosome-specific DNA amplified in ancient human bones. *Naturwissenschaften* 78, 266–267.
- Kaestle, F. A. – Horsburgh, K. A. 2002: Ancient DNA in Anthropology: Methods, Applications, Ethics. *Yearbook of Physical Anthropology* 45, 92–130.

- Kefi, R. – Mafart, B. – Spadoni, J. L. – Stevanovitch, A. – Beraud-Colomb, E. 2003:* Application de la technique PCR en temps réel à l'étude de l'ADN ancien. *C. R. Palevol* 2, 125–132.
- Kolman, C. J. – Tuross, N. 2000:* Ancient DNA Analysis of Human Populations. *American Journal of Physical Anthropology* 111, 1520–1523.
- Krings, M. – Stone, A. – Schmitz, R. W. – Krainitzki, H. – Stoneking, M. – Pääbo, S. 1997:* Neandertal DNA sequences and the origin of modern humans. *Cell* 90, 19–30.
- Kurosaki, K. – Matsushita, T – Ueda, S. 1993:* Individual DNA identification from ancient human remains. *Journal of Human Genetics* 53, 638–643.
- Lindahl, T. 1993:* Instability and decay of the primary structure of DNA. *Nature* 362, 709–715.
- Montiel, R. – Malgosa, A. – Francalacci, P. 2001:* Authenticating Ancient Human Mitochondrial DNA. *Human Biology* 73, 689–713.
- Murail, P. – Bruzek, J. – Braga, J. 1999:* A new approach in diagnosis in past populations. Practical adjustments from van Vark's procedure. *International Journal of Osteoarchaeology* 9, 39–53.
- Nakahori, Y. – Takenaka, O. – Nakagome, Y. 1991:* A human X-Y homologous region encodes "amelogenin". *Genomics* 9, 264–269.
- Pääbo, S. 1989:* Ancient DNA: Extraction, characterization, molecular cloning and enzymatic amplification. *Proceedings of the National Academy of Sciences USA* 86, 1939–1943.
- Poinar, H. N. 2003:* The top 10 list : criteria of authenticity for DNA from ancient and forensic samples. *International Congress Series* 1239, 575–579.
- Richards, M. B. – Hedges, R. E. M. – Sykes, B. C. 1995:* Authenticating DNA extracted from ancient skeletal remains. *Journal of Archaeological Sciences* 22, 291–299.
- Sambrook, J. – Fritsch, E. F. – Maniatis, T. 1989:* *Molecular Cloning: A Laboratory Manual*. 2nd ed., Cold Spring Harbor Laboratory Press, New York.
- Vernesi, C. – Caramelli, D. – Carbonell, S. – Chiarelli, B. 1999:* Molecular sex determination of Etruscan bone samples (7th–3rd c. BC): a reliability study. *Homo* 50, 118–126.
- Zierdt, H. – Hummel, S. – Herrmann, B. 1996:* Amplification of human short tandem repeats from medieval teeth and bone samples. *Human Biology* 68, 185–199.

Shoda v určení pohlaví při aplikaci molekulárně biologických a morfologických metod na lidské kosterní pozůstatky ze Žatce 11.–13. století

V této práci bylo molekulárně genetickými a morfologickými metodami zkoumáno pohlaví 19 koster nalezených na raně středověkém pohřebišti (Chelčického náměstí) v Žatci. Relativně vysoká míra zachovalosti kosterního materiálu tohoto souboru byla hlavním kritériem pro aplikaci molekulárně genetických metod. Kostry s vyšší mírou exprese pohlavně diagnostických znaků byly určeny pomocí primární a sekundární diagnostiky, která bere v potaz konkrétní stupeň pohlavního dimorfismu morfologických znaků. Tento postup doplněný diskriminačními analýzami umožnil určit „morfologické“ pohlaví s vysokou mírou spolehlivosti. Genetickými metodami se podařilo izolovat a amplifikovat DNA (aDNA) u 18 z 19 jedinců (94,7 %). Konfrontací výsledků obou metod byla zjištěna konkordance v 15 případech (83,3 %). Hlavním přínosem této práce je nalezení optimálního protokolu pro izolaci aDNA a analýzu specifických DNA fragmentů (80/83 bp) na X a Y chromozomech. Soudíme, že kombinace morfologických a genetických metod určení pohlaví v archeologii je vhodným nástrojem nejen ke zkoumání ryze biologických jevů jako je např. pohlavní dimorfismus, ale i společenských aspektů odrážejících se v pohřebním ritu pravěkých a středověkých komunit.

MARKÉTA BROMOVÁ, Archeologický ústav AV ČR, Letenská 4, 118 01 Praha 1; bromova@arup.cas.cz
 VIKTOR ČERNÝ, Archeologický ústav AV ČR, Letenská 4, 118 01 Praha 1; cerny@arup.cas.cz
 MARTIN HÁJEK, Archeologický ústav AV ČR, Letenská 4, 118 01 Praha 1; hajek@arup.cas.cz
 JAROSLAV BRŮŽEK, Ústav sociální a kulturní antropologie, Západočeská univerzita v Plzni, Sedláčkova 38, 306 14 Plzeň; Laboratoire d'Anthropologie, Université Bordeaux I, Avenue des Facultés, 33405 Talence; j.bruzek@anthropologie.u-bordeaux.fr

O konci bohatých horákovských hrobů a datování Býčí skály podle keramiky

Das Ende der reichen Gräber der Horákov-Kultur und die Datierung
der Býčí skála-Höhle aufgrund der Keramikfunde

Martin Golec

Příspěvek nastiňuje vývoj horákovské kultury v 6. stol. př. n. l. na základě rozboru pozdně halštatských bohatých hrobových celků, které chronologicky odpovídají nejdříve počátku stupně Ha D2 (kolem pol. 6. stol. př. n. l., popř. horizontu 7a dle Parzingera). Pozdně horákovské funerální celky svým keramickým inventářem chronologicky odpovídají keramickému inventáři nálezů v Býčí skále a přesvědčivě naznačují, že je značně homogenní. Právě tato keramika má pravděpodobně klíčový význam v dataci celého nálezů, a tedy i jeho konečné interpretaci. Bohaté pozdně horákovské hroby náležely vysoko postavené vrstvě, která s velkou pravděpodobností obrovský soubor nashromáždila a v období průniku vekerzugské kultury na jižní Moravu v jeskyni uložila.

doba halštatská – horákovská kultura – vekerzugská kultura – pol. 6. stol. př. n. l. – hrobové celky – Býčí skála

THE LATER, RICHLY FURNISHED GRAVES FROM THE HORÁKOV IRON AGE PERIOD AND THE DATING OF THE FINDS FROM THE BÝČÍ SKÁLA CAVE BASED ON THE CERAMIC ANALYSIS. This article discusses the development of the Horákov culture during the 6th century B.C. with regard to the late Hallstatt rich graves, which first occur at the beginning of Ha D2 phase (around the middle of the 6th century, or the 7a phase according to Parzinger). The chronology of the graves has been researched with variable results – the latest conception made in 1992 suggests, that these graves do not even have currency beyond the phase Ha D1. Pottery from burials of the late Horákov culture corresponds chronologically with pottery finds from the Býčí skála cave, and clearly shows, that this ceramic inventory is quite homogeneous. Analysis of the pottery appears to be the key for dating the cave deposit and its final interpretation. The author suggests that most probably it was a higher social order, represented by the rich grave deposits of the late Horákov culture, who gathered and deposited the Býčí skála cave assemblage at some time during the penetration of the Vekerzug culture into Southern Moravia.

Hallstatt – Horákov culture – Vekerzug culture – 6th century B.C. – grave assemblages – the Býčí skála cave

Úvod

V posledních dvaceti letech došlo díky činnosti Ústavu archeologické památkové péče Brno k prozkoumání velkého množství hrobových celků horákovské kultury. Na základě nových poznatků je nutno poopravit a doplnit dosavadní chronologické a interpretační koncepce v různých časových úsecích horákovské kultury. Předkládaný příspěvek se zabývá nastíněním koncepce závěru ukládání hrobových celků, které, jak souvislosti ukazují, odpovídají polovině 6. stol. př. n. l.

Mezi nová významná pohřebiště patří bezesporu nekropole ve Vojkovicích, okr. Brno-venkov (Štrof 1996, 205–208; 2000, 44, 246–248). Byla prozkoumána v roce 1994. Se-stává z 21 horákovských hrobů, které jsou datovány do rozmezí stupňů Ha C2–D1 (2. pol.

7. stol. – 1. pol. 6. stol. př. n. l.). Jeden z hrobů (č. 117) chronologicky nezapadá do tohoto časového rozpětí, je mladší, pozdně halštatský, a odpovídá nejdříve počátku stupně Ha D2 (kolem pol. 6. stol. př. n. l., horizont 7a dle Parzingera). Tento bohatý kostrový hrobový celek patří mezi chronologicky nejvýznamnější horákovské hroby vůbec.

Roku 1984 byl objeven hrob v Pavlově (Čížmářová 1997, 309–317). V roce 1986–1987 byly prozkoumány 3 hroby ve Vedrovicích (Dočkal – Salaš 1990, 42–43). Ve stejném roce 1987 bylo odkryto 6 horákovských hrobů v Brně-Horních Heršpicích (Čížmářová – Geislerová 1990, 89). V roce 1994 bylo zkoumáno pohřebiště se 16 hroby v Brně-Příkopu (Vitula 1999, 339–340; Geislerová – Vitula 2000, 146–147, obr. 113). Roku 1996 byl objeven bohatý knížecí hrob v Bratčicích (Golec – Kos 2004). V roce 2000–2001 bylo odkryto 6 hrobů ve Slavkově u Brna (Geisler 2002, 227). V roce 1995 byly prozkoumány 3 hroby v Modřicích, okr. Brno-venkov (Geisler 2000, 183–184), pokračovalo se na dvou plochách odkrytím 5 hrobů v roce 1997 (Geislerová 2000, 186; Matějčíková 2000, 184–185). V roce 2000 v Brně-městě (Špalíček) byl prozkoumán 1 hrob (Štof 2000, 42). V roce 2003 bylo odkryto znovu v Modřicích celkem 47 hrobových celků (za informaci o počtu z roku 2003 děkuji P. Kosovi). Podobný přehled nově objevených horákovských hrobů publikoval v nedávné době i V. Podborský (2002, 167).

Objevem nových hrobových celků se prakticky zdvojnásobuje počet dosud známých souborů hrobů, jež byly evidovány během předchozích sto let, tj. od konce 19. století až do devadesátých let 20. století. Jejich seznam do roku 1982 provedla nedávno S. Stegmann-Rajtářová (1992a), která uspořádala materiál ze 114 hrobů. Nutno ovšem podotknout, že starší celky jsou v mnoha případech bez bližších nálezových okolností a jejich inventáře jsou místy značně neúplné. Často chybí hlavně keramika. 108 úplných hrobových celků s kompletní dokumentací zcela mění informační základnu o horákovských hrobech. Některé z nich obsahují tak závažný a zajímavý obsah, že je nutno na jejich základě pozměnit náhled na různé problematice etapy horákovské kultury a vytvořit její novou chronologii.

Počátek pozdního stupně horákovské kultury

Jednou z mála osvětlených částí vývoje halštatské doby na jižní Moravě je období, kdy na základě výrazného zásahu vekerzugské kultury z oblasti jihozápadního Slovenska a Transdanubie (Bukowski 1977; 1981; Chochorowski 1974; 1985a; 1985b; Teržan 1991; 1998; Romsauer 1991; 1996; 1998a; 1998b) dochází k výrazným změnám v horákovské oikumeně (Nekvasil 1993; Romsauer 1996; 1998b; Golec 2003a; 2003b).¹ Fyzická existence nositelů vekerzugské kultury v prostoru severovýchodního Přiaľpí (kam geograficky patří i horákovská kultura) přerušila dynamicky se rozvíjející horákovskou společnost v období kolem poloviny 6. stol. př. n. l. (na přelomu stupňů Ha D1 a Ha D2, přelom stupňů 6 a 7a dle Parzingera). Tyto změny můžeme pozorovat na proměně pohřebních zvyklostí, přesněji řečeno na všeobecném ukončení ukládání horákovských hrobových celků. Podobný jev

¹ Z. Bukowski, J. Chochorowski a J. Nekvasil datují v citovaných pracích počátek vekerzugské kultury ve střední Evropě okolo roku 500 př. n. l. V současné koncepci klademe tento počátek již do pol. 6. stol. př. n. l., stejně tak byla posunuta hranice počátku pozdně halštatského období (Ha D2), která se zhruba kryje i s příchodem vekerzugské kultury.

nepřekvapuje, je charakteristický pro oblast jiho- a severovýchodního Přialpí. Souvisí s příchodem vekerzugské kultury do Karpatké kotliny. Např. na území jihozápadního Slovenska končí samostatný vývoj halštatské kalenderberké kultury a započíná vývoj samostatné vekerzugské kultury (*Romsauer 1993; 1996; 1998b; Romsauer – Pieta 1992*). Obdobný vývoj zaznamenáváme i na převážné části území Dolního Rakouska, Maďarska, Burgenlandu, Štýrska a Korutan.

Území horákovské kultury představuje prostor, který je vekerzugskou kulturou výrazně zasažen, nicméně nikdy nedošlo k ukončení samostatného vývoje. Doba vrcholícího rozkvětu ve stupni Ha D1 a na počátku stupně Ha D2 (1. pol. 6. stol. př. n. l. – kolem pol. 6. stol. př. n. l.) je vystřídána nápadným úpadkem, který se silně projevuje ve stupni Ha D2, a dále pak zejména ve stupni Ha D3. Stupeň Ha D3 je svým značně chudým projevem v porovnání např. se stupněm Ha D1 nepomělitelný. Ve stupni Ha D2 (2. pol. 6. stol. př. n. l.) muselo dojít k dějinným událostem, které lze jen těžko rozkrýt, nicméně na jedné straně stojí ve stupni Ha D1 nálezově početná a obsahově pestře zastoupená halštatská kultura a na straně druhé ve stupni Ha D3 archeologicky těžko identifikovatelná, všeobecně chudší kultura. Domnívám se, že v polovině 6. stol. př. n. l. došlo k dějinným událostem, které vedly k násilnému ukončení ukládání funerálních celků na četných pohřebištích stupňů Ha C2–D1 (*Nekvasil 1993, 367*). Podobnou nedobrovolnou změnu v dosud dynamicky se rozvíjejícím horákovském prostředí zaznamenáváme i v sídelním prostředí: časově shodně se objevuje síť útočištných malých hradisek, jejichž materiál odpovídá opět nejdříve počátku stupně Ha D2 (*Podborský 1970, 14; 1974, 374; Nekvasil 1993, 346; Romsauer 1996, 431; Baarová 2000, 10; 2004*).

Cílem tohoto příspěvku je vymezit období, kdy se nejdříve mohly projevit počátky těchto zásadních změn. Důležité je nejprve se věnovat problematice pozdně halštatských hrobových celků. Tato otázka byla v minulosti řešena několika badateli. V *Podborský (1974, 398, Abb. 7, Taf. II; 1980, 101; 1997, 196)* a *J. Nekvasil (1992, 82; 1993, 367, 371, mapa 26)* ve svých koncepcích halštatského období obecně uznávali existenci pozdně halštatských celků a řadu z nich vyjmenovali. S. Stegmann-Rajtárová se jimi ve své studii o funerálních celcích horákovské kultury nezabývala. Její studie je zaměřena na vývoj horákovské kultury do konce 7. stol. př. n. l., možný vývoj v 6. stol. př. n. l. nastínila jen okrajově (*Stegmann-Rajtár 1992b*). V. Podborský uvedl celky z Maref, Tvarožné Lhoty, Blučiny, Podolí, Miroslavi, Těšetic, Hlubokých Mašůvek, Kuřimi a Lovčic. J. Nekvasil upozornil na celky z Budkovic, Morašic 2, Mutěnic, Uherského Ostrohu a Kyjovic.²

Každý z jmenovaných badatelů chápal ve své koncepci doby halštatské na jižní Moravě existenci pozdně halštatských celků (Ha D2) trochu odlišně. V. Podborský je všeobecně uznával, ale našel již jen chudé žárové celky, které ve srovnání s předcházejícím vývojem stupňů Ha C2–D1, tedy obdobím zřetelného a bohatého projevu bohatých, často birituálních a kostrových hrobů, jsou jen doznívajícím obdobím, bez existence knížecí vrstvy. Později nastínila S. Stegmann-Rajtárová výrazně odlišnou koncepci horákovských hrobů, nicméně pozdně halštatskými se již nezabývala. Plynulý vývoj hrobových celků vytyčila do konce stupně Ha C2, tedy přibližně k roku 600 př. n. l. (do horizontu 5 dle Parzingerova; do

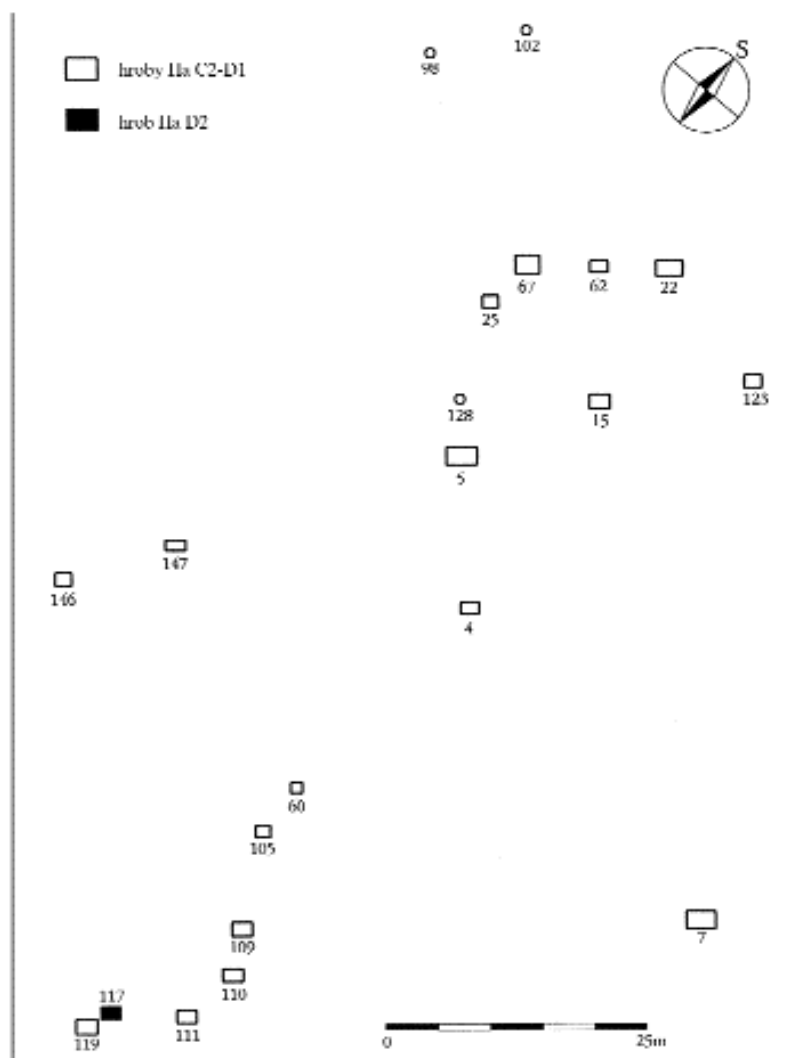
² V předkládaném příspěvku se zabývám průkaznými pozdně halštatskými celky. Některé hroby uvedené V. Podborským (1980) jimi nejsou, nebo jsou sporné. J. Nekvasil (1992) jich jmenoval méně a spíše upozornil na jiné. Kompletní revizi všech starších sporných pozdně halštatských hrobů připravuji v disertační práci.

horizontu 5 dle Stegmann-Rajtárové). Do 1. pol. 6. stol. př. n. l. (horizont 6 dle Parzingera; horizont 6 dle Stegmann-Rajtárové) přiřadila celky z pohřebiště v Marefách, které ovšem V. Podborský klasifikoval jako pozdně halštatské (Ha D2).³ Pohřebiště v Marefách, jak ukazuje nový rozbor Z. Baarové, náleží do více stupňů, určitě do horizontu 6 (Ha D1) a 7 (Ha D2), ale nesporně nejmladší hroby náležejí již stupni Ha D2 (Baarová 2004). Podstatou a výjimečností tohoto pohřebiště jsou převažující pozdně halštatské celky, které by musely v koncepci Z. Stegmann-Rajtárové odpovídat nejen stupni Ha D1, ale i vývoji v následném stupni Ha D2. Přikláním se k původní koncepci V. Podborského (1980) a také k pozdějšímu názoru J. Nekvasila (1992; 1993) o plynulém ukládání hrobových celků po celý stupeň Ha D1 a na počátku stupně Ha D2. J. Nekvasil zejména upozornil na bohatý hrob z Budkovic, který oprávněně zařadil do stupně Ha D2. Brzy po tomto Nekvasilově článku, a to v roce 1994, bylo prozkoumáno pohřebiště ve Vojkovicích, kde nejmladší hrob nekropole, hrob č. 117, náleží též pozdně halštatskému stupni Ha D2. Tomuto celku se budeme dále podrobně věnovat, neboť patří k důležitým chronologickým oporám horákovské kultury. Jeho chronologické zařazení na celé nekropoli řeší otázku počátku stupně Ha D2 na jižní Moravě.

Pohřebiště ve Vojkovicích bylo až do léta roku 2003 největší nekropolí horákovské kultury (největší je dnes nekropole v Modřicích nedaleko Brna). Lokalita se nachází asi 10 km jižně od Brna a řadíme ji k pohřebištím bohaté brněnské skupiny. Bylo zde prozkoumáno 21 hrobových celků, a to z poloviny značně bohatých, které chronologicky náležejí stupni Ha C2 (horizont 4–5 dle Parzingera) a stupni Ha D1 (horizont 6). Nejmladší hrobový celek náleží stupni Ha D2 (horizont 7). Není pochyb, že keramický i kovový inventář a rozložení hrobů dokládá kontinuální vývoj na nekropoli. Nejmladší celek pohřebiště, hrob č. 117, je v mnohém spjat s celky staršími, patřícími do stupně Ha D1. Tento kostrový ženský hrob byl nalezen v prostorově izolované skupině několika dalších kostrových hrobů č. 109, 110, 111 a 119 (obr. 1). V podstatě lze říci, že po stránce velikosti hrobové jámy, orientace, blízkosti k dalším hrobům, kostrového ritu, rozložení i skladbě nálezů v hrobě se hrob č. 117 od starších výše jmenovaných hrobů vůbec neliší. Dokonce nepřehlédnutelně shodné detaily rozložení četného inventáře u všech vyjmenovaných hrobů vedou ke konstatování nevelkého časového posunu uložení těchto celků. Navíc se hroby nacházejí jen několik metrů od sebe a vytvářejí skupinu, což nacházíme na horákovských nekropolích pravidelně, ale většinou jsou horákovské hroby na nekropolích od sebe značně vzdálené, a to řádově desítky metrů. Naopak nápadná blízkost hrobů potvrzuje časovou blízkost, snad i příbuzenské vazby. Co ovšem hrob č. 117 od ostatních odlišuje, je přítomnost typických pozdně halštatských keramických tvarů a typů výzdoby, které nebyly v žádném jiném vojkovickém hrobě nalezeny. Inventář tohoto hrobu byl vyroben již v období, kdy horákovská kultura vstoupila do pozdně halštatského stupně Ha D2. Jedná se o nejmarkantnější změnu postihnutelnou v rámci horákovského vývoje vůbec. Její výraznost je charakteristická zejména pro keramiku: mění se její tvar a objevují se nové typy výzdoby. Tyto novinky nám dovolují nesrovnatelně snadněji pozdně halštatské celky stupně Ha D2 (ve srovnání se stupni Ha C2–D1) identifikovat a datovat.

Hrob č. 117 (obr. 2) obsahuje z chronologického hlediska tři kategorie inventáře. První skupinu tvoří ¾ keramiky, jež není odlišitelná od staršího inventáře stupně Ha D1. Druhá

³ Tj. dle Parzingerovy chronologie do horizontu 7, protože ten odpovídá pozdně halštatskému období.

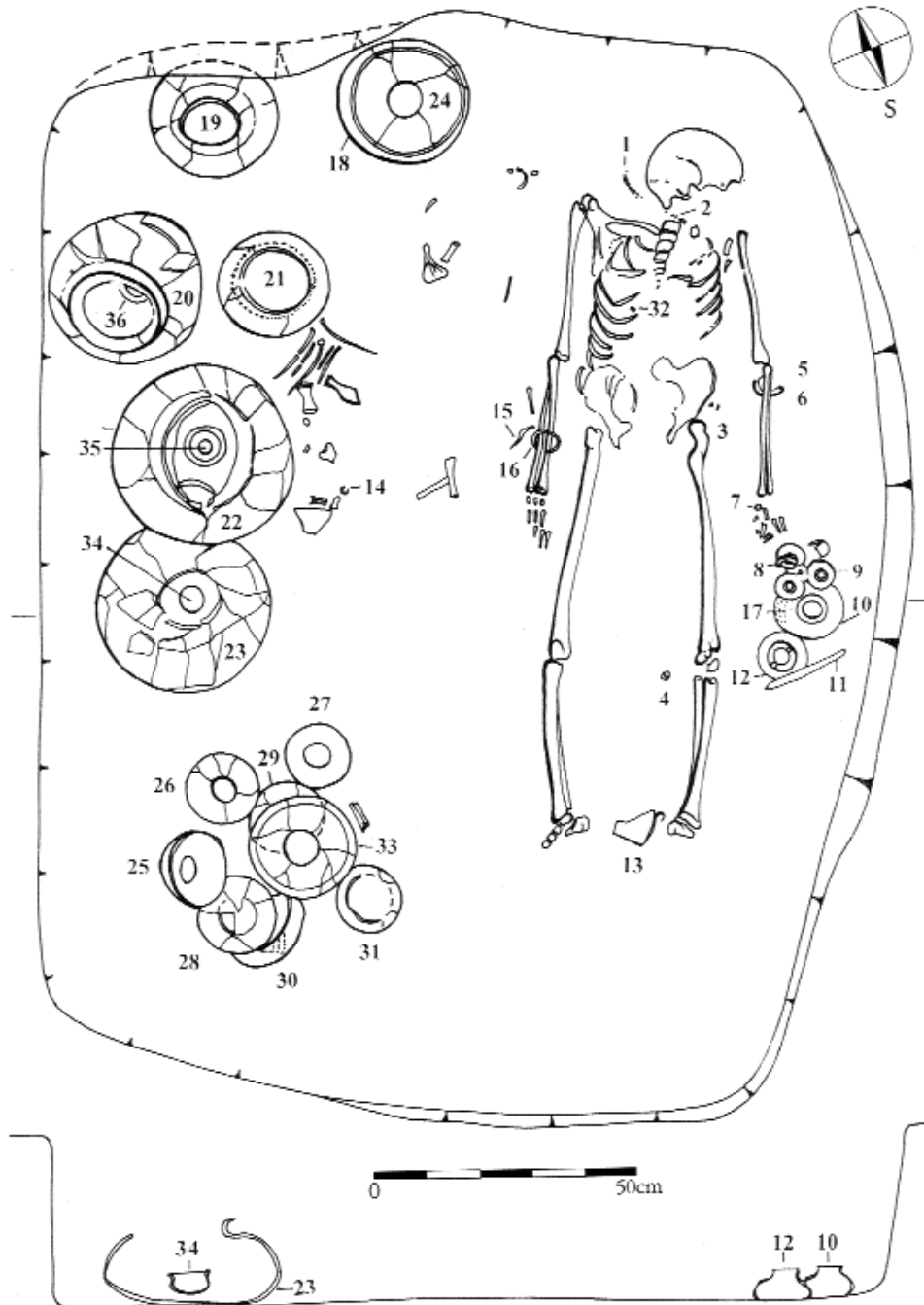
Obr. 1. Plán pohřebiště ve Vojkovicích. Podle terénní dokumentace uložené v archivu ÚAPP Brno. —
 Abb. 1. Plan des Gräberfelds in Vojkovic. Nach Terraindokumentation dep. in Archiv ÚAPP Brno.

skupina, kterou tvoří $\frac{1}{4}$ keramického inventáře, je typická až pro pozdně halštatské období. Z ní lze vydělit třetí skupinu nálezů, jíž jsou předměty náležející vekerzugské kultuře. Ty tvoří specifický druh informací, jež jsou v hrobě horákovské kultury zaznamenány vůbec poprvé. Jako konzervativní se jeví amforovité zásobnice, které v celku nezaznamenaly žádný tvarový ani výzdobný posun (tab. 2: 22; 3: 20, 23). Progresivní se naopak ukázal tvar osudí. V celku se objevily dva exempláře, které označujeme jako lahvovité (tab. 1: 10, 12). Jejich hrdla jsou výrazně vytažena. Podobné inovace nejsou ve stupni Ha D1 ještě nacházeny. Tvar misek nezaznamenal oproti předchozímu vývoji postihnutelný posun v porovná-

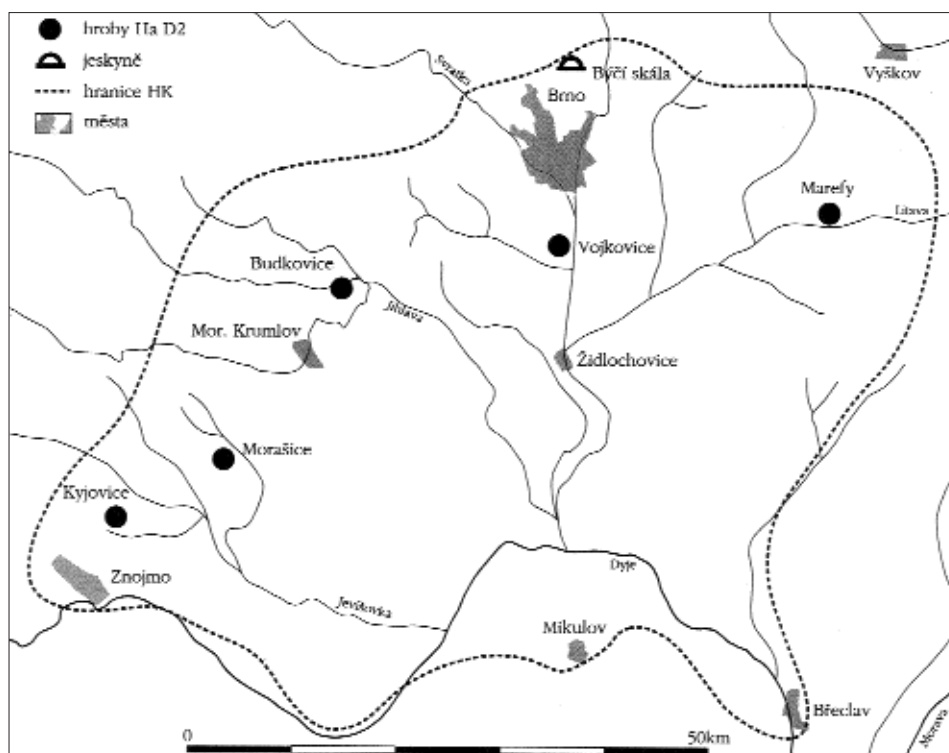
ní se stupněm Ha D1. Jako progresivní se ale jeví jejich výzdoba. U dvou exemplářů se na vnitřní straně kolem dna objevuje kolkování podoby jednoduchého důlkování (tab. 2: 27, 28) a v jednom případě se nachází trojdůlek na dně (tab. 3: 35). Jedná se o zřejmou inovaci stupně Ha D2. V tomto období nastupuje obecně kolkování, které až na specifické výjimky dříve užíváno nebylo. Rozložení kolkování kolem dna na vnitřní straně je pozdně halštatskou novinkou a jedná se o předchůdce výzdoby užívané na pozdějších časně laténských miskách, zhotovených již na kruhu. Samostatnou problematikou je existence vekerzugských předmětů v hrobě. Jedná se o dva předměty: za prvé o keramickou pintaderu (tab. 1: 8), za druhé o misku točenou na hrnčířském kruhu s horizontálními žlábkami na venkovní straně a s červenými trojúhelníky (tab. 2: 29). Pintadera je předmětem zcela charakteristickým, nacházíme ji pouze v inventáři vekerzugské kultury nebo v místních halštatských souborech datovaných od jejího příchodu do Karpatské kotliny, tj. od stupně Ha D2. Také první točená keramika na území České republiky se k nám dostává jako novinka spolu s nositeli vekerzugské kultury z východního nebo jihovýchodního směru, a to z prostoru Černomoří, kde ji zhotovovali řečtí Ionové. O této točené keramice se A. Štrof (1996, 205) domníval, že se jedná o keramický import spojený také s Řeky, ale z prostoru jihozápadní Evropy. Řecká importovaná keramika této proveniencie však vypadá podstatně odlišně, jak tvarově, tak po stránce úpravy povrchu a barvy.⁴ Naopak vekerzugské místní zboží je právě převážně světlé krémové barvy, stejně jako vojkovický exemplář. Podobné exempláře známe ze Slovenska (*Romsauer 1991; 1993; Romsauer – Pieta 1992*), Maďarska (*Párducz 1954; 1966; Chochorowski 1985b*) a Rakouska (*Ramsl 1998*). Tyto předměty zaznamenáváme na Moravě až ve stupni Ha D2, tj. nejdříve kolem pol. 6. stol. př. n. l. (*Golec 2003a, 104; 2003b*). Zcela specifická problematika vekerzugských předmětů v prostoru horákovské kultury se ukázala jako velice důležitá právě z chronologického hlediska. Spolehlivě indikují až pozdně halštatské celky stupně Ha D2, ve starších dosud nebyly nalezeny.

Hrob č. 117 z Vojkovic je velice důležitým celkem, protože se v něm snoubí několik důležitých chronologických tendencí, které dovolují úzké chronologické zařazení. Na jedné straně můžeme pozorovat jeho nesporné spojení s výše uvedenými staršími hroby stupně Ha D1. Od nich není časově příliš vzdálen. Jeho nejmladší keramický inventář je však již pozdně halštatský, a datuje ho tak na počátek stupně Ha D2, k pol. 6. stol. př. n. l. Toto časové zařazení počátku stupně Ha D2 u různých badatelů, kteří se zabývali chronologií horákovské kultury, osciluje. U H. Parzingera zaznamenáváme tendenci posouvat hranici nahoru, tj. do 2. pol. 6. stol. př. n. l. (*Parzinger – Nekvasil – Barth 1995, 180*), zatímco v poslední syntéze o horákovské kultuře z pera V. Podborského a J. Nekvasila ji nacházíme až kolem roku 500 př. n. l. (*Nekvasil 1993, 337*). Pro zkoumané území severovýchodního Přiaľpí se však v současnosti nejvíce za počátek stupně Ha D2 označuje polovina 6. stol. př. n. l. Další důležitou tendencí, která určuje dataci hrobu č. 117, je přítomnost inventáře vekerzugské kultury. Ta se rozšířila právě nejdříve kolem pol. 6. stol. př. n. l. do prostoru Karpatské kotliny. Až od této doby se objevují její předměty na území, kde začíná její samostatný vývoj a zároveň byla ukončena existence místních halštatských kultur (*Parzinger – Stegmann-Rajtár 1988, 162–178; Romsauer 1996, 432–438*). Jedná se o jihozápadní Slovensko a velkou část Transdanubie. V prostoru jižní Moravy a v Dolním Rakousku se tyto

⁴ Problematice řeckých importů a jejich porovnání s vekerzugskou točenou keramikou ve střední Evropě v době halštatské se budu věnovat podrobněji v připravovaném článku.

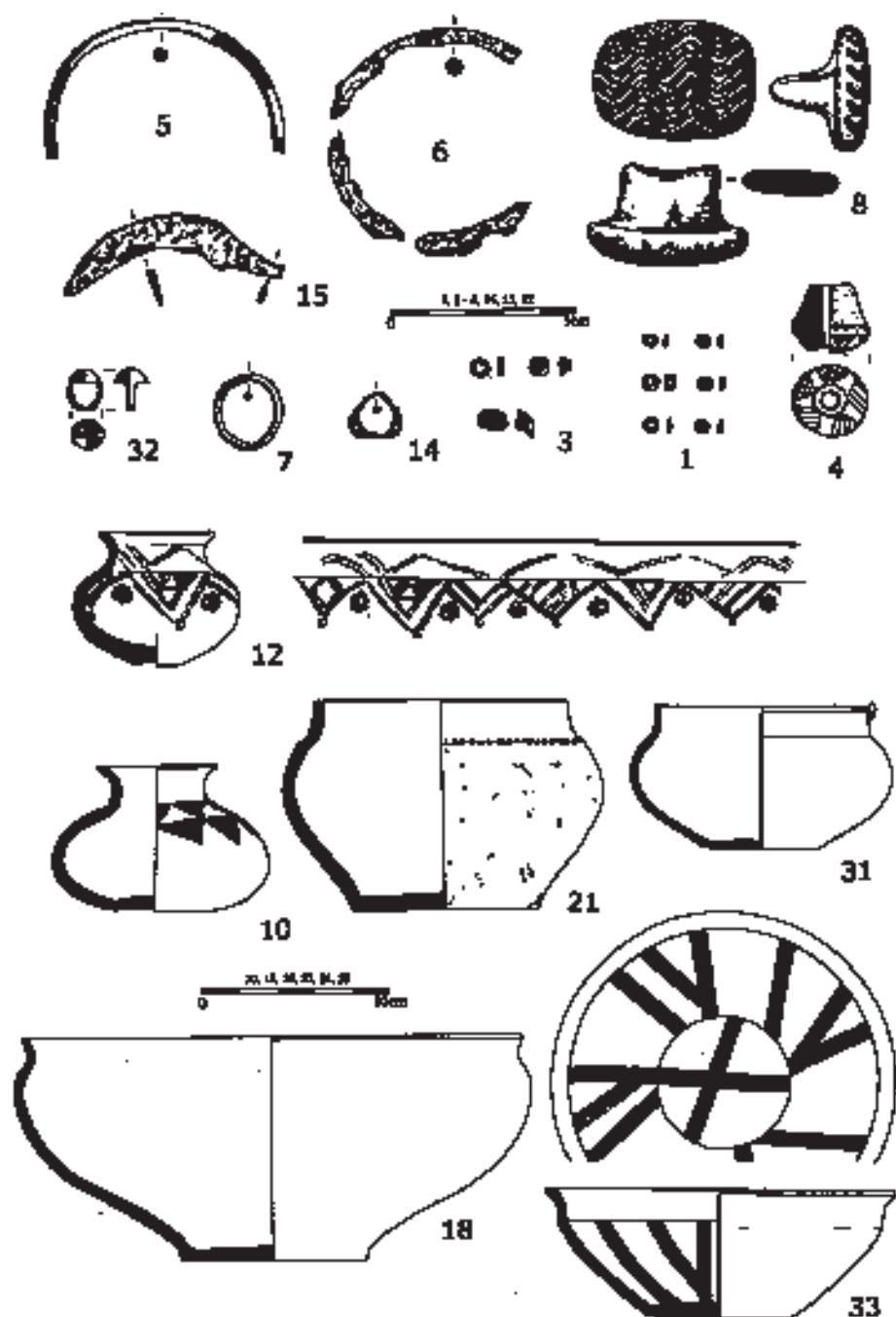
Obr. 2. Hrob č. 117 z Vojkovic. Podle terénní dokumentace uložené v archivu ÚAPP Brno. — Abb. 2. Grab Nr. 117 von Vojkovic. Nach Terraindokumentation dep. in Archiv ÚAPP Brno.

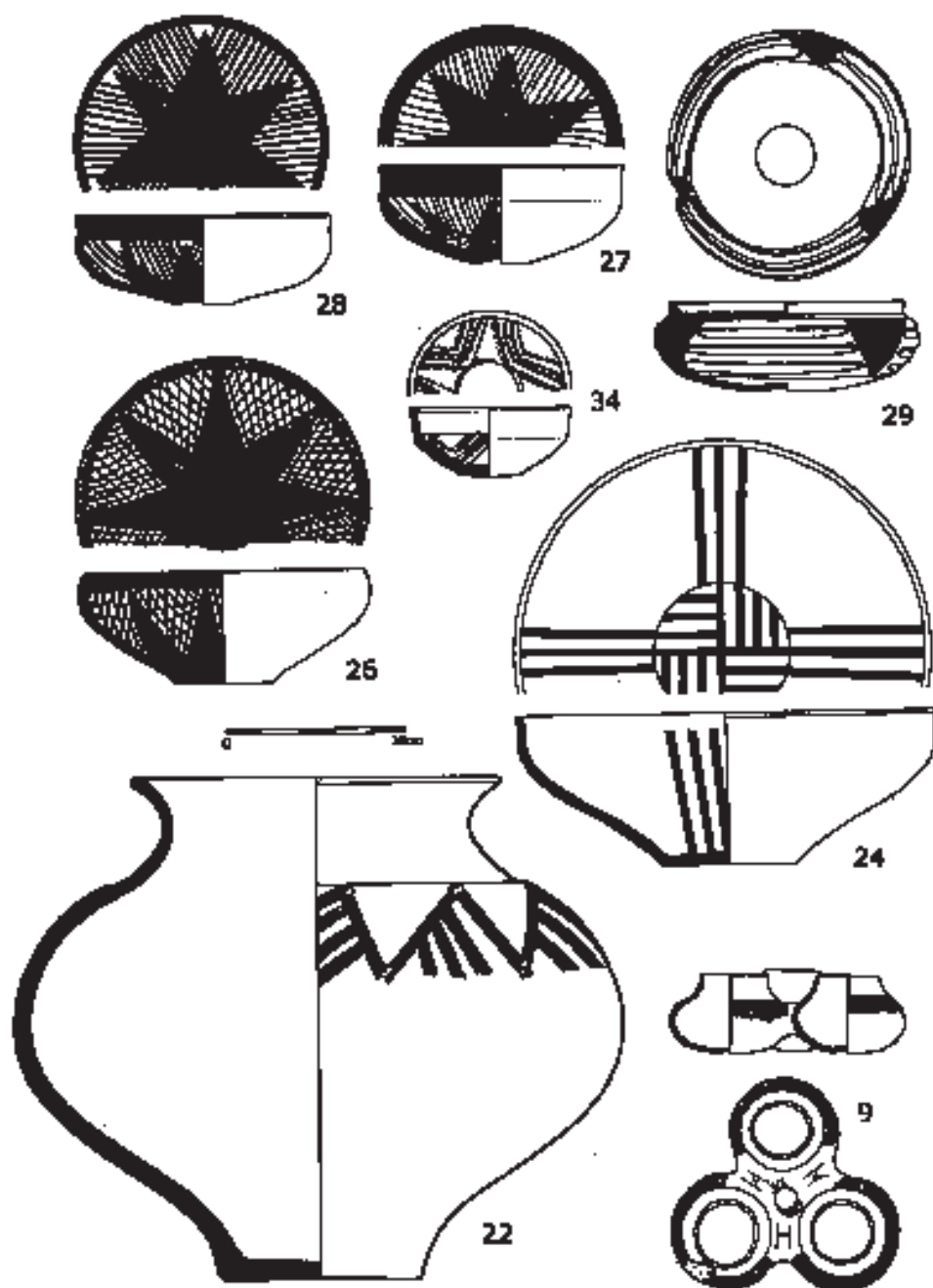
Obr. 3. Pozdně halštatské bohaté hroby horákovské kultury. — Abb. 3. Späthallstattzeitliche reiche Gräber der Horákov-Kultur.

předměty objevují v prostoru halštatských kultur, jejichž vývoj v pozmeněné podobě pokračuje dále. Domnívám se, že přítomnost vekerzugských předmětů je již sama o sobě dostačujícím důvodem k zařazení hrobu č. 117 až do stupně Ha D2. Pokud však spojíme všechny popsané chronologické tendence, dojdeme k závěru, že není příliš velkého časového rozpětí, kam celek zařadit: jediné na počátek pozdně halštatského stupně Ha D2, tj. kolem (spíše před) pol. 6. stol. př. n. l. Podobnou dataci naznačil ostatně již A. Štřof (1996, 205).

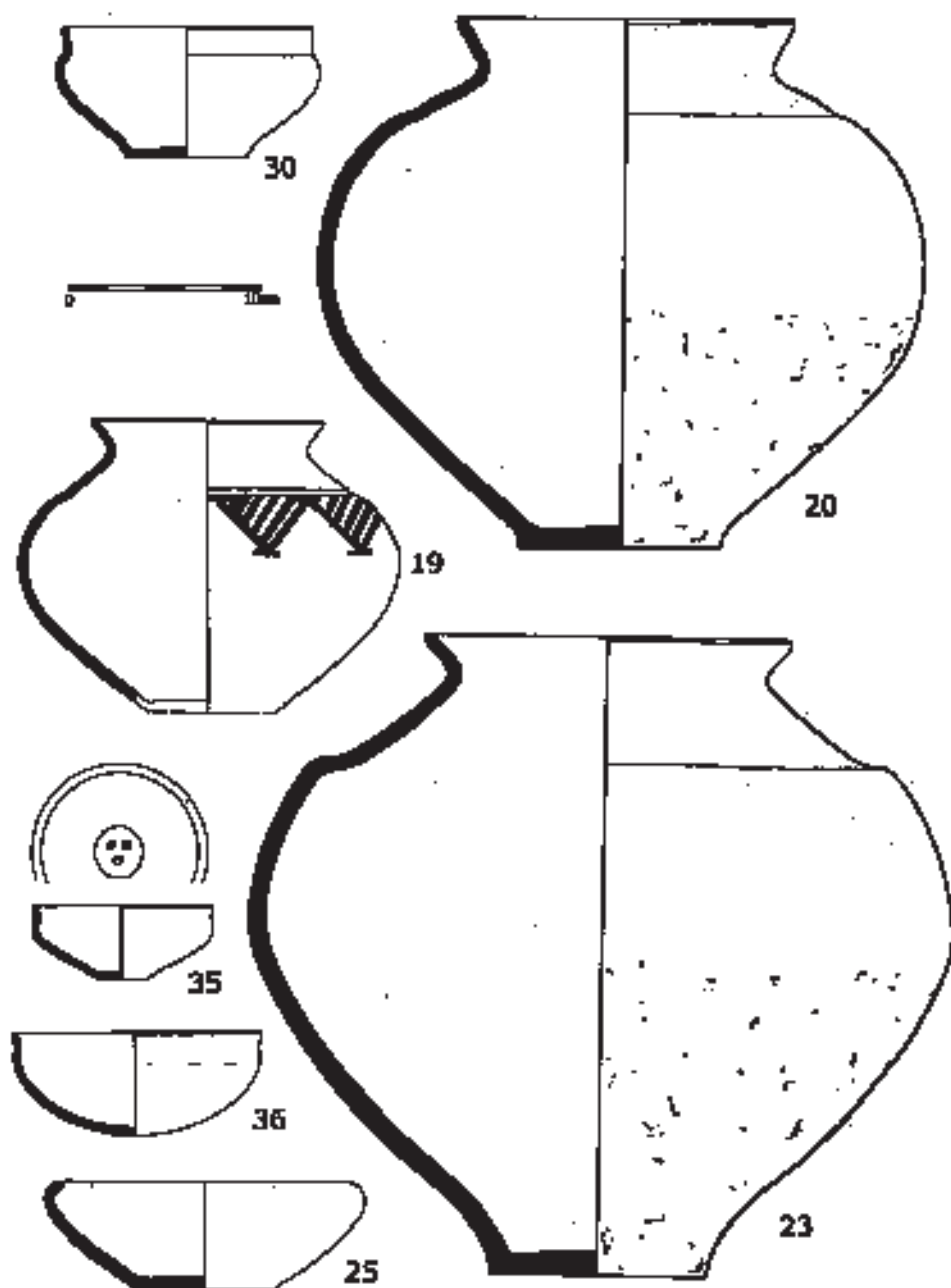
H. Parzinger v roce 1988 představil svoji chronologii umělých nadregionálních horizontů. V jeho systému postihuje pozdně halštatský vývoj stupně Ha D2 stupeň 7. Pomocí tohoto systému rozřadil objemný soubor nálezů z Býčí skály. Jeho práce je reprezentativní ukázkou aplikace tohoto systému na horákovský materiál (Parzinger – Nekvasil – Barth 1995). Nálezy z Býčí skály jsou branou horákovského prostředí k jiným regionům halštatského světa, a proto je i mojí snahou zaměřit se na zařazení a propojení horákovských hrobů s tímto pozoruhodným jeskynním souborem. H. Parzinger rozděluje na jižní Moravě horizont 7 ještě na dva dílčí podhorizonty, a to na 7a a 7b/c. První výrazně inklinuje ke stupni Ha D1, druhý je používán pro již zřetelně pokročilý materiál stupně Ha D2. Ve smyslu tohoto dělení lze z důvodů výše uvedených zařadit hrob č. 117 z Vojkovic do stupně 7a. Jeho bohaté vazby k hrobům stupně Ha D1 jsou rozhodující. Tvoří konečný horizont ukládání horákovských hrobů, který můžeme archeologicky postihnout, přičemž další vývoj neznáme.

Tab. 1. Inventář hrobu č. 117 z Vojkovic. — Taf. 1. Inventar von Grab Nr. 117 in Vojkovice.

Tab. 2. Inventář hrobu č. 117 z Vojkovic. — Taf. 2. Inventar von Grab Nr. 117 in Vojkovice.

Tab. 3. Inventář hrobu č. 117 z Vojkovic. — Taf. 3. Inventar von Grab Nr. 117 in Vojkovic.

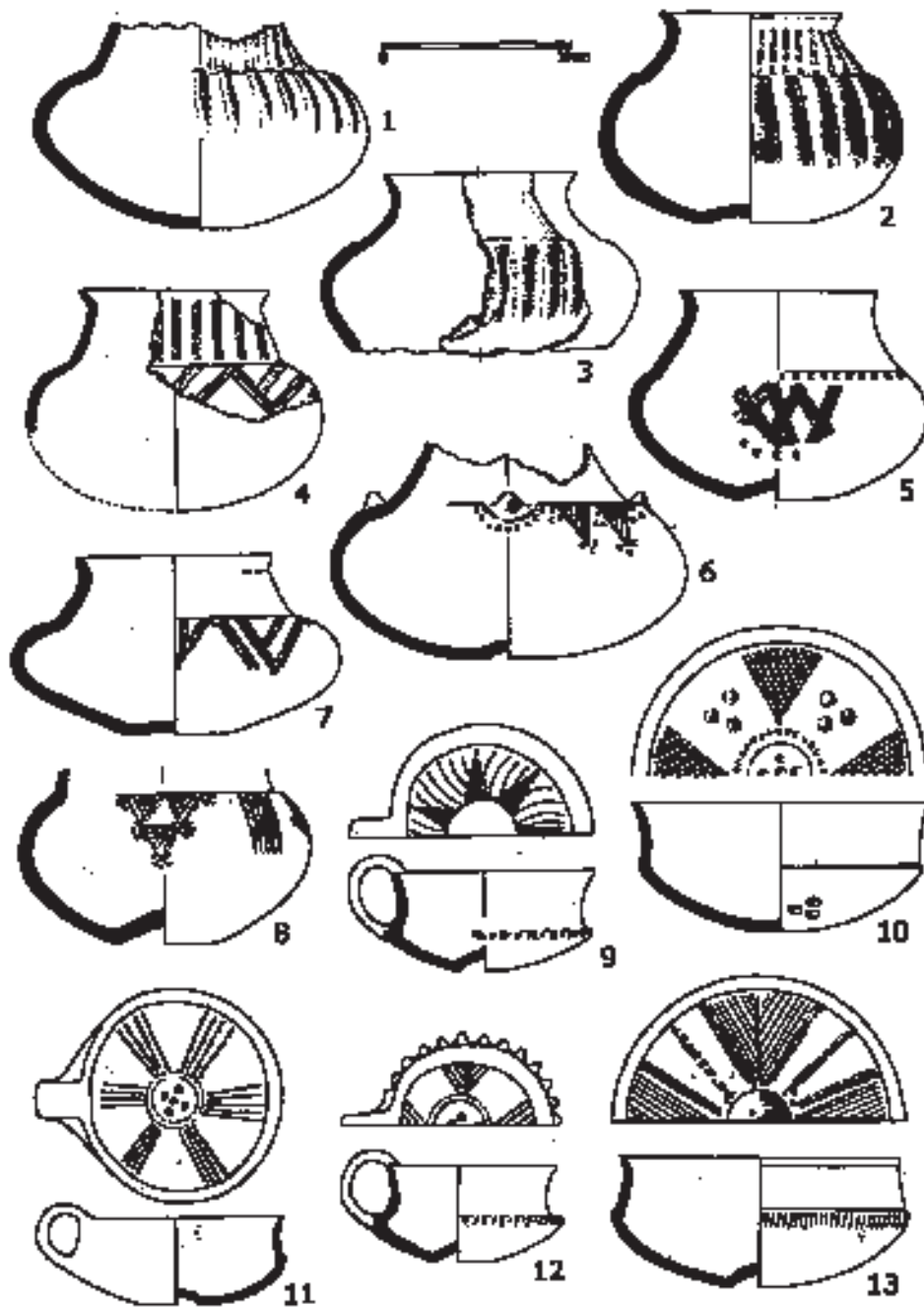
V roce 1972 byl publikován žárový pozdně halštatský hrob z Miroslavi, okr. Znojmo (*Podborský – Vildomec 1972*, 117, obr. 32). Lahvovité osudí jej bezpečně řadí do stupně Ha D2, podobný tvar dřívě nenajdeme, jak ukazuje blízký těšetický mikroregion (*Golec 2003a*, 140, tab. 9, 12, 20). Celek dále obsahoval dva bronzové kruhy s párovými příčnými žlábkami, které mají vazbu ještě na stupeň Ha D1.

V roce 1992 (*Nekvasil 1992*) zhodnotil bohatý hrobový celek z Budkovic, okr. Brno-venkov. Jedná se o neúplný žárový hrob, z něhož bohužel neznáme keramický inventář. Nicméně jeho kovový inventář je natolik chronologicky průkazný, že po podrobném rozboru J. Nekvasil oprávněně došel k jeho zařazení do stupně Ha D2 (tab. 5: 4–9). Pokud porovnáme předměty (spony, náramky) z hrobu s inventářem z Býčí skály, který H. Parzinger vyhodnotil o tři roky později, dostaneme se opět na základě srovnání několika druhů šperků na počátek stupně Ha D2 se zřetelnou tendencí ke stupni Ha D1. Soudím, že tento osamocený hrob byl uložen ve stejném období jako hrob č. 117 z Vojkovic a patří shodně k závěrečnému horizontu ukládání podobných bohatých hrobů. Oba hrobové celky odpovídají přesně závěrečnému konstatování H. Parzingera o datování převažujícího množství nálezů z Býčí skály. Jsou konglomerátem nálezů hlavně stupně Ha D1, ale obsahují již jasně složku stupně Ha D2.

V roce 1978 byl publikován kostrový hrob z Kyjovic, okr. Znojmo, který obsahoval nesporně pozdně halštatskou keramiku (*Stuchlík 1978*, 41–42, obr. 26: 1, 2). Z torza inventáře se zachovaly dvě nádoby, které jsou pozdně halštatské (tab. 5: 2, 3). Jejich datování nečiní problém, 2 km jižně se nachází těšetický mikroregion s propracovaným vývojem stupňů Ha C2–D3 (*Golec 2003a*, 140, tab. 9, 12, 20). Porovnáním s mikroregionem nádoby z hrobu z Kyjovic odpovídají stupni Ha D2. Na tomto celku je dále cenná informace, že se jednalo o hrob kostrový. Z našich znalostí o kostrových hrobech horákovské kultury víme, že byly vždy komorové a patřily k bohatěji vybaveným. Vedle celku z Vojkovic č. 117 se jedná o druhý kostrový pozdně halštatský hrob. Můžeme jen litovat, že neznáme jeho celý obsah.

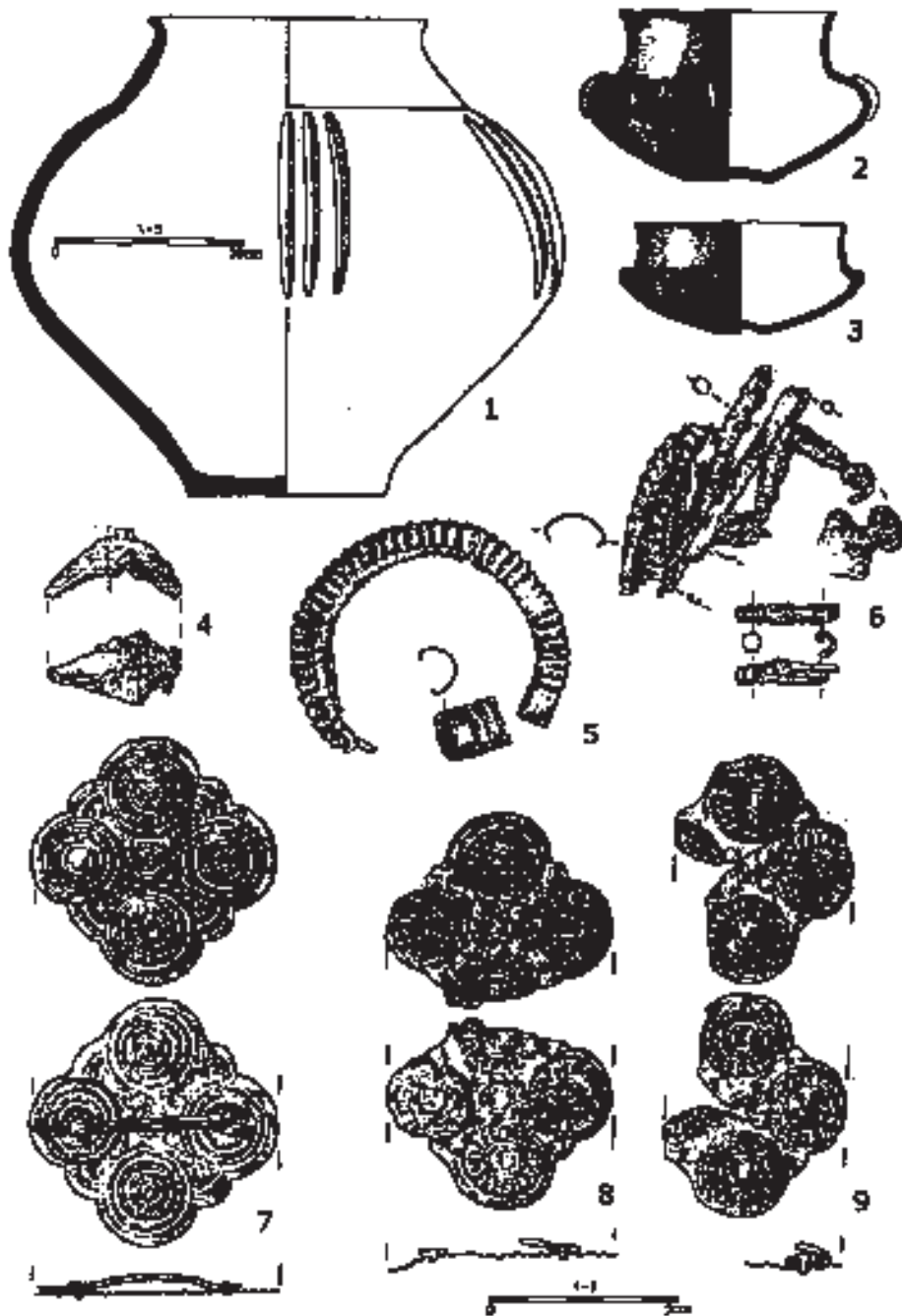
Z Morašic, okr. Znojmo, pochází další, již třetí kostrový hrob, který obsahoval amforovitou zásobnicí, jež nese výzdobu svislých plastických žeber (tab. 5: 1). O ní se *J. Nekvasil (1992, 82)* oprávněně domníval, že se jedná již o pozdně halštatský prvek. Lokalita je vedena jako Morašice 2 (*Stegmann-Rajtár 1992a*, Taf. 109: 1). Jedná se o další celek, který obsahuje převážně jen starší keramiku stupně Ha D1, ale pozdně halštatská inovace jej řadí již na počátek stupně Ha D2. Podobné plastické inovace se vyskytly v blízkém těšetickém mikroregionu, stejně jako kdekoliv na Moravě, znovu až ve stupni Ha D2.

Lze přispět na základě výše uvedených skutečností o hrobech stupně Ha D2 naopak k dataci celku z Býčí skály? Opačným způsobem se to prakticky děje tak, že nálezy z hrobů logicky porovnávané s četnými nálezy z Býčí skály. Na otázku odpovídám kladně a zejména vojkovické pohřebiště podobný názor výrazně podporuje. Vedle bohatého kovového inventáře z Býčí skály, který vydal velké množství chronologických informací, se v tamějším celku nachází rozsáhlý soubor keramiky, jenž nebyl H. Parzingerem vyhodnocen zcela přesně. Zatímco o kovech z jeskyně se oprávněně domníváme, že jejich původ je často ve vzdálených oblastech – a některé nemají na Moravě žádné analogie –, tak keramika je prokazatelně místní a její porovnání s keramikou z hrobů z Brněnska je ve větším měřítku dobře možné. Na rozdíl od H. Parzingera neshledávám v celku typickou keramiku stupňů Ha C2–D1, ale až počátku stupně Ha D2. Domnívám se, že je naopak velice homogenní

Tab. 4. Keramický inventář z jeskyně Býčí skála. — Taf. 4. Keramikinventar der Býčí skála-Höhle.

a nepochází z velkého časového horizontu. V čem tkví problematičnost souboru? Keramiku ve smyslu dobré datovatelnosti (myšleno zařazení do jednoho Reineckova stupně; jedné generace) dělím na dvě skupiny. První skupinu tvoří kusy, které nelze zařadit do jednoho stupně a je nutno datovat je do většího časového úseku; není typická pro jeden stupeň. Druhou skupinu tvoří kusy, které odpovídají námi hledaným požadavkům. Skupina obsahuje keramiku zařaditelnou buď jen do jednoho stupně, nebo datovatelnou až od určitého stupně. Nás pochopitelně zajímá keramika druhé skupiny. Sem řadím pouze osudí a misky (popř. šálky). Podrobným studiem horákovské keramiky se ukazuje, že právě ony nesou progresivní tvarové znaky a výzdobné typy, které podléhají rychleji dobové módě, alespoň „v rychlosti jednoho Reineckova stupně“. Ostatní keramické druhy, jako např. amforovité zásobnice, jsou velice konzervativním tvarem a v průběhu horákovské kultury se mění málo. U osudí nacházíme výhradně lahvovitý tvar (výška přesahuje šířku, jde vlastně již o amfory; tab. 4: 1–8). Často jsou aplikována svíslá plastická žebra. Jde o pozdně halštatské tendence, které se na Moravě nevyskytují dříve než ve stupni Ha D2. Soubor vůbec neobsahuje nízká a široká osudí, která jsou ve velkém množství nacházena v horákovských hrobech stupňů Ha C2–D1, patří dokonce k jejich „povinné výbavě“. To považuji za zásadní fakt. U keramického druhu osudí zcela chybějí ta, která mohou být datována jen do starších stupňů, než je počátek stupně Ha D2. Porovnání s Vojkovicemi je transparentní, pouze hrob č. 117 obsahuje identická lahvovitá osudí, která dokonce nesou srovnatelnou složitě rytou výzdobu s trojdůlky, trojúhelníkovitými rytými motivy a slunéčky (tab. 4: 10, 12). Všechny ostatní starší hroby obsahují tvary velmi široce koncipované s výrazně potlačeným hrdlem. Podobná situace je také u misek, popř. u šálků. Buď nacházíme ty, které odpovídají více stupňům (misky s prohnutým a zataženým okrajem), nebo až pozdně halštatské inovace, a to jak ve tvaru, tak ve výzdobě (tab. 4: 9–13). Nenacházíme misky typické pro starší stupně Ha C2–D1. Býčeskalský soubor neobsahuje misky nálevkovité, stupňovité a talířovité, které bývají poměrně časté v soudobých hrobech. Naopak misky stupně Ha D2 jsou v něm zastoupeny bohatě, což se projevilo nejvíce zejména ve výzdobě. Jde o plastické vrubování na šálcích (tab. 4: 9, 12) nebo o kolkování (důlkování) na vnitřní straně misek podoby trojdůlky či kolečka kolem dna (tab. 4: 10–13). Zde nacházíme znovu důležitou paralelu ke třem miskám z hrobu č. 117 z Vojkovic, které nesou shodné kolkování na vnitřní straně kolem nebo ve středu (tab. 2: 27, 28; 3: 35). Ani ve starších vojkovických hrobech, ale ani jinde v horákovské oikumeně nic podobného nenacházíme. Jde o inovace stupně Ha D2. Po srovnání keramického inventáře z Býčí skály a z pohřebiště z Vojkovic (ale i z dalších nově prozkoumaných lokalit) soudím, že keramický inventář z hrobů se (až na výjimečně pozdně halštatské celky) se souborem z Býčí skály vylučuje. Inventář hrobu č. 117 z Vojkovic obsahuje však i celou řadu keramických kusů, které bychom nikdy samy o sobě jako pozdně halštatské nezařadili. Jedná se o řadu misek, které procházejí mnoha stupni, zamyšlení zasluhují hlavně amforovité zásobnice, jež pozdně halštatské znaky nenesou. Vytrženy z tohoto celku by byly zařazeny jako rozhodně starší. Podobný postup použil H. Parzinger i u Býčí skály, nejvíce právě u amforovitých zásobnic. Zařadil je již od horizontu 3, zatímco misky a osudí nejdříve až od horizontu 5. Avšak keramické kusy, které lze datovat pouze do jednoho Reineckova stupně, odpovídají pouze až stupni Ha D2, typickou keramiku výhradně jen pro starší stupně nenacházíme. Keramika zařaditelná do více stupňů zároveň, ale vždy i do stupně Ha D2 není spolehlivým důkazem o „archaičnosti“ a podkladem k datování před stupeň Ha D2. Za tohoto stavu poznání docházím k závěru, že

Tab. 5. 1 inventář hrobu z Morašic 2; 2–3 inventář hrobu z Kyjovic; 4–9 inventář hrobu z Budkovic. —
 Taf. 5. 1 Inventar des Grabs in Morašice 2; 2–3 Inventar des Grabs in Kyjovice; 4–9 Inventar des Grabs in
 Budkovice.

keramika z Býčí skály nepotvrzuje dataci nálezů do více stupňů, právě naopak, začleňuje ho na počátek stupně Ha D2. Dobře datovatelné keramické kusy vykazují značnou homogenitu. Množství tvarových a výzdobných inovací především na osudích a mísách se vůbec neobjevuje v hrobech stupňů Ha C2 a Ha D1. Teprve hrob č. 117 z Vojkovic prokazatelně vykazuje značné shody s býčeskalskou keramikou. Některé tvarové a výzdobné shody nacházíme na keramice stupně Ha D2 z žárových hrobů z Maref.

Na základě porovnání keramiky z horákovských hrobů a Býčí skály se lze domnívat, že býčeskalský celek obsahuje sice četný kovový inventář, který byl v oběhu delší časový úsek (konec 7. stol. př. n. l. – pol. 6. stol. př. n. l.), ale keramika je homogenní, pozdně halštatská, a odpovídá krátkému časovému úseku. Právě tato, vedle luxusních předmětů opomíjená skupina nálezů může mít klíčový význam v konečném datování uložení celku do jeskyně, a následně i pro interpretaci. Soubor byl v jeskyni uložen v krátkém časovém horizontu, až kolem pol. 6. stol. př. n. l., tj. ve stupni Ha D2, a odpovídá horizontu 7a dle Parzingera. Koreponduje s ukončením ukládání bohatých horákovských hrobových celků typu *Vojkovic*, č. 117 – *Kyjovice – Morašice 2 – Budkovic* (obr. 3). Zdá se, že některé keramické projevy mohou být mladší (plošné důlkování = Ha D3), což nekoresponduje již se souborem kovových nálezů, ale svědčí spíše o navštěvování „obětíště – posvátného místa“ i později.

Závěr

1. Vojkovický hrob č. 117 představuje bohatý ženský pozdně halštatský celek, který časově odpovídá počátku stupně Ha D2 (kolem pol. 6. stol. př. n. l., v periodizaci H. Parzingera horizont 7a). Spolu s torzovitě zachovaným kostrovým hrobem z Kyjovic (*Stuchlík 1978*, 41–42) a kostrovým hrobem z Morašic 2 (*Nekvasil 1992*, 82; *Stegmann-Rajtár 1992a*, Taf. 109: 1) tvoří skupinu, kterou můžeme spolehlivě přiřadit stupni Ha D2. Ostatní kostrové (též vždy komorové) nebo žárové komorové celky stupně Ha D2 nedosáhly. Nálezy z nových pohřebišť tuto skutečnost potvrzují. Vše nasvědčuje tomu, že mezi stupněm Ha D1 a Ha D2 (tj. mezi horizontem 6 a 7a dle Parzingera) došlo k obecnému ukončení ukládání komorových hrobů. Tři uváděné výjimky ze stupně Ha D2 dokazují, že po celý stupeň Ha D1 hroby ukládány byly. Přerušeni nastalo až na konci stupně Ha D1, ne tedy již brzo po roce 600 př. n. l., ale až kolem (spíše před) roku 550 př. n. l., kam je nejčastěji kladen počátek stupně Ha D2. Ke kostrovým hrobům z Vojkovic, Kyjovic a Morašic přiřazují časově také žárový jamkový hrob z Budkovic (*Nekvasil 1992*, 66–89), který není kostrový a nebyl uložen v komorové jámě, nicméně kovový inventář ho spolehlivě řadí mezi hroby bohaté. Uvedené celky z Vojkovic, Kyjovic, Morašic a Budkovic tvoří závěrečný horizont ukládání bohatých horákovských hrobů. S nimi časově koresponduje i nejmladší fáze na pohřebišti v Marefách (*Baarová 2004*). Geografické rozložení hrobů ve všech oblastech s rozšířením horákovské kultury poukazuje na obecný jev, který není omezen na určité území. Pro následující období, tj. pokročilý stupeň Ha D2 (horizont 7b/c dle Parzingera), z prostoru horákovské kultury zatím hroby neznáme. Jako výjimka bez dalších analogií se nám jeví osamocený hrob 2/1899 z Podolí I, okr. Brno-venkov (*Říthovský 1993*, 116–118; *Čížmář 2003*), který obsahoval spony, jež řadí celek do stupně Ha D3 (horizont 8 dle Parzingera). Dokládá pokračování vývoje horákovské kultury ve stupni Ha D3. Jeho osamocení snad poukazuje na hlubokou proměnu, ke které došlo již na počátku stupně Ha D2.

2. Keramický inventář hrobu č. 117 z Vojkovic odpovídá keramickému inventáři celku z Býčí skály. Porovnání keramických inventářů horákovských hrobů také ze stupňů Ha C2 a Ha D1 z brněnské oblasti s Býčí skálou nepotvrzuje koncepci dlouhého časového rozpětí býčeskalského keramického inventáře. Nesouhlasím s názorem H. Parzingera (*Parzinger – Nekvasil – Barth 1995*, 182) o dlouhém časovém zařazení do rozpětí horizontu 3–8 (dle Parzingera). Jako klíčové pro dataci poměrně rozsáhlého souboru lze považovat osudí, mísy a šálky, u nichž úplně chybí jakékoliv doklady, jež by celek zařazovaly do stupňů Ha C2 a Ha D1. Exempláře, které výrazně přispívají k dataci, můžeme připsat až období do stupně Ha D2. Poměrně bezpečně dnes již víme, že ještě ve stupni Ha D1 se ukládala do hrobů velice široká a nízká osudí s potlačeným hrdlem, zatímco v Býčí skále jsou všechna lahovitá – vertikálně stavěná. Taková známe z okolí Brna jen z Vojkovic, hrobu č. 117. V souboru misek nalézáme misky s prohnutým okrajem, kolkováním, vrubováním na max. výduti, jež jsou pozdně halštatské. Nacházíme i misky, které mohou být starší, ale zároveň vždy i pozdně halštatské. Zcela chybějí typy, které se již v pozdně halštatském období neobjevují, tj. mísy talířovité, nálevkovité, stupňovité, jež jsou zastoupeny hojně v hrobech stupňů Ha C2 a Ha D1. Ostatní keramické druhy, včetně amforovitých zásobnic, nepovažuji za chronologicky zajímavé, neboť prostupují mnoha stupni bez zásadních změn ve tvaru a výzdobě. Nejsou spolehlivým důkazem o „archaickém“ zařazení souboru, ale jen potvrzením toho, že vedle progresivních změn na keramice, typických pro stupeň Ha D2, se logicky dále zhotovovaly tvary archaické, přesně tak, jak to vidíme i na souboru z Vojkovic. Zde je ze dvaceti nádob jen čtvrtina individuálně zařaditelná do stupně Ha D2. Za klíč k posouzení keramiky ze souboru z Býčí skály pokládám absenci typických osudí a misek stupně Ha C2 a Ha D1. Keramika byla zhotovena a uložena v krátkém časovém horizontu kolem pol. 6. stol. př. n. l. Odpovídá keramickému inventáři hrobu č. 117 z Vojkovic, zatímco všech dvacet dalších hrobů z vojkovické nekropole je jasně starších a s Býčí skálou se časově vylučují. Ostatně rozbořem kovových nálezů z Býčí skály došel H. Parzinger k závěru o značné kompaktnosti souboru: převážná většina nálezů odpovídá hlavně stupni Ha D1 a pak počátku stupně Ha D2 (horizont 6 a 7a dle Parzingera; *Parzinger – Nekvasil – Barth 1995*, 183). Nejvíce jich má odpovídat horizontu 6, ale v závěrečné fázi ukládání byly v oběhu již pozdně halštatské předměty horizontu 7a. Podle datování keramiky nepovažuji dominující množství nálezů stupně Ha D1 (horizont 6) v souboru za již ukládané v tomto období v jeskyni. Tyto předměty byly aktivně užívány nebo přechovávány ve společnosti ještě v horizontu 7a a teprve tehdy byly deponovány. Právě datace keramiky výrazně přispívá k identifikování závěrečného časového horizontu, kdy mohl být soubor v jeskyni uložen.

3. Ukazuje se, že z chronologického hlediska soubor z Býčí skály nevypovídá o ukládání v dlouhém časovém úseku. Mohlo by jít snad o svatyni (k čemuž dospěla již řada badatelů), ve které byla oběť (oběti) uložena v době, kdy nesporně v rámci horákovské kultury došlo k hluboké proměně všech dnes pozorovatelných projevů. Nepřehlédnutelným faktem je ukončení ukládání bohatých hrobů a počátek výstavby opevněných hradišek. Není náhodou, že jak v hrobě č. 117 z Vojkovic, tak v Býčí skále se objevily předměty vekerzugské kultury, jejíž nositelé se prokazatelně podíleli na zániku halštatských kultur v bezprostředním sousedství Moravy, tj. na velkém území v západní části Karpatské kotliny. Území dnešní Moravy bylo touto expanzivní kulturou nesporně zasaženo. Nové kulturní klima v severovýchodním Přialpí odstartovalo proces, který zapříčinil úpadek horákovské kultury,

jenž se projevil ukončením pohřbívání na horákovských nekropolích. Nicméně kultura se ve výrazně pozměněné formě vyvíjela dále. Došlo k budování sítě malých opevněných hradisek o kterých se asi oprávněně domníváme, že neměla dlouhého trvání. Na mnohých z nich, stavěných od stupně Ha D2, nacházíme „skýtská militária“, která pravděpodobně nebyla šířena do halštatské společnosti dříve než s fyzickým příchodem vekerzugské kultury, tj. kolem pol. 6. stol. př. n. l.⁵ Situace je nejmarkantněji čitelná v bezprostředním sousedství horákovské kultury na jihozápadním Slovensku, na Molpíru u Smolenic. Značné množství „skýtských militárií“, ale i jiných vekerzugských předmětů (pintadery), a celkové nálezové okolnosti ukazují na podobnou situaci, jak ji známe na moravských hradiscích. Zde došlo k násilnému zániku výjimečného knížecího sídla. Interpretačně se přikláním k názoru Z. Bukowského (1981, 333–352), J. Chochorowského (1974; 1985a; 1985b), J. Nekvasila (1985, 23; 1993, 367) a P. Romsauera (1996, 431; 1998a, 95–96), kteří naopak odmítli představu M. Duška (1974, 148), H. Parzingera a S. Stegmann-Rajtárové (1988, 178).⁶ Ti „skýtským militáriím“ připisují obchodní provenienci a zánik Molpíru u Smolenic s nimi nespojují. Posledně jmenovaní badatelé je časově nezařazují až do stupně Ha D2, ale datují je na základě typologického rozboru již do stupňů Ha C2–D1. I když s nimi souhlasím v řešení některých zásadních problémů spojených s lokalitou, v otázce datování a interpretace „skýtských militárií“ zastávám odlišný názor. Nekladu je před počátek stupně Ha D2 a myslím si, že sehrály důležitou úlohu při zániku hradiska. Nejmladší nálezy z hradiska odpovídají období až kolem pol. 6. stol. př. n. l., tedy právě počátku stupně Ha D2. Ukazuje to nejen různorodý vekerzugský inventář, ale hlavně keramika, která má již pozdně halštatské prvky a je časově shodná s Býčí skálou (svislé protlačování, misky s vrubováním atd.). Vekerzugská pohřebiště na jihozápadním Slovensku jsou pak zakládána v návaznosti na zánik Molpíru u Smolenic, a to od pol. 6. stol. př. n. l. (Parzinger – Stegmann-Rajtár 1988, 174–175, 178). Z této doby existují náznaky přežívání i pozdně halštatských kalenderberských celků na území blíže Moravě, což naznačuje celek z Čachtic (Romsauer 1996, 436). Interpretace situace na sousední Moravě tak výrazně přispívá k řešení situace na hradisku ve Smolenicích.⁷ Stále hojnější pozorování výskytu vekerzugských památek na Moravě (naposledy ve Vyškově nebo v těšetickém mikroregionu) nepotvrzuje jejich dataci před stupeň Ha D1, ale až do stupně Ha D2 (Čížmář 1996, 209; Golec 2003a, 104), na druhé straně dosud neznáme spolehlivé celky ze stupně Ha D3. Jejich přítomnost v lokalitách přináší důležitou oporu chronologickou a následně i interpretační. Pod vlivem vekerzugské kultury došlo ke změnám ve společnosti, v jejichž důsledku přestaly být ukládány horákovské hroby. Pokud budeme chtít začlenit nález z Býčí skály do „merita doby“,

⁵ V literatuře se pro Moravu a Slovensko objevuje názor zastávaný H. Parzingerem a S. Stegmann-Rajtárovou o datování tzv. skýtských militárií již do stupně Ha C2–D1. Názoru bylo dosaženo na základě typologického porovnání s východoevropskými lokalitami, nicméně podobné datování vůbec neodráží stav na Moravě. Spolehlivě datované celky s vekerzugskými předměty jsou až pozdně halštatské.

⁶ J. Nekvasil (1985, 23; 1993, 367) a stejně tak H. Parzinger a S. Stegmann-Rajtárová (1988, 163) citují ve vztahu k zániku hradiska Molpír u Smolenic práci M. Duška (1974, 148), který nespojuje „skýtská militária“ s jeho zánikem. Zatímco H. Parzinger a S. Stegmann-Rajtárová jej citují přesně, J. Nekvasil dospěl k opaku, i když využil stejnou citaci!

⁷ „Buckelkeramik“ nebo svislé žebrování se má objevovat v prostoru jihovýchodního Přilpí již ve stupni Ha D1. Nicméně stále nová pozorování z území jižní Moravy ukazují, že podobné inovace jsou až záležitostí počátku pozdně halštatského období. Není mi známa podobná keramická produkce z hrobů stupňů Ha C2–D1.

mohli bychom nastínit vizi jeskynní „neslýchané“ oběti, jejíž příčinou byla nová historická situace – vpád nositelů vekerzugské kultury do horákovského prostředí, což naznačil již dříve *J. Nekvasil* (1969, 48–49; 1981, 110; 1985, 23–24, 84; 1991, 33; 1993, 367), nebo ještě odvážněji např. *J. Dvořák* (1994, 352). V konečné interpretaci nálezu z Býčí skály se přikláním k řadě badatelů, kteří se domnívají, že sloužila jako kultovní místo. Nejvíce se k pochopení tohoto fenoménu přiblížili geologové *J. Dvořák* a *A. Přichystal* (1985, 72–77; *Dvořák* 1994, 349–353; *Přichystal – Náplava* 1995, 80–87). V duchu jejich verze o svatyni s velkým regionálním dosahem jen doplňuji na základě svého rozboru keramiky, že jeskyně nebyla užívána ve velkém časovém údobí.⁸ Situace se jeví spíše jako obětiště užívané jen v době mimořádné historické události – průniku lidu vekerzugské kultury do sídelní oikumeny horákovské kultury.⁹ Soubor byl uložen do jeskyně v období zlomu, během něhož se dosud stále dynamičtější kultura proměnila v kulturu nápadně pauperizovanou. A ačkoliv horákovská kultura nepřestala dále samostatně existovat, přechází do časného latěnu v průběhu 1. pol. 5. stol. př. n. l. bez projevů dřívější noblesnosti a lesku.

PRAMENY A LITERATURA

- Baarová, Z.* 2000: Výšinné lokality horákovské kultury. Dva halštatské objekty z hradiska Křižanovice – „Zámeček“ (okr. Vyškov). Seminární práce ÚAM FF MU Brno.
- 2004: Střední Politaví v době halštatské. Diplomová práce ÚAM FF MU Brno.
- Bukowski, Z.* 1977: The Scythian Influence in the Area of Lusitan Culture. Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk.
- 1981: Die westliche Ausdehnung der sog. skythischen Einwirkungen in Mitteleuropa und ihr Charakter. In: Die Hallstattkultur. Symposium Steyr 1980, Linz, 333–356.
- Čižmář, M.* 1996: Zu Einflüssen des Karpatenbeckens in Mähren in der späten Hallstattzeit, *Pravěk* NŘ 5, 209–215.
- 2003: Příspěvek k poznání pozdní doby halštatské na Moravě. In: Sborník V. Podborskému k 70. narozeninám, Brno, v tisku.
- Čižmářová, J.* 1998: Halštatský hrob z Pavlova – Dolního pole, okr. Břeclav, *Pravěk* NŘ 7, 309–317.
- Čižmářová, J. – Geislerová, K.* 1990: Záchranný výzkum v Brně-Horních Heršpicích (okr. Brno-město). In: Přehled výzkumů 1987, Brno, 89–90.
- Dočkal, P. – Salaš, M.* 1990: Nové hroby horákovské kultury ve Vedrovicích (okr. Znojmo). In: Přehled výzkumů 1987, Brno, 42–43.
- Dušek, M.* 1974: Der junghallstattzeitliche Fürstensitz auf dem Molpír bei Smolenice. In: Symposium zu Problemen der jüngeren Hallstattzeit in Mitteleuropa, Bratislava, 137–150.
- Dvořák, J.* 1994: Obětiště lidu horákovské kultury (halštat) v jeskyni Býčí skála u Adamova, *Vlastivědný věstník moravský* XLVI, 349–353.
- Dvořák, J. – Přichystal, A.* 1985: Je možné vysvětlení halštatského nálezu v Býčí skále pomocí katastrofy?. In: Wankelův nález v Býčí skále ve světle nejnovějších objevů, Blansko, 72–77.

⁸ Názor o krátkodobém datování keramiky z Býčí skály maximálně do jednoho Reineckova stupně (jedné generace) uvedl již dříve *J. Nekvasil* (1985, 84). Upozorňoval na chronologický nesoulad v datování kovových předmětů ze souboru (Ha C2–D2) a keramiky (Ha D2). Poukázal na důležitost tohoto zjištění pro objasnění událostí v jeskyni. Nezávisle na sobě tak již dva badatelé dospěli ke stejnému názoru, naproti tomu *H. Parzinger* (*Parzinger – Nekvasil – Barth* 1995) zařadil keramiky do velkého časového úseku (Ha C1–D2, horizont 3–8), což neodpovídá novým pozorováním z pohřebišť.

⁹ Podobná situace byla zjištěna i v šachtové jeskyni Durezza u Villachu. V době všeobecného ukončení pohřbívání ve Štýrsku a Korutanech (Klein-Klein, Strettweg, Frög) se v jeskyni začalo s ukládáním lidských a zvířecích obětí, spolu s množstvím dalších předmětů. Datování počátku společenských změn klade *G. Tomedi* k roku 550 př. n. l. (*Tomedi* 1998, 67).

- Geisler, M.* 2000: Modřice, okr. Brno-venkov. In: Výzkumy – Ausgrabungen 1993–1998, Brno, 183–184.
 — 2002: Slavkov u Brna (okr. Vyškov). In: Přehled výzkumů 2001, Brno, 227.
- Geislerová, K.* 2000: Modřice, okr. Brno-venkov. In: Výzkumy – Ausgrabungen 1993–1998, Brno, 186.
- Geislerová, K. – Vitula, P.* 2000: Brno-Zábrdovice, ul. Příkop (okr. Brno-město). In: Výzkumy – Ausgrabungen 1993–1998, Brno, 146, obr. 113.
- Golec, M.* 2003a: Horákovská kultura v těšetickém mikroregionu. Brno.
 — 2003b: Keramika řecké výrobní tradice z Těšetic. In: Sborník V. Podborskému k 70. narozeninám, Brno, v tisku.
- Golec, M. – Kos, P.* 2004: Knížecí hrob z Bratčic. In: Pravěk NŘ – Supplementum, Brno, v tisku.
- Chochorowski, J.* 1974: Bemerkungen über die Chronologie der Pfeilspitzen Skytischen Typs im Nordteil von Mitteleuropa, *Prace archeologiczne* 18, 161–182.
 — 1985a: Die Rolle der Vekezug-Kultur im Rahmen der skythischen Einflüsse in Mitteleuropa, *Prähistorische Zeitschrift* 60, 204–271.
 — 1985b: Die Vekezug-Kultur. Charakteristik der Funde. Warszawa – Kraków.
- Matějčková, A.* 2000: Modřice, okr. Brno-venkov. In: Výzkumy – Ausgrabungen 1993–1998, Brno, 184–185.
- Nekvasil, J.* 1969: Knížecí pohřeb v jeskyni Býčí skála. In: Hallstatt a Býčí skála, Brno – Bratislava – Praha, 38–49.
 — 1981: Eine neue Betrachtung der Funde aus der Býčí skála-Höhle, *Anthropologie* XIX/2, 107–110.
 — 1985: Úvahy nad Býčí skálou. In: Wankelův nálezy v Býčí skále ve světle nejnovějších objevů, Blansko, 11–26, 83–85.
 — 1991: Hallstattzeitliche Bronzegefäße in Mähren. PBF II/13. Stuttgart.
 — 1992: Význam hrobu horákovské kultury z Budkovic, okr. Brno-venkov, *Pravěk NŘ* 1, 66–89.
 — 1993: Před branami historie (starší doba železná – halštatská). In: *Pravěké dějiny Moravy*, Brno, 333–372.
- Párducz, M.* 1954: Le cimetiére hallstattien de Szentes-Vekerzug II, *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* IV, 25–91.
 — 1966: Scythian age cemetery at Tápiószéle, *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* XVIII, 35–91.
- Parzinger, H. – Nekvasil, J. – Barth, F. E.* 1995: Býčí skála-Höhle. Ein hallstattzeitlicher Höhlenopferplatz in Mähren. Mainz am Rhein.
- Parzinger, H. – Stegmann-Rajtár, S.* 1988: Smolenice-Molpír und der Beginn skythischer Sachkultur in der Südwestslowakei, *Prähistorische Zeitschrift* 63, 162–178.
- Podborský, V.* 1970: Jihomoravská halštatská sídliště – I., *Sborník prací filozofické fakulty brněnské univerzity E* 15, 7–102.
 — 1974: Die Stellung der südmährischen Horákov-Kultur im Rahmen des danubischen Hallstatt. In: Symposium zu Problemen der jüngeren Hallstattzeit in Mitteleuropa, Bratislava, 371–426.
 — 1980: Dvě nová halštatská pohřebiště na jižní Moravě, *Sborník prací filozofické fakulty brněnské univerzity E* 25, 75–124.
 — 1997: Dějiny pravěku a rané doby dějinné. Brno.
 — 2002: Výpověď bohatých hrobů horákovské kultury. In: *Sborník Drahomíru Kouteckému*, Most, 167–176.
- Podborský, V. – Vildomec, V.* 1972: *Pravěk Znojemska*. Brno.
- Přichystal, A. – Náplava, M.* 1995: Záhada Býčí skály, aneb jeskyně plná otazníků. Třebíč.
- Ramsl, P. C.* 1998: Inzersdorf – Walpersdorf. Studien zur späthallstatt-/latènezeitlichen Besiedlung im Traisental, Niederösterreich, *Fundberichte aus Österreich Materialheft A* 6. Wien.
- Romsauer, P.* 1991: The Earliest Wheel-Turned Pottery in the Carpathian Basin, *Antiquity* 65, 358–367.
 — 1993: Nové nálezy vekezugské skupiny z Nitry, *Slovenská archeológia* XLI, 5–39.
 — 1996: Bemerkungen zur Späthallstattzeit im Nordostalpenraum. In: *Die Osthallstattkultur. Akten des Internationalen Symposiums. Sopron 10.–14. Mai 1994*, Budapest, 431–444.
 — 1998a: Interakcie společenstev s usadlým a jazdecko-nomádkým spôsobom života v I. tisícročí pred n. l. na západnom Slovensku, *Zborník filozofickej fakulty univerzity Konštantína Filozofa v Nitre* 1, 83–104.
 — 1998b: Veränderungen in der Siedlungsstrukturen und in der Besiedlungsstrategie während der erster Hälfte des I. Jahrtausend v. Chr. unter östlichen Einflüssen. In: *The Early Iron Age in Transalpine Europe and the Corresponding Phases in the Mediterranean Region. Proceeding of the XIII. Congress*, 8.–14. September 1996, Forli, 629–636.
- Romsauer, P. – Pieta, K.* 1992: Významný nálezy z neskorej doby halštatskej v Hubině, *Slovenská archeológia* XL, 213–222.

- Říhový, J. 1993: Die Fibeln in Mähren. PBF XIV/9. Stuttgart.
- Skutil, J. 1930/1931: Moravské prehistorické nálezy a výkopy 1931, Obzor prehistorický IX, 140–164.
- Stegmann-Rajtár, S. 1992a: Grabfunde der älteren Hallstattzeit aus Südmähren. Košice.
- 1992b: Spätbronze- und früheisenzeitliche Fundgruppen des mittleren Donaugebietes. Bericht RGK 73. Mainz am Rhein.
- Stuchlík, S. 1978: Halštatská keramika z Kyjovic (okr. Znojmo). In: Přehled výzkumů 1976, Brno, 41–42.
- Štřof, A. 1996: Das hallstattzeitliche Gräberfeld in Vojkovic (Bez. Brno-venkov), *Pravěk* NŘ 5 (1995), 203–208.
- 2000: Mladší doba bronzová a doba halštatská. In: *Výzkumy – Ausgrabungen 1993–1998*, Brno, 37–44.
- Teržan, B. 1991: Starejša železna doba na Slovenskem Štajerskem. Ljubljana.
- 1998: Auswirkungen des skytisch geprägten Kulturkreises auf die hallstattzeitlichen Kulturgruppen Pannoniens und des Ostalpenraumes, Das Karpatenbecken und die osteuropäische Steppe. *Südosteuropa-Schriften* 20. *Prähistorische Archäologie in Südosteuropa* 12.
- Tomedi, G. 1998: Zum hallstattzeitlichen Gräberfeld von Frög, *Archäologie Österreichs* 8/2, 60–70.
- Vitula, P. 1999: Brno (okr. Brno-město). Ul. Příkop – Business centrum. In: *Přehled výzkumů 1995–1996*, Brno, 339–340.
- Zatloukal, R. 1995: Funde von Hans Freising aus der Býčí skála-Höhle, *Pravěk* NŘ 5, 39–50.

Das Ende der reichen Gräber der Horákov-Kultur und die Datierung der Býčí skála-Höhle aufgrund der Keramikfunde

In den letzten zwanzig Jahren ist dank der Arbeit des Instituts für archäologische Denkmalpflege Brünn (Brno) eine größere Anzahl von Gräbern der Horákov-Kultur ausgegraben worden. Die Zahl der bekannten Gräber dieser Kultur hat sich damit gegenüber der Zeitspanne vom Ende des 19. Jh. bis 90er Jahre des 20. Jh. nahezu verdoppelt. Ein Verzeichnis der bis 1982 gefundenen Gräber ist unlängst von S. Stegmann-Rajtár (1992a), die das Material aus insgesamt 114 Gräbern ausgewertet hat, veröffentlicht worden. Die Befunde der 108 neugefundenen Gräber mit vollständiger Grabungsdokumentation ändern unser Bild von den Gräbern der Horákov-Kultur auf entscheidende Weise. Zu den bedeutenden Gräberfeldern aus den neuen Grabungen gehört Vojkovic, Kr. Brno-venkov, das bis zum Sommer 2003 das größte Gräberfeld der Horákov-Kultur darstellte (heute ist das Gräberfeld in Modřice in der Nähe von Brünn das größte). Es wurde im Jahr 1994 ausgegraben und besteht aus 21 Gräbern, die in die Zeitspanne Ha C2–D1 (2. Hälfte 7. Jh. – 1. Hälfte 6. Jh. v. Chr.) datiert werden. Eines der Gräber (Nr. 117) ist jünger, und zwar erst späthallstattzeitlich und entspricht frühestens dem Anfang von Stufe Ha D2 (um die Mitte des 6. Jh. v. Chr., evtl. Horizont 7a nach Parzinger). Dieses reiche Körpergrab zählt zu den chronologisch bedeutendsten Horákov-Gräbern überhaupt.

Einer der wenigen besser bekannten Abschnitte in der Entwicklung der südmährischen Hallstattkultur ist die Zeit, als es durch den Eingriff der Vekezug-Kultur aus dem Raum der Südwest-Slowakei und aus Transdanubien (Bukowski 1977; 1981; Chochorowski 1974; 1985a; 1985b; Teržan 1991; 1998; Romsauer 1991; 1996; 1998a; 1998b) zu deutlichen Veränderungen der Horákov-Ökumene kommt (Nekvasil 1993; Romsauer 1996; Golec 2003a; 2003b). Die physische Existenz der Träger der Vekezug-Kultur im nordöstlichen Nordostalpenraum (wohin geographisch auch die Horákov-Kultur gehört) unterbrach die dynamische Entwicklung der Gesellschaft der Horákov-Kultur etwa in der Mitte des 6. Jh. v. Chr. (an der Wende der Stufen Ha D1 und Ha D2, Horizonte 6 und 7a nach Parzinger). Diese Veränderungen können am Wandel in den Bestattungssitten beobachtet werden, die allgemein das Ende der Horákov-Bestattungen bedeuten. Diese Erscheinung ist keineswegs überraschend, sondern für das Gebiet des Süd- und Nordostalpenraumes charakteristisch und hängt mit dem Eintreffen der Vekezug-Kultur im Karpatenbecken zusammen. Z.B. auf dem Gebiet der Südwestslowakei hört zu dieser Zeit die eigenständige Entwicklung der Kalenderberg-Kultur auf und die Vekezug-Kultur beginnt sich dort selbständig zu entfalten (Romsauer 1993; 1996; Romsauer – Pieta 1992). Eine entsprechende Entwicklung wird auch im überwiegenden Teil Ungarns beobachtet. Das Gebiet der Horákov-Kultur stellt einen von der Vekezug-Kultur tiefgreifend erfassten Raum dar und

trotzdem ist die eigenständige Entwicklung nicht unterbrochen worden. Die Blütezeit in der Stufe Ha D1 und zu Beginn der Stufe Ha D2 (1. Hälfte 6. Jh. v. Chr. – um die Mitte des 6. Jh. v. Chr.) wird von einem auffälligen Niedergang abgewechselt, der in der Stufe Ha D2 deutlich zum Ausdruck kommt, ferner dann vor allem in der Stufe Ha D3. Die Stufe Ha D3 ist mit ihrem wesentlich ärmeren Ausdruck z.B. mit Stufe Ha D1 unvergleichbar.

Das Gräberfeld in Vojkovice gehört chronologisch den Stufen Ha C2 (Horizont 4–5 nach Parzinger) und Ha D1 (Horizont 6) an, das jüngste Grab der Stufe Ha D2 (Horizont 7). Zweifellos belegen die Keramik- und Metallfunde sowie die Verteilung der Gräber eine kontinuierliche Entwicklung auf dem Gräberfeld. Das jüngste Grab Nr. 117 (Abb. 2) schließt in mancherlei Hinsicht eindeutig an die älteren der Stufe Ha D1 an. Dieses Körpergrab einer Frau gehörte zusammen mit den Gräbern Nr. 109, 110, 111 und 119 zu einer räumlich isolierten Gruppe (Abb. 1). Grab Nr. 117 enthielt aus chronologischer Sicht drei Kategorien von Beigaben: Die erste Gruppe besteht aus $\frac{3}{4}$ der Keramikfunde, die vom älteren Inventar der Stufe Ha D1 nicht unterscheidbar ist. Das restliche Viertel ist erst für die Späthallstattzeit typisch. Die dritte Gruppe bilden Gegenstände der Vekerzug-Kultur und stellen damit eine Gattung dar, die in den Gräbern der Horákov-Kultur überhaupt zum ersten Mal verzeichnet ist. Konservativ erscheint das Kegelhalsgefäß, der Form oder Verzierung keine Entwicklung durchgemacht zu haben scheint (Taf. 2: 22; 3: 20, 23). Als progressiv ist dagegen die Form der Hochhalsgefäße zu bezeichnen. Insgesamt sind sie durch zwei Exemplare vertreten, die wir als flaschenförmig bezeichnen (Taf. 1: 10, 12) und deren Hälse deutlich ausgezogen sind. Vergleichbare Innovationen sind in der Stufe Ha D1 nicht anzutreffen. In einem Fall ist die Ausbauchung bikonisch, was ein weiteres Formelement der Stufe Ha D2 darstellt. Die Form der Schüsseln entspricht zwar wieder der Stufe Ha D1, jedoch zeigt die Verzierung Innovationen. Bei zwei Exemplaren erscheint an der Innenseite um den Boden einfache dellenförmige Stempel (Taf. 2: 27, 28) in einem Fall befindet sich auf dem Gefäßboden drei Dellen (Taf. 3: 35). Es handelt sich wieder um ein klares Element der Stufe Ha D2, in der die bis auf wenige Ausnahmen vorher unbekannte Stempelverzierung allgemein zur Geltung kommt. Die Verteilung der Stempel um den Boden an der Innenseite stellt eine späthallstattzeitliche Neuerung dar und es handelt sich um den Vorläufer der Verzierung auf den späteren, bereits scheinbgedrehten latènezeitlichen Schalen. Einen selbständigen Problemkreis bildet die Anwesenheit von Vekerzug-Gegenständen. Es handelt sich um zwei Stücke: eine keramische Pintadera (Taf. 1: 8) und eine scheinbgedrehte Schüssel mit drei roten Dreiecken (Taf. 2: 29). Die Pintadera ist ein Gegenstand, den wir sonst nur im Rahmen der Vekerzug-Kultur oder in den örtlichen Befunden aus der Zeit nach ihrem Eintreffen im Karpatenbecken, d.h. in der Stufe Ha D2, vorfinden. Auch auf südmährisches Gebiet gelangte die erste Scheibenware als Neuerung zusammen mit den Trägern der Vekerzug-Kultur aus dem Südosten, und zwar aus dem Schwarzmeerraum, wo sie von den griechischen Ioniern hergestellt wurde. Von dieser Scheibenware nahm A. Štrof an, es handle sich um einen gleichfalls mit dem griechischen Kulturkreis verbundenen Import aus dem Südwesten Europas (Štrof 1996, 205). Diese Ansicht wird vom Autor nicht geteilt, er geht vielmehr davon aus, dass es sich um einen griechischen Import aus dem Westen handelt. Griechische importierte Keramik dieser Provenienz sieht wesentlich anders aus, sowohl formal als auch von der Oberflächenbearbeitung und Farbe her. Dagegen entspricht die helle Creme-Farbe des Vojkovice-Exemplar der örtlichen Vekerzug-Ware. Ähnliche Beispiele sind aus der Slowakei (Romsauer 1991; Romsauer – Pieta 1992), Ungarn (Párducz 1954; 1966; Chochorowski 1985a; 1985b) und aus Österreich (Ramsl 1998) bekannt. Diese Fundgattung wird in Mähren erst in der Stufe Ha D2 verzeichnet, d.h. frühestens um die Mitte des 6. Jh. v. Chr. (Golec 2003a, 104; 2003b). Die ganz spezifische Problematik der Vekerzug-Gegenstände im Raum der Horákov-Kultur hat sich eben aus chronologischer Sicht als bedeutend erwiesen. Diese Funde sind nämlich verlässlich erst in den späthallstattzeitlichen Befunden der Stufe Ha D2 vertreten.

1992 veröffentlichte J. Nekvasil ein reiches Grab aus Budkovice, Kr. Brno-venkov (Nekvasil 1992). Es handelt sich um ein vollständiges Brandgrab, dessen Keramikbeigaben leider nicht erhalten sind. Dagegen sind die Metallfunde chronologisch so eindeutig, dass J. Nekvasils ausführliche Analyse zur berechtigten Einordnung in die Stufe Ha D2 gelangte (Taf. 5: 4–9). 1978 veröffentlichte

S. Stuchlík ein Körpergrab aus Kyjovice (Kr. Znojmo) das zweifellos späthallstattzeitliche Keramik enthielt (*Stuchlík 1978*, 41–42, obr. 26: 1, 2). Von den Resten der Beigaben sind zwei späthallstattzeitliche Gefäße erhalten (Taf. 5: 2, 3).

Aus Morašice (Kr. Znojmo) stammt ein drittes Körpergrab, das ein amphorenförmiges Vorratsgefäß mit senkrechten Rippen enthielt (Taf. 5: 1). Auch dieses hielt J. Nekvasil für ein bereits späthallstattzeitliches Element (*Nekvasil 1992*, 82).

Die in diesem Zusammenhang gestellte Frage lautet: Können die oben angeführten Tatsachen über die Gräber der Stufe Ha D2 im Gegenteil zur Datierung der Býčí skála-Höhle beitragen? Die positive Antwort auf diese Frage kann insbesondere auf das Gräberfeld von Vojkovice gestützt werden. Während wir bei den Metallfunden aus der Höhle berechtigt davon ausgehen können, dass es sich um Fernimporte handelt, zu denen sich im mährischen Material sonst keine Analogien finden, ist die Keramik nachweislich örtlicher Provenienz und kann großteils mit der Grabkeramik aus dem Brünner Land verglichen werden. Ich stimme mit H. Parzinger nicht überein (*Parzinger – Nekvasil – Barth 1995*) und finde an diesem Fundort keine typische Keramik der Stufen Ha C2–D1, sondern erst der Stufe Ha D2. Aufgrund des Vergleichs zwischen der Keramik aus den Horákov-Gräbern und von der Býčí skála-Höhle können wir annehmen, dass Býčí skála zwar ein reiches Metallinventar aufweist, das längere Zeit in Umlauf gewesen sein muss (Ende 7. Jh. v. Chr. – um Mitte 6. Jh. v. Chr.), die Keramik ist jedoch homogen späthallstattzeitlich und entstammt einem kurzen Zeitabschnitt. Eben diese neben den Luxusgegenständen vernachlässigte Fundgattung dürfte bei der Datierung der Thesaurierung und der anschließenden Interpretation eine Schlüsselstellung einnehmen. Der Fund wurde in der Höhle im Laufe eines kurzen Zeitabschnitts erst um die Mitte des 6. Jh. v. Chr. thesauriert, d.h. in der Stufe Ha D2 und entspricht Horizont 7a nach Parzinger. Er ist zeitgleich mit dem Ende der reichen Beigaben in den Horákov-Gräbern des Typs *Vojkovice, Nr. 117 – Kyjovice – Morašice 2 – Budkovice* (Abb. 3). Es scheint, dass mehrere Elemente auf der Keramik jünger sein können (flächendeckende Dellen = Ha D3), was mit dem Komplex von Metallfunden nicht korrespondiert sondern eher vom nachhaltigen Aufsuchen der „Opferstätte/Heiligtums“ zeugt. Bei der Interpretation der Funde von Býčí skála stimme ich mit einer Reihe von Wissenschaftlern überein, die annehmen, dass es sich um eine Kultstätte handelte. Am besten scheinen dieses Phänomen die Geologen J. Dvořák und A. Přichystal erfasst zu haben (*Dvořák – Přichystal 1985*, 72–77; *Dvořák 1994*, 349–353; *Přichystal – Náplava 1995*, 80–87), im Geiste ihrer Version von einem Heiligtum überregionaler Bedeutung will ich aufgrund meiner Keramikanalyse nur hinzufügen, dass die Höhle über keinen längeren Zeitraum aufgesucht wurde, und der Befund darauf hindeutet, dass sie ausschließlich zur Zeit eines außerordentlichen historischen Ereignisses verwendet wurde, und zwar während des Eindringens der Vekerzug-Kultur in die Siedlungsökumene der Horákov-Kultur. Die Artefakte wurden zu einer Zeit des Umbruchs in der Höhle deponiert, während dessen sich die bisher dynamisch entwickelnde Kultur in eine auffallend ärmliche verwandelte. Obwohl die Horákov-Kultur selbständig weiterbestand, leitet sie zur frühen Latènezeit um Mitte 5. Jh. v. Chr. ohne ihren früheren Glanz und ihre Noblesse über.

Deutsch von *Tomáš Mařík*
English by *Linda & Pat Fosters*

Skláři v pražském podhradí?

Glassworking in the suburbium of the Prague Castle?

Jan Zavřel

Článek se zabývá vyhodnocením nově provedených i starších fyzikálně-chemických rozborů amorfních sklovitých a struskovitých hrudek i skelných povlaků na keramických nádobách z Prahy. Ke zkoumání bylo využito elektronové mikroanalýzy (EDX analyzátor), elektronového mikroskopu (Cam Scan S4) a optické emisní spektrografie. Výsledky stanovení naznačují, že v pražském podhradí docházelo k záměrné tavbě sklářských surovin již v raném středověku. Diskutovány jsou otázky možnosti výroby skleněných předmětů i využití skelných hmot s příměsí olova k hutnickým účelům. Pozornost je též věnována problematice tzv. technických misek s polevou z pražských nálezů 12. a 13. století.

Praha – raný středověk – sklovité taveniny – mikroanalýzy – hutnictví železa

The paper evaluates previous and newly conducted physico-chemical analyses of amorphous vitreous and slag-like lumps as well as vitreous coatings on ceramic vessels from Prague. The study employed electron microanalysis (EDX analyser), electron microscope (CamScan S4) and optical emission spectrography. The results of the determinations indicate that deliberate smelting of glassworking raw material in the suburbium of the Prague Castle dates back to Early Middle Ages already. Possible manufacture of glass objects and the use of glass materials with lead addition for metallurgical purposes are discussed. Attention is also given to the problem of the so-called glazed technological bowls from Prague finds of the 12th and 13th centuries.

Prague – Early Middle Ages – vitreous melts – microanalyses – iron metallurgy

I. Úvod

V roce 2002 proběhl plošný archeologický výzkum v Lichtenštejnském paláci na Malostranském náměstí v Praze 1 (SPÚ v hl. m. Praze, ved. Jarmila Čiháková). Kromě předmětů nevybočujících ze zde obvyklého nálezového fondu bylo vyzdvíženo i několik hrudek amorfní struskovité až sklovité hmoty a dva zlomky keramických nádob, jejichž vnitřní stěny pokrýval sklovitý povlak. Nálezy z různých stratigrafických pozic je možno předběžně časově zařadit do období od závěru 9. až počátku 11. století (viz exkurz). Několik vzorků odebraných ze zmíněných nálezů bylo podrobeno fyzikálně-chemickému rozboru. Fyzikálně-chemickými metodami byla již dříve analyzována i skupina tzv. technických misek s polevou pocházejících z Prahy 12.–13. století (Zeman – Růžičková 1999), velkomoravská sídlištní keramika z moravského Starého Města s tzv. nataveninami neželezných kovů (Hložek 1997), běžná kuchyňská keramika ze závěru doby mladohradištní s výraznými nataveninami na vnitřní straně (Frolík – Šrein – Tomášek 2001) i běžné hrnce 13. století se silnými nataveninami na vnitřním povrchu z blízkosti Malína u Kutné Hory (Charvátová – Valentová – Charvát 1985). V souvislosti s provedením analýz sklovitých materiálů z Lichtenštejnského paláce na Malé Straně byly výsledky uvedených prací porovnány a kriticky zhodnoceny.

Exkurz: Ke stratigrafické poloze analyzovaných předmětů

V prvním pololetí roku 2002 se uskutečnil plošný výzkum č. 1/02 (Státní památkový ústav v hlavním městě Praze /nyní Národní památkový ústav – územní pracoviště v hlavním městě Praze/, ved. J. Čiháková) v Lichtenštejnském paláci na Malostranském náměstí čp. 258/III v Praze. Po devíti letech od skončení rozsáhlé rekonstrukce objektu doprovázené archeologickým výzkumem (1990–1993, Pražský ústav památkové péče, č. výzkumu 8/90–93, ved. J. Čiháková a J. Zavřel) nastala potřeba staticky zabezpečit jižní část křídla mezi zahradou a nádvořím jižně od průjezdu na zahradu. Součástí sanačních prací bylo vytěžení velkého množství materiálu, a proto byla akce využita pro zřízení nového suterénního prostoru (zkušebna bicích nástrojů). Ukázalo se, že celý prostor byl původně podsklepen, hloubka sklepů však byla o 1 m menší než nyní požadované rozměry. Situace ve výškovém intervalu mezi bázemi konstrukcí podlah bývalého a plánovaného podzemního prostoru se stala předmětem archeologického výzkumu.

Záchranný výzkum č. 1/02 zastihl základové konstrukce dvou následných dřevěných staveb. Jejich vznik je dle nálezů datován do 1. poloviny 10. století. Početné hroudy strusky ukazují na zpracování železa v tomto místě. Práce s železem zde měla delší tradici: nejpozději z 9. století pocházejí fragment drobného výrobního objektu (*Havrda – Podliska – Zavřel 2001*, 103) a hrudky železné rudy rozptýlené po tehdejší povrchu terénu, který byl výzkumem č. 1/02 odkryt v povrchové vrstvě svahovin.

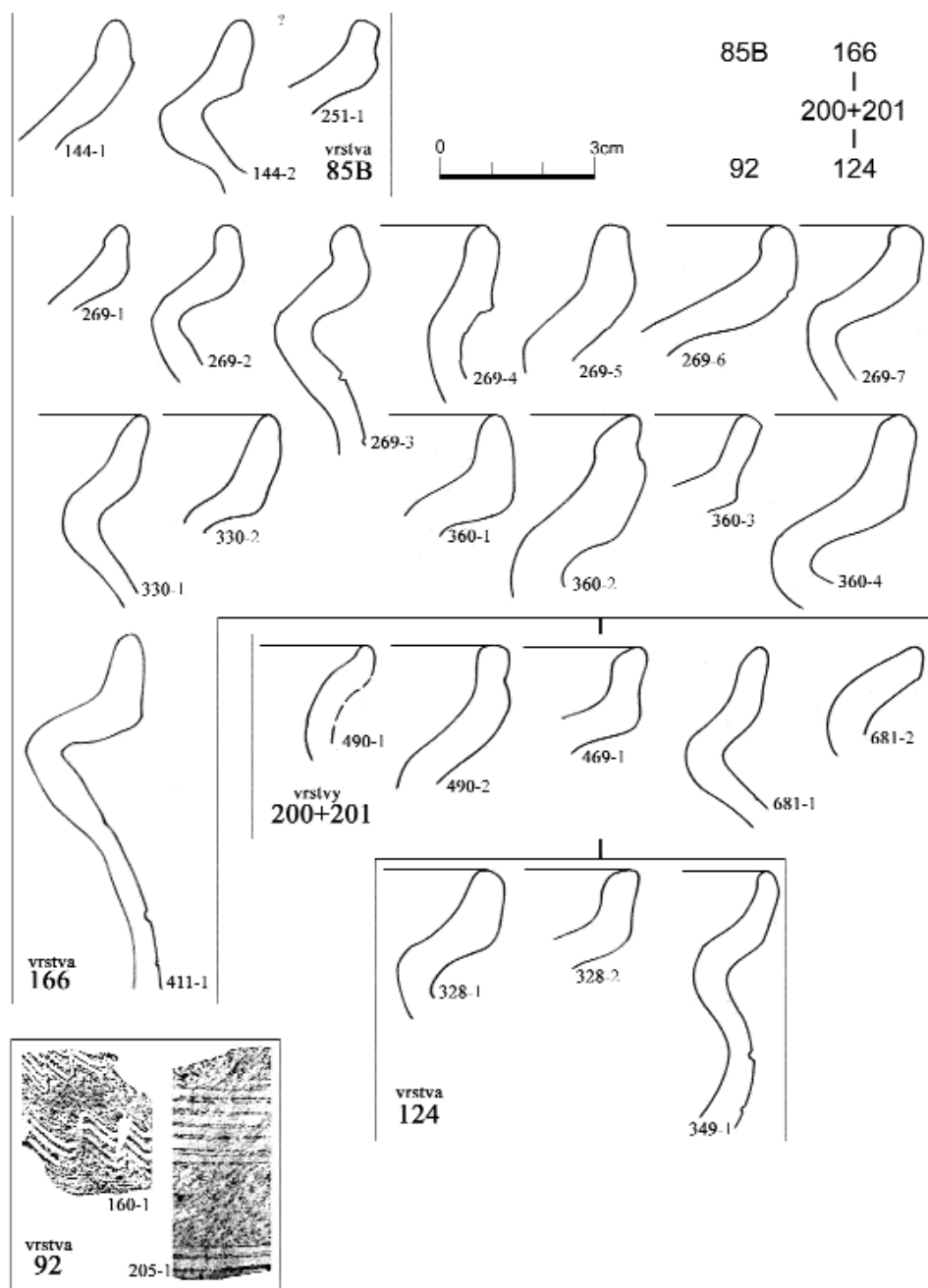
Zpracování výzkumu je v počátcích, proto ještě nelze podat rekonstrukci vývoje lokality v plné šíři. Složitý vývoj naznačuje značně komplikovaná stratigrafie navzájem se narušujících objektů, sled 460 vrstev a zbytky 88 dřevěných prvků v různých stadiích rozkladu. Ze stratigrafie je zřejmé, že jedním z nejmladších zahlobených objektů je podélný základový výkop, k jehož stěně byla postavena dřevěná základová stěna z kmenů mladých borovic. Výkop byl poté zaplněn zahliněným organickým odpadem (vrstvy 200 + 201).

Mezi vyzdvženými nálezy byly 4 hrudky sklovitého až struskovitého vzhledu a 2 zlomky nádob se sklovitým povlakem na vnitřní stěně. V dubnu 2002 byly tyto předměty předány k analýze J. Zavřelovi. Zkoumané vzorky pocházejí z různých vrstev a stratigrafických pozic:

- vzorek 1: hrudka ze sáčku 1/02 – 490, vrstva 201
- vzorek 2: hrudka ze sáčku 1/02 – 681, vrstva 200
- vzorek 3: hrudka ze sáčku 1/02 – 160, vrstva 92
- vzorek 4: hrudka ze sáčku 1/02 – 328, vrstva 124
- vzorek 5: keramický zlomek číslo 1/02 – 148 – 1, vrstva 85B
- vzorek 6: keramický zlomek číslo 1/02 – 269, vrstva 166

Ze stratigraficky nejmladší situace jsou oba zlomky nádob (vzorky 5 a 6), v příslušném horizontu doprovázené vyspělými okraji kalichovité profilace a fragmenty těl zdobených jednoduchou vlnicí a rýhami. Pro potřeby této práce datuji vrstvy 85B a 166 předběžně do rozmezí 2. poloviny 10. a počátku 11. století. Vrstva 166 je patrně vrstvou zánikovou, rozprostřenou po části plochy bezprostředně po zániku dřevěné stavby.

Sklovité hrudky jsou vesměs starší. Vrstvy 200 a 201 jsou výplňové vrstvy základového vkopu z doby výstavby zmíněného dřevěného objektu. Vrstvy obsahovaly střepy z nádob s kalichovitými okraji a převážně hřebenovou výzdobou, které lze datovat do 1. čtvrtiny 10. století. Vrstvy 124 a 92 jsou stratigraficky starší než vrstvy 200 a 201. Ve vrstvě 124 se

Obr. 1. Profily okrajů nádob z vrstev, z nichž byly vyzdviženy analyzované vzorky. Soubory jsou seřazeny principem stratigrafického schématu. — Fig. 1. Profiles of pottery rims from the layers which the analysed samples have been taken from. The assemblages have been arranged according to the principle of the stratigraphical scheme.

kalichovité okraje vyskytují, ve vrstvě 92 nebyly okraje nalezeny žádné. Střepy z vrstvy 92 nesou výzdobu hřebenovou vlnicí a postrádají technologické znaky typické pro keramiku s kalichovitým okrajem. Patrně však nejsou starší než závěr 9. století.

Přesnější datace vyplýne z finálního celkového zpracování výzkumu č. 1/02 do podoby náleзовé zprávy.

Jarmila Čiháková

II. Popis vzorků z Lichtenštejnského paláce a výsledky elektronové mikroanalýzy

Předané nálezy byly za účelem popisu podrobeny makroskopickému pozorování i mikroskopickému zkoumání pod binokulárním mikroskopem. Za pomoci paleontologické preparační jehly poté došlo k oddělení 9 drobných preparátů o velikosti kolem 1–3 mm. Vzorky nalepené pomocí elektricky vodivých štítků na laboratorní podložní skličko byly dále napařeny grafitem. Vlastní měření proběhlo v laboratořích Ústavu geochemie, mineralogie a nerostných zdrojů Přírodovědecké fakulty Univerzity Karlovy. Pomocí urychleného svazku elektronů došlo na přístroji *CamScan S4 – Link ISIS 300 EDX analyzátor* firmy Oxford Instruments k proměření vlnových délek a intenzit spektrálních čar vybuzeného rentgenového záření analyzovaných materiálů. Jejich porovnání se standardy umožnilo určit přítomnost a obsah zastoupených prvků. Rastrováním elektronového svazku po povrchu preparátu byl při zvoleném zvětšení zachycen obraz struktury povrchu vzorků vzniklý detekováním zpět odražených a sekundárních elektronů (elektronový mikroskop *Cam Scan S4* firmy Cambridge Instruments umožňuje zvětšení 20 až 150 000x). Světlymi barvami se v odražených a vybuzených elektronech projevují místa, která mají vyšší protonová čísla (obsahují sloučeniny těžších prvků, zpravidla kovů). I při opakovaných analýzách některých partií navětralých vzorků se ne vždy podařilo získat zcela reprezentativní údaje. To je způsobeno charakterem analyzovaných vzorků. Preparáty nejčastěji zkoumané v geologických laboratořích PŘF UK – výbrusy a nábrusy hornin, minerálů a fosilií – se kvůli optimalizaci výsledků před napařením uhlíkem brousí a leští dohladka. Archeologické vzorky částečně zkorodovaných, drolivých a silně porézniých sklovitých hmot takovou úpravu neumožňovaly. Místa analyzovaných bodů či ploch, velikost zvětšení, počet měření a způsob ukládání výsledků určoval autor článku, přístroje ovládal analytik J. Hovorka (PŘF UK). Popsaná analytická metoda byla zvolena pro možnost porovnání získaných dat s výsledky fyzikálně-chemických stanovení obsahů prvků středověkých skel a tzv. glazur či natavenin prováděných v minulosti.

Vzorek č. 1 (č. SPÚ 1/02 – 490)

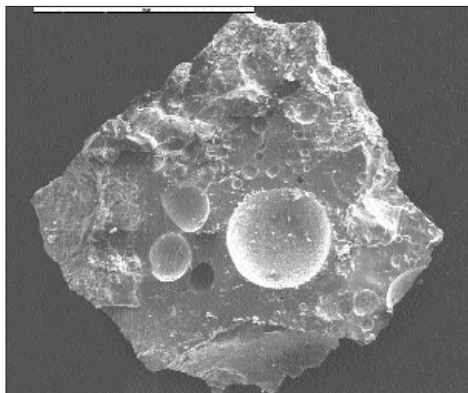
Protáhlá nepravidelná zprohýbaná hrouda velikosti asi 20 x 10 x 5 cm má povrch tvořený černým lesklým sklem, mírně zkorodovaným, směrem k jádru přecházejícím ve světle hnědočervenou hmotu s drobnými zrnky oválného mléčného křemene. Místa se vyskytují oranžově červená bublinatá zrna taveniny o velikosti kolem 1 mm. Částečně natavená základní hmota je mléčně zakalená.

Dvě ze tří analýz potvrdily vysoké obsahy SiO_2 , Al_2O_3 , K_2O , FeO . Významné jsou i stopy As a Pb. Svazek elektronů v jednom případě (prostřední sloupec) zachytil minerál Fe (limonit?) – zřejmě druhotný povlak na povrchu nebo nerost vzniklý rekrytalizací skelné hmoty.

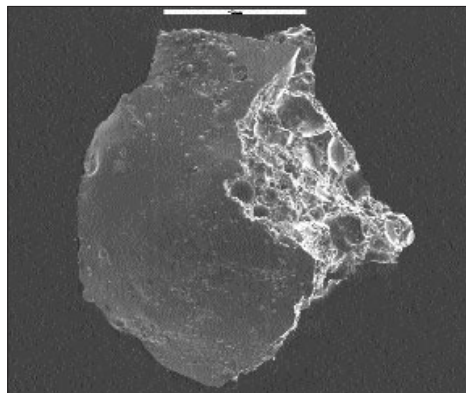
Vzorek č. 2 (č. SPÚ 1/02 – 681)

Analyzovaný kus bílé opakní skelné hmoty vzhledu zkorodovaného skla měl rozměry 3,5 x 2,5 cm. Její povrch je skelně lesklý a slinutý. Drobně porézni jádro tvoří z 80 % křemenná oválná písčítá zrna sedimentogenního původu o velikosti max. 0,5 mm. Materiál je prostoupen nepravidelnými puklinami vzniklými změnami objemu taveniny při chladnutí. Místa se vyskytují tmavě šedé kapky kovového lesku, ojedinele jsou též přítomny tenké vlasovité otisky neznámé geneze a lupínky světlé slídy – muskovitu.

Chemicky malá pestrost vzorku se projevila pouze zvýšenými obsahy SiO_2 a Al_2O_3 a nízkými koncentracemi FeO a TiO_2 . Nízká reprezentativnost stanovení byla způsobena pokročilou korozi skelné hmoty.

Obr. 2. Vzorek č. 2. Na snímku povrchu vytvořeného sekundárními elektrony je viditelná zakalená skelná hmota, která obsahuje četné dutiny kruhového i elipsovitého průřezu velmi kolísavých rozměrů. Měřítka má velikost 1 mm. — Fig. 2. Sample No. 2. Surface morphology on a secondary-electron image shows dull glass material containing numerous vesicles of circular and elliptical cross-sections and highly variable sizes. Scale bar equals 1mm.

Obr. 3. Vzorek č. 3. Převážně slintutý hladký povrch je viditelný na levé části snímku elektronového mikroskopu. Jádro vzorku (na lomu vpravo) naopak tvoří převážně velmi porézní hmota s dutinami po plynech. Měřítka má velikost 1 mm. — Fig. 3. Sample No. 3. Mostly sintered smooth surface is visible in the left part of the electron photomicrograph. Contrastingly, the core of the sample (fracture on the right) is formed by mostly high-porosity material with vesicles after gases. Scale bar equals 1mm.

Levý prep.		Pravý prep. – světlá oblast		Pravý prep. – tmavá oblast	
MgO	>	MgO	1,57	MgO	>
Al ₂ O ₃	17,98	Al ₂ O ₃	2,43	Al ₂ O ₃	10,67
SiO ₂	51,2	SiO ₂	1,15	SiO ₂	44,92
K ₂ O	7,84	K ₂ O	>	K ₂ O	11,81
CaO	0,6	CaO	>	CaO	1,42
TiO ₂	0,95	TiO ₂	0,8	TiO ₂	>
FeO	9,98	FeO	80,69	FeO	7,5
As ₂ O ₃	1,89	As ₂ O ₃	0,45	As ₂ O ₃	>
PbO	0,7	PbO	>	PbO	>

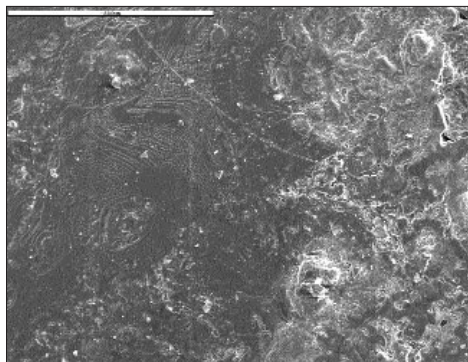
Tab. 1. Vzorek č. 1. Analýzy tří oblastí na dvou preparátech (hodnoty označené > jsou pod mezí detekce použité analytické metody, obsahy oxidů jsou uvedeny v %). — Tab. 1. Sample No. 1. Analyses of three areas (values marked > are below detection limits of the applied analytical method, contents of oxides are given in %).

Světlá oblast 1	
MgO	>
Al ₂ O ₃	18,87
SiO ₂	32,15
K ₂ O	>
CaO	>
TiO ₂	1,39
FeO	1,63
PbO	0,25

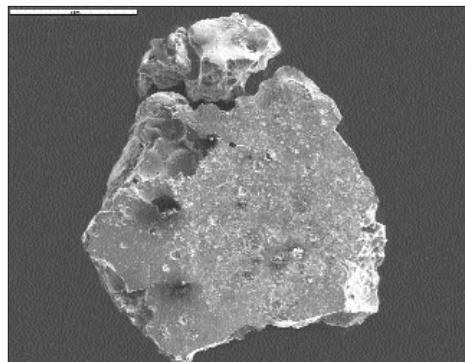
Tab. 2. Vzorek č. 2. Analýza jedné oblasti na jednom preparátu (hodnoty označené > jsou pod mezí detekce použité analytické metody, obsahy oxidů jsou uvedeny v %). — Tab. 2. Sample No. 2. Analysis of one area (values marked > are below detection limits of the applied analytical method, contents of oxides are given in %).

Vzorek č. 3 (č. SPÚ 1/02 – 160)

Nepravidelný kus skelné pěny (ca 4 x 2 cm) je na lomu mléčně bílý až slabě nazelenalý, velmi hustě drobně porézní. Povrch se vyznačuje dobrým slintutím a opalescencí (projevují se bílé, namodralé, nazelenalé, narezlé až šedočerné barvy). Též jsou přítomna červenohnědá zrnka a povlaky vznikající korozí a rekrystalizací povrchové partie.

Obr. 4. Vzorek č. 4. Na detailu mírně zkorodovaného povrchu jsou zřetelné zprohýbané paralelní řady drobných bublinek vytvořených při tečení sklovité taveniny přítomnými plyny. Měřítko má délku 500 μm . — Fig. 4. Sample No. 4. A detail of a slightly corroded surface with prominent curved parallel series of minute bubbles produced during the flow of vitreous melt by the gases it contained. Scale bar equals 500 μm .

Obr. 5. Vzorek č. 5. Na snímku je zřetelný poměrně rovný povrch sklovitého povlaku, který je rozčleněn drobnými i několika většími kulovitými póry po plynech v tavenině – produktech rozkladných reakcí a zbytků vzduchu ze vsádky. Pórovitost je dobře sledovatelná na lomu v pravém dolním rohu i vlevo nahoře. Měřítko má velikost 1 mm. — Fig. 5. Sample No. 5. A photomicrograph clearly showing a relatively even surface of the vitreous coating, dissected by small pores and several larger pores after gases in the melt – products of degradation reactions and remnants of air from the charge. Porous structure is well visible on a fracture in the lower right corner as well as at top left. Scale bar equals 1mm.

Analýza slinutého povrchu a porézní taveniny v jádru vzorku odhalila poměrně značné rozdíly v distribuci a zastoupení jednotlivých složek. Povrchová partie má oproti jádru výrazně vyšší obsahy Si, K a Fe, nižší jsou naopak koncentrace Ca a Al. Z hlediska interpretace jsou zajímavá zjištění přítomnosti Pb, As a Sn.

Vzorek č. 4 (č. SPÚ 1/02 – 328)

V jádru bělavá hojně jemně písčitá hmota jako u vzorku č. 1 a 2, směrem k povrchu s přibývajícím skelnou fází, kapkami a inkluzemi lesklého černého a tmavě hnědého skla má velikost ca 5,2 x 2 x 1,8 cm. Jedná se o nepravidelný zlomek větší hrudky. Zrna sedimentogenního křemene jsou při povrchu téměř slinutá. V méně natavené části tvoří roztavené partie lesklá bublinatá zrna světle hnědočervené a černé barvy velikosti kolem 1 mm. Povrch vzorku je lesklý, černý a narezlý a má struskovitý vzhled. Pod binokulárním mikroskopem je zřejmé, že se jedná o částečně zkorodovanou skelnou hmotu černé nebo zelenošedé barvy. První dvě analýzy jádra a povrchu jsou reprezentativní, v třetím případě byl opět detekován minerál železa. Nehomogenita ve složení materiálu se projevuje výrazně rozdílnými obsahy Al, K, Ca, Mg a Fe v obou částech vzorku. Vysoké obsahy křemíku v jádru i na povrchu, stejně jako přítomnost olova jsou srovnatelné. Obsah sodíku může být způsoben kontaminací vzorku chloridem sodným (NaCl) z povrchu lidské kůže. Analýzy přítomnost sodíku v ostatních zkoumaných skelných taveninách nezjistily.

Vzorek č. 5 (č. SPÚ 1/02 – 148 – 1)

Tmavě hnědý až červenohnědý, místy slabě nazelenalý a krémový povlak (na lomu narůžovělý) pokrývá vnitřní stěnu fragmentu keramické nádoby zdobené vlnicí. Zřetelná je velmi variabilní tloušťka ztuhlé sklovité taveniny, která má lesklý hojně porézní povrch. Kulovité póry (bublíny) vytvořené při unikání plyných složek z taveniny dosahují velikosti až 5 mm. Pod binokulárním mikroskopem je rozeznatelné slabé natavení vnitřní strany keramické nádoby. Vnější stěna stopy tepelného účinku nevykazuje.

Porézni jádro		Povrch	
MgO	0,53	MgO	0,76
Al ₂ O ₃	7,32	Al ₂ O ₃	6,76
SiO ₂	52,79	SiO ₂	81,16
K ₂ O	1,8	K ₂ O	7,28
CaO	12,49	CaO	2,92
FeO	1,97	FeO	7,08
PbO	0,96	PbO	1,3
As ₂ O ₃	>	As ₂ O ₃	1,27
SnO ₂	0,97	SnO ₂	>

Tab. 3. Vzorek č. 3. Analýzy dvou oblastí na dvou preparátech (hodnoty označené > jsou pod mezí detekce použité analytické metody, obsahy oxidů jsou uvedeny v %). — Tab. 3. Sample No. 3. Analyses of two areas (values marked > are below detection limits of the applied analytical method, contents of oxides are given in %).

Jádro		Povrch		Povrch světlý	
MgO	0,2	MgO	2,77	MgO	0,57
Al ₂ O ₃	23,54	Al ₂ O ₃	14,8	Al ₂ O ₃	0,75
SiO ₂	51,16	SiO ₂	48,7	SiO ₂	1,5
K ₂ O	0,91	K ₂ O	3,6	K ₂ O	>
CaO	0,5	CaO	17,87	CaO	1,18
TiO ₂	0,9	TiO ₂	0,61	TiO ₂	>
FeO	2,1	FeO	8,32	FeO	74,81
PbO	1,64	PbO	0,83	PbO	>
As ₂ O ₃	>	As ₂ O ₃	0,64	As ₂ O ₃	>
Na ₂ O	>	Na ₂ O	2,14	Na ₂ O	1,52

Tab. 4. Vzorek č. 4. Analýzy tří oblastí na dvou preparátech (hodnoty označené > jsou pod mezí detekce použité analytické metody, obsahy oxidů jsou uvedeny v %). — Tab. 4. Sample No. 4. Analyses of three areas (values marked > are below detection limits of the applied analytical method, contents of oxides are given in %).

Světlá oblast 1		Světlá oblast 1a		Tmavá oblast	
MgO	0,63	MgO	>	MgO	>
Al ₂ O ₃	6,42	Al ₂ O ₃	6,42	Al ₂ O ₃	2,25
SiO ₂	24,48	SiO ₂	24,47	SiO ₂	8,01
P ₂ O ₅	1,69	P ₂ O ₅	1,68	P ₂ O ₅	5,76
K ₂ O	0,8	K ₂ O	>		
CaO	2,72	CaO	>	CaO	3,68
TiO ₂	0,88	TiO ₂	0,88	TiO ₂	>
FeO	2,44	FeO	>	FeO	5,74
CuO	9,25	CuO	>	CuO	1,15
PbO	43,21	PbO	>	PbO	15,12

Tab. 5. Vzorek č. 5. Analýzy tří oblastí na jednom preparátu – povlak na keramice (hodnoty označené > jsou pod mezí detekce použité analytické metody, obsahy oxidů jsou uvedeny v %). — Tab. 5. Sample No. 5. Analyses of three areas – coating on pottery (values marked > are below detection limits of the applied analytical method, contents of oxides are given in %).

Světlá oblast 1		Světlá oblast 2	
MgO	0,44	MgO	0,32
Al ₂ O ₃	7,28	Al ₂ O ₃	7,79
SiO ₂	25,57	SiO ₂	27,12
K ₂ O	1,16	K ₂ O	1,69
CaO	1,72	CaO	1,96
TiO ₂	0,74	TiO ₂	0,72
FeO	1,38	FeO	1,95
CuO	7,87	CuO	7,64
PbO	52,49	PbO	49,71
As ₂ O ₃	0,84	As ₂ O ₃	0,54
SnO ₂	0,88	SnO ₂	1,64

Tab. 6. Vzorek č. 6. Analýzy dvou oblastí na jednom preparátu – povlak na keramice (obsahy oxidů jsou uvedeny v %). — Tab. 6. Sample No. 6. Analyses of two areas – coating on pottery (contents of oxides are given in %).

Analýza světlé oblasti 1 se jeví nejreprezentativnější. Nad mezí detekce při ní byly zachyceny koncentrace 10 prvků. Další dvě analýzy zachytily částečně zkorodované a porézni partie, a proto jsou změřené koncentrace některých komponent nižší nebo nulové. Nejvýrazněji jsou zastoupeny PbO a SiO₂, významná je i přítomnost mědi. Zajímavé jsou též zvýšené obsahy fosforu.

Vzorek č. 6 (č. SPÚ 1/02 – 269)

Vnitřní stěnu keramického zlomku pokrývá tmavě medově žlutý až hnědočervený a tmavě rezavý povlak taveniny skelného vzhledu. Tenká lesklá sklovitá hmota má povrch velmi jemně a hustě porézni (od úniku plynů). Při analýze dvou světlých oblastí (partii s vyšším protonovým číslem) se opět projevila anomální koncentrace PbO, významná je též zastoupen CuO. Absence fosforu a nižší obsahy vápníku na straně jedné a přítomnost cínu a arzenu na straně druhé odlišují zkoumaný vzorek od vzorku č. 5.

III. Popis vybraných vzorků pražských tzv. technických misek a výsledky analýz

Na skupinu pražských nálezů tzv. technických misek s polevou upozornili a obecně je charakterizovali Čiháková a Hrdlička (1990, 411n.). Oproti výše popsaným fragmentům keramiky se sklovitými povlaky z Lichtenštejnského paláce jsou tzv. technické misky mladší – uvedení autoři jejich používání kladou zhruba do období od poloviny 12. století do poloviny 13. století. Látkový a strukturní výzkum těchto misek se sklovitými povlaky na stěnách provedli v roce 1999 Zeman a Růžičková. Podrobné údaje o mikroskopickém vyhodnocení a mikroanalýzách leštěných petrografických výbrusů z deseti vzorků misek jsou uvedeny v nepublikované zprávě (Zeman – Růžičková 1999). Jako příklady uvádím z této práce popis a analýzy „glazur“ technických misek nalezené na Malostranském náměstí v objektech čp. 6 (14/94 – 8) a čp. 7 (15/94 – 42 – 1):

Vzorek č. 14/94 – 8

Úlomek masivní keramiky z horního okraje nádoby, na lomu cihlově červený. Na vnitřní straně je světle žlutá průhledná sklovitá glazura, na vnější je keramika matná hnědošedá (výběr z popisu Zemana a Růžičkové).¹

Vzorek č. 15/94 – 42 – 1

Cihlově červený úlomek keramiky pochází z horního okraje nádoby. Vnější strana je hnědá a hnědošedá od sklovité glazury, vnitřní šedá až béžově šedá, strupovitá (výběr z popisu Zemana a Růžičkové).

Kromě křemíku vykazují oba povlaky zvýšené koncentrace olova a draslíku. Provedenými analýzami nebyla zjištěna přítomnost dalších barvicích substancí.

MgO	0,5
Al ₂ O ₃	1,62
SiO ₂	34,96
CaO	2,28
Na ₂ O	1,70
FeO	8,25
PbO	11,06
K ₂ O	8,06
Na ₂ O	1,7

Tab. 7. Vzorek č. 14/94 – 8. Analýza povlaku na vnitřní straně nádoby (obsahy oxidů jsou udávány v %). – Tab. 7. Sample No. 14/94 – 8. Analysis of coating on inner side of a vessel (contents of oxides are given in %).

MgO	0,68
Al ₂ O ₃	0,84
SiO ₂	40,51
CaO	1,63
Na ₂ O	3,82
FeO	7,35
PbO	7,50
K ₂ O	6,94
Na ₂ O	1,7

Tab. 8. Vzorek č. 15/94 – 42 – 1. Analýza povlaku na vnější straně nádoby (obsahy oxidů jsou udávány v %). – Tab. 8. Sample No. 15/94 – 42 – 1. Analysis of coating on outer side of a vessel (contents of oxides are given in %).

Dosud nepublikovány zůstaly údaje o obsazích vybraných stopových prvků a křemíku u další skupiny tzv. technických misek s polevou z několika pražských výzkumů na Starém Městě a Malé Straně (popis a odběr vzorků k analýzám provedl autor).²

Vzorek č. 7, Ungelt – 861/79 – 8

Fragment okraje misky má cihlově červený stěp, vně i uvnitř překrytý souvislým tenkým bezbarvým sklovitým povlakem, místy silně navětralým a opaleskujícím.

¹ Zeman a Růžičková uvádějí, že analýzy byly provedeny na energiově disperzním analyzátoru (EDAXu); podmínky analýzy – urychlovací napětí 25 kV, proud na vzorku 10 nA, korekce na vystupující záření podle metody ZAF, mez citlivosti použitého záření 0,1 váh. % (bez označení laboratoře).

² Kousky povlaků keramiky byly namlety na analytickou jemnost a analyzovány roku 1990 v laboratořích f. Geoindustria v Černošicích metodou optické emisní spektrografie. V závěrečném protokolu pro odběratele bylo upozorněno na fakt, že stanovení má polokvantitativní charakter a obsahy mohou být vlivem hlavních prvků 1,5x až 2,5x vyšší.

	Ag	Cu	Pb	Sn	Zn	Si	Mn
vz. č. 7	7	400	500	70	300	3000	1500
vz. č. 8	30	5000	3000	200	10	2000	400
vz. č. 9	1	400	1000	300	15	500	600
vz. č. 9a	1	900	150	150	15	1500	1000
vz. č. 10	4	1500	700	10	15	1500	1500
vz. č. 11	10	100	3000	15	20	800	6000
vz. č. 12	7	2500	3000	90	15	4000	2000
vz. č. 13	7	900	2500	10	15	500	600
vz. č. 13a	5	900	3000	100	70	4000	3000

Tab. 9. Zastoupení vybraných stopových prvků, křemíku a manganu v skelných povlacích sedmi technických misek z pražských nálezů (obsahy prvků jsou udány v ppm – g/t). – Tab. 9. Contents of selected trace elements, silicium and manganese in vitreous coatings on seven technological bowls found in Prague (contents of elements are given in ppm – g/t).

Vzorek č. 8, Ungelt – 641/I; B 391 + 398/80

Čtyři zlomky jedné misky (okraj, 2x dno, 1x stěna) cihlově červené barvy překrývá na vnitřní a částečně i na vnější straně měděnkově zelený průsvitný lesklý skelný povlak proměnlivé síly, popraskaný a místy zkorodovaný.

Vzorek č. 9, 9a, Konviktská čp. 291/I – LXXXIV/358

Vnitřní stěnu a okraj technické misky cihlově červeného střepu překrývá bílá matná navětralá sklovitá hmota přecházející do tenkého světle nažloutle zeleného lesklého povlaku. Na stěně se zachovaly výrazné hrbolovité přiškvarky (velikost až 8 x 5 x 3 mm).

Vzorek č. 10, Malostranské nám. čp. 37 – IC/33

Na úlomku stěny misky s okrajem a částí dna hnědočerveného střepu ulpívá zevnitř a částečně i z vnějšku na povrchu černý, někde nazelenalý skelný lesklý povlak. Utuhlá tavenina je opakní, popraskaná a místy porézni.

Vzorek č. 11, Malostranské náměstí čp. 37 – IC/34

Menší kus těla misky cihlově červené barvy nese na obou stranách tenký silně zkorodovaný šedý skelný povlak.

Vzorek č. 12, Josefská čp. 626/III – CX/171 – 6

Fragment ohybu dna technické misky z cihlově červeně vypálené keramické hlíny překrývá uvnitř i vně olivově až měděnkově zelený průsvitný skelný povlak nepravidelné mocností a struktury, s matným až slabě lesklým zkorodovaným povrchem. Na dně je skelná hmota silně hrbolatá a porézni.

Vzorek č. 13, 13a, Josefská čp. 626/III – CX/190 – 6

Zlomek stěny misky z tmavě hnědočerveně vypálené hlíny oboustranně pokrývá čirý až olivově zelený povlak, na vnitřní stěně zakalený a zkorodovaný (č. 13a). Zvnějšku je hmota průhledná až průsvitná, hustě popraskaná (č. 13b).

Ze stopových prvků byly u všech vzorků zjištěny anomální koncentrace olova a mědi, zvýšené obsahy cínu, zinku a stříbra se projevíly vždy ve dvou případech.

IV. Interpretace výsledků analýz

Chemické složení čtyř vzorků amorfních hmot sklovitého až struskovitého vzhledu z Lichtenštejnského paláce (vzorky č. 1–4) umožňuje jejich přiřazení ke sklům – obsahují v dostatečných koncentracích složky sklotvorné SiO_2 a Al_2O_3 , dále stabilizátory CaO , MgO , PbO a tavivo K_2O . V omezeném množství je přítomen též arzen (při průmyslové výrobě skla je oxid arzenitý používán jako čerivo) a v jednom vzorku cín.

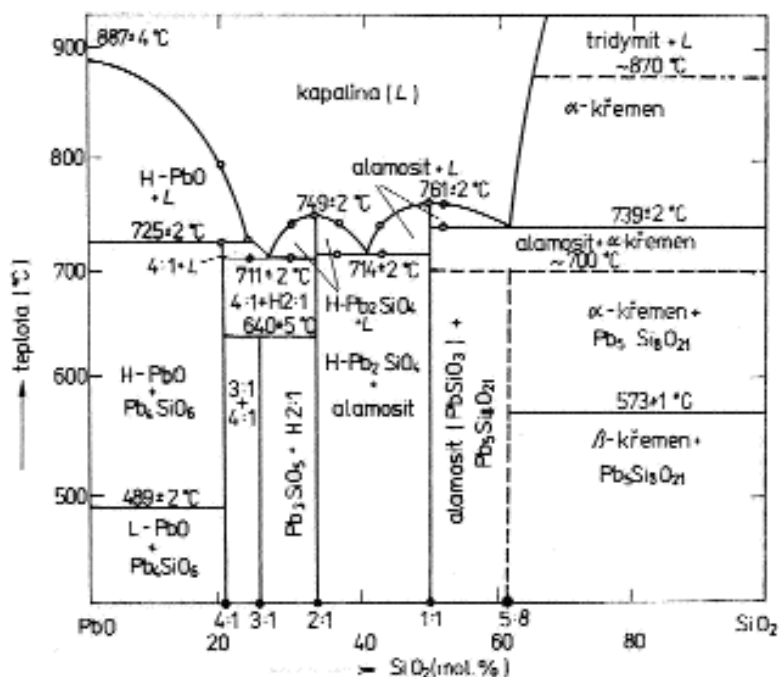
Jednoznačně lze vyloučit, že se jedná o skla přírodní (srov. *Bouška 1987*) či nataveniny vzniklé v osídleném prostoru náhodným působením vysokých teplot (např. při požáru). Vylučují to naměřené koncentrace olova, arzenu a cínu. Kupříkladu průměrné obsahy olova v zemské kůře činí dle *Polaňského a Smulikowského (1978, 176)* 12,5–16 g/t, dle *Mihaljeviče (1999, 362)* 16 ppm. Koncentrace Pb ve čtyřech analyzovaných vzorcích je 0,81 % (aritmetický průměr sedmi měření) a převyšuje tedy udávané hodnoty více než 500krát. Primárním zdrojem všech tří zmíněných kovů musela být rudní ložiska. Nalezené kusy bublinaté skelné hmoty vznikly záměrným tavením surovin, které obsahovaly kromě oxidu křemičitého i příměs sloučenin Pb, As a Sn.

Existence neprotavených křemenných zrn v některých partiích vzorků **č. 1, 2 a 4** dokládá, že proces tavby nebyl zcela dokončen. Silně porézní vzorek **č. 3** lze naopak označit za skelnou pěnu, která se při tavení sklářského kmene usazovala na povrchu skloviny a bývala poté coby nečistota odstraňována (srov. *Agricola 1976, 542*).

Jako sklo je možno klasifikovat i barevné lesklé povlaky na stěnách dvou keramických nádob nalezených ve stejné lokalitě (vzorky **č. 5 a 6**). Oba povlaky lze zařadit mezi draselnoolovnatá skla zbarvená mědí. Surovina Cu u vzorku **č. 6** pochází zřejmě z ložiska, kde jsou měděné rudy doprovázeny minerály cínu a arzenu. Uvedená asociace prvků však mohla též vzniknout až při hutnění surovin z více ložisek s rozdílným zastoupením a koncentrací užitkových nerostů. Absence fosforu a nižší obsahy vápníku, stejně jako přítomnost cínu a arzenu u vzorku **č. 6**, vypovídají, že sklovité povlaky na keramických nádobách se chemicky částečně liší a k jejich vzniku byly použity suroviny rozdílné. Povrch obou tavenin na vnitřních stranách hrnců je silně porézní – nejedná se tedy o glazury. Tavenina pravděpodobně ulpěla na stěnách nádob při výrobě skloviny. Poměr obsahů PbO/SiO₂ činí u obou vzorků přibližně 2 : 1. Ve fázovém diagramu soustavy SiO₂–PbO (*Smart – Glasser 1974*, cit. podle *Hlaváč 1981, 260*) se pohybuje teplota likvidu kolem hodnoty 750 °C (obr. 2). Diagram potvrzuje, že teplota tavení uvedené směsi nebyla vysoká, a proto mohla být při procesu využita běžná hrnčina. Výroba olovnatého skla nevyžadovala použití speciálních tavicích nádob – tyglíků.

Jediná srovnatelnými analytickými metodami získaná data o chemismu českých raně středověkých skel přinesla nedávno publikovaná studie *Černé, Hulínského a Gedeona (2001)*. V jejím rámci se na základě rentgenových mikroanalýz 49 vzorků drobných skelných předmětů z různých archeologických lokalit (8 leží v Čechách, 1 na Moravě) podařilo dle chemického složení vyčlenit 5 charakteristických skupin skel: A: sodnovápenatá, B: binární olovnatá, C: draselnoolovnatá, D: sodnoolovnatá a E: chemicky nezařazená. Svým složením se obě skla z malostranských keramických nádob nejvíce přibližují raně středověkým sklům draselnoolovnatým (skupina C). Od nich je však odlišují vyšší koncentrace Al, Ca i Cu a přítomnost Fe. Vzorek **č. 6** navíc obsahuje již zmíněné stopy Sn a As. Nižší koncentrace draslíku je možno přičíst pokročilé korozi povrchů skelných tavenin – alkalické látky se z povrchové vrstvy vyluhují přednostně. V trojúhelníkovém diagramu s koncentracemi oxidů Si, Al a Pb se nálezy z Lichtenštejnského paláce (**č. 5 a č. 6**) přibližují skupině raně středověkých skel draselnoolovnatých z Olomouce (vzorky **O1, O2, O3**).

Ve stejném diagramu jsou vyneseny i body skel z Lumbeho zahrady na Pražském hradě (**P2, P3**), která se vyznačují nižšími koncentracemi olova. Někde mezi uvedené hodnoty spadá bod koncentrací SiO₂, Al₂O₃ a PbO u vzorku **H1** ze Starého Města u Uherského Hradiště.

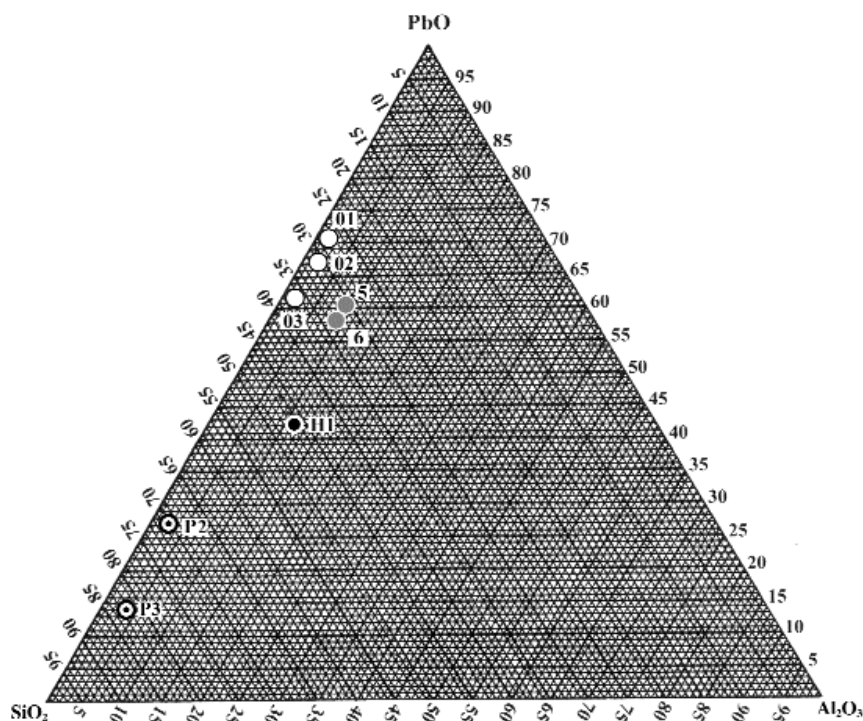
Obr. 6. Fázový diagram systému $\text{SiO}_2\text{-PbO}$ (Smart – Glasser 1974, cit. podle Hlaváč 1981, 260). — Fig. 6. Phase diagram of the $\text{SiO}_2\text{-PbO}$ system (Smart – Glasser 1974, ref. in Hlaváč 1981, 260).

Za draselnoolovnatá skla lze na základě vzhledu a chemického složení označit i různobarevné povlaky pokrývající stěny tzv. technických misek s polevou z pražských nálezů (SiO_2 až 40 %, K_2O až 8 %, PbO až 11 %). Barvicími přísadami těchto skel byly kromě sloučenin Cu, zřejmě i látky obsahující Mn a Fe.

V. Diskuse

Před zhodnocením analytických dat je nutno upřesnit základní termíny, které s problematikou tavenin skelného charakteru souvisejí. Dále je třeba stručně připomenout dřívější interpretace nálezů raně středověkých skel a skelných povlaků, resp. polev či natavenin v Čechách a na Moravě.

Jako **skla** jsou označovány amorfni pevné látky – produkty tavení, které byly ochlazeny na pevnou konzistenci bez krystalizace (např. Hlaváč 1981, 135). Skelný stav vzniká plynulým přechodem ze stavu kapalného do stavu pevného. Skla jsou považována za přechlazené kapaliny, které v důsledku vysoké viskozity nemohou krystalizovat (Bouška 1987, 11). Chemické složení skel bývá velmi rozmanité a definice chemismu značně široká. Z hlediska dnešní klasifikace (srov. Konta 1982, 204) jsou základními stavebními látkami skel složky sklotvorné (např. SiO_2 , Al_2O_3 , P_2O_5), stabilizátory (např. CaO , MgO , PbO), taviva (např. Na_2O , K_2O) a barvicí substance (sloučeniny Fe, Cu, Co, Ni, Au aj.).

Obr. 7. Obsahy SiO_2 , Al_2O_3 a PbO u vybraných raně středověkých skel: obsahy uvedených oxidů přepočteny na 100 % a vyneseny do trojúhelníkového diagramu. **O1, O2, O3** Olomouc, **P2, P3** Pražský hrad (Černá – Hulínský – Gedeon 2001); **H1** Staré Město u Uh. Hradiště (Hložek 1997, vzorek č. 3); **5, 6** Praha-Malá Strana, Lichtenštejnský palác. — Fig. 7. SiO_2 , Al_2O_3 and PbO contents in selected samples of early medieval glasses. Contents of these oxides are recalculated to 100 % and plotted in ternary diagrams. **O1, O2, O3** Olomouc, **P2, P3** Prague Castle (Černá – Hulínský – Gedeon 2001); **H1** Staré Město near Uherské Hradiště (Hložek 1997, Sample No. 3); **5, 6** Liechtenstein Palace, Lesser Town (Malá Strana) in Prague.

Glazury jsou anorganická skla natavená v tenkých vrstvách na keramický střepek. Používají se tam, kde je nutné získat hladký a nepropustný povrch keramických výrobků. Glazurové povlaky jim dávají nejen pěkný vzhled, ale zpravidla zlepšují i technické vlastnosti. Zvyšují pevnost, poskytují hladký, snadno čistitelný povrch, nepropustný vůči kapalinám, odolný vůči chemikáliím a povětrnostním vlivům (např. Pospíšil – Koller *et al.* 1981, 352).

Poměrně omezené, avšak stále přibývající nálezy středověké keramiky se sklovitými povlaky na stěnách, registrované na různých místech Čech a Moravy, vedly též k pokusům o jejich interpretaci. Na základě chemických analýz několika nálezů běžné sídlištní velkomoravské keramiky se stopami natavenin z moravského Starého Města (polohy „U Víta“ a „Na Valách“) byly povlaky interpretovány jako **nataveniny neželezných kovů**. V nataveninách se podařilo prokázat různé poměry prvků Cu, Fe, Pb, Sn (Galuška 1989, 437), popř. Pb, Fe a Cu (Hložek 1997, 77). Analýzy provedené na materiálu z polohy „Na Valách“ elektronovým mikroanalýzátozem nebyly bohužel M. Hložkem publikovány v úplnosti a komentář obsahů jednotlivých složek je „geochemicky“ často nesrozumitelný. Přesto je možné alespoň částečné srovnání s analytickými údaji z jiných lokalit.

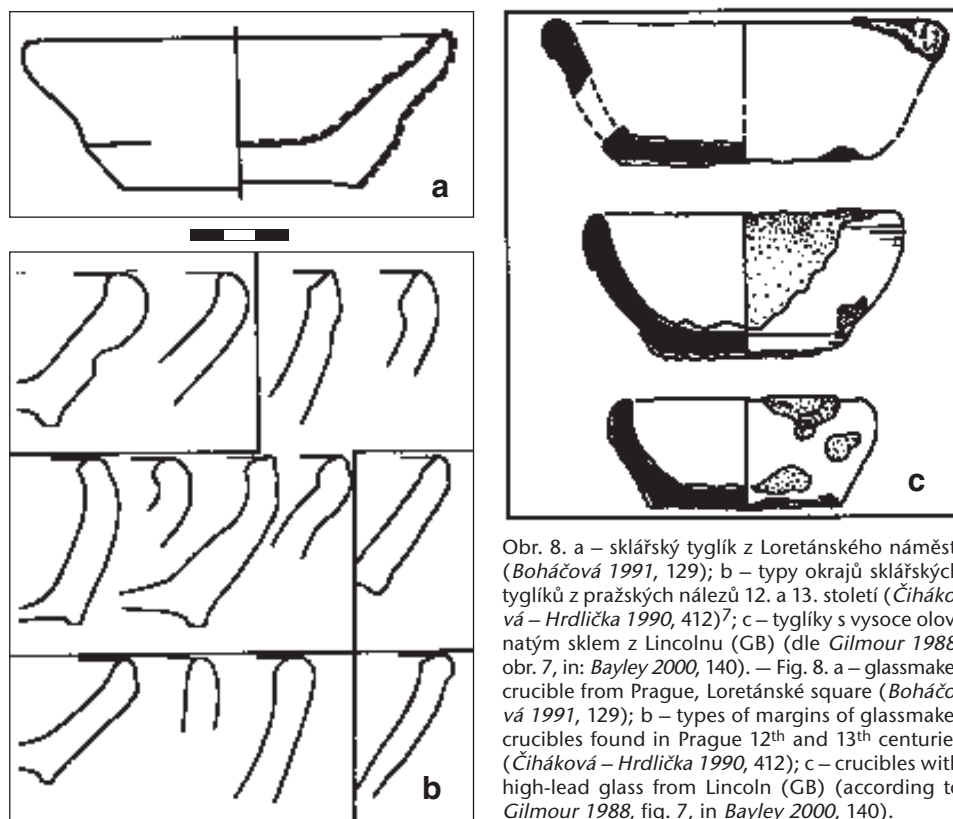
Neželezné kovy byly již od pravěku získávány převážně ze sulfidických rudních žil nebo jejich povrchových oxidačních a cementačních partií či z rozsypů. Z uvedených typů ložisek se kromě sulfidů získávaly uhličitany (např. malachit či azurit z oxidačních zón) i vlastní ryzí kovy (kupř. Cu, Ag z cementačních zón). Zpracováním těchto rud by nevznikaly silikátové taveniny o obsazích přes 35 % SiO₂. Hložek (1997, 76) v rozboru nálezů z polohy „Na Valách“ ve Starém Městě u Uh. Hradiště uvádí u žluté nataveniny vzorku č. 3 koncentraci SiO₂ 37,9 %, u červenohnědé nataveniny vz. č. 2 54,1 % SiO₂. Vzhledem k těmto obsahům lze nabídnout upřesňující interpretaci: barevné lesklé povlaky na běžném velkomoravském hrnčířském zboží jsou spíše zbytky olovnatého skla zbarveného sloučeninami mědi a železa. Zvýšený obsah fosforu ve vzorku č. 3 z polohy „Na Valách“ může souviset s použitím kostního popela, který ve formě fosforečnanu vápenatého o složení apatitu Ca₅(PO₄)₃(OH, F) působí jako tavivo (Konta 1982, 297). Prostorová souvislost s tamějšími dílnami kovoliteckými nemusí činit tomuto vysvětlení překážku. Podporu pro interpretaci představují nálezy a náleзовé okolnosti v lokalitě Staré Město u Uh. Hradiště – „U Víta“: V objektu č. 52 byly odkryty dva skleněné korálky zelené a modré barvy, v souvisejícím objektu č. 53 zlomek nazelenalého průsvitného skla v mase s drobnými bublinkami a keramické zlomky s nataveninami neželezných kovů, včetně strusek se stopami neželezných kovů. Objekt č. 53 vyplňovala rozsáhlá kamenná pec. Ve dvou dalších tzv. dílenských (obj. č. 32), resp. pomocných výrobních (obj. č. 30) objektech byla nalezena další potenciální sklářská surovina – zřejmě záměrně dopravený jemný písek (Galuška 1989, 419, 424–425, 444). Mikroanalýzám byly podrobeny i náteky sklovitých fází z vnitřních stěn zlomků keramiky nalezených v Čáslavi a datovaných do závěru doby mladohradištní. V nátecích se podařilo objevit částice s různým podílem ryzích kovů, slitiny kovů, dále oxidy kovů a silikátová skla. Nejhojněji zastoupené skloviny s různým obsahem kovů měly také podíl fosforu (Frolík – Šrein – Tomášek 2001, 55n.). Autoři dávají nálezy do souvislosti s technologickými pokusy (průbami) při procesu zpracování stříbrné rudy. Analýzy jsou též publikovány v neúplnosti³. Vzhledem k použití běžné hrnčiny, převažujícím sklovinám s obsahy P a přítomnosti Pb, Ag a Cu lze konstatovat, že v Čáslavi byly s velkou pravděpodobností nalezeny pozůstatky zpracování olovnatého skla. Stejný závěr se nabízí i v případě běžných hrnců 13. století se silnými nataveninami na vnitřním povrchu z blízkosti Malína u Kutné Hory (Charvátová – Valentová – Charvát 1985).⁴ V souboru byl mj. zastoupen zlomek malé nádoby s vodorovně vyloženým okrajem a skvrnou stříbrně zelené glazury (miska?) i velké kousky železářské strusky.

Další skupinu keramiky se sklovitými povlaky na povrchu představují tzv. technické misky s **polevou** z pražských nálezů 12.–13. století (Čiháková – Hrdlička 1990, 411n.; Zeman – Růžičková 1999)⁵. V obou pracích byly sklovité povlaky před vyřešením interpretace jejich vzniku pracovně označovány jako glazury, resp. polevy (tj. záměrně upravované

³ V textu jsou prezentovány hlavně koncentrace vybraných prvků, resp. oxidů v mikročásticích. Nejsme však informováni o zastoupení Si, Al, K, P a dalších elementů, ani o průměrných obsazích vybraných kovů ve sledovaných sklovinách.

⁴ K jejich analýze bylo použito kvantitativní metody RRFA. Prvky lehčí než vápník – tj. např. Si, Al, Mg a P – nejsou zvolenou analytickou metodou detekovatelné.

⁵ Tato skupina misek je vždy pokryta sklovitými povlaky. Tímto i dalšími charakteristikami se zkoumané misky liší od jiného typu technické keramiky z pražských nálezů (silnostěnné kónické misky s masivním dnem cihlově červené barvy bez přítomnosti povlaků).

Obr. 8. a – sklářský tyglík z Loretánského náměstí (Boháčová 1991, 129); b – typy okrajů sklářských tyglíků z pražských nálezů 12. a 13. století (Čiháková – Hrdlička 1990, 412)⁷; c – tyglíky s vysoce olovnatým sklem z Lincolnu (GB) (dle Gilmour 1988, obr. 7, in: Bayley 2000, 140). — Fig. 8. a – glassmaker crucible from Prague, Loretánské square (Boháčová 1991, 129); b – types of margins of glassmaker crucibles found in Prague 12th and 13th centuries (Čiháková – Hrdlička 1990, 412); c – crucibles with high-lead glass from Lincoln (GB) (according to Gilmour 1988, fig. 7, in Bayley 2000, 140).

povrchy). Zeman a Růžičková (1999) přinesli i obecnou charakteristiku a rozdělení základních chemických složek těchto keramických „glazur“ na zeskelňovače, taviva, žáruvzdorné prvky a zbarvující oxidy glazur. Závěrem práce bez bližšího komentáře konstatují, že „chemická variabilita ve složení glazur v souboru 10 kusů vzorků je s velkou pravděpodobností odrazem velké technologické vyspělosti určitého místa výroby keramického zboží. Zároveň může být i odrazem obchodní aktivity tehdejší společnosti“ (Zeman – Růžičková 1999).

Již při zběžné prohlídce nálezů analyzovaných A. Zemanem a E. Růžičkovou je zřejmé, že sklovité povlaky nespĺňují ani jedno ze základních obecných kritérií pro glazované výrobky (viz výše).⁶ Hlavním účelem vytváření sklovitých polev na stěnách keramických nádob je odstranění prolínivosti (tj. zformování hladkého, snadno čistitelného, nepropustného povrchu) a zlepšení vzhledu. Hustě porézní povlaky tzv. technických misek, často velmi

⁶ Porovnání chemického složení povlaků–„glazur“ analyzovaných Zemanem a Růžičkovou s výsledky jiných prací je obtížné. Suma oxidů je velmi často nízká (i kolem 40 %), a prezentované výsledky tudíž nereprezentativní. Opakované analýzy jednoho vzorku přinášejí zcela odlišné (neporovnatelné) hodnoty jednotlivých složek. Např. jedno stanovení SiO₂ ve vz. 233/69 činí 36,109 %, druhé 98,795 %. Obsahy SO₃ jsou v některých tabulkách přeškrtnuty a ručně přepsány na PbO nebo Pb, jinde tato „oprava“ chybí. Přesto je možné uvedené povlaky na základě chemického složení klasifikovat jako draselná, případně olovnatodraselná skla.

⁷ Na kresbě není zachycena přítomnost sklovitých povlaků.

kolísavé tloušťky a barvy, ulpívají na povrchu nerovnoměrně. Jejich vnější stěny jsou pokryty nesouvisle, sklovina se místy nahromadila a ztuhla u dnové obvodové lišty. Vně i uvnitř některých keramických výrobků se objevují hrbolovité příškvarky. Hustá síť porů po plynech, dobře viditelná na některých mikrofotografiích výbrusů, by případnému ulpívání kapalných a kašovitých látek nezabránila – spíše naopak.

Je zřejmé, že interpretace funkce „misek s polevou“ jako tyglíků na výrobu skleněných perel, prstýnků apod. (Wilde 1953) je správná. Názor o míchání různě zbarvených sklovin v menších, tvarově přizpůsobených miskách a o přidávání příměsí k docílení požadované barvy je pravděpodobný, leč postrádá důkazů. Za indicii je možno považovat výraznou variabilitu barev i koncentrací vybraných stopových prvků sklovitých povlaků (tab. 9). Čiháková a Hrdlička (1990, 143) uvádějí 5 základních barev (bílou, žlutou, zelenou, hnědou a černou), dále hnědou s modrými šupinkami, šedou připomínající opál i polevu čirou. Zlatoběžová místy nazelenalá „glazura“ pokrývala jeden celý a dva zlomky exemplářů misek z Loretánského náměstí na Hradčanech (Boháčová 1991, 130). Proměnlivost zbarvení mohla být způsobována nestandardním složením výchozích surovin. Ostatně barvení skla je i z novodobého hlediska považováno za obtížně zvládnutelný proces, citlivý na vnější vlivy, v některých případech až špatně reprodukovatelný (Hlaváč 1981, 271).

Za analogii pražských misek lze považovat obdobné nálezy z Lincolnu a Yorku (Bayley 2000, 139n.). Tamější fragmenty keramických nádob s povlakem skla (obr. 8) datované do 9. (York) a do 10. až počátku 11. století (Lincoln), tvarem a velikostí zcela srovnatelné s pražskými technickými miskami, byly jednoznačně interpretovány jako tyglíky používané k výrobě drobných skleněných předmětů z různě zbarveného olovnatého skla (korálky, prstýnky). Zlomky tyglíků byly doprovázeny hroudami sklářského odpadu a zmetky korálků, kuliček apod. Také barvy skel zde výrazně kolísaly: od žluté, zlatožluté, zelené, šedé až k černé.

VI. Závěr

V rámci zpracování archeologického výzkumu Lichtenštejnského paláce na Malé Straně v Praze byly fyzikálně-chemicky zkoumány čtyři amorfní sklovité slitky a sklovité povlaky na vnitřních stěnách dvou fragmentů keramických nádob. Vznik nádob je předběžně datován do závěru 9. či starší fáze 10. století (vzorky č. 1–4) a druhé poloviny 10. až počátku 11. století (vzorky č. 5 a 6). V obou případech byly pomocí rentgenové mikroanalýzy zjištěny obsahy prvků a povrchové struktury typické pro skla.

Lesklé amorfní hmoty odpovídají složením sklům draselným. Přítomnost olova, arzenu a cínu vylučuje náhodný vznik sklovitých tavenin (např. při požáru). Ve třech případech nebyla tavba sklářské suroviny dokončena, jeden nález lze klasifikovat jako skelnou pěnu. Typ nálezů zároveň vylučuje uvažovat o možném importu surového skla.

Povlaky na keramických nádobách mají charakter draselnoolovnatých skel s příměsí barvicích substancí na bázi Cu a Fe. Jak vyplývá z fázového diagramu systému SiO₂–PbO, teplota tavení olovnatých skel je nízká. Při jejich výrobě nebylo nutno používat speciální nádoby z vybraných žáruvzdorných surovin.

Na základě nových poznatků a vyhodnocení starších analýz povlaků velkomoravských keramických nádob ze Starého Města u Uherského Hradiště je možné upřesnit klasifikaci

tzv. natavenin neželezných kovů: jedná se o barevná skla. Olovnatá skla byla s velkou pravděpodobností tavena i v běžných hrncích 13. století z Čáslavi a od Malína poblíž Kutné Hory. Stejným způsobem je nutné přehodnotit interpretaci tzv. glazur či polev na technických miskách z pražských nálezů 12.–13. století.

Analyzované nálezy z malostranského Lichtenštejnského paláce jsou na základě stratigrafického rozboru zařaditelné do konce 1. tisíciletí n. l. Výsledky vyhodnocení fyzikálně-chemických dat skelných povlaků a amorfních tavenin nám dovoluji konstatovat, že v tomto období probíhalo v pražském podhradí záměrné tavení surovin, při kterém vznikaly sklovité látky. Znamená to tedy, že se v uvedeném období v Praze vyráběly skleněné předměty? Odpověď není jednoznačná. Olovnatá skla patřila ve středověku též k látkám, které využívali hutníci při zpracování tvrdých a těžkotavitelných rud, i jako struskotvornou přísadu rud tavitelných lehce. Několikrát na to upozornil ve svém rozsáhlém díle o průběhu Lazar Ecker, vycházející ze zkušeností starých filozofů a znalců přírody i vlastní dlouholeté průběhové a kovohutnické praxe (Ecker 1974, 31, 243). K použití olovnatého skla při tavbě železných rud patrně došlo i u pecí z velkomoravského období v Nitře, doprovázených sklovitými kusy a železářskou struskou, které byly původně interpretovány jako pozůstatky sklářské výroby (např. Chropovský 1961). Pozdější analýzy strusek z těchto pecí potvrdily, že se jedná o strusky železářské (Pribulová – Mihok – Staššiková-Štukovská 2001, 52n.).

Také v nálezovém souboru 9.–11. století z Lichtenštejnského paláce na pražské Malé Straně jsou v nápadně vysokém počtu zastoupeny železářské strusky i kousky železných rud. Z tohoto důvodu i s ohledem na charakter částečně natavených sklářských surovin (beztvaré neprůhledné hroudy a kus skelné pěny) se domnívám, že vzorky č. 1 až 4 z konce 9. či ze starší fáze 10. století souvisí se zpracováním železných rud. Sklo s příměsí olova mělo sloužit k usnadnění tavby hutnických surovin. Vzhledem k časovému zařazení nálezů nelze vyloučit ani to, že jde o stopy po výrobním experimentu. Naproti tomu keramické nádoby z druhé poloviny 10. či počátku 11. století s povlaky vysoce olovnatého skla na vnitřních stěnách (vzorky č. 5 a 6) již mohly souviset s výrobou skleněných předmětů. Nezvratný důkaz, že se v pražském podhradí v 10. či 11. století zhotovovaly výrobky ze skla, však uvedená zjištění nepředstavují. Spíše lze hovořit o indicii, kterou mohou prověřit příští výzkumy v dané oblasti.

Jasnější situace ve výrobě skleněných předmětů se jeví v Praze 12.–13. století. Výše uvedená zjištění umožňují konstatovat, že poptávka po ozdobných výrobcích z různobarevného skla (korálky, prstýnky, perly) byla uspokojována místními řemeslníky. Tzv. technické misky s polevou nalézané v minulosti na více místech Malé Strany (Malostranské náměstí, Josefská a Karmelitská ul.), ze Starého Města (areály Ungeltu a Konviktu) i na Hradčanech (Loretánské náměstí) lze nově klasifikovat jako tyglíky využívané k tavbě různobarevných skel.

Závěrem je třeba upozornit na nutnost publikování analytických dat v úplnosti, včetně kompletních údajů o použité analytické metodě. Pro možnost porovnání analýz z různých nalezišť a situací je to jediná cesta. Za nutně zavádějící lze považovat prezentaci pouhé části získaných stanovení (např. vybraných kovových prvků), které dle některých autorů dostatečně vysvětluje např. charakter výrobního procesu.

PRAMENY A LITERATURA

- Agricola, J. 1976:* Dvanáct knih o hornictví a hutnictví. Praha.
- Bayley, J. 2000:* Glass working in Late Saxon and Viking England, in: J. Price ed., *Glass in Britain and Ireland AD 350–1100*. British Museum Occasional Paper 127, 139–141.
- Boháčová, I. 1991:* Příspěvek k poznání keramiky v pražském prostředí na počátku vrcholného středověku, *Archaeologica Pragensia* 11, 115–137.
- Bouška, V. 1987:* Přírodní skla. Praha.
- Černá, E. 1981:* Skleněné kroužky – prstýnky z Prahy 1 – Klárova, *Archeologické rozhledy* 33, 393–397.
- 2000: K problematice nejstarších nálezů středověkých skel na území Čech, in: *Historické sklo 2, Čelákovice*, 45–62.
- Černá, E. – Hulínský, V. – Gedeon, O. 2001:* Výpověď mikroanalýz vzorků skel z raného středověku, *Archeologické rozhledy* 53, 59–89.
- Čiháková, J. – Hrdlička, L. 1990:* Technické misky s polevou v pražské keramice 12.–13. století, *Archaeologia historica* 15, 411–417.
- Ecker, L. 1974:* Kniha o průběhství. Praha.
- Frolík, J. – Šrein, V. – Tomášek, M. 2001:* Archeologické doklady zpracování kovů v Čáslavi 13. a 1. poloviny 14. století, *Archaeologia historica* 26, 55–66.
- Galuška, L. 1989:* Výrobní areál velkomoravských klenotníků ze Starého Města – Uherského Hradiště, *Památky archeologické* 80, 405–454.
- Gilmour, L. A. 1988:* Early Medieval Pottery from Flaxengate, Lincoln. *Archeology of Lincoln* 17–2. London.
- Hlaváč, J. 1981:* Základy technologie silikátů. Praha.
- Hložek, M. 1997:* Příspěvek k problematice technologií klenotnických a slévačských dílen ve Starém Městě, *Slovácko* 39, 75–87.
- Hrubý, V. 1964:* Staré Město – Velehrad, ústředí z doby Velkomoravské říše. Praha.
- 1965: Staré Město – Velkomoravský Velehrad. Praha.
- Charvátová, K. – Valentová, J. – Charvát, P. 1985:* Sídliště 13. století mezi Malínem a Novými Dvory, o. Kutná Hora, *Památky archeologické* 76, 101–167.
- Chropovský, B. 1961:* Príspevok k problematike slovanského osídlenia územia Slovenska, in: *Študijné zvesti AÚ SAV* 6, Nitra, 135–138.
- Konta, J. 1982:* Keramické a sklářské suroviny. Praha.
- Mihaljevič, M. 1999:* Lead, in: C. P. Marshall – R. W. Fairbridge eds., *Encyclopedia of Geochemistry*, Dordrecht – Boston – London, 362–363.
- Poulik, J. 1985:* Svědectví výzkumů a pramenů archeologických o Velké Moravě, in: J. Poulik – B. Chropovský red., *Velká Morava a počátky československé státnosti*, Bratislava, 9–80.
- Polański, A – Smulikowski, K. 1978:* Geochémia. Bratislava.
- Pospíšil, Z. – Koller, A. a kol. 1981:* Jemná keramika. Praha.
- Pribulová, A. – Mihok, L. – Staščíková-Šukovská, D. 2001:* Železiarske trosky z nálezov pozostatkov pecí v Nitre na Leningradskej ulici, in: *Archeologia technica* 13, Brno, 18–22.
- Smart, R. M. – Glasser F. P. 1974:* *Journal of American Ceram. Society* 57, 378; cit. dle *Hlaváč 1981*, 260.
- Wilde, K. A. 1953:* Glasierte Tonnäpfe aus dem frühgeschichtlichen Wollin, in: *Die Bedeutung der Grabung Wollin 1943*, Hamburg, 94–97.
- Zeman, A. – Růžičková, E. 1999:* Látkový a strukturální výzkum vzorků technických misek s polevou v pražské keramice 12.–13. století. Nepubl. posudek, uložen v NPÚ – úz. prac. v hl. m. Praze, Praha.

Glassworking in the suburbium of the Prague Castle?

Physico-chemical properties of four amorphous vitreous sows and vitreous coatings from inner walls of two sherds of ceramic vessels were studied within the archaeological investigation in the Liechtenstein Palace at Malá Strana (Lesser Town) in Prague. These vessels have been tentatively dated to the latest 9th century or early 10th century (Samples 1–4) and to the latter half of the 10th century to earliest 11th century (Samples 5 and 6). Elemental contents and surface structures typical

for glasses were revealed using X-ray microanalysis in both cases. Lustrous amorphous materials correspond to potash glasses in their composition. The presence of lead, arsenic and tin excludes accidental origin of vitreous melts (e.g., during a fire). In three cases, smelting of the glassworking raw material had not been finished, and one find can be classified as glass foam. The type of the finds equally excludes any speculations on possible import of raw glass. Coatings on ceramic vessels have the character of potash-lead glasses with additions of Cu- and Fe-based colourants. The melting temperature of lead glasses is low, as suggested by the phase diagram of the $\text{SiO}_2\text{--PbO}$ system. Their manufacture did not require the use of special vessels made of selected refractory materials.

The newly obtained data and the evaluation of previous analyses of coatings of Great Moravian ceramic vessels from Staré Město near Uherské Hradiště allow to specify the classification of the so-called smelts of non-ferrous metals: these are coloured glasses. The evaluation of physico-chemical data of vitreous coatings and amorphous melts permits to conclude that deliberate smelting of raw materials producing vitreous substances took place in the suburbium of the Prague Castle at the end of the first millennium AD. Does this imply that glass objects were manufactured in Prague in this period? The answer is not unequivocal. Lead glasses are counted among substances used by the medieval metallurgists for the processing of hard and refractory ores. They were also used as slag-forming admixture to easily meltible ores. Lead glass was probably also employed in smelting of iron ores in furnaces from the Great Moravian period in Nitra; these furnaces are accompanied by vitreous fragments and iron slag, previously interpreted as glassworking artifacts. Later analyses confirmed that the slags from these furnaces are of iron-smelting origin.

Also the set of finds of the 9th to 11th centuries from the Liechtenstein Palace at Malá Strana (Lesser Town) in Prague contains conspicuous numbers of iron slags and fragments of iron ore. This fact, together with the character of partly melted glassworking raw materials (amorphous opaque lumps and a fragment of glass foam), suggests that Samples No. 1–4 from the latest 9th century or early 10th century are related to the processing of iron ores. Glass with addition of lead was intended to ease the smelting of metallurgical materials. The finds cannot be excluded to represent traces after a manufacture experiment either, as suggested by their timing. In contrast, ceramic vessels from the latter half of the 10th century to earliest 11th century with coatings of high-lead glass on inner walls (Samples No. 5 and 6) could have been related to the manufacture of glass objects. None of these findings, however, can be held as clearcut evidence for the manufacture of glassware in the suburbium of the Prague Castle in the 10th or 11th centuries. They rather pose an indication, which will be tested by further investigations in the given area.

The manufacture of glass objects in Prague in the 12th to 13th centuries seems to be better substantiated. This is when the so-called glazed technological bowls were produced. The previous characteristic of the vitreous coating as a glaze, however, contradicts the physico-chemical criteria. Results of the new analyses permit to say that the vitreous surface did not enhance the quality of the vessels in this case. Contrary to it, its dense network of pores after gases would rather support possible sticking of liquid and paste-like substances. Vitreous material on these bowls shows a wide variability in colours and concentrations of selected trace elements. The so-called glazed technological bowls, previously found at many sites at Malá Strana (Lesser Town; Malostranské Square, Josefská St. and Karmelitská St.) and the Old Town (areas of Ungelt and Konvikt) can be therefore classified as crucibles used for the smelting of varicoloured glasses. This means that the demand for decorative products made of varicoloured glass (beads, rings, pearls) was being met by the local artisans in the 12th to 13th centuries.

English by *Jiří Adamovič & Jan Rauscher*

Šibenice v Bečově nad Teplou a archeologie popravišť

The gallows at Bečov nad Teplou and the archaeology of places of execution

Petr Sokol

Článek ve své první části seznamuje s ojedinělým výzkumem v Čechách, výzkumem raně novověké šibenice v Bečově nad Teplou. Relikty této šibenice patří mezi jen několik dochovaných památek svého druhu v Čechách a na Moravě. Vzácné jsou stále i v evropském měřítku archeologické výzkumy popravišť, objektů, které úzce souvisely s výkonem hrdelního práva. V článku je věnována pozornost zjištěním, která může archeologický výzkum šibenice přinést, např. o vzhledu šibenice, jejím zániku či způsobu nakládání s pozůstatky popravených osob. Obsahem druhé části je pokus o souhrn dosavadních poznatků z výzkumů šibenice v zahraničí, přičemž nejde vždy jen o výzkumy archeologické, ale i historické či topografické. Tyto poznatky se týkají poloh šibenice, jejich vzhledu, okolností zániku, druhů archeologických nálezů, které výzkumy těchto objektů přinášejí, zejména pak kosterním nálezům (včetně zjištění z výzkumů pohřebišť popravených osob) a jejich zvláštnostem.

šibenice – raný novověk – hrdelní soudnictví – archeologie popravišť – právní archeologie – historická antropologie – historická krajina – pohřební ritus – Bečov nad Teplou

In its first part the paper presents a rare excavation of an early postmedieval gallows site at Bečov nad Teplou in the Karlovy Vary region. The relicts of this site belong to one of the few surviving monuments of its kind in Bohemia and Moravia. Although places of execution, being closely connected to exercising the Privilege of dispensing capital punishment, were once common feature in the landscape, the archaeological excavation of such sites are still sporadic both in Bohemia and in Europe. The article describes the potential of such an excavation, which can produce information about the appearance of the gallows, the decay of the site and the manner of handling the remains of the executed persons. In the second part of the paper the author attempts to summarise the present state of knowledge concerning the gallows not only from the archaeological perspective, but also the historical and topographical research abroad. This includes the position of the gallows; their appearance; the circumstances of their decay; the types of finds from archaeological excavations, mainly skeletal remains (including the conclusions drawn from the archaeological excavation of graveyards for the executed), and their specific features.

gallows – early postmedieval – capital judiciary – archaeology of places of execution – judicial history – historical landscape – historical anthropology – burial rituals – Bečov nad Teplou

1. Úvod

Relikty šibenice patří mezi hmotné prameny hrdelního soudnictví, jež spolu s jinými popravišti či pranýři jsou nejvýraznějšími symboly práva a spravedlnosti v minulosti. Zároveň jsou takovými prameny a památkami, které podlehly, často v důsledku záměrného odstraňování, úplnému nebo téměř úplnému zániku.

Struktura hrdelního soudnictví se formovala od vrcholného středověku, největšího rozmachu však dosáhla v období 16.–18. století, kdy na území Čech, Moravy a Slezska působilo přes 300 městských soudů, v jejichž pravomoci bylo soudit hrdelní delikty a vynášet hrdelní tresty. Města s tímto právem měla ve svém okolí také potřebné popraviště, v ně-

kterých případech popraviště dvě – šibenici a stínadla. Během reformy soudnictví za Karla VI. a především za Marie Terezie v 60. letech 18. století došlo k razantnímu snížení počtu těchto soudů. Hrdelní pravomoci byly ponechány jen některým, což mělo za následek i zánik objektů spjatých s výkonem hrdelních trestů.

Popraviště, zejména šibenice, byla budována v blízkosti města na místech zdaleka viditelných, ať již na návrších či poblíž křižovatek cest, a dotvářela vzhled a charakter obcí a jejich okolí. Byla samozřejmě spojena s rituály výkonu hrdelního práva, poprava byla pojímána jako lidový svátek, na druhé straně jako demonstrace spravedlnosti a způsob odstrašení případných dalších delikventů. U obyvatel existovalo specifické a vyhraněné vnímání těchto míst, pojily se k nim pověsti i pověry, často spojené s magií.

Šibenice byly jak symbolem fungující spravedlnosti (trest oběšením byl zpravidla nejčastěji udělovaným hrdelním trestem v období 16.–17. století, a to zejména za majetkové delikty), tak i místem hanby a neštěstí. To mohl přinášet už jen její stín. Jediný, kdo se mohl v blízkosti šibenice pohybovat a vstupovat do ní, byl kat. Jelikož byl kontakt s takovýmto objektem zneuctující, byla i stavba či oprava šibenice (stejně jako pranýře) ritualizovanou záležitostí, které se museli zúčastnit všichni příslušníci potřebných řemesel, aby účastníci prací nebyli terčem posměchu ostatních, a po ukončení prací byli všichni znovu prohlášeni za počestné (k zvyklostem spojeným se šibenicí, významu a vnímání šibenice v minulosti např. *van Dülmen 2001; Radler 1974; Sokol 2003; Wojtucki 1999*).

2. Výzkumy popravišť

Zájem o problematiku hrdelního soudnictví se objevil již v 19. století, ovšem jen v historické či vlastivědné rovině, a během století následujícího se dějiny hrdelního soudnictví a kriminality staly nejen v zahraničí, ale i u nás jedním z regulérních směrů historické vědy. V tomto směru existuje k tématu obsáhlá česká (zejména pro hrdelní soudnictví, méně již ke kriminalitě) i zahraniční literatura (pro základní ilustraci o české literatuře viz *Francek 1995b*, k zahraniční literatuře např. *van Dülmen 2001* či *Pánek 1995*, k samotné hrdelní kriminalitě souhrnněji např. *Sokol v tisku*). Téma hrdelního soudnictví a zejména kriminality se v posledních desetiletích stalo i jedním ze základních témat vznikající historické antropologie jakožto jedné z metodologických odnoží historie (*van Dülmen 2003b*).

Dosavadní přínos archeologie k danému tématu není co do intenzity velký. Je to dáno zřejmě především omezenými možnostmi, které archeologie vzhledem k charakteru hmotných pramenů v tomto směru má. Přesto však právě archeologie (někdy ve vztahu k movitým i nemovitým památkám soudnictví označovaná jako právní archeologie) umožňuje i k tomuto tématu přinést důležité poznatky a doplnit tak písemné prameny ohledně těchto jevů, které souvisely s výkonem hrdelního práva. Týká se to zejména vzhledu popravišť (případně pranýřů), jejich umístění, proměn a způsobů zániku, nakládání s těly odsouzců a tím i přístupu k těmto osobám, dokladů práce kata či případně zvyklostí a pověr spojených s výkonem hrdelních trestů. Zanedbatelné není ani poznání, kolik a jaké informace může vůbec archeologický výzkum těchto objektů poskytnout.

V naprosté většině je u nemovitých památek hrdelního soudnictví zájemci o tuto problematiku sledována jejich topografie, jsou pořizovány soupisy, archivní rešerše a dokumentace. V tomto směru vynikají zejména badatelé zabývající se o území Slezska (z nověj-

ší doby např. *Wojtucki 1999; Trzciński 2001; Milka – Milka 1991; 1992; Maisel 1982; 1989; Radler 1974*), v českých zemích není dosud o tuto problematiku srovnatelný zájem, a tedy ani srovnatelné výsledky (hmatatelnějším výsledkem může být soupis, ovšem zdaleka ne úplný, hmotných pramenů: *Francek 1995a*).

Archeologicky zkoumané nemovité památky související s výkonem hrdelního soudnictví lze na území Evropy se uskutečnily jen v ojedinělých případech, zejména v Polsku (např. Kąty Wrocławskie: *Nocuń – Paternoga – Tarasiński 1999; 2000*), Německu (např. Ellwangen: *Arnold 1991; 1991–1992; Neuss, Hundisburg, Salzhausen, Steyerberg: Auler 1995; 2000; 2001c; 2002; Hauer 1991; Schwieger 1940*), Dánsku (např. Slots Bjærgby: *Auler 2001a*) a Švýcarsku (např. Matten, Emmenbrücke: *Veltschi et al. 1999; Manser et al. 1992; Mortanges 1989*).¹ Výzkumy šibenice se uskutečnily z různých důvodů, např. v německém Ellwangu byla šibenice zkoumána jak z důvodů ohrožení, tak i pro získání poznatků o tomto zřídka zkoumaném druhu památek (*Arnold 1991–1992, 108*), šibenice ve švýcarském Mattenu byla podrobena záchrannému výzkumu (*Veltschi et al. 1999, 219*), výzkum šibenice ve slezských Kątach Wrocławských se uskutečnil z důvodů získání poznatků o této památce (*Nocuń – Paternoga – Tarasiński 1999, 521*).

O něco častěji jsou archeologicky prozkoumány pohřby odsouzenců (u nás např. Vodňany, Čelákovice: *Mašková 2004; Smetánka 2003; Špaček 1971*; v Německu např. Ellwangen, Neuss, Hundisburg, Hessisch-Lichtenau, Salzhausen, Friedland, Steyerberg: *Arnold 1991; 1991–1992; Auler 1995; 2000; 2001b; 2001c; 2002; Lüth 1991; Roth 1973; Schwieger 1940*; v Dánsku např. Slots Bjærgby, Næstved: *Auler 2001a*; ve Švýcarsku Emmenbrücke, Imst, Matten: *Manser et al. 1992; Holzer 1972; Veltschi et al. 1999*). V minulosti šlo především o náhodné nálezy, které nebudily náležitou pozornost a systematictější zájem (souhrněji k dějinám bádání *Auler 2003a, 211–212*; k publikování poznatků ze starších výzkumů např. *Auler 1995; 2000; 2001b; 2001c; 2002*). V současné době vznikají již studie shrnující archeologické poznatky z výzkumů popravišť a jejich popularizační formy (např. *Auler 2003a; 2003b*).

Výzkum šibenice v Bečově nad Teplou je tak dalším z krátké řady podobných výzkumů a doposud jediným takovýmto výzkumem u nás.

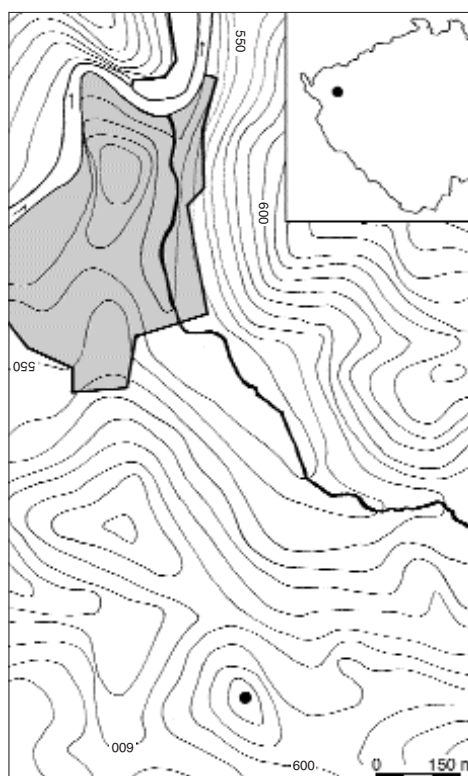
3. Šibenice v Bečově nad Teplou

3.1. Význam památky a důvody výzkumu

Ačkoli stavby spojené s hrdelním soudnictvím a výkonem práva tvořily kdysi početně zastoupený prvek krajiny, patří tyto druhy památek k těm, které se dodnes dochovaly jen v ojedinělých případech. Na našem území je známo jen několik reliktních popravišť (Bečov, Horní Slavkov, Nepomuk, Blatná, Železný Brod). Relikty šibenice na Šibeničním vrchu ca 1 km j.jv. od Bečova nad Teplou tak jsou ojedinělou hmotnou památkou hrdelního soudnictví raného novověku na našem území. Zároveň je bečovská šibenice ukázkou výrazně dominantního umístění: obdobnou polohu nemá žádná z u nás dochovaných šibenice ani většina těchto objektů v zahraničí.

¹ Během roku 2003 byly zahájeny především dokumentační práce na reliktu šibenice v Blatné (informace J. Mičálka) a proběhl výzkum šibenice v polské Lubani (informace D. Wojtuckého).

Obr. 1. Bečov, plán s vyznačením polohy šibenice, šedě intravilán Bečova podle císařského otisku stabilního katastru z r. 1842. — Fig. 1. Bečov area map showing the site of the gallows, the boundary of the Bečov town (in grey) after the Cadastral map of 1842.

V současné době je již dochovaná a odkrytá spodní část šibenice hlavní součástí naučné stezky „Šibeniční vrch“ s tematikou výkonu hrdelních trestů v minulosti. Vybudovaná naučná stezka je minimálně v českém prostředí jedinou svého druhu a unikátním příkladem spojení historických a archeologických poznatků o této problematice s jejich prezentací veřejnosti v původním, krajinném prostředí.

Archeologický výzkum šibenice v Bečově nad Teplou se uskutečnil ze dvou souvisejících důvodů. Prvním byl záměr oživit povědomí o existenci této ojedinělé památky i o tomto druhu památek obecně a o kulturněhistorických souvislostech prostřednictvím vybudování naučné stezky věnované rituálům spjatým s výkonem hrdelního práva. Druhý záměr byl odborný archeologický, cílem bylo získání poznatků jak o bečovské šibenici (např. její podobě, případných stavebních zvláštnostech, stupni zachování archeologických situací), tak o možnostech přínosu archeologie k poznání těchto památek a roviny minulosti s nimi spojené (např. nakládání s pozůstatky popravených osob). Cíle výzkumu bečovské šibenice jsou tak velmi podobné důvodům výzkumů šibenic zahraničních.

3.2. Bečovská šibenice v literatuře

Absenci údajů o bečovské šibenici a o hrdelním právu v Bečově v regionální literatuře konstatoval S. Burachovič (1986). Zmínky o šibenici neobsahuje nejen dílo A. Sedláčka, ale ani pro tuto oblast základní historicko-topografická práce A. Gnirše (1932). V Státním okresním archivu v Karlových Varech nejsou

žádné písemné prameny pojednávající o záležitostech hrdelního soudnictví v Bečově, pro nezpracovanost archivních pramenů nejsou dosud známy ani jednotliviny vztahující se k této problematice. Značná část pramenů zanikla pravděpodobně za požárů města, z nichž velké postihly Bečov v letech 1621, 1648 a 1760, kdy vyhořelo celé město (*Kuča 1998, 58; Gnirs 1932, 221*). Naději na nalezení alespoň zmínek k dané tematice skýtá do budoucna např. kronika městského písaře J. F. Stübnera z r. 1689, kronika z let 1761–1835 či radní protokoly dochované až od r. 1751. Bečovská šibenice není však neznámá jen z písemných pramenů. Dosud známá historická vyobrazení Bečova se soustředila především na objekt hradu a zámku a Šibeniční vrch nebyl do těchto vyobrazení pojat.

Hrdelní právo Bečov získal r. 1399 v rámci městských výsad, které mu toho roku udělili Boršové z Rýzmburka (*Burachovič 1986; Kuča 1998, 56; Mařík 1999, 28*). Bečov se řídil chebským městským právem, které vycházelo z práva norimberského, ve sporných otázkách se odvolával do Lokte (*Mařík 1999, 28, 29; Pelant 1988, 57*). Právo útrpné a výkon trestů zajišťoval v období 17.–18. století pravděpodobně kat z Jáchymova, jenž působil v širším okolí (Horní Slavkov, Nejdek). Podle zmínky z r. 1597 bylo vězení v té době v prostoru hradu (*Holanová – Heroutová 1968, 13*), další stručná zmínka z r. 1738 naznačuje, že v té době bylo vězení pro poddané umístěno někde v prostoru hradeb (*Ryšavý 1999, 28*). R. 1771 byl postaven nový pranýř s košem (klecí) (*Mařík 1999, 15*). Toto jsou jediné známé údaje vztahující se k nemovitým památkám hrdelního soudnictví v Bečově.

Šibenice v Bečově ztratila svou funkci po r. 1765, kdy reformy soudnictví Marie Terezie odňaly radě měst hrdelní právo (*Burachovič 1986; Kuča 1998, 58*).

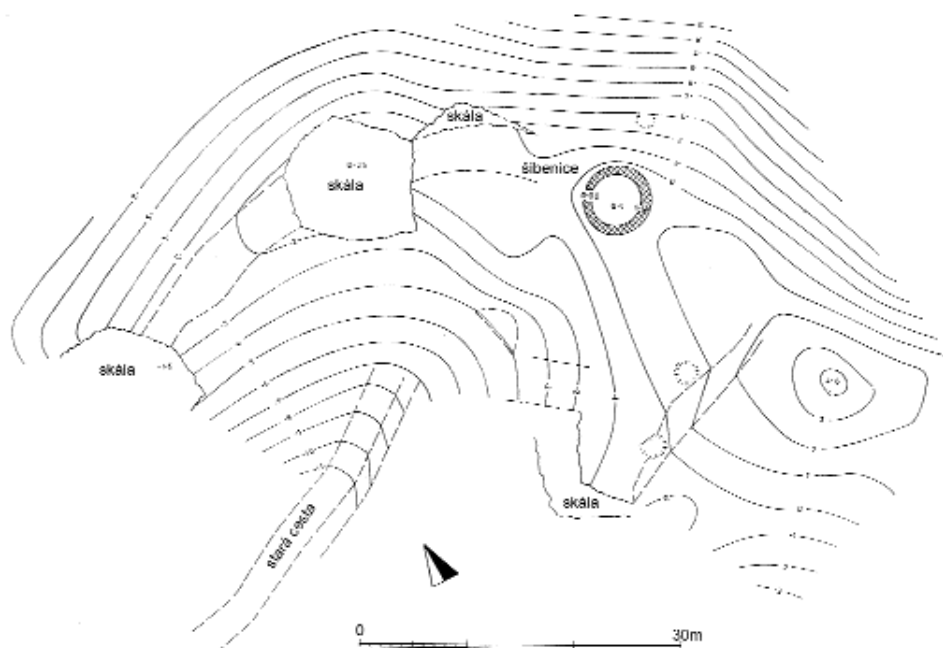
3.3. Stav lokality před zahájením výzkumu

Relikty bečovské šibenice se nacházejí na vrcholku (629 m n. m.) výrazného skalnatého kopce nad cestou z Bečova do Chodova a dále na Teplou (obr. 1 a 7). V minulosti odlesněný vrch se svahy posetými skalními výchozy a balvany a se šibenicí na úzkém hřebtu byl dominantou bečovského okolí. Šibenice zaujímal téměř celou šířku vrcholového skalnatého hřebene, umístěna byla do nepatrného sedla mezi dvěma skalnatými vrcholky hřebene, jehož severovýchodní a jihozápadní svahy jsou značně prudké, jižním směrem se nachází nejvyšší bod vrchu, na severovýchodě je hřeben ukončen skalním sukem (obr. 2). V současné době je kopec porostlý vzrostlým jehličnatým lesem.

Před zahájením výzkumu byly relikty zděné šibenice kruhového půdorysu v terénu patrné, zvedaly se nad okolní terén do výšky 0,2–0,85 m (obr. 10). Byly však překryty sutí a lesní půdou, prostor uvnitř se jevil jako mělký kráter. Holé zdivo porostlé mechem a lišejníkem bylo viditelné jen na několika místech. V objektu i jeho nejbližším okolí rostlo několik vzrostlých modřínů, které svými kořeny narušovaly zdivo. Vnitřní průměr stavby byl 4,8 m, síla zdiva 0,85 m. Stavebním materiálem byla místní hrubozrnná žula (v současnosti již často zvětřalá), zděná na vápennou, dnes většinou silně rozrušenou či vyplavenou maltu. Značná část zdiva si však udržela svou původní pevnost.

3.4. Výsledky výzkumu

Výzkum se uskutečnil na podzim r. 2002. Položeno bylo 5 sond: 3 sondy (I, IV, V) při vnější stěně zdiva na jihovýchodní, severovýchodní a jihozápadní straně, 1 sonda (III) v prostoru vchodu na severozápadní straně a 1 sonda (II) v ploše jihovýchodní čtvrtiny vnitřního prostoru šibenice (obr. 3). Místa sond byla volena vzhledem k charakteru terénu i rozmístění vzrostlých stromů tak, aby se sondy pokud možno rovnoměrně dotkly celého prostoru objektu a zároveň nepoškodily jeho celou plochu. Kompletní dokumentaci obsahuje příslušná nálezová zpráva (*Sokol 2003a*).

Obr. 2. Bečov, šibenice. Plán lokality. Zaměřil A. Majer. — Fig. 2. Bečov galloways. Plans of the site by A. Majer.

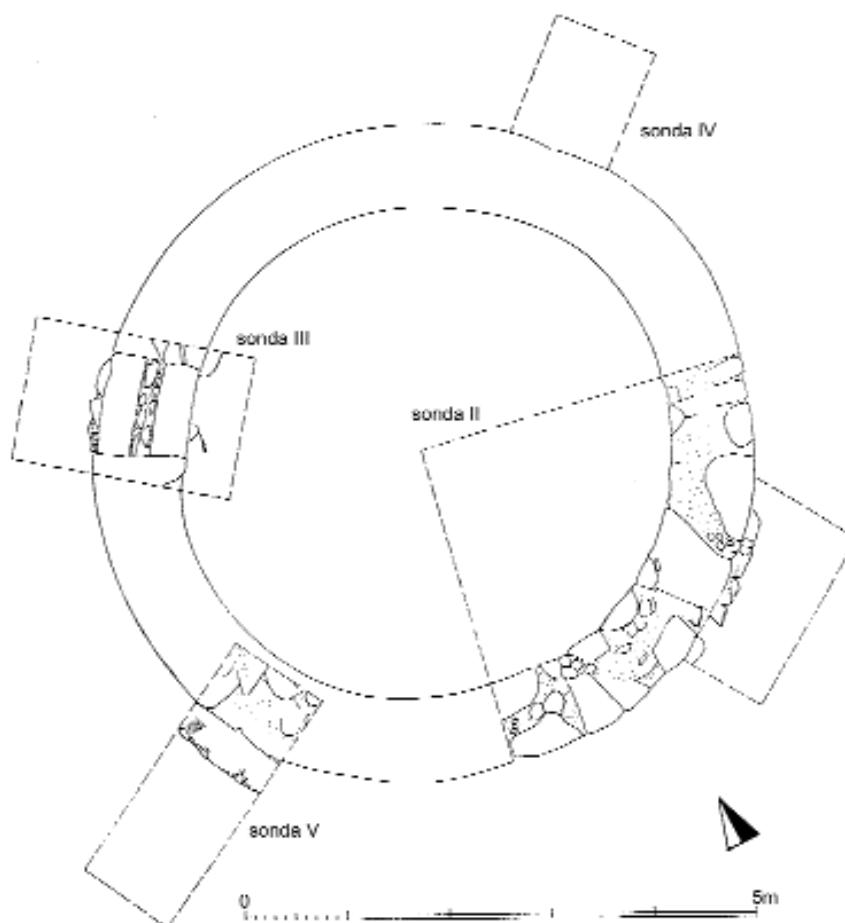
Ve všech sondách se objevila velmi podobná situace. Svrchních 5–20 cm tvořil drn v lesní půdě, pod ním byla 25–50 cm silná šedivá vrstva sutě tvořená rozvolněnou horninou ze zdiva (jemný i hrubý štěrk) a větším množstvím jednotlivých kamenů, které zasahovaly i do drnového pokryvu. Vrstva sutě nasedala na ca 5 cm silnou tmavohnědou hlinitou vrstvičku. Tato vrstvička představovala úroveň původního terénu před zánikem objektu. Pod ní byla již svrchní část podloží – na štěrk a písek rozvolněná skála světle šedého či oranžového zabarvení. Tato svrchní štěrkovitá část podloží o mocnosti 22–35 cm ležela na rozvolněné či pevné skále.

Na několika místech při zdi byl zřetelný ca 8 cm široký pruh bělavého vápna či ztvrdlé krusty – pravděpodobně rozvolněné omítky či vyplavené malty. Úroveň tohoto vyplaveného vápna odpovídala úrovni humusovité vrstvičky původního terénu. Pochází tedy již z doby fungování objektu před jeho zánikem a zasypáním sutí. Šlo o další stopu potvrzující úroveň původního terénu uvnitř i vně objektu.

Sonda II uvnitř objektu odkryla v jednom ze svých profilů kompaktní vrstvu větších kamenů – zbytek zříceného bloku zdiva (obr. 6). Tyto kameny spadly již do 20–30 cm silné suťové vrstvy s menším podílem kamenů, a lze tedy soudit, že ke zborcení této části zdiva došlo až delší dobu od zániku funkce objektu a jeho chátrání. Stavba nezanikla do současného stavu jednorázově.

V druhém z profilů sondy II byl při vnitřní stěně zdiva šibenice dokumentován řez jámou o průměru nejméně 1 m s tmavě hnědou hlinitoštěrkovitou výplní s uhlíky zahloubenou do štěrkového podloží (obr. 6). Jáma měla nepravidelný mísovitý profil a hloubku ca 55 cm. Ve výplni jámy s nestejnou tmavostí se místy objevily koncentrace uhlíků, v její svrchní části i propálená oranžová vrstvička. Ve svrchní části výplně byly nalezeny zlomky lidských čelistních a obličejových kostí, ovšem bez stop ohně. S největší pravděpodobností jde o pozůstatek blíže neurčitelné činnosti kata uvnitř šibenice.

Odkryté části zdiva objektu poskytly informace o jeho charakteru. Zdivo šibenice bylo skládáno z různě velkých kamenů, přičemž hlavní část hmoty tvořily velké balvany, rozeznatelná byla snaha o řádkování ze středně velkých kamenů doplňovaných menšími i drobnými kameny (obr. 5). Řádkování však bylo značně nepravidelné a bez dodržování stejné úrovně. Zdivo bylo založeno velmi mělce jen do štěrkového pod-

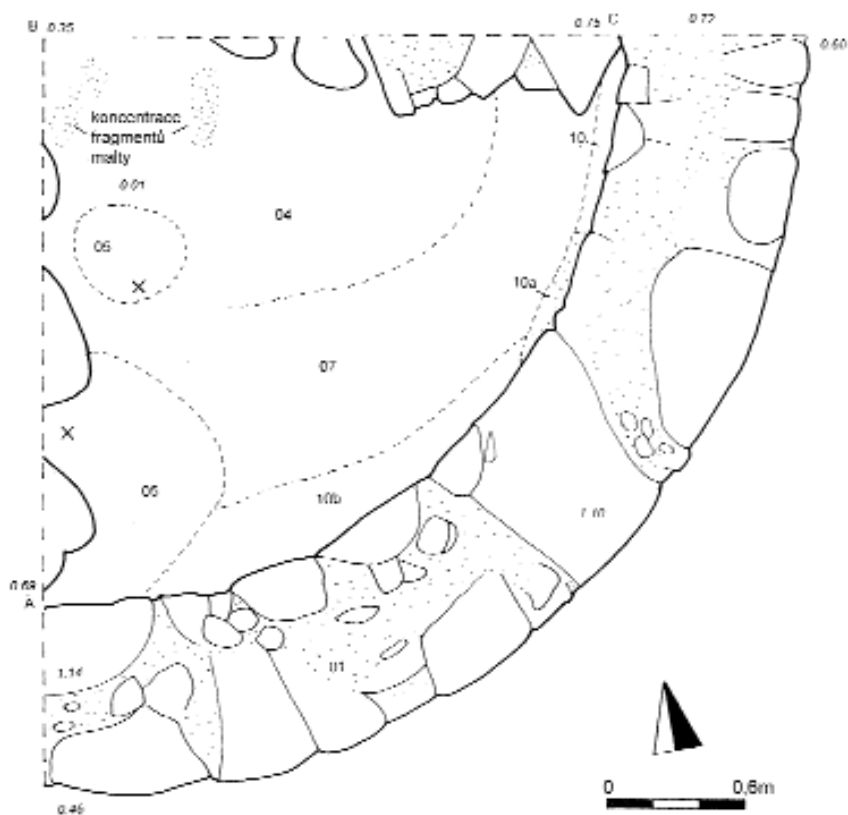

Obr. 3. Bečov, šibenice. Rozvržení sond. Zaměřil A. Majer. — Fig. 3. Bečov gallows. Position of the trenches.

loží, ne na pevnější skálu pod tímto štěrkem. Základová spára byla v hloubce jen do ca 20 cm od tehdejšího povrchu terénu uvnitř objektu, směrem do svahů dokonce jen 6 cm pod původním povrchem. Na východní straně byl vně šibenice nad svahem pravděpodobně využit druhotně přemístěný materiál, snad k vyrovnání plochy, do kterého bylo na této straně založeno zdivo šibenice.

U zdiva objektu byl na jeho vnější straně zjištěn na dvou místech drobný předzáklad, o různé šířce (1 řada kamenů či do 40 cm) a výšce 1–2 řady kamenů (12–15 cm). Tento předzáklad nebyl zachycen podél celého odkrytého úseku zdiva, byl budovaný jen místy v krátkých úsecích. Kameny předzákladu byly zděny na růžovou maltu, jež tvořila i spodní vrstvičku, do které byly položeny. Malta byla ve stejné úrovni (do výšky ca 30 cm) zjištěna i v celém obvodu objektu, její použití se omezilo jen na nejspodnější partii stavby, naprostá většina zdiva obsahovala maltu světlého bělavého zabarvení.

Vchod byl v náznaku patrný již před zahájením výzkumu jako přerušení mírně nad terén vystupujícího zdiva. Sondou III byly v zachované spodní části vstupu do šibenice dva kamenné schody o tloušťce 10 cm (obr. 12). Kamenné desky schodů na sebe nenavazovaly, prostor mezi nimi byl vyzděn menšími kameny. Šířka vchodu byla z vnější strany 1 m, uvnitř 86 cm, vchod se tedy směrem do objektu mírně zužoval, což bylo dáno zakřivením obvodového zdiva šibenice. Na stěnách vstupu nebyly zjištěny žádné

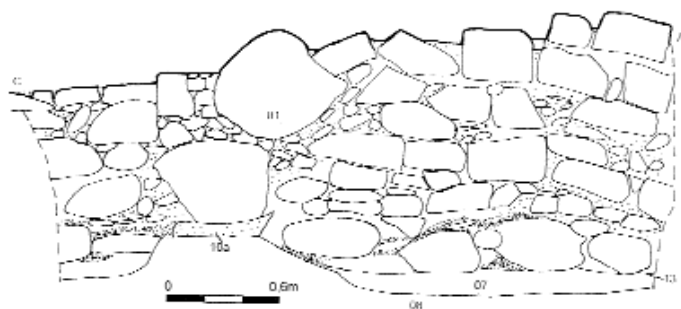
Obr. 4. Bečov, šibenice. Sonda II, úroveň původního půdního horizontu. Křížky označují nálezy lidských kostí. — Fig. 4. Bečov gallows. Trench II, the level of the original soil surface showing the position of human bones marked with a cross.

stopy po úpravách ani po osazení dveří, které byly nejspíše vsazeny do dřevěných zárubní, a to pravděpodobně na vnitřní straně vstupu s otvíráním do šibenice.

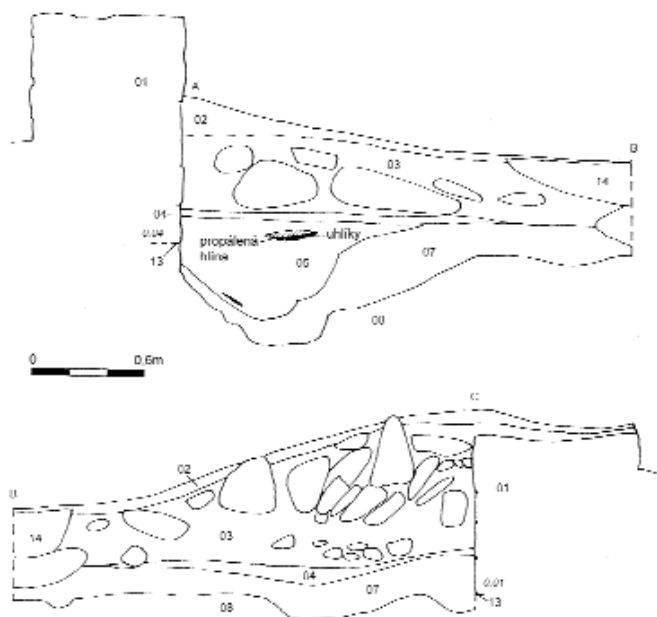
V blízkosti vchodu vně i uvnitř šibenice byly zjištěny dvě úrovně původního terénu. Na rozhraní jedné z nich a sutě pod ní ležela za vchodem lidská stehenní kost. Základová spára zdiva vstupu s nepravidelně vystupujícími kameny byla jen 10 cm pod počáteční úrovní vnějšího terénu.

Na jaře 2003 došlo k úpravám památky a jejího okolí pro naučnou stezku odstraněním vzrostlých stromů, které v prostoru šibenice i jejím nejbližším okolí svými kořeny narušovaly zdivo. Poté byla vrstva sutě uvnitř i vně objektu odebrána tak, aby pod novým povrchem terénu zůstal zachován povrch původní. Při odstraňování sutě uvnitř šibenice došlo v její spodní úrovni na dvou místech k nálezům několika menších lidských kostí (patní kosti spolu s prstními kůstkami nohy, část lebky). Po ukončení těchto prací byla odkrytá spodní část zaniklé šibenice začleněna do naučné stezky (obr. 11).

Z celé stavby šibenice se dochovala jen asi šestina její původní výšky. Výška dochovaného zdiva od základové spáry je do 1,2 m, původní výška obvodové zdi od úrovně terénu však musela být kvůli vstupu a jeho zaklenutí 2,5–3 m a na základě analogií šibenice stejného typu s větším stupněm dochování činila celková výška stavby včetně zděných pilířů ca 6–7 m (obr. 15).

Obr. 5. Bečov, šibenice. Sonda II, vnitřní stěna odkrytého úseku zdiva. Husté tečkování ve spodní úrovni zdiva vyznačuje výskyt malty odlišného zabarvení a složení. — Fig. 5. Bečov gallows. Trench II, part of the inner wall. Thick dots in the lower part of the wall show mortar with different colour and composition.

Obr. 6. Bečov, šibenice. Sonda II, západní a severní profil – řezy vnitřním prostorem šibenice. — Fig. 6. Bečov gallows. Trench II, western and northern profiles through the interior of the gallows.

3.5. Nálezy

Ve vnitřním i vnějším prostoru šibenice bylo nalezeno během výzkumu i následného odstraňování sutě malé množství lidských i zvířecích kostí. Zatímco několik zvířecích kostí pochází z horní úrovně suťového zásypu, lidské kosti se vyskytovaly na úrovni předsedu sutě a jí překrytého původního povrchu terénu uvnitř šibenice. Nebylo však možné zcela jasně rozlišit, zda se tyto kosti nacházely v povrchové humusovité vrstvičce, zda ležely na ní, či pod ní.

Obr. 7. Bečov, Šibeniční vrch (uprostřed) z bečovského hradu (od severozápadu). Není-li uvedeno jinak, všechny snímky autor. — Fig. 7. Bečov, Šibeniční vrch (Gallows Hill; center) looking from the castle at Bečov (from northwest).

Antropologická analýza, provedená RNDr. M. Dobisíkovou a dr. V. Černým, mohla z nalezených fragmentů získat jen několik základních údajů. Jde o šupinu týlní kosti mladší dospělé osoby, zlomky lícní kosti a čelní výběžek levé horní čelisti patřící další osobě, pravou stehenní kost dospělé osoby ne starší než 50 let, vyšší než 165 cm. Dále šlo o část lebky s pravým očníkovým obloukem patřící pravděpodobně nedospělému jedinci, zřejmě ženě, část kostry spodní nohy (patní kosti a prstní kůstky) pravděpodobně opět patřící ženě. U lebky byly konstatovány starší lomy, asi ne záměrné. Její charakter byl odlišný od kosti nohy, takže jde zřejmě o dvě osoby.

Celkem byly tedy nalezeny kosti ze 4–5 jedinců různého stáří a pravděpodobně i obojího pohlaví. Fragmentarizace kostí a jejich roztroušení v celé ploše vnitřního prostoru šibenice odpovídá způsobu zacházení s pozůstatky popravených osob, které byly ponechány často samovolnému rozpadu a poté zahrabány či pohozeny v šibenici či jejím okolí.

Při výzkumu bylo v jihovýchodním sektoru šibenice získáno 9 keramických zlomků. Malý výskyt keramiky je samozřejmě dán funkcí objektu. Všechny zlomky keramiky byly obsaženy ve vrstvě kamenné sutě, a to i v její svrchní části pod vrstvou drnů. Lze se domnívat, že keramika se do těchto míst dostala během procesu zániku objektu. Jde o nevýrazné střepy oxidačního výpalu (3 zlomky den, 5 zlomků stěn nádob a 1 neurčitelný zlomek), okrové a béžové barvy se světle zelenou, hnědou či žlutou vnitřní glazurou, které lze jen obecně klást do raného novověku.

Kromě keramiky a kostí byl z vnitřního prostoru šibenice ze spodní úrovně sutě získán jediný kovový předmět – železná „kramle“ čtverhranného průřezu 1,7 x 0,7 cm a délce 17 cm. S největší pravděpodobností jde o prvek z dřevěné části šibenice (např. spojení trámů).

3.6. Vizuální průzkum okolí

Výzkum objektu šibenice byl doplněn i o vizuální průzkum okolí s cílem najít původní přístupovou cestu a případně další úpravy terénu, které by mohly s existencí popraviště souviset.

Obr. 8. Bečov, šibenice. Cesta k šibenici mezi terasami na severním úpatí Šibeničního vrchu, 2002. — Fig. 8. Bečov gallows. The track up to the gallows between the terraces on the northern foot of Šibeniční vrch (Gallows Hill), 2002.

Obr. 9. Bečov, šibenice. Pravděpodobně původní cesta západním svahem k šibenici, 2002. — Fig. 9. Bečov gallows. Probably the original track to the gallows up the western slope, 2002.

Jako úseky původní cesty byla určena dosud existující cesta ze severozápadní strany kopce (obr. 8), jejíž poslední část vedla nejspíše západním svahem k šibenici a využívala při tom na způsob úvozu částečně přirozený terénní žlabovitý útvar vymezený balvany (obr. 2 a 9). Tento směr přístupové cesty je nejpravděpodobnější i vzhledem k charakteru terénu – velmi příkrým a mnohem hůře schůdným ostatním svahům. Přístupu ze západní strany nakonec nasvědčuje i orientace vstupu do šibenice k severozápadu.

Na úpatí Šibeničního vrchu jsou dosud zachovalé starší úpravy terénu – terasy zpevněné zídками z kamene a vymezuující tak pole a pastviny (obr. 8). Vznik těchto úprav nelze datovat, je možné, že tyto úpravy vznikly v souvislosti se zánikem šibenice a následném hospodářském využívání spodních partií svahů. Takto využívané okolí zaniklých šibenic je známé např. z Dolního Slezska (Wojtucki 1999). Zemědělské využití těchto ploch však nelze vyloučit již v době fungování šibenice, jelikož vhodné půdy není v členitém okolí Bečova nadbytek a rovněž pastviny vyžadují značné plochy.

Ve spodní části západního svahu nedaleko od přístupové cesty byly zjištěny i pozůstatky recentní obdélné stavby menších rozměrů, nesouvisející však se šibenicí. Pod Šibenič-

Obr. 10. Bečov, šibenice. Šibenice před zahájením výzkumu. Pohled od jihovýchodu, 2002. — Fig. 10. Bečov gallows. The site before the excavation looking from south-east, 2002.

Obr. 11. Bečov, šibenice. Odkryté zdivo šibenice. Pohled od jihovýchodu, 2003. — Fig. 11. Bečov gallows. Excavated walling of the gallows looking from the southeast, 2003.

ním vrchem severovýchodním směrem jsou zřetelné úvozy v louce i lese po stranách současné silnice z Bečova do Chodova a dále na Teplou. Jde o starší a zaniklé varianty této komunikace, jež směřovala kolem Šibenického vrchu a ze které byla šibenice nejvíce viditelná (obr. 14).

V nejbližším okolí šibenice se vizuální průzkum soustředil na vytipování míst, která mohla sloužit k zahrabávání pozůstatků popravených osob. V členitém a skalnatém terénu vrcholového hřbetu bylo nalezeno několik míst jevících stopy starších zásahů, většinou šlo o menší pravoúhlé sníženiny. Z těchto míst byly odebrány vzorky na fosfátovou analýzu (viz 3.7.). Celkově nebyly při vizuálním průzkumu až na trasu původní cesty zjištěny žádné pozůstatky terénních úprav prokazatelně souvisejících se šibenicí.

Obr. 12. Bečov, šibenice. Sonda III. Schody ve vstupu do šibenice, 2002. — Fig. 12. Bečov gallows. Trench III. The steps in the entrance into the gallows, 2002.

Obr. 13. Bečov, šibenice. Sondy I a II. Pohled od jihovýchodu, 2002. — Fig. 13. Bečov gallows. Trenches I and II looking from southeast, 2002.

3.7. Fosfátová analýza

Cílem fosfátové analýzy, provedené A. Majerem, bylo ověření míst vytipovaných při vizuálním průzkumu okolí, zda nešlo v jejich případě o stopy zahrabávání pozůstatků popravených osob. Rozbor byl proveden i v jednotlivých vrstvách archeologických sond s otázkou, zda bude možné rozpoznat rozdíly mezi vrstvami v obsahu fosfátů indikujících stopy lidských pozůstatků.

Výsledkem bylo zjištění, že podloží v lokalitě váže fosfor více než vyšší vrstvy, ale i přesto tento vyšší podíl fosforu neznemožňoval rozpoznání druhotného obohacení. Relativně největší koncentrace fosforu prokázaly vzorky odebrané z místa nálezu stehenní kosti v sondě III a ve dvou z terénních depresí, jevících se jako starší intencionální zásahy. Reakce těchto vzorků může ukazovat na druhotné dodání fosforu do půdy. Zatímco u prvního zmíněného vzorku lze reakci jednoznačně vysvětlit, u dalších dvou vzorků nelze jen na základě této analýzy a bez dalšího výzkumu vyvodit jednoznačnou průkaznost konkrétních míst jako míst, kam byly ukládány pozůstatky popravených osob.

Obr. 14. Bečov. Zaniklá úvozová cesta pod Šibeničním vrchem, 2002. — Fig. 14. Bečov. A hollow way bellow Šibeniční vrch (Gallows Hill), 2002.

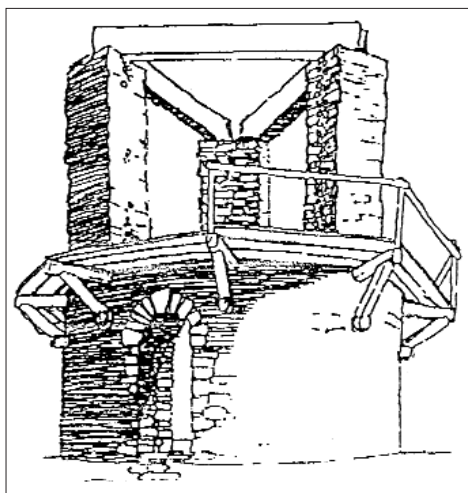

4. Charakteristika šibenic

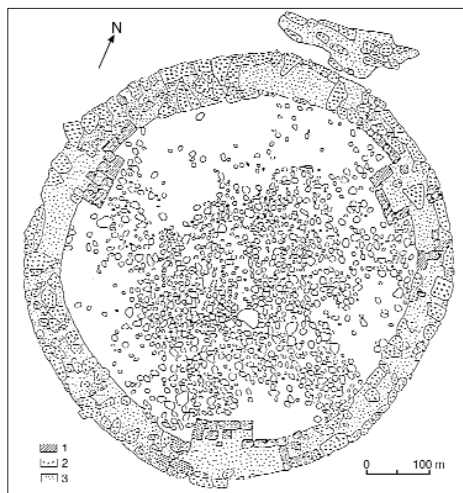
4.1. Poloha popravišť

Každé město s hrdelní právem mělo disponovat vlastním popravištěm. Jelikož těchto obcí bylo jen v českých zemích v období 16.–18. století současně několik set, tvořila popraviště běžný prvek v krajině. V současnosti je však jejich existence v naprosté většině připomínána jen pomístními názvy, nejčastěji Šibeniční vrch, Na šibenici, Šibenice, Šibenný vrch, Na spravedlnosti, Spravedlnost apod., křížky, pamětními kameny či božími mukami. Neúplný soupis zaniklých popravišť na našem území podal *J. Francek (1995a)*, jde však jen o část značného počtu těchto poloh. Při pohledu na mapu lze (a to i přes snahu o změny názvů v dobách po zániku popraviště) u mnohých obcí najít pomístní název, jehož charakter ukazuje na přítomnost zaniklého popraviště.

Kromě pomístních více či méně topograficky přesných jmen a ve výjimečných případech i samotných reliktních mohou polohu šibenic i s jejich základním vzhledem ukazovat staré plány či kresby města a jejich okolí (např. množství šibenic je vyobrazeno na mědirytinách německých měst z doby kolem r. 1650, vyšlých z dílny rodiny Merianů; *Radler 1974, 167*). Velmi často byly šibenice budovány v blízkosti cest mezi obcemi, většinou na mírných návrších (např. většina šibenic v Dolním Slezsku; *Wojtucki 1999*), na kopcích, někdy byly k tomuto účelu využívány i pravěké mohyly (např. Kały Wrocławskie: *Nocuń – Paternoga – Tarasiński 2000*; Münster: *Auler 2003a, 209*). Podmínkou byla samozřejmě dobrá viditelnost stavby z města i okolí, aby kolemjdoucí věděl, že zde funguje přísné trestání provinění. V některých případech bylo popraviště situováno do blízkosti jiných odpudivých míst či objektů souvisejících s negativně vnímanými jevy a činnostmi, jako např. spalovna uhynulých zvířat, leprosárium s vlastním hřbitovem a kaplí, židovský hřbitov

Obr. 15. Předpokládaný vzhled kruhové kamenné šibenice s vnějším ochozem. Podle M. Trzcińského (Wojtucki 1999, 28). — Fig. 15. Supposed appearance of a circular stone gallows with outer gallery. After M. Trzciński (Wojtucki 1999, 28).

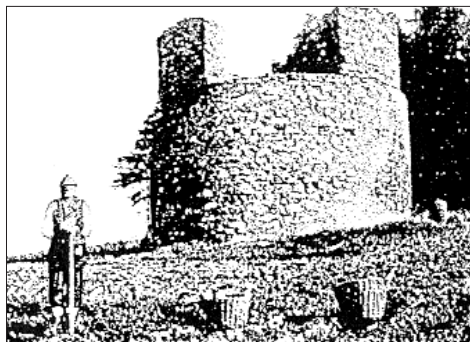
Obr. 16. Kały Wrocławskie, základy šibenice. 1 cihly, 2 kámen, 3 malta. Podle Nocuń – Paternoga – Tarasiński 1999, 523. — Fig. 16. Kały Wrocławskie (Silesia), foundations of a gallows. 1 bricks, 2 stone, 3 mortar. After Nocuń – Paternoga – Tarasiński 1999, 523.

apod. (Auler 1995, 24; 2003a, 209). Popraviště mělo mít město či městečko s hrdelním soudem na svém pozemku, od pozemku sousedního vlastníka mělo být vzdáleno nejméně 24 loktů, aby na cizí pozemek nepadal ani stín této stavby (Tomíček 1998, 88).

Specifické označení (nejčastěji „Šibeniční vrch“ – „Galgenberg“), které místo šibenice velmi brzy získalo, v řadě případů opět velmi rychle zaniklo poté, když byla šibenice zrušena a lidé z okolí záměrně změnili označení místa či jej zapomněli. Tak např. Šibeniční vrch v Striegau byl přejmenován na Mlýnský vrch (Radler 1974, 167), v Nepomuku zakázala městská rada v 19. století užívání názvu Šibeniční vrch a nahradila ho názvem Lipový vrch (Francek 1995a, 40). Dnes se vrch u Nepomuka opět nazývá Šibenice. Příkladem přejmenování, ovšem neúspěšného, může být i Bečov. Kopec, na kterém stávala šibenice, se na mapách v polovině 19. století i v první polovině století následujícího označoval jako „Goldberg“, na současných mapách je však opět označován svým pravděpodobně starším názvem „Šibeniční vrch“ (změna názvu není ovšem vyloučena ani v důsledku zkomolení původního názvu z „Galgenberg“ na „Goldberg“, v této souvislosti je však velmi zajímavé, že šibenice v Chebu byla umístěna na návrší zvaném dnes rovněž Zlatý vrch; Francek 1995a, 38).

Jindy se však povědomí a tradice místa držely dlouho či dokonce dodnes. Ve městě Kladsko byl na místě šibenice postaven kolem r. 1900 dům, pro nějž se ihned ujal název „Šibeniční vila“. Majitel, který se tím cítil poškozený, se musel nakonec obrátit na soud, který užívání tohoto názvu zakázal. Podle šibenice se nazývaly i krajinné prvky v její blízkosti (např. rybník) či ulice směřující k šibenici (Radler 1974, 167). V 18. století se objevuje rozdělení šibenic pro civilní obyvatelstvo a pro vojáky. Snad i z toho důvodu jsou u některých měst známy dva šibeniční vrchy (např. ve Svidnici; Radler 1974, 175).

V Horním Slavkově se traduje poloha původního popraviště od 13. století na táhlém hřebenu za radnicí, severně od města. Tato poloha byla v minulosti označována jako Šibeniční vrch. Kolem r. 1500 pak byla šibenice přemístěna (vystavěna nová) směrem k Bošířanům (obr. 18; Tomíček 1998, 85). K tomuto místu výkonu spravedlnosti v tomto městě se také váží pomístní jména „Šibeniční pole“ či „U spravedlnosti“, zatímco k druhému popravišti nespécifikované polohy se vázaly názvy, které obsahovaly charakteristiku místa jako popraviště určeného zejména pro stínání. Jak ukazují pomístní názvy, měly dvě popra-

Obr. 17. Złotniki Lubańskie, stav šibenice kolem r. 1910. Podle *Wojtucki 1999*, 26. — Fig. 17. Złotniki Lubańskie (Silesia), the state of the gallows round 1910. After *Wojtucki 1999*, 26.

Obr. 18. Horní Slavkov, vzhled šibenice určený úpravami v r. 1936. Podle *Francek – Šimek edd. 1995*, 70. — Fig. 18. Horní Slavkov (Western Bohemia), appearance of the gallows determined by the modifications in 1936. After *Francek – Šimek edd. 1995*, 70.

viště (jedno pro věšení a druhé pro stínání) i např. zmiňované Vodňany (obr. 23), v jejichž okolí je jak poloha „Na šibenici“, tak i „U stínadel“ (informace J. Michálka). Lokalizace popraviště, nevyznačujícího se nápadnou polohou, jen na základě pomístních jmen může však být dosti nepřesná, neboť takto označované území může dosahovat značné rozlohy (*Grundner 1993*, 43).

4.2. Vzhled šibenic

Základním a nejjednodušším typem byla tzv. kolenová šibenice – jeden sloup s vodorovným břevnem, jednoduchými typy jsou šibenice ze dvou a více sloupů (nejčastěji 2–4) spojených břevny (*Radler 1974*, 167; *Wojtucki 1999*, 7–8, kde i k pravděpodobnému původu slova *šibenice* a německého *Galgen*; viz též *Radler 1974*, 166). Šibenice zděné z kamene s pilíři nesoucími břevna se objevují nejčastěji až od počátku 16. století (pro Dolní Slezsko je první zmínka o stavbě zděné šibenice z r. 1492 a poslední z r. 1791; *Wojtucki 1999*, 8, 14). Pilíře byly nejčastěji tři, méně často pak čtyři (*Radler 1974*, 167). Tato základní typologie (s řadou variant velikostí i vzhledu), stejně jako rozlišování popravišť na šibenice a popraviště určená ke stínání, je platná pro území minimálně celé střední Evropy (*Auler 2003a*, 210).

Zděné šibenice byly nejčastěji kruhového půdorysu, také ale čtvercového či trojúhelníkovitého (obr. 21, 22, 25). Tím se řídil i počet pilířů. Stavby dosahovaly nejčastěji 3,5–6,5 m ve vnitřním průměru, vnější průměr se pohyboval od 5 do 10 m. Výška obvodového zdiva byla obvykle kolem 3 m, celková výška i s pilíři do 7 m. Na šibenících se třemi pilíři bylo obvykle místo maximálně pro sedm odsouzených. Břevno umístěné napříč šibenicí a nejvýše položené bylo potupnější než ostatní (*Radler 1974*, 167–168, 170; *Wojtucki 1999*, 9). Podle L. Radlera pocházel z dávných dob zvyk stavět šibenice tak, aby byl oběšený otočen k severu, kde byl podle germánské mytologie umístěn svět mrtvých (*Radler 1974*, 168).

Zděné šibenice měly vchod (obr. 15, 20), který se zamykal jak pro zajištění většího bezpečí kata při exekuci, tak pro zamezení vstupu ostatním osobám např. za účelem získání magickopověrečných předmětů, jako byly součásti šibenice nebo oděvu a těla oběšence. Někdy mohl být po vnější straně dřevěný ochoz pro lepší pohyb kata při popravě (obr. 15).

Exekuce se prováděla buď shozením odsouzence se smyčkou na krku a připevněnou k břevnu z koruny obvodového zdiva, častěji však ze žebříku, na který musel odsouzený vystoupat (Wojtucki 1999, 9).

Na našem území je známo jen několik reliktů šibenice (je ale pravděpodobné, že existují i další reliktů, o nichž povědomí není dosud rozšířeno, a počet těchto objektů dosud v terénu patrných se může v důsledku podrobného terénního průzkumu časem zvýšit).

Šibenice u Horního Slavkova (obr. 18), postavená pravděpodobně kolem r. 1500, byla zděná, kruhového půdorysu. Spodní část s vchodem měla výšku ca 2 m, z ní se zvedaly tři zděné pilíře o původní výšce ca 6 m, které nesly šibeniční trámy (Tomíček 1998, 85). Tato šibenice je regionálně i stavebně zřejmě nejbližší analogií šibenice bečovské. Poslední oprava slavkovské šibenice se uskutečnila v r. 1936, kdy byla nad vchod druhotně umístěna renesanční deska z nápisem (Tomíček 1998, 91) a stavba upravena do současné podoby (vybetonován prostor uvnitř, pilíře zakončeny v nižší výšce apod.).

Další zachovalý relikt šibenice se nachází u Blatné. Tato z kamene zděná šibenice byla pravoúhlého půdorysu o stranách 7,5 x 5,9 m, její dochovaná výška je ca 0,7 m (informace J. Michálka, fotografie z 50. let 20. století viz *Debnar 2001*, 127).

Šibenice, jejíž reliktů se dochovaly na Šibeničním vrchu u Nepomuku, byla jiného typu než šibenice v Bečově, Horním Slavkově i Blatné. Šlo o terasu nepravidelného mnohoúhelníkovitého půdorysu s mírně šikmými stěnami vyzděnými z kamene (obr. 19). Na této plošině stávala pravděpodobně jen dřevěná šibenice, pod níž mohly být do tělesa terasy zahrabávány pozůstatky popravených osob. Terasa či podstavec k šibenici je dodnes i v Železném Brodě (Francek 1995a, 43).

Ukázkou detailnějšího vyobrazení již neexistující šibenice s jejím rozpoznatelným vzhledem mohou být šibenice v Klatovech či Náchodě. Klatovská šibenice na Willenbergově kresbě z r. 1602 je vyobrazena jako zděná, čtvercového půdorysu, se zděnými pilíři v rozích, na kterých jsou umístěna vodorovná šibeniční břevna (*Procházka – Váňová 2000*, 124). Na veduté Náchoda z roku 1536/1537 je vyobrazena šibenice s obvodovým, pravděpodobně kruhovým zdivem s dveřmi, na zdivu spočívala dřevěná konstrukce, snad i včetně pilířů (*Ježek 1996*, 42). Podobným příkladem je už zmiňovaná šibenice u Vodňan, jejíž vyobrazení je známo z let 1710 a 1764 (obr. 23). Šlo o šibenici pravděpodobně dřevěnou s dvěma pilíři a jedním břevnem. Pravoúhlo mohutnou zděnou šibenici se čtyřmi pilíři disponoval např. Cheb; na jejím historickém vyobrazení od chebského kata K. Husa je patrné i použití krytiny na koruně obvodového zdiva i pilířů a okénka naznačující možnost vnitřního ochozu (obr. 20).

Oproti situaci v Čechách se výrazně dochované zděné šibenice vyskytují především v Dolním Slezsku (např. *Milka – Milka 1992*, ryc. 77–84 na s. 40–43; v této publikaci však především ukázky různých typů pranýřů). Jde o stavby zděné z kamene, kruhového půdorysu, které se do 20. století či ještě dosud dochovaly téměř ve své původní výšce, tedy často s pilíři, které nesly břevna. Tyto reliktů mnohem více umožňují představu o původním vzhledu a velikosti těchto objektů. Jde o šest šibenice v lokalitách Kały Wrocławskie, Mościsko, Lipa, Ścięgny, Wojcieszów a Złotniki Lubańskie. Posledně jmenovaná má mimo jiné zachován i zaklenutý vchod, který tak dává představu o přibližné výšce a celkovém vzhledu i bečovské šibenice, jež byla pravděpodobně stejného typu. Všechny tyto šibenice byly kruhové se třemi, jen ve dvou případech se čtyřmi pilíři. Na jejich stavbu byla použita žula či pískovec, jen v jednom případě i cihly (Wojtucki 1999, 13–14). Výška obvodového zdiva slez-

Obr. 19. Nepomuk, stěna terasy šibenice. Stav v roce 2003. — Fig. 19. Nepomuk (Western Bohemia), the wall of the terrace of the gal-lows in 2003.

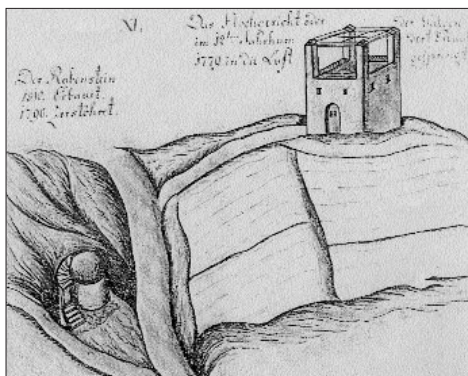

ských šibenice se pohybovala okolo 3 m, další 2–4 m výšky tvořily pilíře. Síla zdiva byla mezi 0,45–1,2 m, vnitřní průměr mezi 3,5–6 m. U vstupů do šibenice převažovala orientace k Z, SZ či JZ. Relikty šibenice v Lipě byly v lidovém povědomí na počátku 20. století považovány za zbytky pohanské svatyně (Wojtucki 1999, 20–21).

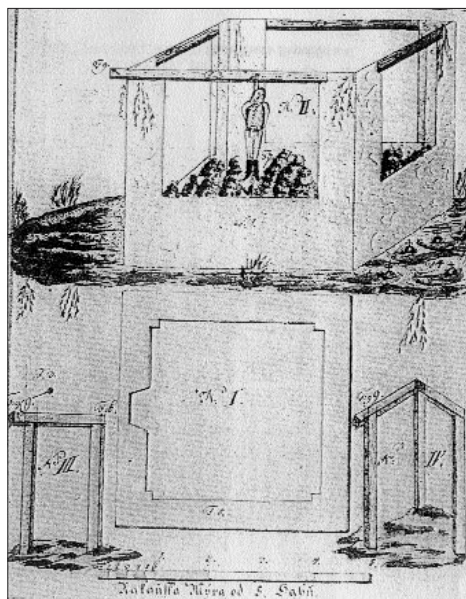
Kruhové šibenice byly v Dolním Slezsku převládajícím typem těchto staveb (obr. 17), ale vyskytovaly se zde i šibenice jiné, např. ve Vratislavi byla šibenice čtvercová i osmi-boká se čtyřmi pilíři a tyto šibenice ještě s jednou další existovaly současně (celkem existovaly v tomto městě v minulosti čtyři šibenice; Wojtucki 1999, 44). Jiným příkladem zachovalé kamenné šibenice se třemi pilíři, tentokrát již z německého území, je Beerfeld v Odenwaldu (Auler 2003b).

Kromě výrazně dochovaných šibenice, jakými byly vyjmenované šibenice dolnoslezské, přináší poznatky o vzhledu šibenice právě archeologické výzkumy. Šibenice v Kątech Wrocławských, pravděpodobně z 2. poloviny 16. století, se v poměrně dobrém stavu dochovala až do 50. let 20. století, kdy byla rozebrána (Wojtucki 1999, 18). Na počátku 20. století se poblíž šibenice nacházely lidské kosti (Wojtucki 1999, 20; Orgel 1922, 63). Zbytky šibenice v Kątech Wrocławských byly podrobeny výzkumu v letech 1998–1999 (Nocuń – Paternoga – Tarasiński 1999; 2000). Součástí byla i sondáž v nejbližším okolí s cílem najít případné pohřby popravených. Tyto hroby zachyceny nebyly (kuriozitou ovšem je, že šibenice byla vybudována na pahorku, který se díky výzkumu ukázal být mohylou únětické kultury o průměru základny ca 17 m a dochované výšce ca 3 m). Podobností s bečovskou šibenici je však nehluboké založení zdiva šibenice (ca 25–30 cm od povrchu mohly). Obvodové zdivo ze žulového lomového kamene bylo původně vysoké ca 3 m, do vnitřního prostoru vystupovala hmota tří pilířů z cihel (obr. 16). Tyto pilíře, které nesly břevna, byly ca 2 m vysoké. Jde o jedinou šibenici v Dolním Slezsku, při jejíž stavbě byly použity cihly. Síla zdiva byla 45–60 cm, dochovaná výška max. 37 cm, vnitřní průměr šibenice 450 cm. Vstup do šibenice byl na severozápadní straně (Nocuń – Paternoga – Tarasiński 1999, 522–525). Vnitřní prostor byl vyložen oblázky (Wojtucki 1999, 19).

V roce 1991 proběhl výzkum šibenice v německém Ellwangu. Za městem v poloze „Šibeniční les“ byly odkryty tři kamenné základy pilířů, spodní části šibenice trojúhelníkovitého půdorysu o stranách dlouhých ca 4,5 m. Tyto pilíře přecházely pravděpodobně v dřevěné kůly či cihlové pilíře, které na svých koncích nesly vodorovná břevna. Později byla šibenice pravoúhle obezděna cihlovou zídou. Ačkoli hrdelní právo v Ellwangu existovalo již od r. 1220, první zprávy dokládají popravy na zkoumané šibenici až od poslední čtvrtiny 15. století. Poslední poprava se na této šibenici konala r. 1802. Poloha starší šibenice, předchůdkyně zkoumané, zůstala neznámá (Arnold 1991–1992, 108–110).

Obr. 20. Cheb, stínadla (postavená údajně r. 1510 a zbouraná r. 1790) a šibenice (údajně již z 12. století a zničená r. 1779). Vyobrazení z rukopisu K. Hussa „O pamětihodnostech města“ Chebu. Podle Francek – Šimek edd. 1995, 38, 69. — Fig. 20. Cheb (Western Bohemia), the site of decapitation (built allegedly in 1510 and pulled down 1790) and gallows (allegedly already from the 12th century and destroyed 1779). Picture from the manuscript by K. Huss „O pamětihodnostech města Chebu“. After Francek – Šimek edd. 1995, 38, 69.

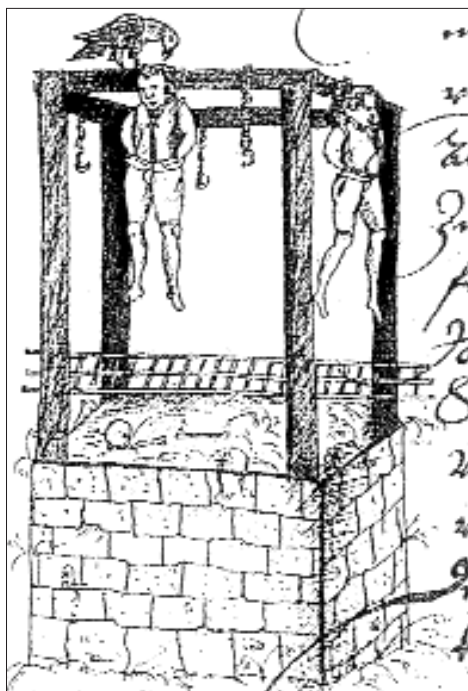
Obr. 21. Pardubice, vyobrazení šibenice z r. 1811. Křížky vpravo při šibenici označují pravděpodobně hroby odsouzců. Podle Francek – Šimek edd. 1995, 40, 71. — Fig. 21. Pardubice, picture of a gallows from 1811. The crosses to the right possibly mark the graves of the executed. After Francek – Šimek edd. 1995, 40, 71.

Relikt zděné šibenice byl odkryt při výzkumu pahorku „Galgenberg“ před jednou z bran města Neuss (Auler 1995; 2001c). Důvodem výzkumu bylo ověření, zda jde v případě vyvýšeniny o průměru ca 20 m a výšce 3 m (v polovině 20. století ještě 5,5 m) o lokalitu typu „motte“ či o mohylový hrob. Nalezen byl zbytek čtvercového objektu o straně ca 3 m, zděného z cihel a uvnitř omítnutého. Šířka zdiva byla nezvykle malá, jen 25 cm. Vchod zjištěn nebyl, šibenice byla přístupná zřejmě jen pomocí žebříku (Auler 1995, 23; 2001c, 9; srov. obr. 22). U města stávalo i druhé popraviště, které se začlenilo do komplexu leprosária, k němu náležejícímu hřbitovu a kaple. Toto druhé popraviště, které vzniklo r. 1577–1578, mělo kruhový půdorys a opět bylo zděné z cihel (Auler 1995, 24).

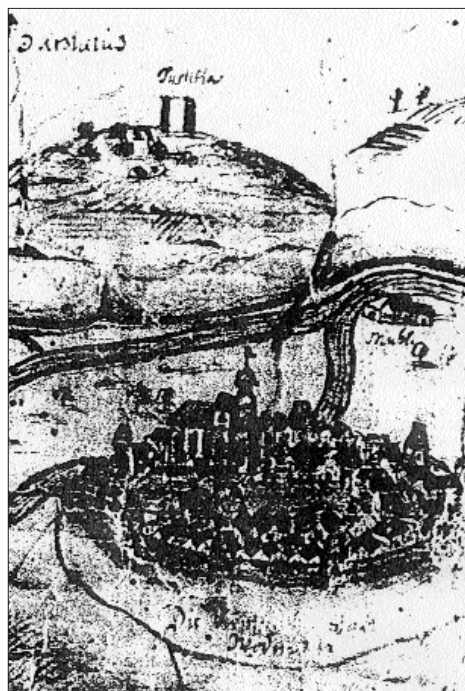
Výzkum šibenice proběhl v r. 1991 u obce Matten v bernském kantonu. Odkryty byly dva čtvercové základy pilířů zděných z kamene o straně 1,4 m, které byly zapojeny do zídky o šířce ca 50 cm, jež se v nepravidelném půdorysu obtáčela po obvodu skalnaté kupy. Pilíře původně nesly břevno šibenice. Poslední poprava na této šibenici se uskutečnila v r. 1812 (Veltschi et al. 1999, 219–222). Základy tří pilířů šibenice byly odkryty i v dánském Slots Bjærgby při výzkumu v letech 1945–1946 (Auler 2001a, 271).

Trojúhelníkový tvar půdorysu o straně ca 9 m měla i šibenice zkoumaná u švýcarského Emmenbrücke (obr. 25; Manser et al. 1992, 135). Stejný půdorys a tři pilíře měla šibenice v bavorském Schongau (Grundner 1993, 41, 45–47). Šibenice podobného typu i se zděnou mohutnou podstavou plnicí úlohu stínadel jsou pak známy i z dobových vyobrazení.

Kromě zděných šibenice se podařilo v několika případech rozpoznat i stopy šibenice dřevěných. Zajímavé výsledky v tomto směru přinesl výzkum v poloze popraviště u Hundisburgu (Auler 2000). Výzkum z let 1981–1987 byl zaměřený na mohylové hroby z několika období pravěku situované na vrcholu ca 10 m vysoké vyvýšeniny o rozměrech ca 100 x 50 m a porušené starší těžbou písku. Na okraji vyvýšeniny byly odkryty také hroby popravených osob a stopy šibenice. Šlo o osm jam s tmavou výplní, tvořící dvě skupi-

Obr. 22. Zděná šibenice s dřevěnými sloupy a háky, pravděpodobně bez vchodu. Uvnitř volně na povrchu již jen jednotlivé kosti. Vyobrazení z 16. století. Podle Auler 2003b. — Fig. 22. Gallows built of stone with wooden pillars and hooks, probably without an entrance. Inside only a scatter of bones on the surface. Picture from the 16th century. After Auler 2003b.

Obr. 23. Vodňany, vyobrazení šibenice na veduté z r. 1710 (SOA Třeboň, neg. 15 647). — Fig. 23. Vodňany (Southern Bohemia) gallows on a town picture from 1710 (SOA Třeboň, neg. 15 647).

ny po čtyřech jámách. Tyto objekty byly interpretovány jako základy prosté dřevěné šibenice s dvěma sloupy bez zděných základů, přičemž počet jam dokládal několik fází této šibenice, ať již šlo o celou novou stavbu či jen částečnou opravu. Vzdálenost mezi kůly šibenice se pohybovala kolem 5,5 m, vysledován byl postupný posun šibenice jedním směrem. Stavbou šibenice, datované na základě keramických zlomků do pozdního středověku až raného novověku, byly porušeny hroby z 11.–12. století (Auler 2000, 139–141, 144).

Podobně při výzkumu v dolnosaském Salzhausenu byly jako pravděpodobný doklad šibenice se dvěma sloupy interpretovány dvě kůlové jámy o dochované hloubce 0,3–0,4 m a vzájemné vzdálenosti ca 3 m (Auler 2002, 143–144; Lüth 1991). Stejně jako u Hundisburgu se tyto kůlové jámy nacházely mezi hroby popravených osob. U Steyerbergu byla záchranným výzkumem r. 1940 v poloze popraviště odkryta kromě kosterních nálezů i kůlová jáma hluboká 1,5 m i se zbytkem sloupu o délce 0,6 m a dochovaném průměru ca 0,2 m (Schwieger 1940, 194).

4.3. Zánik šibenic

Šibenice byly odstraňovány snad již od konce 18., někde však až v průběhu 19. století, a to i v závislosti na zániku výkonu hrdelního práva. V některých případech však nebyly šibenice odstraněny cíleně, ale byly ponechány svému osudu a jejich ruiny zbourány až v minulém století. Materiál z bouraných šibenic používali obyvatelé blízkých obcí např. na

stavbu soukromého domu, mostu či vydláždění veřejných prostranství (Wojtucki 1999, 32, 38, 39, 42). V okolí šibenic vznikla po jejich likvidaci pole či louky (Radler 1974, 177), řada zbytků popravišť vzala za své v důsledku těžby písku či kamene.

Šibenice mohly plnit ve výjimečných případech i zvláštní úlohu, např. druhá, dnes již zcela zaniklá šibenice v dolnoslezském Wojcieszowě se stala v době morové epidemie v letech 1679–1680 strážnicí (Wojtucki 1999, 44).

4.4. Nálezy ze šibenic

Archeologické výzkumy šibenic či „hrobů“ odsouzenců nepřinášejí mnoho nálezů. Je to samozřejmě dáno funkcí objektů šibenic, které sloužily jen specifickému účelu a u nichž byl provoz výrazně omezený a návštěva tohoto místa byla pro tehdejší početnou společnost až na výjimky stavebních oprav a exekucí nepřipustná. Nejčastějšími artefakty jsou řídké zlomky keramiky, i vzhledem k době existence zděných šibenic datované mnohdy jen rámcově do období pozdního středověku až raného novověku (např. Bečov, Hundisburg, Kały Wrocławskie; Auler 2000, 144; Nocun – Paternoga – Tarasiński 1999, 54, ryc. 4; 2000, ryc. 8). Lze jen uvažovat, jakým způsobem se k šibenici keramika dostala: pravděpodobně je, že byla jako předmět denní potřeby přinesena katem nebo účastníky oprav či bourání šibenice. Ze šibenice v Mattenu pocházejí i zlomky keramických dlaždic (Veltschi et al. 1999, 222). Kromě zlomků keramických nádob se vyskytují i zlomky nádob skleněných, např. ze šibenice v Kałtech Wrocławských pocházejí části lahví na víno a pivních lahví místního pivovaru z období po první světové válce (Nocun – Paternoga – Tarasiński 1999, 54, ryc. 4). Takovéto nálezy nejspíše vypovídají o činnosti, která zde byla prováděna po zániku funkce šibenice.

Další skupinou nálezů jsou drobné součásti oděvů, ať již odsouzenců či kata a jeho pomocníků. Jde např. o železná a bronzová šatní spínadla – háčky (např. Matten, Veltschi et al. 1999, 222), železné a bronzové spony nacházené nejčastěji v pánevní oblasti či mezi stehenními kostmi, případně i jiné součásti oděvů, jako nýt z opasku (Neuss, Næstved, Salzhäusen, Auler 2001a, 272; 2001c, 10; 2002). Mezi nálezy se mohou objevit i další drobné předměty jako železný nůž, mince, kule do muškety, poutní odznak, růženec (Emmenbrücke, Salzhäusen), nožik ze slonové kosti či dýmky (Lubań, informace D. Wojtuckého z dosud nepubl. výzkumu) nebo menší součásti šibenice (železná kramle z Bečova, skoby a hřeby z Lubaně).

Zřejmě nejběžnějším druhem nálezů jsou lidské kosti, ať již jednotlivé či části skeletů (k této problematice viz 4.5.). Kromě lidských kostí jsou to i kosti zvířecí (např. Bečov, Emmenbrücke), které mohou být v některých případech i dokladem potupného trestu popravy oběšením spolu se zvířaty. Okolí šibenic také někdy sloužilo i jako mrchoviště. Zvířecí kosti však mohou pocházet (v závislosti na nálezové situaci stejně jako i jiné druhy nálezů) z doby pozdější, po zániku funkce šibenice, a spolu s keramikou či sklem tak dokládat zcela jinou činnost.

Předměty získané při výzkumu popraviště zpravidla neumožňují jeho přesnou dataci, už jen vzhledem k širokému časovému intervalu fungování popraviště a povaze nálezů. Výjimku mohou tvořit přesněji datovatelné zlomky keramiky nebo vzácné nálezy mincí. Ostatní předměty nejčastěji nalázané, jako šatní spínadla (háčky a přezky), nože či součásti šibenice, nejsou dostatečně chronologicky citlivé. Přesnější mohou být v tomto směru při-

padné písemné prameny či přírodovědné datování kosterních nálezů (*Auler 2003a*, 210). Archeologické poznatky mohou umožnit stanovení relativní chronologie a vývoj či proměny pohřebiště či popraviště.

4.5. Kostrové nálezy a pohřby popravených

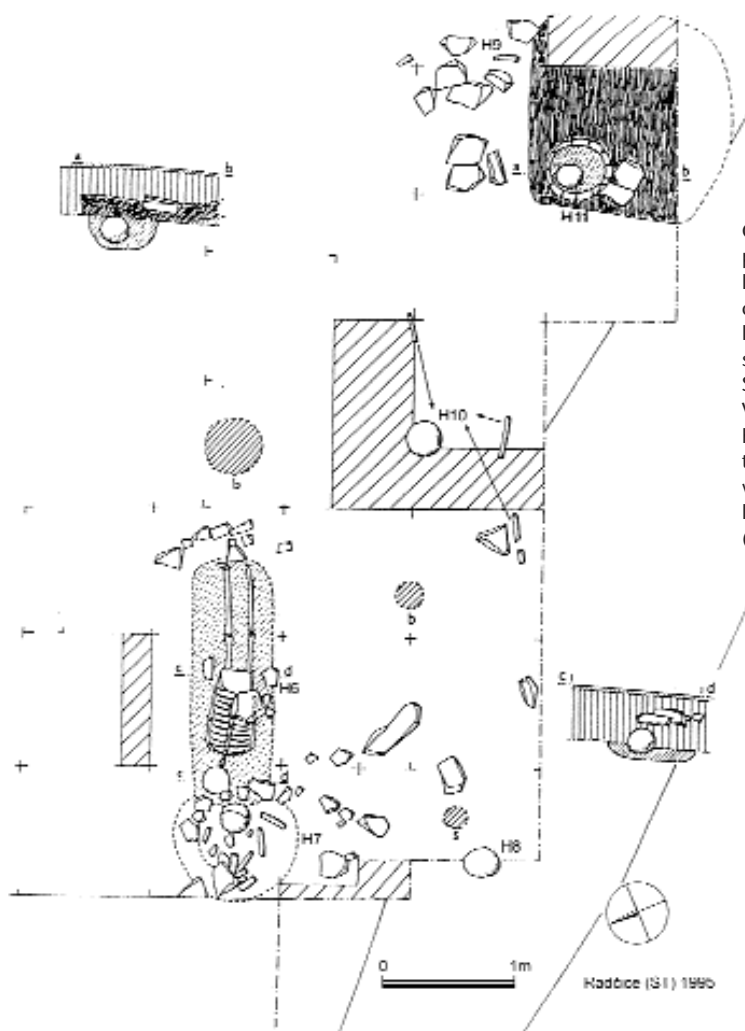
Odsouzenci bývali pohřbíváni či spíše zahrabáváni v těsné blízkosti popraviště, někdy byla jejich těla ponechána rozkladu přímo na povrchu v šibenici či kolem ní (např. *Wojtucki 1999*, 24, zmiňuje případ, kdy poté, co se tělo oběšeného po čase utrhlo, položil ho kat tvář k zemi a zanechal bez pohřbu). Těla odsouzených byla ponechána pověšená až do rozpadu nebo bylo tělo sejmuto a vpleteno do kola, kde zůstalo až do přirozeného rozkladu (*Radler 1974*, 170). Ostatky pak mohly být později zahrabány, spáleny či rozházeny. S těly popravených bylo zacházeno bez jakékoli úcty, manipulace s nimi, pokud ji nevykonával kat, zbavovala cti. Na kostrách či jejich částech bývají někdy patrné násilné zásahy související s vykonáním trestu včetně jeho zostřujících forem (stětí, oddělení končetin, svázání rukou). Pokud byla pohřbena celá těla, pak obvykle v různých polohách na zádech, na břiše, na boku, naznačujících někdy i prosté pohození těla do jámy (u bečovské šibenice tyto nálezy chybějí a nelze je ani v této podobě příliš očekávat, nejsou zde totiž pro to vzhledem k terénu a skalnatému podloží podmínky). V pozdějších dobách byla někdy těla poskytována lékařským školám ke studijním účelům (*Tomíček 1998*, 87).

Bez zajímavosti nejsou ani způsoby zacházení s těly sebevrahů (sebevražda byla závažným deliktem), které byly v mnohém shodné s nakládáním s těly popravených osob. Těla sebevrahů byla v závislosti na sociálním původu, způsobu sebevraždy a pohnutkách, které k ní vedly, zahrabána nebo spálena u šibenice, případně pohřbena za hřbitovem či na volném prostranství, např. v blízkosti rozcestí. Jestliže se dotyčný zabil oběšením, mohla být na jeho krku ponechána oprátka a tělo zahrabáno tak, že nad zemí zůstala tři stopy dlouhá část provazu (tzv. oslovský pohřeb). Pokud se po řádném pohřbu prokázalo, že šlo o sebevraha, byly jeho ostatky vyzvednuty a zahrabány na „šibeničním poli“ (*van Dülmen 2003*, 74–83; *Radler 1974*, 176).

Nálezy kosterních pozůstatků osob, vymykající se běžnému pohřebnímu ritu a související s dávným výkonem hrdelních trestů u zaniklých či dosud patrných popravišť, se objevovaly již v minulosti při zemních pracích (ke konci 19. a počátkem 20. století např. Essen, Querfurt, Złotniki Lubańskie). Nebyla jim však věnována náležitá pozornost, a to i pokud šlo o archeologický výzkum. Cíle těchto výzkumů však byly obvykle jiné: důsledkem je pak absence dostatečné či i základní dokumentace těchto nálezů (*Auler 2003a*, 211–212).

V Čechách jsou náhodnými nálezy z dřívějších dob např. kosterní nálezy z Klatov, kde se údajně nacházely části koster či celé lidské kostry v mělkých jámách sz. od historického jádra v zahradách v místech bývalého pohřebiště popravených existujícího do r. 1842 (*Procházka – Váňová 2000*, 124), dále třeba i Horní Slavkov (*Tomíček 1998*, 91; *Wojtucki 1999*, 12). U ostatků dvou jedinců nalezených při zemních pracích u základů šibenice v dolnoslezském Międzyzlesie v r. 1883 bylo dokonce známo, jakým konkrétním osobám patřily (podobnými lokalitami Dolního Slezska jsou např. Zachowice, Złotniki Lubańskie či Kały Wrocławskie: *Wojtucki 1999*, 12, 20, 36, 45).

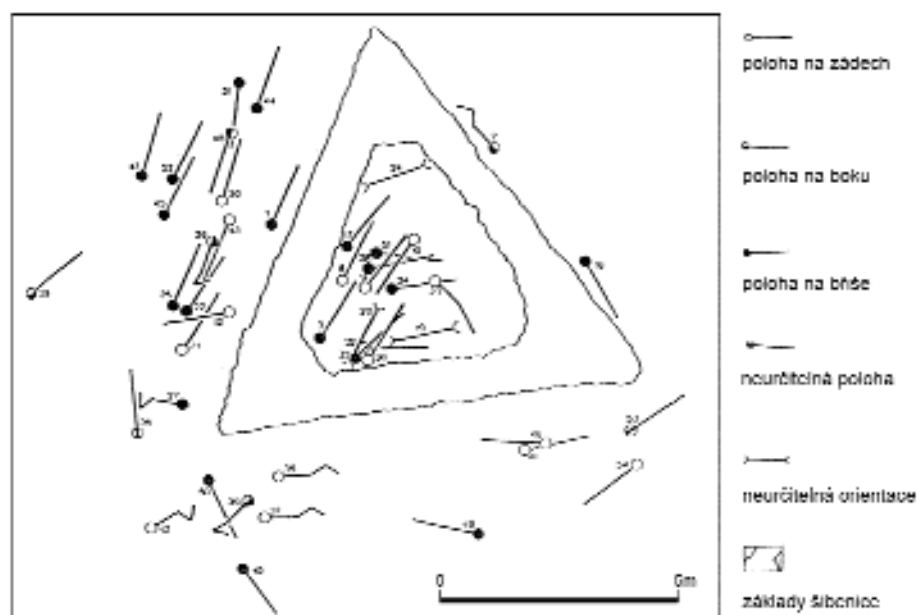
Tyto náhodné či nežádoucí a mnohdy i izolované nálezy však dnes doplňují i archeologické výzkumy, u nichž již byla takovýmto situacím věnována dostatečná pozornost. V evrop-

Obr. 24. Vodňany, hroby popravených osob v poloze zaniklé šibenice. Podle J. Michálka (nepublikovaný výzkum Muzea středního Pootaví ve Strakonících). — Fig. 24. Vodňany (Southern Bohemia), the graves of the executed persons within the gallows relicts. After J. Michálek (unpublished).

ském kontextu se o zvýšenou pozornost k tomuto tématu zasloužilo publikování výsledků rozsáhlého výzkumu ve švýcarském Emmenbrücke, uskutečněného r. 1987 (*Manser et al. 1992*), při kterém bylo nalezeno značné množství kostér a uplatněn interdisciplinární přístup (k dějinám bádání *Auler 2003a*).

Doklady uložení těl popravených osob byly objeveny a prozkoumány již v r. 1940 u Steyerbergu (*Schwieger 1940*). V poloze dřívějšího popraviště byly kromě zbytku kůlu šibenice odkryty kostry několika osob. V jednom případě byl mrtvý uložen v natažené poloze na zádech s hlavou oddělenou od těla a položenou mezi stehna. Podle stavu krčních obratlů musela být hlava oddělena za života či krátce po smrti. Na relativně malé stáří hrobu bylo usuzováno podle charakteru zásypu, ve kterém byly dosud patrné jednotlivé vrstvy zahazování jámy. V blízkosti se našly další čtyři kostry těl, která byla vtačena do malé jámy. Tato situace byla interpretována jako doklad vhození těl oběšenců po sejmutí ze šibenice (*Schwieger 1940, 193–194*).

Obr. 25. Emmenbrücke (Švýcarsko), půdorys šibenice s lidskými skelety vně i uvnitř objektu. Podle Manser *et al.* 1992, 135. — Fig. 25. Emmenbrücke (Switzerland). Groundplan of the gallows with human skeletons both inside and outside the structure. After Manser *et al.* 1992, 135.

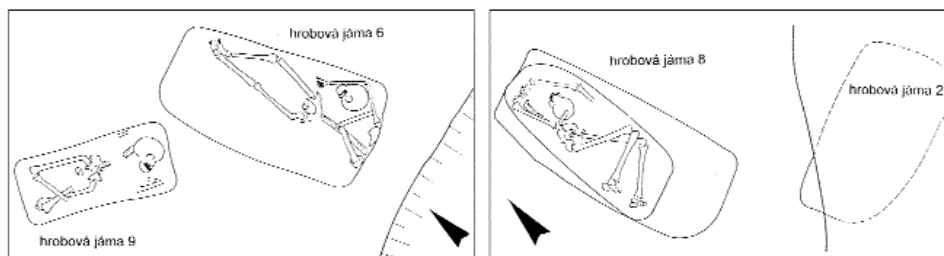
Mezi starší výzkumy tohoto typu patří i výzkum dánské lokality Slots Bjærgby v letech 1945–1946, který přinesl množství dokladů o způsobu zacházení s pozůstatky odsouzců (Auler 2001a, 27). Kromě stop raně novověké šibenice bylo nalezeno více jak 30 pohřbů státních a oběšených osob či pravděpodobných sebevrahů s doklady odebírání malých kostí jako amuletů. V jednom případě byla lebka probitá železným hřebem uložena mezi nohy těla položeného na břicho.

Lidské kosti interpretované jako pozůstatky popravené osoby byly nalezeny v r. 1951 u Imstu v Tyrolsku na vrchu zvaném „Galgenbichl“ (Holzer 1972). Tyto kosti, uložené v písku, nesly stopy opálení, byl u nich i další spálený materiál. Později, již při odborném průzkumu okolí, byly ca 0,5 m pod povrchem terénu objeveny další dvě kostry, jejichž lebky byly uloženy mezi nohami. Na horních krčních obratlích byly znatelné staré stopy odseknutí, které byly interpretovány jako doklad stětí (Holzer 1972). Způsob uložení koster umožnilo vyslovit předpoklad, že jde o osoby popravené a zahrabané společně.

Několik koster odkryl výzkum v poloze popraviště před městem Neuss v letech 1924–1927 a 1952 (Auler 1995; 2001c). V pahorku, na kterém stávala šibenice (viz výše), bylo zachyceno sondáží 9 koster v horším stavu dochování, někdy s bronzovou či železnou přezkou. Těla byla pravděpodobně uložena na zádech, jedna kostra náležela ca 35letému muži. Právě tento výzkum je jedním z těch, z nichž je dnes známa jen minimální dokumentace (Auler 2001c).

Izolovaná kostra v poloze na zádech, předloktími položenými na břicho (důsledek svázání?) a s lebkou mezi koleny byla odkryta v r. 1983 při hloubení základů zahradního domku v blízkosti dřívějšího popraviště u Hessisch-Lichtenau (obr. 28; Auler 2001b). Na základě radiokarbonové metody byla kostra robustního muže o výšce 1,9 m datována do let 1256–1388. Takto časné doklady výkonu hrdelních trestů jsou ojedinělé, srovnatelné případy pochází až z období raného novověku.

K nálezům dvou koster, u jednoho s oddělenou lebkou a se stopami odseknutí na krčních obratlích, došlo v letech 1980 a 1984 v prostoru zaniklého popraviště u Spiezu v bernském kantonu (Bonte – Pieper 1995, 428).

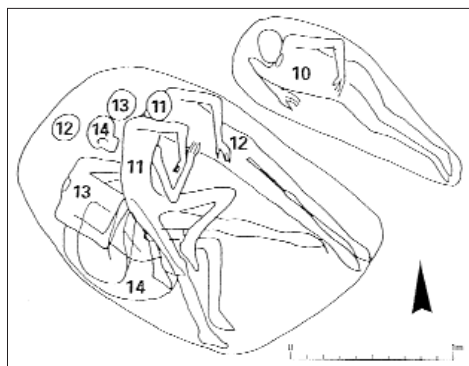

Obr. 26. Salzhausem, Dolní Sasko. Kosterní pozůstatky státních osob s hlavou uloženou mezi ruce (hrobové jámy 6 a 8) a těla v poloze na břicho vtlačeného do malé jámy (hrobová jáma 9). Podle Auler 2002, 143; 2003a, 214. — Fig. 26. Salzhausem, Niedersachsen. The skeletal remains of beheaded persons with their heads placed between their arms (grave pits 6 and 8) and other bodies lying face down pressed into a small pit (grave pit 9). After Auler 2002, 143; 2003a, 214.

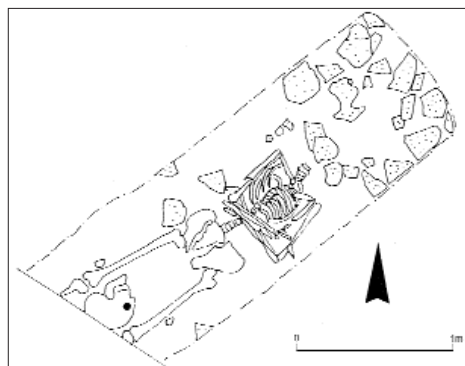
Zajímavé výsledky přinesl výzkum v dánském Næstved v r. 1985 (Auler 2001a). Pozůstatky odsouzců zde byly ukládány na rozsáhlé ploše (vzdálenost mezi některými hroby byla i 68 m). Ve dvou případech byly na kostrách mužů ve věku ca 18–21 a 25 let, uložených na zádech či boku, rozpoznány opakované úderu mečem na krční obratle (stětí až na pátý a šestý pokus). Tyto hroby, v jednom případě se železnou přezkou a zbytkem nůtu i s kůží z opasku, byly metodou ^{14}C datovány do let 1295 (1300) – 1375 (1385). Vedle jednoho z těchto hrobů se nacházela větší jáma 2 x 1,5 m s pozůstatky čtyř osob uložených na zádech či boku vedle sebe či na sobě (obr. 27). Šlo o kostry tří mužů a jedné ženy v různém věku, společně jim byly stopy stětí (ve třech případech mečem, v jednom sekerou) na krčních obratlích, prosté vhození do jámy a lebky ležící dále od těla. Je zřejmé, že těla byla uložena jednorázově, a jde tedy o doklad společné exekuce. Na základě zlomků keramiky bylo uložení těl datováno do 16.–17. století. Ze vzájemné polohy této jámy a vedle se nacházejícího hrobu ze 14. století je patrné, že starší hroby musely být ještě v raném novověku na povrchu znatelné.

Mezi lokality, jejichž výzkum zachytil větší množství lidských pozůstatků, patří Hundisburg (Auler 2000; 2003a, 212–213). Při výzkumu v letech 1981–1987, zaměřeném na mohylové hroby, byly odkryty i stopy dřevěné šibenice včetně jejích několika fází (viz výše) a pravděpodobně 14 hrobů popravených osob se špatně dochovanými kostrami. Tři hroby byly umístěny přímo mezi sloupy šibenice, čtyři pak do vzdálenosti 7 m. V jámách s různou orientací byla těla uložena častěji na zádech, méně na bříse, ve dvou případech byly od těla oddělené končetiny, a to již při uložení do jámy (to může ukazovat na uložení např. již neúplných těl oběšených), v jedné jámě ležela dvě těla břichem na sobě. Ve dvou případech bylo dokumentováno překrytí těla několika kameny. Pozůstatky byly uloženy i do starších mohyl, jednotlivé kosti nebo části koster přisouzené popraveným osobám se vyskytovaly také mělce pod povrchem terénu. Datace do období pozdního středověku až raného novověku je založena na keramických zlomcích, jediném druhu náleží vztahujícím se k těmto hrobům.

Výzkum okrsku popraviště ve švýcarském Emmenbrücke v r. 1987 přinesl řadu informací o způsobu nakládání s těly popravených i o vzhledu šibenice (Manser *et al.* 1992). Šibenice v Emmenbrücke stávala od 16. století a současně u ní fungovala i spalovna a mrchoviště pro uhynulá zvířata. Již tato skutečnost ukazuje na charakter místa spojeného s výkonem zneuctujících hrdelních trestů. Těla popravených byla zahrabána či jen pohozena přímo uvnitř šibenice nebo kolem ní (obr. 25). Ve zkoumaném prostoru se našlo 45 koster v polohách na zádech, bříse i na boku, s různou orientací a v některých případech i přes sebe, někdy bez lebky či s náznakem svázaných rukou. U mrtvých byly drobné předměty, jako knoflíky, přezky, růženec, mince, poutní odznak či zavírací nůž. S některými mrtvými byla zahrabána i zvířata, pravděpodobně jako jedna ze zneuctujících rovin trestu. Výsledky antropologické analýzy však v případě této lokality nekorespondovaly zcela s některými dosavadními archeologickými interpretacemi, archeologické, historické a antropologické závěry si v některých bodech (např. doklady jednotlivých druhů poprav) neodpovídaly (Bonte – Pieper 1995, 429).

Obr. 27. Næstved, Dánsko. Rekonstrukce uložení těl státních osob podle kosterních nálezů. Podle Auler 2001a, 273. — Fig. 27. Næstved, Denmark. Reconstruction of the position of the beheaded bodies according to the finds. After Auler 2001a, 273.

Obr. 28. Hesisch-Lichtenau, Hessensko. Tělo uložené s hlavou mezi kolena. Podle Auler 2001b, 312–313. — Fig. 28. Hesisch-Lichtenau, Hessen. A body buried with the head between the knees. After Auler 2001b, 312, 313.

V prostoru šibenice v Ellwangu bylo v r. 1990 nalezeno 7 lidských koster a 4 jámy s jednotlivými lidskými kostmi. Popravení byli často pohřbeni v poloze na břicho, pravděpodobně ze strachu před jejich návratem. Jedna kostra v poloze na břicho bez stop násilí patřila pravděpodobně ženě ve věku 30–40 let (Arnold 1991–1992, 108, 110; Bonte – Pieper 1995, 429).

Větší počet hrobů je znám z dolnosaského Salzhausenu, kde se výzkum uskutečnil v letech 1971 a 1991 (Auler 2002; Lüth 1991). Společně s nálezem z r. 1970 je z této lokality známo 21 pohřbů odsouzcenců. Na kosterních pozůstatcích byla provedena antropologická i soudně lékařská analýza. Stejně jako i jiných lokalit i zde převažovaly pohřby mužů, což je ve shodě s jejich výraznějším podílem na raně novověké kriminalitě (Sokol v tisku). Těla byla ukládána s různou orientací a v různých polohách, na zádech, na břicho i na boku, se zkříženými, nataženými či pokrčenými nohama, ve čtyřech případech byla lebka oddělena a uložena k ruce či pod tělo. Některé pozice rukou a nohou naznačují svázání. Kostí byly v některých případech špatně dochované a způsob uložení byl patrný jen v otisku či obrysu. V případech určitého věku převažovalo rozmezí 20–40 let. Kromě samostatných hrobů se vyskytl i jeden dvoj- a jeden trojhrob, zachycen byl i pohřeb žárový v dřevěné nádobě (Auler 2002, 143). Podle uložení a stavu kostry lze soudit na pohřby osob státních, uvažovat lze o dokladech oběšení a sejmutí po delší době (uložení jen částí těl), u koster bez stop poškození rovněž o doklad oběšení, zahrabání či těla sebevrahů. V řadě případů šlo jen o prosté vhození či vtlačení do jámy. V hrobových jámách se vyskytovaly železné přezky (u pánve či mezi stehny), zlomky keramiky, železný nůž a mince. V profilu zásypu některých jam byl patrný způsob jejich zahazování. Z plochy výzkumu pochází zlomky pravěké i středověké keramiky a koule do muškety. Datování pohřbů umožňují písemné prameny (šibenice doložena od 13. do minimálně poloviny 16. století) a mince z doby po r. 1400 (Auler 2002, 147–148).

Rovněž při výzkumu šibenice v Mattenu v bernském kantonu r. 1992 byly nalezeny lidské kosti, ovšem jen jednoho jedince. V zahloubenině ve skalním podloží pod šibenicí byly uloženy dvě části skeletu 40–45 letého a 166 cm vysokého muže. Horní část kostry ležela na zádech, spodní část v kolmém úhlu k předchozí části v poloze na břicho. Z polohy částí kostry vyplývá, že nejdříve byla uložena horní část těla a přes ni pak hozena část spodní. Poloha na břicho je přitom často pozorovaným jevem u pozůstatků popravených osob, zřejmě z obavy z návratu takového člověka. Na kostře nebyly zjištěny žádné stopy násilných zasažení, jako např. lámání kolem či čtvrcení, vyloučena není možnost, že jde o zahrabané pozůstatky sebevraha (Veltschi et al. 1999, 219–220) nebo částí těla oběšence (Bonte – Pieper 1995, 429). U kostry byla nalezena tři železná a bronzová šatní spínadla – háčky, vyskytující se však v rozmezí 14.–19. století, a neumožňující tak přesnější datování uložení pozůstatků (Veltschi et al. 1999, 222).

Stejně jako v Bečově i v Mattenu nebyla zřejmě těla popravených osob jednoduše zahrabávána přímo v šibenici nebo v jejím nejtěsnějším okolí, protože v obou případech byla šibenice postavena přímo na skalním podloží (*Veltschi et al. 1999, 222*).

U nás bylo několik hrobů popravenců prozkoumáno při záchranném archeologickém výzkumu v poloze „Na šibenici“ u Vodňan v letech 1994–1996; samotné doklady šibenice, která však měla být podle vyobrazení spíše jednoduchá dřevěná, se zachytit nepodařilo (za informace děkuji J. Michálkovi). V jámách byly odkryty pozůstatky 6 osob (obr. 32). V některých případech byla těla uložena v natažené poloze, jindy byly do jam uloženy pouze lebky či části kostí a obloženy několika kameny. Zásypy těchto „hrobů“ obsahovaly zlomky keramiky.

Jako pohřebiště popravených je nejnověji interpretováno 11 hrobů se 14 jedinci v Čelákovících s doklady oddělení hlavy či končetiny od těla, svázanýma rukama a v polohách na zádech i na břiše (*Mašková 2004*; za poskytnutí informací děkuji P. Maškové), dříve považovaných za pohřby s protivampirickými zásahy (*Špaček 1971; Smetánka 1998*). Souvislost těchto hrobů s výkonem hrdelních trestů se zdá být mnohem pravděpodobnější. Zjištěné skutečnosti odpovídají i historickým poznatkům o zacházení s těly popravených (na možnou souvislost čelákovických hrobů s výkonem hrdelního práva upozornil též *Z. Smetánka 2003, 83*).

Lidské skelety, jejichž nálezy jsou dávány do souvislosti s výkonem hrdelních trestů, se výjimečně nalézají i mimo vlastní prostor popraviště a souvisejí pravděpodobně s vykonáním trestu za jiných podmínek. Příkladem je zřejmě i nález kostry ve Friedlandburgu u Göttingen v r. 1970 (*Roth 1973*). Paralelně s linií mladší fáze hradby ze 16. století byla na zbytcích starší fáze opevnění odkryta kostra v poloze na zádech a s překříženými stehenními kostmi. Skeletu muže ve stáří 16 až 20 let chyběly ruce od zápěstí a nohy od kotníků. Specifické poškození kostí (rozbití lebky ze strany, násobné zlomeniny žeber, nohou, pánve a zlomenina předloktí) dovolilo vyslovit předpoklad, že jde o doklad trestu lámání kolem. Chybějící části kostry pak mohou být důsledkem představ o magické síle částí těl popraveného, vyloučit však nelze ani součást trestu. V souvislosti s nálezovou situací je pravděpodobná datace do 16. století.

Stopy zásahů na tělech popravených se v řadě případů velmi podobají těm zásahům, které jsou spojeny s vampirickými představami. Při interpretaci některých kosterních nálezů se stopami zvláštních zásahů, ať již jde o jednotlivé kosti či celé skelety, může dojít bez zjištění všech okolností k záměně účelů těchto zásahů, zvláště pokud nebyly nálezy učiněny v přímé souvislosti s relikty popraviště, jako např. v Čelákovících. M. Hellmich zmiňuje z písemných pramenů z Dolního Slezska popis protivampirických zásahů v minulosti (oddělení hlavy a její umístění mezi nohy, probodění srdce kulem, spálení), upozorňuje na jejich podobnost se zásahy na tělech popravených a v konkrétním případě zachovalé lebky probité velkým hřebem na základě těchto písemných zpráv vyvrací, že by v oblasti Dolního Slezska šlo o zvyk spojený s vampirickými představami. Považuje jej proto za součást trestu v souvislosti s vplétáním do kola (*Hellmich 1931*; k pohřbům s protivampirickými zásahy, které se podobají pohřbům popravených, např. i *Wrzesiński 2000*). Velmi podobná analogie k zmíněnému příkladu velmi vzácně doloženého trestu probité lebky pochází kromě již uvedeného případu z dánské lokality Slots Bjaergby i z německého Langenfeldu (*Henke 1981*), kde byla nalezena lebka gracilní ženy ve věku kolem 30 let probitá 48 cm dlouhým železným hřebem o průměru 2 cm, a to z temenní části do oblasti

krční, přičemž byl proražen i jeden krční obratel. Nález je datován do 16.–18. století a jde, stejně jako v případě analogie z Dolního Slezska, o doklad přibití lebky po předchozím stětí. Zmíněná lebka z Langenfeldu byla podobně jako již řada jiných kosterních nálezů souvisejících s výkonem hrdelních trestů podrobena podrobné antropologické analýze. Zajímavé výsledky nejen v tomto případě jsou dokladem potřeby interdisciplinárního přístupu k podobným nálezům.

Antropologické a soudně lékařské analýzy kosterních nálezů, ať již náhodných či z výzkumů popravíšť, se staly i předmětem samostatných studií (např. *Alt et al. 1998*; *Bonte – Pieper 1995*). Makro- i mikroskopická analýza, analýza DNA, rentgenová analýza a další přírodovědné metody mohou významně napomoci interpretaci nálezu, specifikovat stopy násilí na kostech, jeho charakter a okolnosti, za nichž k němu mohlo dojít. Příkladem může být nález stehenní kosti s odseknutou kloubní hlavicí v Rellinghausenu z míst bývalého soudu a vězení existujícího zde již v raném novověku (*Alt et al. 1998*). Stejně tak lze na základě písemných a ikonografických pramenů stanovit potenciální stopy, které mohou jednotlivé hrdelní tresty zanechat na kosterním materiálu, a srovnáváním s konkrétními nálezy pak upřesňovat interpretaci a určit znaky typické pro jednotlivé formy hrdelních trestů, např. stětí (včetně rozdílu mezi užitím meče nebo sekery), lámání kolem, způsob oběšení, ponechání oběšence delší čas šibenici, odstraňování pozůstatků apod. (*Bonte – Pieper 1995*). Základními překážkami, se kterými je třeba se vyrovnat, je často neúplnost koster a nízký stupeň dochování kostí (*Bonte – Pieper 1995*, 423–424). Příkladem významu takového interdisciplinarity může být např. korigování závěrů významného výzkumu v Emmenbrücke (*Bonte – Pieper 1995*, 428–429).

PRAMENY A LITERATURA

- Alt, K. W. et al. 1998*: Hinweise auf mittelalterliche Strafjustiz an menschlichen Skelettresten vom 'Blücherturm' in Rellinghausen. *Archäologisches Korrespondenzblatt* 28, 629–636.
- Arnold, S. 1991*: Eine frühneuzeitliche Gerichtsstätte in Ellwangen, Ostalbkreis. *Archäologische Ausgrabungen in Baden-Württemberg* 1991, 335–336.
- *1991–1992*: Eine frühneuzeitliche Gerichtsstätte in Ellwangen. *Ellwanger Jahrbuch* XXXIV, 108–110.
- Auler, J. 1993*: Münster-Hiltrup in ur- und frühgeschichtlicher Zeit. Eine archäologische Gebietsaufnahme. In: *Charybdis* 6, Münster – Hamburg, 9, 24, 45–46.
- *1995*: Der Galgenberg vor dem Neusser Obertor. Zu den Neusser Richtstätten. *Neusser Jahrbuch für Kunst, Kulturgeschichte und Heimatkunde*, 23–25.
- *2000*: Archäologische Erkenntnisse zur Richtstätte bei Hundisburg (Ohrekreis). *Die Kunde* N. F. 51, 137–146.
- *2001a*: Die Gräber der Richtstätte Amtsmansshaven bei Næstved auf Seeland (Dänemark). *Archäologische Informationen* 24, 271–277.
- *2001b*: Ein archäologischer Befund zur mittelalterlichen Strafjustiz bei Hessisch-Lichtenau (Werra-Meißner-Kreis). *Archäologisches Korrespondenzblatt* 31, 311–315.
- *2001c*: Neue Erkenntnisse zum Galgenberg vor dem Neusser Obertor. *Neusser Jahrbuch für Kunst, Kulturgeschichte und Heimatkunde*, 9–10.
- *2002*: Archäologische Erkenntnisse zur Richtstätte von Salzhausen, Ldkr. Harburg. *Nachrichten aus Niedersachsens Urgeschichte* 71, 139–150.
- *2003a*: Galgen, Rad und Scheiterhaufen. Ein archäologischer Bericht von mittelalterlichen und neuzeitlichen Richtstätten. *Zeitschrift für Heimatpflege und Wandern der Niederrhein* 4, 209–215.
- *2003b*: Mit Richtschwert und Galgenstrick. *Heimatland. Neuß-Grevenbroicher-Zeitung-Beilage* 94, 14–15.

- Bonte, W. – Pieper, P. 1995: Gerichtsmedizin und Sachsenspiegel. In: der sassen speyghel. Sachsenspiegel – Recht – Alltag 2. Archäologische Mitteilungen aus Nordwestdeutschland. Beiheft 10, Oldenburg, 423–432.
- Burachovič, S. 1986: Bečovské popraviště, *Arnika* 16, 206.
- Debnar, A. 2001: Nová zjištění a přehodnocení pohledů na okolnosti vražd Loreckých ze Lkouše spáchaných dne 24. 8. 1571 v Šamonících. In: Sborník k 400. výročí Blatné, Blatná, 69–127.
- van Dülmen, R. 2001: Divadlo hrůzy. Praha.
- 2002: Historická antropologie. Praha.
- 2003: Bezectní lidé. O katech, děvkách a mlynářích. Nepočestnost a sociální izolace v raném novověku. Praha.
- Francek, J. 1995a: Soupis hmotných pramenů. In: *Francek – Šimek edd. 1995*, 29–72.
- 1995b: Výběrový soupis vydaných pramenů a literatury k dějinám hrdelního soudnictví v českých zemích. In: *Francek – Šimek edd. 1995*, 133–179.
- Francek, J. – Šimek, T. edd. 1995: Hrdelní soudnictví českých zemí. Soupis pramenů a literatury. Praha.
- Gnirs, A. 1932: Topographie der historischen und kunstgeschichtlichen Denkmale in den Bezirken Tepl und Marienbad. Augsburg.
- Grundner, F. 1993: Die Schongauer Richtstätten. *Der Welf* 1, 41–47.
- Hauer, U. 1991: Der Galgenberg – ein Bestattungsplatz bei Hundisburg, Kr. Haldensleben. *Ausgrabungen und Funde* 4, 160–179.
- Hellmich, M. 1931: Vampir oder Hingerichteter?. *Altschlesien* 3, 273–280.
- Henke, W. 1981: Der gepfählte Schädel von Langenfeld. *Bonner Jahrbücher* 181, 425–436.
- Holanová, E. – Heroutová, M. 1968: Bečov nad Teplou, hrad. Stavebně historický průzkum, doplňky. SÚRPMO Praha.
- Holzer, F. J. 1972: Halswirbel bestätigen die Ortbezeichnung Galgenbichl. Skelettfund in der Sandgrube auf dem Galgenbichl. Privatdruck Prof. Holzer, Institut für gerichtliche Medizin der Universität Innsbruck. Innsbruck.
- Ježek, M. 1996: Česká města na foliích würzburgského alba (I. část). *Průzkumy památek* III/2, 35–50.
- Kuča, K. 1998: Města a městečka v Čechách, na Moravě a ve Slezsku. III. díl. Praha.
- Lüth, F. 1991: Zum Gallaberg bei Salzhausen, Ldkr. Lüneburg. *Archäologie in Deutschland* 4/1991, 50.
- Maisel, W. 1982: *Archeologia prawna* Polski. Warszawa.
- 1989: *Archeologia prawna* Europy. Poznań.
- Manser, J. et al. 1992: Richtstätte und Wasenplatz in Emmenbrücke (16.–19. Jahrhundert): Archäologische und historische Untersuchungen zur Geschichte von Strafrechtspflege und Tierhaltung in Luzern. Schweizer Beiträge zur Kulturgeschichte und Archäologie des Mittelalters 18–19. Basel.
- Mařík, A. 1999: Správa města Bečova do r. 1938. In: Sborník 600 let Bečova, Bečov nad Teplou, 15–25.
- Mašková, P. 2004: K otázce interpretace kostrového pohřebiště „s projevy vampirismu“ v Čelákovících. In: *Studia mediaevalia Pragensia* 5, Praha, v tisku.
- Milka, J. – Milka, W. 1991: Pręgiarze. Kamienne pomniki dawnego prawa na Dolnym Śląsku. Część 1. Świdnica.
- 1992: Pręgiarze. Kamienne pomniki dawnego prawa na Dolnym Śląsku. Część 2. Świdnica.
- Mortanges R. P. 1989: Zur archäologischen Ausgrabung der ehemaligen Luzerner Richtstätte. *Steinkreuzforschung* 16, 92–98.
- Nocuiń, P. – Paternoga, M. – Tarasiński, A. 1999: Szubienica w Kątach Wrocławskich w świetle badań w 1998 roku. *Śląskie sprawozdania archeologiczne* 41, 521–526.
- 2000: Nowoodkryty kurhan kultury unietyckiej w Kątach Wrocławskich. *Śląskie sprawozdania archeologiczne* 42, 465–471.
- Orgel, C. G. 1922: Der Canther Galgen. *Heimatblätter für Kr. Neumarkt in Schlesien*, 63.
- Pánek, J. 1995: Dějiny kriminality a hrdelního soudnictví v evropském kontextu. In: *Francek – Šimek edd. 1995*, 3–14.
- Pelant, J. 1988: Města a městečka Západočeského kraje. Plzeň.
- Procházka, Z. – Váňová, L. 2000: Klatovy město. Historicko-turistický průvodce č. 14. Domažlice.
- Radler, L. 1974: Schlesische Galgen. *Jahrbuch für Ostdeutschland Volkskunde* 17, 166–178.
- Roth, H. 1973: Rechtsarchäologische Beobachtungen am Skelettfund von Friedland, Kr. Göttingen. *Göttinger Jahrbuch* 21, 41–46.

- Ryšavý, V. 1999: Rozmanitosti z kulturních dějin pozdně barokního Bečova. In: Sborník 600 let Bečova, Bečov nad Teplou, 26–30.
- Schwieger, H. 1940: Die Richtstätte von Steyerberg, Kreis Nienburg. Die Kunde 10, 193–194.
- Smetánka, Z. 1998: Upří tahnou. Dějiny a současnost 20/2, 16.
- 2003: Archeologie strachu. In: Z. Smetánka, Archeologické etudy, Praha, 80–83.
- Sokol, P. 2003: Šibenice v Bečově nad Teplou, hrdelní soudnictví a archeologie. Západočeský historický sborník 8 (v tisku).
- 2003a: Bečov nad Teplou – Šibeniční vrch. Zpráva o archeologickém výzkumu šibenice v letech 2002–2003. Národní památkový ústav, územní odborné pracoviště Plzeň, č.j. 037-4-23539. Ulož. v NPÚ ú. o. p. Plzeň.
- v tisku: Hrdelní kriminalita v 16. a první polovině 17. století. Sonda do života a mentality raně novověkého venkova. Folia historica bohemia.
- Špaček, J. 1971: Slovanské pohřebiště s projevy vampirismu z Čelákovic. Časopis Národního muzea 140, 190–215.
- Tomíček, R. 1998: Slavkovské popraviště. In: Obrázky ze života města Horní Slavkov, Sokolov, 85–91.
- Trzeciński, M. 2001: Miecz katowski, przęgierz, szubienica. Zabytki jurysdykcji karnej na Dolnym Śląsku (XIII – XVII w.). Wrocław.
- Ulrich-Bochsler, S. 1988: Skelettale Befunde bei historischen Enthauptungen im Kanton Bern. Archiv für Kriminologie 181, 76–83.
- Ulrich-Bochsler, S. – Gutscher, D. 1993: Der Galgen von Matten bei Interlaken. Archäologie der Schweiz 16/2, 103–104.
- Veltschi, A. – Kissling, D. – Ernée, M. – Prostředník, J. – Rasder, F. 1999: Matten, Kleiner Rugen, Galgen. Rettungsgrabungen und Konservierung 1991. Archäologie im Kanton Bern 4, 219–222.
- Wojtucki, D. 1999: Szubienice w Województwie Dolnośląskim. Wrocław.
- Wrzesiński, J. 2000: Czarownice – proba podsumowania warsztatów. In: Funeralia lednickie 2, Poznań, 179–195.

The gallows at Bečov nad Teplou and the archaeology of places of execution

The excavation of gallows sites is still a rare occurrence in European archaeology. This paper presents the results from one such excavation at Bečov nad Teplou, Bohemia and also looks at the current state of knowledge from similar excavations outside Bohemia. The written sources consulted so far revealed no evidence concerning the monument and its nature was not revealed until the archaeological excavation were undertaken.

The gallows at Bečov are situated on a relatively inaccessible and quite impressively dominant position in the landscape. During the period of its existence, from the 16th to the 18th century, the location of the gallows therefore formed a significant element of the town environs. The actual gallows structure is built in stone and belongs to the circular type of these monuments, with an inner diameter of 4.8m and wall thickness averaging 0.85m. The foundations are relatively shallow being between 10–30cm below the original ground surface. The lower part of the foundations was built with different mortar.

The entrance with too stone steps was revealed on the south-western side. A door must have been set in the entrance, but no evidence for it was found. The original inner and outer surface level was determined as well as the corresponding features. Within the interior a pit with traces of fire was revealed dating from some time before the abandonment of the structure. This can most likely be interpreted as the remnants after some activity of the executioner. The character of the rubble in some areas indicated the collapse of complete wallparts as well as the gradual decay of the structure.

The walls are preserved to 1.2m from the foundation line. The original height of the outside wall may have been at least 2.5–3m for the entrance and its vaulting since analogies of more preserved examples show the complete height of such structures standing to 6 or 7m, including built up pillars.

The small number of recovered artefacts corresponds with the function of the structure and accords with the results of other excavations abroad. Some post medieval pottery sherds were found from the abandonment horizons, and an iron cramp from the construction of the scaffold. The excavation also provides evidence for handling the remains of the executed persons in the form of scarce finds of human bone in the interior, from the level between the rubble, the original ground level and the subsoil. Analysis indicates that the remains represent from four to five persons of various ages and sex. Phosphate analysis was applied to confirm the evidence for burying the remains of the executed in the vicinity of the gallows, but the results were ambiguous.

After the conclusion of the excavation, the rubble was removed, the surrounding area made good and the monument became an integral component of a signed path dedicated to the execution of capital punishment in the post-medieval period.

The second part of the article summarises the results from the excavation of the gallows sites in general. Attention is paid to the position of the gallows, which was determined by clear visibility and prominence to ensure that its use served as an effective warning. The site of the gallows always gained a characteristic place name, such as “Šibeniční vrch” (Galgenberg, The Gallows Hill), which is often still used today. Alternatively, after being abolished, attempts may have been made to erase it from living memory.

The structural appearance of the medieval gallows was generally uniform and consisted of several timber posts joined by beams. Stone structures are not known before the 14th century. They varied in plan with circular to square or triangular walls several meters high with stone pillars supporting the horizontal hanging beams. These buildings were equipped with a lockable entrance. Complex rituals accompanied the construction and repair of gallows since any contact with it was considered highly dishonourable.

The gallows began to disappear from the end of the 18th century in correlation with the reforms of the executive judiciary and the abolishment of public capital punishment. The gallows were either purposely pulled down or merely abandoned until the beginning of the 20th century when they were finally removed. In such cases the material was reused for building public works.

The number of artefacts retrieved from archaeological excavations of these sites is generally poor reflecting the function of such monuments. Finds are usually restricted to a small number of pottery sherds, glass, and metal items used in the construction. There can also be items of clothing, and animal and human bones. The human bones provide evidence showing the manner in which the bodies of the executed appear to have been handled and they are often represented by only a thin scatter of bone indicating that no pious burial was undertaken. This appears to confirm that the handling of such corpses was considered dishonouring and that sometimes the bodies were not buried at all. The archaeological conclusions, not only correspond fully with the information gleaned from the written sources, they also add additional detail to them. Also the occasional archaeological excavation of graveyards specific to convicts, often excavated independently of the gallows, support similar conclusions. These mainly concern the unusual positions of the bodies and the apparent interference with them, which often resembles anti-vampire practises.

English by *Linda & Pat Fosters*

MATERIALIA

A TEXTILE/BASKETRY IMPRESSION FROM THE NEOLITHIC SITE OF LULEČ (CENTRAL MORAVIA)

Jeffrey S. Illingworth – James M. Adovasio
– Olga Soffer – Ondrej Šedo

Introduction

Salvage excavations at Luleč (Vyškov region), conducted by the Vyškov Museum in 1981 and 1982, unearthed remains of a Neolithic site containing a number of features (Šedo 1983). As reported by Kostelníková (1985), one of these features (No. 6) was a kiln (No. B) which contained numerous ceramic fragments. A textile impression, measuring ca. 40x15mm, observed on one of these fragments was subjected to a preliminary study by Kostelníková (1985). In the ensuing years these sherds were conjoined into a large oval bowl bearing typical LBK decoration on the outside. In 1997 we examined this bowl (specimen No. A 536), curated at the Vyškov Museum. We observed a single textile impression on the outside of the bowl, made a positive cast of this impression, and submitted it to the R. L. Andrews Center for Perishables Analysis at Mercyhurst College for further study. A detailed analysis of this piece follows, as well as comparisons to other, similar, materials from the region.

Description of the settlement, the features and the vessel with a textile impression

The LBK settlement at Luleč is situated in the Vyškov Gate pass. This geomorphological formation is a 30km long corridor, which forms a borderline separating Carpathian geological complex from Bohemian massif. This lower landscape allowed long-distance contacts between prehistoric cultures living in Vienna basin and tribes of Upper Silesian region, i.e. connections between Danubian district in the south and Central European lowland in the north (Demek 1987). The Luleč settlement lies some 300m a.s.l. close to several water sources and streams. Other contemporaneous LBK sites in the region, one situated at the interface between warm and slightly warm climatic zones, are found in similar locations where chrozem soils overly loess deposits (Pavlů 1977, 10–11; Quitt 1971; Pelíšek – Sekaninová 1975). A hilly broken terrain, which was only sporadically exploited during the prehistoric period, lies to the north-west of the site.

Work at the site was conducted in the course of rescue excavations and only one feature (No. 6) – an ash/stoking pit in front of an oven – could be fully excavated. The pit was used for both oven (A), which was dug into the loess subsoil, and oven (B), built on the former landsurface. The oven or kiln (B) was oval in plan view, measuring 1.60x1.40m, and had a clay-lined base which covered a layer of stones. Its superstructure did not survive but likely consisted of a clay dome. This feature functioned most probably as so-called bread oven whose glowing ashes and charcoal were periodically unearthed prior to the baking of bread. Similar features found at contemporary Moravian sites are generally interpreted as ovens used for the baking of cereal products or for the drying of cereal grains prior to milling them. While they may have served other functions as well, it is unlikely that they were used as kilns for pottery production (Šedo 1983; Geislerová 1985, 372–373; Podborský 1993, 83–84).

The Luleč oven contained several small fragments of pottery as well as a large vessel made from poorly sorted clay with abundant inclusions. The vessel's globular body is widest in the upper quarter. Its top features an inverted shoulder with a slightly upturned rim decorated with small cuts or finger-

nail impressions. The lower part of the vessel had unusually thick walls (30–35mm) which were finished roughly and unevenly. The vessel was, however, richly decorated with multiple lines of finger-print indentations below the rim and on its convex surfaces. The vessel measured 0.33m in height, its maximum diameter was 0.42m, the diameter of the rim 0.26m, and the diameter of the base 0.11m.

The vessel also contained an impression of a textile located on the lower part of the pot where the body turns into the base. During excavations the soil around this area of the vessel detached together with a thin crust of the pot and revealed the impression.

The pottery sherds, as well as the impressed vessel recovered from feature No. 6 belong to the phase IIa of the LBK (Šedo 1983, 41; Podborský 1993, 80–81, fig. 37; Čížmář 1998, 116). Radiocarbon dates from coeval Neolithic sites in Moravia date the Luleč feature and its contents to around 5000 B.C. (Podborský 1993, 72–73; 2002, 316–317).

Analytical procedures

The Luleč single positive cast was analyzed with the aid of a Leica Wild M10 stereoscopic microscope using both direct and oblique lighting sources. All measurements were taken with a Helios needle-nosed dial caliper and recorded on standardized analysis sheets. The specimen was photographed in color 35 mm slide film format under magnification.

Criteria of classification

Twining denotes a subclass of basketry/textile weaves manufactured by passing moving (active) horizontal elements, called wefts, around stationary (passive) vertical elements, called warps. Twining techniques may be used to produce containers, mats, and bags, as well as fish traps, cradles, hats, or fabrics of a wide variety of configurations.

The twined impression from Luleč was assigned to a single structural type based on the number and sequence of warps engaged at each weft crossing and the spacing of the weft rows. Additionally, the specimen was classified, where feasible, for selvage, method of starting, work direction, and type(s) of decorative mechanics and mending. Classificatory protocols and descriptive terminology follow Emery (1966), Hurley (1979), and Adovasio (1977).

Results

The single textile/basketry specimen from Luleč (fig. 1, 2) is allocated to one structural type and is described below.

Type I: Close, Simple Twining, S-Twist Weft.

Number of Specimens: 1 (RLA 979–1).

Type of Specimen: Wall/body fragment without center or selvage.

Type of Form Represented: Cloth textile or bag, configuration unknown.

Technique and Comments: This specimen employs close simple twined weaving over what appear to be single warp elements. Wefts appear to be paired and are very closely spaced to partially conceal the warps. Wefts appear to be composed of two-ply, S-twist cordage (the initial spin is unknown) produced from retted plant fibers from an as yet unidentified plant. While probably similar in composition to the wefts warp structure is unknown. There are no apparent warp or weft splices. The specimen exhibits no center or selvage. The specimen is undecorated, and unmended. The specimen exhibits what may be attrition wear, though attrition of the original sherd and of the positive cast make this assessment conditional. The specimen is not pitched, nor does it show pre-depositional residues. The specimen is, probably, a fragment of cloth or, somewhat less likely, a fragment of a bag.

Measurements:

Weft Diameter (range): 0.75–0.85mm.

Weft Diameter (mean): 0.80mm.

Wefts per cm: 10.

Warp Diameter (range): 1.20–1.55mm.

Fig. 1. Microphotograph of the Luleč textile impression. — Obr. 1. Mikrofotografie otisku textilu na nádobě z Luleče.

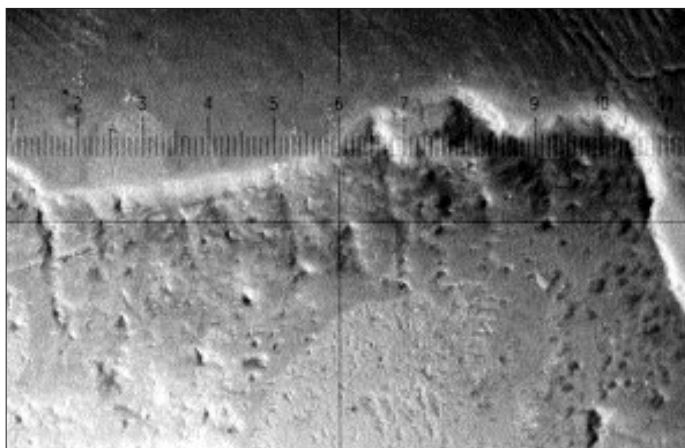
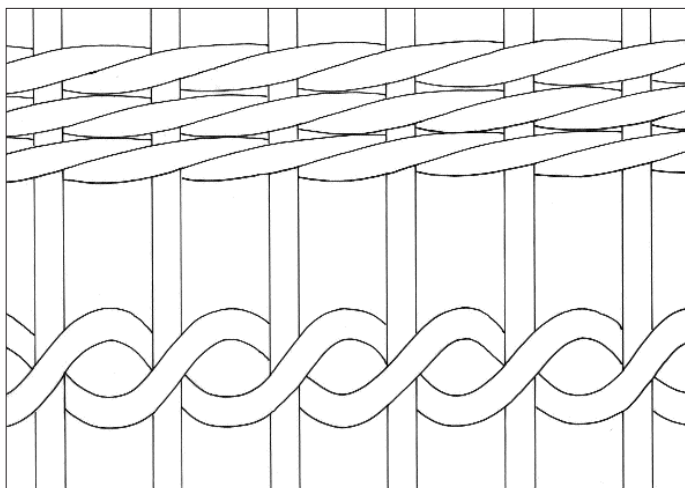

Fig. 2. Schematic of the Luleč textile impression (Close, Simple Twining, S-twist Weft). — Obr. 2. Schéma textilu otištěného na nádobě z Luleče (uzavřené diagonální proplétání s S-zákrutem u útkových nití).

Warp Diameter (mean): 1.38mm.

Warps per cm: 6.5.

Internal and external correlations

In the absence of other Luleč specimens, there is no way to determine whether the fragment described above is typical or atypical of Neolithic plant-fiber-based perishable industries in the general study area. Obviously, it is also impossible to discuss such issues as raw material sources, fabric, or vessel form or function(s), beyond noting that the specimen appears to be a portion of an originally flexible item.

Kostelníková (1985) has argued that the Luleč fragment was originally incorporated into the clay slab that was used to construct the bowl. This slab subsequently broke off from the bowl wall, possibly in firing, revealing the remaining impression of the textile fragment. As *Vandiver et al. (1989; 1990)* have documented, this method of fashioning objects out of clay has considerable antiquity in Moravia, and was first documented in the Upper Paleolithic.

From a regional perspective, the Luleč specimen, while interesting, is not unique. *Kostelníková* (1985) reported that an actual fragment of three-ply cordage, spun from linnen fibers (*Linum* sp.), was recovered from an LBK Neolithic site at Mohelnice. Work with textile impressions from such Moravian Upper Paleolithic sites as Dolní Věstonice I and II and Pavlov I has shown that textiles, basketry, and cordage were being produced (and with a remarkably high degree of quality) by, minimally, 26 000 B.P. (*Adovasio et al.* 1996; 1997; 1999; 2001; *Soffer et al.* 1998; 2000; 2001). Interestingly, the Luleč specimen, while much younger, is actually composed of coarser gauge warp/weft elements (approximately 0,75 mm larger in the case of warp elements) than its Paleolithic predecessors. While this does not reflect a decrease in weaving skill, per se, it does reflect a change in the kinds of textiles that were being impressed into clay-like materials.

Temporally closer, though geographically more distant, *Makkay* (2001) reports a substantial quantity of textile impressions (and weaving implements) from the Neolithic Körös culture sites in Hungary. While *Makkay* documents only the presence of plaited (plain woven) textiles, several of the specimens (especially those documented at the site of Endrőd; cf. *Makkay* 2001, 67, fig. 16) use warp/weft elements that are comparable in size and configuration to the Luleč specimen.

Acknowledgements: We wish to thank the Vyškov Museum for permission to examine the Luleč bowl, and Jiří Svoboda for organising the contact. Olga Soffer acknowledges that her research was supported in part by a grant from the International Research & Exchanges Board (IREX) with funds provided by the United States Department of State through the Title VIII Program and the National Endowment for the Humanities. None of these organizations is responsible for the views expressed.

LITERATURE

- Adovasio, J. M.* 1977: *Basketry Technology: A Guide to Identification and Analysis*. Aldine Publishing Company, Chicago.
- Adovasio, J. M.* – *Hyland, D. C.* – *Soffer, O.* 1997: Textiles and Cordage: A Preliminary Assessment. In: J. Svoboda ed., *Pavlov I Northwest*, Institute of Archaeology, Brno, 403–424.
- Adovasio, J. M.* – *Soffer, O.* – *Hyland, D. C.* – *Illingworth, J. S.* – *Klíma, B.* – *Svoboda, J.* 2001: Perishable Industries from Dolní Věstonice I: New Insights into the Nature and Origin of the Gravettian. *Archaeology, Ethnology, Anthropology of Eurasia* 2(6), 48–65.
- Adovasio, J. M.* – *Soffer, O.* – *Hyland, D. C.* – *Klíma, B.* – *Svoboda, J.* 1999: Textil, košíkářství a sítě v mladém paleolitu Moravy. *Archeologické rozhledy* 51, 58–94.
- Čížmář, Z.* 1998: Nástin relativní chronologie lineární keramiky na Moravě. *Acta Musei Moraviae – scientiae sociales* 83, 105–139.
- Adovasio, J. M.* – *Soffer, O.* – *Klíma, B.* 1996: Upper Paleolithic Fibre Technology: Interlaced Woven Finds From Pavlov I, Czech Republic, c. 26,000 Years Ago. *Antiquity* 70(269), 526–534.
- Demek, J.* ed. 1987: *Hory a nížiny*. Zeměpisný lexikon ČSR. Praha.
- Emery, I.* 1966: *The Primary Structures of Fabrics: An Illustrated Classification*. The Textile Museum. Washington, D. C.
- Geislerová, K.* 1985: Sídliště kultury s lineární keramikou v Holubicích. *Archeologické rozhledy* 37, 368–376.
- Hurley, W. M.* 1979: *Prehistoric Cordage: Identification of Impressions on Pottery*. Taraxacum, Washington, D. C.
- Kostelníková, M.* 1985: Otisk tkaniny z mladší doby kamenné z Luleče (okr. Vyškov). *Archeologické rozhledy* 37, 197–198.
- Makkay, J.* 2001: *Textile Impressions and Related Finds of the Early Neolithic Körös Culture in Hungary*. Budapest, published by the Author.
- Pavlu, I.* 1977: K metodice analýzy sídlišť s lineární keramikou. *Památky archeologické* 68, 5–55.
- Pelišek, J.* – *Sekaninová, D.* 1975: Pedogenetická regionalizace ČSR. *Studia geographica* 49. Brno.
- Podborský, V.* 1993: Nástup zemědělské civilizace (neolit). In: V. Podborský et al., *Pravěké dějiny Moravy*. Vlastivěda moravská NŘ sv. 3, Brno, 71–152.

- Podborský, V. 2002: Vedrovická pohřebiště ve starším moravském a středoevropském neolitu. In: V. Podborský et al., Dvě pohřebiště neolitického lidu s lineární keramikou ve Vedrovicích na Moravě, Brno, 293–321.
- Quitt, E. 1971: Klimatische Gebiete der Tschechoslowakei. *Studia geographica* 16. Brno.
- Šedo, O. 1983: Pece z mladší doby kamenné v Lulči a možnosti výkladu jejich funkce v hospodářském životě tehdejší společnosti. In: 90 let muzejní práce na Vyškovsku 1893–1983, Vyškov, 39–47.
- Soffer, O. – Adovasio, J. M. – Hyland, D. C. – Klíma, B. – Svoboda, J. 1998: Perishable Technologies and the Genesis of the Eastern Gravettian. *Anthropologie* 36/1–2, 43–68.
- Soffer, O. – Adovasio, J. M. – Hyland, D. C. 2000: The “Venus” Figurines: Textiles, Basketry, Gender, and Status in the Upper Paleolithic. *Current Anthropology* 41, 511–537.
- 2001: Perishable Technologies and Invisible People: Nets, Baskets, and “Venus” Wear ca. 26.000 B.P. In: B. Purdy ed., *Enduring Records: The Environmental and Cultural Heritage of Wetlands*, Oxbow Books, Oxford, 233–245.
- Vandiver, P. – Soffer, O. – Klíma, B. – Svoboda, J. 1989: The Origins of Ceramic Technology at Dolní Vestonice, Czechoslovakia. *Science* 246, 1002–1008.
- 1990: Venuses and Wolverines: the Origins of Ceramic Technology at Dolní Vestonice ca. 26,000 B.P. In: W. D. Kingery ed., *Ceramics and Civilization*, vol. Westville, American Ceramics Society, Ohio, 13–81.

Doklad textilní výroby/košíkářství na nádobě z neolitického sídliště v Lulči (střední Morava)

V letech 1981–1982 proběhl záchranný výzkum sídliště kultury s lineární keramikou v Lulči v prostoru Vyškovské brány. Z rozsáhlého sídlištního areálu byl ve větším rozsahu zkoumán pouze relikv předpeční jámy (obj. 6), z níž byly původně obsluhovány dvě pece. V jedné z nich (pec B), vystavené na úrovni někdejšího povrchu byla kromě dalších keramických zlomků nalezena nádoba (výška 33 cm, max. průměr 42 cm, průměr okr. 26 cm), vyrobená z hrubého keramického těsta s ostřivem a zdobená řadami tvořenými otisky prstů. Vyzdvižený keramický soubor (uložen ve vyškovském muzeu) je řazen do stupně IIa kultury s lineární keramikou, který lze na základě aktuálních poznatků radiokarbonových měření z jiných moravských lokalit klást do doby kolem roku 5000 př. Kr. Na spodní části nádoby byl zachován otisk vláknité struktury.

V roce 1997 byl z nádoby sejmuto pozitiv otisku a následně byl podroben mikroskopickému studiu. Jde o otisk nezdobené látky, méně pravděpodobně produktu zhotoveného košíkářskou technikou, z materiálu rostlinného původu. Rozbor struktury určil uzavřené diagonální proplétání s S-zákrutem u útkových nití. V rámci modelování situace, při které mohlo dojít k vytvoření otisku, lze pracovat se dvěma verzemi. V průběhu pracovního procesu mohl být u dna nádoby náhodně přilepen a pak při přidávání další keramické hmoty překryt útržek textilie, nebo textilie ulpěla na stěně při záměrné manipulaci s ještě nehotovým „polotovarem“ nádoby, jenž byl pokryt obalem z textilu. Oproti tkaninám, jejichž otisky byly rozpoznány na artefaktech z jihomoravských mladopaleolitických lokalit, měla lulečská textilie hrubší osnovu: mezera mezi útkovými nitěmi je přibližně o 0,75 mm větší.

JEFFREY S. ILLINGWORTH, Mercyhurst Archaeological Institute, Mercyhurst College, 501 E. 38th St., Erie, PA 16546, U.S.A.; baskets@mercyhurst.edu

JAMES M. ADOVASIO, Mercyhurst Archaeological Institute, Mercyhurst College, 501 E. 38th St., Erie, PA 16546, U.S.A.; baskets@mercyhurst.edu

OLGA SOFFER, Department of Anthropology, University of Illinois, Urbana, Illinois 61801, U.S.A.; o-soffer@uiuc.edu

ONDREJ ŠEDO, Archeologický ústav AV ČR, Královopolská 147, 612 64 Brno

POKUS O INTERPRETACI NÁLEZU Z OBDOBÍ KULTURY SE ZVONCOVITÝMI POHÁRY VE SVOBODNÝCH DVORECH (OKR. HRADEC KRÁLOVÉ)

Václav Moucha

Úvod*

V 38. ročníku *Památek archeologických* uveřejnil L. Domečka (1932, 44–45, obr. 28) článek „Nález z doby zvoncovitých pohárů ve Svobodných Dvorech“.¹ K nálezu mělo dojít v roce 1930 (srov. níže) při kopání jámy za stodolou statku čp. 156 (obr. 1). Snad jen náhodou se o nález dozvěděl tehdejší Městské historické museum v Hradci Králové, které na místě provedlo pod vedením laboranta Františka Žaloudka záchranný výzkum. Ludvík Domečka se výzkumu neúčastnil a veškeré informace pro své sdělení čerpal z Žaloudkova zápisu v muzejních aktech („Prehistorické nálezy 3“, str. 88–91). Vzhledem k celkově nejasné nálezové situaci došel k závěru, že to byly „*patrně hroby počtem asi 8–9, a to asi hroby žárové, neboť po nějaké lidské kostře nebylo při nich nejmenší památky. Pouze v místech, kde se různé předměty našly, bylo pozorovati černá místa ve žluté cihlářské hlíně*“ (Domečka 1932, 45). Neurčitost Domečkova sdělení způsobila, že tento nález v povědomí odborné veřejnosti sice zůstal, byl však přijímán s určitou nejistotou, neboť nebylo jasné, o jaký nález vůbec jde.

Nález ze Svobodných Dvorů se objevuje jak v pracích speciálních, které se zabývají určitým tématem (*Hásek 1955; Hájek 1957; 1961; 1968; Kuna – Matoušek 1978*), tak v pracích přehledných (*Stocký 1926; Schráníl 1928; Pravěké dějiny Čech 1978; Vokolek 1993*). Autor původního zápisu F. Žaloudek nevyklučuje možnost, „*že se udeřilo na devět hrobů, které byly přesně vedle sebe, kosti však úplně setlelé, takže po nich zůstala jen černě prosáklá zem*“. Na straně 90 muzejního zápisu je u skici připsáno „*Domnělé hroby*“. A. Stocký (1926, 184) v soupisu nalezišť píše: „*Hroby kostrové. Kosti úplně zetlelé ...*“. L. Domečka (1932, 45) naopak o nálezu sděluje: „*Byly to patrně hroby, počtem asi 8–9, a to asi hroby žárové, neboť po nějaké lidské kostře nebylo při nich nejmenší památky*“. L. Hájek (1957, 395) ve své studii o knofličích středoevropské skupiny kultury zvoncovitých pohárů u nálezů ze Svobodných Dvorů píše s otazníkem o žárovém hrobu, na obr. 11 v témže pojednání vyobrazuje část inventáře s údajem, že jde o žárové hroby (bez otazníku). Th. Voigt (1963, 231) v práci o problematice pozdně neolitických žárových pohřbů ve střední Evropě o nálezů ze Svobodných Dvorů míní: „*Es wurden wahrscheinlich Brandgräber zerstört, deren Art unbekannt blieb*“. Později L. Hájek (1968, 121) ve svém soupise uvádí „*Brandgräber (?)*“, ale na další straně (122) se vyslovuje již určitěji: „*Für den Umstand, dass hier Brandgräber gelegen haben, spricht die bläuliche Farbe der Armschutzplatte aus der Grube IX., die übliche Farbe der versengten Armschutzplatten aus den Brandgräbern*“.²

Dosavadní výklady nálezů ze Svobodných Dvorů tedy oscilují mezi dvěma možnostmi: buď že šlo o hrob či hroby kostrové, anebo že se jedná o hroby žárové, přičemž druhá možnost je preferována.

* Věnováno prof. Evženu Neustupnému k životnímu jubileu.

¹ Místo nálezů lze dobře identifikovat: k. ú. Svobodné Dvory, pozemek parc. č. 134 při čp. 156 v ulici Dvorská (za informaci děkuji pí J. Jelínkové ze stavebního odboru Magistrátu města Hradce Králové a kol. J. Kalferstovi). V okolí byla svého času rozsáhlá těžba cihlářské hlíny doprovázená nálezů z různých období pravěku. Terén je plochý (240–242 m n. m.) s nevýraznými sprašovými vyvýšeninami.

² V této práci se L. Hájek opírá o Žaloudkův náčrt, ve kterém jsou jednotlivé skupiny nálezů ohraničené jako ovály. L. Hájek je označuje jako „*Grube*“ s římským číslem (toto číslování přejímám, ve výčtu předmětů v jednotlivých oválech se však v některých případech od L. Hájka odlišuji).

Dobové záznamy

Pro lepší pochopení celkové situace neobvyklého nálezů ze Svobodných Dvůrů považují za nezbytné doslovně ocitovat původní rukopisnou zprávu Františka Žaloudka, která kromě textové části (str. 88) obsahuje i schematický náčrt nálezové situace (str. 90) a kresby získaných předmětů v měřítku 1 : 1 (str. 89 a 91).

„2023. 1913. Ve Svobodných Dvorech při živnosti č. 156 p. Jos. Kadečky kde přistavoval stodolu a chlév, za stodolou kopal jámu pro kompost do hloubky 1/2 m. syn p. Kadečky a udeřil na dvě nádoby které z neznalosti roskopal.

Dále nalezl dvě pískovcové formičky a hliněný vrtaný nástroj (ozdoba.) pět tesaných pazourkových šípku a jantárový knoflík, k čemuž nevěnoval žádnou pozornost až když přišla dceruška p. Jos. Vojtěchů rolníka, č. 165, předměty sebrala a odevzdala svému otci kterýž je daroval do musea. Od zdejšího musea se dále jáma prokopala do hloubky as 20. cm. kde se přišlo na zlaté závitkové náušnice, celkem 13. zlatých, 1 stříbrná. Kopáno dále nález. 11. šípku, 5. pazourku, 2 jantárové korále, kostěná ozdoba vrtaná, 2 kam. nástroje k hlazení, pupíky od nádob. Ostatní střepy zavezl na kompost které promíchal, tak že se jen málo střepu barvy žluté dalo uchrániti.

Při nálezů se nespozorovala žádná stopa po kostře jen v žluté cihlářské hlině místy černá zem v které se vždy něco nalezlo.

Dvě nádoby rozrušené, pět pazourkových šípku, hliněná ozdoba a jantárový knoflík, dvě kam. formičky a broncová dyka vše nalezeno a 1/2 čtvereč. m. od místa dále as 1/2 m., kousky pískovcové hlazené, od nich as 1/2 m. 3 zlaté náušnice, 10. cm dále 3. zlaté náušnice, od nich 1/2 m. 5 šípku a 2 pazourky, vzdálenost 1/4. m. 3 zl. náušnice, 10 cm. 3 zlaté náušnice, 1/4. m. 6 šípek, a 3 pazourky. od nich 1. m. dva jantár. korále, hliněná vrtaná ozdoba, jedna zlatá a 1 stříbrná náušnice a broncový knoflík.

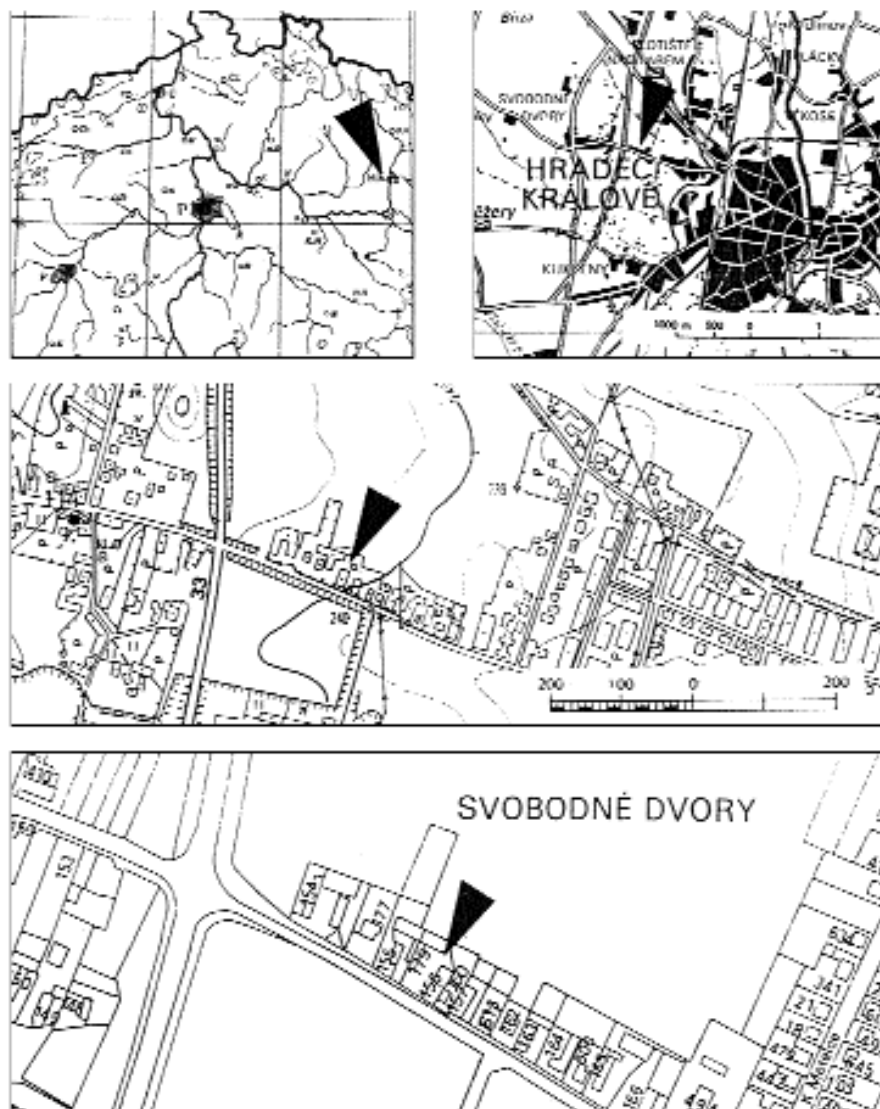
Jest možné že se udeřilo na 9. hrobu které byli přesně vedle sebe, kosti však úplně setlelé takže po nich zůstala jen černě prosáklá zem.“

Zápis byl pořízen v roce 1913, kdy k nálezů došlo. Toto vrocení potvrzuje také žádost J. Kadečky o povolení přístavby stodoly a chléva (archiv stavebního odboru magistrátu města Hradce Králové), pozdější jsou zmínky A. Stockého (1926) a J. Schránila (1928). Nepodařilo se mi zjistit, z jakého důvodu L. Domečka (1932, 44) jako datum nálezů mylně uvádí srpen roku 1930. Autor muzejního zápisu ještě neznal funkci některých předmětů, takže dvoudílný brousek s podélným žlábkem (Hájek 1961, 140–141) považuje za „pískovcové formičky“ (což přejímá Domečka 1932, 44: „dva poloviční kadluby na lití kovových nebo bronzových tyčinek“). „Kostěná ozdoba vrtaná“ nebo „hliněná vrtaná ozdoba“ jsou ve skutečnosti kamenné nátepní destičky, hliněné válcovité nožky od mísy jsou považovány za „pupíky od nádob“.

V muzejním záznamu je na str. 90 dosud nepublikovaný náčrt nálezové situace (obr. 2: 1) bez měřítka a orientace. Nálezů jsou na kresbě ohraničeny ovály, které vymezují onu „černou zem v které se vždy něco nalezlo“ (stejně Domečka 1932, 45: „Pouze v místech, kde se různé předměty nalezly, bylo pozorovati černá místa ve žluté cihlářské hlině“). Nákras terénní situace byl vyhotoven s přihlédnutím k výpovědi syna Josefa Kadečky, který některé předměty našel. I když je skica schematická, přece jen dává určitou představu o celkové situaci (z původní dokumentace vycházel i L. Hájek 1968, 121–122).

Na Žaloudkově kresbě vidíme devět oválů představujících „ona černá místa“ s naznačeným rozložením nálezů (obr. 2: 1). Podle schematických kreseb lze některé předměty v oválech celkem spolehlivě identifikovat, u jiných předmětů to však možné není – týká se to zlatých spirálek (s výjimkou spirálky elektronové) a pazourkových šípek i pazourkových odštěpků. V textu není nikde řečeno, že by tyto ovály představovaly obrys jamky zahloubené do terénu; označují jen ona „černá místa ve žluté cihlářské hlině“. Výklad, že šlo o zahloubené jamky, vedl k dodatečným úvahám, že co jamka, to jeden samostatný objekt – v tomto případě žárový pohřeb.

Na schematickém plánu (obr. 2: 1) je vyznačeno seskupení oválů s uvedením vzájemných vzdáleností. Ovály se velikostí navzájem příliš neodlišují a jejich měřítko lze jen těžko odhadnout. Kdy-

Obr. 1. Svobodné Dvory, okr. Hradec Králové. Místo nálezů označeno šipkou (ZM 10 13–22–22, Z : j 470 : 28).
 – Abb. 1. Svobodné Dvory, Kr. Hradec Králové. Fundort mit Pfeil bezeichnet.

bychom vzali v úvahu (v Žaloudkové zprávě uvedenou) vzdálenost mezi zlatými spirálkami v oválu V a VII, která měla činit 10 cm, pak by ovály odpovídaly na originální kresbě měřítku 1 : 10. Podle velikosti předmětů nakreslených do oválů bychom mohli uvažovat o rozměru 25 x 20 cm. Na kresbě vidíme, že ovály jsou podélnou osou orientovány přibližně stejným směrem a jsou seskupeny do nevýrazného obdélníku. Vezmeme-li v úvahu naznačené vzdálenosti mezi jednotlivými ovály (50 cm, jen mezi oválem I a IX je to 75 cm), pak šířku onoho nevýrazného obdélníku můžeme odhadnout asi na 2 m a jeho délku na 2,5 m (obr. 2: 2).

Nálezy

Protože nálezy ze Svobodných Dvorů byly uveřejněny jen v neúplném výběru (*Domečka 1932*, obr. 28), považují za účelné tento nedostatek odstranit a o rozmístění předmětů v jednotlivých oválech se blíže zmínit. Stručné muzejní podklady ovšem neumožňují rozlišit, které konkrétní retušované šipky, pazourková industrie a spirálky ze zlatého drátu z toho kterého oválu pocházejí (výjimku zde představuje spirálka z elektronu z oválu IX). Předměty, u nichž nelze příslušnost k jednotlivým oválům rozlišit, jsou probrány zvlášť podle jejich inventárních čísel. Všechny předměty níže uvedené jsou ve sbírkách muzea v Hradci Králové.

Ovál I: a) dvě duté nožky z mísy, b) nátepní destička, c) jantarový kotouč. Vykopal Kadečka.

- a) O dvou dutých nožkách z mísy viz blíže v části o keramice, která byla nalezena mimo ovály.
- b) Klenutá nátepní destička ze žlutavě našedlé horniny, na užších stranách po třech kuželovitých otvorech vrtných z obou stran. Délka 127 mm, šířka 37–38 mm, průměr otvorů 5 mm. Inv. č. 1. Obr. 4: 7.
- c) Cívkovitě vybroušený jantarový kotouč, částečně poškozený. Průměr 21 mm, výška 14 mm. Inv. č. 24. Obr. 5: 2.

Ovál II: a) měděná (?) dýčka (vykopal Ž – Žaloudek), b) dvoudílný brousek (vykopal Kadečka).

- a) Prohnutá trojúhelníková čepel měděné (?) dýčky, silně korodovaná a po obvodu olámaná. Nelze proto určit, zda byla opatřena řapem, nebo přinýtovanou rukojetí. Nezvyklé je také prohnutí předmětu, což u dýček kultury se zvoncovitými poháry nebývá. Délka 62 mm, max. š. 22 mm. Inv. č. 25. Obr. 5: 1.
- b) Dvoudílný pískovcový brousek se žlábkem na podélné ose. 1. část: délka 127 mm, šířka 45 mm, síla 22 mm, šířka žlábků 10 mm. Inv. č. 3. Obr. 4: 8. 2. část: délka 120 mm, šířka 39 mm, síla 18 mm, šířka žlábků 9 mm. Na vyklenuté straně několik hlubších rýh. Inv. č. 4. Obr. 4: 9.

Ovál III: 5 retušovaných šipek (příslušnost konkrétních kusů k oválu nelze určit).

Ovál IV: a) „Kousky pískovcové hlazené“ (dnes ztracené). Podle zachované kresby jednoho „brousku“ (rozměr asi 120 x 80 x 30 mm) šlo nejspíše o kovadlinku nebo jinou pracovní podložku (obr. 5: 4). Další „kousky pískovcové hlazené“ se nedochovaly ani v kresbě, takže o nich nemáme žádnou představu; můžeme však předpokládat, že buď šlo o kovotepecké kladívko, nebo o retušér k výrobě štípaných nástrojů.

Ovál V: 6 vlasových ozdob stočených ze zlatého drátu umístěných ve dvou skupinách (3 + 3) vzdálených 10 cm od sebe (příslušnost konkrétních kusů k oválu nelze určit).

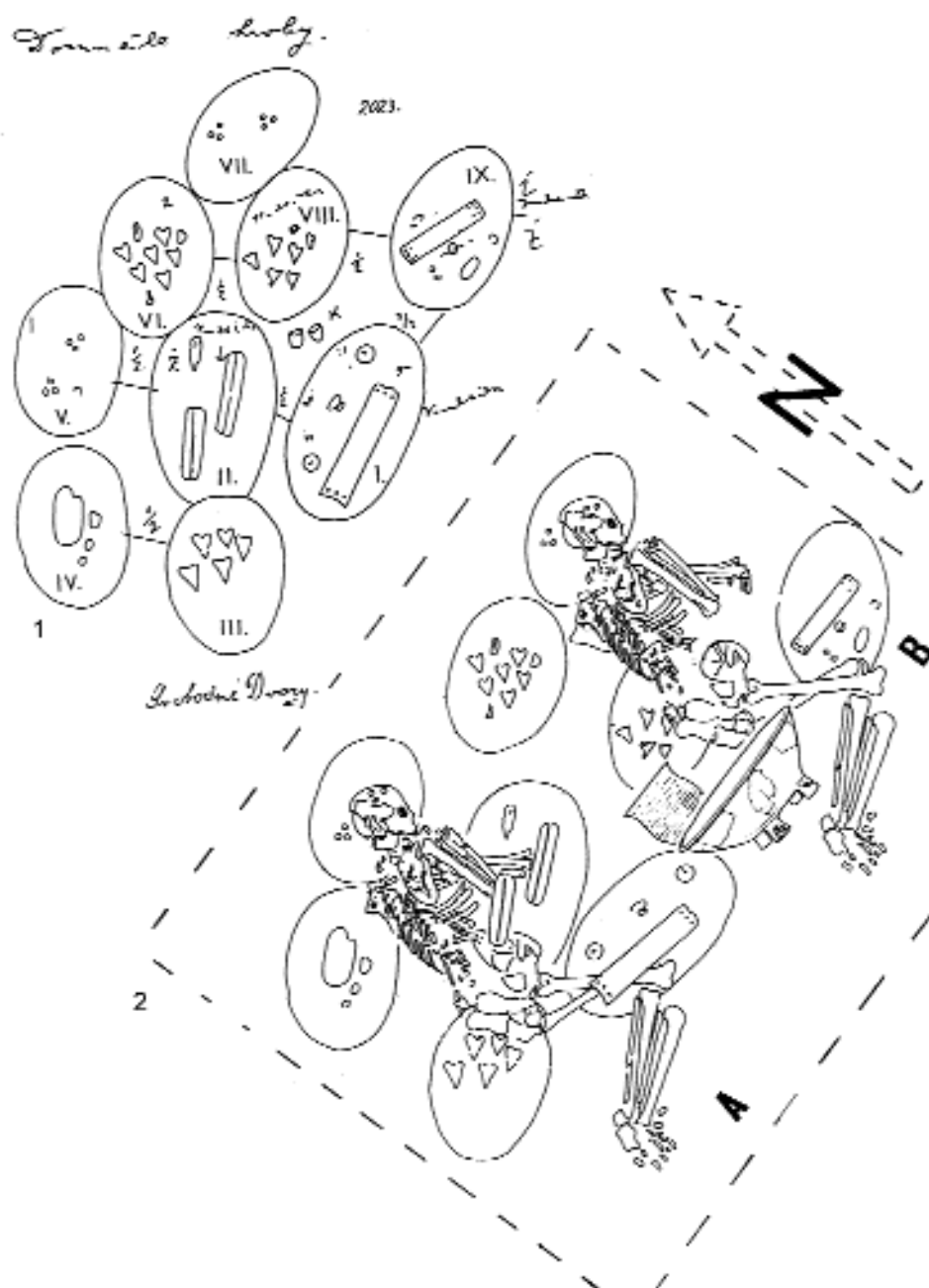
Ovál VI: a) 6 retušovaných šipek, b) 3 pazourkové odštěpky (příslušnost konkrétních kusů k oválu nelze určit).

Ovál VII: 6 vlasových ozdob stočených ze zlatého drátu umístěných ve dvou skupinách (3 + 3) vzdálených 10 cm od sebe (příslušnost konkrétních kusů k oválu nelze určit).

Ovál VIII: a) 5 retušovaných šipek, b) 2 pazourkové odštěpky (příslušnost konkrétních kusů k oválu nelze určit). Vykopal Kadečka.

Ovál IX: a) nátepní destička, b) 2 jantarové korálky, c) měděný (?) plíšek, d) vlasová ozdoba stočená ze zlatého drátu se silnou příměsí stříbra, e) vlasová ozdoba stočená ze zlatého drátu (příslušnost tohoto exempláře k oválu nelze určit). Vykopal Žaloudek (původní označení „Kadečka“ na plánu je přeškrtnuto).

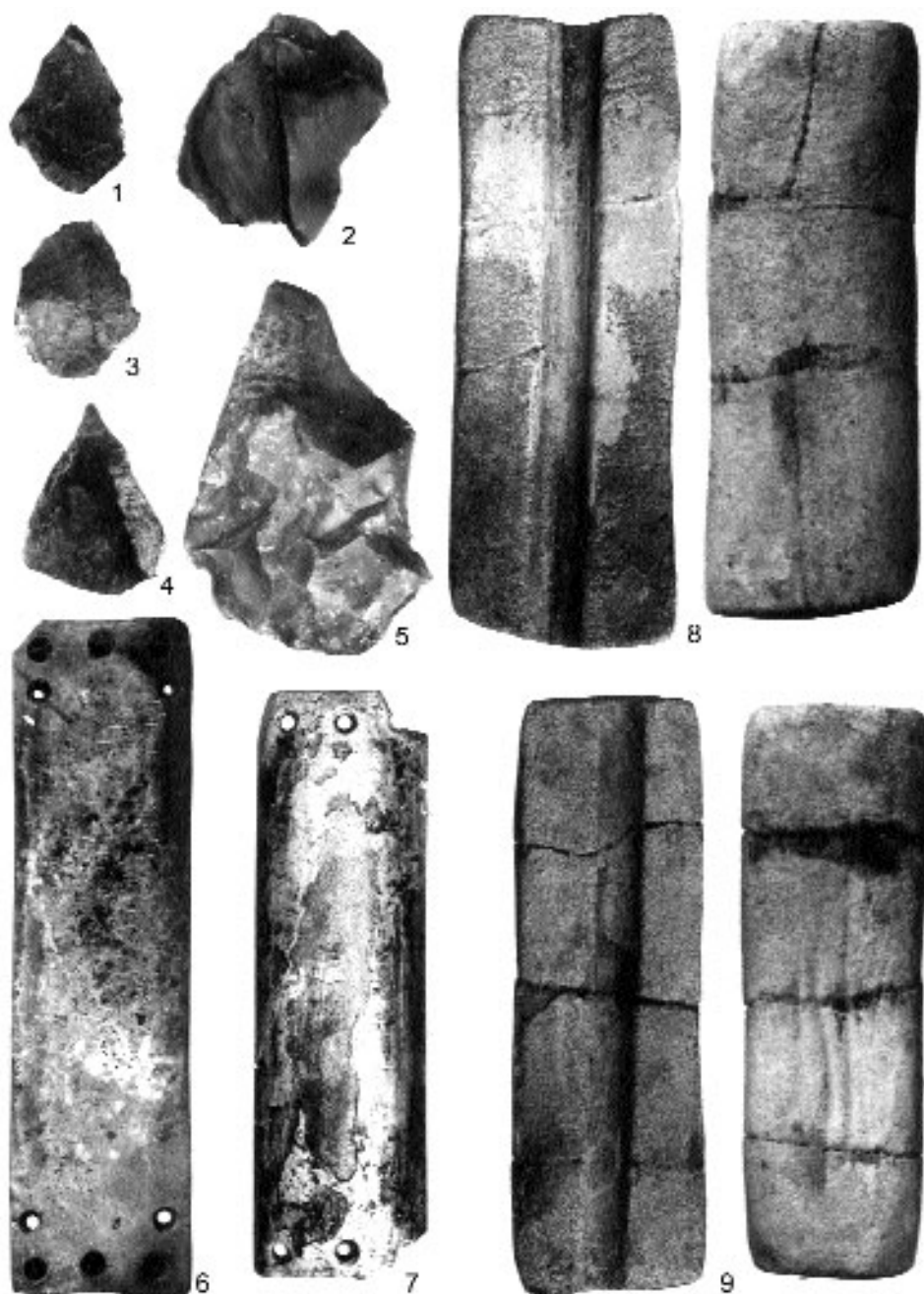
- a) Nátepní destička na spodku plochá, nahoře mírně klenutá, ze světlé šedozelené horniny. Při užších stranách je po třech důlcích a po dvou otvorech vrtných kuželovitě shora. Délka 147 mm, šířka 38–39 mm, průměr otvorů 5 mm. Inv. č. 2. Obr. 4: 6.
- b) Jantarový korál, bochníčkovitý, popraskaný s příčným otvorem. Délka 25 mm, šířka 19 mm, průměr otvoru asi 5 mm. Inv. č. 23. Obr. 5: 3. Zlomek cívkovitě vybroušeného jantarového korálku, silně poškozeného. Průměr 21 mm. Inv. č. 24. Obr. 5: 2.
- c) Měděný (?) plíšek, beztvářý, dnes po obvodu olámaný (jde o „bronzový knoflík“ v Žaloudkově popisu). 20 x 10 mm. Inv. č. nezjištěno. Obr. 5: 5–6.

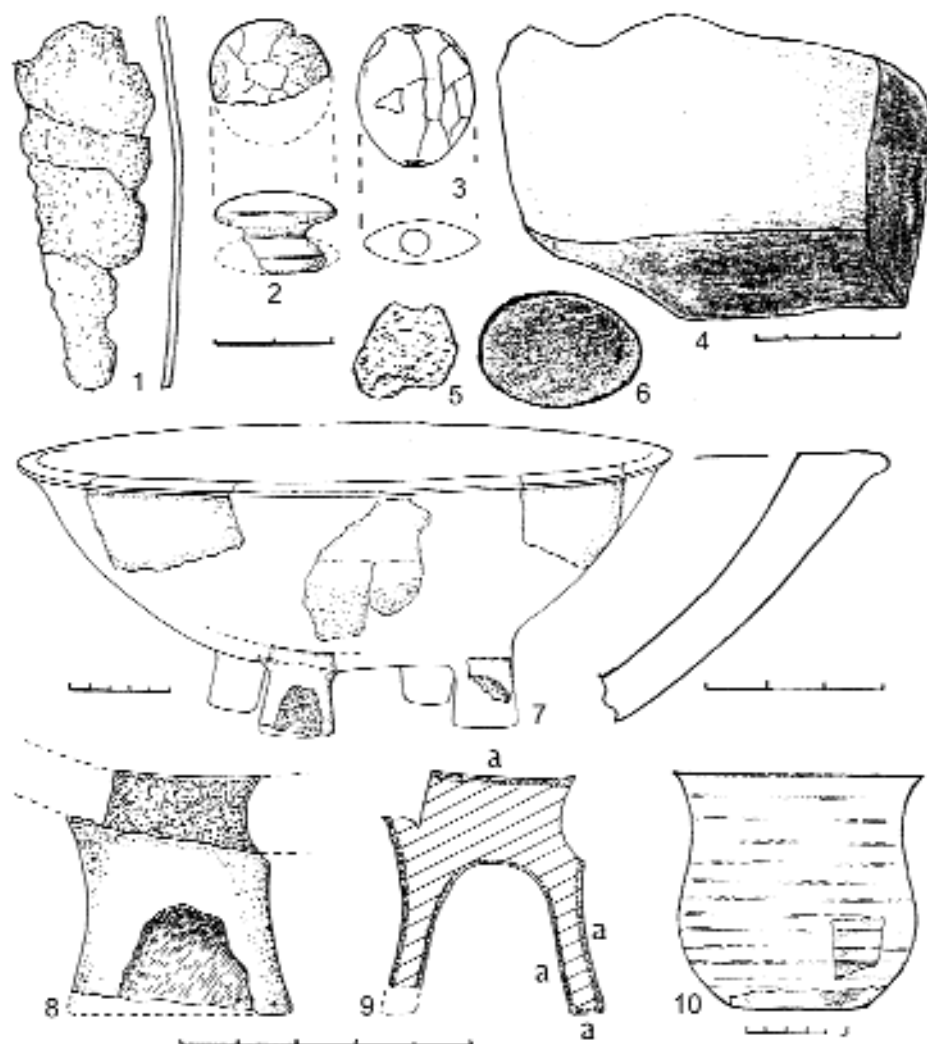
Obr. 2. Svobodné Dvory, okr. Hradec Králové. 1 – Žaloudkova skica nálezové situace; 2 – pokus o rekonstrukci nálezové situace. — Abb. 2. Svobodné Dvory, Kr. Hradec Králové. 1 – Žaloudkova Skizze der Fundsituation (1913); 2 – Rekonstruktionsversuch der Fundsituation.

Obr. 3. Svobodné Dvory, okr. Hradec Králové. 1–14 vlasové ozdoby (ca 2 : 1); 15–30 silicitové šípky (ca 1 : 1). — Abb. 3. Svobodné Dvory, Kr. Hradec Králové. 1–14 – Haarschmuck (ca. 2 : 1); 15–30 – Feuersteinpfeilspitze (ca. 1 : 1).

Obr. 4. Svobodné Dvory, okr. Hradec Králové. Různá měřítka. — Abb. 4. Svobodné Dvory, Kr. Hradec Králové. Verschiedene Maßstäbe.

Obr. 5. Svobodné Dvory, okr. Hradec Králové. Kresby 4 a 6 převzaty z Žaloudkovy dokumentace. —
Abb. 5. Svobodné Dvory, Kr. Hradec Králové. Zeichnungen 4 und 6 aus Žaloudeks Dokumentation (1913).

d) Vlasová ozdoba z elektronu, rozlomená na 3 kusy. Původní výška asi 7 mm, průměr 11 mm, síla drátu 0,9 mm, konce otupeny. Inv. č. 4552. Obr. 3: 14.

e) Vlasová ozdoba stočená ze zlatého drátu.

Keramika byla podle Žaloudkova nákresu (obr. 2: 1) umístěna někde mezi ovály I, II, VIII a IX (Žaloudek označuje místo písmenem K a dvěma silně schematizovanými nádobkami). Z keramiky se dochovaly střepy ze dvou nádob: (a) z mísy na nožkách a (b) ze zvoncovitého poháru. Protože dochované střepy pocházejí pouze z těchto dvou nádob, lze důvodně předpokládat, že jich více ani nebylo nalezeno.

a) Střepey z hlubší mísy na dutých nožkách („Klapperschale“). Povrch původně hlazený, nyní značně odřený a zkorodovaný, vně i uvnitř okrově hnědý, na lomu černý. Mírně rozšířený okraj je 15 mm široký. Z mísy se dochovaly v oválu I dvě duté cívkovité nožky, samostatně modelované, uprostřed zúžené a zátkovitě zakončené, které pak byly vloženy do upravených otvorů ve dně mísy. Jde o techniku, která byla v období kultury se zvoncovitými poháry obvyklá (známe ji ovšem i z jiných kultur, např. u kultury únětické, kdy ucha byla rovněž zasazována do upravených otvorů ve stěně nádoby). Nožky byly v obou dochovaných případech duté, avšak otevřené. Dokladem toho je neporušená okrová vrstvička pokrývající povrch nožky jak na vnější, tak vnitřní straně (obr. 5: 9a). Kaménky nebo střípky musely být do dutiny nožky vloženy až po vypálení a teprve pak mohla být nožka uzavřena. S určitou pravděpodobností lze mísu kresebně rekonstruovat: její průměr by se pohyboval kolem 29 cm, výška (i s nožkami) kolem 14 cm. Nožky byly 4 cm vysoké, o průměru 3,5 cm. Střepey jsou uloženy pod inv. č. 40. Obr. 5: 7–9.

b) Střepey zvoncovitého poháru červeného povrchu, silně korodované, s nepatrnými stopami po horizontálně uspořádané výzdobě, jejíž stopy jsou patrné u dna (průměr 6 cm). Z poháru se dochovalo 11 střepeů, které nedovolují přesněji pohár rekonstruovat. Jeho výšku lze odhadnout na 11–12 cm. Střepey jsou uloženy pod inv. č. 40. Obr. 5: 10.

Předměty, jejichž příslušnost k určitému oválu nelze určit (rozměry uváděny v mm):

a) Vlasové ozdoby, spirálovitě stočené z jednoduchého zlatého drátu kruhového průřezu.

Konce spirál jsou nepatrně zeslabené a zaoblené. Pravotočivé vinutí zjištěno u šesti exemplářů, levotočivé u sedmi kusů – jde o vyrovnaný poměr, který by mohl naznačovat, že způsob vinutí nebyl nahodilý. Průměr těchto vlasových ozdob se pohybuje od 7 do 16 mm, s největším výskytem (5 kusů) v rozmezí 9 až 10,5 mm. Výška spirálek se pohybuje od 5,5 do 17 mm s maximálním výskytem výšky mezi 6–7 mm (7 kusů). Hmotnost je zaznamenána v rozmezí od 0,70 do 3,371 g, obsah zlata kolísá mezi 71,2 a 88,2 %, s největším výskytem mezi 85,2 až 85,9 % (6 případů). Obsah stříbra se pohybuje mezi 11,2 až 27,8 %, podíl mědi od 0,4 do 1,0 %. Od spirálek ze zlatého drátu se složením liší vlasová ozdoba nalezená v oválu IX. Obsahovala 40,9 % zlata, 54,9 % stříbra, zbývající část (4,4 %) tvořila měď. Tvarově a hmotností (0,658 g) se od vlasových ozdob ze zlatého drátu neliší.

Inv. č.	průměr	výška	síla drátu	Lehrberger et al. 1997				obr.		
				Au %	Ag %	Cu %	hmotnost			
26a	14	7	1	Č 209	85,9	13,7	0,4	2,145 g	3: 11	pozn. 1
26b	16	9	1,2	Č 206	72,9	26,1	1,0	3,371 g	3: 12	
27	10	5,5	0,7	Č 205	85,2	14,2	0,6	1,771 g	3: 8	pozn. 2
28	7	6	0,7	Č 212	88,2	11,2	0,5	0,769 g	3: 1	
29	10	17	1	Č 208	85,4	14,1	0,5	1,611 g	3: 7	pozn. 3
4540	13,6	6	1	Č 211	87,8	11,7	0,5	2,304 g	3: 10	
4541	16	6	1	Č 207	71,2	27,8	1,0	2,933 g	3: 13	
4546	10	6	1	Č 214	77,4	22,0	0,7	1,162 g	3: 6	
4547	10,5	5,5	0,9	Č 217	79,4	20,1	0,6	1,200 g	3: 9	
4548	9	7	1	Č 216	85,3	14,1	0,5	1,465 g	3: 5	
4549	7,5	5	0,8	Č 218	85,8	13,8	0,5	0,700 g	3: 2	
4550	8,6	6	1	Č 210	85,7	13,8	0,6	1,324 g	3: 4	
4551	8	6	0,6	Č 213	88,2	11,2	0,6	0,717 g	3: 3	
4552	11	7	0,9	Č 215	40,9	54,9	4,4	0,658 g	3: 14	pozn. 4

Vlasové ozdoby ze Svobodných Dvorů s údaji podle Lehrberger et al. (1997).

Poznámky: 1. U Č 209 (Lehrberger et al. 1997) je namísto správného inv. č. 26a uvedeno chybné inv. č. 28. Nedopatřením je v analýze uveden podíl Cu 5,9 % namísto správných 0,4 %; 2. U Č 205 je navíc uvedena citace „Tutte 1904, 79“, která tam nepatří; 3. U Č 208 je chybně uvedena hmotnost 1,511 g namísto 1,611 g; 4. Nalezeno v oválu IX.

b) Retušované šípky

Inv. č.	délka	šířka	síla	silicit	obr.
7	24	18	5	šedý	3: 25
8	29	21,5	7	šedobílý	3: 29
9	28	22	4,5	šedý	3: 30
10	21	17,5	3	šedohnědý	3: 26
11	22,5	17	4	šedohnědý	3: 20
12	28	14	4	šedohnědý	3: 24
13	26	17	4	tmavošedý	3: 27
14	20	17	4	světlehnědý	3: 22
15	21	16	4	bělošedý	3: 18
16	24	17,5	3,5	šedý	3: 21
17	16,5	16,5	4	tmavošedý	3: 16
18	22	16	4	šedý až hnědý	3: 23
19	21	19	4,75	hnědý	3: 19
20	20	16,5	5	šedý	3: 28
21	18	18	5	bělošedý	3: 17
22	13	12	3,75	světlehnědý	3: 15

c) Pazourkové odštěpky

Inv. č.	délka	šířka	síla	silicit	obr.
5	52	38	10	šedobílý	4: 5
6	25	18	5	hnědý	4: 4
6	35	26	9	šedohnědý	4: 2
6	29	21	8	hnědošedý	4: 1
6	24	19	5	žlutošedý	4: 3

Z pojednávané lokality ve Svobodných Dvorech pocházejí tedy tyto nálezy: 2 nátepní destičky, 16 retušovaných šipek, 5 pazourkových odštěpků, 1 dvoudílný brousek, 1 kamenná kovadlinka (retušér) s kladívkem (?) – ztraceno, 14 vlasových ozdob ze zlatého drátu (v jednom případě z drátu se silnou příměsí stříbra), 1 měděná dýčka, 1 oválná měděná destička, dva jantarové korály a dvě nádoby – zvoncovitý pohár a mísa s dutými nožkami („Klapperschale“).

Výklad situace

Podle současných poznatků o inventáři kultury se zvoncovitými poháry a rituálních zvyklostech lze u nálezu ze Svobodných Dvorů konstatovat, že máme před sebou poměrně bohatou výbavu, která podle počtu předmětů i jejich složení patřila dvěma jedincům mužského pohlaví. I když víme, že pohřební ritus kultury se zvoncovitými poháry vykazuje různé nepravidelnosti, které mohou být různým způsobem interpretovány (Turek 2002). Třebaže máme k dispozici jen povšechné údaje o rozložení nálezů, lze původní situaci s určitou pravděpodobností rekonstruovat (obr. 2: 2).

Při této úvaze si nejdříve povšimneme umístění vlasových ozdob ze stočeného zlatého drátu v oválu V a VII. Vzájemná vzdálenost oválů nás opravňuje předpokládat, že tyto ozdoby účesu patřily dvěma jedincům. Umožňují nám také celý objekt orientovat. Podle rozmístění dalšího inventáře charakteristického pro výbavu mužských pohřbů obvykle uložených na levém boku s orientací S (hlava) – J (nohy) můžeme soudit, že v našem případě byli oba jedinci uloženi paralelně vedle sebe. Protože bylo zvyklostí převážnou část hrobového inventáře u mužských pohřbů umísťovat za tělo pohřbeného, pak se můžeme pokusit rekonstruovat výbavu obou pohřbených jedinců takto:

Jedinec A ležel při západní straně hrobu se třemi vlasovými ozdobami na každé straně hlavy, s dvoudílným pískovcovým brouskem a měděnou dýčkou u lokte. Podle nákresu (ovšem v některých

detailech nepřesného) k výbavě patří nátepní destička a jantarový korál, které jsou však umístěny někde u stehenních kostí (což by ovšem nevalilo v případě, že zemřelý měl levou paži nataženou). K tomuto jedinci pak zcela spolehlivě patří inventář umístěný za zády, tj. pazourkové šipky a dnes ztracené „kousky pískovcové hlazené“, které interpretujeme jako kovotepecké nářadí nebo retušéry k výrobě štípané industrie.

Jedinec B byl opět vybaven inventářem typickým pro muže. V případě, že naše rekonstrukce je správná, ležel by zemřelý při východním okraji hrobu. Na každé straně hlavy je opět po třech vlasových ozdobách stočených ze zlatého drátu, za zády jsou dvě skupiny šipek s pazourkovými odštěpkami, před tělem, ve stejných místech jako v případě předcházejícím, je nátepní destička, jantarový korál a dále dvě vlasové ozdoby a záhadný „bronzový knoflík“.

Keramika sestávající z mísy a poháru byla umístěna mezi oběma jedinci. Je obtížné určit, kterému patřila: zda oběma (pak by každý jedinec měl po jedné nádobě), nebo jen jednomu.

Zbývá ovšem vysvětlit absenci kosterních zbytků. Ani tato okolnost není v hrobech kultury se zvoncovitými poháry neznáma. Např. v hrobě XIII ze Smolína rovněž nebyly zjištěny kosterní pozůstatky. Autor výzkumu *B. Novotný (1958, 307)* cituje pozorování I. L. Červinky, které učinil při výzkumu mohyl lidu se šňůrovou keramikou na východní Moravě, že pohřbení „bývali zpravidla zasypáváni černou popelnatou hlínou, jako by byli v černém bahně“. *B. Novotný* toto „černé bahno“ považuje za zbytky dřeva z hrobových konstrukcí. Není vyloučeno, že o podobný případ jde u nálezů ze Svobodných Dvorů. Nedostatek terénních pozorování ovšem neumožňuje cokoliv říci o případné konstrukci hrobové jámy. Z poznámek jen víme, že dno hrobu bylo v poměrně malé hloubce, asi 70 cm od povrchu (50 cm odkopal syn p. Kadečky a 20 cm prozkoumal laborant F. Žaloudek).

Ačkoliv hlavním cílem tohoto příspěvku byl pokus o interpretaci nejasného nálezů, připojuji jen několik letných poznámek k jeho inventáři. Vlasové spirálky a jantar naznačují vztahy k moravské skupině se zvoncovitými poháry, což bylo u východočeské skupiny kultury se zvoncovitými poháry již dříve zjištěno (analogický nález: Jezeřany-Maršovice; *Langová – Rakovský 1981*, obr. 3: 14; k rekonstrukci situace ve Svobodných Dvorech jsem použil kresbu skeletu z objektu 67). Z keramických nálezů zaujme mísa s dutými nožkami, které měly původně funkci chrastítek („Klapperschale“). Známe je jak z Moravy (Kobylnice, podle orientace mužský kostrový pohřeb 7/27; *Dvořák 1992*, 26, Taf. 47 E 2), tak z Čech (Lovosice, Schwarzenberská cihelna, kostrový hrob I; *Hájek 1968*, 59, Taf. IV: 3). Podle *E. Sangmeistera (1974, 123)* „die Tradition der Klapperkeramik passt eher in einen südöstlichen Zusammenhang“.

Závěr

Dosud rozdílně a neurčitě interpretovaný objekt z období kultury se zvoncovitými poháry ve Svobodných Dvorech u Hradce Králové je dle mého soudu třeba považovat za poměrně bohatý hrob s kostrovými pohřby dvou jedinců mužského pohlaví, kteří byli uloženi ve skrčené poloze vedle sebe na levém boku s orientací S-J. Inventář hrobu (jantar a vlasové spirálky ze zlatého a v jednom případě ze stříbrného drátu) naznačuje vztahy k moravské skupině kultury se zvoncovitými poháry, což bylo u východočeské skupiny kultury se zvoncovitými poháry již dříve zjištěno.

LITERATURA

- Domečka, L. 1932:* Nález z doby zvoncových pohárů ve Svobodných Dvorech, Památky archaeologické 38, 44–45.
- Dvořák, P. 1992:* Die Gräberfelder der Glockenbecherkultur in Mähren I. Brno.
- Hájek, L. 1957:* Knoflíky středoevropské skupiny zvoncovitých pohárů — Die Knöpfe der mitteleuropäischen Glockenbecherkultur, Památky archeologické 48, 389–424.
- *1961:* Kostrový hrob kultury zvoncovitých pohárů ze Stehelčevsi — Ein Skelettgrab der Glockenbecherkultur aus Stehelčevs, Památky archeologické 52, 138–148.

- Hájek, L. 1968:* Kultura zvoncovitých pohárů v Čechách — Die Glockenbecherkultur in Böhmen. Archeologické studijní materiály 5. Praha.
- Hásek, I. 1955:* Českomoravské zlaté nálezy z doby bronzové — Trouvailles de l'or de l'âge du bronze en Bohême et en Moravie, Archeologické rozhledy 7, 659–678, 718–719.
- Kuna, M. – Matoušek, V. 1978:* Měděná industrie kultury zvoncovitých pohárů ve střední Evropě — Das Kupferinventar der Glockenbecherkultur in Mitteleuropa. In: Praehistorica VII – Varia archaeologica I, Praha, 65–89.
- Langová, J. – Rakovský, I. 1981:* Objekty kultury zvoncovitých pohárů z Jezeřan-Maršovic — Objects of the Bell-Beaker Culture from Jezeřany-Maršovice, Archeologické rozhledy 33, 19–34.
- Lehrberger, G. et al. 1997:* Das prähistorische Gold in Bayern, Böhmen und Mähren: Herkunft – Technologie – Funde I–II. Památky archeologické – Suppl. 7. Prag.
- Novotný, B. 1958:* Hroby kultury zvoncovitých pohárů u Smolína na Moravě — Die Gräber der Glockenbecherkultur in Smolín (Mähren), Památky archeologické 49, 297–311.
- Pravěké dějiny Čech 1978.* Red. R. Pleiner ve spolupráci s A. Rybovou. Praha 1978.
- Sangmeister, E. 1974:* Zwei Neufunde der Glockenbecherkultur in Baden-Württemberg, Fundberichte aus Baden-Württemberg I, 103–156.
- Schránil, J. 1928:* Die Vorgeschichte Böhmens und Mährens. Berlin – Leipzig.
- Stocký, A. 1926:* Pravěk země České. Díl I. Věk kamenný. Praha.
- Turek, J. 2002:* "Cherche la femme!" Archeologie ženského světa a chybějící doklady ženských pohřbů z období zvoncovitých pohárů v Čechách — "Cherche la femme!" The Archaeology of woman's world and the missing evidence of female burials in the Bell Beaker Period in Bohemia. In: Archeologie nenalézaného, Plzeň – Praha, 217–240.
- Voigt, Th. 1963:* Zur Problematik der spätneolithischen Brandbestattungen in Mitteleuropa, Jahresschrift für mitteldeutsche Vorgeschichte 47, 181–242.
- Vokolek, V. 1993:* Počátky osídlení východních Čech — The origins of settlement of East Bohemia — Die Anfänge der Besiedlung Ostböhmens. Hradec Králové.

Versuch der Interpretation eines Fundes aus der Zeit der Glockenbecherkultur in Svobodné Dvory (Kr. Hradec Králové, Ostböhmen)

1913 wurde beim Ausheben einer Mistgrube in Svobodné Dvory bei Hradec Králové ein reicher Fund aus der Zeit der Glockenbecherkultur gemacht (2 Armschutzplatten, 16 Pfeilspitzen aus Feuerstein, 5 Feuersteinabspisse, 1 zweiteiliger Wetzstein, 1 Steinamboss (?) mit Steinhammer (?), 13 Golddrahtspiralen, 1 Drahtspirale aus Elektron, 1 Kupferdolch, 1 Kupferplatte, 1 Bernsteinscheibe, 1 Bernsteinperle, 1 Glockenbecher und 1 Klapperschale). Der Fund ist teilweise unwissenschaftlich vom Finder ausgegraben, ein Teil vom Museumslaborant F. Žaloudek gerettet worden. Letzterer verfasste auch einen nicht ganz klaren Fundbericht, der wesentlich später von *L. Domečka* (1932) veröffentlicht worden ist. Der Fund war von einer Reihe von Unklarheiten begleitet und es war im Grunde nicht bekannt, um welche Art von Fund es sich handelt. Auf der Grundlage der bisher veröffentlichten Angaben unter Berücksichtigung der unvollständig veröffentlichten Funde kann davon ausgegangen werden, dass es sich um ein Grab mit zwei männlichen Individuen handelt, die in Hocklage auf der linken Seite mit Kopf nach Norden und Füßen nach Süden bestattet wurden. Die Beigaben deuten auf Beziehungen zur mährischen Gruppe der Glockenbecherkultur hin.

Deutsch von *Tomáš Mařík*

DISKUSE

POZNÁMKA K VÝZKUMU ZÁVISTI

Evžen Neustupný

K megalomanským projektům socialistické archeologie u nás patřil nepochybně i výzkum Závisti. Na rozdíl od Bylan, avšak ve shodě s četnými dodnes nepublikovanými výzkumy středověkých lokalit, nepřinesl tento výzkum žádné mimořádné mezinárodní uznání, i když je možné, že inicioval některé zahraniční projekty podobného zaměření. Je ovšem nepochybné, že v rámci české akademické archeologie úspěšný byl (srov. *Motyková 2003*).

Neznám historii Závisti do té míry, abych se k ní mohl vyjadřovat, ale chtěl bych přesto vzpomenout konce tamních terénních prací. Především toho, že hned jak jsem nastoupil na místo ředitele Archeologického ústavu ČSAV, zmařil jsem naději, že projekty podobného druhu budou v nových podmínkách pokračovat (srov. *Neustupný 1991*). Nebylo to opatření zaměřené speciálně vůči Závisti, postihlo i jiné výzkumy neohrožených lokalit. Chtěl jsem vytvořit diskontinuitu projektů, které by jinak mohly trvat celé generace, aniž by efektivně řešily aktuální otázky vědy. V mém snažení mi nepochybně pomohla i ta okolnost, že na takové výzkumy nebyly finanční zdroje. Nemyslím si ale, že výzkumy neohrožených lokalit by měly zůstat tabu natrvalo, už proto, že některé problémy nelze řešit pouze na základě výzkumu ohrožených míst. Výzkumy neohrožených lokalit by však zásadně měly mít malý rozsah, měly by být striktně časově omezeny a jejich provádění by mělo být svěřováno jen archeologům, kteří by při nich řešili vědecké otázky, tedy nikoliv terénním praktikům, kteří by kopalí z důvodu všeobecné zvědavosti a výsledky výzkumu by ukládali ke svým předchozím nepublikovaným terénním aktivitám. Také by se ohrožené lokality neměly zkoumat proto, že nějaký archeolog sežene na jejich výzkum finanční prostředky, ať už z vnitrostátních zdrojů nebo ze zahraničí.

K. Motyková se zmiňuje o tom, jak jsem rozhodl o zasypání závistské akropole. Nepamatuji se, zda její líčení je do všech detailů přesným popisem toho, co se stalo v r. 1990 (nebo o něco později?). Rozhodně jsem byl ale upozorněn na zhoršující se stav kamenných konstrukcí na akropoli; musel jsem uznat, že bez ohledu na jejich interpretaci jsou důležitým svědectvím o minulosti tohoto místa v době laténské a jedním z významných problémů české archeologie. Šlo o to, jak omezit (případně zastavit) jejich rozpadávání. Nebezpečí bylo dvojí: povětrnost a návštěvníci. Na počátku 90. let však ještě působila socialistická neekonomika, takže principiální řešení nebylo dostupné čistě z finančních důvodů.

Řešením, které se realizovalo v podobných případech už dříve, bylo úplné zasypání hlínou, nejlépe původním materiálem tak, aby se na lokalitě alespoň částečně restituovaly původní podmínky (boční tlaky, vlhkostní režim, alespoň přibližný chemismus vrstev apod.). Už při mé návštěvě se ovšem ukázalo, že takové nejpřirozenější řešení není možné. Původní materiál z výzkumu byl totiž jednoduše házen z bočního svahu akropole dolů: jeho znovuzískání bylo nemožné.

Pamatuji se, že jsme uvažovali i o jiných možnostech. Například dovézt říční písek a jím výzkum zasypat. Toto řešení by určitě nebylo tak dobré jako předchozí, ale stále ještě by se alespoň něco zachovalo. Proč se to neuskutečnilo, je nasnadě: na akropoli nevede cesta, po které by mohly vyjet desítky nákladních aut s pískem. Nakonec jsem uvažoval i o stavbě dopravního pásu nebo lanovky, která by materiál na akropoli dovezla. Zde by opět bylo zapotřebí zásahů do terénu, ale nikoliv tak velkých. Tenkrát to bylo neřešitelné, ale dnes bych se nejspíše přimlouval za řešení tohoto typu, případně kombinované s uzavřením do budovy. V obou případech to znamená obrovské náklady – možná i budování cesty po celé trase z nejbližší pevné silnice až do oblasti dnešních archeologických budov. Technické řešení ale nakonec může být jednodušší: spekulovat o něm není vhodná úloha pro bystření intelektu archeologů, přísluší jsou techničtí odborníci.

Jednou z nejzávažnějších příčin, proč nedošlo k řešení situace na závistské akropoli počátkem devadesátých let, byla nepochybně zmíněná skutečnost, že na místě nebyla k dispozici vhodná zemina

pro zaházení objektů. Zodpovědní jsou za to nepochybně vedoucí výzkumu a vedoucí pracovníci Archeologického ústavu, kteří je měli kontrolovat. Jistě je uspokojovalo, že výzkum akropole může probíhat rychleji, jestliže vytěženou zeminu není nutno někde skladovat. Vedoucí výzkumu pravděpodobně vůbec nenapadlo, že vykopaného materiálu by někdy mohlo být zapotřebí.

Myslím si ale, že by bylo určitým zjednodušením, kdybychom po způsobu žurnalistů hledali viníky v odtržení od intelektuálního ovzduší, ve kterém vyličená situace vznikla. Je zde nepochybně problém z oblasti teorie dvou archeologií (*Neustupný 2000*) a problém paradigmat.

Teprve v poslední době si uvědomujeme, že existují dvě archeologie: akademická a orientovaná na památky. Zdůrazňuji, že termínu „akademický“ bych chtěl vrátit jeho původní smysl, který má ve vyspělých evropských jazycích, tedy označení něčeho, co se vztahuje spíše k teorii a vyššímu vzdělání než k něčemu spojenému s bezprostředním významem, každodenností, praxí, technikou apod. Akademičnost je tedy pojem, který se nevztahuje výlučně (ani převážně) na akademie věd.

Rozdíl mezi oběma archeologiemi je značný: akademická archeologie chápe minulé artefakty jako prameny k poznání minulosti (poznání jejich pravidelností, struktur, i jejich událostí), archeologie orientovaná na památky chápe minulé artefakty jako předměty současného světa připomínající minulost, jako památky. Tento druhý výklad minulých artefaktů je blízký pojmání nearcheologů, široké veřejnosti, nebyl ale donedávna zcela akceptovaný akademickými archeology.

Československá akademie věd byla v 70. a 80. letech orientována jednoznačně na tzv. základní výzkum, tedy v podstatě na vrcholky akademického přístupu k archeologii. Ačkoliv ústavy ČSAV se směly příležitostně rovněž zdobit popularizačními aktivitami, jejich soustředování na problémy památek by je přímo ohrožovalo: zcela jasně to nebyl „základní výzkum“. V socialistické dělbě práce patřila tato činnost jiným institucím, například muzeím. Archeologie orientovaná na památky byla akademickými archeology prováděna buď proto, že nebylo zbylí (například získávání finančních zdrojů tzv. záchrannými výzkumy), nebo s tím, že byla nadměrně zdůrazňována její akademická, poznávací hodnota (například u tzv. experimentální archeologie). I jednotliví archeologové byli hodnoceni podle svých akademických výstupů, teoretických prací, maximálně podle vykopaných nálezů, o nichž se věřilo, že teoretické závěry umožní. Za této situace bylo pochopitelné, že zejména ti, kdo pracovali v ČSAV, byli jednoznačně orientováni akademicky. Ve většině případů nemuseli nic předstírat, neboť v duchu akademismu byli vychováni a o jeho výlučnosti byli přesvědčeni.

Z hlediska akademických zájmů bylo ovšem odhazování hlíny po svahu dolů racionálním opatřením, neboť dovolovalo se této hlíny zbavit velmi jednoduchým a efektivním způsobem; v tomto smyslu šetřilo kapacity na rozšíření zkoumané plochy. A to bylo vítaným cílem. Ačkoliv nedestruktivní metody už byly v 70. a 80. letech dobře známy, preferoval se poměrně nákladný tradiční destruktivní odkryv. Toto všechno ale vysvětluje, proč *archeology na Závisti zajímaly hlavně nebo výlučně akademické (vědecké) problémy. Osud jednou vykopaných a dokumentovaných struktur na akropoli sem nepatřil.*

Také paradigmat se na výzkumu Závisti podepsala. Vlivem Jana Filipa (a ovšem i dalších archeologů a vlivem německé archeologie, která byla tehdejšími vedoucími pracovníkům jako téměř jediná jazykově přístupná) přežívalo v naší archeologii velmi dlouho tzv. kulturně historické paradigma. Dříve jsem v této souvislosti často používal termín paradigma tradiční, historizující apod. Toto paradigma, jehož výraznými reprezentanty byli Gustav Kossinna a Gordon Childe, ovládalo naši archeologii po většinu 20. století; jen na jeho počátku se příživoval evolucionismus a na konci procesualismus. V ohnisku zájmu kulturních historiků byly jednak migrace a jiné historické příběhy, jednak difúze (vlivy okolních nebo i vzdálených kultur, tedy „historie“ artefaktů). A právě řešení takových otázek bylo možno očekávat na Závisti. Souvisel její konec s útokem Germánů (výzkum brány)? Mohla Závist být sídlem Marobuda (výzkum akropole)? Jsou kamenné podstavy chrámů (?) na akropoli vlivem pocházejícím až z jihovýchodní nebo jižní Evropy („životodárné vlivy“ z těchto končin byly nejvítanější)? *Pro archeology s kulturně historickými zájmy představoval výzkum na Závisti neobyčejnou profesionální kariéru.*

Dnes je světová archeologie nejméně o dvě paradigmat vzdálena. Myslím si, že takové události, jako je příchod Germánů, sídlo Marobuda či vlivy ze vzdálených jižních nebo jihovýchodních kon-

čin, zůstávají platnými archeologickými otázkami, ale současná archeologie by měla být svým tázáním už mnohem dále; nemůže je akceptovat jako výlučnou nebo nejdůležitější problematiku. Možná, že při výzkumu Závisti působily i osobní povahové a charakterové vlastnosti jednotlivých archeologických aktérů; osobně si ale nemyslím, že by byly rozhodující.

LITERATURA

- Motyková, K. 2003: Laténské oppidum Závist 14 let po dokončení archeologického výzkumu. *Archeologické rozhledy* 54, 610–617.
- Neustupný, E. 1991: Kam česká archeologie? – Whither Bohemian archaeology?. *Archeologické rozhledy* 43, 361–370.
- 2000: Dvě archeologie – Two archaeologies. In: *Acta historica et museologica Universitatis Silesianae Opaviensis* 5, Opava: Slezská univerzita, 52–56.

EVŽEN NEUSTUPNÝ, Katedra archeologie, Západočeská univerzita v Plzni, Fakulta humanitních studií, Sedláčkova 38, 306 14 Plzeň; neustup@kar.zcu.cz

POZNÁMKY O SOCIÁLNÍCH SOUVISLOSTECH POČÁTKŮ ŠLECHTICKÝCH HRADŮ V ČESKÝCH ZEMÍCH

Jan Klápště

Kastellologickým přátelům

1. Východiska

Počátky šlechtických hradů, budovaných zpravidla „daleko a vysoko“, tedy ve strategicky příhodných situacích, a tím mnohdy stranou dalších sídelních souvislostí, byly jednou z významných součástí proměn evropských zemí ve středověku. Při jejich poznávání nás provází několik druhů historického svědectví, z nichž každý má svou nezastupitelnou hodnotu, žádný se však neobejde bez určitých úskalí. Prvořadý a v principu nenahraditelný klíč k odhalení sociálních souvislostí jednotlivých hradů poskytují písemné prameny, zatímco středověkou podobu posuzovaných sídel dokáže prozradit jedině jejich památková podstata, poznávaná přístupy stavebněhistorickými, uměleckohistorickými a archeologickými. Oddělování jednotlivých poznávacích částí se může zdát školsky umělé až zavádějící, středověká skutečnost byla přece spojitá a spojitý by měl být i výsledek našeho poznávání. Ke komplexnímu přístupu se dnes ostatně hlásí *kastellologie*, představující sama sebe jako historickou disciplínu sčítající metody a postupy několika speciálních věd. Integrační snahy lze jen vítat, zároveň ale každý z vědních oborů zachází se svým „vějířem poznání“, se sobě vlastními informacemi a se sobě vlastními interpretačními přístupy. Kritické posouzení dosažených závěrů si proto vyžaduje zpětnou cestu jednotlivými argumentačními postupy. Ať chceme, či nechceme, dostaneme se znovu ke zvažování konkrétních poznávacích možností konkrétních vědních oborů.

Snaha o celkový pohled na *proměnu českých zemí ve středověku* vedla mj. k opětovnému posouzení některých otázek počátků šlechtických hradů. Výsledky nejsou nijak nové, zdá se, že v různých obměnách už vesměs zazněly v různých diskusích. Nemůžeme-li dnes většinu těchto otázek tak či onak uzavřít přesvědčivou odpovědí, spatřujeme prvořadou příčinu v takřka naprostém a dlouhodobém nedostatku publikací archeologických terénních výsledků. Ani po odstranění publikačních dluhů

však nezačne panovat harmonická shoda, interpretační rozdíly jsou samozřejmou součástí každého historického poznávání. Lze ale očekávat, že naše diskuse postoupí na podstatně hodnotnější úroveň.

Následující poznámky vznikly spolu s přípravou obsáhlejšího rukopisu a z právě naznačených důvodů mají (i proti záměrům autora) nutně diskusní povahu. Snad tato okolnost opravňuje k jejich samostatnému zveřejnění. Při povaze hodnocených otázek a při časté nedostupnosti archeologických informací se autor opírá hlavně o sídelněhistorické souvislosti. Ani na jejich základě nevytvoříme uspokojivý obraz studované skutečnosti, i jejich interpretace zůstane jen dílčí výpovědí. Podstatný zájem se přitom snažíme soustředit na postižení sociálního postavení těch osob, v nichž hledáme stavebníky posuzovaných hradů.

Budou-li následující poznámky v dohledné době korigovány či zcela vyvráceny průkaznými archeologickými poznatky opřenými o obecně přístupné zveřejnění pramenů, splní předkládaný text svůj smysl. Bez těchto nepostradatelných opor si ale autor už předem dovoluje každou další archeologickou názorovou výměnu pokládat za zbytečnou.

2. Otazníky kolem počátků hradu Krašova

Hrad Krašov, zasazený v jednom z ohybů Berounky, by podle dnes často opakovaných názorů navazujících na archeologický výzkum v letech 1970 až 1971 (*Durdík 1974; 1978a*) měl spadat na samé počátky šlechtických hradů v českých zemích. Tato představa se odvolává na dva druhy opor. Značnou úlohu by i tady mělo hrát slovo, predikát, který již v roce 1232 zazněl na listině vydané králem Václavem I. pro tepelský klášter (*CDB III*, č. 20). Královo rozhodnutí tehdy potvrdilo devět svědků. Písař nejdříve zapsal dva mocné Hrabišice, kteří žádné predikáty ke své prezentaci nepotřebovali, stačila zmínka o úřadu a příbuzenském vztahu (*Bohuzlaus summus camerarius et filius eius Borso*). Z dalších souvislostí odvozujeme, že jejich nejdůležitějším sídlem tehdy ještě zůstával dvorec v Oseku. Ve svědečné řadě následovali mj. Ctibor ze Svojsína, Vecemil ze Všerub a jako úplně poslední předstoupil *Theodericus de Crassow*. Část našeho bádání ztotožňuje tento Dětrichův Krašov se stejnojmenným hradem na Berounce, jehož stavbu i z tohoto důvodu klade již před rok 1232.¹ Věc je však hned v několika ohledech neobvyklá. Ze zmíněné řady svědků by hradní sídlo měl obývat právě jen Dětrich, umístěný až na nejméně prestižním posledním místě. I když postup při jmenování svědků neskládal vždy věrný snímek společenské hierarchie přítomných osob, nelze tuto skutečnost přehlédnout. Zároveň však asi nebudeme pochybovat o tom, že Dětrich vedle hrabišických předáků zaujímal postavení mnohem a mnohem skromnější. Po roce 1232 až do roku 1269 čteme Dětrichovo jméno spolu s predikátem ještě vícekrát, vždy se však objevuje s místním jménem Krašovice (tab. 1). Podle těch se ještě psal Dětrichův syn Sezema, který se teprve od roku 1283 začal představovat podle Krašova. Na počátku 14. století jsou dokonce vedle sebe zmíněni Sezema z Krašova a jeho otec Dětrich z Krašovic.

O lokalizaci Krašovic rodu Dětrichů a Sezemů (kde můžeme hledat jejich prvotní dvorec) není pochyb, z listin vydaných v šedesátých letech 13. století a upravujících lokální majetkové vztahy plaského kláštera vyplývá, že ležely zhruba 9 kilometrů od Plas. Spolehne-li se na písařovu přesnost (a jistotu editorského čtení) a *Crassow* z roku 1232 ztotožníme s hradem nad Berouňkou, budeme obtížně vysvětlovat pozdější svědectví o Dětrichovi a jeho rodu. V každém případě však zůstaneme u domněnek, neboť ze samotného a ojedinělého predikátu *de Crassow* neodvodíme důkaz starobylých počátků hradu Krašova, nemluvíme již o důkazu stáří jeho rozvinuté stavební podoby.

Průkazné argumenty o stáří Krašova by v dané situaci mohl poskytnout archeologický výzkum, který proběhl v letech 1970 a 1971, jenž se však dosud nedočkal své náležité publikace. A tak ani předběžně vyslovené a potom často opakované výroky o archeologických důkazech existence hradu Krašova už v 1. polovině 13. století nelze posoudit. Předběžná zpráva totiž jen povšechně oceňuje

¹ Tento názor převzala řada novějších publikací různých autorů. Připomeňme, že *A. Sedláček (1998, 119)* se o problematice počátků Krašova vyjadřoval značně opatrně, *D. Menclová (1972, 141)* kladla jeho původ do sedmdesátých let 13. století. K řešení problému nemohou přispět dějiny umění, z Krašova totiž neznáme žádné stavební části posuzovatelné jejich metodami.

význam zřejmě důležitých nálezů z hradní cisterny, žádnou relevantní keramiku však nezobrazuje a nabízí jen krajně odvážnou datační úvahu, kterou se bez dalších důkazů nelze zabývat (*Durdík 1974*, 17). Poněkud bližší představu poskytuje nálezová zpráva T. Durdíka uložená v Archeologickém ústavu AV ČR (NZ čj. 3617/73). Nic z toho, co zde shledáme, neodporuje podle dnešních kritérií datování do 2. poloviny 13. století. Dostupné informace by proto dovolovaly jeden jediný závěr: v areálu hradu Krašova existovala cisterna, do níž se při jejím zániku dostaly keramické zlomky svědčící o užívání hradního areálu někdy v průběhu 2. poloviny 13. století. Rozhodně zatím nikde a v žádném ohledu nespátřujeme archeologické důkazy, které by opravňovaly k datování Krašova už do 1. třetiny 13. století, do doby, v níž se objevil pro nás nejasný Děřfichův predikát *de Crassow*.²

Rok	Titulatura	Citace
1232	Theodericus de Crassow	<i>CDB III</i> , č. 20
1252	<i>Theodericus de Crassewiz (Crasseuiz)</i>	<i>CDB IV</i> , č. 233–236
1263	<i>Theodericus de Creschewiz</i>	<i>CDB V</i> , č. 386, č. 387
1268	<i>Sezema de Crasouich</i>	<i>CDB V</i> , č. 559
1269	<i>Zezema de Crassowiz</i>	<i>CDB V</i> , č. 583
1269	<i>Theodericus de Cresnewiz</i>	<i>CDB V</i> , č. 593
1283	Zesema de Krassow	<i>RBM II</i> , č. 1298
1284	Zezima de Crassow	<i>RBM II</i> , č. 1312, č. 1316
1287	<i>Theodericus de Cressawe</i>	<i>RBM II</i> , č. 1406
1313	Zezima de Crassaw , jeho otec <i>Theodrico de Cresswicz</i>	<i>RBM III</i> , č. 162

Tab. 1. Přehled zmínek o Krašově a Krašovicích v letech 1232 až 1313.

Srovnáme-li všechny dostupné informace, nezbyvá než konstatovat, že otázka archeologického určení počátků Krašova v rámci 13. století zůstává otevřená a na svůj kvalifikovaný rozbor teprve čeká. Podle shody písemných a dnes dostupných archeologických dokladů tento hrad vznikl před rokem 1283. Teprve důkladná archeologická publikace by jeho počátek snad mohla průkazně posunout hlouběji do minulosti.

3. Říčany a Vizmburk

Zvláštní postavení mezi našimi šlechtickými hrady 13. století zaujímají dvě lokality: Říčany u Prahy a Vizmburk u Úpice na severovýchodě Čech. Obě tato sídla vyrostla během 2. poloviny 13. století a obě se stala zrcadlem strmého společenského vzestupu svých stavebníků. Oba tyto šlechtici vzešli z méně významných rodů a oba vynesla mimořádná přízeň těch panovníků, v jejichž službách působili.

Ondřej, který se objevoval už na dvoře krále Václava I., působil za vlády Přemysla Otakara II. jako podstolí či stolník. Zároveň od třicátých let několikrát vystoupil ve spojitosti se středoeeskými Všechromy, podle nichž se psal i jeho otec a dva bratři, kteří se rovněž pohybovali v blízkosti trůnu. Spolu s všechromským predikátem je Ondřej naposledy doložen v roce 1257, kdy na jedné z panovníkových listin svědčil jako *Andreas de Wsechrom, noster subdapifer (CDB V, č. 119)*. Svou kariéru tedy začínal ve vztahu k dnes nevelké vesnici položené asi 5 kilometrů od Říčan, v níž se bezpochyby nacházelo sídlo jeho rodu. Předpokládáme tam nějaký jednoduchý dvorec, k němuž zřejmě nepatřil ani kostel či kaple, který však poskytoval jednu zjevnou výhodu. Ležel asi 25 km od Praž-

² Podle předběžné zprávy (*Durdík 1974*) měla být klíčovou oporou archeologického datování keramika se zduřelými okraji vyzdvížená ze záspy hradní cisterny. Z dnešního pohledu by závěr o starobylosti Krašova byl nasnadě: jestliže jsme v sedmdesátých letech minulého století spíše odhadem kladli keramiku se zduřelými okraji do 2. poloviny 13. století, spojujeme ji dnes průkazně s 12. až 1. polovinou 13. století. Představě o mimořádném, byť obtížně vysvětlitelném stáří Krašova dlouhá léta podléhal i pisatel těchto řádků. Podle nálezové zprávy se ale zdá, že řešenou otázku poznamenaly zásadní determinační rozdíly. Chápeme-li totiž keramiku se zduřelými okraji jako specifickou součást výrobní tradice příznačné pro západní část středních Čech (pro níž platí výše uvedená datace), nezbyvá než konstatovat, že taková keramika mezi artefakty vyobrazenými v nálezové zprávě zcela chybí.

ského hradu, a svému pánovi tak umožňoval snadný kontakt s centrem, do něhož zajížděl za větší svou povinností. Rok 1260 přinesl významný Ondřejův vzestup: začal působit jako nejvyšší komorník, a na řadu let tak stanul v čele panovníkových hodnostářů (*CDB V*, č. 246). Brzy povýšil i Ondřejův bratr Diviš, který postoupil na uvolněné místo stolníka (*CDB V*, č. 256). Někdy po roce 1257 přesídlil Ondřejův rod do Říčana. Právě tady, „v krajíně suchopárné povrchu vlnitého“, jak o Říčanskou psal A. Sedláček, našel ostroh vhodný ke stavbě hradu. Kdy se tak přesně stalo, nám písemné zprávy neříkají, usuzujeme ovšem, že „změna adresy“ proběhla někdy ve 2. polovině 13. století. Do pokročilé 2. poloviny 13. století se hlásí i architektonické články dochované v torzu říčanského paláce a umožňující uměleckohistorické hodnocení.³

Jestliže se vzestup Ondřeje z Všemchom odehrál za vlády krále Přemysla Otakara II., povýšení Tasa z Vizmburku spadalo do doby panování Václava II. Tas patřil k rodu zlatého třmene, který se podílel na osídlování krajiny kolem podkrkonošské řeky Úpy (*Hejna 1973*). Tamější kolonizační činnost mohla být výnosná, sama o sobě by však Tasa, jednoho ze synů Petra ze Skalice, k výjimečné moci a bohatství nepřivedla. Vždyť mnozí z urozených mužů, kteří těžili ze změn podoby českých zemí, nepřekročili regionální měřítko své činnosti. Předehru Tasovy kariéry zachytila kronika tak řečeného Dalimila v líčení bojů „Čechů s Němci“ v čase po bitvě na Moravském poli. *Tas Viesenburský* se totiž objevuje ve výčtu šlechticů, kteří se ve střetech s Otou V. Braniborským vyznamenali obzvláštní bojovností (*Dalimil*, 421). Snad právě tady se Tasovi otevřely dveře k lidem blízkým trůnu i k přízni samotného krále. V čele šlechty kolem Václava II. stál ostatně Hynek z Dubé, kterého Dalimil při líčení bojů „Čechů s Němci“ opěvoval nejvíce. V závěrečném desetiletí 13. století patřil Tas k těm, pro něž se nevidanou příležitostí stala expanze krále Václava II. do Polska. Podílel se na správě polských zemí, objevuje se v Krakově, na Kujavsku a v Pomořanech, jako hejtman působil nějakou dobu i v čele celého správního systému. Chamtivostí a touhou po majetku zřejmě vynikal a jeho dravost neunikla ani protičesky zaujaté štyrské rýmované kronice Otachera ouz der Geul. Bezpochyby platí postřeh Josefa Šusty, podle něhož si Tas „nashromáždil v Polsku tolik peněz, že mohl býti hned na to podkomořím v Čechách, kterýžto úřad mohli na se bráti jen boháči“. Získaný úřad sice sliboval další bohatství, konflikty provázející Tasa se mu však už brzy staly osudné. Podle Petra Žitavského totiž hrabivý pán z Vizmburku ožebračil svého souseda Jana Vlka, ten se v roce 1304 vypravil do Prahy, na svého protivníka si počíhal a vrazil mu nůž do srdce (*Zbrasl. kron.*, 87). Souhrn podstatných údajů o Tasovi spolu s důrazem na jeho podíl na polské vládě Václava II. najdeme již u *J. Šusty (1917, 245, 324, 327; 1935, 574–575)*. Nověji na tento zdroj Tasova bohatství upozornil *V. Vaníček (2002a, 533–534)*, který zároveň poukázal na možnou spojitost mezi Tasovou polskou kariérou a skvostnou podobou hradu Vizmburku.

Ze zpráv kronikářů a z údajů listin vyplývá pravděpodobný úsudek, že svoje mimořádné bohatství Tas vystupňoval až v devadesátých letech 13. a v prvních letech 14. století. Teprve tato doba mohla nejspíše určit i honosnou podobu jeho sídla. Bývá-li nejstarší doklad existence hradu Vizmburku spatřován ve zprávě o *Tasovi Viesenburském*, zapsané k roku 1279 v kronice tak řečeného Dalimila, neměli bychom opomenout podstatu tohoto informačního zdroje. Autor kroniky se sice výslovně představil jako současník událostí po bitvě na Moravském poli, příslušnou historii však líčil s časovým odstupem a spojení Tasa s Vizmburkem mohl do ní promítnout až zpětně. Kronikářův údaj proto sotva poskytuje jistotu k datování počátků hradu. Průkaznost predikátů zaznamenaných vyprávěcími prameny bývá v tomto ohledu podstatně nižší než u listin. Bezpečná stopa spojitosti Tasa s Vizmburkem pochází ze srpna roku 1289, kdy se v doprovodu krále Václava II. pobývajících v Olomouci objevil *Tazzone de Wizenburch (RBM II, č. 1478)*. Především ale žádný z těchto dvou informačních zdrojů neříká nic o vlastní podobě hradu, tu dokážou přiblížit jen stavebněhistorické a ar-

³ Znalosti o říčanském hradě podstatně obohatila soustavná pozornost věnovaná této památce v devadesátých letech 20. století. Její výsledky shrnul *T. Durdík a V. Kašpar (2002, zde i další literatura)*. Tamní věž označují *T. Durdík* za „prokazatelně obytnou“ (např. *Durdík – Klápště 1992, 270*), jediným ukazatelem však jsou rozměry věže (v interiéru zhruba 4 x 4 metry), které dovolují uvažovat o podmínkách příhodných jen k jednoduchému pobývání. K uměleckohistorickému hodnocení říčanského paláce srov. např. *J. Kuthan (1994, 356–358)*.

cheologické výzkumy. Jestliže písemné prameny naznačují možné souvislosti rozvoje Vizmburku, lze podstatné slovo na cestě k průkaznému datování jeho architektury očekávat od uměleckohistorické analýzy.⁴

Vzestup stavebníků obou zmíněných hradů, Říčan i Vizmburku, byl oslnivý a společenské výšiny, v nichž se zaskvělí, zrcadlila okázalá podoba jejich sídel. Zdůraznili jsme již také, že ani Ondřej ani Tas nevzešli z rodů, které stály v čele naší šlechty po několik pokolení, a proto i podstatně děle zacházely s velkým ekonomickým potenciálem. O povaze sídel skutečně předních rodů českého království však řadu let probíhá diskuse, v níž se setkávají dva naprosto rozdílné přístupy.

4. Jindřichův Hradec, Rýzmburk, Lichnice

V roce 1220 proběhlo setkání několika Vítkovců ve Vleticích, v místě položeném asi 15 km od Prčice. O události se dovídáme vlastně náhodou, díky listině vydané při té příležitosti Vítkem Mladším, který se na připojené pečetí identifikoval podle hornorakouského hradu Blankenberku (*CDB II*, č. 208). Můžeme proto usuzovat, že vrcholně středověké hrady se už tehdy díky rodovým vazbám k Podunají stávaly součástí každodenního světa Vítkovců. Mezi vletickými svědky se zároveň představil *Heinricus de Nouo castro* a uchoval tak nejstarší stopu vztahu Vítkovců k Jindřichovu Hradci. V následujících letech doklady o vazbě erbu zlaté růže k (Jindřichovu) Hradci poměrně rychle přibývaly a jejich souhrn poskytuje jednoznačnou výpověď. Všechny písemné podklady, které máme k dispozici, svědčí o svobodné majetkové držbě, nikde se neprojevuje ani stopa majetkového podřízení panovníkovi. Se svým majetkem volně nakládali a jejich rozhodnutí nabývala účinnost bez králova souhlasu. Jejich predikáty vždy naznačují bezprostřední majetkový vztah k Hradci, neznáme ani náznak kastelánského postavení Vítkovců. Z pozdějších dokladů plyne, že už zmíněný Jindřich někdy ve třicátých letech 13. století povolal do Hradce řád německých rytířů, založil jejich komendu a špitál a udělil jim patronátní právo k místnímu farnímu kostelu. Jindřichův syn Vítek z Hradce toto rozhodnutí pozměnil a svoje kroky v roce 1255 oznámil listinou, kterou svědecky ověřili „jeho lidé“, mimo jiné maršálek, stolník, číšník, jakož i *iudex*, v němž snad právem spatřujeme rychtáře spojeného se vznikajícím poddanským městem. Obsah listiny opět dokládá suverénní Vítkovo postavení, volně disponoval majetkem v Hradci a v blízkém okolí a německým rytířům poskytl i právo obchodovat na všech svých trzích (*CDB V*, č. 57, srov. i další potvrzení z roku 1267, *CDB V*, č. 505; z literatury např. *Jirásko 1976; 1978*). Když potom podle Neplachovy kroniky sepsané až kolem roku 1360 měl král Přemysl Otakar II. v roce 1277 obsadit Hradec a tamního vládcce Oldřicha (I.) vypudit do nedaleké vsi Buku (*Neplach, 476*), šlo zřejmě o součást tehdy vyhroceného konfliktu panovníka s Vítkovci a se špičkami české šlechty vůbec. Žádný z našich informátorů neopravňuje k úvahám o královu zámeru získat zpět majetek, který by snad Vítkovci ovládali neprávem. Nezapomínejme ani na složitou diskusi o odboji Vítkovců v letech 1276 a 1277, hledající vztah mezi tradicí o tomto odboji a jeho možnou historickou podstatou (srov. již *Vaníček 1981, 105*; ke komparaci podání tak řeč. Dalimila a Neplacha *Bláhová 1995, 212–214*).

Velmi závažná výpověď o jindřichohradeckém hradě vyplývá ze stavebních památek, které se dochovaly v jedinečném zámeckém areálu, jakož i z archeologického výzkumu prováděného v letech 1975 až 1993. O archeologických výsledcích však dosud víme příliš málo, zacházíme totiž jen s několika stručnými předběžnými zprávami (zejména *Durdík 1988; 1993*). Hned prvá ohlašovaná kapitola archeologických poznatků je neobyčejně překvapivá, neboť jindřichohradecký hrad měl vzniknout v areálu dřívějšího hradiště, existujícího „nejpozději od 10. století“ snad až do počátku 13. století a spojovaného s přemyslovským hradským systémem. Písemné prameny přitom o skutečně inten-

⁴ Představa o výsledcích archeologického výzkumu hradu Vizmburku závisí na předběžných zprávách, které stačil publikovat A. Hejna (zejména *1976; 1980; 1983*). Jako obvykle může celková publikace terénního výzkumu, která dosud zůstává nesplněným úkolem, přinést závažné korektury dosavadních představ. Užitečnou bilancí a zároveň i cenným příslibem se stal sborník *Sláva a pád hradu Vizmburka* (Hradec Králové 2003). Dosavadní uměleckohistorická posouzení vizmburských stavebních detailů kladou tuto památku do doby Přemysla Otakara II. (např. *Kuthan 1994, 448–452*), soustavný rozbor však zatím chybí.

zivním zájmu panovníků o jižní Čechy svědčí teprve od poloviny 13. století (např. *Hlaváček 1972*). V opevnění areálu je navíc zjišťována určitá posloupnost, počátky reprezentuje nevelký relikv dřevohlinité hradby s čelní kamennou plentou, s pozdějším opevněním raně středověkého centra by měl souviset fortifikační příkop, jehož dokumentovaný průběh už ohraničoval značnou část obvodu vrcholně středověkého hradu. Tyto archeologické poznatky ale nelze zatím posoudit, a nemá proto ani smysl uvažovat o odlišných interpretačních variantách. Nezbyvá než čekat na důkladnou publikaci.

Hrad budovaný ve 13. století ovládl celou jihozápadní část přirozené vyvýšeniny a začal tak vyrůstat na zhruba trojúhelníkové ploše o stranách 55 x 80 x 90 metrů. K nejstarším dochovaným stavebním částem patří válcová útočištná věž, umístěná v jednom z rohů hradního jádra a ochraňující zároveň vstupní partii. K datování této památky ještě do průběhu 1. poloviny 13. století napomáhá románský vstupní portál, který zpřístupňoval prvé věžní patro. Obvod trojúhelníkového areálu obepnula masivní hradba a věže ovládly i oba další rohy. Hned při boku válcové věže našel své místo čtyřprostorový románsko-gotický palác a u obvodové hradby postupně vyrůstala další zástavba. Druhá polovina návrší nad Nežárkou, jakýsi zrcadlový protějšek areálu zadního hradu, se začala měnit v předhradí. Přesnější časový sled výstavby jindřichohradeckého hradu však neznáme, žádná dochovaná část této památky nespadá do 1. čtvrtiny 13. stol. (např. *Kuthan 1994*, 167–169), a tak ani odpověď na otázku, jak mohlo vypadat sídlo zvané v roce 1220 „Nový hrad“, snad alespoň zatím nedokážeme nabídnout. Připomeňme, že už *Z. Kalista (1993 /dílo z pozůstalosti/, 248)* předpokládal v Jindřichově Hradci v době kolem roku 1220 „jen nějaký opevněný dvorec“ a v citovaném předikátu spatřoval výraz dlouhodobých rodových záměrů.

Na archeologické a stavebněhistorické poznatky se odvolává názor, podle něhož prvotním stavebníkem jindřichohradeckého hradu byl český král. Jeho záměr měl uskutečňovat Vítkovec Jindřich, začínající jako správce-kastelán pověřený provedením stavby, „jemuž se pak v nepokojné době měnících se společenských vztahů záhy podařilo získat rozestavěný královský hrad do soukromé držby“ (např. *Durdík 1993*, 70). Konstatovali jsme již, že v písemných pramenech nenacházíme žádnou stopu, která by k takové představě opravňovala. Zároveň však nevíme, jakou cestou Vítkovci jindřichohradecký majetek získali, a právě tato skutečnost podporovala už část staršího historického bádání při úvahách o královských počátcích Jindřichova Hradce. Zdůrazněme ale hned, že tato nejasnost není nijak výjimečná, její období najdeme u řady šlechtických rodů. Nicméně o zprvu královském Hradci uvažoval i *J. Šusta (1917, 196)*, mj. se zřetelem k událostem v roce 1277 a v rámci svého celkového výkladu vztahu mezi panovníkem a Vítkovci. Nejnověji zcela jednoznačně takovou variantu odmítl *V. Vaníček (2000, 254, 257–258)*. Na stejném místě se kriticky vyjádřil i o hypotézách o Vítkově Hrádku, o němž sice nevíme skoro nic, který by ale v úvahách o královských počátcích Hradce měl být sídlem Vítkovců předtím, než se jim podařilo získat jindřichohradecký hrad (např. *Durdík 1999*, 599). Někdy v této souvislosti připomínaná listina z roku 1267 (*CDB V*, č. 505), která údajně věnovala již nepotřebné sídlo Vítkovců řádu německých rytířů (*Durdík 1999*, 599), žádný odpovídající údaj neobsahuje. V pohledu uměleckohistorickém hovoří *J. Kuthan (1994, 169)* o svědectví vysokých aspirací šlechtických stavebníků, kteří neváhali konkurovat hradům královským.

Novější argumenty pro „královskou variantu“ hradeckých počátků by měly vyplývat jednak z přímé kontinuity mezi přemyslovským hradištěm a hradem 13. století, jednak ze samotné podoby hradu, který nad soutokem Nežárky a Hamerského potoka vyrostl. Uvažovanou sídelní kontinuitu nemůžeme posoudit, doklady, které by ji prokazovaly, nebyly zatím publikovány. Značná váha by měla připadat podobě hradu, jehož základní rozvržení lze srovnávat třeba s královským Křivoklátem, ale také s dalšími hrady, v první řadě s Rýzmburkem a Lichnicí. Všimněme si proto i těchto dvou lokalit.

Řekli jsme již, že ještě na počátku 13. století sídla oseká větev Hrabšiců ve dvorci při patě Krušných hor, asi někde u osekého kostela sv. Petra a Pavla. Toto sídlo sloužilo v době, kdy Hrabšicové stáli v popředí české šlechty a právě nedaleko od tohoto sídla založili „svůj“ cisterciácký klášter. Nová kapitola v dějinách rodu se poprvé ohlásila v roce 1250. V čele svědků královské listiny, která napravovala škody způsobené v předchozí domácí válce osekému klášteru, se objevil *Borso de Rysenburch*. Tak začal sled dokladů, v nichž tento šlechtic dramatických osudů vystupuje v suverénním vztahu k „Obřimuhradu“ na severozápadě Čech. První konflikt mezi králem Přemyslem Otaka-

rem II. a Borešem se vyhroutil už v roce 1254, kdy nedávno nastoupivší panovník uvrhl Boreše do vězení (*Letopisy české*, 292), v následujícím roce se však *Borso de Rizenbeirch* objevuje opět mezi svědky jedné z královských listin. Tečku za řadou dokladů (tab. 2) učinil sám český král Přemysl Otakar II. na prahu roku 1278. V listině, kterou rozhodoval o konfiskovaném majetku velmože, jehož jednoznačně zavrhl, čteme naposledy o Borešovi *de Risemberch*. Ani zde tedy není Borešův vztah k Rýzmburku jakkoliv zpochybněn.

Z celé řady sahající od roku 1250 do roku 1278 se však jedna položka vymyká. Sám Boreš totiž v roce 1264 vydal ve Vlčnově u Uherského Brodu listinu pro velehradský klášter, v níž se hned v prvé větě uvedl jako „Boreš, z Božího slitování kastelán na Rýzmburku“ (*CDB V*, č. 403). Tato Borešova titulatura, zapsaná na druhém konci přemyslovského státu, v sídle na dohled od Bílých Karpat, poskytuje závažné rozcestí v diskusi o počátcích Rýzmburku, která trvá již přes 80 let. Pro část historického bádání nastala právě ve Vlčnově chvíle pravdy, která odhalila skutečný stav věci a prozradila královský původ Rýzmburku. Oponenti spojují Borešovu vlčnovskou větu s jednou z kapitol spleitého vztahu mezi šlechticem a panovníkem a hledají v ní stopu poměrně pozdního a krátkodobého panovníkova zásahu, směřujícího snad (?) k Borešově dehonestaci.⁵ O skutečných příčinách se ale jen dohadujeme, písemnosti vzešlé z královské kanceláře vůbec žádné napětí nezachytily a dříve i později, na počátku i na konci šedesátých let 13. století, znají jen a jen Boreše z Rýzmburka (diskusi o Rýzmburku shrnul *Velínský 2002a*, 75n., obě základní stanoviska společně představili *Durdík – Klápště 1992*).

Rok	Titulatura	Citace
1250	<i>Borso de Rysenburch</i>	<i>CDB IV</i> , č. 180
1250	<i>Borso de Resenburch camerarius noster</i>	<i>CDB IV</i> , č. 185
1255	<i>Borso de Rizenbeirch</i>	<i>CDB V</i> , č. 46
1256	<i>Borso de Risenbvrch</i>	<i>CDB V</i> , č. 103
1261	<i>Borscho de Risenburch</i>	<i>CDB V</i> , č. 290
1262	<i>Borso de Ryssenburg</i>	<i>CDB V</i> , č. 336
1262	<i>Borso de Rysenburg</i>	<i>CDB V</i> , č. 337
1263	<i>Borso de Rysenburch</i>	<i>CDB V</i> , č. 391
1264	<i>Borssho, miseracione divina castellanus in Rysenburch</i>	<i>CDB V</i> , č. 403
1267	<i>Borso de Rysemburg</i>	<i>CDB V</i> , č. 500
1269	<i>Borso de Risenburch</i>	<i>CDB V</i> , č. 582
1271	<i>Borscho de Risemburch</i>	<i>CDB V</i> , č. 637
1272	<i>Borso de Rysenburch</i>	<i>CDB V</i> , č. 667
1275	<i>Borso dictus de Risenburc</i>	<i>CDB V</i> , č. 796
1278	<i>hereditates quondam Borsonis de Risemberch</i>	<i>CDB V</i> , č. 856

Tab. 2. Přehled zmínek o Borešovi z Rýzmburka v letech 1250 až 1278.

Ve Vlčnově můžeme s Borešem zřejmě spojit „Hradištěk“, pozůstatek tvrze vybudované na uměle naspaném návrší obkrouženém příkopem (*Plaček 2001*, 696–697). Snad právě tady vydal v roce 1264 listinu s neobvyklou titulaturou, která mohla vnímat i kontrast mezi rozlehlým a vzdáleným hradem v severozápadních Čechách a mnohem a mnohem skromnějšími vlčnovskými podmínkami. Vždyť jestliže plocha samotného vnitřního hradu na Rýzmburku dosahovala asi 13 arů, zaujímal „Hradištěk“ zhruba pětinu takové rozlohy.

Založení hradu Rýzmburku v každém případě zcela změnilo životní styl předního šlechtického rodu. Boreš se svými lidmi opustil dvorec umístěný v ploché krajině pod Krušnými horami, sídlo si ce výlučné, ale zasazené v mozaice dalších podkrušnohorských sídlišť. Novým centrem se stal hrad vyvýšený nad ostatní sídelní souvislostí, založený na ostrohu uvnitř údolí, které hned nad Osekem

⁵ Nový výklad nezvyklé Borešovy titulatury nedávno navrhl *V. Vaníček (2000, 445)*, který uvažuje o jejím významově opačném čtení, tj. „přes proměny osudu hradní pán na Rýzmburku“.

rozčleňuje krušnohorský hřeben. Ani hrad přitom neztratil výhodný kontakt s jednou z cest spojujících severozápadní Čechy s tehdejšími Míšeňskem. Tato cesta, písemně doložená už od roku 1207, probíhala při patě hradního ostrohu (nověji *Blažek – Černá – Velínský 1995*, 471; *Rutkowski 2002*).

Při návštěvě dnes rychle chátrajícího Rýzmburku si uvědomíme, že prvotní jméno *Riesenburg* nezůstalo nadsázkou. Vždyť v hradním areálu s osami 226 x 95 metrů napočítáme pět nádvoří, čtyři věže, pět bran. Právě tuto výjimečnou charakteristiku rozvíjí názor, který v Rýzmburku shledává nepoměr mezi rozlohou hradu a jeho málo rozsáhlou vnitřní zástavbou a v takto vnímaném rozporu spatřuje doklad prvotně královské fundace. Boreš prý zprvu uskutečňoval velkolepý panovníkův záměr, po čase si svěčené staveniště přisvojil, ale k naplnění prvotních plánů ani on neměl sílu. Již před řadou let takový výklad zastával *T. Durdík* (např. *1978b*, 46). Vzhledem ke konfliktním vztahům mezi Borešem a králem Přemyslem Otakarem II. je ovšem představa o nikde nezaznamenaném úchvatu královského Rýzmburku krajně odvážná.⁶

Posouzení naznačené hypotézy úzce souvisí s představou o průběhu výstavby nového hradu. I tady v rýzmburském případě najdeme dvě interpretační možnosti. Podle jedné z nich nejdříve vyrostlo obvodové opevnění, brány, věže a úsporný obytný objekt. Právě tehdy měl hradní staveniště uchvátit Boreš, jenž dokázal doplnit jen palácovou budovu odpovídající standardu šlechtického hradu (např. *T. Durdík in: Durdík – Klápště 1992*, 268). Druhá varianta se neopírá o obecnou modelovou úvahu, ale zdůrazňuje výpověď stavebních památek dochovaných na rýzmburském hradním ostrohu. Pozornost v prvé řadě vzbuzuje vnější hradební okruh, který celé lokalitě dává impozantní půdorysné rozměry. Důkladný průzkum ukázal, že rozlehlá vnější hradba zřejmě nebyla součástí počáteční výstavby, ale vznikla teprve později, nejdříve na konci 13. století (*Lehký 1993; Razím 1997*, 81, pozn. 13).⁷ Ve světle těchto výsledků se prvotní Rýzmburk představuje v podstatně odlišné podobě. Jako nejstarší stavební část vystupuje hradní jádro založené na zhruba trojúhelníkové ploše o stranách zhruba 45 x 65 x 65 metrů. Každý z jeho rohů ovládala jedna věž. Na nejvyšším místě celého areálu vyrostl mohutný hranol s vnitřní plochou zhruba 36 m², jihovýchodní nároží hradního jádra určila válcová útočištná věž ochraňující zároveň vstup do hradu, na jihozápadě půdorysu našla své místo další hranolová věž, k níž z jedné strany přiléhala kaple a z druhé strany s ní sousedil hradní palác. Ani datování staveb rýzmburského vnitřního hradu není jednoduchým úkolem, v plném rozsahu totiž závisí na uměleckohistorickém posouzení kamenických detailů v hradních věžích a kapli. Zdá se, že vnitřní hrad v podstatě vyrostl ještě během dlouhého Borešova života, přístavba kaple však byla bezpochyby pozdějším dílem. Připomeňme jen, že *D. Menclová (1972, 202)* kladla hrotilá okna v rýzmburské hranolové věži do sedmdesátých let 13. století a přístavbu kaple spolu se zaklenutím přilehlé věže až na počátek 14. století, *J. Kuthan (1982, 266; 1994, 272–279)* datoval hlavní hradní věž do třetí čtvrtiny 13. století a výstavbu kaple do pozdního 13. století.

Vrátíme-li se k diskusi o raných dějinách hradu Rýzmburku, shledáme, že do kritické doby kolem let 1250 a 1264 mohly spadat samotné začátky jeho výstavby. Záměr vybudovat „obří hrad“ stál již na prvopočátku, jeho naplnění si ale vyžádalo řadu desetiletí. Vždyť i v dostavbě rýzmburského vnitřního hradu významnou měrou pokračovali následníci Boreše (II.). K počátkům výstavby rýzmburského předhradí, umístěného na jižní části hradního ostrohu a odděleného od vnitřního hradu příčným příkopem, se nedokážeme vůbec vyjádřit. Chybějí tu totiž stavební části, které by dovolily uměleckohistorické posouzení, a archeologický výzkum se Rýzmburku dosud ani nedotkl.

V diskusi o počátcích Rýzmburku se objevil názor, podle něhož by o královském původu hradu měl svědčit i jeho manský systém doložený ve 14. století (*Durdík – Klápště 1992*, 271). Jak však konstatoval již *A. Sedláček (1936, 170)*, vznikl tento systém změnou právních vztahů na přelomu třicátých a čtyřicátých let 14. století (nověji *Kavka 1990, 238–239*). Situace vytvořená za vlády Jana Lucemburského přirozeně nevypovídá zhora nic o souvislostech rýzmburských počátků.

⁶ Kvůli už dřívějšímu svědectví písemných pramenů je sotva srozumitelný názor, který Rýzmburk opakovaně řadí mezi hrady založené Přemyslem Otakarem II. (např. *Durdík 1996*, Karte 1, či *1995*, obr. 1).

⁷ Podle nepublikované výzkumné zprávy citované I. Lehkým došel k závěru o pozdním původu rýzmburské vnější hradby už dříve *F. Gabriel*, který ji kladl do 1. poloviny 15. století.

V době Boreše (II.) se v krajině kolem Oseka a nově budovaného Rýzmburku nabízel jeden jediný, zato však podstatný směr kolonizační expanze. Poměrně hustě osídlené Podkrušnohoří už žádné rezervy neskýtalo, ale cesta pod hradním ostrohem mířila do nitra Krušných hor, které se během 12. století změnily v mimořádně rozsáhlou kolonizační oblast. Bezpochyby právě v Borešově době se Hrabišici začali na tomto procesu významně podílet. Nejvýznamnější památkou jejich expanze na dnes saskou stranu krušnohorského hřebene zůstaly hrady Rechenberg a Boršensštejn, které již svými jmény svědčí o hrdé spojitosti s rodem hrábí a Borešů. Prvý ze zmíněných hradů stál při „osecké cestě“ zhruba 15 kilometrů od Rýzmburku, druhý našel své místo u cesty vstupující do Krušných hor od Mostu. Oba se ocitly na okraji kolonizační oblasti a oba ztělesňovaly hrabišický územní nárok. Konečný výsledek zůstal ovšem skromný, žádný zásadní průnik Hrabišiců do Krušných hor se už nemohl uskutečnit. O dvojici „saských“ hrabišických hradů víme dodnes jen velmi málo, v souvislosti s diskusí o Rýzmburku můžeme alespoň připomenout, že i Rechenberg a Boršensštejn patří k rozlehlým hradním lokalitám (problematiku obou hradů nejnověji shrnul *T. Velímský 2002a*, 98–100).

Prvý Boreš spojený s Rýzmburkem ale zároveň držel další hrady, či spíše další hradní staveniště. Listiny, které tento velmož vydal, svědčí o jeho sídelním vztahu ke dvěma moravským lokalitám, k už zmíněnému Vlčnovu a ke Dlouhé Loučce (*CDB V*, č. 500). Dlouhá Loučka čili *Luscz in terra Moraviae* podle zápisu v roce 1267 leží u Moravské Třebové, v krajině, která byla právě v době Boreše z Rýzmburka intenzivně *třebená* čili „čištěná“ od lesů. Napočítáme tu zhruba tři desítky vsí, které vznikly jako součást hrabišického dominia vytvořeného kolonizací (*Velímský 2002a*, 129–138; *Severin 2003*). I Dlouhá Loučka patří k příznačným kolonizačním vsím složeným ze dvou dlouhých řad usedlostí. Na jejím konci se nacházejí pozůstatky hradu, k nimž se jakousi ironickou nadsázkou vztahuje pomístní jméno Hrádek. Reliktem Borešova hradu totiž zůstal výrazně modelovaný terénní reliéf, složený ze dvou rozlehlých částí, z hradního jádra s rozměry 78 x 40 až 57 metrů a z předhradí dlouhého 102 a širokého 42 až 66 metrů. Uvedené rozlohy bezesporu obstojí vedle Rýzmburku, vnitřky obou ohrazených areálů jsou však zcela ploché, nečleněné a nikde v nich nevystupují pozůstatky zdí. Usuzujeme proto, že stavba hradu začala zemními fortifikacemi, které jasně stanovily půdorys zamýšleného sídla. Uvnitř mohl začít základní provoz, ostatně právě tady se v roce 1267 Boreš stal o majetkové zajištění augustiniánského kláštera Koruna P. Marie u Krasíkova, který on sám založil. Zdá se ale, že velkoryse vytyčený hrad nikdy nezačal nabývat zděnou podobu. Podle terénních pozorování tu zřejmě až do konce Borešových dnů, tedy v rozpětí let 1267 až 1278, sloužila výhradně dřevohlinitá zástavba a potom, ve změněné situaci po roce 1278, už budování hradu dále nepokračovalo (srov. *Plaček 2001*, 241–243; *Durdík – Bolina 2001*, 80).

Stavba hradů zcela samozřejmě patřila k náročným, a tedy i leckdy zdlouhavě uskutečňovaným úkolům. V době hradních počátků proto samotná zmínka o tom či onom hradu neříká nic o konkrétní podobě jeho zástavby. V souvislosti s diskusí o Rýzmburku jistě zasluhuje pozornost měřítko výchozích záměrů, s nimiž byl třeba právě hrad v Dlouhé Loučce založen. Zdá se totiž, že rozměry areálů vybraných ke stavbě hradů se stávaly jedním z ukazatelů vypovídajících o rodových ambicích. V okolí Moravské Třebové známe ostatně několik dalších hradů i tvrzí, které bývají spojovány s Borešem a s dobou jeho kolonizace: Třebovské hradisko, Radkov, Boršov, Udánky, Mladějov. K bezpečnému prokázání této pravděpodobné spojitosti však chybí jednoznačné svědectví písemných pramenů. I mezi zmíněnými lokalitami ovšem najdeme mimořádně rozlehlá hradní založení (základní údaje shrnuje *Plaček 2001*; k regionální problematice soustavně *Severin 2003*).

Železné hory zdvižené nad Čáslavskem mohou připomenout strmé linie Krušných hor. Na jednom z rozčleněných úseků jejich hrany našel své místo hrad Lichnice, jehož „zářící“ silueta na rozdíl od Rýzmburku ovládá dálkové pohledy z přílehlé široce rozprostřené krajiny. Počátky tohoto hradu tak či onak souvisely s rodem Ronovců, který se ve zdejší kraji objevil až kolem poloviny 13. století. Sled písemných dokladů naznačuje, že už od třicátých let 13. století vlastnili Ronovci Žitavu, kterou však v šedesátých letech byli donuceni vydat králi Přemyslu Otakarovi II.⁸ O jejich vztahu

⁸ Velmi pravděpodobný výklad ronovecké alodiální držby Žitavy předložil *M. Sovadina (1997)*. I v tomto případě najdeme jednu výjimku, v roce 1248 se měl Jindřich na své listině představit jako „purkrabí ze Žitavy“ (*CDB IV*,

k novému centru na východě Čech čteme poprvé k roku 1251, kdy se objevil Smil z Lichtenburka (*CDB IV*, č. 220). Písemné prameny svědčí jen a jen o svobodné Smilově držbě, a zároveň i o hrdosti mimořádně bohatého magnáta, která se projevuje v nebývalé vznešené titulatuře, s níž sám sebe představoval.⁹ Už v padesátých letech 13. století se Ronovci začali úspěšně podílet na těžbě stříbra provozované kolem jejich Smilova Brodu, a pronikat tak do horního regálu českého krále (nejnověji srov. *Velínský 2002b*). Také o Lichnici byl však vysloven názor, který ji považuje za zprvu královský hrad, jenž až po určité době jako výsluhu od panovníka získali Ronovci. Tato představa sice nenachází naprosto žádnou oporu v písemných pramenech, odvolává se ale na charakteristiku hradu a na jeho sídelně historické souvislosti.

Pro diskusi o středověké podobě hradu Lichnice se nabízejí jen skromná východiska, z kdysi významného sídla se totiž dochovaly nevelké nadzemní části a naši nejistotu nepřeklenou ani archeologické poznatky. O původně „královské“ Lichnici by měl svědčit její impozantní rozsah a zároveň i předpoklad jejího staršího původu, sahajícího před příchod Ronovců do východních Čech.

Jádro Lichnice vymezoval rozlehlý trojúhelník o stranách 120 x 80 x 110 metrů. Zdá se ovšem, že k této ploše nepřiléhalo žádné předhradí. Nejstarší součást lichnických stavebních relikvů představuje obvodová hradba, kterou zřejmě v každém z rohů doplňovala věž. Poměrně jasná je však jen situace v severovýchodním nároží, kde dodnes stojí torzo válcového tělesa s vnějším průměrem 11,55 a se světlostí 6,75 metru. Snaha o bližší datování této věže i obvodové hradby ale postrádá směrnaté opory, které by vyplývaly z uměleckohistorických či archeologických pozorování. O objasnění situace v jižním hradním nároží se v roce 1991 pokusil nevelký archeologický objev, který vyústil do spletité a v podstatě mimoběžné diskuse. Ze zdánlivě nenápadné věcné otázky by totiž měl vyplynout klíč k odhalení společenského kontextu hradu Lichnice v době jeho počátků. Jedna z interpretačních variant v lichnickém nároží spatřuje jakýsi „břít“, či spíše věž o trojúhelníkovém půdoryse (*Frolík – Sigl 1993; 1998*), druhá v něm vidí válcovou věž s břitem (*Durdík 1991; 1994; 2000*). Varianta samostatného „břítu“ se snaží opřít o terénní pozorování, její pravděpodobnost však snižuje naprostá absence srovnatelných příkladů v dochovaném památkovém fondu. Pro druhou variantu jsou rozhodující následné kroky. Uvažované věži s břitem přičítá vnitřní průměr 4,35 metru a spolu s touto velikostí i obytnou funkci. Hrad se dvěma (či dost možná třemi) „obytnými“ věžemi by potom měl být tak náročně vybaveným sídlem, že jeho stavebníkem (stejně jako u Jindřichova Hradce či Rýzmburku) nemohl být nikdo jiný než český král. Lichnický stavební záměr by tedy měl být určen Václavem I. (1230–1253). Setkáváme se znovu s modelovou apriorně vytvořenou představou, která ani u Lichnice nenachází sebemenší oporu v písemných pramenech. Bylo by zde jistě možné rozvíjet doklady o výsostném postavení Ronovců, které v daném ohledu nedovolují uvažovat o jakési striktně dané (a jimi respektované) mezi stavebních možnostmi.

Obrátíme-li se k chronologii lichnických počátků, narazíme na „provozní potíže“, které vyvolává kolize uvažované hypotézy s dostupnými datovacími oporami. Z celé Lichnice neznáme jediný stavební článek hlásící se k hradním počátkům doloženým písemnými prameny, neřkuli do doby ještě časnější. Nepomáhá ani archeologie, která sice z posuzované lokality zná keramické zlomky ze 13. století, jejich výpověď je ale velice skromná. O diskutovanou stavební část v jižním nároží se opírala „silně kamenitá vrstva“, z níž pochází pět keramických zlomků (*Frolík – Sigl 1993*, 119, obr. 6). Jejich datování zůstane samozřejmě jen hodně neurčité, zacházející s poměrně širokým intervalem. Má-li hypotézu o královském počátku Lichnice podpořit doklad její existence hlouběji před polovinou 13. století, museli bychom o zmíněných pěti střepích doložit, že horní mez jejich výskytu spadala před příchod Ronovců na východ Čech. Taková varianta nepřipadá v úvahu, příslušný datační interval nepochybně sahá do 2. poloviny 13. století. I po tomto kroku by nám zbýval další neméně závažný úkol, totiž dokázat, že datování keramických zlomků lze přenést na diskutovanou

č. 147). K dispozici však máme jen český opis ze 16. století, a hodnověrnost titulatury je proto sporná (srov. *Sovadina 1997*, 9). Východočeskou majetkovou expanzi Ronovců nastínil *J. Urban (1979; 1992)*.

⁹ V letech 1261, 1262 a 1265 – *baro illustris domini regis Boemie*; 1251, 1262 a 1264 – *dei gracia dominus de Lvchtenburch (CDB V, č. 288, 318, 460, 461; CDB IV, č. 220; CDB V, č. 320, 427)*.

stavební památku. Zde však najdeme další úskalí, posuzovaná terénní situace totiž nedovoluje jednoznačnou interpretaci, neobsahuje např. zřetelnou stavební vrstvu atd., umožňující průkazný přenos datace archeologických artefaktů. A tak nejstarší keramické zlomky z Lichnice sdělují jen velmi málo, svědčí o sídelních aktivitách v areálu Lichnice asi spíše v pokročilém 13. století. Tomu odpovídá i 29 nestratifikovaných střepů zveřejněných *J. Frolíkem a J. Siglem (1998, 469–471)*.

Za naprosto nevěrohodnou si dovoluujeme pokládat úvahu o spojitosti „královské Lichnice“ s několika románskými kostely v okolí, datovanými do rozpětí celého staletí, tj. od doby před rokem 1137 až do počátku 13. stol. (nejnověji *Durdík 2000, 398n.*). Ostatně u žádného dalšího královského ani „královského“ hradu není uvažovaný systém doložen (tuto konstrukci odmítli *J. Frolík a J. Sigl 1998, 471–472*). Závěr lichnické bilance je tedy jednoznačný. Neznáme nic, co by dokládalo prvotní vztah krále Václava I. k Lichnici. A to, co známe, takovému vztahu odporuje.

V celé diskusi o počátečních sociálních souvislostech tří hradů, Jindřichova Hradce, Rýzmburku a Lichnice, si nevystačíme se zvažováním jednotlivých věcných otázek. Velmi podstatná úloha totiž připadá našim výchozím představám o vztazích mezi panovníkem a šlechtou, a tedy i o možnostech šlechty jakožto stavebníka hradů. Tři posuzované lokality vynikají velkorysým založením, vskutku nápadně blízkým předním královským hradům. Bilance dosavadních diskusí ukazuje, že právě tuto skutečnost chápeme dvojím způsobem. Jeden z přístupů spatřuje ve stavební podobě královských hradů uzavřenou kategorii, která nebyla ani předním šlechtickým rodům dostupná, druhý přístup v tomto ohledu žádnou předem danou a respektovanou striktní mez neshledává a posuzovanou trojici hradů vykládá jako výraz ambicí nejpřednějších z předních rodů přemyslovského státu. V prvním případě zdůrazňujeme stavební dispozici hradu (která určuje *typ hradu*), ve druhém případě se pokoušíme oprít o výklad konkrétních společenských souvislostí. Všichni tři uvažovaní šlechtičtí stavebníci, Jindřich z Hradce, Boreš z Rýzmburka a Smil z Lichtenburka, patřili k absolutní špičce české šlechty. Pokusili jsme se zároveň připomenout, že zakotvení těchto urozených mužů a jejich rodů na vrcholu společenské pyramidy mělo mnohem hlubší kořeny než pozice Ondřeje z Říčan či Tasa z Vizmburka, kteří teprve sami ve svých osobách prodělali strmý společenský vzestup. Domníváme se, že nic nenasvědčuje tomu, že v Říčanech nebo na Vizmburku vyrůstaly špičkové šlechtické hrady, zatímco přední rody Vítkovců, Hrabišiců a Ronovců závisely na získání stavenišť královských hradů, která nabývaly výsluhou či úchvatem.

K jádru diskutovaných otázek patří ovšem závažné úskalí: tak či onak se snažíme objasnit problém, který zahrnoval i aspekty právní, o nichž nás soudobé písemné prameny takřka neinformují. Přestože z českých zemí 13. století neznáme královská svolení ke stavbě hradů (jako například v Uhrách), nemohlo budování opevněných sídel probíhat bez právního rámce. Svolení ke stavbě hradů a tvrzí přibývají až z doby vlády Jana Lucemburského a Karla IV., odlišná povaha lucemburské vlády je však nedovoluje zobecňovat a promítat do 13. století (k této otázce srov. např. *Durdík 1999, 445*). Ojedinelá stopa pochází z „pacifikačního roku“ 1281, kdy se šlechta pod vedením biskupa Tobiáše dohodla na krocích směřujících k obnově pořádku. Bez souhlasu Oty V. Braniborského neměla nadále vznikat žádná nová opevnění a ta, která svévolně vznikla po smrti krále Přemysla Otakara II., měla být Otou buď dodatečně schválena, nebo zrušena (*RBM II, č. 1238*; nověji o tomto problému *Pauk 2001, 14–15*). Výjimečné ustanovení reagovalo na výjimečnou situaci po bitvě na Moravském poli, kdy podle slov Petra Žitavského *království „kvílilo a zemědlo“ a sotva bylo možno najíti jednoho z tisíců, kdo by žil v míru*. O tom, jak vypadala „běžná praxe“ v čase přemyslovských králů, však nemáme konkrétní povědomí, „právo na hrad“ vyplývalo zřejmě z příslušného šlechtického statusu. K našim interpretačním nesnázím přispívá složitý vývoj středověkého vlastnictví, v němž různé subjekty mohly nacházet dobré důvody pro právoplatnost svých vlastnických nároků na tytéž nemovitosti (srov. *Žemlička 2002, 377*). Toto úskalí se ovšem vztahovalo na šlechtu jako celek a rozhodně nebylo jakousi svéráznou „výsadou“ absolutní špičky české šlechty, k níž patřili tři uvažovaní stavebníci, Jindřich z Hradce, Boreš z Rýzmburka a Smil z Lichtenburka. Stavba hradů (ale i tvrzí a dvorů) byla součástí složitějšího emancipačního procesu, v němž pozemková šlechta postupně fakticky i formálně vyhraňovala své sociální postavení (v celkovém pohledu *Vaniček 2002b*). Český král jako svrchovaný vládce mohl samozřejmě do tohoto procesu zasahovat a učinil tak třeba v Žitavě. Nic ale nenasvědčuje předem dané a v principu respektované bariéře oddělující stavební podobu hradů krále a přední šlechty.

Přes veškerou opatrnost nezbývá než konstatovat, že neshledáváme žádné přímé svědectví podporující představu o královských prvopočátcích Jindřichova Hradce, Rýzmburku a Lichnice. Ve všech těchto hradech proto spatřujeme výraz svrchované prestiže nejvýznamnějších šlechtických rodů přemyslovského státu.

Pohled na počátky šlechtických hradů naznačil i nároky, které jejich výstavba přinášela. Ani hradní sídla předních rodů nevyrostala jinak než postupně a první hradní obyvatelé se museli leckdy spojit se stavbami ze dřeva a hlíny, až po čase nahrazenými stavbami z kamene, které teprve plně vyhověly nárokům svých stavebníků. Jestliže doklady postupného uskutečňování stavebních záměrů shledáváme u předních šlechtických rodů, můžeme s nimi o to více počítat u těch urozených, kteří stáli na podstatně nižších příčkách společenského systému. Pro ně se dokonce meze ekonomických možností někdy stávaly nepřekročitelnou překážkou, zabraňující dokončení stavebních záměrů. Až sem ovšem sahal společný jmenovatel cesty do hradů položených „daleko a vysoko“, tedy ve strategicky výhodných místech, nacházejících se proto zpravidla mimo přímý kontakt s ostatní sídelní mozaikou. Poznání těchto často skromných hradních počátků zcela jednoznačně závisí na archeologickém výzkumu, který odhaluje prvotní etapy dlouhodobě existujících hradů, nebo se zabývá těmi hrady, které po krátkém trvání zanikly. Výsledky tohoto druhu známe dnes už z řady evropských zemí a spolu s rozvojem terénního výzkumu (a s jeho publikací) budou jistě přibývat i u nás.

5. Souhrn

5.1. Krašov: V dnes dostupných informacích nenacházíme důkazy o existenci tohoto hradu už v závěru I. třetiny 13. století.

5.2. Říčany, Vizmburk: Společenská pozice jejich stavebníků svědčí o tom, že v obou těchto jakoliv honosných hradech lze sotva hledat naprostý vrchol šlechtické hradní architektury 13. století.

5.3. Jindřichův Hradec, Rýzmburk, Lichnice: V trojici velmi okázale založených hradů spatřujeme od jejich počátků výraz ambicí tří předních šlechtických rodů českého království.

Pokud předchozí závěry platí, spadal na samotné počátky českých šlechtických hradů (Jindřichův Hradec, o jehož výjimečném postavení vypovídá několikrát pramenné svědectví začínající rokem 1220. Celou skupinu hradů předních rodů potom začínáme sledovat od čtyřicátých a začátku padesátých let 13. století.

Při diskusi o počátcích šlechtických hradů v českém království nás provází jeden závažný problém obecné povahy. Každá sídelní forma je výrazem sociálních potřeb a nároků, zůstává však otázkou, do jaké míry lze prostřednictvím konkrétních sídelních forem toto sociální pozadí hodnověrně poznat. Tato otázka, která má klíčový význam v každém sídelněhistorickém (a sídelněarcheologickém) zájmu, je sama o sobě zárukou dalších živých diskusí o našich hradech 13. století.

PRAMENY

- CDB*: Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae. II. (1198–1230), G. Friedrich ed., Pragae 1904–1907; III. 1–2 (1231–1240), G. Friedrich – Z. Kristen edd., Pragae 1942–1962; IV. 1–2 (1241–1253), J. Šebánek – S. Dušková edd., Pragae 1962–1965; V. 1–3 (1253–1278), J. Šebánek – S. Dušková edd., Pragae 1974–1982.
- Dalimil*: Staročeská kronika tak řečeného Dalimila. 2. díl, J. Daňhelka – K. Hádek – B. Havránek – N. Kvitková edd., Praha 1988.
- Letopisy české*: Letopisy české od roku 1196 do roku 1278, in: Fontes rerum bohemicarum II., J. Emler ed., Praha 1874, 282–303.
- Neplach*: Neplacha, opata opatovského, krátká kronika římská a česká. Fontes rerum bohemicarum III., J. Emler ed., Praha 1882, 445–580.
- Zbrasl. kron.*: Petra Žitavského Kronika zbraslavská. Fontes rerum bohemicarum IV., J. Emler ed., Praha 1884, 3–337.

RBM: Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae II. (1253–1310), J. Emler ed., Pragae 1882; III. (1311–1333), J. Emler ed., Pragae 1890.

LITERATURA

- Bláhová, M. 1995: Staročeská kronika tak řečeného Dalimila, sv. 3. Praha.
- Blažek, J. – Černá, E. – Velimský, T. 1995: Zur Siedlungsgeschichte der böhmischen Seite des Erzgebirges, *Germania* 73, 463–479.
- Durdík, T. 1974: Vývoj hradu Krašova na základě archeologického výzkumu, *Archeologické rozhledy* 26, 16–28.
- 1978a: Ke stavebnímu vývoji hradu Krašova, *Umění* 26, 281–284.
- 1978b: Nástin vývoje českých hradů 12.–13. století, *Archaeologia historica* 3, 41–52.
- 1988: Deset let archeologického výzkumu v Jindřichově Hradci (1975–1986), Zpravodaj odboru památkové péče (B–1), České Budějovice.
- 1991: Stavební podoba jižního nároží hradu Lichnice v souvislosti s jeho počátky, in: *Castellologica bohemia* 2, Praha, 53–64.
- 1993: Středověký vývoj hradu, in: *Jindřichův Hradec 1293/1993*, České Budějovice, 69–83.
- 1994: K interpretaci výsledků archeologického výzkumu jižního nároží hradu Lichnice, in: *Castellologica bohemia* 4, Praha, 67–74.
- 1995: Královské hrady a královská města v Čechách 13. století, *Archaeologia historica* 20, 331–337.
- 1996: System der königlichen Burgen in Böhmen, *Château Gaillard* 17, 69–78.
- 1999: Ilustrovaná encyklopedie českých hradů. Praha.
- 2000: K podobě jižního nároží a počátkům hradu Lichnice – pokračování diskuse, in: *Castellologica bohemia* 7, Praha, 395–402.
- Durdík, T. – Bolina, P. 2001: Středověké hrady v Čechách a na Moravě. Praha.
- Durdík, T. – Kašpar, V. 2002: Ke stavební podobě a vývoji hradu v Říčanech, *Archaeologia historica* 27, 79–89.
- Durdík, T. – Klápště, J. 1992: Dva pohledy na počátky hradu Riesenburku, *Archeologické rozhledy* 44, 266–276.
- Frolík, J. – Šigl, J. 1993: Zjišťovací výzkum na hradě Lichnici v roce 1991, in: *Castellologica bohemia* 3, Praha, 117–124.
- 1998: Ještě jednou k problematice hradu Lichnice (diskuse o stavební podobě jižního nároží a jeho význam pro počátky hradu), in: *Castellologica bohemia* 6, Praha, 467–474.
- Hejna, A. 1973: K sídlištní genezi panství hradu Vizmburka, *Historická geografie* 10, 105–121.
- 1976: Výsledky výzkumu zaniklého hradu Vizmburka, okres Trutnov (1972–1975), *Archeologické rozhledy* 28, 613–624.
- 1980: Pokračující výzkum hradu Vizmburka v letech 1976–79, *Archeologické rozhledy* 32, 306–311.
- 1983: Výzkum hradu Vizmburka – příspěvek ke studiu hradní architektury 13. století, in: *Umění 13. století v českých zemích*, Praha, 173–195.
- Hlaváček, I. 1972: Český panovník a jižní Čechy, *Jihočeský sborník historický* 41, 1–18.
- Jirásko, L. 1976: Ke kolonizaci jihovýchodních Čech v předhusitském období, *Jihočeský sborník historický* 45, 14–25.
- 1978: K dějinám Jindřichova Hradce v předhusitském období, *Jihočeský sborník historický* 47, 77–96.
- Kalista, Z. 1993: Cesta po českých hradech a zámčích aneb Mezi tím, co je, a tím, co není. Praha /vydáno z pozůstalosti/.
- Kavka, F. 1990: Západoevropský lenní institut jako nástroj vnitřní královské politiky za posledních Přemyslovců a za Jana Lucemburského, *Český časopis historický* 88, 225–251.
- Kuthan, J. 1982: Architektura v přemyslovském státě 13. století, in: *Umění doby posledních Přemyslovců, Roztoky u Prahy*, 181–351.
- 1994: Česká architektura v době posledních Přemyslovců. Města – hrady – kláštery – kostely. Vimperk.
- Lehký, I. 1993: Vnější hradební okruh hradu Ryzmburku (Osek), *Zprávy památkové péče* 53, 234–237.
- Menclová, D. 1972: České hrady 1. Praha.
- Pauk, M. R. 2001: Společne uwarunkowania powstania zamków możnowładczych w Czechach (XIII – pocz. XIV wieku), in: J. Wiesioloński red., *Zamek i dwór w średniowieczu od XI do XV wieku*, Poznań, 11–17.
- Plaček, M. 2001: Ilustrovaná encyklopedie moravských hradů, hrádků a tvrzí. Praha.

- Razím, V. 1997: K původu hradební zdi bez ochozu, *Průzkumy památek* IV/2, 78–88.
- Rutkowski, M. 2002: Altstraßen im Erzgebirge. Archäologische Denkmalinventarisierung Böhmischer Steige, *Arbeits- und Forschungsberichte zur sächsischen Bodendenkmalpflege* 44, 264–297.
- Sedláček, A. 1936: Hrady, zámky a tvrze království Českého 14. Praha (2. vydání).
- 1998: Hrady, zámky a tvrze království Českého 13. Praha (3. vydání).
- Severin, K. 2003: Kolonizace Hřebečska, *Archaeologia historica* 28, 175–210.
- Sovadina, M. 1997: Ronovci a Žitava ve 13. a v 1. čtvrtině 14. století, *Bezděz 6 – Vlastivědný sborník Československa*, 7–18.
- Šusta, J. 1917: Dvě knihy českých dějin. 1. Poslední Přemyslovci a jejich dědictví, 1306–1308. Praha.
- 1935: Soumrak Přemyslovců a jejich dědictví. České dějiny II.1. Praha.
- Urban, J. 1979: Lichtenburská država na Českomoravské vrchovině ve 13. a 14. století, *Historická geografie* 18, 31–68.
- 1992: Lichtenburkové – jejich postavení v českých dějinách doby předhusitské, *Heraldika a genealogie* 25, 185–304.
- Vaniček, V. 1981: Vítkovci a český stát v letech 1169–1278, *Československý časopis historický* 29, 89–110.
- 2000: Velké dějiny zemí Koruny české II. (1197–1250). Praha – Litomyšl.
- 2002a: Velké dějiny zemí Koruny české III. (1250–1310). Praha – Litomyšl.
- 2002b: „Právo na hrad“ a hradní regál – hodnocení souvislostí revindikačních sporů ve 13. století v českých a alpských zemích, in: M. Antoniewicz red., *Zamki i przestrzeń społeczna w Europie środkowej i wschodniej*, Warszawa, 24–50.
- Velímský, T. 2002a: Hrabišici. Páni z Rýzmburka. Praha.
- 2002b: Cruciburgensis magister monetae aneb historie jednoho omylu. Příspěvek k dějinám městského meliorátu v českých zemích ve druhé a třetí čtvrtině 13. století, in: *Civitas et villa. Miasto i wieś w średniowiecznej Europie środkowej*, Wrocław – Praha, 201–208.
- Žemlička, J. 2002: Počátky Čech královských 1198–1253. Proměna státu a společnosti. Praha.

Bemerkungen zu den sozialen Zusammenhängen der Anfänge der Herrenburgen in den böhmischen Ländern

Dieser Diskussionsbeitrag befasst sich mit drei Fragen:

1. Problematik der Anfänge der Burg Krašov (Westböhmen). Krašov wird in der neueren Literatur an die Anfänge der Herrenburgen gesetzt, wobei sich ihre frühe Datierung (*Durdík 1974*) auf zwei Indizien beruft. 1232 wird als Zeuge *Theodericus de Crassow* aufgeführt, dessen Prädikat die Existenz der Burg Krašov belegen soll. Der Autor weist darauf hin, dass diese Angabe für das Jahr 1232 eine unklare Ausnahme darstellt, denn noch in den 50er und 60er Jahren führten die Anhänger dieses Geschlechts einen von Dorf (und *curia*) Krašovice abgeleiteten Titel (z.B. *de Crassowiz*, vgl. Tab. 1) und die kontinuierliche Reihe der Belege für Krašov setzt erst mit dem Jahr 1283 ein. Weitere Unterstützung für diesen Ansatz sollten Ausgrabungen bieten, die in Krašov eine offensichtlich in die 2. Hälfte des 13. Jh. datierte Keramik erwiesen haben. Die stratigraphische Lage dieser Keramik (in der Verfüllung der örtlichen Zisterne, 160 cm über dem Boden) sollte von den wesentlich älteren Anfängen der Burg zeugen. Der Autor hält diese Interpretation für umstritten, eine verantwortungsvolle Stellungnahme wird jedoch erst nach der Veröffentlichung der betreffenden Ausgrabung möglich sein.

2. Říčany und Vizmburk (Mittel- und Ostböhmen). In dieser Bemerkung wird versucht, die soziale Stellung der Bauherren zweier besonders luxuriöser Burgen zu unterfangen. Aus den Schriftquellen schließt der Autor, dass der Aufstieg beider Bauherren recht spät erfolgt sein muss und auf die Herrschaftszeit Přemysl Ottokars II. bzw. Wenzels II. entfällt. Beide Bauherren verfügten scheinbar nicht über ein so großes Wirtschaftspotential wie die größten Magnaten des Königreichs Böhmen.

3. Jindřichův Hradec, Lichnice, Rýzmburk (Süd-, Ost-, Nordwestböhmen). Diese besonders großen Burgen werden im böhmischen Raum auf zweierlei Art interpretiert: einerseits als vom König gegründete und anschließend vom Adel übernommene Burgen, andererseits als von Anfang an vom Adel

errichtet. Die Summe der Probleme spricht für die letztgenannte Variante, die auch auf die Analyse der siedlungsgeschichtlichen Zusammenhänge gestützt werden kann und auch die heute verfügbaren archäologischen Quellen berücksichtigt. Im Schluss des ganzen Beitrags wird an den Anfang der Herrenburgen im Königreich Böhmen Jindřichův Hradec gesetzt, das seit 1220 schriftlich belegt ist. Rýzmburk und Lichnice sollten zu jener Gruppe von Herrenburgen gehören, die seit den 40er Jahren und dem Anfang der 50er Jahre des 13. Jh. belegt sind.

Der Burgbau gehörte selbstverständlich zu den aufwendigeren und damit auch nur langfristig erfüllbaren Aufgaben. Im Rahmen der Diskussion zur Burg Rýzmburk, die erstmals zum Jahr 1250 erwähnt wird, als auch zum ersten Mal *Borso de Rysenburch* als Zeuge auftritt, sollte auch der Maßstab erwähnt werden, in welchem die Burg in Dlouhá Loučka bei Moravská Třebová, offensichtlich durch denselben Boreš geplant wurde. Das, was von dieser Burg übrig blieb, ist ein deutlich modelliertes Terrain, das eine Aufteilung der Anlage auf zwei größere Bereiche zeigt: einen 78 x 40–57 m großen Burgkern und eine 102 m lange und 42–66 m breite Vorburg. Die angeführten Maße sind zweifellos mit jenen von Rýzmburk vergleichbar, der Innenraum beider befestigter Areale war jedoch ganz flach, ungegliedert und ohne sichtbare Mauerreste. Wir schließen daraus, dass zu Anfang des Baus dieser Burg Erdwälle errichtet wurden, die den Grundriss der geplanten Anlage widerspiegeln. Im Inneren konnte somit der Betrieb eingeleitet werden, übrigens war eben hier 1267 Boreš mit der wirtschaftlichen Absicherung des Augustiner-Klosters im nahegelegenen Krasikov befasst, welches er selbst gegründet hatte. Es scheint jedoch, dass diese großzügige Planung eine gemauerte Gestalt nie annahm. Aufgrund der Geländebeobachtungen dürfte hier bis zum Ende von Boreš Wirken, d.h. in den Jahren 1267 bis 1278, eine Bebauung ausschließlich aus Holz und Erde gedient haben, in der veränderten Lage nach 1278 ist der Bau der Burg dann nicht mehr fortgesetzt worden. Wir gehen davon aus, dass die Maße des zum Bau der Burg ausgesuchten Areals die Ambitionen des jeweiligen Geschlechts widerspiegeln.

In der Diskussion zu den Anfängen der sozialen Zusammenhänge der drei Burgen Jindřichův Hradec, Rýzmburk und Lichnice kommen wir mit Überlegungen zu einzelnen sachlichen Fragen nicht aus. Eine besonders bedeutende Rolle spielen unsere Ausgangsvorstellungen über die Beziehungen zwischen dem böhmischen Herrscher und dem Adel, und damit auch die Möglichkeiten des Adels als Bauherren. Die besagten drei Burgen stechen durch ihre Größe hervor, durch die sie tatsächlich auffallend den Königsburgen nahe stehen. Die Bilanz der bisherigen Diskussionen zeigt, dass eben diese Tatsache auf zweierlei Weise verstanden werden kann. Einen Ansatz sehen wir in der Baugestalt der Königsburgen als geschlossener Kategorie, die sich nicht einmal die wichtigsten Adelgeschlechter leisten konnten, andererseits können wir von einer *a priori* gegebenen und respektierten Latte absehen und die drei Burgen als Ausdruck der Ambitionen der bedeutendsten Geschlechter des Přemyslidenstaates ansehen. Im ersten Fall wird die (den *Typ Burg* bestimmende) Baugestalt betont, im zweiten unsere Interpretation auf die konkreten gesellschaftlichen Verhältnisse gestützt, über die wir aus den Schriftquellen informiert sind. Alle drei adeligen Bauherren, Jindřich von Hradec, Boreš von Rýzmburk und Smil von Lichtenburk, gehörten zu der absoluten Elite des böhmischen Adels. Wir haben gleichzeitig versucht, daran zu erinnern, dass die Stellung dieser adeligen Herren und ihrer Familien an der Gesellschaftspyramide viel tiefere Wurzeln hatte als die Stellung eines Ondřej von Říčany oder Tas von Vizmburk, die in eigener Person einen steilen gesellschaftlichen Aufstieg absolvieren mussten. Wir gehen davon aus, dass nichts dafür spricht, dass in Říčany oder auf Vizmburk ausgesprochen großzügige Adelsburgen entstanden, während die Geschlechter der Witigonen (Vítkovci), Hrabšicci oder die Herren von Ronow von der Gewinnung von Baustellen für Königsburgen abhängig waren, die sie aufgrund von Verdiensten oder durch gewaltsame Einnahme erwarben.

Deutsch von *Tomáš Mařík*

AKTUALITY

MEZINÁRODNÍ KONFERENCE O OCHRANĚ ARCHEOLOGICKÝCH PAMÁTEK „ILLEGAL ARCHAEOLOGY?“ V BERLÍNĚ

V souvislosti s neustále se zvyšujícím počtem případů rabování a ničení archeologických nálezů ve světě byla přičiněním německých kolegů svolána mezinárodní konference, která se zabývala hrozivou situací v této oblasti a současně se pokusila iniciovat kroky, které by měly napomoci nápravě dnešního neutěšeného stavu. Patrně z nedostatku podrobnějších informací byl jako jediný zástupce

z České republiky přítomen pouze autor tohoto sdělení. Protože také v České republice aktivity spojené s ničením a vykrádáním archeologických památek každoročně povážlivě narůstají, považuji za prospěšné seznámit odbornou veřejnost s textem rezoluce, která byla na závěr této konference přijata.

L. Jiráň

Berlin Resolution 2003 – Berlin, 25. 5. 2003

Participants of the international conference “Illegal Archaeology?” International Conference on Future Problems concerning the Illicit Traffic of Antiquities, May 23–25, 2003, in Berlin held on the occasion of the 15th anniversary of the Berlin Declaration (organised by the Antikensammlung of the Staatliche Museen Preußischer Kulturbesitz and sponsored by the Deutsche Forschungsgemeinschaft, UNESCO, the McDonald Institute in Cambridge, England, and the School of American Research in Santa Fe, New Mexico),

– expressing their consternation over the plunder of ancient sites and museums as well as the deliberate destruction of cultural heritage in connection with armed conflict like in Iraq, and their conviction of the importance of a general recognition by the museum community of the ICOM Code of Ethics (1986–2001);
– in accordance with the resolutions made at the conference “Eredità Contestata?”, at the Accademia Nazionale dei Lincei, Rome, April 29–30, 1991, and the conference “Art, Antiquity and the Law”, held at Rutgers State University in New Brunswick, New Jersey, October 30 – November 1, 1998; have agreed by majority upon the following resolution.

1) All states should ratify and implement the Hague Convention for the Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict (1954), and its two Protocols (1954, 1999), the UNESCO Convention on the Means of Prohibiting and Preventing the Illicit Import, Export and Transfer of Ownership of Cultural Property (1970), and the UNIDROIT Convention on Stolen or Illegally Exported Cultural Objects (1995);
2) To support the legal exchange and legal trade in archaeological objects, all objects offered on the market should carry a “pedigree” which should

Účastníci mezinárodní konference „*Ilegalní archeologie?*“ – *Mezinárodní konference o budoucích problémech nezákonného obchodování s archeologickými nálezky*, která se konala 23.–25. května 2003 v Berlíně u příležitosti 15. výročí Berlínské deklarace a kterou organizovala Antikensammlung der Staatliche Museen Preussischer Kulturbesitz a sponzorovali Deutsche Forschungsgemeinschaft, UNESCO, McDonald Institute v Cambridge, Anglie, a School of American Research v Santa Fe, New Mexico,
– vyjadřující své rozhořčení nad vykrádáním archeologických nálezů a muzeí, právě tak jako nad záměrným ničením kulturního dědictví v souvislosti s ozbrojeným konfliktem v Iráku, a své přesvědčení o důležitosti všeobecného uznání Etického kodexu ICOM (1986–2001) muzejní obcí,
– v souladu s rezolucemi přijatými na konferenci *Eredità Contestata?* v Accademia Nazionale dei Lincei v Římě (29.–30. dubna 1991) a na konferenci *Art, Antiquity and the Law* na Rutgers State University, New Brunswick, New Jersey (30. října – 1. listopadu 1998), se shodli na následující rezoluci:

1. Všechny státy by měly ratifikovat a dodržovat Haagskou konvenci o ochraně kulturního vlastnictví v případě ozbrojeného konfliktu (1954) a její dva protokoly (1954, 1999), konvenci UNESCO o způsobech zákazu a prevence nezákonného dovozu, vývozu a transferu kulturního vlastnictví (1970) a konvenci UNIDROIT o ukradených nebo ilegálně vyvážených kulturních předmětech (1995).

2. Na podporu legální výměny a legálního obchodu s archeologickými předměty by měly být všechny předměty nabízené na trhu vybaveny „rodokmenem“, který by poskytoval informace o jejich původu (lokality a datum archeologického výzkumu/ná-

provide information about its provenance (site and date of excavation/discovery, export permit from the country of origin), and ownership (previous and current owner(s), and be used and verified by scholars, art dealers, collectors, museum personnel.

3) With any loan (short or long term) of archaeological objects, the lending and the borrowing institutions should certify that they ensure adequate climatic conditions and security, and observe the ICOM Code of Ethics; more generally the principles embodied in the "Declaration of Rome 2002" should also be upheld.

4) All museums and each cultural heritage institution and professional should constantly inform the public about the destruction of cultural heritage caused by illicit excavation and raise public awareness of the need to protect such heritage to the same degree of public awareness reached for the protection of endangered species of animals and plants.

5) Efficient exchange of information should be encouraged between officials, public attorneys, police, customs, academics, scholars, dealers and collectors, and their training should be encouraged in the categories of illicit antiquities.

6) To call upon the Board of Trustees and the Director of each Museum to

i) formulate and then to make publicly known a specific acquisition policy in relation to antiquities, and specifically in relation to cultural property without documented provenance;

ii) apply their acquisition policy for antiquities to gifts and bequests as well as to purchases, and to apply the policy with equal force also for the acceptance of objects on loan or for conservation;

iii) frame their acquisition policy for antiquities so that the Museum will acquire only those objects which have documentation to show that they were excavated and known prior to 1970 or such earlier date as determined by the legislation of their country of origin.

7) To recommend that UNESCO elaborate a "Code of Ethics for Archaeologists".

8) To recommend, possibly in cooperation with the "Blue Shield", the establishment of an international association of archaeologists ("Archaeologists without frontiers"), whose activities would be made available in case of emergency.

9) To recognise the principle that a museum of last resort can be designated for each region or nation to serve as a legal destination for illicitly excavated antiquities found within the territory of that region or nation and only within such countries.

lezu, vývozní povolení ze země původu) a o jejich vlastnictví (dřívější a současný vlastník/vlastníci), a který by byl používán a verifikován vědci, obchodníky s uměním, sběrateli a muzejními pracovníky.

3. Zapůjčující a vypůjčující instituce by měly s každou, ať krátkodobou či dlouhodobou výpůjčkou archeologických předmětů potvrdit, že zaručí přiměřené klimatické podmínky a bezpečnost a že budou dodržovat Etický kodex ICOM; v obecné rovině by měly být též dodrženy principy obsažené v Římské deklaraci 2002.

4. Všechna muzea, instituce i odborníci zabývající se kulturním dědictvím by měli soustavně informovat veřejnost o ničení kulturního dědictví nezákonnými výkopy a podnítit povědomí veřejnosti o potřebě dosáhnout stejné úrovně ochrany tohoto dědictví, jaké bylo dosaženo v případě ochrany ohrožených druhů zvířat a rostlin.

5. Mezi úředníky, veřejností, policií, celníky, akademiky, vědci, obchodníky a sběrateli by měla být podpořena účinná výměna informací a také jejich školení o kategoriích nezákonně obchodovaných archeologických památek.

6. Vyzvat správní rady a ředitele všech muzeí, aby i) zformulovali a poté zveřejnili svou specifickou akviziční politiku ve vztahu k archeologickým památkám, zejména pokud jde o kulturní majetek, jehož původ není dokumentován;

ii) uplatňovali tutéž akviziční politiku na dary, odkazy i nákupy a aby ji stejně důrazně aplikovali také při vypůjčování předmětů nebo při přijímání předmětů ke konzervaci;

iii) koncipovali svou akviziční politiku týkající se archeologických památek tak, že muzeum bude získávat jen předměty vybavené dokumentací dokládající, že byly vykopány a známy před r. 1970 nebo dříve, tak jak to určuje legislativa země původu těchto předmětů.

7. Doporučit, aby UNESCO vypracovalo „Etický kodex pro archeology“.

8. Doporučit, aby byla zřízena, eventuálně ve spolupráci s neziskovou organizací Blue Shield, mezinárodní asociace archeologů („Archeologové bez hranic“), jejichž služeb by bylo možno v případě naléhavé potřeby využít.

9. Uznat zásadu, že pro každý region či národní teritorium má být určeno cílové muzeum, které by sloužilo jako zákonné místo uložení ilegálně vykopaných archeologických památek nalezených na území tohoto regionu nebo národního teritoria a které by se nacházelo výhradně na území příslušné země.

DNY PRAVĚKÝCH TECHNOLOGIÍ V ARCHEOPARKU V PRAZE-TROJI aneb JAK DÁL?

Ve dnech 28.–29. května se na romantické ostrožně, vypínající se nad Vltavou na západním okraji bohnického sídliště, opět uskutečnily dnes již tradiční *Dny pravěkých technologií*. Dalo by se říci, že tato akce vznikla před několika lety v podstatě jako „z nouze ctnost“. Tehdy se totiž jaksi samovolně přerušila činnost občanského sdružení RAO (Rekonstrukce archeologických objektů), které založila Ivana Pleinerová z Archeologického ústavu AV ČR v Praze, mimo jiné se záměrem vybudovat v hlavním městě centrum experimentální archeologie – dnes poměrně často diskutované metody vědního oboru archeologie a zároveň stále více využívané náplně početných, i laických aktivit. Ivana Pleinerová měla již předchozí zkušenost s výstavbou podobného areálu v Březně u Loun a pro své plány, jejichž hlavním cílem bylo vybudování archeoparku – archeologického muzea pod širým nebem, založeného na rekonstrukci podoby osady ze starší doby železné v autentické archeologické lokalitě „Na Farkách“ v Troji-Podhoří –, získala do sdružení řadu podporovatelů.

Zpočátku se poměrně dařilo naplňovat plánované představy. S velkou podporou Pražské botanické zahrady v Troji jakožto vlastníka zdejších pozemků a díky nesnadno získávaným grantovým prostředkům (např. z fondu Phare–NROS Nadace pro rozvoj občanské společnosti) vyrostla na zvolené ploše kůlová palisáda, dále jakási rekonstrukce kultovního okrsku, na kterém se ale kvůli zdejším podmínkám nikdy neuchytily opakovaně vysazené „posvátné“ duby, a působivá rekonstrukce vstupní brány do areálu. Poté měla být zahájena stavba replik zahloubených chat halštatského období, jež zde byly prokázány archeologickým výzkumem na přelomu 60. a 70. let minulého století.

Vedle potíží se zajišťováním finančních prostředků však záhy v realizaci projektu archeoparku vyvstal závažnější problém – vandalismus a zároveň nevyřešená ochrana tohoto prostoru. Nižší palisáda, postavená na hraně ostrožny směrem k řece, padla za obět omladině, která si našla zábavu v rozebírání zbudovaného ohrazení a svalování kůlů ze srázu k řece. Palisáda byla nějakou dobu znovu doplňována kůly, pracně vytahanými zpět na ostrožnu, nebo i novými, což ovšem představovalo další finanční zátěž (dlužno říci, že hlavně pro Pražskou botanickou zahradu). Z této situace pramenící určitá deziluze a beznadějnost perspektivy dokončení celého projektu vedly postupně k omezení a posléze ukončení veškerých aktivit občanského sdružení RAO.

Část bývalých pražských členů sdružení se v té době – jako nouzové řešení nastalé situace – rozhodla využít atraktivního prostředí areálu i jeho stávající podoby k popularizaci archeologie směrem k nejširší veřejnosti, zejména školní mládeži. Na konci 90. let zde tedy byly realizovány první *Dny pravěkých technologií* (tehdy ještě pod názvem *Dny v pravěku*), při nichž si návštěvníci sami zkoušeli předváděné replikace různých pravěkých činností. Šlo o jednoduché technologie, které nevyžadovaly větší investici finanční ani organizační.

Programová náplň těchto dnů se postupně ustálila na ukázkách výroby a výpalu pravěké keramiky, štípaní a vrtání kamene, textilní výroby (předení lnu a ovčí vlny, tkaní na vertikálním stavu a na destičkách – tzv. karetkách), dále drčení obilí na drtidlech a mletí na rotačním mlýnu. Pro tyto akce byly stavěny rekonstrukce jednodušších typů pecí pro výpal keramiky a pece chlebové, jejichž produkce (placky z právě připravené mouky) je mezi návštěvníky vždy velmi žádaná. V závislosti na době konání akce bylo do programu zařazeno rovněž barvení textilií pomocí aktuálně dostupných rostlin a přírodních barviv. A konečně skupina studentů archeologie z pražské FF UK zde zahájila pokusy s tavením bronzoviny v jednoduché otevřené výhni.

Zatímním vrcholem tohoto úsilí byla akce *Dva týdny pravěkých technologií v archeoparku v Praze-Troji*, pořádaná v rámci projektu „Praha – evropské město kultury roku 2000“. S finanční podporou společnosti, která v tom roce zorganizovala a zaštila bezpočet nejrůznějších akcí, se uskutečnil malý „festival experimentální archeologie“, rozdělený do dvou týdnů (jednoho jarního, druhého na sklonku léta roku 2000), s cílem umožnit přátelské pracovní setkání různých skupin i jednotlivců zabývajících se prezentací pravěkých technologií a jeho výsledky nabídnout nejširšímu okruhu návštěvníků. Vedle pražské skupiny (bývalých členů RAO) jako organizátorů se akce zúčastnili mimo jiné i dětský oddíl experimentální archeologie Mamuti, královéhradecká skupina vedená Radkem Tichým a zástupci společnosti Villa Nova Uhřetín v čele s Bohumírem Dragounem. Mezi doprovodné akce festivalu patřila výstava kresebných rekonstrukcí Libora Baláka „Moravský gravettien“ a hmatová výstava „Dotkněte se pravěku“. Premiéru tu měl film s pravěkou tématikou režiséra Martina Hanzlíčka „Úsvit génia“. Největší pozornost návštěvníků i zúčastněných pak bezesporu upoutali zahraniční hosté – experimentátoři s tavbou železné rudy z muzea pod širým nebem

Obr. 1. Dny pravěkých technologií „Na Farkách“. Malí návštěvníci se učí příst ovcí vlnu.

Obr. 2. Dny pravěkých technologií „Na Farkách“. Stanoviště vrtání kamene.

v nizozemském Eindhoven. Jakýmsi dozvukem obou týdnů pak bylo spuštění repliky monoxyly, který vznikl v jejich průběhu (nakonec ovšem s použitím moderních nástrojů a ohně), na hladinu Vltavy, na jaře následujícího roku.

V dalších letech probíhaly tyto akce nejméně jednou za rok, v omezeném rozsahu dvou až tří dnů. V souvislosti s tím také členové pražské skupiny založili na konci roku 2000 občanské sdružení *Experientia*, zaměřené na propojení vědního oboru archeologie se zájmem laické veřejnosti. Název sdružení byl odvozen od termínu *experience*, který byl uveden Zdeňkem Smetánkou v jeho kritickém textu v časopisu *Dějiny a současnost* v létě 2000, věnovaném problematice experimentální archeologie a její prezentace veřejnosti, a plně odpovídal představám členů budoucího sdružení o jeho smyslu a poslání. Od počátku všech již zmíněných aktivit bylo totiž zřejmé, že v jejich rámci nepůjde o provádění experimentu v oboru archeologie v pravém slova smyslu, neboť v takovém případě by efekt pro širokou veřejnost ztrácel na atraktivitě a patrně by byl vytěsňen přílišnou odborností. Smysl činnosti byl nasměrován spíše do oblasti popularizační a vzdělávací a prostřednictvím obou i výchovné. Cílem bylo umožnit účastníkům pořádaných akcí postupně poznávání projevů každodenní aktivity pravěkého člověka, zprostředkované replikacemi již dříve ověřených variant pracovních postupů, doplněnými odborným, avšak laické veřejnosti přístupným výkladem, popisujícím příslušnou aktivitu zároveň zařazenou do chronologického rámce pravěkého vývoje. A tak si nejprve novou praktickou zkušenost v rámci teoretické i praktické přípravy osvojovali členové sdružení, aby pak během pořáda-

ných akcí umožnili návštěvníkům učinit totéž. Co více mohlo tedy vyhovovat v názvu sdružení, než *experientia*, tedy zkušenost? Častokrát jsme v průběhu akcí byli svědky okamžiku poznání a pochopení podstaty jevu, aktivity či problému, a to účastníci prakticky všech věkových kategorií. Znovu a znovu se ukazovalo, jak důležitým doplňkem strohé a mnohdy pro žáky i studenty neatraktivní výuky dějepisu je živá prezentace obtížně popsateľných skutečností. Vysoká návštěvnost akcí a pozitivní ohlasy ze strany návštěvníků i reprezentantů nejrůznějších médií často překvapily i samotné organizátory. Snad největším překvapením, i když původně tajným přáním, se stal zájem studentů archeologie i jejich stále se zvyšující počet, účastný jak při organizaci, tak i při vlastním průběhu akcí. Nelze zapomenout ani na rostoucí okruh dobrovolníků z různých věkových skupin i profesních oborů, kteří jsou vždy organickou součástí realizačního týmu jednotlivých akcí.

Zhodnotíme-li dnes uplynulé období, nabízí se logicky otázka: Co a jak dál v tomto procesu spojení zájmu veřejnosti s prezentací výsledků vědního oboru? Zkušenosti z minulých let ukázaly, že i v naší veřejnosti existuje poptávka po tomto typu aktivit, jež nejspíše jako protiváha virtuálnímu, bezdotykovému světu, prezentovanému především médií všech druhů, mohou nabídnout něco „skutečného“, prostřednictvím vynaložení vlastního úsilí tzv. na vlastní kůži zažitého. Na tuto výzvu je nutné reagovat a vsířicným přístupem rozvinout široký potenciál, který v sobě skrývá, a to jak pro využití volného času, tak pro vzdělávání všech stupňů a rovněž i aplikaci a rozvoj experimentu v archeologii jako jedné z metod tohoto vědního oboru. Zároveň je dnes již

Obr. 3. Dny pravěkých technologií „Na Farkách“. Experimentátoři z Eindhovenu připravují bahenní rudu k tavbě.

Obr. 4. Dny pravěkých technologií „Na Farkách“. Pražští studenti archeologie při tavbě a odlévání bronzu.

naprosto zřejmé, že pro naplnění těchto možností při zachování určité potřebné úrovně činnosti je nutná trvalá základna, jejíž existence pomůže eliminovat základní organizační obtíže – z těch objektivních je to závislost na počasí, subjektivní reprezentuje nemožnost systematictější práce a shromáždění stálejšího okruhu realizátorů. V tomto směru není třeba vymýšlet nic nového, na příkladech především ze zahraničí vidíme, že tato cesta je dávno ověřená.

Archeologický skanzen, archeopark či muzeum pod širým nebem, ať už název bude jakýkoliv, v lokalitě „Na Farkách“ na pozemcích Pražské botanické zahrady v Troji je myšlenka od doby svého vzniku stále živá. V současné době se stala opět aktuální díky záměru Pražské botanické zahrady rozšířit postupně své expoziční plochy a dokončit naučnou stezku Podhořím. Z kontaktů Pražské botanické zahrady a občanského sdružení *Experientia* vzešel společný cíl vybudovat ve spolupráci a na podkladě ideového záměru I. Pleinerové archeologický skanzen, časově zasazený v souvislosti s historií místa do starší doby železné, a to jednak jako součást zmíněné naučné stezky, jednak jako další zařízení vhodně doplňující a rozšiřující nabídku rekreačně vzdělávacího využití klidové oblasti Trojské kotliny. Bude sestávat ze dvou částí. Prostor evokující ohrazené výšinné sídliště ze starší doby železné obsáhne několik polozemnic, přístřešky pro výrobní činnosti, zásobní jámy, keramické a chlebové pece a volné prostranství, to vše ohrazené palisádou s branou. Stavba replik obydlí a zahloubených výrobních zařízení se soustředí do míst, která byla na začátku 70. let minulého století již porušena archeologickým výzkumem (při sv. rohu plochy). Druhou část bude tvořit provozní zázemí, které bude situo-

váno mimo území archeologické památky. K pozitivům skanzenu bude jistě patřit dostatečná rozloha, rámeček přírodního prostředí, byt na okraji osídleného území, a zároveň kontakt s okolním městem a dobrou dostupnost.

Plán výstavby archeoparku je rozvržen do několika fází. Nejprve to bude vhodné uzavření dosud volně přístupné plochy a zajištění trvalé ostrahy, dále vybudování nezbytného provozního zázemí, mimo jiné s prostorami pro workshopy, přednášky a projekce s kapacitou minimálně jedné školní třídy, a posléze stavba jednotlivých replikovaných objektů v rámci ohrazeného výšinného sídliště. V úvahách je zahrnuto i nezbytné personální zajištění tohoto zařízení.

Myšlenka vybudování archeoparku jako unikátního zařízení v rámci Pražské botanické zahrady je výrazně interdisciplinární projekt, při jehož realizaci se spojí dva vědní obory – archeologie a botanika. Na jednom místě se tak propojí základní poslání Pražské botanické zahrady zprostředkovávat poznání rostlin (v tomto případě převážně užitkových), vývoje krajiny a vlivu člověka na ni s poznáváním dávné historie, a to formou, jež je díky experimentální archeologii pro veřejnost všech věkových kategorií velice atraktivní. V jeho programu a výchovně vzdělávací práci se tak mohou přirozeně prolínat témata z mnoha oborů, především archeologie, botaniky, ekologie. Široká škála aktivit z toho pramenících umožní návštěvníkům účastnit se v různých rovinách chodu archeoparku. Budoucí centrum bude možné využít též jako doplněk univerzitní výuky oboru archeologie. Vybrané semináře pro studenty mohou zajistit obohacení výuky o konkrétní, zkušenostní poznání dosud teoreticky přednášených jevů a ově-

ření průběhu technologických procesů nebo funkcí vybraných artefaktů v živé realitě, ovšem prezentované nikoli jako dogma, nýbrž jako nabídka prozatímně vědecky ověřené skutečnosti. V neposlední řadě může archeopark nabídnout prostor pro odborně vedené experimenty i sloužit jako místo k setkávání příznivců prehistorie a archeologie, zvláště té experimentální.

A tak na závěr určitého bilancování na téma *archeologie, experiment, zkušenost a laická veřejnost* nezbyvá než přát si, aby se zamýšlený záměr stal – byť v horizontu několika let – skutečností.

Miroslav Popelka – Miroslava Šmolíková
MiroslavPopelka@seznam.cz
m.smolikova@volny.cz

STRETNUTIE UNIVERZITNÝCH PEDAGÓGOV–ARCHEOLÓGOV

Stretnutie sa uskutočnilo 28. 5. 2003 v priestoroch Ústavu archeológie a muzeológie v Brne. Zúčastnili sa ho pedagógovia zo všetkých univerzít, kde sa prednáša archeológia a klasická archeológia z Českej aj Slovenskej republiky. Chýbali zástupcovia Prehistorického ústavu Karlovej univerzity a Katedry klasickej archeológie Trnavskej univerzity. Cieľom stretnutia bola výmena skúseností pri realizácii trojstupňového systému štúdia v duchu Boloňskej deklarácie (bakalárske, magisterské, doktorandské). Hovorilo sa však aj o širšie zameraných otázkach – od prijímacích pohovorov až po uplatnenie absolventov a financovanie vysokoškolskej vedy.

V ČR sa v súčasnosti už realizuje trojstupňové štúdium, v SR sa počíta s jeho zavedením od školského roku 2005/2006. Prijímacie pohovory existujú všade, ich systém je však rôzny – niekde len písomné, inde aj ústne, prípadne i tzv. talentové, niekde majú katedry vlastné testy, inde spolu s príbuznými odborníkmi. Badať tu trend otvorenia sa bakalárskeho stupňa pre väčšie množstvo poslucháčov a istej regulácie od magisterského stupňa. Na Slovensku sa v budúcnosti uvažuje o prijatí na štúdium bez skúšky, len na základe celoštátnej maturity.

Personálne vybavenie pracovísk sa pohybuje od 3 do 7 pedagógov, väčšinou však – hlavne v ČR – sa na výučbe zúčastňuje aj značný počet (do 20) externistov. Počet študentov na odboroch klasickej archeológie je 10–50, na „stredoeurópskej“ archeológii 35–200, podľa jednotlivých univerzít. Doktorantské štúdium je akreditované zatiaľ na 4 univerzi-

tách (Praha, Brno, Bratislava, Nitra). Špeciálne kurzy pre doktorantov sa nerealizujú, môžu si vyberať z celouniverzitnej ponuky.

Účastníci sa zaoberali otázkou študijnej literatúry – vytvorili sa dva názory: niektorí pedagógovia obhajovali potrebu základnej učebnice či skript k jednotlivým kurzom, iní ju odmietali. Všetci však konštatovali nedostatok vhodnej literatúry, resp. jej neprístupnosť pre väčší počet študentov. Niektoré univerzity to riešia zverejnením základných textov resp. obrázkov a tabuliek na internete či disketách, ktoré sú k dispozícii študentom. Elektronicky sú niekde (hlavne Plzeň a Brno) riešené aj všetky administratívne úkony – od zápisu na štúdium až po prihlasovanie na skúšky a štátnice.

Pri existujúcich počtoch študentov v súčasnosti sú isté problémy s povinnou praxou (2–3 počas celého štúdia) pre študentov. Jediné v Brne existujú výskumné základne pre školské výskumy. Ostatné univerzity to riešia buď rôznymi záchrannými akciami (Plzeň), príležitostnými školskými výskumami, či umiestňovaním poslucháčov na výskumy iných inštitúcií. Podobné problémy sú aj s uplatnením absolventov.

Pedagógovia z ČR sa kriticky vyjadrili k financovaniu vedy na základe tzv. koeficientov, ktoré znevýhodňujú spoločenské vedy. Na záver účastníci konštatovali užitočnosť stretnutia a navrhli jeho prípadné pravidelné opakovanie ku konkrétnym problémom.

Eduard Krekovič

VZPOMÍNKA NA MIROSLAVA BÁLKA (1946–2003)

Po dlhú ťažkú nemoc zemrel koncom června tohoto roku – ve veku nedožitých 57 let – jeden ze zakladateľů letecké archeologie na území bývalého Československa, moravský geodet a archeolog Miroslav Bálek. Jeho odchodem ztrácí naše odborná veřejnost vynikajícího specialistu v oboru leteckého průzkumu a fotografie pro potřeby studia dávnověké

krajiny a poznání topografie pravěkých, raně historických a středověkých památek. K největším úspěchům téměř dvacetiletého aktivního účinkování Miroslava Bálka na poli letecké archeologie patří objevy velkého počtu pravěkých sídelních areálů (obytné, pohřební, ceremoniální areály včetně neolitických rondelů a velkých ohrazení post-neolitického stáří),

Miroslav Bálek ve společnosti dvou předních postav evropské letecké archeologie K. St. Josepha a O. Braasche. Úplně vpravo tehdejší Bálkův pilot M. Minařík. Červen 1992, letiště Brno-Slatina.

stop po vojenských taženích římských legií na území severně dunajské hranice říše (pochodové tábory) a zaniklých středověkých vesnic a tvrzí. Působil především na teritoriu jižní Moravy, ale v posledních letech se jeho pozornost přesouvala i do dalších regionů moravsko-slezského území. Od druhé poloviny 90. let přednášel jako vůbec první v České republice univerzitní kurz dálkového průzkumu v archeologii (pro studenty MU), a postaral se tak významnou měrou o to, že se tento důležitý obor dostává do trvalého povědomí nastupující generace archeologů. Většinu svých významných objevů sám bezprostředně po jejich identifikaci geodeticky zaměřoval a nechal proměřovat geofyzikálně, výběrově byly některé z nich zkoumány archeologickým výkopem. Výsledky, jichž prostřednictvím nedestruktivních metod a doplňkových sondáží dosáhl, publikoval (často ve spolupráci s kolegy-specialisty) v řadě statí.

S Miroslavem jsem začal spolupracovat v roce 1992, kdy byl v Archeologickém ústavu AV ČR v Praze zahájen projekt leteckého průzkumu. Od samého počátku mi nezištně pomáhal se získáváním praktických zkušeností při práci v letadle i při následném zpracování získaných informací. Od té do-

by jsme spolu nalétali mnoho desítek hodin, a to jak při monitorování krajiny a prospekci na Moravě a v Čechách, tak také v zahraničí, konkrétně v Polsku. Tam jsme byli v roce 1997 pozváni úřadem generálního konzervátora k provedení průzkumu a fotografování východního Polska, resp. lubliňského vojvodství. Po dobu tří let (1998–2000) jsme také spolupracovali při přípravě a provádění výcvikových letů brněnských studentů, které se konaly na závěr jeho semestrálních kurzů letecké archeologie. V Miroslavovi jsem brzy našel nejen vynikajícího odborníka, ale také opravdového přítele.

Nezapomenutelným zážitkem se pro mne stalo naše společné dvoudenní putování po malebné krajině Pálavských vrchů a přilehlých oblastí jižní Moravy začátkem léta roku 2001. Navštívili jsme tehdy mnoho archeologicky významných míst a především mě Miroslav zavedl na místa, kde se mu podařilo identifikovat římské pochodové tábory. Podával mi podrobný výklad k jejich topografii a interpretoval svou představu o postupu římských vojenských sborů do této části antického barbarika. Chystali jsme se, že podobnou revizi topografie památek odhalených z letadla uskutečneme v blízké budoucnosti také v Čechách, ale k tomu již bohužel nedošlo.

Musím se také zmínit o síle a duševní vyrovnanosti, s níž vedl nerovný boj se zákeřnou chorobou. Byl jsem s ním v posledních měsících jeho života několikrát v osobním kontaktu, sešli jsme se asi třikrát v jeho oblíbené kavárně v centru starého Brna a naše setkání se vedla prakticky ve stejném duchu jako kdykoli dříve. Vyměňovali jsme si zkušenosti z posledních letů, diskutovali jsme nad leteckými

snímky, konzultovali jejich interpretaci a připravovali se na výuku v letním semestru. Fascinovalo mě, s jakou silou se svému osudu dokázal vzeprít a být svůj prakticky až do konce.

Všichni, kdo Miroslava Bálka znali, ztrácejí jeho odchodem nejen uznávaného kolegu, ale také příjemného a milého společníka a kamaráda. Čest jeho památce.

Martin Gojda

Bibliografie ing. Miroslava Bálka bude uveřejněna na stránkách „Pravěku 13/2003“.

ŽIVOTNÍ JUBILEUM JAROSLAVA TEJRALA

Se záviděníhodným entuziasmem, v plném nasazení duševním i fyzickým se dožívá 70 let doc. PhDr. Jaroslav Tejral, DrSc. – rodák z jihomoravských Valtic, kde jako druhý z dvojčat spatřil světlo světa dne 28. srpna roku 1933, a společně se svým bratrem tak přinesl dlouhou očekávanou radost do rodiny lékaře praktikujícího ve Valticích a posléze v Břeclavi. Jeho dětství, dospívání i vstup na profesionální dráhu však nebyly vůbec jednoduché. Na podzim roku 1938, kdy byla Břeclav anektována Němci, byla celá rodina nucena vystěhovat se. Útočiště našla na Vyškovsku, v obci Bošovice, v líbezném prostředí při západním okraji Ždánického lesa. Zde také Jaroslav v letech 1939–1945 navštěvoval obecní školu. V roce 1946 nastoupil na reálné gymnázium v Brně na Antonínské ulici, kde na jaře roku 1952 složil maturitu. Snad to byla historií a památkami prosycená krajina jeho dětství, snad v té době ještě nezdevastovaná bošovická tvrz, jež vnímavého žáka a studenta přivedly k hlubokému zájmu o historii a zpočátku i o středověká opevněná sídla. Proto již v roce 1953 začal fakultativně navštěvovat vybrané přednášky na Filozofické fakultě UJEP v Brně, avšak vstup na univerzitu se mu z kádrových důvodů nezdařil. Krátkou dobu proto působil jako dělník na výzkumech Archeologického ústavu ČSAV v Brně, brzy však musel nastoupit základní vojenskou službu u tehdejších PTP (pomocných technických praporů), nejprve na východním Slovensku v Podolinci, později v Rajhradě u Brna. I za těchto nepříznivých okolností usiloval o přijetí na studium archeologie, což se mu skutečně později podařilo. Již za studií jej přitahovala problematika doby římské, vyjádřená i v zaměření jeho diplomové práce „Morava ve starší době římské“, a toto směřování se mu stalo osudným pro celou další odbornou kariéru; nutno říci, že zcela jednoznačně ku prospěchu studované periody a české archeologie jako celku.

V závěru roku 1959 nastoupil opět jako dělník a zanedlouho poté jako odborný asistent do Archeologického ústavu v Brně. Po několika letech strávených na mikulčické základně, kde se účastnil rozsáhlých odkrytů velkomoravských církevních staveb (6. až 10. kostel) byl v polovině 60. let převeden na brněnské pracoviště. Zde se konečně mohl plně věnovat svému období a postupně se začal zabývat těmi vědeckými problémy, které u nás doposud nebyly řešeny, anebo stály na okraji zájmu odborné veřejnosti, tzn. otázkami doby římské a stěhování národů v širším středoevropském kontextu. V průběhu 60.–90. let tak publikoval řadu studií a monografií, z nichž mnohé nalezly kladný ohlas jak v domácí, tak zahraniční literatuře (zvláště rakouské, německé, polské a v poslední době i francouzské a ruské) a jsou hodnoceny jako nesporný přínos pro poznání fundamentálních otázek dějinného vývoje v oblastech severně od středního Dunaje.

V souvislosti se sledovanou tematikou Jaroslav Tejral systematicky rozvinul i archeologický výzkum dosud jediného antického objektu na území České republiky – římského opevnění z 2. stol. n. l. nedařleko zaniklé obce Mušov –, jenž přinesl v řadě případů překvapivé a nečekané výsledky. K zásluhám jubilentovým nesporně patří rovněž navázání (zvláště od 90. let) úzké spolupráce s předními zahraničními vědeckými institucemi řešícími stejné či obdobné problémy. Vysoké renomé v zainteresovaných kruzích jej přivedlo také k účasti na významných mezinárodních výstavách, kdy byla nezfídka uplatněna jeho koncepce vidění studované problematiky („Germanen, Hunnen und Awaren“ – Norimberk 1987, Frankfurt 1988, „Die Langobarden“ – Hamburk 1988, „L'or des princes barbares“ – Paříž 2000–2001, Mannheim 2001 ad.).

Pominout nelze ani činnost Jaroslava Tejrала ve funkci ředitele brněnského archeologického ústavu (1990–1998), jež zejména v době překotných změn

a v kontextu s tím i výrazné redukce jednotlivých ústavů Akademie věd představovala jistý stabilizující prvek, projevující se zejména ve vypracování nové vědecko-výzkumné koncepce instituce, v podstatě platné do současnosti. Součástí koncepce bylo i navázání těsných pracovních kontaktů s vysokými školami (UK v Praze, MU v Brně, SU v Opavě) a stejně tak se zahraničními partnery, zajištěné dvoustrannými dohodami a smlouvami. V rámci této kooperace probíhalo i jeho pedagogické působení, týkající se převážně základů římské limitní archeologie.

Daly by se jistě vyzdvihnout mnohé další aktivity, připomeňme jen, že jeho hlubokému a ryzímu badatelství se dostalo ocenění také v mezinárodním měřítku, když byl jmenován dopisujícím členem Německého archeologického ústavu, řádným členem Rakouského archeologického ústavu, dopisujícím členem Rakouské akademie věd, čestným členem Polské archeologické společnosti etc. Kromě toho je

členem stálé rady Unie věd prehistorických a protohistorických za Českou republiku, předsedou Českého komitétu archeologického a předsedou vědecké rady brněnského archeologického ústavu.

Jaroslav Tejral patří bezesporu k našim nejpłodnějším badatelům, a to nejen kvantitou svých výstupů, ale především jejich kvalitou. Jeho zápal pro věc je imponující, ale i inspirující. Je stále schopen vytyčovat nové cíle, uvážlivě volit prostředky (metodu) a cesty k jejich dosažení; je otevřený nejnovějším trendům, ba co více, je schopen je vstřebat a přijmout či naopak modifikovat, anebo seriózně a někdy i vášnivě s nimi polemizovat.

Přejme mu, ať mu jeho pracovní nasazení vydrží ještě dlouhá léta, ať mu stále slouží zdraví a ať mu i nadále všední dny prosvětluje radost z jeho malého synka.

Ad multos annos

PK

Bibliografie prací doc. PhDr. Jaroslava Tejrala, DrSc.

Kandidátská disertace:

1. Problémy Moravy v mladší době římské. Archeologický ústav ČSAV Brno 1972, 650 str., 203 tab.

Doktorská disertace:

2. Morava na sklonku antiky. Archeologický ústav ČSAV Brno 1983, 253 str., 105 obr., 48 tab.

Knižní publikace:

3. Mähren im 5. Jahrhundert. Die Stellung des Grabes XXXII aus Smolín im Rahmen der donauländischen Entwicklung zu Beginn der Völkerwanderungszeit. Studie Archeologického ústavu ČSAV v Brně I/3. Praha 1973.
4. Völkerwanderungszeitliches Gräberfeld bei Vyškov (Mähren). Studie Archeologického ústavu ČSAV v Brně II/2. Praha 1974.
5. Die Probleme der späten römischen Kaiserzeit in Mähren. Studie Archeologického ústavu ČSAV v Brně III/2. Praha 1975.
6. Grundzüge der Völkerwanderungszeit in Mähren. Studie Archeologického ústavu ČSAV v Brně IV/2. Praha 1976.
7. Morava na sklonku antiky — Mähren an der Neige der Antike. Monumenta Archaeologica 19. Praha 1982.

Spoluautorství na publikacích:

8. Tabula Imperii Romani. Castra Regina, Vindobona, Carnuntum. Blatt M-33. Praha 1986 (et P. Oliva, J. Burian, Z. Nemeškalová-Jiroudková).
9. Germanen, Hunnen und Awaren. Schätze der Völkerwanderungszeit. Nürnberg 1987, 351–382 (et B. Arrhenius, I. Bóna, K. Dietz et al.).
10. Die Langobarden. Von der Unterelbe nach Italien. Neumünster 1988, 39–54, 180–187, 194–202, 206–208, 216, 220–222, 226–230 (et R. Busch, W. Thieme, H. Keiling et al.).
11. Na hranicích impéria. Za dob velkého neklidu — An der Grenze des Imperium. Zu Zeiten der großen Unruhe. In: V. Podborský et al., Právěké dějiny Moravy — Die Vorgeschichte Mährens. Vlastivěda moravská. Země a lid. Nová řada 3, Brno 1993, 424–503.
12. Das Gold der Barbarenfürsten. Schätze aus Prunkgräbern des 5. Jahrhunderts n. Chr. zwischen Kaukasus und Gallien. Mannheim 2001, 17–22, 38–44, 67–70 (et U. Koch, P. Périn, F. Vallet et al.).
13. Das germanische Königsgrab von Mušov in Mähren 1–3. Monographien RGZM 55, 1–3. Mainz 2002, 73–95, 141–188, 501–513, 526–536 (et J. Peška, C. v. Carnap-Bornheim, E. Droberjar, J. Ilkjær, E. Künzl et al.).

Studie:

14. K otázce importu bronzových nádob na Moravu ve starší době římské — Zur Frage der frühkaiserzeitlichen importierten Bronzegefäße in Mähren, *Památky archeologické* 58, 1967, 81–134.
15. K otázce postavení Moravy v době kolem přelomu letopočtu — Zur Frage der Stellung Mährens um die Zeitrechnungswende, *Památky archeologické* 59, 1968, 488–518.
16. Zur Chronologie der älteren römischen Kaiserzeit im Lichte mährischer und westslowakischer Bodenfunde, *Zborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského – Musaica* 20, 1969, 27–60.
17. K interpretaci severovýchodních prvků v hmotné kultuře moravské oblasti na sklonku starší doby římské — Zur Interpretation der nordöstlichen Elemente in der materiellen Kultur des mährischen Raumes am Ende der älteren römischen Kaiserzeit, *Památky archeologické* 61, 1970, 184–215.
18. Markomanské války a otázka římského dovozu na Moravu v období po Kommodově míru — Die Markomannenkriege und die römischen Importe der jüngeren römischen Kaiserzeit in Mähren, *Archeologické rozhledy* 22, 1970, 389–411.
19. Počátky doby římské na Moravě z hlediska hrobových nálezů — Die Anfänge der römischen Kaiserzeit vom Gesichtspunkt der Grabfunde. In: *Študijné zvesti Archeologického ústavu Slovenskej akadémie vied* 18, Nitra 1970, 107–192.
20. Příspěvek k datování moravských hrobových nálezů ze sklonku starší a počátku mladší doby římské — Beitrag zur Datierung mährischer Grabfunde aus dem Ende der älteren und dem Beginn der jüngeren Kaiserzeit, *Slovenská archeológia* 19, 1971, 27–93.
21. Die donauländische Variante der Drehscheibenkeramik mit eingeglätteter Verzierung in Mähren und ihre Beziehung zur Tschernjachower Kultur. In: *Vznik a počátky Slovanů* 7, Praha 1972, 77–139.
22. Kostrové hroby z Mistřina, Polkovic, Šlapanic a Tasova a jejich postavení v rámci moravského stěhováním národů — Die Skelettgräber aus Mistřín, Polkovice, Šlapanice und Tasov und ihre Stellung in Rahmen der mährischen Völkerwanderungszeit, *Památky archeologické* 64, 1973, 301–339.
23. K langobardskému odkazu v archeologických pramenech na území Československa — Zum langobardischen Nachlaß in archäologischen Quellen aus dem Gebiet der Tschechoslowakei, *Slovenská archeológia* 23, 1975, 379–446.
24. Die älteste Phase der germanischen Besiedlung zwischen Donau und March. In: *Ausklang der Latène-Zivilisation und Anfänge der germanischen Besiedlung im mittleren Donaugebiet*, Bratislava 1977, 307–342.
25. Mähren und die Markomannenkriege, *Slovenská archeológia* 31, 1983, 85–120.
26. Naše země a římské Podunají na počátku doby stěhování národů — Unsere Länder und der römische Donauraum zu Beginn der Völkerwanderungszeit, *Památky archeologické* 76, 1985, 308–397.
27. Spätromische und völkerwanderungszeitliche Drehscheibenkeramik in Mähren, *Archaeologia Austriaca* 69, 1985, 105–145.
28. Fremde Einflüsse und kulturelle Veränderungen nördlich der mittleren Donau zu Beginn der Völkerwanderungszeit. In: *Peregrinatio Gothica*. *Archaeologia Baltica* 7, Łódź 1986, 175–238.
29. Zur Chronologie und Deutung der südöstlichen Kulturelemente in der frühen Völkerwanderungszeit Mitteleuropas. In: *Die Völkerwanderungszeit im Karpatenbecken*. *Anzeiger des Germanischen Nationalmuseums*, Berlin 1987, 11–46.
30. Zur Chronologie der frühen Völkerwanderungszeit im mittleren Donauraum, *Archaeologia Austriaca* 72, 1988, 223–304.
31. Archäologischer Beitrag zur Erkenntnis der völkerwanderungszeitlichen Ethnostrukturen nördlich der mittleren Donau. In: *Typen der Ethnogenese unter besonderer Berücksichtigung der Bayern* 2, Wien 1990, 9–87.
32. K chronologii spon z langobardských pohřebišť v Podunají — Zur Chronologie der langobardischen Fibeln aus dem Donaugebiet. In: *Pravěké a slovanské osídlení Moravy*. *Sborník k 80. narozeninám Josefa Poulíka*, Brno 1990, 231–251.
33. Einige Bemerkungen zur Chronologie der späten römischen Kaiserzeit in Mitteleuropa. In: *Probleme der relativen und absoluten Chronologie ab Latènezeit bis zum Frühmittelalter*. *Materialien des III. Internationalen Symposiums Grundprobleme der frühgeschichtlichen Entwicklung im nördlichen Mitteldonaugebiet*, Kraków 1992, 227–248.
34. Die Probleme der römisch-germanischen Beziehungen unter Berücksichtigung der neuen Forschungsergebnisse im niederösterreichisch-südmährischen Thayaflußgebiet, *Bericht der Römisch-Germanischen Kommission* 73, 1992, 377–468.

35. Die archäologischen Zeugnisse der Markomannenkriege in Mähren – Probleme der Chronologie und historischen Interpretation. In: H. Friesinger – J. Tejral – A. Stuppner Hrsg., *Markomannenkriege – Ursachen und Wirkungen*. Spisy Archeologického ústavu AV ČR Brno 1, Brno 1994, 299–324.
36. New Contribution to the Research on Roman Military Disposition North of the Middle Danube, *Eirene* 30, 1994, 23–54.
37. Römische und germanische Militärausrüstungen der antoninischen Periode im Licht norddanubischer Funde. In: C. v. Carnap-Bornheim Hrsg., *Beiträge zu römischer und barbarischer Bewaffnung in den vier ersten nachchristlichen Jahrhunderten*. Marburger Kolloquium, Lublin – Marburg 1994, 27–59.
38. Zur Frage der frühesten elbgermanischen Machtzentren nördlich der mittleren Donau am Beispiel des römischen Importes. In: J. Tejral – K. Pieta – J. Rajtár Hrsg., *Kelten, Germanen, Römer im Mitteldonauebiet vom Ausklang der Latène-Zivilisation bis zum 2. Jahrhundert*. Spisy Archeologického ústavu AV ČR Brno 3, Brno 1995, 205–246.
39. Les fédérés de l'Empire et la formation des royaumes barbares dans la région du Danube moyen à la lumière des données archéologiques, *Antiquités Nationales* 29, 1997, 137–166.
40. Neue Aspekte der frühvölkerwanderungszeitlichen Chronologie im Mitteldonauebiet. In: J. Tejral – H. Friesinger – M. Kazanski Hrsg., *Neue Beiträge zur Erforschung der Spätantike im mittleren Donauebiet*. Spisy Archeologického ústavu AV ČR Brno 8, Brno 1997, 321–392.
41. The Amber Route and the roman military campaigns north of the Middle Danube Area during the first two centuries A. D. In: Jantarová stezka. *Peregrinatio Gothica*. Suppl. ad *Acta Musei Moraviae – Scien. soc.* 82, 1997, Brno 1998, 111–136.
42. Archäologisch-kulturelle Entwicklung im norddanubischen Raum am Ende der Spätantike und am Anfang der Völkerwanderungszeit. In: J. Tejral – Ch. Pilet – M. Kazanski Hrsg., *L'Occident romain et l'Europe centrale au début de l'époque des Grandes Migrations*. Spisy Archeologického ústavu AV ČR Brno 13, Brno 1999, 206–271.
43. New Aspects of the Roman-Germanic Confrontation on the Middle Danube until the Marcomannic Wars. In: N. Gudea Hrsg., *Proceedings of the XVIIth International Congress of Roman Frontier Studies*. Roman Frontier Studies XVII/1997, Zaľau 1999, 829–851.
44. Die spätantiken militärischen Eliten beiderseits der norisch-pannonischen Grenze aus der Sicht der Grabfunde. In: T. Fischer – G. Precht – J. Tejral Hrsg., *Germanen beiderseits des spätantiken Limes*. Spisy Archeologického ústavu AV ČR Brno 14, Brno 1999, 217–292.
45. Die Völkerwanderungen des 2. und 3. Jh.s und ihr Niederschlag im archäologischen Befund des Mitteldonauebietes. In: J. Tejral Hrsg., *Das mitteleuropäische Barbaricum und die Krise des römischen Weltreiches im 3. Jahrhundert*. Spisy Archeologického ústavu AV ČR Brno 12, Brno 1999, 137–213.
46. Zum Stand der archäologischen Forschung über den römischen militärischen Eingriff in Gebieten nördlich der Donau. In: *Přehled výzkumů* 39 1995–1996, Brno 1999, 81–164.
47. The Problem of the Primary Acculturation at the Beginning of the Migration Period. In: T. Grabarczyk – M. Mączyńska Hrsg., *Die spätrömische Kaiserzeit in Mittel- und Osteuropa*, Łódź 2000, 5–31.
48. Die germanische Silberfibeln von Mušov und ihr archäologisch-historisches Umfeld, *Slovenská archeológia* 49, 2001, 203–247.
49. Beiträge zur Chronologie des langobardischen Fundstoffes nördlich der mittleren Donau. In: J. Tejral Hrsg., *Probleme der frühen Merowingerzeit im Mitteldonauebiet*. Spisy Archeologického ústavu AV ČR Brno 19, Brno 2002, 313–358.
50. Doba římská v oblasti vodního díla. In: S. Stuchlík ed., *Oblast vodního díla Nové Mlýny od pravěku do středověku*. Spisy Archeologického ústavu AV ČR Brno 20, Brno 2002, 355–364.
51. Kriegergräber aus dem 5. Jh. n. Chr. in Prostějov-Držovice. In: J. Tejral Hrsg., *Probleme der frühen Merowingerzeit im Mitteldonauebiet*. Spisy Archeologického ústavu AV ČR Brno 19, Brno 2002, 99–124 (et. Z. Čížmář).
52. Neue Erkenntnisse zur Frage der donauländisch-ostgermanischen Krieger- beziehungsweise Männergräber des 5. Jahrhunderts, *Fundberichte aus Österreich* 41, 2002 (2003), 496–525.
53. Zur Frage der germanisch-sarmatischen kulturellen Beziehungen an der Wende von der älteren zur jüngeren Kaiserzeit. In: C. v. Carnap-Bornheim Hrsg., *Kontakt – Kooperation – Konflikt. Germanen und Sarmaten zwischen dem 1. und dem 4. Jahrhundert nach Christus*. Internationale Kolloquium des Vorgesch. Seminars der Philipps-Universität Marburg. Schriften des Archäologischen Landesmuseums Ergänzungsreihe 1. Veröffentlichungen des Vorgesch. Seminars 13, Neumünster 2003, 239–301.

Články:

54. Průzkum podolského sídliště u Velatic, okr. Brno — Feldbegehung auf der Podoler-Siedlung bei Velatic. In: Přehled výzkumů 1959, Brno 1960, 161.
55. Sídliště z doby římské z Lanžhota, okr. Břeclav — Eine Siedlung aus der römischen Kaiserzeit bei Lanžhot. In: Přehled výzkumů 1959, Brno 1960, 171.
56. Sídliště z doby stěhování národů v Lovčičkách u Slavkova — Eine Siedlung aus der Völkerwanderungszeit in Lovčičky bei Slavkov. In: Přehled výzkumů 1959, Brno 1960, 98.
57. Sídlištní objekt z mladší doby římské v Prosiměřicích, okr. Znojmo — Ein Siedlungsobjekt aus der jüngeren Kaiserzeit in Prosiměřice, Bez. Znojmo. In: Přehled výzkumů 1959, Brno 1960, 87–93.
58. Zachraňovací výzkum na sídlišti z doby římské v Hrádku — Rettungsgrabung auf einer kaiserzeitlichen Siedlung in Hrádek. In: Přehled výzkumů 1959, Brno 1960, 81–82.
59. Žárové hroby starší doby římské ze Žarošic — Brandgräber aus der älteren Kaiserzeit aus Žarošice — Bezirk Hodonín, Pravěk východní Moravy 2, 1961, 110–120.
60. Obytný objekt z počátku doby stěhování národů v Lovčičkách u Vyškova — Ein Wohnungsobjekt aus dem Beginn der Völkerwanderungszeit in Lovčičky bei Vyškov, Památky archeologické 55, 1964, 363–369 (et J. Ondráček).
61. Sídliště ze střední a mladší doby hradištní na katastru obce Lužice u Hodonína — Siedlung aus der mittleren und jüngeren Burgwallzeit im Kataster der Gemeinde Lužice, Bez. Hodonín. In: Přehled výzkumů 1963, Brno 1964, 61–62.
62. Habitat de l'époque des migrations à Lovčičky (Moravie). In: Investigations archéologiques en Tchécoslovaquie, Prague 1966, 211–212.
63. Hrob ze stěhování národů v Otnicích, okr. Vyškov — Ein Grab aus der Völkerwanderungszeit in Otnice, Bez. Vyškov. In: Přehled výzkumů 1966, Brno 1967, 41.
64. Nové nálezy na římsko-barbarském sídlišti u Lanžhota, okr. Břeclav — Neue Funde von der römisch-barbarischen Siedlung bei Lanžhot, Bez. Břeclav. In: Přehled výzkumů 1966, Brno 1967, 39.
65. Nové sběry střepového materiálu na sídlišti u Lužic, okr. Hodonín — Neue Lesefunde von Scherbenmaterial auf der Siedlung bei Lužice, Bez. Hodonín. In: Přehled výzkumů 1966, Brno 1967, 40.
66. Keramické nálezy z doby římské v Hraběticích, okr. Znojmo — Kaiserzeitliche Keramikfunde in Hrabětice, Bez. Znojmo. In: Přehled výzkumů 1967, Brno 1968, 58.
67. Nový sídlištní objekt z doby stěhování národů v Lovčičkách, okr. Vyškov — Ein neuentdecktes Siedlungsobjekt aus der Völkerwanderungszeit in Lovčičky, Bez. Vyškov. In: Přehled výzkumů 1967, Brno 1968, 60.
68. Keramické nálezy z doby římské v Hraběticích, okr. Znojmo — Kaiserzeitliche Keramikfunde aus Hrabětice, Kr. Znojmo, Archeologické rozhledy 21, 1969, 525–534.
69. Kostrový hrob z doby stěhování národů v Dambořicích, okr. Hodonín — Ein Skelettgrab der Völkerwanderungszeit in Dambořice, Bez. Hodonín. In: Přehled výzkumů 1968, Brno 1970, 38.
70. Nález sídlištního objektu z pozdní doby římské v Lanžhotě, okr. Břeclav — Fund eines spätrömischen Siedlungsobjekt in Lanžhot, Bez. Břeclav. In: Přehled výzkumů 1968, Brno 1970, 36–37.
71. Nové nálezy na sídlišti z doby stěhování národů v Lovčičkách, okr. Vyškov — Neue Funde aus der Völkerwanderungszeit von Lovčičky, Bez. Vyškov. In: Přehled výzkumů 1968, Brno 1970, 39.
72. Sídlištní objekt z Ladané, okr. Břeclav — Ein Siedlungsobjekt in Ladaná, Bez. Břeclav. In: Přehled výzkumů 1968, Brno 1970, 36.
73. Dva nové objekty na sídlišti z doby římské u Ladané, okr. Břeclav — Zwei neue Objekte in der kaiserzeitlichen Siedlung bei Ladaná, Bez. Břeclav. In: Přehled výzkumů 1969, Brno 1971, 19–20.
74. Pozdní doba římská a stěhování národů na Moravě — Die Spätkaiserzeit und die Völkerwanderungszeit in Mähren. In: Archeologické studijní materiály 10/1, Praha 1972, 183–196, 234–235.
75. Die Probleme Mährens in der jüngeren römischen Kaiserzeit (Thesen der Kandidatendissertation). In: Přehled výzkumů 1972, Brno 1973, 9–12.
76. Další výzkumy na sídlišti z doby římské v Ladané, okr. Břeclav — Weitere Grabung auf der Siedlung aus der römischen Kaiserzeit in Ladaná, Bez. Břeclav. In: Přehled výzkumů 1973, Brno 1974, 53–54.
77. K některým problémům římského importu na Moravu — Zu einigen Problemen des römischen Imports nach Mähren. In: Římské importy, Praha 1974, 76–93, 124–125.
78. Nález zahlobené chaty z doby stěhování národů v Lovčičkách, okr. Vyškov — Fund einer Erdhütte aus der Völkerwanderungszeit in Lovčičky, Bez. Vyškov. In: Přehled výzkumů 1973, Brno 1974, 54–55.

79. Společensko-ekonomický rozvoj Slovanů od 6. do konce 9. století — Gesellschaftlich-ökonomische Entwicklung der Slawen seit dem 6. bis dem 9. Jh., Bulletin Československé akademie věd II 7/8, 1974, 16.
80. Siedlungsobjekt aus der Völkerwanderungszeit in Drslavice. In: Přehled výzkumů 1974, Brno 1975, 41–42.
81. Symposium „Die sozial-ökonomische Entfaltung der Slawen vom 6. Jahrhundert bis zum Ende des 9. Jahrhunderts“, Mikulčice 26.–30. August 1974. In: Přehled výzkumů 1974, Brno 1975, 96–97.
82. Vorbericht über die Ergebnisse der einundzwanzigsten Grabungssaison in Mikulčice, Bez. Hodonín. In: Přehled výzkumů 1974, Brno 1975, 46.
83. Abriss der Entwicklung in Mähren während der Völkerwanderungszeit, *Alt-Thüringen* 14, 1977, 244–257.
84. Kostrové hroby z protoúnětického období v Otnicích, okr. Vyškov — Körpergräber der Protoúněticer Kultur in Otnice, Bez. Vyškov. In: Přehled výzkumů 1975, Brno 1977, 16.
85. Zachraňovací výzkum v písečniku u obce Ladná, okr. Břeclav — Rettungsgrabung in der Sandgrube bei der Gemeinde Ladná, Bez. Břeclav. In: Přehled výzkumů 1975, Brno 1977, 43–44.
86. Nové výzkumy na římské stanici v Mušově, okr. Břeclav — Neue Grabungen auf der römischen Station in Mušov, Bez. Břeclav. In: Přehled výzkumů 1976, Brno 1978, 48–49.
87. Einige Probleme der Völkerwanderungszeit nördlich der mittleren Donau. In: *Völker an der mittleren und unteren Donau im fünften und zechsten Jahrhundert*, Symposium Zwettl 1978, Wien 1980, 143–151.
88. K otázce doby stěhování národů a počátků slovanského osídlení na Moravě — Zum Problem der Völkerwanderungszeit und den Anfängen der slawischen Besiedlung. In: *Zborník referátov IV. medzinárodného kongresu slovanskej archeológie*, Nitra 1980, 177–182.
89. Nové nálezy z doby římské v Brodě nad Dyjí — New finds of the Roman period at Brod nad Dyjí, *Archeologické rozhledy* 32, 1980, 394–412 (et D. Jelínková).
90. Předstihové a záchranné výzkumy na vodním díle Nové Mlýny, stavba 1: Mušov a okolí — Vorsprungs- und Rettungsgrabung auf dem Wasserwerk Nové Mlýny, Bau 1: Mušov und Umgebung. In: *Současné úkoly československé archeologie. Konference Valtice 1978*, Praha 1981, 174–180 (et D. Jelínková).
91. Neue Erkenntnisse zum römischen Stützpunkt am Burgstall bei Mušov in Südmähren, *Archeologické rozhledy* 38, 1986, 395–410.
92. Bericht über die Eröffnung der Grabung römischer Bauobjekte bei der ehemaligen Gemeinde Mušov, Bez. Břeclav. In: Přehled výzkumů 1984, Brno 1987, 34–35.
93. Die Ergebnisse der Grabungssaison auf der römischen Station bei Mušov im Jahre 1985, Bez. Břeclav. In: Přehled výzkumů 1985, Brno 1987, 34–35.
94. Grabungsergebnisse am „Burgstall“ bei Mušov im Jahre 1986, Bez. Břeclav. In: Přehled výzkumů 1986, Brno 1989, 44–46.
95. K otázce pozdně římských sídlišť „zlechovského typu“ — Zur Frage der spätkaiserzeitlichen Siedlungen des „Zlechover Types“, *Časopis Moravského muzea – vědy společenské* 74, 1989, 77–88.
96. Bohatý knížecí hrob z doby římské u Mušova — Reiches Fürstengrab aus der römischen Kaiserzeit bei Mušov. Vorbericht, *Archeologické rozhledy* 42, 1990, 548–563 (et J. Peška).
97. Bohatý knížecí hrob z doby římské u Mušova a jeho vztahy k okolnímu světu — Das aufwendige Fürstengrab aus der Kaiserzeit bei Mušov und seine Beziehungen zur umliegenden Welt. In: *20. Mikulovské symposium*, Brno 1990, 171–180.
98. Ergebnisse der Erforschung römischer Objekte auf „Hradiště“ (Burgstall) bei Mušov im Jahre 1987, Bez. Břeclav. In: Přehled výzkumů 1987, Brno 1990, 44–45.
99. Vorgeschobener Militärstützpunkt der 10. Legion in Mušov, Bez. Břeclav, ehem. Bez. Mikulov. In: *Akten des 14. Internationalen Limeskongresses 1986 in Carnuntum*. RLÖ 36/2, Wien 1990, 789–795.
100. Die archäologischen Zeugnisse der römisch-germanischen Beziehungen im Gebiet der mittleren Donau bis zu den Markomannenkriegen. In: J. Peška Hrsg., *Die Königsgruft von Mušov. Germanen und Römer nördlich der mittleren Donau in den ersten zwei nachchristlichen Jahrhunderten*, Mikulov 1991, 7–16.
101. Versuch der historisch-kulturellen Auswertung des „Königsgrabes“ von Mušov. In: J. Peška Hrsg., *Die Königsgruft von Mušov. Germanen und Römer nördlich der mittleren Donau in den ersten zwei nachchristlichen Jahrhunderten*, Mikulov 1991, 53–64.
102. The Roman political and military impact on the Germanic society in the Roman period north of the Danube. In: *Institute of Archaeology Brno. Research projects*, Brno 1991, 12–16.

103. The birth of Central European Nations and their culture. In: Institute of Archaeology Brno. Research projects, Brno 1991, 17–19.
104. Činnost a koncepce Archeologického ústavu ČSAV v Brně pro příští období, *Pravěk* NR 1, 1991, Brno 1992, 12–15.
105. Znaczenie szlaku bursztynowego w okresie rzymskim i w okresie wędrówek ludów — Die Bedeutung der Bernsteinstraße in der Kaiser- und Völkerwanderungszeit. In: Szlak bursztynowy. Biblioteka Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi 27, Łódź 1992, 34–56.
106. Erforschung der römischen Höhenbefestigung am Mušov-Burgstall im Jahre 1991, Bez. Břeclav. In: Přehled výzkumů 1991, Brno 1993, 64–65.
107. Die Ergebnisse der Grabungssaison auf der römischen Befestigung bei Mušov im Jahre 1989, Bez. Břeclav. In: Přehled výzkumů 1989, Brno 1993, 56.
108. Die römische Auseinandersetzungen nördlich der Donau am Beispiel des archäologischen Befundes. In: Actes du XIIe Congrès International des Sciences Préhistoriques et Protohistoriques Bratislava 1–7 sept. 1991, 3, Bratislava 1993, 313–323.
109. The Fortification of the Roman Military Station at Mušov near Mikulov, *Archaeologia* 45, Warszawa 1994, 57–68 (et J. Bouzek, J. Musil).
110. Resoconto sullo stato attuale nel campo archeologico nella Repubblica Ceca — Report on the current state in the branch in the Czech Republic. In: Bollettino del XIII Congresso U.I.S.P.P. 3, Forlì 1995, 99–101, 124–125.
111. Die Verbündeten Roms nördlich des pannonischen Limes und ihre Nobilität während der Spätantike. In: F. Vallet – M. Kazanski éd., La noblesse romaine et les chefs barbares du IIIe au VIIe siècle, Saint Germain-en-Laye 1995, 139–154.
112. Contatti e contrasti tra Romani e Germani nell'area antistante i confini norico-pannonici e presupposti della romanizzazione. In: Lungo la Via dell'ambra. Apporti altoadriatici alla romanizzazione dei territori del Medio Danubio (1 sec. a. C. – 1 sec. d. C.), Udine 1996, 361–383.
113. Les fédérés de l'Empire et la formation des royaumes barbares du Danube, *Dossiers d'Archéologie* 223, 1996, 50–55.
114. Mušov-Burgstall, Bez. Břeclav. Römische Station. In: H. Friesinger – F. Krinzinger Hrsg., Der römische Limes in Österreich. Führer zu den archäologischen Denkmälern, Wien 1997, 287–293.
115. The Roman military impact and the natives north of the Middle Danube during the 1st centuries A. D. In: Roman frontier Studies 1995. Proceedings of the XVIth International Congress of Roman Frontier Studies. Oxbow Monograph 91, Oxford 1997, 531–536.
116. Die Besonderheiten der germanischen Siedlungsentwicklung während der Kaiserzeit und der frühen Völkerwanderungszeit in Mähren und ihr Niederschlag im archäologischen Befund. In: Haus und Hof im östlichen Germanien. Universitätsforschungen zur prähistorischen Archäologie 50. Schriften zur Archäologie der germanischen und slawischen Frühgeschichte 2, Bonn 1998, 181–207.
117. Die Grundprobleme der kaiserzeitlichen Fibelforschung im norddanubischen Raum. In: 100 Jahre Fibelformen nach Oscar Almgren. Internationale Arbeitstagung 25.–28. Mai 1997 in Kleinmachnow. Forschungen zur Archäologie im Land Brandenburg 5, Wünsdorf 1998, 387–398.
118. Morava v době římské a v době stěhování národů. In: B. Klíma jr. ed., Morava v pravěku. Drobné studijní texty 1, Brno 1998, 52–57.
119. Die römischen Militäraktionen und Romanisierungsprozesse im Vorfeld der norisch-pannonischen Donaugrenze im Spiegel des neuen archäologischen Befundes. In: P. Dyczek ed., Novae and the Romans on Rhine, Danube, Black Sea and beyond the frontiers of the Empire. Conference Wykno, Poland, 18.–22. November 1995. *Novensia* 10, Warszawa 1998, 135–170.
120. Die Anfänge der Oberschichtgräber mit polychromverzierten Arbeiten im mittleren Donauraum. In: Les grenats et le style cloisonné du haut Moyen Âge. Quatrième table-ronde du Musée des Antiquités nationales, Saint Germain-en-Laye 2000, 16–19.
121. Nové poznatky k nálezu „hunského“ kotle z Razové. In: Acta historica et museologica Universitatis Silesianae Opaviensis 5, Opava 2000, 151–166.
122. L'aristocratie germanique de la période de la Tène finale au Bas-Empire. In: L'Or des princes barbares du Caucase à la Gaule Ve siècle après J.-C., Paris 2000, 29–35.
123. La civilisation matérielle des Huns et de leurs alliés barbares. In: L'Or des princes barbares du Caucase à la Gaule Ve siècle après J.-C., Paris 2000, 54–57 (et. M. Kazanski, U. Koch).

124. Les princes barbares fédérés, du Danube au Rhin. In: L'Or des princes barbares du Caucase à la Gaule Ve siècle après J.-C., Paris 2000, 46–49.
125. Les tombes avec des armes sur la frontière nord-est de l'Empire romain. In: L'Or des princes barbares du Caucase à la Gaule Ve siècle après J.-C., Paris 2000, 77–79.
126. Region pod Pavlovskými vrchy v době stěhování národů. In: S. Stuchlík ed., Oblast vodního díla Nové Mlýny od pravěku do středověku. Spisy Archeologického ústavu AV ČR Brno 20, Brno 2002, 355–364.

Editorická činnost:

127. Markomannenkriege – Ursachen und Wirkungen. Spisy Archeologického ústavu AV ČR Brno 1, Brno 1994 (et H. Friesinger, A. Stuppner).
128. Kelten, Germanen, Römer im Mitteldonauebiet vom Ausklang der Latène-Zivilisation bis zum 2. Jahrhundert. Spisy Archeologického ústavu AV ČR Brno 3, Brno – Nitra 1995 (et K. Pieta, J. Rajtár).
129. Neue Beiträge zur Erforschung der Spätantike im mittleren Donaauraum. Spisy Archeologického ústavu AV ČR Brno 8, Brno 1997 (et H. Friesinger, M. Kazanski).
130. Das mitteleuropäische Barbaricum und die Krise des römischen Weltreiches im 3. Jahrhundert. Spisy Archeologického ústavu AV ČR Brno 12, Brno 1999.
131. L'Occident romain et l'Europe centrale au début de l'époque des Grandes Migrations. Spisy Archeologického ústavu AV ČR Brno 13, Brno 1999 (et Ch. Pilet, M. Kazanski).
132. Germanen beiderseits des spätantiken Limes. Spisy Archeologického ústavu AV ČR Brno 14, Brno 1999 (et T. Fischer, G. Precht).
133. Probleme der frühen Merowingerzeit im Mitteldonaauraum. Spisy Archeologického ústavu AV ČR Brno 19, Brno 2002.

Slovníky:

134. Markomannen. Archäologisches. In: H. Beck – D. Geuenich – H. Steuer Hrsg., Reallexikon der Germanischen Altertumskunde, Berlin – New York 2001, 302–308 (2. bearb. und erweit. Aufl.).
135. Markomannenkriege. Archäologisches. In: H. Beck – D. Geuenich – H. Steuer Hrsg., Reallexikon der Germanischen Altertumskunde, Berlin – New York 2001, 316–321.
136. Mušov. In: H. Beck – D. Geuenich – H. Steuer Hrsg., Reallexikon der Germanischen Altertumskunde, Berlin – New York 2002, 425–433.

Vědecko-populární články:

137. Sklad železných předmětů na hradišti v Mikulčicích — Ein Depot der Eisengegenstände aus dem Burgwall in Mikulčice. In: Almanach Velká Morava, Brno 1965, 136.
138. Římské impérium a naše země, Lidé a země 1979, 163–172.
139. Nové nálezy z římských stavebních objektů na Hradišti u Mušova — Neue Funde aus römischen Bauobjekten auf der Burgstall bei Mušov, Jižní Morava 17, 1981, 202–204, 213.
140. Nalazi iz doba Rimljanje u južnoj Moravskoj, Socijalistička Čehoslovačka 12, 1982, 28–29.
141. Nové poznatky o pobytu Římanů na Moravě, Věda a život 1983/1, 29–33.
142. Nové antické nálezy na jižní Moravě, Dějiny a současnost 13, 1991, 6–11.
143. Doba římská. Doba stěhování národů na Moravě. In: Pravěk Moravy. Za poznáním do muzea 3, Brno 1996, 80–86, 87–92 (et V. Ondruš, M. Salaš, J. Čizmářová).
144. Mušov Hradisko. In: Mušov 1276–2000. Knižnice sborníku Jižní Morava 22, Znojmo 2000, 143–182.

V tisku:

145. À propos de la probléme de la présence et domination hunnique dans la région du Danube moyen. In: 5ème table-ronde annuelle Elites guerrières III – La forêt et la steppe de l'époque romain au haut moyen âge, Saint Germain-en-Laye.
146. Zur Unterscheidung des vorlangobardischen und elbgermanisch-langobardischen Nachlasses. In: Die Langobarden – Herrschaft und Identität. Forschungstelle für Geschichte des Mittelalters. Wien 2.–4. 11. 2001, Prähistorische Kommission der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien.

Sestavila V. Martererová

NOVÉ PUBLIKACE

Bryan Sykes: *The Seven Daughters of Eve*. W. W. Norton & Company *New York – London* 2001. 306 str.

Kniha Bryana Sykese, profesora genetiky z Ústavu molekulární medicíny univerzity v Oxfordu, je ve Velké Británii prezentována jako národní bestseller. Autor v ní poutavým stylem seznamuje čtenáře s různými molekulárně genetickými aplikacemi, které za poslední desetiletí velmi významně přispěly k poznání pravěkých populací. Je třeba zdůraznit, že kniha je určena širší veřejnosti, a tak není divu, že se autor do problematičtějších míst některých molekulárně genetických postupů hlouběji nepouští. Přes DNA ledovcového muže, DNA koster nalezených v hromadném hrobu poblíž Je-
katěrinburgu a ztotožňovaných s rodinou ruského cara Mikuláše II., DNA obyvatel tichomořských ostrovů a jejich vazbu na obyvatele jihovýchodní Asie, DNA neandrtálců a tzv. „čedarského člověka“ se autor dostává až k velice sugestivnímu popisu přírodního prostředí a kulturního rámce sedmi žen/zakladatelek populace dnešních Evropanů.

Vedle kapitol týkajících se aplikací molekulárně genetických metod v archeologii B. Sykes čtenáře seznamuje postupně i s tím, co je vlastně předmětem molekulárně genetických metod. Popisuje vlastnosti molekuly DNA, především pak mitochondriální DNA (dále jen mtDNA). Kromě čtivého a široké veřejnosti dobře srozumitelného popisu typů dědičnosti, mutačních změn ve struktuře DNA i rámcového popisu fylogenetických metod, s jejichž pomocí badatelé s molekulárně genetickými daty pracují, nás seznamuje nejen se svými osobními pocity při tom či onom vědeckém objevu, ale nabízí i vlastní pojetí některých ožehavějších odborných diskusí, za nimiž se ukrývají osobní sympatie či antipatie jejich protagonistů.

K podpoře teze o majoritním podílu lovecko-sběračských populací mladšího paleolitu a mezolitu Evropy při její následné neolitizaci začleňuje autor do své knihy i kapitolu o analýze DNA dvou antropologických nálezů z Čedarského údolí, jejichž stáří je odhadováno na 10 000 let. Zatímco poměrně obsírně popisuje své setkání s Christem Stringerem z Natural History Museum i speciální postupy odebrání vzorku z druhé stoličky dolní čelisti čedarského muže, problematiku dalších molekulárně genetických postupů příliš nerozvádí. Omezuje se pouze na informaci, že se mu z 50 mg zubního dentinu podařilo izolovat DNA, amplifikovat první hypervariabilní úsek kontrolní oblasti (HVS–1) mtDNA a dokonce jej i nasekvenovat. Vzhledem ke zkušenostem, které v přírodovědeckém oddělení Archeologického ústavu AV ČR získáváme díky možnosti budování vlastní archeogenetické laboratoře, považuji za vysoce nepravděpodobné, že by z tak malého množství biologického materiálu bylo možné všechny výše uvedené postupy úspěšně provést. Autor se dokonce nezmiňuje ani o klonování, které je od okamžiku, kdy byla prvně publikována neandrtálská mtDNA sekvence (*Krings et al. 1997*), považováno za jediný možný prostředek, jak získat skutečně autentické kopie tak staré DNA.

Odhlédneme-li od mediální kampaně, která molekulárně genetickou analýzu čedarského muže provázela, je čtenář knihy dále informován, že nález obsahuje nejběžnější dnešní evropskou sekvenci. Skutečnost, že tato sekvence byla zjištěna v zubu mladíka, který žil 7000 let před tím, než se zemědělství dostalo na britské ostrovy, je podle Sykese přímým dokladem toho, že zemědělské populace Evropu nekolonizovaly. Tento objev je přes svou ojedinělost bezesporu velmi významný, ale nechápu, proč se výsledky této práce neobjevily v některém impaktovaném vědeckém periodiku, jako ostatně všechny další molekulárně genetické aplikace, které autor ve své knize zmiňuje. Vysoké nároky na publikaci staré DNA, které dnes molekulárně genetické časopisy kladou, směřují zejména k průkazu autenticity DNA. Abych ukázal, že „spor o neolitizaci Evropy“ není zdaleka vyřešen, dovoluji si citovat z článku jiného badatelského týmu: „*The mtDNA sequence from a 14 000 year-old specimen was not observed in any contemporary Europeans, raising the possibility of a lack of continuity between the mesolithic and present-day European gene pools.*“ (*Di Benedetto et al. 2000*).

V poslední třetině knihy se autor konečně dostává k *sedmi dcerám Evy* – haploskupinám mtDNA, které byly početnými badatelskými týmy, vedenými zejména italským genetikem Antoniem Torronim, v Evropě zjištěny (Torroni *et al.* 1994; 1996; 1998; 2000; 2001) a označeny písmeny U, X, H, V, T, K a J. Jednotlivé haploskupiny představují podle Bryana Sykese potomky sedmi evropských matek/zakladatelek – dcer africké pramatky Evy. Nejstarší z nich, Uršula (haploskupina U), měla žít podle Sykese před 45 000 lety v Řecku, přičemž její potomci jsou dnes rozšířeni zejména na západě britských ostrovů a ve Skandinávii. Do příbuzenského okruhu Uršuly patří zhruba 11 % Evropanů. Druhá, Xenia (haploskupina X), žila podle autora před 25 000 lety mezi Kaspickým a Černým mořem a její současní potomci se dělí do třech podskupin ve východní, střední a západní Evropě. Do příbuzenského okruhu Xenie dnes patří pouze asi 6 % Evropanů. Třetí, Helena (haploskupina H), žila před 20 000 lety v jihovýchodní Francii a její potomci byli natolik reprodukčně úspěšní, že dali zrod téměř polovině dnešních Evropanů. Centrální mtDNA sekvence této haploskupiny představuje ostatně tzv. cambridžskou referenční sekvenci (CRS), která byla zjištěna i u výše zmíněného čedarského nálezu. Čtvrtá, Velda (haploskupina V), žila před 17 000 lety na jihozápadním úpatí Pyrenejí a jejími potomky jsou především obyvatelé západní Evropy. Do jejího příbuzenského okruhu patří pouze asi 5 % dnešních Evropanů. Pátá, Tara (haploskupina T), žila rovněž před 17 000 lety v Toskánsku a jejími potomky by měli být především lidé z okolí Středozemního moře. Do jejího příbuzenského okruhu patří dnes asi 9 % Evropanů. Šestá, Kateřina (haploskupina K), žila pak před 15 000 lety u pobřeží Jaderského moře poblíž dnešních Benátek, kde ostatně žijí její potomci dodnes. Jedním z nich byl mimochodem i proslulý „ledovcový muž“. Do příbuzenského okruhu Kateřiny spadá dnes přibližně 6 % Evropanů. A konečně sedmá matka/zakladatelka, Jasmína (haploskupina J), žila podle autora před 10 000 lety v dnešní Sýrii poblíž Eufratu v jedné z prvních zemědělských komunit. Její potomci se do Evropy šířili prostřednictvím neolitické kolonizace ve dvou vlnách. Jedna pronikala podél severního pobřeží Středozemního moře (kardiová keramika) a druhá povodím Dunaje (lineární keramika). Do příbuzenského okruhu Jasmíny řadíme dnes zhruba 17 % Evropanů.

Identifikace matek/zakladatelek stejně jako četnosti Evropanů toho či onoho příbuzenského okruhu (patřících k té či oné mtDNA haploskupině) je přijatelná bez větších výhrad, i když nelze vyloučit, že další výzkumy počet jednotlivých haploskupin v Evropě ještě zpřesní. Odhad doby, kdy tyto ženy žily, může ale být značně nepřesný. Kalkulace totiž vycházejí z odhadů mutační rychlosti mtDNA, které jsou v zásadě dvojího typu – fylogenetické a genealogické. První operuje s rozdíly ve struktuře mtDNA lidoopů a člověka a mutační rychlost stanovuje na základě paleoantropologického stáří, kdy došlo k rozštěpení původní linie společné člověku a šimpanzi do dvou linií různých, tedy zhruba před 6–8 miliony let. Druhý typ odhadů vychází z přímého pozorování sekvenčních rozdílů mtDNA mezi rodiči a potomky (matky – dcery). Zatímco podle prvního typu odhadů probíhají mutace relativně pomalu, druhý typ ukazuje na mutační rychlost asi 10x vyšší.

Důvodem, proč je dnes pro stanovení mutační rychlosti preferován odhad fylogenetický, je předpoklad, že většina mutací zjistitelných genealogickým šetřením v delších generačních etapách vymírá a do evoluce druhu nezasahuje. Je třeba si ale položit otázku, zda je odhad kalibrovaný na základě odštěpení rodů *Homo* a *Pongo* před 6–8 miliony let vhodný i pro rekonstrukci populačně demografických událostí starých méně než 100 000 let. Jestliže se časem ukáže, že generačně produkované mutace se mohou „udržet při životě“ i několik desítek generací, bude třeba fylogeneticky stanovené odhady mutační rychlosti nějakým způsobem kalibrovat. A Bryan Sykes pak bude muset stáří matek/zakladatelek (diverzifikace haplotypů jednotlivých haploskupin) poněkud poopravit. Domnívám se, že vzhledem k použití standardního (fylogenetického) typu odhadu mutační rychlosti při výpočtu nejstaršího společného předka jednotlivých mtDNA haploskupin bude lépe považovat poměrně nízký (17 %) podíl zemědělců z Předního východu při genetické formaci současného evropského obyvatelstva prozatím za minimální.

Knihy Bryana Sykese bude v brzké době přeložena do češtiny a její přečtení doporučuji všem, kteří by chtěli dnes ještě pochybovat o tom, že pravěk je vepsán do naší vlastní DNA.

V. Černý

LITERATURA

- Di Benedetto, G. – Nasidze, I. S. – Stenico, M. – Nigro, L. – Krings, M. – Lanzinger, M. – Vigilant, L. – Stoneking, M. – Pääbo, S. – Barbujani, G. 2000:* Mitochondrial DNA sequences in prehistoric human remains from the Alps. *European Journal of Human Genetics* 8, 669–677.
- Krings, M. – Stone, A. – Schmitz, R. W. – Krainitzki, H. – Stoneking, M. – Pääbo, S. 1997:* Neandertal DNA sequences and the origin of modern humans. *Cell* 90, 19–30.
- Torroni, A. – Bandelt, H.-J. – D'Urbano, L. – Lahermo, P. – Moral, P. – Sellitto, D. – Rengo, Ch. – Forster, P. – Savontaus, M.-L. – Bonnè-Tamir, B. – Scozzari, R. 1998:* mtDNA analysis reveals a major late paleolithic population expansion from southwestern to northeastern Europe. *American Journal of Human Genetics* 62, 1137–1152.
- Torroni, A. – Richards, M. – Macaulay, V. – Forster, P. – Villems, R. – Norby, S. – Savontaus, M. L. – Huoponen, K. – Scozzari, R. – Bandelt, H. J. 2000:* mtDNA haplogroups and frequency patterns in Europe. *American Journal of Human Genetics* 66, 1173–1177.
- Torroni, A. – Bandelt, H. J. – Macaulay, V. – Richards, M. – Cruciani, F. – Rengo, C. – Martínez-Cabrera, V. – Villems, R. – Kivisild, T. – Metspalu, E. – Parik, J. – Tolk, H. V. – Tambets, K. – Forster, P. – Karger, B. – Francalacci, P. – Rudan, P. – Janicijevic, B. – Rickards, O. – Savontaus, M. L. – Huoponen, K. – Laitinen, V. – Koivumaki, S. – Sykes, B. – Hickey, E. – Novelletto, A. – Moral, P. – Sellitto, D. – Coppa, A. – Al-Zaheri, N. – Santachiara-Benerecetti, A. S. – Semino, O. – Scozzari, R. 2001:* A signal, from human mtDNA, of postglacial recolonization in Europe. *American Journal of Human Genetics* 69, 844–852.
- Torroni, A. – Huoponen, K. – Francalacci, P. – Petrozzi, M. – Morelli, L. – Scozzari, R. – Obinu, D. – Savontaus, M. L. – Wallace, D. C. 1996:* Classification of European mtDNAs from an analysis of three European populations. *Genetics* 144, 1835–1850.
- Torroni, A. – Lott, M. T. – Cabell, M. F. – Chen, Y. S. – Lavergne, L. – Wallace, D. C. 1994:* mtDNA and the origin of Caucasians: identification of ancient Caucasian-specific haplogroups, one of which is prone to a recurrent somatic duplication in the D-loop region. *American Journal of Human Genetics* 55, 760–776.

Jan Gancarski ed.: Starsza i środkowa epoka kamienia w Karpatach polskich. Krosno 2002. 376 str.

Sborník, který vyšel na konci roku 2002, je výstupem z již druhé konference plánovaného cyklu organizovaných setkání v Muzeu Podkarpacím v Krosnu, zaměřených na aktuální výzkum prehistorie karpatského regionu. Konference, jež proběhla ve dnech 15. a 16. listopadu 2001, byla tentokrát věnována nejstaršímu osídlení v období pleistocénu a časného holocénu. Sborník obsahuje celkem 16 chronologicky řazených příspěvků od badatelů z polských, slovenských, ukrajinských a maďarských archeologických institucí.

První z publikovaných prací – *N. Kalinovyč: Plant cover in the Carpathians foreland (Ukraine) during the last Interglacial epoch (9–15)* – přináší nové poznatky interdisciplinárního výzkumu několika svrchně pleistocenních sprašových depozit na teritoriu předhůří ukrajinských Karpat. N. Kalinovyč předkládá výsledky palynologického výzkumu organických složek dvou sprašových profilů odkrytých v údolí řeky Syvka (pravý přítok Dněstru, lokalita Kolodiiv). V příspěvku jsou zhodnoceny zejména poznatky ke změně rostlinného (zvláště pak lesního) pokryvu v období posledního interglaciálu. Přínos práce spočívá především v zachycení rozdílných časových fází sedimentace u zmíněných profilů (klimatické optimum a konec teplé oscilace). Chybí zde však naznačení souvislosti s výsledky stratigrafických výzkumů na známých lokalitách v údolí Dněstru, popř. i jiných regionů se zjištěným paleolitickým osídlením.

Následující text *L. Mačkevije: Musterskij kompleks groti Pryima I v Zachodnimy Podilli (17–34)* nás seznamuje s výsledky archeologického výzkumu jeskynní lokality Pryima I u města Mikolajev. Jeskynní a skalní formace jsou zde sledované již několik let. Před nevelkou jeskyní (či spíše abri) a v ní byla v roce 1993 odkryta plocha 22 m² s depozicí bezmála 1600 kusů zvířecích kostí (zejm-

na jeskynního medvěda a zajíce). Mezi osteologickým materiálem byly však dále nalezeny tři výrazně retušované hroty se stopami levalloiské technologie a jeden úštěp. Nálezy spolu se zjištěným radiometrickým datem $45\ 000 \pm 450$ BP zařazují lokalitu do severní oblasti moustersko-levalloiského komplexu a je interpretována jako „hunters camp“. Lokalita tak zapadá do kontextu známého osídlení mousterienu s levalloiskou technikou v Podněstří, kde je tato kultura i obdobně radiometricky datována do konce středního paleolitu (např. Molodova).

Studie *L. Kaminské a J. K. Kozłowského*: Gravettian settlement on the south and north side of the Western Carpathians (35–58) je stručným přehledem gravettienského osídlení obou stran masivu Západních Karpat a vychází z dlouhodobého polsko-slovenského projektu výzkumu paleolitu. Přehled je chronologicky rozčleněn. První horizont časného a klasického gravettienu (30–25/24 000 BP) je v tomto regionu reprezentován malými lokalitami situovanými v zásadě na periferii tehdejšího kulturního vývoje. Jedná se především o jeskyni Slaninovu (Slov. kras) a rozsáhlý, již dlouho známý, ale dosud nedostatečně publikovaný komplex paleolitických sídlišť v okolí Cejkova a Kašova na Zemplínských vrších (nově např. *Novák 2002*). Osídlení již bylo potvrzeno i v Maďarsku, a to při toku Hornádu, Tisy a Bodrogu. Na polské straně Karpat se k tomuto horizontu váží např. nálezy z pozoruhodné jeskynní lokality Oblazowa (viz níže) a Kraków-Spadzista C2, vr. IV.

V pozdním gravettienu, reprezentovaným industriemi tzv. willendorf-kostěnkieniu (horizontu hrotů s vrubem), zde vystupují dva výrazné mikroregiony – v okolí Piešťan na řece Váh a v okolí Krakova v údolí Visly – patřící do stejného chronologického intervalu 24–20 000 BP. Autoři se zaměřili zejména na analýzu surovinové skladby industrie, umožňující kritické zamyšlení nad různými možnostmi vzájemné interakce mezi populacemi těchto mikroregionů, závislých na ročním klimatickém cyklu a migraci zvířete. Ještě zajímavější souvislosti jsou však diskutovány nad ojedinělými doklady surovin z jz. Moravy, vých. Slovenska a sev. Maďarska. Na základě nových výzkumů se totiž zdá, že údolí řeky Ondavy hrálo podstatně větší roli v komunikaci mezi oblastmi horního Povislí a údolím Tisy, než se dříve předpokládalo. Závěry a srovnání polských a slovenských lokalit autory vedly i k dalšímu otevření diskuse nad problematikou willendorfsko-kostěnkieniské fáze gravettienu, přičemž podporují názor o její technologicko-typologické homogenitě. Kritická reakce na citovanou práci *M. Olivy a P. Nerudy (1999)* je však z části nedorozuměním. Celky s vyšším výskytem hrotů s vrubem nepochybně vesměs spadají do mladší fáze gravettienu, avšak v tomto chronologickém horizontu se vyskytují i soubory zcela jiného charakteru, takže jako celek je velmi nesourodý.

S komplikovanými otázkami spojenými se společenskou a kulturní změnou ovlivněnou posledním glaciálním maximem (LGM) souvisí komplex odlišných lokalit opět v oblasti Zemplínských vrchů, vyznačujících se bohatou obsidiánovou industrií a mikrolitizací, avšak i značnou typologickou různorodostí (objevují se např. prvky aurignacienu – lok. Hrčel–Pivničky). Území Polska oproti tomu vykazuje (stejně jako na Moravě) znaky vysídlení (pohyb skupin dále na východ nebo i do obl. Ondavy?). Sporadické a krátkodobé osídlení se objevuje až po vyznění LGM (po 18 000 BP). Závěrem byla opět vyslovena myšlenka kulturních vazeb zdejšího epigravettienu s oblastí Podněstří (pozdní kultura Molodovo). Diskutované otázky opět ukázaly aktuálnost nejen nových výzkumů, ale i nutnost důsledného zpracování staršího materiálu z oblasti východního Slovenska, ke kterému v poslední době dochází.

Velmi důležitým příspěvkem, shrnujícím nové výzkumy, je studie autorů *T. Madeyska – A. Nadachowski – P. Valde-Nowak*: Wyniki badań Jaskini w Oblazowej (59–96). Zprostředkuje závažné informace o jedné z nejdůležitějších středoevropských stratifikovaných paleolitických lokalit. Výzkumy na jeskynní lokalitě v srdci Západních Karpat v Oblazowé (Nowa Biała, pow. Nowy Targ) probíhaly v letech 1985–1995. První část práce je zaměřena na stratigrafické otázky a odvozenou historii paleoklimatických fází, vodní režim a sedimentační historii jeskyně. Všechny závěry se ukázaly jako velmi důležité pro interpretaci zjištěných archeologických struktur. Za podstatnou lze považovat úspěšnou synchronizaci fluvialních sedimentů údolí řeky Biały (vchod jeskyně ústí k jejím břehům) se stadiály ledovcového pokryvu v Tatrách a následně provázání s chronologií osídlení.

Mezi 21. resp. 22. geologickými vrstvami byla rozlišena sekvence 11 výrazných paleolitických horizontů. Osídlení na lokalitě počíná ve středním paleolitu sérií 6 vrstev mousteroidního rázu.

Drobnovarý materiál z vrstev XX, XIX, XVII, XVI byl klasifikován jako taubachien s blízkými analogiemi v jeskyni Kúlna na Moravě. Následující horizont (vr. XI) jako doklad tzv. jihovýchodního charentieniu. Datovaná vrstva XIII (37 100 BP) poskytla industrii označenou jako „zoubkovaný mousterien“. Tato stratigrafická zjištění jsou velmi zajímavá, neboť na Moravě např. posledně jmenovaný inventář nemá chronologický význam, bylo by však možné porovnat jej např. s nálezy z jeskyně Šipka.

Neméně zajímavá fakta přinesly horizonty náležející již mladému paleolitu. Přechodnou fází představuje industrie se středopaleolitickými prvky označená za szeletien s hledanými analogiemi opět na Moravě (Jezeřany). Klíčová vrstva VIII, již vícekrát publikovaná, vynesla charakteristický pavlovienský materiál, jehož specifičnost spočívá zejména v nezvyklé archeologické situaci. Mezi importovanými granitovými, kvarcitovými a pískovcovými bloky byl uložen pravidelný předmět z mamutího klu, interpretovaný jako bumerang (v paleolitu bez patřičných analogií). V okolí dále dva lidské prstní články, jiná kostěná industrie, škrabadlo z křišťálu ap. Vzhledem k charakteru lokality (mimo tradiční sídelní území) i nálezy jsou zde nově hledány stopy po kultovní činnosti (inciace, obět, šamanistické praktiky ...), s čímž lze jistě souhlasit (pro běžné osídlení byla např. jeskyně značně vysoko zasedimentovaná; interpretaci podporuje i nález „bumerangu“, který si pro své značné rozměry – přes 70 cm – i váhu lze jen nesnadno představit jako loveckou zbraň, za niž byl dříve považován). Velmi závažné je i radiometrické datování lokality. Čtveřice dat se pohybuje v rozmezí 32 400–30 600 BP, čímž předčí i nejstarší datované osídlení pavlovienu na Moravě! Vysvětlení této skutečnosti je prozatím nejasné.

Další fáze osídlení jsou již méně výrazné. Vrstva III např. poskytla inventář, jež lze zařadit do magdalénienu, a doplnil by tak pozoruhodnou mozaiku osídlení této kultury v oblasti Karpat. Jistým problémem jsou přemístěné nálezy s industrií vykazující typické aurignakoidní prvky. Z jednoho kostěného hrotu bylo získáno datum 23 420 BP, které tak následuje výrazně za gravettienským osídlením a svědčí o vzácných dokladech epiaurignacienu ve sledovaném regionu.

Význam lokality shrnuje *J. K. Kozłowski* v doslovu sborníku (369–370). Vyzvednout lze zejména nejen skutečnost, že se jedná o první systematicky odkryté polykulturní stanoviště v oblasti Západních Karpat, ale lze jej vnímat i jako doklad kultovních (šamanistických) aktivit gravettieniu, které byly prozatím přisuzovány centrálním sídlíštím, popř. zcela zpochybnovány. Vhodně skloubený interdisciplinární přístup se jistě stane předpokladem úspěchu podrobné publikace lokality formou monografie (*Valde-Nowak et al. v tisku*).

Informačního charakteru je článek *K. Cyrek – M. Łanczont – T. Madeyska – A. Sytnyk, A. Wrzesińska: Górnopaleolityczne obozowisko łowców mamutów nad środkowym Dniestrem (wyniki badań w latach 2000–2001)* (98–109). Přibližuje výzkumy v lokalitě Halicz na jedné z teras pravého břehu Dněstru. Na místě byly zachyceny nejméně dvě (možná tři) fáze pozdněgravettienského osídlení, datovaného radiometricky do období 23 500–25 000 BP. Na odkryté ploše byly zaznamenány nejméně 3 ohniště a bohatá štípaná industrie (téměř 5000 ks všech fází těžby). Typologická skladba zapadá do kontextu přetrvávajícího gravettieniu v údolí horního Dněstru a poukazuje jak na vztahy ke gravettieniu či pavlovienu, tak i k epigravettieniu.

Velmi cenná je práce kolektivu autorů *B. Ginter – M. Połtowicz – M. Pawlikowski – St. Skiba – J. Trąbska – A. Wacnik – M. Winiarska-Kabacińska – P. Wojtal: Dzierzysław 35 – stanowisko magdaleńskie na przedpolu Bramy Morawskiej* (111–145). Lokalita je situována na značně neobvyklém místě – na dně paleomeandru řeky Morawky, nedaleko polsko-českých hranic. Nové výzkumy zde probíhají od roku 1997 a bylo při nich zjištěno 15 koncentrací štípané industrie, naznačující různé sídelní aktivity. Pozoruhodným nálezem byly zahloubené objekty ve spraši (hloubky až 80 cm), na jejichž dnech se předměty koncentrovaly (štípaná a kostěná industrie, sklady kamenné suroviny, hematit; u jedné z koncentrací valouny dokonce naznačovaly stanovou konstrukci nad zahloubením; celkem prozatím uváděno na 27 tisíc nálezů). Celá typologická i technologická skladba souboru jednoznačně poukazuje na magdalénienský technokomplex. Inventář je doplněn o řadu pískovcových předmětů (otloukače) a zejména pak o doklady mobilního umění. Podle autorů se jedná o hematitovou figurku ženy typu Gönnersdorf a destičku se silně schematizovanou rytinou ženy. Významově

nejasná rytina je však velká jen málo přes 1 cm, čímž je její autenticita coby uměleckého předmětu zpochybněna. Také plastická schematizace ženy neodpovídá jednoznačně stylistickému typu Gönnersdorf. Archeologická situace byla interpretována jako pozůstatky konstrukcí typu jurta, u jejichž vchodů bylo umístěno ohniště. Lokalizace ohniště mimo objekt napovídá jednorázovému osídlení v letní sezóně, avšak na rozdíl od analogických lokalit se zde setkáváme se značně bohatým a rozmanitým inventářem, který naopak nasvědčuje osídlení delšímu či opakovanému. Na lokalitě byly prováděny traseologické, palynologické a paleontologické výzkumy (závažné jsou v tomto období např. doklady mamuta). Velkým překvapením pak byly výsledky radiometrického datování, řadící zdejší pobyt lovců na konec nejstaršího Dryasu, mezi interstadiály Epe a Bölling (data 13 220 a 13 500 BP).

Typologické analogie ke zdejšímu osídlení jsou jistě správně hledány ve francouzském a německém regionu (např. jeskyně Kniegrotte), spíše než v bližším magdalénienském osídlení na Moravě. V této souvislosti je však nutné vyzdvihnout zvláštní a přitom velmi bohatou lokalitu Hranice na Moravě, která má k popisované industrii zdaleka nejbližší (mikrolitická složka, převaha klínových rydel, vícenásobné vrtáčky, ekonomika surovin; *Neruda – Kostrhun 2002*). Zjištěné paleolitické osídlení v Dzierzyslawi a Hranicích by tak vedle lokalit Hłomcza (viz níže) a jeskyně Maszycka dokládaly ojedinělé důkazy penetrace magdalénských skupin nejen do oblasti Polska, ale i do Moravské brány, ještě před počátkem interstadiálu Bölling.

Úzce související problematikou se zabývá článek *M. Lanczont – T. Madeyska – A. Muzyczuk – P. Valde-Nowak: Hłomcza – stanowisko kultury magdalenkiej w Karpatach polskich (147–187)*. Jedná se již o druhou, doplněnou, rozsáhlejší interdisciplinární publikaci závažného materiálu na pomezí Západních a Východních Karpat. Paleolitická industrie na lokalitě Hłomcza, na levé terase řeky San, byla objevena v roce 1997 při výzkumu pravěké polykulturní lokality. V době dokumentovaném zahloubeném paleolitickém objektu bylo získáno na 158 ks štipané industrie, valouny a pískovcové destičky. Industrie je to nepočtená (pouze 31 nástrojů), vykazuje však závažná specifika. Poprvé zde byla identifikována nová lokální kamenná surovina – „krzemien z Birczy“ (98 % inventáře). Na okraj zde můžeme vyzdvihnout přítomnost jedné dlouhé čepele (přes 15 mm) ze świeciechowského silicitu, nemající v inventáři odpovídající jádro. Tento jev se totiž na magd. stanovištích objevuje poměrně často (Dzierzyslaw, Wilczyce, Hranice aj.) a může svědčit o zajímavém symbolickém aspektu těchto předmětů (často jsou vyrobeny ze vzdálených surovin).

Typologicky naprosto dominují rydla (22 kusů) různých typů (masivní klínová rydla, rydla typu Lacan aj.), 3 škrabadla, 2 vrtáky a 3 mikrolity. Charakter souboru nápadně připomíná industrie typu Nebra magdalénienského technokomplexu datovaného již do Dryasu I. Tento překvapivý výsledek koresponduje i se stratigrafickými pozorováními na lokalitě (objekt je kryt sedimenty Böllingu-Alerödu) a byl nakonec potvrzen i TL-datací výplně objektu (13 500 ± 200 BP). Vzhledem k charakteru TL dat (vlastní lidská aktivita zde musela být starší než výplň objektu) P. Valde-Nowak kulturní vrstvu datuje do období 14 500–13 500 BP. Hłomcza tak představuje nejvýchodnější bod doloženého magdalénienského osídlení v celém jeho rozsahu, a to již v rámci nejstarší vlny kolonizace. Mozaiku lokalit vykreslujících východní hranici periferie magdalénienského osídlení lze navíc podpořit prozatím nepublikovaným mladomagdalénienským souborem z lokality Grodzisko Dolne (okr. Leżajsk), situované ještě východněji. Vzhledem k blízkému sousedství s epigravettienskými stanovišti na Slovensku a Ukrajině je to skutečnost velmi zajímavá. Nálezy jsou interpretovány jako sezónní lovecké stanoviště s objekty s nejbližší analogií v Dzierzyslawi. Vzhledem k exploataci zdrojů lokální kamenné suroviny však zároveň můžeme předpokládat jistou stabilizaci zdejšího osídlení, a to ještě před koncem studené oscilace Dryas I. V této souvislosti navíc vystupuje možnost průniku magdalénienu i do Slovenské části Karpat, čemuž by mohly napovídat jisté nepočtené nálezy v oblasti Magur, zjištěné při polsko-slovenském průzkumu regionu (osobní informace P. Valde-Nowaka).

Klasifikaci, definování, užití a exploataci zmíněné nově rozpoznané suroviny v pravěku Polska (krzemien z Birczy) se pečlivě věnuje práce kolektivu autorů *A. Łaptaś – P. Mitura – A. Muzyczuk – B. Olszewska – M. Paszkowski – P. Valde-Nowak: Krzemien z Birczy*. Geologia i wykorzystywanie w pradziejach (315–337). Při revizi starších výzkumů byla tato surovina identifikována ve více než 80 lokalitách (nejvíce mezi Sanem a Vislou, přičemž byla běžně zaměňována za importy świecie-

chowského silicitu!), převážně však z mladšího pravěku. V příspěvku je dále shrnuta i problematika a přehled zdrojů jiných silicitů v oblasti Karpat a dalších kamenných surovin karpatského flyšového pásma.

Přehledová a popisná je práce *J. Libery*: Przedneolityczne osadnictwo wschodniej części północnego Podkarpacia od Böllingu do końca okresu atlantyckiego. Zarys problematyki (190–231). Text vychází především z výzkumů posledního čtvrtstoletí v oblasti východní části Sandoměřské kotliny, které se zejména od 80. let 20. století intenzivně věnují pracovníci university v Lublinu. J. Libera v několika kapitolách vykresluje možnosti paleogeografické rekonstrukce, historii výzkumů, chronologicky a kulturně rozčleňuje na 250 zjištěných (vesměs povrchových) pozdněpaleolitických až mezolitických lokalit. Přínosné a novátorské jsou jeho závěry týkající se ekonomie a distribuce kamenných surovin, kterými se autor v poslední době zabývá. Propojení surovinové analýzy s kulturní klasifikací přineslo porovnání distribučních modelů jednotlivých pozdněpaleolitických kultur, jež zde ve svých inventářích obsahují velký podíl surovin ze značně vzdálených ložisek (až 120 km). Připomeňme, že velké množství importovaných surovin z oblasti Polska i Německa se objevuje i v lokalitách v ČR. Rozvinuté pozdněpaleolitické osídlení, které do Podkarpací etapově a s různou intenzitou pronikalo, J. Libera rozčlenil do regionálních chronologických a kulturních kategorií se zaměřením nad možnými vzájemnými vztahy.

Krátký článek *E. Foltyna*: Osadnictwo paleolityczne w Cieszynie na Górze Zamkowej w świetle nowych odkryć (233–245) informuje o nálezu 2 artefaktů v sondě na temeni známé archeologické lokality – Zámkové hory v polském Těšíně – v roce 1999. Artefakty se tím přičlenily ke třem starým nálezům, a potvrdily tak existenci szeletieny v této lokalitě (celkem 2 listovité hroty, kombinovaný nástroj, pseudolevalloiský hrot a úštěp), tedy kultury, která je v tomto regionu známá jen sporadicky. Vzhledem k ojedinelosti nálezů a interpretaci artefaktů jako hrotů byla lokalita označena za lovecké stanoviště (ve skutečnosti však mnoho důkazů užití szeletienkých hrotů jako loveckých zbraní nemáme ...). Velmi pozoruhodné je však surovinové složení artefaktů, kterým se z petrografického hlediska zabývá článek *L. Jochemczyka* (Petrograficzne badania paleolitycznych narzędzi kamiennych ze stanowiska archeologicznego na Górze Zamkowej w Cieszynie, 248–253). Jeden z listovitých hrotů byl totiž vyroben z bazaltu, jehož ložisko bylo identifikováno až v Dolním Slezsku, více než 200 km od lokality. Kamennou surovinou druhého hrotu je menilit z nedalekého okolí, pseudolevalloiský hrot snad z jaspisu ze Západních Karpat (70 km).

Materiálově přínosný je i příspěvek *M. Sojaka*: Osídlenie horného Spiša na sklonku staršej doby kamennej (255–278), v němž podává přehled výsledků systematického průzkumu pozdněpaleolitického osídlení povodí Popradu, v západní části Popradské kotliny. Autor zde popisuje řadu nově objevených sezónních tábořišť (v katalogu 31 lokalit), které tak značně pozměnily představu o charakteru osídlení regionu na konci paleolitu. Většinu lokalit lze kulturně zařadit jen rámcově, obecně se nejbližší vztahy hledají k okruhu industrií šwiderieny. Surovinové složení industrií navíc dokládá hledané intenzivní kontakty s polským územím komunikačními trasami přes Spiš (radiolarit z těžných ložisek v Pieninách, čokoládový a volyňský silicit). Je však škoda, že při řešení otázek spojených s distribucí surovin byl opomenut význam obsidiánu, který se na zdejších lokalitách vyskytuje také velice často (např. Velký Slavkov) a poukazuje na opačný – jihovýchodní – směr živých kontaktů.

Období mezolitu se věnují *Ed. Foltyn – E. Foltyn – J. M. Waga*: Przyczynek do poznania mezolitu w północno-zachodniej części Karpat (279–299). Autoři se pokusili navzájem porovnat a klasifikovat 4 mezolitické industrie sz. předpolí Karpat. Jedná se o tři lokality z prostoru Moravy (Opava-Kylešovice, Luhačovice a Korytná, všechny považovány za lovecká stanoviště) a o polskou lokalitu Jaworze 8 (interpretovanou jako domovskou lokalitu). Přes relativně nízký počet nálezů (pouze desítky artefaktů na jednotlivých lokalitách, jen Jaworze 8 vydaly na 450 kusů nálezů) byl učiněn pokus o surovinové, technologické a formálně typologické srovnání. Při hledání analogií se známými mezolitickými kulturními okruhy severní a východní Evropy se tato snaha jevila jako marná (uvečené specifické soubory obsahují směs mezolitických i epipaleolitických prvků). Jisté úspěchy byly zaznamenány jen v přibližném zařazení jednotlivých industrií do klimatického vývoje počátku holocénu.

Sborník uzavírá několik prací se surovinovou tematikou. Velmi užitečný a cenný materiál přinesly zejména dva syntetizující články, zabývající se využitím kamenných surovin v paleolitu na území Maďarska a Slovenska. První ze studií podala přední maďarská badatelka *K. T. Biró*: Important lithic raw materials in the Carpathian region (301–314). Využité suroviny jsou zde rozděleny do tří kategorií, dle své dostupnosti a částečně i kvality na suroviny „lokální, regionální a vzdálené“ (v případě maďarských lokalit se jedná zejména o severské silicity – *świeciechowský*, *volyňský* a *jurský*; dále pak o křišťál z alpského regionu a o obsidián z maďarsko-slovenského východního pohraničí). Jednotlivé varianty kamenných surovin jsou podrobněji definovány, text je doplněn barevnými fotografiemi vzorků a mapami distribuce.

Slovenská oblast je zpracována v příspěvku *L. Illášové* a *D. Hovorky*: Infrequently used raw material types of Palaeolithic and Mesolithic on the territory of nowadays Slovakia (360–367). Pozornost je zde věnována zejména široké variabilitě čistě lokálních, ale i importovaných surovin, které mohou mít zásadní vliv pro pochopení ekonomických i sociálních momentů v lokalitě, které se však vyskytují v paleolitických souborech tak řídké, že jsou často opomíjeny a nerozpoznány. Autoři tak navazují na syntetickou práci o surovinové základně mladopaleolitické společnosti na v. Slovensku *L. Kaminské* (1991). Ve studii identifikovali a popsali na 17 takových surovin. Závažný nedostatek, který se v příspěvcích autorů opakuje, je chybějící kulturní zařazení sledovaných artefaktů. To podstatně snižuje archeologický dosah jinak cenných zjištění.

Téma je doplněno úzce zaměřeným článkem *M. Szeli*gy: Stan badań nad napływem obsydianu na ziemie polskie w starszej i środkowej epoce kamienia (na tle znalezisk środkowoeuropejskich) (340–357). Autor shrnuje známé nálezy obsidiánu, publikované především za posledních 20 let (na území Polska zaznamenal celkem 40 paleolitických lokalit). Z tohoto výčtu jsou především zajímavé 3 středopaleolitické lokality z Horního Slezska a zejména pak jedna lokalita staropaleolitická. Autor provedl též obecné srovnání využití obsidiánové suroviny s regiony Slovenska a Maďarska a upozornil na problematiku spojenou s její distribucí a využitím. Taková řešení jsou však prozatím v nedohlednu (charakter mobility, způsob exploatace, formy využití a popřípadě i výměny, rozlišení jednotlivých variant obsidiánu ...).

Sborník na závěr doprovodil slovem *J. K. Kozłowski*. Domnívám se, že s ním můžeme zcela souhlasit v kladném hodnocení vykonané a publikované práce. Na konferenci v Krosnu bylo předloženo množství nového materiálu, jehož zveřejnění je velmi cenným počinem. Zdá se, že i do budoucna oblast Karpat přinese mnoho nečekaných objevů, které mohou zásadně ovlivnit naši koncepci dynamiky paleolitického a mezolitického vývoje mimo klasické a již velmi dlouho sledované oblasti „v nížinách“ (srov. např. nové poznatky o osídlení v gravettienu či magdalénienu). V dalším výzkumu by bylo možné upřít pozornost na vzájemné relace prostoru Karpatské kotliny a předpolí ukrajinských Karpat, horního Povislí, ale i souvisejícího území Moravy. Přes některé drobné výtky týkající se formálních nedostatků publikace (některé mapky či nákresy nejsou zcela jasné a jsou rozdílné kvality) lze jistě sborník doporučit bedlivé pozornosti.

Petr Kostrhun

LITERATURA

- Kaminská, L. 1991*: Význam surovinovej základne pre mladopaleolitickú spoločnosť vo východokarpatskej oblasti, Slovenská archeológia XXXIX–1, 7–58.
- Neruda, P. – Kostrhun, P. 2002*: Hranice – Velká Kobylanka. Mladopaleolitická stanice v Moravské bráně, Acta Musei Moraviae – sci. soc. 87, 1–2, 105–155.
- Novák, M. 2002*: Gravettienske osídlenie spodnej vrstvy Kašova I, Slovenská archeológia L–1, 1–52.
- Oliva, M. – Neruda, P. 1999*: Gravettien severní Moravy a českého Slezska, Acta Musei Moraviae – sci. soc. 84, 43–115.
- Valde-Nowak, P. – Madeyska, T. – Nadachowski, A. v tisku*: The Obłazowa Cave. Settlement, sedimentation and fossil fauna. Kraków.

Frédéric Trément: Archéologie d'un paysage. Les Étangs de Saint-Blaise (Bouches-du-Rhône).

Documents d'archéologie française 74. Éditions de la Maison des sciences de l'Homme Paris 1999. 316 str.

Tyrkysová modř obálky 74. svazku DAF láká k cestě na jih Francie, do míst mezi rozvětveným ústím Rhôny a městem Marseille. Pobřežní území členěné výrazným reliéfem i častými vodními plochami, ve kterých se mísí voda slaná s vodou říční, se stalo předmětem dlouhodobého zájmu souboru vědních disciplín zastřešených archeologií.

První prolisování křídových stránek ukazuje, že se jedná o práci chronologicky i tematicky průřezovou. Hlavním nástrojem autorů byl povrchový průzkum doplněný výsledky starších terénních výkopů i vlastními menšími sondážemi. Výpověď archívních pramenů včetně kartografických a zejména zhodnocení geologických vrtů širokou paletou přírodních věd zde netvoří heterogenní přívěsek, ale zcela integrální součást, bez níž by úzce archeologický zájem neměl smysl.

10 500 ha rozsáhlé zájmové území je většinou vymezeno pobřežní linií, pouze ze severozápadu je hranice vyznačena okrajem vyvýšené krajiny dříve téměř pouštního charakteru. Široká škála přístupů a uplatněných analýz (paleodemografie, palynologie a rekonstrukce přírodního prostředí a vývoje podnebí, sídelně historický přístup, sledování pulsování prostorového rozsahu osídlení a proměn jeho struktury, pokusy směrem k interpretaci sociálního prostředí atd.) vede k jistě nesnadné syntéze, snad nejpřiznačněji, nikoli nejobratněji, pojmenované jako totální (krajinná) archeologie.

Mezolitické skupiny, které poprvé osídlily tuto oblast trvalejším způsobem, přišly do krajiny porostlé lesem, v němž dominoval dub, ořech a borovice: obraz těžko představitelný, procházíme-li týmiž místy dnes. Již před degradačními dopady zemědělství lze pozorovat známky destabilizace prostředí. V geologických profilech byla zachycena určitá míra eroze. Výsledky přírodních věd ukazují pro období 10 900–8800 BP relativně sušší klima, změny druhové skladby, prořidnutí lesního porostu a s tím svázané rozmnožení některých nových živočišných druhů.

První zemědělské komunity tak přicházejí do křehce rovnovážného prostředí. Dopad jejich činnosti se projevuje zvýšenou erozí na svazích a sedimentací v údolních partiích krajiny. Palynologické údaje neukázaly pro toto období nezvratnou deforestaci, patrně je prořidnutí lesa a změny v proporcích druhové skladby. Příznačné je rozšíření rostlinných druhů okupujících terén zbařený kvalitního půdního pokryvu. Určité kolísání a protichůdnost některých palynologických křivek vedou k úvahám o podmínkách neolitického zemědělství. Povrchová prospekce poskytla indicie pomalého narůstání populace a osídlené plochy. Tento směr trval až do počátku doby charakterizované prvním užitím mědi, kdy došlo k razantnějšímu posunu v intenzitě osídlení. Základem pro toto tvrzení jsou výraznější eroze svahů a akumulace materiálu v údolích. S velkým zjednodušením je možné shrnout, že osídlení v závěru neolitu a během eneolitu vyhledávalo náhorní plošiny s lehčími půdami. Ani nižší části reliéfu, přes svou vlhkost a rozšíření vodních ploch, nepostrádaly pro tehdejší populaci přitažlivost.

Obraz, který o následujícím období podal povrchový průzkum, je natolik odlišný od předchozího, že i přes konstatovanou nízkou znalost materiálních projevů starší a střední doby bronzové je možné hovořit o reálném ústupu osídlení. Došlo zřejmě k úplnému opuštění jezerních pánví a k hledání bezpečí na několika výrazně vyvýšených lokalitách. Konec doby bronzové znamená rozchod s dřívější sídelní tradicí. Část staro- a středobronzových výšinných a opevněných lokalit byla trvale opuštěna, velké terénní sníženiny byly znovu využity. Je zřejmý nový nárůst populace.

Počátek doby železné přichází spolu s postupným prosycháním klimatu, které vyvrcholilo v době římského císařství. Hranice subboreal/subatlantik, která časově odpovídá archeologickému členění charakterizovanému počátkem užívání železa, znamená rychlé rozšíření obdělávané plochy a nezvratnou proměnu původní vegetace směrem k porostu poznamenanému lidskou činností. Palynologické diagramy ukazují náhlý ústup stromových pylů ze 70 % na 40 %. Nicméně markantní deforestace a extenze zemědělských ploch zřejmě neznamenal podobnou erozní krizi, jakou dotčená oblast zažila na konci neolitu. Během starší doby železné se na daném území objevila sídla charakteristická pro valnou část Evropy toho času. Jedno z oppid (Saint-Blaise), jehož pozůstatky jsou dodnes patrné, figuruje v podtitulu publikace a proniklo i na stránky turistických průvodců. Starší výzkumy prokázaly jeho intenzivní osídlení do 4.–3. století př. Kr., kdy výrazně prořídla okolní aglomerace. Cenným příspěvkem, který může vyvolat zájem za hranicemi regionu, je poznání zázemí oppida, kde

se od 6. století př. Kr. formuje pravidelná sídlištní síť. Nálezy prvních nádob určených ke skladování šťávy z vinných hroznů a pozůstatky olejových lisů jsou znamením, že staré způsoby obživy přinesené neolitem budou propříště stále více rozšiřovány o typicky středomořské druhy produkce pro směnu: jsme v prostředí etruského vlivu. Útlum osídlení ve 4. a 3. století př. Kr. se vyznačuje výrazným zchudnutím keramických nálezů, snížením počtu osídlených lokalit ve volném terénu i na vyvýšených polohách. Nesmělá historická interpretace této situace se zakládá na možném negativním vlivu blízkosti takového střediska, jakým byl přístav Massilia v této době.

Nový rozvoj oblasti nastal od 2. století př. Kr. Poloopuštěná oppida přivítala nové obyvatelé, kteří rozčlenili prostor pravidelnou uliční sítí a opevnili se skutečnou hradbou. Z venkova se do rámce „městských“ zdí přesunulo skladování sklizně a některé druhy produkce. Tato druhá fáze rozvoje aglomerací v době železné končí s nástupem římské kolonizace.

Těžiště území se přesunulo na pobřeží, které začalo více než kdy jindy profitovat ze své polohy poblíž ústí rhónské obchodní tepny. Ponechme místním historikům jejich starosti s lokalizací několika latinských toponym, z nichž minimálně dvě označují významná obchodní a správní střediska, a obraťme pohled do jejich zázemí, kde se, tak jako v celém Středomoří, začaly odehrávat dalekosáhlé proměny. Výrazný technický pokrok umožnil (spolu se suchým klimatem) drenáž bažinatých a zavodněných pánví. Palynologické profily ukazují výrazný propad stromových pylů a naopak nárůst kulturních plodin. Přes radikální odlesnění nedošlo ke zvýšení míry eroze. Vysvětlení lze pravděpodobně hledat v terasovité úpravě svahových terénů a jejich možném využití k výsadbě olivovníků a vinic. Původce těchto komplexních úprav životního prostoru je třeba vidět v sídlech, která známe pod označením římská villa, přesněji v majitelích domén, rozkládajících se okolo těchto, zpočátku třeba jen skromných, během staletí stále honosnějších objektů. Popis struktury osídlení za raného císařství se nevyčerpává výčtem několika obchodních aglomerací a vill. Mozaika sídlišť je daleko pestřejší. Poprvé byly využity všechny partie reliéfu, od vyvýšených plošin po mořské i jezerní břehy. Rozmanitost typů sídlišť nespočívala jen v rozdílu mezi osamocenou usedlostí a shlukem vesnického charakteru, ale zejména ve funkčním rozlišení lokalit. Právě funkční zařazení stojí na daleko pevnější půdě než rezervované interpretace vnitřní struktury na základě povrchové prospekce evidovaných nálezů. Lze rozeznat důlnu lisující olivový olej, skladovací areál, zřejmě také hrncířskou důlnu. Široká škála způsobů využívání krajiny zřejmě odráží ještě ne zcela stabilizovaný charakter nové společnosti.

Mezi 2. a 4. stoletím po Kr. došlo k nové proměně obrazu osídlení. Pestrá mozaika 1. a 2. století ztratila mnohé ze svých odstínů. Bohaté villy pozbyly svůj protipól v drobném rozptýleném osídlení. Současně zřejmě chudl obchod vázaný k přístavním aglomeracím doby raného císařství. Jednoznačné vysvětlení uniká, výrazné vylidnění krajiny a současné přetrvávání vill naznačuje možnou koncentraci pozemků v rukou velkých vlastníků.

Nové pohyby na mapě osídlení nastaly po nedlouhé existenci evokovaných rozsáhlých domén. Od 5.–6. století po Kr. se opět zpestřil rejstřík poloh i druhů osídlení. Některé villy zanikly, autoři se však zřetelně distancují od schematických historizujících vysvětlení, spočívajících v domnělém drastickém dopadu barbarských invazí. Některé nově osazené nebo znovu osazené polohy se někdy na konci 1. tisíciletí vyvinuly v opevněné aglomerace, nazývané v latinských pramenech i v terminologii francouzské medievistiky termínem *castrum*. Více než kdy dosud bylo využíváno břehů sladkovodních jezer, těch, která jsou propojena s mořem, i moře samého. Vedle významnějšího rybolovu a sběru mořských plodů byla pro toto období poprvé doložena výroba soli. Tradice dosud živá na středomořském pobřeží Francie se odvíjí právě od konce antiky a počátků raného středověku. Vrak nákladního plavidla ze 7. století v přilehlém zálivu svědčí, že ani v temných staletích se obchod nezastavil.

Během celého raného a vrcholného středověku umožňovalo suché klima udržující nízkou hladinu jezer doplňovaných mořskou vodou výrobu soli, která významně doplňovala zemědělský ekonomický systém založený na obilnářství, pěstování vinné révy a oliv. V závěru vrcholného středověku nastal úpadek produkce soli způsobený zásahem vrchnosti. Období novověku, zejména 17.–18. století, je poznamenáno novým vzestupem vodních hladin, vyvolávajícím úpornou snahu o vysoušení, odvodňování, záchranu zemědělské půdy. Často se však tato snaha setkává s neúspěchem, který vyřeší až technika 19. a 20. století.

Autor recenzované práce musel opustit úzkou stezku archeologie a iniciovat se, jak nás o tom sám ujišťuje, v širokém svazku přírodních věd. Na konkrétním případě s konkrétními, zřetelně prezentovanými údaji si lze znovu ověřit bezprostřední vazbu člověka ke krajině a jeho snahu, v různých dobách různě úspěšnou, o posun hranic kladených mu prostředím. Banální konstatování lze ilustrovat příkladem situace období římského císařství. Tehdejší intenzivní využívání krajiny ve všech jejích segmentech se nevyhnulo ani svahům, které byly terasovitě upraveny zároveň proti erozi i pro získání další plochy vhodné k osázení olivovníky a vinicemi. Otázkou zůstává, jak by vypadal bohatý sídelní obraz, kdyby suché klima a příznivý vodní režim nevysušily pánevní močálovité oblasti i zcela zaplavené terény a nepřístupnily tak rozsáhlé zürodnitelné plochy.

Vedle údajů přeložených z řeči čísel vyvolává velký zájem způsob přístupu k pramenům archeologii vlastním. Soubory keramiky a štípané industrie získané povrchovým průzkumem jsou využívány v několika stupních přiblížení. Chronologické utřídění podle tradičního dělení (mezolit, neolit ... raný středověk) je zjemňováno vztahem k počtu nalezišť daného období a k jejich plošnému rozsahu. Chyba vyplývající z nestejného časového rozpětí jednotlivých period je korigována vydělením počtem století. V zrcadle takto získaných průměrných hodnot vykazuje neolitická populace málo intenzivní využívání rozsáhlých prostorů. Po pravděpodobném populačním propadu ve starších fázích doby bronzové nastal zřetelný a trvalý růst osídlení během obou period doby železné a doby římské. Ustálení hodnot pak zřejmě naznačuje dosažení určitého maxima ve využívání krajiny. Nový pokles a rozvolnění struktury osídlení, časově odpovídající konečným fázím impéria a ranému středověku, jsou následovány další restrukturalizací sídelní sítě, dochované v hrubých rysech do dob nedávno minulých.

Další rovina pohledu spočívá ve vymapování nalezišť v rámci jednotlivých period. Je přitom použit několikastupňový systém ohodnocení kvality nálezů, který v sobě spojuje kvantitativní kritérium s interpretačním. Ojedinelý nález tvoří první stupeň, za ním následují shluky nálezů označované podle rozsahu jako prosté sídliště, vesnické sídliště nebo podle charakteru jako abri nebo např. oppidum. Ještě větší přiblížení se pokouší popsat vnitřní uspořádání sídelních mikroareálů, rozpoznat rozptýlené osídlení od aglomerovaného, samostatné sídelní jednotky od shluků. Od nesmělého nástinu starších pravěkých období se s postupem času dostáváme na stále pevnější půdu. Od počátku doby železné lze zachytit opevněná sídla, přibývají i dobře rozpoznatelné výrobní areály. Detailní přístup byl umožněn také díky stále častějšímu výskytu dodnes dochovaných nadzemních objektů. Mezi ty lze počítat i relikty cest zahloubených do skalního podloží. Kdyby snad existovaly pochybnosti o jejich dataci, jednoznačné datum *ante quem* je dáno raně křesťanskou hrobkou, která porušila jednu z takovýchto cest.

Vrcholem detailní analýzy osídlení a jeho dynamiky je zpracování dějin prvních šesti století po Kr. Soubor keramických nálezů byl rozčleněn jednak chronologicky do dvacetiletých úseků, jednak podle provenience a funkčního určení. Kombinace všech hodnotících hledisek skládá mimořádně barevný obraz. Stejně jako lze cítit smutek nad absencí jiných než archeologických pramenů pro poznání dějin pravěkých období, tak lze vidět neúplnost, jakou by trpěl dějepis doby římské a nejstaršího raného středověku bez využití výsledků archeologovy práce.

V konečném hodnocení, při pokusu nedopustit se černobílého vidění, odráží celá práce výrazně světlé odstíny. Někdy odvážné interpretace o podobě osídlení zejména pro starší pravěká období a některé vývoody vyplývající z rozdílné prostorové distribuce různých druhů keramického materiálu mladšího pravěku jsou vyváženy váhavým tónem formulací. Výtky, které si nenárokují obecného uznání, bych směřoval k někdy nepřehlednému zasazení obrázků do textu. Podotýkám, že v celé práci není vyobrazena ani jedna keramická nádoba nebo zlomek. Detailní mapy sídelních mikroregionů jsou založeny na neupravených kartografických podkladech 1 : 10 000, které zrovna nepřekypují přehledností. Ani tříštění textu do krátkých kapitol nepřispívá, jak je bohužel u svazků DAF obvyklé, k plynulé čtivosti. Přitom se tentokrát obsah nemusí krčit za formou. Naopak, lze jej vnímat také jako jednu z cest, jak výrazně prokrvit prehistorické bádání. Nezbývá než doufat, že stejně jako měl tento svazek věnovaný krajinné archeologii své předchůdce, bude mít i své pokračovatele, třeba nikoliv pouze na stránkách některého z příštích dílů DAF a nikoliv pouze ve Francii.

Filip Laval

Natalie Venclová: Výroba a sídla v době laténské. Projekt Loděnice. S příspěvky E. Neustupného, M. Malkovského, B. Žákové a P. Valterové. Archeologický ústav AV ČR Praha 2001. 399 str.

V našem archeologickém prostředí nebývá zvykem psát zevrubné recenze, zvláště pak na knihy o době laténské. Nezřídka se stává, že i rozsáhlé monografie (např. *Waldhauser ed. 1993; Venclová et al. 1998*) projdou bez patřičné odezvy v odborném tisku. Tato situace není pro bádání příliš příznivá, neboť jen s vyslovenými názory lze diskutovat a tím náš obor dále rozvíjet. Recenzovaná kniha shrnuje dlouholeté zkoumání laténských sídlišť N. Venclové, ve kterém se kromě jiného autorka snažila uplatnit nové metody. Taková kniha si podrobnou recenzi jistě zaslouží, zvláště když vůči této přední badatelce máme výrazný dluh – vždyť právě její předchozí kniha o Mšeckých Žehrovcích (*Venclová et al. 1998*) se recenze u nás nedočkala.

Po krátkém úvodu seznamujícím čtenáře s dějinami archeologického bádání v povodí říčky Loděnice přistupuje autorka v kapitole *Sídelní archeologie: teorie, modely a metody* k vymezení pojmů, které v publikaci užívá. N. Venclová se plně hlásí k modelu sídelního a komunitního areálu *E. Neustupného (1986; 1991; 1993; 1994)*, který dle jejího názoru udal výzkumu sídelní problematiky nový směr. Protože jde o první podstatně uplatnění nové terminologie v české literatuře o době laténské, má tato kapitola mimořádný význam. Zdá se však, že právě s vysvětlováním a definováním nových termínů a pojmů nemusí být čtenář vždy zcela srozuměn. Např. místo názoru (str. 3), že „komunitní areály a areály aktivit jsou pojmy živé reality“ by zřejmě volil opatrnější formulaci – jde o umělé teoretické termíny snažící se postihnout některé jevy živé kultury. Vždyť při cestě domů jistě ani teoretický archeolog o svém bydlišti neuvažuje v pojmech areálů aktivit či komunit. A jistě ne jen proto, že by musel definovat, co si pod pojmem komunita představuje – svou rodinu, obyvatele svého domu, či města?, ale prostě proto, že nikdy o pojmy živé kultury nešlo. Pochopení textu by ovšem definice komunity velmi prospěla, neboť podmiňuje všechny následné úvahy. Podobně by zasloužilo vysvětlit, proč autorka chápe „pojmy sídelní areály a komponenty jako jednotky archeologických pramenů“.

Ocitujme nyní jeden z klíčových odstavců kapitoly, který má vysvětlit základy užívané terminologie (str. 3): „Podle koncepce *E. Neustupného (1993)* tvoří skupina artefaktů, reflektující určitou událost nebo sérii událostí, komplex (např. obsah hrobu ilustruje jednu událost, obsah zahloubené chaty sérii událostí, neboť vznikl jako výsledek děletrvajících, příp. různých aktivit na sídlišti). Komplexy a artefakty jedné časové fáze, sloužící jednomu účelu, tvoří komponentu; ta představuje odraz určitého typu aktivit, provozovaných po určitou, časově souvislou dobu, v archeologických pramenech. Soubor komponent, který dokumentuje různé aspekty života komunity, tvoří sídelní areál jako celek.“

Je škoda, že u citace z monografie *E. Neustupného* nejsou uvedeny stránky, aby bylo možné snadno zjistit jeho definici události či série událostí a hlavně metodu, jakou lze určit, že skupina artefaktů reflektuje jednu událost, či událostí více. Takto lze jen podotknout, že představa, že obsah hrobu ilustruje jednu událost, je velmi zjednodušená (a to ani nemáme na mysli hrob vyloupený). Vůbec by stálo za diskusi, zda artefakt, natož skupina artefaktů, může odrážet pouze jedinou událost. Zřejmě vždy záleží na pohledu badatele, jak s daným artefaktem pracuje, zda chce z celého jeho „života“ a „postživota“ (tj. rozsáhlé množiny událostí) uměle a ryze účelově vyčlenit událost jedinou (např. jeho vložení do hrobu). V každém případě se jeví nezbytné seznámit čtenáře s metodami, jakými se na artefaktech pozná, že sloužily k jednomu účelu, či jak artefakty odrážejí časově souvislé užívání, jak požaduje definice komponenty. Takto se zdá, že mimo teoretickou rovinu, na základě skutečných artefaktů, budeme komponenty zjišťovat jen velmi obtížně. Zapojení tzv. artefaktuální archeologie, ale i etnologie a kulturní antropologie by snad pomohlo zpřesnit podobné představy, pokud by ovšem ve srovnání s těmito obory obstály.

Autorka dále předkládá přehled názorů různých badatelů na vymezení prostoru v krajině a sama pragmaticky upouští od teoretických geografických rozborů zpracovávaného území. Užívá pro něj tradičního pojmenování – region. Podobně pragmaticky se autorka staví k problematice *naleziště – lokalita*, a rozhoduje se ve prospěch užívání pojmu *lokalita*. Což se zdá být rozumné, neboť v kapitole je poukázáno na panující terminologický zmatek, znatelný ostatně i v recenzovaném textu např. na str. 4, kde se sice poukazuje na nevhodnost zaměňovat *naleziště* (angl. *site*) za *sídlíště*, avšak pojem *off-site* či *intersite* je překládán jako „mimosídelní“...

Teoreticky a terminologicky tedy spíše nepřipraven¹ přistupuje čtenář ke kapitole *Výroba a sídla* (3.). Její první část je věnována výrobním areálům a je uvedena předpokladem, že „V každém sídelním areálu lze identifikovat jeho subareály, tj. areály jednotlivých aktivit komunitou vykonávaných. Jedním z nich je také areál výrobní, označovaný někdy též jako industriální ...“ (str. 5). N. Venclová zdůrazňuje, že industriální areál byl zaměřen výhradně na specializovanou výrobu (nikoliv podomáčkou), a odděluje jej od areálu získávání potravin (jak?). Čtenáře zákonitě napadne otázka: domnívá se autorka skutečně, že se na každém sídlišti provozovala specializovaná výroba, nebo jde jen o nešťastnou formulaci? V následujícím tvrzení ovšem již zjevně nejde o přepsání a je nutné s ním důrazně polemizovat: „industriální aktivity měly za cíl zhotovení řady nejrůznějších druhů výrobků, zejména oděvu, zbraní, nástrojů, ozdob atd. Tyto aktivity probíhaly ve vlastních specifických výrobních areálech“. Předně je překvapivá domněnka, že výroba oděvů (na Loděnicku?!) měla v době laténské industriální charakter. Většinou se totiž u textilní produkce doby laténské předpokládá podomácká výroba (cf. např. *Meduna 1995*) a pro její industriální rozměr není v archeologických pramenech opora. Stejně tak lze pochybovat o tom, že např. výroba ozdob měla svůj vlastní specifický areál – sotva si lze např. představit kováře, který měl jiný areál na výrobu spon, jiný na výrobu nástrojů a ještě další na výrobu zbraní. Pro takovéto areály opět postrádáme oporu v pramenech. Autorka dělí výrobní aktivity do tří skupin: 1. těžba surovin, 2. výroba materiálů, 3. výroba artefaktů, přičemž každá skupina má být v prostoru odlišně situovaná. I zde se zřejmě ve snaze o přesné teoretické škatulkování stává přání otcem myšlenky – autorka totiž nejen pomíjí např. četné příklady, kdy se těžba i výroba odehrávaly přímo na místě výskytu suroviny², ale především odporuje sama sobě, když hned v následujícím odstavci píše, že všechny tři druhy výrobních areálů se mohou prostorově překrývat.

V podkapitole *Vztah výrobního a sídelního areálu* (3.2.) jsou řešeny možné modely prostorových vztahů mezi výrobními, sídelními a obytnými areály; posledně jmenovaný bohužel není definován. N. Venclová rozlišuje čtyři možnosti: 1. Výrobní areál je totožný s obytným (což se zdá být v rozporu s předchozím tvrzením, že výrobní aktivity mají vlastní specifické areály, str. 5). 2. Výrobní areál se nachází na okraji obytného areálu³. 3. Oba areály jsou oddělené, avšak ve vzdálenosti do 1 km. 4. Oba areály se nacházejí ve větší vzdálenosti.

Zvláště čtvrtý případ je z hlediska pochopení autorčiných postupů velmi důležitý: „V určitých případech může mít výrobní areál vazby k více obytným, a vlastně i sídelním areálům, a v důsledku toho pak vzniká industriální zóna.“ Pozastavme se ještě u klíčového pojmu industriální zóna, který autorka dále vysvětluje. 1. model: „Podílejí-li se na provozu výrobního areálu členové více komunit (sídelních areálů), pak je takový výrobní areál součástí všech sídelních areálů všech těchto komunit, a naopak, tyto sídelní areály jsou navzájem spojeny právě tímto společným výrobním areálem.“ 2. model: „volnější vazba komunit k dislokovanému výrobnímu areálu, který je kontrolován jinou komunitou: tato vazba je zprostředkována jen produkty (... tj. nikoliv finálními artefakty) a zřejmě nikoliv osobní účastí příslušníků uvažovaných komunit na výrobě těchto produktů ... Výsledkem je další typ výrobní zóny, která je v tomto případě charakterizovaná zde provozovanou výrobou finálních artefaktů ze suroviny či materiálu, pocházejícího ze zdroje mimo kontrolu této zóny.“ Je-li tomu ovšem tak, pak vlastně industriální zóna představuje běžný jev známý již od paleolitu. Vzali-li bychom totiž autorku za slovo, pak celá rozsáhlá území zpracovávající v době kamenné pazourek ze stejného

¹ Otázkou zůstává, zda jde pouze o nedostatek recenzovaného textu, či zda chyba není v samotném systému nově zaváděné terminologie.

² Např. při produkci žernovů, kdy se část výrobního procesu odehrávala přímo v těžebních jamách (cf. *Fröhlich – Waldhauser 1989*), či při výrobě železa, kdy se tavilo přímo na místě těžby (*Jockenhövel Hrsg. 1996; Wischenbarth – Ambs – Gassman 2001*), nemluvě již o získávání soli, výrobě dehtu, dřevěného uhlí apod.

³ Uváděný příklad vztahu tavicích pecí k obytnému areálu doby římské v Řičanech (*Kuna – Waldhauser – Zavřel 1989*) je ovšem chybný, neboť tato situace podobné závěry pro svou fragmentárnost neumožňuje. Naopak železářské pece doby římské se nacházejí zpravidla přímo mezi objekty (např. Kyjice, Lovosice, Trmice), byť autorka správně poukazuje na problematičnost stanovení současnosti obytných a výrobních staveb. Mnohé ovšem závisí na tom, co se pod pojmem *obytný areál* vlastně rozumí ...

naleziště, v době bronzové měď např. z alpských či krušnohorských ložisek atd., vytvářela rozsáhlé industriální zóny. Do důsledku vzato by každé sídliště patřilo do nějaké industriální zóny, vlastně celý svět by se skládal z industriálních zón. Zde se tak nechtěně ocitáme v problematice teorie světových systémů a jejich aplikace v archeologii (Wallerstein 1974/1980/1989; cf. Kümmel 2001). Jistě není nutné pochybovat o tom, že v době laténské existovala území či jednotlivá sídliště, na kterých se koncentrovala určitá výroba s nadregionálním významem. Že k nim se svou výrobou švartnového šperku patřilo i Loděnicko, je rovněž nasnadě. Problémy ovšem vznikají v okamžiku, chceme-li tuto výrobní činnost za každou cenu definovat a členit po *formální* stránce a nikoliv po stránce *obsahové*.

V části *Specializace a organizace výroby* (3.3.) shrnuje N. Venclová stručně názory na specializovanou výrobu. Jde o užitečný přehled vycházející opět z práce E. Neustupného (1995) a z anglosaské literatury. Škoda, že autorka nehodnotí dosavadní názory na specializaci v době laténské zastoupené v české literatuře, jistě by se tak zvýšil význam této části textu pro (nejen) naše prostředí. Snad ještě jednu poznámku: je jistě věcí autorky, pracuje-li hojně s anglickou literaturou, nemělo by se to však promítat do českého jazyka – slovní spojení „*nukleovaná dílna*“ či „*dělba práce podle sexu ...*“ působí neobvykle.

V následných krátkých kapitolkách nastiňuje autorka obecně problematiku náročnosti a rozsahu výroby, zdrojů surovin a jejich kontroly, osob provozujících výrobu, hodnoty a distribuce výrobků a vztahu výroby a společnosti. I zde ovšem zůstává česká literatura stranou. N. Venclovou jistě nemůžeme podezírat z neznalosti české či středoevropské literatury k problematice, takže za jejím rozhodnutím vyhnout se používání české literatury (s výjimkou prací E. Neustupného) lze sice tušit, nikoliv však dešifrovat určitý záměr. V každém případě v kapitolách věnovaných organizaci výroby, osobám výrobců či distribuci výrobků zcela chybí rozměr písemných pramenů, jejichž analýzou lze získat pro dobu laténskou velmi cenné údaje (např. Timpe 1981; 1985; cf. též Fischer 1981; 1985; Frey 1985). Doporučit lze zvláště nové práce G. Dobesche (2000; 2002), které se zabývají obchodem a produkcí železa. Z dikce celé kapitoly je zřejmá víra N. Venclové v tzv. prostorovou archeologii, takže často operuje prostorovým uspořádáním a prostorovými vztahy, které jsou však v některých případech zevšeobecňovány v rozporu s archeologickým poznáním⁴, někdy i se základy geografie⁵.

Po takovémto teoretickém úvodu tedy čtenář přistupuje k vlastní práci se značnou zvědavostí: autorka si totiž klade za cíl výše uvedené teoretické otázky a modely aplikovat a hodnotit v konkrétním prostoru a čase, přičemž ukazuje, jaké mimořádně příznivé podmínky (a to i v evropském rámci) povodí Loděnice poskytuje – zde je nutno dodat, že především díky soustředěné mnohaleté badatelské činnosti N. Venclové. Nutno též vyzdvihnout, že autorka důsledně pracovala se všemi druhy archeologických pramenů, včetně starých amatérských sběrů, předmětů z muzejních sbírek, archivních materiálů apod., čímž se její práce výrazně liší od jiných dosud provedených projektů tzv. prostorové archeologie. Rovněž musíme vysoko hodnotit, že autorka jako jedna z mála (jediná?) spojila teorii s praxí, totiž s provedením záchranných výzkumů, které ji ostatně poskytly další důležitý materiál (např. Srbeč: Venclová 1999). Významnou součástí projektu bylo doplnění informací o regionu pomocí tzv. analytických sběrů.

Pátá kapitola předkládá precizní popis pracovního území (253,15 km²) z hlediska geografie, hydrologie, geomorfologie, geologie, pedologie i klimatu a vegetace (vše doplněno příslušnými mapami). Součástí kapitoly je i nástin archeologického bádání, kde autorka bohužel neuvedla své vlastní výzkumy.

Kapitola *Artefakty a ekofakty* (6.) se zabývá nálezy keramiky, švartny, železné strusky, železitých materiálů, kamenných, resp. skleněných artefaktů atd. Takováto kapitola tvoří v publikacích zpravidla

⁴ Předpoklad (str. 12), že hutnictví či těžbu surovin mohli obyvatelé oppid či výšinných sídlišť uskutečňovat pouze mimo jejich areály, je v rozporu se situací např. na oppidu Kelheim. Především ale zásadně odporuje autorčině úvodní a základní tezi ze str. 3, totiž že prostor, kde se odehrávaly všechny základní činnosti jedné komunity, se nazývá komunitní, resp. sídelní areál. Obyvatelé jakékoliv sídelní jednotky tedy z logiky této terminologie zřejmě těžít suroviny mimo svůj komunitní/sídelní areál ani nemohli!

⁵ Zde nelze nevpomenout klasika geografického bádání R. Hartshorna (1939, 468): „Nemusíme vytvářet žádné univerzální poučky, kromě jediného a základního pravidla geografie – každé území je neopakovatelně jedinečné“.

základní a nezřídka i jediný text. Dřívější autorčiny práce (především *Venclová 1998*) však umožnily seznámit nyní čtenáře s nálezky v dostatečné míře na pouhých 12 stránkách. Přitom je sympatické, že se nezakrývají počínající rozpory mezi teorií a archeologickou situací: „*Funkční určení keramiky indikuje, obecně vzato, i funkci areálu, kde byla nalezena. Keramika k přípravě pokrmů a k ukládání zásob by tedy měla vyznačovat obytný areál, technická keramika výrobní areál, atd. Skutečnost však byla zřejmě složitější ...*“. A to ještě nekomplikujeme problém odpadními areály ...

Následující kapitola je pojmenována *Komplexy, komponenty a aktivity: Prameny získané tradičními metodami (7.)*. V části *Bydlení a domácí činnosti (7.1.)* autorka podrobně vysvětluje, jak rozpoznává rezidenční komponentu. Ukazuje se, že vlastně stejným způsobem, jako tradiční archeologové rozpoznávají sídliště: dle zahloubených jam, povrchových domů, ale i movitých nálezů – skla, přeslenů, tkalcovských závaží, drtelid apod. Problematika nálezů dokládajících výrobu či otázka funkce polozemnic jsou řešeny tvrzením, že „*výrobní a obytné komponenty často prostorově splývají*“ (str. 43), zatímco se dosud konzervativně soudilo, že polozemnice sloužily k bydlení i výrobě (např. *Salač 1984*) nebo že se na sídlištích kromě bydlení i vyrábělo. Ke zjištění rezidenční komponenty využívá autorka i keramiku, přičemž zvláštní důraz klade na zásobnice, které mají sídlení jednoznačně doložit. Tuto hypotézu ovšem relativizuje archeologická praxe – hrnec o průměru ústí 25 cm ještě není zásobnicí, s průměrem 26 cm již ano (cf. str. 392). Ostatně zásobnice s typickými okraji (např. 121, 114 apod., str. 396) se ve starších fázích osídlení (LT B2) ještě nevyráběly, čímž se kritérium zásobnic pro rozpoznávání rezidenčních komponent dále problematizuje. Samotnému bydlení a domácí činnosti věnuje autorka překvapivě jen 2 stránky, dalších 7 se zabývá tradiční chronologií keramiky a skla. Tyto chronologické pasáže ovšem s názvem kapitoly příliš nesouvisí a nejspíše by patřily do předchozí kapitoly o artefaktech, nejlépe do podkapitoly s konzervativním, leč jasným názvem: *Chronologie keramiky, skla apod.*

Část *Získávání potravy (7.2.)* začíná obecnými úvahami o zemědělství, kde souhlasím s autorkou, že nálezky obilných zrn mohou vedle dokladu rolnictví být především odrazem jeho konzumace (případně i konzumace piva). S dalšími tvrzeními se však již příliš ztotožnit nemohu – totiž, že do stejné výpovědní kategorie jako zmíněné obilí patří i kvalita půdního fondu v zázemí sídliště (!)⁶. Následujícímu názoru pak prostě nerozumím – „*za pravděpodobný doklad rostlinné výroby na lokalitě můžeme být považován místní nález zemědělského nářadí ve funkčním kontextu, tj. v obytném areálu ...*“. Funkční kontext (nebo obytný areál?) zde musí být uveden omylem, neboť pochybuji, že by autorka předpokládala orbu či žatvu např. v polozemnicích⁷. Dále jsme se seznámili s produkty rostlinné výroby, zemědělským nářadím a kostmi domácích i divokých zvířat.

Následuje rozsáhlá část *Specializovaná výroba I: Zpracování švartny (7.3.; str. 67–122)*. Jedná se o vynikající studii komplexně hodnotící celou problematiku v širokých evropských souvislostech, shrnující poznatky o dějinách bádání, technologii těžby suroviny a o výrobě kruhového šperku (včetně experimentů s jejich produkcí), zabývající se výrobními místy i samotnými výrobci atd. Čtenář je seznámen i se zjišťováním provenience nálezů z černého materiálu přírodovědnými metodami, k čemuž v závěru knihy nalezneme i studii B. Žákové (překvapivě je využívání nýřanské sapropelitové slouje či nálezky z Čech vyrobené z nečeských materiálů). Kapitola obsahuje typologii výrobků i jejich hodnocení z hlediska velikostní skladby. Významné jsou názory na kvantitu nálezů. Jistě bychom mohli o některých údajích diskutovat, daleko důležitější ovšem je, že se autorka vůbec pokusila stanovit počty výrobků na lokalitách (např. Mšecké Žehrovice I) i v celém pracovním území – údaj o desetitisících výrobků dává čtenáři základní představu o rozsahu výroby. Je třeba zdůraznit, že všechny úvahy a výpočty jsou sledovatelné a kontrolovatelné. Zásadní význam mají doklady exportu za hranice české kotliny i datování výroby a užívání švartnového šperku (LT B2(b)–C1/C2; ca 110–130

⁶ Kromě toho není zřejmé, jestli autorka používá tradiční pojmenování zázemí ve smyslu komponenty areálu získávání potravin (lépe asi komponenty areálu rostlinné výroby), či má na mysli celý komunitní/sídelní areál v pojetí E. Neustupného.

⁷ Z dalšího kontextu vyplývá, že si zde autorka patrně připravuje půdu pro to, aby mohla na str. 173 prohlásit nález radlice v polozemnicích za doklad zemědělství.

let). Velmi podnětné jsou i představy o nositelích hotových výrobků, opírající se o hodnocení hrobových celků s výskytem švartnových kruhů na území Čech, stejně jako následné shrnutí výskytu černého šperku v Evropě v době železné. Nutno ještě vyzdvihnout, že ke kapitole patří i Příloha II, tj. soupis všech nálezů švartnových artefaktů v Čechách.

Kapitola *Specializovaná výroba II: hutnictví železa* (7.4.) hodnotí zdroje surovin a poté předkládá názory na rozsah produkce surového železa, spotřebu rudy, dřevěného uhlí, resp. dřeva. Zde sice již nejsou autorčiny postupy tak sledovatelné jako v předchozí kapitole (např. otázka stáří strusek ze sběrů), přesto však opět umožňují alespoň základní představu o rozsahu produkce. V kapitolách věnovaných hutnickým dílnám jsme stručně (s odkazy na další literaturu) seznámeni s nálezy železářských pecí. Souhlasím s tvrzením, že zjištění mělkých výhňových hutnických pecí má zásadní význam pro poznání výroby železa v době laténské, ostatně nálezy nových typů laténských tavicích pecí se v poslední době skutečně množí (např. *Wischenbarth – Ams – Gassmann 2001*), čímž se dále zpochybňuje výjimečné postavení pece se zahloubenou nístějí v době laténské předpokládané např. *R. Pleinerem (2000)*; blíže k této problematice *Salač 2000*). Přesto autorka v pasážích o výrobním odpadu (především jeho kvantitě) zůstává v zajetí tradiční představy o dominantním postavení pecí se zahloubenou nístějí, když veškerá zjištěná kvanta vztahuje vždy k množství strusky ze zahloubené nístěje. Škoda, že N. Venclová na tomto místě neprovedla srovnání s jinými laténskými železářskými regiony v Evropě, případně i s českými nálezy z doby římské. V neposlední řadě by takováto srovnání umožnila učinit si názor na množství nálezů strusek a z nich odvozovaných hypotéz o kvantitě vyrobeného železa. V kapitole se např. uvádí, že z celého regionu lze odhadnout hmotnost jednorázově z povrchu sebratelné strusky (vždy laténské?) na 1500 kg. To je údaj sice zajímavý, avšak poněkud obtížně uchopitelný. Pro srovnání uvedme, že z jediné (!) železářské dílny z doby římské obj. 1/83 z Března u Chomutova byl odebrán *vzorek* strusky o hmotnosti 118 kg (cf. *Salač 2000*). Na Loděnicku ovšem musíme vzít v úvahu délku trvání laténského osídlení (řádově staletí) a možnost existence strusky z doby římské, středověku, příp. novověku. Zásadní otázkou tedy zůstává, zda archeologické prameny na Loděnicku skutečně dokládají mimořádnou produkci železa, která by umožňovala zásobovat železem rozsáhlá území.

V kapitole o prostorových vztazích autorka opakuje, že hutnické dílny nemohou pracovat přímo na sídlišťích (cf. též str. 130)⁸. Etnografické paralely, nálezy z doby římské či experimenty ovšem svědčí spíše o opaku. Také argumenty, že pyrotechnologické aktivity spojené s hutněním představovaly nebezpečí, lze relativizovat poukazem na nálezy hrnčířských, chlebových a jiných pecí přímo na sídlišťích. Ostatně největší nebezpečí požáru znamenala zřejmě vždy otopná zařízení přímo v obytných stavbách. Bohužel o samotných laténských sídlišťích s doklady hutnění železa toho víme příliš málo, než abychom mohli rozpoznat, zda se hutnická zařízení nacházela přímo na sídlišťích, či na jejich okrajích. Vždyť i N. Venclová uvádí, že se dosud nepodařilo *podpovrchovým zkoumáním*⁹ prokázat, zda existují dílny pracující ve vzdálenosti do 1000 m od sídlišťe, či nad 1000 m. Naskytá se elementární otázka, zda je tento problém výkopy vůbec řešitelný, čímž nemám na mysli praktickou stránku kompletního prozkoumání okolí sídlišťe do vzdálenosti 1000 m či větší, jako spíše možnost prokázat, zda takováto dílna skutečně k určitému sídlišťi patřila. Domnívám se, že obdobné škatulky lze jen těžko naplnit skutečnými nálezy a zjištěními. O smyslu stanovené hranice 1000 m lze také jistě alespoň zapochybovat.

V závěru kapitoly o hutnictví železa se autorka věnuje hutníkům a jejich výrobkům. Také zde nalézáme poměrně odvážné úvahy o počtech osob, které se věnovaly výrobě železa a o čase, jaký

⁸ Jestliže se čtenáři recenze bude zdát, že se text neustále vrací ke stejným tématům, pak nepřijde o zdání, ale o důsledek toho, že recenze postupuje důsledně podle textu knihy, v níž se autorka vrací k shodným tématům pojednaným nejprve „tradičně“, poté analyticky a na závěr souhrnně. Tato metoda klade ovšem poměrně značné nároky na rozsah textu i na čtenáře, zvláště když se opakují i kapitoly se stejným názvem (cf. 7.3., 7.4., 8.2., 8.3.).

⁹ Rozuměj terénním archeologickým výzkumem. Termín *podpovrchový* výzkum lze použít zřejmě pouze pro zkoumání starých hornických děl odehrávající se skutečně pod zemským povrchem (podobně *podvodní*, resp. *podmořská* archeologie). V této souvislosti jde o termín nevhodný a nelogický – archeologické vykopávky se totiž odehrávají prakticky vždy na povrchu, i když jej porušují podobně jako povrchové doly, lomy apod.

této činnosti věnovaly. Jiné cesty však není, a proto je nutné autorčinu odvahu ocenit. Ostatně s jejími závěry lze jen souhlasit – produkce železa neznemožňovala hutníkům věnovat se i jiné, především zemědělské činnosti. V otázce hutnických výrobků se však s autorkou zásadně rozcháším. N. Venclová bez důkazu sděluje, že (str. 140) „*Určitý omezený počet hutí tedy musel zásobovat celé regiony o zatím nám neznámé velikosti*“, čímž se problematika přesouvá do oblasti osobního přesvědčení. Podobně je tomu s tvrzením, že „*Za zavádějící je nutno považovat formulaci, že – např. v sz. Čechách – se ‚pracovalo se železem‘ v každé osadě, jak to uvádí V. Salač (1990; 1993a; 1996). ‚Práce se železem‘ totiž nerozlišuje mezi hutnictvím a kovářstvím. Protože autor měl k dispozici pro své vývoody jen blíže neidentifikovatelné strusky nacházené na jednotlivých lokalitách v nepřilíh velkém množství, lze soudit, že to odpovídá spíše výrobě kovářské ...*“. Zde nechť čtenář sám posoudí, zda v případě, nejsou-li k dispozici určení všech strusek, není naopak korektní mluvit o práci se železem bez rozhodnutí, o jakou činnost šlo. A není-li naopak zavádějící, když N. Venclová na základě stejných strusek (většinou neurčených, v některých případech však prokazatelně hutnických; cf. Salač 1990) dokáže rozhodnout, že jde spíše o doklady kovářství. Autorka bohužel nepřinesla pro svůj předpoklad o několika málo výrobních železářských centrech (zónách) zásobujících okolní regiony žádný teoretický či praktický doklad. Zatím tedy opustíme problematiku s konstatováním, že v Čechách existují dvě hypotézy o produkci železa v době laténské – jedna předpokládá rozptýlenou výrobu (bližší argumentaci a další literaturu cf. Salač 1990; 2000) a druhá naopak její soustředění do industriálních zón. Potěšitelné je, že k problematice se v zahraničí množí literatura, což nepochybně povede k dalšímu zkvalitnění diskuse i u nás (Hirse Korn 2000; Schäfer – Stöllner et al. 2001; Schäfer 2002; Wischenbarth – Ambs – Gassman 2001 ad.).

Následují krátké kapitoly věnované kovářství a metalurgii neželezných kovů. U kovářství je zářející, jak málo se v regionu archeologicky projevuje – jediná doložená kovárna a několik málo zlomků strusky pocházejících ze sběrů se zdá být na industriální zónu zaměřenou na produkci železa přece jen málo. Autorka tuto situaci nevysvětluje. Nápadný je v této souvislosti i nízký počet laténských železných předmětů, který již objasňován je (str. 143): „*Nepřilíh velká kvanta železných předmětů na sídlišťích v pracovním regionu (...) tedy odráží určitou hospodárnost v nakládání se železnými výrobky: spotřebovala snad podstatnou část produkce hutnických dílen v LT B–C1 výroba zbrání?*“

Kapitola o rituální sféře je členěna do částí *Prostor mimořádných aktivit*, věnované tzv. viereckschanzi ve Mšeckých Žehrovicích, a *Pohřbívání*, zabývající se neobvykle vzácnými doklady pohřbívání v poměrně hustě osídleném regionu. Tento rozpor autorka vysvětluje přechodem na žárový ritus právě v období rozkvětu osídlení regionu, tj. ve stupních LT B2(b)–C1/C2. Zbývá ovšem vysvětlit, jak to, že naprostá většina švartnových náramků (s nálezovými okolnostmi) vyrobených na Loděnicu se v jiných českých oblastech nachází právě v kostrových hrobech (viz Příloha II – soupis švartnových artefaktů) ...

Komplexy, komponenty a aktivity: Prameny získané analytickými sběry, tak zní název osmé kapitoly o výsledcích tzv. analytických sběrů. Zatímco v předchozích kapitolách s teoretickými pojmy autorka spíše šetřila, což bylo jen ku prospěchu srozumitelnosti textu (není to ale spíše tím, že dostatek nálezů získaných tzv. tradičními metodami jejich aplikaci nepotřeboval či dokonce neumožňoval?), zde se tyto pojmy opět stávají běžnými. Některé úvodní myšlenky jsou natolik závažné, že je nelze ponechat bez komentáře (str. 155): „*Data získaná analytickými sběry lze použít k indikaci obytné a výrobní komponenty, nepřímo lze na jejich základě indikovat i komponentu získávání potravy.*“ Vzpomeneme-li si ovšem na autorčinu definici komponenty v druhé kapitole („*Komplexy a artefakty jedné časové fáze, sloužící jednomu účelu, tvoří komponentu*“), pak nezbyvá než vyslovit zásadní nesouhlas s představou, že sběry, byť analytické, mají podobnou moc. Je-li definice správná, pak budeme komponenty velice obtížně zjišťovat i klasickými terénními výkopy (viz nepřebornou literaturu o datování archeologických nálezů, především sídlišťích). Pomocí sběrů je to pak zcela vyloučené, i když použijeme tzv. prázdné komponenty (Neustupný – Venclová 1996, 637). Ty nás totiž svým vymezením uvedou v definitivní zmatek: „*... prázdná komponenta (tj. ta část krajiny, kde se nic nenachází) ...*“. Zde zjevně není něco v pořádku – buď s definicí komponenty, nebo s celým terminologickým systémem. I když přeložíme použitou terminologii ve smyslu, který autor-

ka sama nabízí na str. 155: „... se budeme věnovat komponentě obytné (bydlení) a výrobní (specializovaná výroba – zpracování švartny a hutnění železa)“, nejistota přetrvává.

Jestliže v kapitole hodnotící prameny získané tzv. tradičními metodami stanovila autorka velmi vysoká kritéria rozpoznávání obytné komponenty – prakticky výhradně na základě obytných staveb, pecí, ohrazení apod., nanejvýš ještě nálezů zásobních nádob (viz výše), pak v kapitole hodnotící prameny získané tzv. analytickými sběry se laťka ocitá na zemi – veškeré úvahy jsou opřeny o nálezy 196 střepů získaných ve 111 různých sběrových čtvercích. Počítal-li čtenář správně, obdržel stejně jako autorka 1,76 střepu z jednoho čtverce – tj. z jednoho hektaru (str. 15)! Autorka přesto věří, že sběry (str. 161) „zvýšily počet předpokládaných obytných komponent ve sbíraném prostoru oproti dříve uvažovaným 19 na 33, tj. na 173,7 %. Před provedením analytických sběrů bylo tedy známo 57,6 % laténských obytných komponent oproti stavu poté“.

Pokud jde o doklady zpracování švartny získané tzv. analytickými sběry, je situace podstatně příznivější než u keramiky – počet čtverců převyšuje 500 a nálezy jdou do tisíců. Na základě těchto výsledků autorka uvažuje o nárůstu komponent zpracování švartny na 216,7 % a přistupuje k úvahám o umístění výroby v obytném areálu či na jeho okraji (Srbeč I: cf. *Venclová 1999*). Podobně je tomu i u dokladů výroby železa – autorka je přesvědčena, že zjistila 21 nových laténských hutnických komponent. Je si však vědoma problematického datování strusek, proto dává nálezy do vztahu i s keramikou časně laténskou (14 ks ze 7 čtverců) a římskou (72 ks, 14 čtverců), nálezy z doby hradištní ponechává pro jejich sporadičnost stranou (18 ks, 10 čtverců), ale nezabývá se ani nálezy středověkými (1208 ks z 577 čtverců!), ani novověkými (8795 ks, 1286 čtverců!). Pro naprostou korektnost by zřejmě bylo nutné vzít v úvahu i nálezy pravěké bez bližšího určení (563 ks z 249 čtverců). Domnívám se, že při datování stop po hutnictví, tj. strusek, metoda analytických sběrů a jejich hodnocení není použitelná, což dokládají mj. i výsledky rozsáhlých odkryvů a výkopů např. v sz. Čechách¹⁰. O datování laténských či římských železáren by jistě bylo možné dále diskutovat, otázkou spíše zůstává, proč autorka opominula nálezy středověké a novověké, což čtenáři neznalému místních poměrů nemusí být zcela jasné – nemůže zde dojít k podstatnějšímu zkruslení?

Devátá kapitola je věnována rekonstrukci obytných, výrobních a sídelních areálů. I ona je rozdělena na dvě části, které hodnotí zvlášť výsledky dosažené tzv. tradičními metodami a zvlášť tzv. analytickými sběry. Zatímco v předchozí kapitole N. Venclová sledovala obytné a výrobní komponenty, zde se zaměřuje na obytné a výrobní areály, což čtenáři práci s knihou příliš neusnadňuje, především s ohledem na úvodní nedostatečné definování pojmů. V kapitole jde vlastně o opětovné formulování hypotéz o prostorových vztazích mezi těžebními, výrobními, popř. obytnými areály, stejně se opakují údaje o areálech získávání potravy či o rituálních areálech. Následuje stručné hodnocení geomorfologických, hydrologických, geologických, pedologických a vegetačních poměrů v místech zjištěných lokalit a v jejich nejbližších okolích, nastíněn je i vztah ke zdrojům švartny.

Poté se autorka věnuje velikosti areálů. Jde o úvahy ryze prostorové, pracující pouze s plošnými mírami, nikoliv např. s počty staveb, obyvatel apod. Zde rovněž vystupuje nedostatek v terminologické struktuře (str. 178): „Velikost komponenty může odrážet: 1) intenzitu, rozsah a trvání příslušné aktivity v rámci jedné fáze užívání areálu, 2) vícefázovost užívání areálu“, což je opět v jasném rozporu s definicí pojmu komponenta na str. 4, kterou jsme již dvakrát uvedli. Čtenář se tedy ocitá v nejistotě, byť v kapitole jde o běžné úvahy na téma, že archeologicky zjištěná velikost sídliště nemusí vždy odrážet jeho původní velikost v jednom okamžiku. Zaobalí-li se totiž tato triviální pravda do komplikovaných vět, čtenář doufá, že pointou bude nějaký nový poznatek. Ten však nenalézá. Trvání areálu je logicky shodné s datováním nálezů z kapitoly *Artefakty a ekofakty*. Pod názvem *Distribuce obytných, výrobních a sídelních areálů* je skryta krátká zpráva o rozložení jednotlivých loka-

¹⁰ Např. v lokalitě Březno u Chomutova byla nalezena kumulace laténských sídlištních objektů s hutnickou dílnou doby římské, která obsahovala převahu laténské keramiky. Při sběrech by se tato situace nepochybně jevila jako laténská výrobní komponenta zaměřená na výrobu železa. Ve skutečnosti se jednalo o laténský zemědělský dvorec a o mladší železářský objekt doby římské. Stejně je tomu zřejmě i u pece z Podbořan, kterou N. Venclová považuje přes nálezy římské keramiky nadále za laténskou (další argumentaci a literaturu cf. *Salač 2000*).

lit v krajině. Ke škodě věci ovšem kapitola není propojena s mapkou, na které by byly zmiňované lokality vyneseny. Teprve nyní recenzent s údivem zjistí, že v knize není shrnující mapa. Pouze obr. 102 přináší mapu osídlení regionu Loděnice v období LT C2–D1 s názvy sídlišť. Na tomto obrázku je vyneseno i osídlení starší LT B–C1, tj. tmavé body s čísly, která na sebe evidentně nenavazují. Po jistém úsilí najdeme u obr. 6, bezmála o 150 stran výše, text, v němž je uvedeno, že čísla u nalezišť doby laténské z Loděnicka zjištěná tradičními výzkumy a průzkumy náležejí k seznamu švartnových nálezů z Čech! Soupis a přehledná mapa laténských nalezišť zjištěných analytickými sběry chybějí. Nevysvětleno zůstává, proč některé sběry jsou považovány za tradiční (Příloha 1) a jiné za analytické, tj. netradiční, u kterých není nutné uvádět další údaje. Bohužel přehledná a kontrolovatelná mapa všech laténských nalezišť bez ohledu na tradičnost či netradičnost jejich zjištění schází: mapy získané tzv. tradičními (obr. 6–12, 101–103) a tzv. netradičními metodami (obr. 80–83; I–VIII) jsou nepropojitelné. Za takovýchto okolností však ztrácejí mnohé úvahy o „distribuci“ areálů ne-li na hodnověrnosti, pak jistě na kontrolovatelnosti. I v těchto pasážích pak postrádáme některou literaturu, zvláště srovnání s dobře prozkoumanými laténskými regiony v severních Čechách (např. Beneš 1991; Beneš – Koutecký 1987; Smrč 1987; 1994; Waldhauser ed. 1993, 272n., 380n.).

Podkapitola nazvaná *Ekonomický potenciál regionu* je uvedena slovy: „K výpočtu, zda byl pracovní region schopen uživit svou laténskou populaci pouze s využitím vlastních zdrojů, použijeme ...“. Škoda, že se nedovídáme, proč si vlastně autorka takovouto otázku klade, jaký má smysl, co sleduje poměrně složitými výpočty, které nakonec dokládají, že místní populace se skutečně mohla uživit. Po tomto celkem nepřekvapivém zjištění by čtenář očekával nějaké konsekvence pro hodnocení zdejšího hospodářského života či pro význam tzv. industriální zóny apod. To však kapitola neobsahuje, vše zůstává na úrovni hodnocení zemědělského zázemí. Stejně tak je obtížně srozumitelné, proč zde do ekonomického potenciálu regionu nejsou vůbec zahrnuty zdroje nerostných surovin – železo, švartna. Otázek je ostatně více – proč autorka neuvažuje, co mohlo být protihodnotou doloženého exportu švartny či předpokládaného exportu železa? Proč není hodnocena dopravně-geografická situace regionu, když významné komunikace do ekonomického potenciálu krajiny nepochybně patří, atd. Takto vzniká dojem, že se autorka uzavírá do uměle vymezených čtverců záměrně, pro snadnější modelování situací a pro provádění složitých výpočtů, které se však zdají být za těchto okolností poněkud samoúčelné. Přesto je její práce v tomto směru nesmírně přínosná – ukazuje totiž hranice použité metody. Jasně naznačuje meze možností, které jsou překvapivě úzké. Přes veškeré proklamace o prostoru se jedná o kolmý průmět nálezů do roviny zemského povrchu, resp. do mapového podkladu. Pro zapojení dalšího rozměru, tj. času, autorka sahá k tradičním typologickým metodám. Jinak to ostatně ani není možné. O rozměr kulturně antropologický, o vytvoření hierarchie sídel či zařazení regionu, resp. tzv. industriální zóny do rámce České kotliny či střední Evropy se nepokouší.

Následuje velmi stručná kapitola *Sídelní areály a jejich subareály podle analytických sběrů*, která počíná odstavcem *Kumulace nálezů* – bohužel o kumulacích nálezů se dozvíme málo, neboť definici pojmu kumulace nenajdeme. Celý odstavec je jakoby vytržen z nějaké zprávy pro badatele znalé regionu, postupu prací a v neposlední řadě zkratk – SAPCO, SLAG C, V apod.

Desátá kapitola o posouzení analytických sběrů matematickými metodami představuje společný text autorky s E. Neustupným, známý již z dřívějších publikací (např. Neustupný – Venclová 1996). Působí v knize poněkud cizorodě a kromě toho ještě dále komplikuje užívanou terminologii (str. 199): „Zatímco ‚výrobní‘ areál je plně kompatibilní s teorií sídelních areálů, ‚industriální zóna‘ jasně směřuje mimo komunitu [je to vůbec možné?, viz úvodní definice N. Venclové] a patří světu jinosti (cf. Neustupný 1998). Oba tyto pojmy jsou struktury; problém má ovšem paralelu i ve světě událostí, neboť pojednává o každém komunitním areálu zvlášť jako o historickém subjektu.“ Také je překvapivé, že na str. 202 se náhle produkce švartny ocitá mezi podomáckou výrobou. Kapitola je sice v soudech přímočařejší a odvážnější než většina obsahu knihy, avšak přes nasazení sofistikovaných metod se při interpretaci výsledků nakonec stejně jako nejtradičnější archeologie ocitá v oblasti nezdůvodněných, tzv. rozumných řešení: srov. např. „poloobjektivní“ (!) získávání parciálních i úplných rezidenčních komponent na str. 201 nebo datování hutnické strusky na základě vzdálenosti od nejbližšího výskytu švartny a laténské, resp. římské keramiky (str. 193–194), když o vztazích mezi hutnickými

a obytnými areály obou kultur toho víme velmi málo (str. 7–8). Přesto zařazení kapitoly není bez efektu – samostatně stojící text v časopise (např. *Neustupný – Venclová 1996*) zaujme čtenáře svou metodou, kdežto v této knize se čtenář pídí po skutečných a kontrolovatelných výsledcích a může porovnávat přínos s výsledky získanými tradičními terénními výzkumy.

První část kapitoly *Sídelní a výrobní zóny* (11.) se opět zabývá vývojem osídlení regionu Loděnice v době železné – poměrně nečetné doklady časně laténského osídlení nicméně pokrývají prakticky celý region, ve stupni LT B1 osídlení snad ještě dále řídne (nemůže jít spíše o odraz obtížného rozpoznávání keramiky tohoto období?, cf. *Salač 1993b*). Nesporný vrchol představuje osídlení stupňů LT B2(b)–C1/C2 se specializovanou švartnovou a železářskou produkcí. V období LT C2–D1 dochází ke zřidnutí osídlení a dle N. Venclové i ke kvalitativní proměně, ke skončení specializované výroby. Autorka dokonce nevyklučuje, že mezi oběma obdobími mohl existovat krátký časový hiát. Velmi užitečný je zde uvedený stručný nástin osídlení regionu v době římské. Ukazuje, že region byl v tomto období osídlen (více v mladší době římské?) i že se v něm tehdy hutnilo železo. Dovídat se rovněž, že doklady provozování hutnictví (tj. výrobní areál) lze shledávat v bezprostředním sousedství obytného areálu, ne-li přímo v něm, což ovšem relativizuje výše uvedený názor, že pro nebezpečí ohně jsou tyto aktivity na sídlišti vyloučeny. Ještě ke komponentě – zde je chápána dokonce takto: „*Římská komponenta (pod tímto označením jsou míněny nálezy doby římské až stěhování národů bez rozlišení) ...*“.

Na str. 209–213 jsme seznámeni s pohledem N. Venclové na region Loděnice jakožto industriální zónu, kterou se autorka pokouší zařadit do kontextu doby laténské v Evropě. Jádrem úvah je pochopitelně období rozmachu zdejšího regionu, tj. zhruba 3.–2. stol. př. Kr. Autorka jej charakterizuje jako „*období transformace společnosti a ekonomiky po rozpadu centralizované společnosti pozdně halštatské až časně laténské ...*“. Domnívá se, že osídlení je rozptýlené a neexistují „*hradiště či jiná „centrální“ místa*“. Poslední úvaha ovšem naznačuje, že autorka zastává velmi konzervativní názor na pojem *centrální místo*. Vždyť již od 30. let minulého století (*Christaller 1933*; cf. např. *Haggett 1969*; *Heinritz 1979*) je v geografii uznáván názor, že centralita sídliště je dána jeho funkcemi, které plní ve struktuře osídlení. Je tedy potom pouze otázkou definice, co si pod pojmem *centrální místo* představujeme (cf. např. *Collis 1986*). Shledávají-li se dnes *centrální místa* již v neolitu (*Zimmermann 1995*), mimochodem právě v souvislosti s těžbou a distribucí surovin, zdá se být představa o neexistenci míst s *centrálními* funkcemi ve 3.–2. stol. př. Kr. jen těžko udržitelná. N. Venclová postupuje v interpretacích ještě dále, neboť uvažuje o politické decentralizaci a o velmi slabě politicky kontrolované ekonomice. Předpokládá značnou nezávislost řemeslníků a obchodníků. Takováto tvrzení by jistě zasloužila samostatnou diskusi¹¹, která by mohla významně přispět k dalšímu rozvoji názorů na hospodářství doby laténské a na jeho strukturu a vývoj (cf. *Salač 1996*). Na to ovšem v této recenzi není prostor, zůstaňme proto pouze u otázky, jak by nestrukturovaná společnost bez *centrálních míst* vlastně mohla fungovat a zajišťovat trvalý odbyt švartny a železa, aby mohla tzv. *industriální zóna* vůbec existovat? Za zmínku stojí ovšem ještě jedna skutečnost: autorka v těchto pasážích velmi rychle přechází do tradiční terminologie i tradičních úvah a zcela opouští teoretické pole sídelních, resp. komunitních areálů. Je to logické, neboť model sídelních areálů není schopen problematiku např. hierarchizace sídlišť, ekonomických a politických vztahů vůbec uchopit.

N. Venclová předpokládá v následujícím období poměrně rychlou strukturalizaci a hierarchizaci sídlišť a dvě až tři sídliště se jí jeví jako *nadstandardní* (!). Mšec I chápe jako místo lokální mocenské elity, Mšecké Žehrovice I jako sídlo elity duchovní, tedy jako druhé nejvýznamnější centrum regionu. I zde tedy narážíme na problematiku *centrálních míst*, zvláště hledáme-li kritéria, podle kterých autorka rozhoduje o pořadí důležitosti, resp. významnosti sídlišť. „*V ekonomicko-politickém*

¹¹ Např. vzhledem k tomu, že stupně LT B2–C1 známe doposud především z pohřebišť, bylo by zřejmě vhodné názory na uspořádání společnosti či organizaci výroby a obchodu konfrontovat i s poznatky získanými právě studiem pohřebišť. Také z písemných zpráv je doloženo, že nájezdy do Středomoří, které se uskutečnily v tomto období, byly organizovány elitou, což svědčí o strukturovanosti společnosti i o politické a vojenské síle této elity (cf. *Dobesch 1996*).

ohledu se celá Kounovská industriální zóna jeví jako víceméně autonomní jednotka s významnou ekonomickou funkcí.“ Není ovšem takováto představa v rozporu s předpokladem (pro výrobu sapropeliových šperků jednoznačně doloženým), že industriální zóna zásobovala široké oblasti svými produkty? Za takovýchto okolností ovšem sotva mohla být autonomní. Naopak musela být velmi dobře zapojena do nadregionálních vztahů, aby něco takového bylo vůbec možné. Autorka se rovněž zamýšlí nad vznikem a vývojem tzv. industriálních sídlišť, přičemž dospívá k závěru, že základní podmínkou pro tato sídliště byl přístup k surovině, která se na sídlišti zpracovávala. Naproti tomu komunikační síť považuje autorka za druhořadou (zřejmě proto věnuje této problematice tak málo pozornosti), neboť se domnívá, že síť komunikací teprve vznikla v závislosti na způsobu distribuce směňovaných produktů. Domnívám se naopak, že základní síť komunikací vznikla v Evropě již v neolitu a zůstala do novověku v zásadě neměnná, neboť je dána geomorfologií terénu, směňováním vodních toků apod. Distribuce konkrétního typu zboží se tedy zpravidla přizpůsobovala komunikacím a nikoliv naopak (cf. *Salač 2002*). Jinou otázkou je pak zcela lokální napojení ložiska na existující nadregionální síť komunikací. Obecně jde o velmi zajímavý problém, který by se měl dále sledovat a diskutovat napříč zažitými chronologickými škatulkami, neboť v rámci jedné kultury není řešitelný.

Své představy o ekonomickém i společenském vývoji ve 3. – poč. 2. stol. př. Kr. shrnuje N. Venclová do následujících bodů, které mají vyjadřovat následnost etap vývoje (str. 213): „– výrobní specializace celých komunit i jejich skupin, s produkcí regionálního i nadregionálního výrobku; – postupná zvěšující se vzájemná ekonomická závislost komunit/regionů, resp. oslabování jejich autarkie (při fungující směně třeba vyrábět všechno); – rozvoj směnných (obchodních) sítí; – vzrůst moci jednotlivců, případně celých komunit; – soustředování kontroly výroby a směny do rukou vesnické elity, zpočátku rozptýlené; – vznik míst směny na komunikačních spojích nebo poblíž zdrojů surovin“. S jednotlivými body lze jistě souhlasit, avšak představa, že se jedná o po sobě následující kroky, či snad dokonce, že dokud se nenaplnila jedna etapa, nemohla nastat další, je zavádějící. Všechny tyto kroky totiž musely probíhat současně, jinak by celý systém nemohl fungovat. Jestli vůbec určovat pořadí, pak na prvním místě jistě byla místa směny, která se dědila z jedné kultury na druhou. Právě tato místa jsou nositeli kontinuity od neolitu po dnešek. Nepochybně nejprve musela existovat poptávka po určitém zboží a komunikační síť, jež byla schopna zajistit pohyb zboží mezi jednotlivými sídlišti. Teprve potom se mohla určitá sídliště specializovat na jistou „neagrární“ činnost, opačně tomu být nemohlo.

Rovněž v závěrech se autorka opírá téměř výhradně o anglickou literaturu. Česká jí slouží spíše k vymezení anglosaských předpokladů, byť některé názory N. Venclové např. na období transformace po rozpadu centralizované společnosti časného latěnu (včetně datování: 3.–2. stol. př. Kr.) nápadně připomínají necitovaného *J. Filipa (1956)*. Lze jen litovat, že v pasážích o celoevropských souvislostech zcela pominula písemné prameny (shrnutí cf. např. *Dobesch 1996; 2002; Timpe 1981; 1985*).

Dvanáctá kapitola představuje stručný závěr publikace, v němž autorka krátce shrnuje postup prací a jenž jasně naznačuje její oblíbená témata – aplikaci teoretické terminologie a analytických sběrů. Nutno však spravedlivě uznat, že si od dosažených výsledků udržuje racionální odstup, což je dobré znamení pro její další publikace, které netrpělivě očekáváme (str. 215): „Porovnání výsledků jednotlivých typů terénního archeologického výzkumu, tj. podpovrchového výzkumu, tradičních sběrů a analytických sběrů, které bylo jedním z cílů projektu, se ovšem v současnosti jeví jako značně obtížné.“ Přesto se domnívám, že se to autorce poměrně dobře podařilo – srovnání jasně vyplývá z rozsahu (i obsahu informací) kapitol hodnotících důsledně odděleně výsledky tradičních metod a tzv. analytických sběrů.

Knih „Výroba a sídla v době laténské. Projekt Loděnice“ obsahuje v evropském kontextu vynikající pasáže o zpracování švartny, přináší mnoho nových poznatků o hutnictví železa i neželezných kovů. Cenné jsou i shrnující partie o materiální kultuře regionu v době laténské. Bohužel tyto velmi obohacující pasáže jsou zamlženy ne snad aplikací nové (v rámci doby laténské) terminologie E. Neustupného, ale jejím nedefinováním a chaotickým užíváním. Tím se ke škodě věci kniha stává pro čtenáře obtížně uchopitelnou. Některé závěry vyjádřené v běžném pojmosloví doby laténské lze na-

konec označit za tradiční (sapropelit, sklo, keramika, zemědělství apod.), proto můžeme litovat, že je autorka nesrovnala s již dosaženými výsledky laténského bádání alespoň u nás, když ne již ve středoevropském rámci (z této kritiky pochopitelně vypadáva ojedinělá produkce sapropelitových předmětů, naopak v celoevropském kontextu pojednaná).

Závažnou nevýhodou uskutečněného projektu se zdá být přílišná orientace na povrchovou prospekci, která není schopna některé otázky zodpovědět. Jeden ze základních řešených problémů je otázka produkce železa v regionu. Proto překvapuje, že v knize postrádáme mineralogické či chemické rozborů rud, strusek či samotných železných předmětů¹², které by pomohly řešit otázky využívání konkrétních ložisek či distribuce výrobků. Pro rozsah produkce, ale i pro vztah mezi sídlišti a hutnickými dílnami atd. je kardinální otázkou datování. Domnívám se, že tuto otázku analytické sběry ani přes všechny použité matematické výpočty prostě nejsou schopny přesvědčivě vyřešit. Poměrně jednoduché řešení je však nasnadě – hutnické strusky prakticky pravidelně obsahují uhlíky. Nebylo tedy pro řešení tak zásadního problému výhodnější uskutečnit analytické sběry na menším území a ušetřené prostředky investovat do datování ¹⁴C? Projekty zaměřené na hutnictví železa, které probíhaly ve stejné době ve střední Evropě, volily ve zmíněných otázkách právě masové nasazení přírodovědných metod – výsledky datování jsou pak nezpochybnitelné (např. *Hirsehorn 2000*; *Wischenbarth – Ambs – Gassman 2001*). Důsledná orientace na anglosaský svět a tím i jistá izolace ve středoevropském regionu se v tomto případě zřejmě ukázala nevýhodou. Ostatně ověření chronologických hypotéz vytvořených matematickými výpočty pomocí nezávislého přírodovědného datování by jistě představovalo vítanou kontrolu použité metody.

Přes značné výhrady k autorčině postupu i některým výsledkům, které jsem dal výše najevo, se však domnívám, že úsilí N. Venclové zasluhuje mimořádné ocenění. Kniha se může stát jedním z důležitých mezníků bádání nejen o době laténské. Autorka se totiž neschováva za obsáhlé katalogy či podrobná líčení náleзовých okolností, ale naopak se snaží seznámit čtenáře se svými idejemi a názory. To není, a nejen u nás, příliš obvyklé. Častěji se tak stává v anglosaském světě, kde ovšem autoři zpravidla nemají tak detailně a komplexně zpracovaný archeologický materiál. Zde je možná skryta potíž, do které se autorka dostala – přesné teoretické rozskatulkování jednotlivých lidských činností vytvořené bez ohledu na nálezy z jednotlivých nalezišť (i nalezišť sousedních či celých regionů a oblastí) se může dostat do rozporu se samotnými nálezy. Sebesofistikovanější systém termínů ještě nemusí umožnit lepší interpretaci. Autorčinou nespornou zásluhou zůstává, že ve své knize naznačila alespoň část rozporů, které zákonitě vzniknou při aplikaci ryze teoretických postupů na konkrétní archeologický materiál. Někdy se může zdát, jakoby byly uměle konstruované teoretické situace vydávány za realitu, ať již v archeologickém či kulturně antropologickém smyslu. Zakončeme tedy recenzi citátem německého filozofa Christophera Sigwarta, který se intenzivně zabýval formální logikou: „Že je na světě více řádu, než je na první pohled zřejmé, nemůže být rozpoznáno, pokud se bude hledat pouze onen řád.“¹³

Vladimír Salač

LITERATURA

- Beneš, J. 1991*: Benutzung der Korrelationskarten beim Studium der Siedlungskontinuität und -diskontinuität am Beispiel in der Mikroregion Lomský potok in Nordwestböhmen, Veröffentlichungen des Museums für Ur- und Frühgeschichte Potsdam 25, 55–64.
- Beneš, J. – Koutecký, D. 1987*: Die Erforschung der Mikroregion Lomský potok – Probleme und Perspektiven, in: E. Černá Hrg., Archäologische Rettungstätigkeit in den Braunkohlengebieten. Symposium Most 1986, Most, 31–38.
- Collis, J. 1986*: Central place theory is dead: long live the central place, in: E. Grant ed., Central Places. Archaeology and History, Sheffield, 37–39.

¹² Naproti tomu sapropelitový materiál takto zkoumán byl (cf. příspěvek P. Valterové).

¹³ *Daß es in der Welt mehr Ordnung gibt, als auf dem ersten Blick erkennbar wird, kann nicht entdeckt werden, bis eben die Ordnung gesucht wird.*

- Dobesch, G. 1996:* Überlegungen zum Heerwesen und zur Sozialstruktur der Kelten, in: E. Jerem – A. Krenn-Leeb – J.-W. Neugebauer – O. H. Urban Hrsg., *Die Kelten in den Alpen und an der Donau*, Budapest – Wien, 13–71.
- *2000:* Urgeschichtliches Eisen in der Sicht des Althistorikers, in: H. Friesinger – K. Pieta – J. Rajtár Hrsg., *Metallgewinnung und -verarbeitung in der Antike (Schwerpunkt Eisen)*, Nitra, 11–25.
- *2002:* Handel und Wirtschaft der Kelten in antiken Schriftquellen, in: C. Dobiat – S. Sievers – Th. Stöllner Hrsg., *Dürrnberg und Manching. Wirtschaftsarchäologie im ostkeltischen Raum*, Bonn, 1–25.
- Filip, J. 1956:* *Keltové ve střední Evropě*. Praha.
- Fischer, F. 1981:* Das Handwerk bei den Kelten zur Zeit der Oppida, in: H. Jahnkuhn – W. Janssen – R. Schmidt-Wiegand – H. Tiefenbach Hrsg., *Das Handwerk in vor- und frühgeschichtlicher Zeit. Teil 2*, Göttingen, 34–49.
- *1985:* Der Handel der Mittel- und Spät-Latène-Zeit in Mitteleuropa aufgrund archäologischer Zeugnisse, in: K. Düwel – H. Jahnkuhn – H. Siems – D. Timpe Hrsg., *Untersuchungen zu Handel und Verkehr der vor- und frühgeschichtlichen Zeit in Mittel- und Nordeuropa. Teil 1*, Göttingen, 285–298.
- Frey, O. H. 1985:* Zum Handel und Verkehr während der Frühlatènezeit in Mitteleuropa, in: K. Düwel – H. Jahnkuhn – H. Siems – D. Timpe Hrsg., *Untersuchungen zu Handel und Verkehr der vor- und frühgeschichtlichen Zeit in Mittel- und Nordeuropa. Teil 1*, Göttingen, 231–257.
- Fröhlich, J. – Waldhauser, J. 1989:* Příspěvky k ekonomice českých Keltů (kamenictví a distribuce žernovů), *Archeologické rozhledy* 41, 16–58.
- Haggett, P. 1969:* *Locational Analysis in Human Geography*. London.
- Hartshorne, R. 1939:* *The nature of geography: a critical survey of current thought in the light of the past*. Lancaster.
- Heinritz, G. 1979:* *Zentralität und zentrale Orte*. Stuttgart.
- Hirsehorn, V. 2000:* Zur Archäometallurgie des Eisens in der Oberlausitz von der älteren Eisenzeit (Billendorfer Gruppe) bis zum Hochmittelalter, *Arbeits- und Forschungsberichte zur sächsischen Bodendenkmalpflege* 42, 13–84.
- Christaller, W. 1933:* *Die zentralen Orte in Süddeutschland. Eine ökonomisch-geographische Untersuchung über die Gesetzmässigkeit der Verbreitung und Entwicklung der Siedlungen mit städtischen Funktionen*. Jena.
- Jockenhövel, A. Hrsg. 1996:* *Bergbau, Verhüttung und Waldnutzung im Mittelalter. Vierteljahrschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte* 121. Stuttgart.
- Kuna, M. – Waldhauser, J. – Zavřel, J. 1989:* *Záchranný archeologický výzkum sídliště doby laténské a železářského areálu starší doby římské – Říčany 1986*. Brandýs n. L. – Stará Boleslav.
- Kümmel, Ch. 2001:* *Frühe Weltsysteme. Zentrum und Peripherie-Modelle in der Archäologie*. Rahden/Westf.
- Meduna, J. 1995:* Abriss der Problematik der spezialisierten handwerklichen Produktion während der Latènezeit, *Archeologické rozhledy* 47, 632–640.
- Neustupný, E. 1986:* Sidelní areály pravěkých zemědělců, *Památky archeologické* 77, 226–276.
- *1991:* Community areas of prehistoric farmers in Bohemia, *Antiquity* 65, 326–331.
- *1993:* *Archaeological method*. Cambridge.
- *1994:* The settlement area theory in Bohemian archaeology, in: *25 years of archaeology in Bohemia. Památky archeologické – Suppl. 1*, Praha, 248–258.
- *1995:* Úvaha o specializaci v pravěku, *Archeologické rozhledy* 47, 641–650.
- Neustupný, E. ed. 1998:* *Space in Prehistoric Bohemia*. Praha.
- Neustupný, E. – Venclová, N. 1996:* Využití prostoru v laténu: region Loděnice, *Archeologické rozhledy* 48, 615–724.
- Pleiner, R. 2000:* *Iron in Archaeology. The European Bloomery Smelters*. Praha.
- Salač, V. 1984:* Laténské sídliště u Břešťan, okr. Teplice, *Archeologické rozhledy* 36, 261–278.
- *1990:* Vývoj a struktura halštatského a laténského železářství v Podkrušnohoří ve světle nových nálezů, *Památky archeologické* 81, 208–232.
- *1993a:* Production and exchange during the La Tène period in Bohemia, *Journal of European Archaeology* 1.2, 73–99.
- *1993b:* Seriation of Iron Age settlement sites in NW Bohemia – system of databases, CAAF Program, in: J. Andresen – T. Madsen – I. Scollar eds., *Computing the Past. Computer applications and quantitative methods in archaeology*, Aarhus, 343–347.
- *1996:* O hospodářství, oppidech a Marobudovi, *Archeologické rozhledy* 48, 60–97.

- Salač, V. 2000:* Zur Struktur der Latène- und kaiserzeitlichen Eisenproduktion in Böhmen, in: H. Friesinger – K. Pieta – J. Rajtár Hrsg., Metallgewinnung und -verarbeitung in der Antike (Schwerpunkt Eisen), Nitra, 89–108.
- 2002: Zentralorte und Fernkontakte, in: A. Lang – V. Salač Hrsg., Fernkontakte in der Eisenzeit, Praha, 20–46.
- Schäfer, A. 2002:* Manching – Kelheim – Berching-Pollanten. Eisen als Wirtschaftsfaktor, in: C. Dobiat – S. Sievers – Th. Stöllner Hrsg., Dürrnberg und Manching. Wirtschaftsarchäologie im ostkeltischen Raum, Bonn, 219–241.
- Smrž, Z. 1987:* Vývoj a struktura osídlení v mikroregionu Lužického potoka na Kadaňsku, Archeologické rozhledy 39, 601–621.
- 1994: Vývoj osídlení v mikroregionu Lužického potoka na Kadaňsku (severozápadní Čechy) – část I., Archeologické rozhledy 46, 345–393.
- Timpe, D. 1981:* Das keltische Handwerk im Lichte der antiken Literatur, in: H. Jahnkuhn – W. Janssen – R. Schmidt-Wiegand – H. Tiefenbach Hrsg., Das Handwerk in vor- und frühgeschichtlicher Zeit. Teil 1, Göttingen, 36–62.
- 1985: Der keltische Handel nach historischen Quellen, in: K. Düwel – H. Jahnkuhn – H. Siems – D. Timpe Hrsg., Untersuchungen zu Handel und Verkehr der vor- und frühgeschichtlichen Zeit in Mittel- und Nordeuropa. Teil 1, Göttingen, 258–284.
- Venclová, N. 1999:* Srbeč: příklad laténského výrobního sídliště, Památky archeologické 90, 28–64.
- Venclová, N. et al. 1998:* Mšecké Žehrovice in Bohemia. Archaeological background to a Celtic hero, 3rd–2nd cent. B. C. Sceaux.
- Waldhauser, J. ed. 1993:* Die hallstatt- und latènezeitliche Siedlung mit Gräberfeld bei Radovesice in Böhmen I–II. Praha.
- Wallerstein, I. 1974/1980/1989:* The Modern World-System I–III. San Diego – New York – Boston.
- Wischenbarth, P. – Ambs, R. – Gassman, G. 2001:* Keltische Stahl- und Eisenproduktion im Rothtal (Bayerisch-Schwaben). Berichte zur Archäologie im Landkreis Neu-Ulm und in den angrenzenden Gebieten. Neu-Ulm.
- Zimmermann, A. 1995:* Austauschsysteme von Silexartefakten in der Bandkeramik Mitteleuropas. Bonn.

Natalie Venclová: Výroba a sídla v době laténské. Projekt Loděnice. S příspěvky E. Neustupného, M. Malkovského, B. Žákové, P. Valterové. Archeologický ústav AV ČR Praha 2001. 399 str. ISBN 80-86124-22-3.

Rozsáhlá monografie N. Venclové, rozšířená organicky o řadu příspěvků dalších spolupracovníků, je syntézou promyšlených metod a přístupů k poznání nejen hlavního tématu (těžba švartny a výroba artefaktů z ní), ale i ke studiu laténského osídlení regionu z hlediska organizace výrobních aktivit, prostorových vztahů obytných a výrobních areálů, komunitních areálů a industriálních zón. Jako archeolog nezabývající se speciálně dobou laténskou (což je v této situaci samozřejmě handicap) vycházím z premisy, že petrologické a palynologické rozborů prokázaly „kounovský“ původ švartny u zkoumaných vzorků z našeho území i ze zahraničí a že datování z ní vyrobených artefaktů, a tudíž i těžby, odpovídá autorčiným závěrům. V první části recenze se zabývám primárními výsledky projektu tak, jak jsou v monografii prezentovány. V dalších odstavcích, v nichž vidím těžiště této recenze, se obšírněji zamýšlím nad metodami archeologického poznání regionu, s nimiž mám jisté zkušenosti, byť za jiných výchozích podmínek (např. *Smrž 1987; 1994*).

Práce je rozdělena do dvanácti kapitol s celkem ca sedmdesáti podkapitolami, po nichž následují ještě dvě expertní studie o švartně, výstižný anglický souhrn, soupis literatury a čtyři přílohy: tři soupisové plus systém popisu laténské keramiky. Přiznávám se, že dlouho jsem při pouhém pohledu na obsah ztrácel odvahu k přečtení díla a sepsání recenze. Jak se nakonec ukázalo, obava byla lichá, neboť celá práce je přehledná, velmi dobře strukturovaná a navíc čtivá. Přílohy jsou (s nadsázkou) až marnotratně pracné (např. katalogy „Nálezy švartnových artefaktů v Čechách“, „Jiné černé nešvartnové nálezy“), bez vazby na předchozí text by však při samostatné publikaci asi zapadly. Shrňme stručně základní výsledky monografie nikoliv striktně podle kapitol, ale tématických okruhů.

I. Švartna a železo. Základní „příběh“ je zdánlivě jednoduchý. Region horního toku říčky Loděnice (známé též pod jménem Kačák) a vlastně celý širší prostor Novostraševka o rozloze 253 km² je bohatý na archeologická naleziště. Území protíná Kounovská kamenouhelná sloj, vycházející v řadě míst na povrch. V nadloží sloje se vyskytuje sapropelit známý pod názvem švartna a v celém prostoru vystupují sloje železité horniny. Výchozy švartny ve sledovaném území se soustřeďují v relativně malém souvislém pásu (ca 7 x 1 km) v údolí Bakovského potoka. Surovina zřejmě byla získávána mělkými výkopy na výchozech, dobývání hornickým způsobem v pravěku není doloženo. Současně s ní mohly být těženy i horniny obsahující železo. K rekonstrukci výroby artefaktů ze švartny – prakticky jen náramků a prstenů či závěsků – je k dispozici rozsáhlá kolekce polotovarů, výrobního odpadu a hotových výrobků. Uznání zasluhuje experiment se zařízením slučujícím princip soustruhu a hrnčířského kruhu, na němž (či jemu podobném) byly výrobky finálně upravovány (viz str. 67–71, obr. 51–52). Experiment zpochybnil dřívější názory, podle nichž byla ke zpracování vhodná jen čerstvě vytěžená švartna. Výrobky ze švartny jsou velmi dobře datovány jak dle keramiky z několika výrobních objektů v regionu, tak hlavně dle nálezů v hrobech, a to od LT B2 do LT C1/C2 (300–190/170 př. n. l.). Z území Čech je známo 200 švartnových kruhů, z nich 172 z pohřebišť. Byly nošeny jako náramky a nápažníky převážně na levé ruce, hlavně ženami. Jsou častější v hrobech považovaných dle různých kritérií za „bohatší“, jejich obliba vycházela z atraktivního vzhledu umocněného patrně symbolickým – magickým – významem černého materiálu. Přehled distribuce v okruhu až 400 km od místa těžby a výroby (viz obr. 64) svědčí o oblíbě materiálu a výrobků z něj a dokládá, že region Loděnice měl na ně prakticky středoevropský monopol. Kounovský původ švartny z různých nalezišť dokládá expertní studie B. Žákové. Nálezy suroviny a výrobního odpadu pocházejí z 31 lokalit v pracovním regionu, o intenzitě výroby svědčí nálezy přibližně 6000 kusů středových koleček vzniklých jako odpad při výrobě kruhů.

Výroba železa je datovatelná obtížněji, podle sofistikovaných úvah se kryje s trváním výroby švartnových výrobků. Probíhala v blízkosti ložisek železné rudy – téměř výhradně pelosiderických kongrecí z podloží a nadloží uhelných slojí, nacházejících se často přímo na povrchu terénu v podobě bochníkovitých kongrecí o značné velikosti a hmotnosti (až několik metrických centů). V menší míře byly využívány i železité pískovce. Existenci kongrecí zjistila až N. Venclová; je velmi pravděpodobné, že v latěnu byl jejich výskyt velmi četný a jako surovina sloužily i ve středověku a novověku. Pravěká struska mohla být ovšem pro vysoký zbytkový obsah železa tehdy znovu přetavována. V Mšeckých Žehrovicích předpokládá autorka výhňový, tj. mělce zahloubený typ hutnických pecí, pece se zahloubenou nístějí nebyly zjištěny. Dle množství železné hutnické strusky nalézané při sběrech autorka předpokládá, že výroba železa přesahovala možnosti odbytu obyvatel regionu, a kov byl tudíž předmětem obchodu.

Pokud v úvodu kapitoly píše o „základním příběhu“, pak jde o nadsázku až mírnou provokaci. Jsme totiž zvyklí posuzovat publikace podle psaných výstupů a opomíjet to, co jim předcházelo. V tomto případě šlo o výzkum pravouhlého valového areálu a jemu předcházejícího laténského sídliště (Venclová *et al.* 1998) a poté o tři grantové projekty, za nimiž stojí obrovská práce organizační, koordinátorská, vědecká a intenzivní terénní činnost jak při výzkumech, tak při povrchových sběrech. Jestliže „pouhé“ zpracování starších i novějších výzkumů a klasických sběrů a jejich vyhodnocení by vydalo na solidní monografii, autorka se svými spolupracovníky pokročila o úroveň výše, na mnohem sofistikovanější pole analytických sběrů a jejich vyhodnocení, přičemž výsledky obou etap jsou v závěrech organicky a nedílně propojeny. Pokud by snad k závěrům prvé etapy mohli mít výhrady odborníci na dobu laténskou, pak aplikace metod sídelní a nedestruktivní archeologie je pro posuzovatele složitější, zároveň však i zajímavější a inspirativnější.

II. Sídelní archeologie: teorie, modely a metody. Hned na počátku podává autorka stručný přehled názorů na pojmy sídliště a sídelní areál a naleziště a lokalita. Z nich vyplývá nejednotnost definic a zvláště pojmenování základních pojmů, byť vycházejí z původního modelu sídelního areálu dle E. Neustupného (1986). Od vzniku této základní studie byl *sídelní areál* přejmenován na *komunitní areál* a *sídlištní areál* na *rezidenční areál*, přičemž oba termíny podvědomě evokují něco vyššího než „jen“ prostor činností jedné komunity a místo touto komunitou přímo obydlené (dříve též

obytný areál). Naprostá nejednotnost panuje v archeologické obci při používání pojmů *naleziště* a *lokalita*. Přidáme-li naleziště-lokality objevené povrchovými sběry, pak je chaos dokonalý. A tak např. i N. Venclová, preferující jednotný termín *lokalita*, v textu oba pojmy často zaměňuje. Osobně se přikláním k tomu, aby pojem *lokalita* byl používán pro časoprostorově a materiálově vyhodnocené naleziště, tedy pro úroveň analýzy. *Naleziště*, jako pojem podřízený, pak pro úroveň empirie, kdy ještě nejsou znalosti vyhodnoceny. Možná je to triviální, každý z nás však ví, jak se liší poznatky po ukončení výzkumu od formulací v náleзовé zprávě. V případě konsensu by tak byla alespoň odlišena naleziště pouze známá či prokopaná od nalezišť – lokalit – vyhodnocených. Problém je samozřejmě v tom, jak označit naleziště-lokalitu objevenou nedestruktivními metodami, hlavně povrchovými sběry. A při průzkumu analytickými sběry, které indikují rozsáhlé prostory s archeologickými nálezy, jsme na rozpacích ještě více. Myslím, že některý z termínů *méně výrazná komponenta*, *mimosídlištní nálezy* (Kuna 1994, 72) či *místo aktivity* by mohl být prozatímním východiskem, byť všechny vyjmenované i každý z nich vyjadřuje nejistotu archeologů vzhledem k takto získaným datům. Nejednotnost panuje i v chápání a definici termínů *mikroregion*, *subregion* a *region*. O nich ovšem alespoň víme, že jde o uměle vymezené územní celky, které nemají ekvivalent v úrovni interpretace, tedy pravěké živé kultury.

Po metodické stránce vychází autorka ze dvou typů pramenů: 1. Nálezy získané tradičním způsobem, tj. výzkumy a výkopy různé kvality, a neanalytickými sběry, které sloužily k lokalizaci již dříve registrovaných nalezišť, příp. k ověřování povrchových relikvů výrobních aktivit v regionu. Referenční jednotkou bylo v tomto případě naleziště (?). 2. Nálezy získané povrchovým průzkumem prováděným pomocí analytických sběrů. Referenční jednotkou byl čtvercový sektor o výměře 1 hektar vybraný pomocí náhodných čísel generovaných počítačem, procházený v deseti a častěji dvacetimetrových rozestupech. To vše se odehrávalo ve výseku studovaného regionu o rozloze 43 km², pokrývajících dvě geomorfologicky a geologicky odlišné mikroekozóny regionu: severní, pro osídlení z hlediska přírodního prostředí méně vhodnou, a jižní, pro osídlení (zejména zemědělské) vhodnější. Analytické sběry pokryly 17 % plochy výseku, tj. 11 km². Protože právě analytické sběry (viz Kuna 1994; 1998) jsou metodou využívanou Oddělením prostorové archeologie ARÚ AV ČR Praha, přičemž širší archeologická obec k nim patrně přistupuje s rezervou, neboť se až na výjimky (Vencl 1995; Smrč 2002, 209–210) nevyjadřuje, považuji za vhodné se nad nimi zamyslet. K opatrnému přístupu vůči jejich výsledkům a interpretaci mne vedou následující zkušenosti a úvahy, shrnuté do dvou bodů.

1. Empirické poznatky získané při sběrech na nalezištích objevených leteckou prospekci v sz. Čechách (z 505 objevených je takto ověřeno 332). V těchto případech totiž sbíráme v místech, kde objekty určitě jsou! Na zhruba 1/3 nalezišť se nepodařilo nalézt žádné artefakty – střepy, na další třetině až po usilovném hledání. Přitom jsem přesvědčen, že pokud bychom tato naleziště procházeli v liniích s rozstupem 10 až 50 m, nenalezli bychom nic, nebo téměř nic. A to málo, co bychom našli, bychom jen stěží mohli pokládat za doklad existence rezidenčních areálů čítajících přitom často – dle leteckých snímků – stovky objektů. Na zbývající třetině nalezišť pak byly artefakty ve značné hustotě. Obecně platí, že čím jsou objekty díky porostovým příznakům lépe viditelné a jejich půdorysy jasně ohraničené, tím méně artefaktů nalezneme. U nalezišť na šterkopískovém podloží (a těch jsou 2/3) je to logické, neboť orba zasahuje jen málokdy do podloží.

2. Problematická je dle mého názoru i možnost rozeznat dle analytických sběrů rezidenční areály od míst jiné aktivity, k čemuž přistupuje i problém obtížné datace artefaktů. V regionu Loděnice při průměru 1,67 latěnských střepů na hektar a celkovém počtu 196 střepů na plochu 11 km² (viz tab. 20), přičemž výsledky jsou promítnuty do celého regionu o rozloze 43 km², je jistá skepse na místě. Ta ovšem vychází spíše z výsledků jednorázových sběrů, u nichž musí docházet ke zkrácení daným prakticky neovlivnitelnými faktory (počasí, pozornost a kvalifikace sběračů, různý stav povrchu polí, druh podloží atd.), jakkoli se je metoda snaží eliminovat. To, že „topografické parametry nejen ve výrobních, ale také obytných areálech zjištěných analytickými sběry jsou horší než parametry obytných areálů zjištěných pomocí tradičních metod“, ostatně přiznává i N. Venclová (str. 183).

Celkově se přikláním k názoru S. Vencla (1995, 44), že „uplatnění technik povrchového sběru nepředstavuje ukončitelnou akci, ale otevřený kumulativní proces, v němž jednotlivé přístupy přinášejí

výsledky častěji komplementární než duplicitní povahy“. Pod dojmem kapitoly 10 („Posouzení analytických sběrů matematickými metodami“ – E. Neustupný a N. Venclová) ovšem připouštím, že použitá metoda může vést k poznání osídlení regionu v globálu a v optimálních případech výskytu tzv. absolutních artefaktů i k poznání komponent sídelních areálů. Výstupy však chápu spíše jako model, který by měl být dále ověřován. Faktem také je, že díky povrchovým sběrům lze získat informace o osídlení kultur, které nepoužívaly zahlužené objekty. Teoreticky by bylo možné provést analytické sběry např. v mikroregionu horního toku říčky Hutné (viz *Smrž 1999*), v němž bude ještě odtěženo ca 17 km² dosud nedotčené krajiny, a pak výsledky porovnat s podpovrchovou situací. Výsledky by byly jistě zajímavé, ne však kompatibilní. Budou však za dvacet let, při jiném paradigmatu, někdo zajímat? Pochybuji.

III. Absolutní artefakty. Dle mého názoru lze na analytické sběry, při nichž jako diagnostické předměty slouží téměř výlučně střepy, s rezervou vztáhnout kritická slova V. Cílka (2002, 116), podle něhož humanitní obory z jedné myšlenky a abstraktních koncepcí vaří další abstraktní koncepcie, což lze označit jako ztrátu kontaktu s empirií. To ovšem neplatí o práci N. Venclové, která je podložena terénní prací, rozbořením nálezů a nalezišť prozkoumaných klasickými výzkumy a seriózními expertními studii a soupisy. A navíc, což uvádím záměrně až nyní, vychází při hodnocení a interpretaci analytických sběrů hlavně z tzv. *absolutních artefaktů* (švartny a železné strusky), které na rozdíl od střepů tolik nepodléhají postdepozicičním a transformačním procesům. Švartnové finální výrobky či výrobní odpad představují samy o sobě chronologicky diagnostické předměty, u nichž může být sledován celý cyklus od počátku výrobního procesu přes technologie a místa výroby až po distribuci finálního výrobku a jeho použití, a mohou proto datovat jednotlivé komponenty sídelních areálů a hlavně výrobní areály. Hutnická struska řadu těchto vlastností postrádá. Jen s malou pomocí několika podpovrchově zkoumaných výrobních zařízení ovšem použitá vektorová analýza s aplikací GIS celkem přesvědčivě prokázala, že výroba švartny i železa byly souběžné. Impozantní je při sběrech získaný počet artefaktů z obou materiálů, který jde do tisíců (tab. 20), a množství polygonů, v nichž byly nalezeny. Právě důmyslné využití a prostorové vyhodnocení tzv. absolutních artefaktů umožnily N. Venclové překročit limity normativní archeologie i analytických sběrů a přikročit k úvahám o vztazích výrobních a obytných komponent v rámci komunitních (sídelních) areálů i ke studiu sídelně historického vývoje v nich i v celém regionu.

IV. Výrobní a obytné areály, jejich vztahy a vývoj osídlení v regionu Loděnice. V LT B2–C1 měli obyvatelé regionu Loděnice na těžbu a výrobu švartnových šperků prakticky středoevropský monopol (podobné výrobky z nýřanské slaje v Plzeňské pánvi jsou spíše unikátem). Výroba probíhala v důsledku zanedbatelné ekologické zátěže přímo na sídlištích, a to prakticky na všech zjištěných. Na čtyřech lokalitách byly prozkoumány dílenské objekty (celkem 5), výroba však probíhala i na volné ploše v jejich blízkosti. Vzdálenost sídlišť s doloženou výrobou činila 0 až 10,7 km od místa získávání suroviny, celkově však byla soustředěna více v severní části regionu, blíže výchozům švartny. Existují i místa s nálezem švartnových středových výřezů, na nichž se buď keramika nevyskytuje, nebo byla zaznamenána jen ve velmi malém množství. Autorka vysvětluje tuto disparitaci umístěním výrobních areálů zcela mimo obytné areály. Soudím, že i v těchto místech výrobní aktivity musela být keramika používána (byť v menším rozsahu než na sídlištích) a že negativní obraz je způsoben nižší efektivitou analytických sběrů. I když ty indikovaly existenci 14 předtím neznámých obytných komponent a zvýšily jejich počet z 19 na 33, není jisté, zda ve všech případech o zmíněné komponenty jde. Ostatně N. Venclová sama o nich píše jako o potenciálních (str. 160).

Laténské rezidenční (obytné) areály ve sledovaném období a území se parametry přírodního prostředí (zejména větší nadmořskou výškou a větším sklonem terénu) vymykaly průměru. To není nic neobvyklého, neboť pravěcí lidé dokázali takové „nedostatky“ kompenzovat jinými přednostmi, což je v našem případě vcelku jasné. Navíc tato charakteristika platí spíše pro severní („výrobní“) část regionu. V této souvislosti je příznačné, že „zemědělské“ kultury neolitu, eneolitu a doby bronzové jsou sběry doloženy téměř výlučně v jeho jižní části – v údolí Loděnice. Na základě souborného vyhodnocení dat získaných tradičními metodami a analytickými sběry dospěla N. Venclová (str. 179) k následujícímu modelu rozložení obytných areálů LT B2–C1 v krajině: Obytné areály se soustřeďu-

jí do skupin-shluků, kde vzdálenost mezi sousedními lokalitami činila 500 m až 1 km a vzdálenost mezi skupinami více než 1 km (zpravidla okolo 2 km). Skupiny byly navzájem geomorfologicky odděleny výraznými terénními překážkami, za které autorka nepovažuje potoky (pro jejich malý průtok). Vyděluje tak 6 skupin; mimo ně leželo jen 5 lokalit. V terminologii současné prostorové archeologie odpovídají skupiny lokalit tzv. velkým komponentám a jednotlivé lokality uvnitř skupin tzv. partiálními komponentám. Některé skupiny mohou být odrazem sídelních areálů, v nichž docházelo k posunům subareálů – obytných nebo výrobních. Autorka konstatuje, že skupiny odpovídají v podstatě tomu, co jsem v mikroregionu Lužického potoka označil poněkud nejasně jako „makrolokality“ (*Smrž 1994*, 346, 375). Tento termín možná není výstižný, „velká komponenta“ či „partiální komponenta“ používané pro jeho ekvivalent současnou prostorovou archeologií však na tom nejsou po této stránce lépe. V intencích krajinné archeologie, která se zabývá též pojetím světa našich předků, lze moji původní definici doplnit následujícím způsobem: Makrolokality je část mikroregionu (v principu ovšem krajiny) přirozeně vyčleněná geomorfologií terénu. Roli zjevně hrály i vazby na výrazný krajinný antecedent (jezero, velkou řeku, kopec či horu atd.) a přehlednost území, podvědomě přispívající k pocitu bezpečí v dokonale známé a osvojené krajině. V rovině kulturní antropologie se na takové území vztahuje pojem „omezení krajinou“, pod nímž rozumíme soubor praktických a filozofických vlastností určujících využívání krajiny, a tím i přístup ke světu (*Cílek 2002*, 118).

Na tomto místě lze konstatovat, že na rozdíl od koncentrované zástavby s časoprostorovými posuny osídlení na relativně malé ploše, typické pro eneolit až Ha B1, se od štitarského stupně knovízské kultury prosadil systém rozptýlených dvorců, typický i pro laténská venkovská sídliště. Takový systém (disperze) byl výhodnější pro přežití, neboť menší katastrofy (požáry, záplavy, epidemie) při něm nebyly tak nebezpečné (cf. *Primas 1990*, 73), a byl jistě vhodný pro výrobu pracující s ohněm. Zmíněnému modelu v principu nasvědčuje i další konstatování autorky (str. 180): malá vzájemná vzdálenost některých lokalit (0,5–1 km) situovaných v jednom geomorfologicky vymezeném prostoru vede k myšlence, že jde o časoprostorový posun obytného areálu v rámci jednoho sídelního areálu, nebo o posuny samotných výrobních areálů.

Na str. 182 se autorka zabývá výpočtem velikosti ekonomického potenciálu zázemí pro jedno sídliště. Toto téma bylo zpracováno již mnohokrát, celkově však platí, že různými badateli „vypočítané“ zázemí, ať se jakkoliv lišilo rozlohou, bylo vždy uznáno za dostačující pro obživu jedné komunity. Podle N. Venclové stačilo zázemí o poloměru jen 0,5 km. Myslím, že na území Čech u vnitřně stabilizovaných kultur nehrozil nedostatek prostoru pro hospodářské zázemí a občiny i celé kultury se dokázaly vyrovnat i s menšími změnami klimatu (viz přechod knovízského stupně ve štitarský).

V. Region Loděnice jako laténská industriální zóna. V kapitole 11.2. autorka charakterizuje tzv. laténskou industriální zónu v regionu Loděnice a zamýšlí se nad náplní tohoto pojmu a otázkami vzniku a významu podobných zón v kontextu mladší doby laténské. Dodejme, že dle E. Neustupného pojem industriální zóna není kompatibilní s teorií sídelních areálů. Výroba ze švartny probíhala ve zmíněném území jen 100 až 130 let. Přístup ke zdrojům suroviny měly všechny zdejší komunity a všechny ji také zpracovávaly. Zcela chybějí doklady o existenci obdobné zóny (zpracovatelské osady), do níž by se surovina dostávala v menším množství směnou a tam pak byla zpracována jinými komunitami než těmi, které ji v regionu těžily. Vzhledem k nadregionální distribuci výrobků ze švartny lze tedy uvažovat o místech uvnitř výrobní zóny, v nichž by se soustřeďovalo vyrobené zboží určené ke směně a přicházelo by do nich zboží reciproční. Za taková centra autorka považuje lokality Mšec I a zvláště Mšecké Žehrovice I, u nichž vznik ohrazeného areálu se sídelní a ceremoniální funkcí v LT C1/C2 a sídliště z LT C2–D1 (viz *Venclová et al. 1998*) předznamenávaly další vývoj. Věci diskuse ovšem je, zda podíl importovaného zboží (tuhovala keramika, skleněné náramky, ojediněle i exkluzivní výrobky; cf. též tab. 1) odpovídá množství ekvivalentu za „vyvezené“ švartnové výrobky. Nový pohled by mohly přinést terénní výzkumy rozsáhlejší než ty, které v regionu zatím proběhly. Lze se také zamyslet, zda přímočarý organizovaný a centralizovaný proces ve smyslu výrobek – soustředění výrobků určených ke směně – jiné výrobky směnou za ně je jedinou alternativou. Švartnové náramky, jejichž vlastní hodnota nemusela být velká, mohly být pro svůj symbolický význam směňovány i individuálně – přímo mezi subjekty, mohlo jít o prestižní dary, předměty řetězové směny atd.

Hledáme-li k situaci analogie ve starších (přednáčelnických) obdobích pravěku, pak lze konstatovat, že těžba surovin se nemusela přímo (v nálezech) projevit na „bohatství“ komunit, které se jí zabývaly. Příkladem může být sice přímo nedoložená, ale téměř jistá těžba cínu a mědi v Krušných horách v Br D až Ha B. Nic nespovídá, že by knovízská sídliště či pohřebiště v pásu pod Krušnými horami byla bohatší než ta mimo něj. Několik skutečně bohatých hrobů (Žatec-Macerka, Hostomice) a snad i statisticky vyšší počet depotů v Milešovské části Českého středohoří a kolem Labe leží již mimo tuto zónu. Zdá se, že z výroby profitovala především regionální až nadregionální centra zapojená v síti dálkových obchodních cest. Je paradoxem, že v době laténské taková centra (oppida, emporia, výrobní a distribuční centra) existovala až v době, kdy se těžba a výroba švartny i železa v regionu Loděnice chýlily ke konci, anebo již skončily, a docházelo ke změně struktury osídlení a snížení jeho intenzity.

Dle autorky navazovala mladoláténská výrobní a distribuční centra i oppida na výrobní a obchodní aktivity předchozích velkých výrobních sídlišť a industriálních zón. V těchto intencích je dokonce spatřována možná souvislost mezi industriální zónou v regionu Loděnice a oppidy Závist a Stradonice. Pochopil jsem snad dobře, že nastíněný vývoj je výsledkem civilizačního pokroku a jakéhosi tuzemského i importovaného *know-how*, které již mladoláténská společnost byla schopna absorbovat a rozvinout.

VI. Závěr. Každý z nás jistě zažil, že při citování jeho článků a ještě více při recenzích byl překvapen tím, co údajně napsal. Důvody zkrácení lze hledat nejen v jiných, kteří neúmyslně a podprahově přizpůsobují přečtené svým záměrům a závěrům, ale i nám samým, neboť mnohdy neumíme své názory a myšlenky v záplavě slov a faktů vyjádřit dost pregnantně. Obojí platí pro recenzovanou knihu a za nedostatků z mé strany se autorce omlouvám. Jsem zvyklý posuzovat vývoj a strukturu osídlení z pohledu člověka, který pracuje s desítkami čtverečních kilometrů prozkoumané a vzápětí odtěžené krajiny, s desítkami nalezišť a stovkami objektů. N. Venclová pak u regionu Loděnice vychází (z mého pohledu) z menších poměrů a „mezery“ nahrazuje aplikací nedestruktivních metod – hlavně analytickými sběry. Autorce i E. Neustupnému vděčím za to, že jsem nyní schopen nahlížet věci z jiného úhlu, který posuzuje zkoumané území globálně a předkládá spíše model, trendy a globální pohled na území s nálezy než zdánlivě jednoznačná fakta (doufám, že i M. Kuna a E. Neustupný budou k tomuto názoru tolerantní). Jako motto recenzovaného díla lze uvést slova N. Venclové ze závěru knihy, totiž že upozorňuje na otázky, které je třeba klást, i když se může na první pohled zdát, že nejsou současnými archeologickými metodami řešitelné. „Otázky, které nebyly položeny, nebudou totiž nikdy zodpovězeny.“ A že jich Natalie Venclová položila přímo i nepřímo opravdu hodně ...

Zdeněk Smrž

LITERATURA

- Cílek, V. 2002:* Krajiny vnější a vnitřní. Praha (Dokořán).
- Kuna, M. 1994:* Archeologický výzkum povrchovými sběry. Zprávy České archeologické společnosti – Supplémentum 23. Praha.
- 1998: Keramika, povrchový sběr a kontinuita pravěké krajiny, *Archeologické rozhledy* 50, 192–223.
- Neustupný, E. 1986:* Sídelní areály pravěkých zemědělců, *Památky archeologické* 77, 226–234.
- Primas, M. 1990:* Die Bronzezeit im Spiegel ihres Siedlungen. In: *Die ersten Bauern I. Pfahlbauten Europas*. Bd. 1, Zürich, 73–80.
- Smrž, Z. 1987:* Vývoj a struktura osídlení v mikroregionu Lužického potoka na Kadaňsku, *Archeologické rozhledy* 39, 601–621.
- 1994: Vývoj osídlení v mikroregionu Lužického potoka na Kadaňsku (severozápadní Čechy) – část I, *Archeologické rozhledy* 46, 345–393.
- 1999: Mikroregion Hutné – historie, současnost a budoucnost výzkumu. In: *Archeologické výzkumy v severozápadních Čechách v letech 1993–1997* (ed. P. Čech), Most, 209–217.
- 2002: Archeologie znovu nalézaného. In: *Archeologie nenalézaného* (ed. E. Neustupný), Plzeň – Praha, 206–215.
- Venclová, N. et al. 1998:* Mšecké Žehrovice in Bohemia. Archaeological background to a Celtic hero, 2nd–3rd cent. B. C. Sceaux (Kronos).
- Venc, S. 1995:* K otázce věrohodnosti svědectví povrchových průzkumů, *Archeologické rozhledy* 47, 11–57.

František Musil: Osídlování Poorlicka v době předhusitské. Kraj na Tiché Orlici, v povodí Třebovky a Moravské Sázavy. Ofts Ústí nad Orlicí 2002. 280 str.

Ve své nejnovější práci si František Musil zvolil věru nelehký úkol: pomocí písemných, archeologických, toponomastických a dalších pramenů zachytit průběh osídlovacího procesu v části povodí Divoké a především Tiché Orlice v předhusitské době.

Studované území autor vymezuje na základě metodické zásady čelného představitele tzv. olomoucké historické školy Ladislava Hosáka (mezi jehož žáky F. Musil patří) sledovat historické jevy (v to počítán i průběh osídlování) v rámci historických celků, v nichž skutečně probíhaly. Z tohoto důvodu se práce zabývá vývojem osídlení v rámci vrcholně středověkých panství Lanšperk, Brandýs nad Orlicí, Žampach a Kyšperk (dnes Letohrad), tedy větší části okresu Ústí nad Orlicí v Pardubickém kraji, s nepatrným přesahem do nejvýchodnějšího cípu okresu Rychnov nad Kněžnou v kraji Královéhradeckém. Jakousi osu celého území pak tvoří již zmíněná Tichá Orlice (odtud autorovo označení území jako Poorlicko).

Čtenáře zaujme již první kapitola, věnovaná vývoji studia procesu osídlování v české a částečně i německé historiografii. Autorovi se podařilo na několika stranách podat výstižnou charakteristiku jednotlivých koncepcí, což ocení především studenti a začínající badatelé. Za pozornost stojí i pasáž vymezující a charakterizující dvě hlavní české „školy“: olomoucké, zaměřené více na studium osídlení v rámci jednotlivých panství především v období 13.–14. století, a pražské, která maximálně využívá všech druhů pramenů a na dějiny osídlení pohlíží jako na disciplínu ne pouze historickou, ale i zeměpisnou a hospodářskou. Na rozdíl od školy olomoucké však často studované území přesně historicky ani zeměpisně nevymezuje.

Další část knihy je věnována charakteristice přírodního prostředí Poorlicka; celkem jednoznačně zde vyplývá, že klimaticky nejpříznivější byla západní část regionu, tedy Choceňsko a Vysokomýtsko. F. Musil při nástinu přírodních podmínek ještě (bohužel) nemohl využít údaje, které přináší nejnovější edice *Chráněná území ČR*, svazek IV. (Pardubicko) a V. (Královéhradecko). Zajímavý a podnětný je autorův pokus o rekonstrukci původních přírodních podmínek regionu na základě místních jmen odvozených z názvů stromů a rostlin (např. Olešnice, Zálší, Bukovice, Louka atd.), nicméně tyto závěry bude nutno v budoucnu ověřit např. paleoekologickým průzkumem (viz příklad z nedalekého Královéhradecka: *Beneš – Pokorný 2001*).

Důležitou (či lépe klíčovou) část monografie představuje prezentace jednotlivých druhů pramenů, na jejichž základě lze sledovat vznik a proměny osídlení Poorlicka, a to prameny písemné, toponomastické, dochované stavební objekty a archeologické nálezy (kterým bude v rámci této recenze věnována větší pozornost).

Prameny písemné představují především diplomatické písemnosti – listiny, z nichž první se hlásí již do roku 1167 (donace krále Vladislava premonstrátskému klášteru v Litomyšli), pochází však až z doby kolem roku 1200, dále stojí za pozornost např. závěť Hrabšice Kojaty z roku 1227 atd. až po nejstarší městskou knihu České Třebové z poslední třetiny 14. století. Z narativních pramenů má pro dějiny Poorlicka asi největší význam Kronika zbraslavská, líčící obtížnou situaci na lanšperském panství patřícím klášteru v letech 1308–1310.

Dalším pramenem osídlení jsou architektonické památky církevní architektury, na prvním místě románské a gotické kostely. Převážně z autorových starších prací vychází stať o šlechtických opevněných sídlech 13. a 14. století. Mimo 9 hradů (zčásti totožných s výše uvedenými centry panství) je to 6 tvrzí a hrádků (mezi nimi zaujme např. opevnění typu motte).

Přehled pramenů pokračuje rozbořením toponomastického materiálu, a to českého a německého. V případě českých jmen vychází F. Musil především z prací V. Šmilauera. Ten k nejstarším jménům v oblasti řadil Choceň a Kosořín a domníval se, že povodí Loučné a okolí Chocně patří k nejstaršímu slovanskému sídelnímu území. Že tato oblast byla skutečně zčásti osídlena již ve starší a střední době hradištní, pak nejnověji dokazují výsledky povrchové archeologické prospekce D. Vícha (viz níže). Zvláštní místo mezi toponymy, která by měla již náležet období od konce 12. do počátku 14. století (tedy vrcholně středověké kolonizaci), náleží dle V. Šmilauera a Z. Boháče tzv. mýtebním jménům, vznikajícím v určitém pořadí, daném charakterem mýtební činnosti: „třeb“ – vykácení; Zhoř – vy-

pálení; Žďár – vypálení lesa včetně pařezů. V oblasti Poorlicka se lokality s názvy odvozenými od prvních dvou jmen vyskytují již v nejstarší listině hlásící se k roku 1167, posledně jmenované mýtební jméno je doloženo až ve 14. století. Bylo by jistě zajímavé porovnat chronologický výskyt těchto jmen i v jiných regionech, a to např. v oblasti Podkrkonoší, ale i v bližším Hradecku, kde se vyskytují toponyma typu Kluky, Třebeš atd. jako jména vsí založených na okraji do dnes existujícího rozsáhlého lesního komplexu na jih od Hradce Králové (avšak zde jsou připomínány až v 15. století: *Profous 1949*, 252–253; *Profous – Svoboda 1957*, 357).

Dále F. Musil věnuje pozornost toponymům německým: postupně probírá toponyma s německými osobními jmény (jmény lokátorů) s příponou -dorf a stejným osobním jménem s příponou -ice či -ov. České přípony se u těchto jmen objevují v některých případech již ve 14. a 15. století, většinou však až ve století 16. Druhou velkou skupinou jsou rozdílná pojmenování sídlišť v němčině a češtině, což je dle autora jedním z důkazů o podílu českého etnika při jejich zakládání. Tomu se zdá odpovídat i časnější výskyt české varianty pojmenování. Další toponyma jsou pouze formálním přizpůsobením německých toponym češtině (zde často český ekvivalent pochází až z 19. století, popř. z období po roce 1945). Jinou zajímavou skupinu tvoří tzv. módní pojmenování měst a hradů, vytvářená uměle či přenášena z jiných německých oblastí; příkladem může být Kyšperk nebo Lanškroun. Poslední skupinou jsou názvy sídlišť s nejednoznačným etymologickým výkladem, např. Brandýs, Jablonné, Králíky atd. Např. u prvně jmenovaného toponyma se odvozuje jeho výklad od jména italského přístavu Brindisi či saského Brandisu, v případě Jablonného od jabloně či latinského výrazu pro celnici *gebella*. Zde se autor přiklání k názoru, že toponymum Jablonné je nutné odvozovat od slova jabloň, nicméně že se skutečně jedná místo s celní funkcí (!).

Dalším posuzovaným pramenem pro poznání osídlovacího procesu jsou patrocinia. Při jejich výkladu se F. Musil přidržuje rozdělení do jednotlivých časových vrstev dle Z. Boháče. Na sledovaném území Poorlicka je z předhusitského období doloženo 44 (farních a filiálních) kostelů, popř. kaplí. Z předhusitského období je však doloženo jen 6 zasvěcení: sv. Jiří (1199 – Sv. Jiří), sv. Kateřina (1335 – Česká Třebová), Panna Maria (1295 – Klášterec nad Orlicí, 1335 – Česká Třebová a 1372 – Lanškroun) a sv. Mikuláš a sv. Kateřina (1378 – Lanškroun). Ostatní doklady zasvěcení církevních staveb pocházejí až z období raného novověku. Jestliže přihlídneme i k nim, pak lze říci, že v celém regionu scházejí patrocinia nejstaršího období (do 12. století) a naopak převládají zasvěcení typická pro 2. polovinu 12. a 13. století (sv. Mikuláš, sv. Kateřina ad.) či bez specifického charakteru (sv. Jiří, mariánská zasvěcení atd.). Absenci patrocinia sv. Václava na zkoumaném území vysvětluje autor tím, že zde nevedla žádná významná komunikace, k níž se toto zasvěcení především vázalo.

Pro poznání vývoje osídlení F. Musil dále využívá i údaje získané rozbořem půdorysů měst a vsí a podob plučiny (vychází zde ze stavu zachyceného stabilním katastrem ve 40. letech 19. století). Jako nejrozšířenější typ uvádí lesní lánovou ves doloženou především ve střední a východní části regionu. Zde se lze setkat s výměrami přes 2000 ha (Sloupnice, Čermná), ve většině případů v rozmezí 1000–2000 ha, ale jsou zde i vsi menší. Na pravém (západním) břehu Tiché Orlice je spektrum typů vsí daleko pestřejší (vedle lesních lánových vsí např. silnicovky, lesní návěsní vsi atd.) o menší výměře (většinou do 500 ha). Oblast levého (východního) břehu Tiché Orlice s typem lesních lánových vsí autor považuje za území osídlené až v průběhu vrcholné či pozdní kolonizace.

Velkou pozornost F. Musil věnuje pramenům archeologickým. Do nedávné doby stál region Poorlicka spíše stranou zájmu (snad s výjimkou nejzápadnějších okrajů, tj. Choceňska a Vysokomytska) a údaje o archeologických nálezích z tohoto území jsou roztroušeny po nepřehledné řadě článků a statí v často těžko přístupných časopisech a vlastivědných monografiích. Navíc v mnoha případech panují zmatky ohledně pojmenování lokalit, neboť některé z nich jsou známé pod několika názvy (za všechny lze uvést např. hradiště a hrádky v okolí Chocně). Přesto se autorovi podařilo podal přehledný (byť samozřejmě ne úplný) soupis archeologických nalezišť regionu Poorlicka, do kterého (a to je důležité) zahrnul i údaje z nejnovější literatury. V poslední době vyvolávají velkou pozornost výsledky povrchové prospekce D. Vícha, ukazující na překvapivě silně pravěké osídlení regionu a oproti starším závěrům P. Charvátka poskytující i doklady staro- a středohradištního osídlení oblasti Poorlicka. Specifickým druhem archeologických nálezů jsou mince: vedle ojediněle nacházených kelt-

ských a římských jsou to především depoty denárů (Brandýs nad Orlicí-Mitkov: kolem r. 1200), brakteátů (České Libchavy: 13. století) a grošů (Koldín, Písečná: z doby Jana Lucemburského, Králíky: Václav IV.).

Ve zvláštní podkapitole autor pojednává o hradištích: na Choceňsku Hrádníky, k. ú. Žárecká Lhota (lužická, slezskoplatěnická k., nejisté slovanské využití), Hlavačov (též Běstovice: lužická, slezskoplatěnická k., mladší doba hradištní) a Hradiště v k. ú. Koldín (zatím blíže nezkoumáno). Problematickou lokalitou je mohutná ostrožna nad soutokem Tiché Orlice a Řetovky v k. ú. Řetůvky a Gerhartice, avšak bez prokazatelných stop starší antropogenní činnosti. Je nutné podotknout, že datování a přiřazení těchto hradisek určitým archeologickým kulturám vychází více či méně z ojedinelých nálezů, popř. ojedinelých a rozsahem omezených sondáží, a proto je třeba při hodnocení těchto objektů jako pramenů pro studium procesu osídlování postupovat nanejvýš opatrně.

A jak lze na základě těchto pramenů postihnout postup osídlování Poorlicka? Na tuto otázku odpovídají kapitoly 5.–7. publikace F. Musila. V rámci této recenze nelze rozebírat zdaleka všechny výsledky autorova studia a rozboru pramenů, proto se v následujících řádcích zaměříme opět spíše na výpověď pramenů archeologických.

Ač není tématem posuzované monografie pravěké osídlení, za pozornost stojí především poměrně silně zastoupení mezolitického a neolitického osídlení v povodí řeky Loučné a kolem Horní a Dolní Sloupnice. Nové lokality zjištěné povrchovou prospekci dále přibývají (naposledy *Vích 2002*), nicméně většina nálezů se rozkládá o něco jižněji podél trstěnické stezky (to potvrzuje starší tezi o významném postavení této stezky jako mostu mezi Čechami a Moravou). Nejnověji je poukazováno i na relativně četné eneolitické osídlení této oblasti (*Vích 2001*). Sídlní aktivity mladšího pravěku (především z období kultur lužické a slezskoplatěnické) se pak převážně soustřeďují do okolí Chocně na jihozápadě sledovaného regionu. Osídlení doby laténské a římské je z Poorlicka doloženo jen ojedinelými nálezy (poněkud jiná situace je samozřejmě např. na sousedním Vysokomýtsku). Úkolem budoucího bádání tak zůstává ověřit, zda je tento obraz pravěkého osídlení pouze odrazem dosavadní úrovně poznání, či zda byla větší část regionu Poorlicka v pravěku skutečně osídlena jen sporadicky.

Zmíněná jihozápadní část Poorlicka, tj. oblasti kolem řeky Loučné, kterou procházela tzv. trstěnická stezka, bývá spojována s průnikem nejstarších Slovanů, což s poukazem na téměř úplnou absenci staro- a středohradištních nálezů odmítá P. Charvát. V poslední době se však v této oblasti podařilo středohradištní osídlení povrchovou prospekci doložit. Autor přejímá názor P. Charváta, že k rozvoji osídlení dochází až v mladší době hradištní v období vlády Břetislava I. Na území kolem dolního toku Loučné se také setkáváme s nejstaršími doklady pozemkového majetku šlechty (z donačních listin kláštera opatovického a litomyšlského). Kníže Břetislav je též považován za možného zakladatele nedalekého hradu Vraclavi, doloženého v písemných pramenech skutečně nesporně až k roku 1108 (vyvražďení Vršovců v Kosmově kronice). Vraclavsko je však oblastí ležící již mimo Poorlicko. K průniku slovanského osídlení na severovýchodněji položené Choceňsko pak podle F. Musila došlo až někdy na počátku 12. století. Skutečně v okolí Chocně pocházejí z areálu starších lužických hradisek (Hlavačov a Hrádníky) nálezy mladohradištní keramiky, jejich přesnější datování je však věcí důkladného rozboru. Obecně pokládá F. Musil jako hlavní impuls k osídlování kraje kolem Loučné zabezpečení spojení Čech a Moravy nejdříve v 11. století a počátek osídlování Poorlicka až v pokročilejším 12. století (viz též již zmiňovaný depot mincí datovaný do období kolem roku 1200 z Mitkovského mlýna u Chocně). Zřejmě správně odmítá názory o osídlení tohoto území a jeho začlenění do údajného slavníkovského panství v 10. století.

Druhou polovinu 12. a počátek 13. století autor definuje jako období rané kolonizace Poorlicka. Za její hlavní organizační centrum pokládá litomyšlský premonstrátský klášter a v menší míře i drobnou šlechtu konstituující se pravděpodobně z knížecí družiny vraclavského hradu. Kolonizační činnost litomyšlských premonstrátů směřovala na území severně a severovýchodně od Litomyšle, jak informuje listina hlásící se k roku 1167 (ve skutečnosti asi zachycující stav ke konci 12. století), uvádějící v této oblasti mýtební pomístní jména „Na korniceh“ a „Nazgori“. Co se týká kolonizačních aktivit nižší šlechty, dle F. Musila ji lze sledovat na území severovýchodně od Vysokého Mýta. Ze

vsí Vračovic a sv. Jiří jsou doloženy románské emporové kostely, nicméně doklady (např. archeologické) o případných přílehlých šlechtických sídlech chybějí.

Osídlovací činnost v okolí dnešní Chocně prováděl na konci 12. století rod Hrabšičů, jinak spojovaný spíše se severozápadními Čechami. Jejich majetková základna byla ovšem daleko širší: vedle statků v severozápadních a středních Čechách vlastnili vsi např. na dnešním Pardubicku (na konci 11. století i na Královéhradecku – viz nejnověji *Velímský 2002*, 15). Autor neřeší otázku jejich původu (objevují se názory o jejich počátku právě ve východočeském prostoru), ale podrobně rozebírá známou závěť Kojaty Hrabšice z roku 1227. S hrabšičskými kolonizačními aktivitami spojuje osídlování Choceňska (započaté již v období mladší doby hradištní, jak lze usuzovat s archeologických nálezů); osídlovací aktivity Kojatových dědiců dle autora zřejmě dokládá archeologicky zjištěné osídlení ze 13. století v Sopotnici (zdejší keramické nálezy lze však vřadit do širšího rozmezí 2. poloviny 13. – počátku 14. století).

Pro sledování vrcholně středověké kolonizace v prostoru Poorlicka jsou prozatím k dispozici jen nečetné archeologické nálezy, avšak kromě základních zmínek např. v pravidelných soupisech publikovaných nepravidelně v královéhradeckém *Zpravodaji* či v jednotlivých ročnících *Výzkumů v Čechách* nejsou až na výjimky dále zpracovány, a proto je z hlediska geneze osídlení prakticky nelze využít. I z tohoto důvodu F. Musil zde líčí vývoj vrcholně středověkého osídlovacího procesu především na základě pramenů toponomastických a písemných. Proto jen ve zkratce: autor považuje území Poorlicka za královskou doménu propůjčenou ca od poloviny 13. století šlechtickým rodům právě za účelem kolonizace (!). Osídlování levého břehu Tiché Orlice a nejhořejšího toku Moravské Sázavy prováděli členové rodu pánů z Drnholce, od konce 13. století pánů ze Švábenic (známých kolonizační činností na Trutnovsku), kolonizací pravého břehu Tiché Orlice až k rozvodí Divoké Orlice organizovali jednak příslušníci rodu z Brandýsa a jednak ze Žampachu.

S činností pánů z Drnholce je i spojeno založení poměrně rozsáhlého Lanškrouna před rokem 1285. V souvislosti s lokací měst je zajímavý autorův postřeh, že v rámci Poorlicka chybějí v době předhusitské prokazatelné doklady pro existenci měst a městeček na pravém břehu Tiché Orlice (půdorys Brandýsa nese znaky městského založení /obdélne náměstí, ale jako městečko je výslovně uveden až roku 1483, na panství Žampach pak v předhusitském období schází doklad sídliště městského charakteru úplně). Naopak na levém, „lanšperském“ břehu Orlice vznikla již na počátku 14. století hustá síť soustavy lánových vsí a pět městských lokací, v jednom případě přímo ze staršího sídliště (Choceň), dvakrát v těsné blízkosti staršího osídlení (Česká Třebová a Ústí nad Orlicí). Dva případy zřejmě reprezentují lokaci „na zeleném drnu“ (Lanškroun, Jablonné). Poněkud vyspělejší podobu sídlištní sítě na levém břehu Tiché Orlice autor připisuje působení „odborníků“ přizvaných příslušníky rodu z Drnholce, kteří předtím organizovali osídlování některých oblastí na jižní Moravě. Ač jsou tyto autorovy závěry zajímavé a podnětné, je nutno říci, že z velké části vycházejí ze studia půdorysů vsí a měst, tak jak je známe až z plánů stabilního katastru. Dále je problémem při stanovení vzniku a vývoje těchto vsí měst takřka úplná absence archeologických pramenů 13.–14. století. Je to patrné především u České Třebové a Ústí nad Orlicí, kde jsou starší předlokační vsi předpokládány především na základě půdorysu a příslušné datované archeologické nálezy nejsou k dispozici, v případě České Třebové je jediným dokladem staršího osídlení rotunda datovaná rámcově do první poloviny 13. století.

Nejslabší částí monografie, která kazí dojem z celku, jsou obrazové přílohy. Zde čtenář zcela postrádá mapu s vyznačením alespoň přibližných jednotlivých panství a jejich center, průběh známých či uvažovaných historických stezek, jimž se F. Musil v textu věnuje, lépe propracovány mohly být plány předpokládaného vývoje měst (viz např. Ústí nad Orlicí). Místo z literatury převzatých půdorysů uspořádání vsí a pluziny by se lépe hodily ukázky hlavních typů půdorysů přímo poorlických vsí. Poněkud nepřehledná a nepropracovaná je i základní mapa s vymezením regionu Poorlicka (z neznámého důvodu zařazená až zcela na konec příloh). Své místo by zde měly i mapy s vyznačením zjištěných archeologických nálezů po jednotlivých obdobích – to je však výzva a podnět spíše pro archeology.

Přes tyto výhrady lze práci F. Musila považovat za zdařilou syntézu dosavadních poznatků o průběhu osídlování podhorského regionu Poorlicka. Díky tomu, že autor použil prakticky všechny druhy pramenů (archeologické, písemné, toponomastické atd.), podařilo se mu vytvořit přesvědčivý obraz

celého osidlovacího procesu. Nicméně je také patrné, že sledování osidlovacího procesu na tak rozsáhlém území je spíše věcí širšího badatelského kolektivu. Kromě historiků a archeologů z krajských či bývalých okresních institucí se zde vytváří prostor pro vědecké aktivity např. hradecké a pardubické univerzity atd. Teprve výsledky budoucích výzkumů tedy ukáží, nakolik jsou současné závěry F. Musila správné, avšak *Osídlování Poorlicka v době předhusitské* zůstane odrazovým můstkem, z něhož budou vycházet všichni badatelé zabývající se touto problematikou.

Radek Bláha

LITERATURA

- Beneš, J. – Pokorný, P. 2001:* Odlesňování východočeské nížiny v posledních dvou tisíciletích: interpretace pyloanalytického záznamu z olšiny Na bahně, okr. Hradec Králové, *Archeologické rozhledy* 53, 481–498.
- Profous, A. 1949:* Místní jména v Čechách. Díl II. CH–L. Praha.
- Profous, A. – Svoboda, J. 1957:* Místní jména v Čechách. Díl IV. S–Ž. Praha.
- Velínský, T. 2002:* Hrabšiči, páni z Rýzmburka. Praha.
- Vích, D. 2001:* Eneolitické nálezy na českomoravském pomezí, *Pravěk* NŘ 11, 61–100.
- 2002: Neolitické osídlení Litomyšlska a Vysokomýtska. In: *Pomezí Čech a Moravy* 5, Ústí nad Orlicí, 7–78.

Vladimír Brůna – Ivan Buchta – Lenka Uhlířová: Identifikace historické sítě prvků ekologické stability krajiny na mapách vojenských mapování. *Acta Universitatis Purkynianae* 81 – *Studia Geoinformatica* II. *Ústí nad Labem* 2002. 46 str., příloha CD.

Význam útlého svazku, který je výstupem grantového projektu Ministerstva životního prostředí ČR, by bylo možno charakterizovat jednou větou. Ta by mohla znít například takto: V České republice jsou v této chvíli k dispozici první a druhé vojenské mapování českých zemí, a to v elektronické podobě. Toto konstatování lze upřesnit ještě tím, že hustota, ve které jsou mapy uloženy, je 400 dpi. Tedy kvalita více než dobrá ...

Referovaný svazek, doplněný CD s klíči k mapovým podkladům, kladům listů apod., je vlastně závěrečnou zprávou projektu, majícího za úkol právě tvorbu digitálních verzí obou mapových souborů. I proto byl téměř obdobný text vydán ještě jednou pro potřeby MŽP ČR pod názvem *Identifikace historické sítě prvků ekologické stability krajiny* (VaV MŽP ČR 640/2/01). Členy kolektivu, který časově i technicky nesnadný projekt realizoval, kolem sebe soustředila Laboratoř geoinformatiky Univerzity Jana Evangelisty Purkyně v Ústí nad Labem, sídlící v Mostě. Činnost této laboratoře pojí s českou archeologií mnohá společná témata a projekty (blíže viz www.geolab.cz).

Struktura vlastní zprávy odpovídá zpravodajskému účelu svazku a není nijak složitá. Pouze na základní rysy se omezuje popis historického pozadí doby vzniku těchto unikátních mapových podkladů. První vojenské mapování, zvané také Josefské,

vznikalo původně v letech 1764 až 1780 a rektifikováno bylo pak mezi lety 1780–1783. Druhé vojenské mapování, známé také jako mapování Františkovo, bylo císařskými kartografy vypracováno v letech 1842 až 1852 pro Čechy a mezi roky 1836–1840 pro Moravu a Slezsko. Úvodní kapitoly se soustřeďují především na kartografické a technické aspekty vzniku map a na jejich charakteristiku. V navazujícím textu se seznámíme s postupem a technickými parametry vlastní digitalizace mapových listů, která byla realizována z prvních kopií originálů. Tyto kopie byly zakoupeny pro potřeby projektu přímo ve vídeňském *Kriegsarchivu*, kde jsou v současnosti uchovávány originály. S jejich georeferencováním, tedy převodem do dnes používaných souřadnicových systémů, a dále s následnou vektorizací, zjišťováním změn krajinných prvků a modelováním terénu nás seznamují další stručné kapitoly. Získané podklady si přirozeně vyžádaly alespoň základní interpretaci a verifikaci, a to jak u analogových podkladů, tak i digitalizovaných map. Vlastní interpretační klíč základních, v mapě obsažených kartografických značek obsahuje vysvětlivky ke geomorfologii, hydrologii, porostům a jejich typům a dále přirozeně i k cestám, sídlům a některým druhům těžebních areálů. Konkrétní grafické příklady zobrazující jednotlivé kartografické značky vyjmuté z mapových listů jsou zpřístupněny v přehledné formě na CD, které je přílohou svazku.

Kapitola 7, nazvaná „Využití získaných informací pro tvorbu a ochranu životního prostředí“, odpovídá nejlépe zadání objednatelů celého díla, tedy Ministerstva životního prostředí ČR. Jednotlivé charakterizované aspekty možných směrů využití infor-

mací historických map v oblasti obnovy a tvorby životního prostředí jsou pak ilustrovány na příkladech různých krajinných typů a druhů antropogenních vlivů na ně. Jsou to tedy například labské písčince, které představují oblast kontinuálního (masivnější od středověké kolonizace) působení člověka na krajinu. Zároveň ale vidíme region, kde antropogenní vlivy nejsou soustředěné a zásadně destruktivní. Dále zde nalézáme Mostecko s jeho doly zničenou krajinou a snahami o rekultivaci dlouhodobě poškozeného území. Zajímavým příkladem je i Kobylí a dnes zaniklé tzv. Kobylské jezero. Výběr příkladů doplňují ještě nechvalně proslulé Novomlýnské nádrže a unikátní krajina Zlaté stoky na Třeboňsku.

Mezi metody archeologie i historických oborů patří práce s historickými mapami již po dlouhou dobu. Optimismus k možnostem jejich interpretace střídá opatrnost, jak důrazně připomíná vývoj interpretace Jüttnerova plánu Prahy z počátku 19. století. Historické mapy 18. a první poloviny 19. století ale v každém případě zachycují českou krajinu a sídla ještě v době, kdy zachovávaly mnoho ze svého středověkého stavu. Zejména pro obory zabývající se historickým obdobím našich dějin patří proto historické mapy mezi vyhledávané prameny. Také mapové listy prvního a druhého vojenského mapování náležejí k těm obecně známým a poměrně často používaným. Přesto však jejich dostupnost dosud nebyla zcela bez problémů. Lze tedy pouze zopakovat, že právě ve zpřístupnění těchto mapových souborů je třeba spatřovat hlavní přínos ukončeného projektu pro archeologii a spolupracující obory. Toto konstatování platí přirozeně pouze pokud, pokud MŽP ČR s těmito daty bude hospodařit otevřeně. V budoucnu by tak již nemělo být pro nikoho problémem opatřit si tyto historické mapy zájmových území, a to v kvalitě, která umožní analýzu i kvalitní publikaci. Nepochybně by se soubory dat s oběma mapovými soubory měly dostat také odborným orgánům památkové péče či vědeckým ústavům a organizacím. Bohužel právě absence konkrétní informace o tom, kde a za jakých podmínek jsou získané mapové podklady v digitální podobě k dispozici, je snad jedinou vadou na bezchybné prezentaci zdárně ukončeného projektu. Lze se nejspíše oprávněně domnívat, že uvolnění dat již zcela závisí na objednateli a nikoliv na autorech odevzdaného díla ...

Na závěr nezbyvá než vyjádřit naději, že další z unikátních souborů historických map, kterému se dostane podobného zájmu a zpracování, budou mapy tzv. stabilního katastru. Také tyto mapy jsou obecně známy a užívány. Dosud jsou ale kopírová-

ny za podmínek téměř nedůstojných závažnosti tohoto ojedinělého pramene i technických možností dnešní doby.

Martin Tomášek

Česká antropologie 50. Sborník České společnosti antropologické. Uspořádala a k vydání připravila Jarmila Riegerová. *Olomouc 2000.* 68 str.

Sborník obsahuje zprávy o činnosti jednotlivých poboček ČSA, vzpomínky na několik českých antropologů (např. prof. Josef Suk, prof. Jindřich Matiegka a prof. Jiří Malý) a jiné články z vědecké a popularizační činnosti.

Z obsahu: *Z. Bartošková:* Experimentální výstavba paleolitických obydlí (53–55). Popis rekonstrukce pěti paleolitických staveb a dvou centrálních ohnišť v lokalitě „Skalky u Sedlece“ nedaleko Mikulova. *R. Beňuš – S. Masnicová:* Výskyt patologických lezií na dlhých kostiach z ossária sv. Jakuba v Bratislave (56–57). Hodnocení kloubních ploch, zánětlivých reakcí, traumat a jiných anomálií. *H. Drobná – E. Neščáková:* Hodnoty hlavového indexu (index cephalicus) nedonosených, donosených a prenášaných novorozenců (39–40). Průběžné výsledky měření. *M. Zachová:* Určování pohlaví z degradované genomové DNA člověka (34–36). Závislost kvality výsledků na teplotě a délce sušení DNA.

K. Kuběnová, PŘF MU

Česká antropologie 51. *Olomouc 2001.* 123 str.

Sborník obsahuje příspěvky ze života ČSA a dále z vědecké a popularizační činnosti za rok 2001.

Z obsahu: *V. Vančata:* Jan Jelínek a vývoj evoluční antropologie a primatologie v českých zemích (17–19). Připomenutí a zhodnocení celoživotního díla Jana Jelínka v oblasti evoluční antropologie a primatologie u příležitosti 75. výročí jeho narození. *L. Horáčková:* K sedmdesátinám profesora MUDr. PhDr. Eugena Strouhala, DrSc. (20–21). Život všestranného vědce, lékaře, antropologa, historika i spisovatele v jedné osobě. *M. Thurzo – J. Lietava – R. Beňuš:* Telesné pozostatky príslušníkov rodiny palatína Juraja Thurzu: Problémy s identifikáciou (25). Pokus o identifikaci kosterních pozůstatků rakousko-uherského grófa Juraje Thurzu (1567–1616) na základě morfometrických a epigenetických znaků. *P. Kubálek – V. Kuželka:* Zajímavé paleopatologické nálezy z pohřebiště u rotundy sv. Longina v Praze (26). Problematika tlakové atrofie kostí u dvou nálezů – dolní čelisti dospělého muže a dětské týlní kosti. *S. Bodoriková:* Stanovenie pohlavia na základe metrických charakteristík trvalých

zubov u jedinců z slovansko-avarského pohřebiska v Šebastovciach (východné Slovensko) (27–28). Ověření spolehlivosti determinace pohlaví pomocí diskriminační analýzy na základě dentálních metrických znaků. *S. Masnicová: Chlapec alebo dievča? O možnosti použitia morfoskopických znakov na odhad pohlavia u detských kostier zo starobronzových pohrebísk v Branči a Jelšovciach* (29). Testování spolehlivosti CPS a CFS při odhadu pohlaví nedospělých jedinců. *J. Brůžek – P. Murail: Populační specifičnost diskriminačních funkcí a jejich použití při určení pohlaví lidského kosterního materiálu: Hledání východisek* (30). Diskuse o správném výběru metody k určení pohlaví. *R. Beňuš – S. Masnicová: Paleopatológia ossária z kaplnky sv. Jakuba v Bratislave (15.–18. storočie), časť II: Lebký (predbežná správa)* (31). Sledování patologií na 239 lebkách z gotického ossária. *E. Strouhal: Identifikace nových antropologických nálezů historických osobností starého Egypta* (32–36). Postupy identifikace tří mumií z výzkumu ČEÚ v Abusíru u Káhiry (1997–1998). Jedná se o krále Neferefera, anonymní královnu z pyramidy Lepsius XXIV a kněze Iufay. *J. Wolf: Současné otázky lidských ras a rasismu* (81–82). Problematika lidských ras a jejich interpretace jako biologických jednotek či jako sociokulturních typů. *P. Čejková – K. Chroust: Zavedení metodiky PCR pro určování pohlaví a příbuzenských vztahů recentních lidí a pro určování pohlaví lidí historických populací (abstrakt)* (84). Výsledky izolace a amplifikace DNA několika postupů na recentním i středověkém materiálu. *M. Bohunová: Trepanace na pohřebišti Pohansko u Břeclavi* (85). Definice trepanace, její techniky a objevy pěti možných trepanací na čtyřech lebkách z pohřebišť na Pohansku. *Z. Hodačová: Velikost a tvar lebek nedospělých jedinců v IX. století a XIII.–XVIII. století* (86–87). Srovnání 98 lebek nedospělých jedinců ze 13.–18. století se souborem stejně starých jedinců z 9. století prokázalo brachykefalizaci. *E. Strouhal: Antropologické a paleopatologické výzkumy v Egyptě v roce 2001* (119–120). Výzkum více než 100 jedinců z nekropole Nové říše v Sakkáře a 3 jedinců z Abusíru, s důrazem na patologie a epigenetické znaky, jež mohou ukazovat na příbuzenský vztah.

M. Laštovičková, PřF MU

Bożena i Wojciech Dzieduszyccy: Średniowieczne i nowożytnie dary monetarne złożone w pochówkach kościoła św. Piotra w Kruszwicy. In: *Civitas & villa. Miasto i wieś w średniowiecznej Europie środkowej*. Red. C. Buško –

J. Klápště – L. Leciejewicz – L. Moździoch. Instytut Archeologii i Etnologii Polskiej akademii nauk – Archeologický ústav Akademie věd České republiky, *Wrocław – Praha 2002*. Str. 281–299.

Vrcholně středověké a novověké funerální aktivity vázané na sakrální architekturu bývají zřídka primárním předmětem archeologického výzkumu. Zvláště mladší fáze pohřbívání jsou (z archeologického hlediska ne zcela neoprávněně) vnímány obvykle jako kontexty s nízkou vypovídací hodnotou narušující cenné starší situace. Příčiny pravděpodobně vězí v obecné představě o standardizovanosti křesťanského pohřebního obřadu, který je psanými prameny osvětlen natolik, že již vlastně není co objevovat. Jedním z dokladů omezené platnosti tohoto pohledu je i příspěvek *Bożena i Wojciecha Dzieduszyccy*, jehož jádrem je publikace mincovních nálezů ze středověkých a novověkých hrobů v kostele sv. Petra v Kruszwici. Na jejich pozadí autoři reflektují hojně diskutovaný fenomén „mincí v hrobech“ v kontextu polských nálezů.

Kujavská Kruszwice náleží na počátku polského státu k významným centrům a svůj význam si v menší míře zachovává i v pozdějším období. Kostel sv. Petra představoval od doby svého vzniku v letech 1120–1140 důležité církevní ústředí a později se stal hlavním chrámem diecéze. Interiér chrámu poskytoval od počátku také místo posledního odpočinku. V rámci pokusu o sociální specifikaci pohřbených vymezili autoři na podkladě historických prací tři chronologické horizonty, konvenující patrně s obecným trendem. Pohřby 12. a 13. století by měly až na výjimky náležet kléru, od vrcholného středověku se interiér chrámu otevírá i laické elitě (královští úředníci, okolní šlechta), v časném novověku k výše zmíněným přibývají měšťané. V 60. letech 20. století v interiéru prováděla archeologický výzkum Ewa Springer, přičemž zpracování a publikace výzkumu se ujali autoři příspěvku.

Překvapivě vysoký pro toto náleзовé prostředí je počet mincovních nálezů. Z celkem 90 ražeb náleží jedna ranému středověku, 20 vrcholnému a 67 exemplářů je datováno do 16. a 17. století (dva exempláře nedatovatelné). 35 mincí při tom bylo nalezeno v kontaktu s pohřby. Jistotu záměrného vložení však provází pouze polovina položek. Ostatní byly sice nalezeny v těsném kontaktu s rakví, jejich náhodné přimíšení do zásypu hrobu však nelze vyloučit. Tato možnost může být podle mého názoru zároveň i odpovědí na značný časový rozestup řady mincí ražených do jednoho hrobového celku. Navzdávající tomu fakt, že ve všech případech jsou ražby nalezené uvnitř rakví starší než ty objevené vně (srov. tab. 4). Sledování polohy mincí ve vztahu

k zemřelému ani ve srovnání s jinými případy z Polska nevede k odhalení žádné pravidelnosti. Pozorování přesvědčivě nezodpověděla ani na otázku, zda všechny mince nalézané v hrobech souvisejí s pohřebním obřadem či zda některé nálezy reflektují minci v její původní ekonomické funkci (s tím je spojována zejm. poloha u pasu či v dolní části těla). Vzhledem k obvyklé absenci organických materiálů (např. váčku) je míra prokazatelnosti nízká. Jednotlivé mince jsou ovšem spojovány spíše s první variantou (např. *Hävernick 1982, 37*).

Vynětí specifické problematiky z dosud nepublikovaného výzkumu často provázají obtíže s adekvátním výběrem faktů. Citelně např. chybí informace o rozsahu a charakteru výzkumu a počtu prozkoumaných hrobů (tzn. o tom, jaký podíl vlastně hroby z mincemi zaujímají), své uplatnění by našel alespoň schematický plán. Nedožíváme se nic o antropologických charakteristikách zemřelých ani to, zda je mimo mince provázely i jiné předměty. Tyto údaje snad bude obsahovat avizovaná práce, zaměřená speciálně na problematiku kruszwických nekropolí.

Předmětem diskuse je i původ mincí nalezených mimo prokazatelný kontakt s pohřbem (zejm. ve výplních hrobů). Autoři zde vymezují základní interpretační varianty, nebylo by však na škodu věnovat větší pozornost konkrétním náleзовým okolnostem. S velkou pravděpodobností pocházejí alespoň některé mince ze starších porušených hrobů. Z jiných zmiňovaných možností připadají v úvahu zejména ztrátové položky, přinášené původně věřícími jako dar kostelu (např. *Klackenberg 1989, 96–97*). Pro české prostředí nacházíme doklad o tomto jevu v pozoruhodném vyprávění kanovníka vyšehradského v roce 1135, kde žena ze vsi Běstviny pokládá na oltář místního kostela své náušnice jako dar za uzdravení. Nález ženského šperku v interiéru sakrální stavby by byl přitom zřejmě spojován s funerální aktivitou.

Nejpozoruhodnější je však bezesporu skutečnost, že mince v rámci pohřebního rituálu nachází své místo pod střechou významného chrámu, tedy rozhodně nikoliv na „společenské periferii“. Většina prokazatelných případů navíc spadá do 16. a zejména 17. století. Autoři (poněkud nesystematicky) ukazují, že zvláště v poslední době se začíná náleзовý obraz tohoto fenoménu v novověku na území Polska postupně zahušťovat. Jeho vyznívání je prozatím hledáno v 18. století, je ovšem otázkou, zda je i tato hranice definitivní.

Nové shrnutí problematiky pro území Čech (*Klápšič 1999*) – které autoři nezaregistrovali – sice přeneslo diskutovaný fenomén přes závěr řadových

pohřebišť, vrcholně středověké a novověké položky jsou ovšem doposud evidovány pouze ojediněle. Špatný stav výzkumu je jistě významným, ale pravděpodobně ne vševysvětlujícím faktorem. I tam, kdy byly vrcholně středověké nekropole zkoumány ve větším rozsahu (např. *Velímský 1991, 41; Militký 2001, 111*), se jeví pohřební ritus tohoto období jako artefaktuálně velmi chudý. V některých oblastech Německa naopak dosahuje zvyk ukládání mince k zemřelému svého zenitu ve 12. a 13. století (*Hävernick 1982, 38–40*). Vývoj pohřebních zvyklostí jedné lokality ukazuje publikace výzkumu kostelního hřbitova (1208 hrobů) v saském Breunsdorfu, který byl užíván od poč. 13. do poč. 20. století (*Kenzler 2002, 147–162*, tam i další příklady). Vrcholně středověké pohřbívání je zde charakterizováno standardizací a absencí intencionálně vkládaných předmětů. Proměnu přináší až období baroka, které pohřební ritus „individualizuje“. Kulminaci tohoto procesu zaznamenáváme v 19. století, kdy mrtvé doprovází řada předmětů osobní potřeby, píací servisy, lahvičky od léků apod. Nejstarší mince vložené k mrtvému zde spadá do pol. 17. století!

Není třeba příliš zdůrazňovat, že tato „podivná“ dynamika vývoje zvyků spojených se smrtí je v příkrém nesouladu s místy dosud přežívajícím evolucionistickým konceptem postupného „očišťování“ pohřebních zvyklostí od „pohanských přežitků“. Za kávovým šálkem vloženým v 19. století do rakve obyvateli Breunsdorfu však sotva stojí stejná motivace jako za hrncem v raně středověkém hrobě (což platí jistě i o minci). Naznačená diskontinuita (která však jistě nebyla absolutní) navíc nabádá k nanejvýš obezřetnému nakládání s etnografickými prameny 19. století při jejich přenosu zpět do minulosti. Studium jevů spojených s posledními věcmi člověka odráží specifické plošky proměn kultury. Jak se zdá, i v období již značně prosvětleném písemnými prameny může archeologie v úzce vedeném dialogu s příbuznými disciplínami přinášet nezastupitelné svědectví.

Ivo Štefan

LITERATURA

- Hävernick, W. 1982: Münzen als Grabbeigaben 750–1815, Hamburger Beiträge zur Numismatik 27/29 (1973/1975), 27–51.*
- Kenzler, H. 2002: Der Friedhof von Breunsdorf – Untersuchungen zum Totenbrauchtum in Mittelalter und Neuzeit. In: Kirche und Friedhof von Breunsdorf. Beiträge zu Sakralarchitektur und Totenbrauchtum in einer ländlichen Siedlung südlich von Leipzig, Dresden, 147–301.*

- Klackenberg, H. 1989:* Monetization in Medieval Sweden: An archeological approach. In: H. Clarke – E. Schia eds., *Coins and Archaeology*. BAR International Series 556, 91–99.
- Klápště, J. 1999:* Příspěvek k archeologickému poznávání úlohy mince v přemyslovských Čechách, *Archeologické rozhledy* 51, 774–808.
- Militký, J. 2001:* Mince z hrobu č. 13 z míst presbytáře kostela sv. Václava ve Vraclavi, *Průzkumy památek* VIII/2, 109–112.
- Velímský, T. 1991:* Město na louce. Archeologický výzkum na Mariánské louce v Děčíně 1984–1989. Děčín.

A. F. Harding: European Societies in the Bronze Age. Cambridge World Archaeology, Cambridge 2000. 556 pp.

As the author stresses in the introduction, presented book is kind of continuation and development of “Bronze Age in Europe” written together with J. M. Coles in the middle of seventies. The book focuses on analyzing different aspects of broadly speaking culture of the Bronze Age and on showing several common cultural patterns, characteristic of almost whole European area during this time. He emphasizes that the same as the similarities, the differences are important as well, for instance in patterns of settlement in similar environment. The author is aware of a fact that showing any common cultural patterns on such a large area is a very difficult and risky task, stressing that this common model is always unequal, what is a result of changes in the state-of-art especially in the last twenty years.

The book is divided into 14 chapters. After the introduction, individual aspects of activities of human groups inhabiting Europe in the period roughly 2500 to 750 BC have been presented. Author claims that this period of very important social development, both on the level of individuals, small groups and bigger quasi-political groupings.

The introduction includes review of chronological systems of the Bronze Age, as often in books of this kind. However this subject is elaborated particularly, in following chapters Author uses rather very general terms like “early” or “late Bronze Age”. It should be therefore considered if there is any need of presenting the information known from many other works, especially if they are not useful in following parts of the book. The same situation comes with the part concerning the climate in the Bronze Age which is identical to the introduction in “Europe before history. New Studies in Archaeology” by K. Kristiansen (Cambridge 1998).

In subsequent chapters Author is examining particular areas of culture remainings of the period like building techniques, trade, burials, broadly speaking production, analyzing them on *micro* level like findings and features, and then offering general conclusions. This leads, for example in a part dealing with boulding techniques, to unrevealing assertion that houses were built oval or rectangular plan, and habitants’ occupation were agriculture, the dispersion of the features in settlements were of high or low density, regular or irregular. The similar reasoning takes place in next chapters.

In the part considering burial rite the Author does not make an attempt to draw conclusions and focuses rather on putting up new questions that need to be examined. He pays particular attention to problem of oppositions like cremation-inhumation, and flat graves-barrows etc.

Next parts concern problems of ancient economy, transport, exchange, metal production, armour, religion, treasures, social organisation. Author shows the characteristics of these issues in different parts of Europe, except the zone of the Mediterranean.

Undeniable value of the book is an impressive data base of culture remains of the period and the extensive bibliography, useful for every scholar. Arranging thematically is on one hand helpful in finding interesting issues, on the other hand it makes impression dealing with nothing more but a data base. That does not prove complete absence of interpretation, but the relatively short synthesis closing every chapter are not impressive. The initial assumption of proving global cultural patterns can probably be the reason of that, and mentioned patterns were not so numerous.

It seems to be obvious, after the title of the book, that the crucial subject is social structure, this chapter, however, concerns rather with theoretical advances of social problems in the prehistory, starting from researching of material culture in the beginning of 20th century, through processual archaeology of seventies, up to contemporary theories, which refer to the researches of the material culture, but treat it as comprehensive result of various conditions. Methods of examining of differentiation within the groups/tribes/societies have also been showed. The Author points as the one of them house size variability within the settlements, where the houses whose size varied significantly from others were of special functions and meaning. He does not explain, however, what kind of meaning it could be and how this issue refers to the differentiation of findings within the site. Checking the variability of grave goods focusing on increasing

importance of statistical analysis carried out for the whole site is another method. Part of the chapter deals with attempts of connecting artefacts with a sex and a position in a group its makers or users. One and main conclusion of this part is that social relations in that timespan were not static.

Final part of the book shows "a Bronze Age world": its scale and inner interactions. The Author presents two major models in researches of Bronze Age. In the first one an area of eastern part of the Mediterranean is dynamically developing center, from which all the innovations take their beginning. The other model assumes existing in the whole Europe several important centers influencing on each other, both neighbouring and distant ones. Analysing settlement structures the Author comes to a conclusion that the bronze Age world was both small and big. Sizes of the settlements and its surroundings show that they were inhabited by from several hundreds up to several thousands of people, so we can call them small. A world they perceived was on the one hand limited to territory they penetrated. On the other hand artefacts made of amber, glass and faience were found in places significantly distant from where they were produced. However we are not able to affirm that users of some artefacts were aware of where they derived from, we can be sure they knew they were not available in the nearest surroundings and were brought from a distant place. Thus, in a sense, it is possible to say they were aware of long-distant connections.

The last part is a kind of a summary and includes some of contemporary trends in theoretical and practical advances in researches of the societies in the Bronze Age. He mentions issues like artifacts, palaeoenvironmental and settlement studies (including landscape as well), chronology, ethnological problems, reconstruction of some social and political phenomenons, connections between gender, material culture and identity.

As it was mentioned before, the main weakness of the book is the absence of general conclusions and interpretations. Author, despite of comprehensive study of material culture, did not formulate any new statements concerning the societies in the Bronze Age.

Justyna Baron

D. Hovorka – L. Illášová: Anorganické suroviny doby kamennej. Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, *Nitra* 2002. 187 strán.

Pre vedu posledných decénií 20. storočia sú o. i. charakteristické aj interdisciplinárne prístupy k riešeniu kľúčových problémov ľudstva, ale aj zverej-

ňovanie najdôležitejších poznatkov, vyplývajúcoch z vedeckého poznania vedeckopopularizačnou formou. Vedci vo vyspelých demokraciách už dávnejšie pochopili, že vedecký výskum je finančne náročný a že lobbying realizovaný prostredníctvom vedeckopopularizačných a vzdelávacích aktivít, robený ciele, dlhodobo a koncepčne, v konečnom dôsledku prináša financie. Tieto aspekty sú zatiaľ najmä na Slovensku veľmi využívané.

Recenzovaná publikácia predstavuje logické vyústenie aktivít slovenských geovedcov (Hovorka, Illášová, Spišiak, Méres, Dubíková) a archeológov (Šiška, Cheben, Pavúk, Soják) v rámci IGCP/UNESCO projektu No 442 (1999–2002). Vedúcimi projektu boli prof. D. Hovorka (Bratislava) a prof. G. Trnka (Viedeň), pričom vyššie uvedení geovedci a archeológovia pracovali ako národná pracovná skupina daného projektu. Uverejnili desiatky prác v angličtine v odborných domácich i zahraničných periodikách. Sprístupnenie existujúcich poznatkov o anorganických surovinách územia Slovenskej republiky urobili D. Hovorka a L. Illášová v knižnej forme vyššie uvedeného názvu.

V úvodných kapitolách autori uvádzajú čitateľa do problematiky prezentovaním vývoja človeka, pričom ako nutné podmienky vývoja ľudstva diskutujú úlohu klímy, dostatok potravín, ale aj ďalšie využívané zdroje živej i neživej prírody (dnes by sme hovorili o životnom prostredí). Potom nasleduje charakteristika jednotlivých druhov surovín (hornín, zemín, prírodných farbív, ale aj medi a zlata, ktoré sa začali využívať na konci eneolitu).

Nosnou časťou knihy sú kapitoly o jednotlivých druhoch (vyvretých, usadených i metamorfovaných) hornín, ktoré sa používali v neolite/eneolite na výrobu nástrojov (sekeromlatov, sekier, dlát, drtičov, podložiek na drtenie, ale aj kamenných pí!), ako aj ornamentálnych a kultových predmetov. Okrem charakteristiky surovín (v niektorých prípadoch aj uvedením analýz minerálov pomocou elektrónového mikroanalyzátoru) diskutovaná je aj pravdepodobná proveniencia výskytov surovín. Autori pritom suroviny charakterizovali ako: 1. lokálne (napr. vápnite ťlovce paleogénu používané komunitami zo Šarišských Michalian), 2. suroviny zo vzdialenosti „jednodňového pochodu“, t. j. asi do 20 km, 3. suroviny zo vzdialených zdrojov (100–300 km) a nakoniec (4.) suroviny, ktoré prekonali transkontinentálny transport (jadeitivity zo Západných Álp). Autori definovali a dokumentovali obidva spôsoby vŕtania (na drť i vŕtanie na jadro) prevrtov pre upevnenie násadky pracovných nástrojov.

Desiatky publikovaných prác vyššie uvedených autorov, no najmä recenzovaná knižná publikácia

položili na Slovensku (na rozdiel od Českej republiky, kde tento vedný odbor vznikol už pred desaťročiami) základy vedného odboru „archeometria“ (čo je širšie označenie), resp. „petroarcheológia“ (ktoré označenie sa vzťahuje priamo na tematiku anorganických surovín použitých na výrobu predhistorických kamenných predmetov).

V knihe sú početné čiernobiele (spravidla priemernej kvality) a farebné obrázky (veľmi dobrej až vynikajúcej kvality) kamenných nástrojov a mikroskopický obraz ich surovín, ktorých v recenzovanom diele autori opisali vyše 40.

Publikácia poskytuje syntetizujúci pohľad na problematiku anorganických surovín používaných ľudskými komunitami neolitu/eneolitu obývajúcimi územie dnešnej Slovenskej republiky. V danej problematike pravdepodobne predstavuje prvú lastovičku (obsiahnutie štátneho územia) na európskom kontinente. Kniha má anglické resumé.

Knihu (180 Sk) si môžete objednať priamo v tlačiarňi (Polygrafia Dominant, Piaristická 8, 94900 Nitra, resp. na odd. pre vedu dekanátu Prírodovedeckej fakulty UKF, Trieda A. Hlinku, 94974 Nitra), ale aj priamo u autorov (D. H. – Prír. fak. UK, Mlynská dolina, 84215 Bratislava).

Ján Spišiak

Jan Chochorowski: Problemy dendrochronologii rosyjskich stacji łowieckich na Spitsbergenie. Problems of the Dendrochronology of Russian Hunting Stations on Spitsbergen. Проблемы дендрохронологии русского промысла на Шпицбергене. Jagiellonian University, Institute of Archaeology, *Kraków* 1999. 104 str.

Publikace se zaměřuje na detailní poznání historického vývoje a především chronologie ruských loveckých stanic na Špicberských ostrovech, ke kterému výrazně přispěly především výzkumy intenzivněji prováděné od 70. let 20. století s důrazem na konfrontaci dendrochronologie s výpovědí písemných pramenů. Na osídlení Špicberku se především v prvopočátcích podílelo západoevropské velrybářství, vystřídané o něco později aktivitou ruských a norských lovců. Přestože počátky exploatace místní fauny (především velryb) jsou shledávány v předbarensovském období (před 1597), výraznější využívání bohatých přírodních zdrojů je možno sledovat především v průběhu 17. století, od jehož konce se na něm podílely i severské kláštery. Povrchové a archeologické výzkumy se zde především soustředily na průzkum pozůstatků loveckých družin, které budovaly stále i dočasné lovecké stanice s různorodými typy loveckých a hospodářských ob-

jektů, pohřebišti a areály monumentálních votivních dřevěných křížů.

Po stručném úvodu následuje kapitola věnovaná komparaci dendrochronologie s písemnými prameny (doplňena množstvím plánů z celkem 23 dokumentovaných osad a dendrochronologickými křivkami a grafy). Nejstarší horizont (2. polovina 16. století) náleží především západoevropským velrybářským družinám (Anglie, Holandsko, Dánsko, Norsko). Od 1. poloviny 17. století, k níž chybějí písemné zprávy, dochází k zvýšené aktivitě ruských lovců, doložené archeologickými nálezy. Naopak v 2. polovině 17. století, kdy jsou západoevropskými písemnými prameny doloženy ruské lovecké skupiny, dochází podle archeologického materiálu k výraznému útlumu aktivit místních loveckých skupin. Až opět v 18. století, resp. od 20. let, se objevují velká lovecká sídliště ruských a norských lovců. Pro stanovení základních principů a koncepce ruského dendrochronologického bádání loveckých osad a především výsledků tohoto studia je nutno si uvědomit, že většina zkoumaných objektů byla postavena z naplavené nebo dovezené suroviny či druhotně využitého materiálu. Docházelo k velmi četným opravám. Z tohoto důvodu jsou dendrochronologická data značně rozporná v rámci jednoho objektu (od 15 do 104 let), což společně s velkou trvanlivostí (30–40 let) konstrukcí, kdy staré objekty ještě byly opravovány, způsobuje velmi komplikované interpretace nalezených památek. Při nich je nutno počítat s jistým zpožděním a korigováním dendrochronologických dat o dobu naplavení, ležení či transportu na místo užití. Délka trvání osad (výjimečně 100–125 let) souvisela taktéž s vytěžením přírodních zdrojů v okolí stanice a činila nejčastěji 30–40 let.

Změny struktury a topografie sídlišť hovoří výmluvnou řečí o historickém vývoji loveckých aktivit. Nejstarší etapa související s postupnou penetrací velrybářských skupin na Špicberky je zastoupena sídlišti položenými nízko při pobřeží v jižní části ostrovů. Stavby, často a rychle podléhající povětrnostním vlivům, jsou datované do 16. a 17. století. Druhá skupina, související se změnou orientace ruských lovců na lachtany a kožešinovou zvěř a s jistou profesionalizací řemesla, je zastoupena sídlišti ve vyšších chráněnějších polohách s pohřebišti a votivními kříži a dataci od 16. do 18. století. V závěru 17. a na přelomu 17. a 18. století došlo v souvislosti s klimatickým výkyvem malé doby ledové k výraznějšímu útlumu aktivit ruských lovců. Třetí, nejmladší skupina souvisí s masovými loveckými aktivitami v 18. století až 1. polovině 19. století a je reprezentována rozsáhlejšími sídlišti s 5–6 trojdl-

nými domy a rozsáhlými (až 20 hrobů) nekropolemi v chráněných polohách sousedících s dobrými kotvišti. Nejmladší objekty jsou zachyceny především na severu a severozápadě ostrovů, přičemž transfer je možno spojovat s přesídlením lovců do extrémnějších klimatických poloh za zvěří. Krizi loveckého řemesla na počátku 19. století dokládá přechod na lov kožešinových zvířat (lední medvěd). Od poloviny 19. století již v těchto končinách lovců nenacházíme.

Velmi zajímavá, dvojjazyčná (polsky a anglicky, ruský souhrn) publikace nás seznamuje nejen s exotickým prostředím Špicberských ostrovů a jejich historickým vývojem, ale především velmi plasticky líčí nebezpečí variabilních možností výpovědi dendrochronologického a archeologického bádání (moment vzniku budov, trvanlivost budov, druhotné použití, opravy budov, chronologie) k rekonstrukci historických procesů a jejich korelací či interpretaci na základě písemných pramenů.

Vojtěch Kašpar

Jerzy Maik: Sukiennictwo Elbląskie w średniowieczu. Acta archaeologica Lodziensia 41. Łódź 1997. 125 str.

Kniha *Sukiennictwo Elbląskie w średniowieczu* představuje podrobný rozbor a zhodnocení historického vývoje výroby vlněných tkanin, obchodování s textilními výrobky, struktury a organizace textilní výroby v Elblągu v časovém rozmezí od poloviny 13. století (od založení města) do konce 16. století. Jerzy Maik (publikace je jeho habilitační prací) dobře využil několika příznivých okolností, které se právě pro poznání elbląského soukenictví naskytly. Na území Starého Města v Elblągu probíhá od roku 1980 systematický archeologický výzkum a díky tomu, že část archeologicky zkoumaných terénů se nachází pod úrovní hladiny řeky Elbląg, objevuje se mezi nálezy velké množství předmětů z organických materiálů, mezi nimiž jsou četně zastoupeny textilní fragmenty. Pro Elbląg a jeho okolí je dochováno poměrně značné množství písemných pramenů, které dokumentují zejména vznik a fungování soukenických cechů. Důkladným rozбором, zpracováním a společným vyhodnocením těchto dvou pramenných základů (textilních fragmentů a svědectví písemností) se autorovi podařilo podat komplexní pohled na středověké elbląské soukenictví, který je takto proveditelný (a také dosud provedený) jen u několika málo evropských lokalit.

Kniha je kromě úvodu a závěrečného zhodnocení přehledně rozdělena do 5 kapitol, které jsou dále rozděleny na menší podkapitoly.

V kapitole 1 – *Charakterystyka źródeł* – je podán přehled pramenů využitelných při bádání o historii textilní výroby. Největší pozornost je zde pochopitelně věnována archeologickým a písemným pramenům. Mezi archeologickými nálezy jsou dvě skupiny předmětů, které přímo souvisejí s textilní produkcí. V první řadě jsou to nálezy zbytků textilií. Během výzkumů ve Starém Městě v Elblągu bylo v sídlištních vrstvách a v odpadních jámkách nalezeno více než 400 fragmentů různých textilií, z nichž 70 % tvoří tkaniny z ovčí vlny. Na základě podrobného zpracování souboru vlněných textilií, po provedení technologického průzkumu (určení vazby, suroviny, hustoty, zákrutu nití a přítomnosti nebo absence valchování), autor rozdělil textilie do 29 typů, jejichž charakteristika plně odpovídá standardu středověkých textilií nalézáných na jiných lokalitách v Evropě. Poměrně stručně se autor věnuje druhé skupině archeologických nálezů dokládajících textilní výrobu, kterou představuje textilní nářadí. V elbląských nálezech tuto skupinu zastupují pouze přesleny (celkem 81 kus z období od 13. do 18. století) a dřevěné kladky (resp. jejich součásti), které sloužily k upevnění listů s nitěnkami na horizontálním tkalcovském stavu. Podrobně se J. Maik zabývá rozбором písemností vážících se k dějinám elbląského soukenictví, zejména městských knih a cechovních statut. Žádné ikonografické ani kartografické prameny, které by přímo souvisely s místní textilní produkcí, nejsou známy, přesto však autor svědectví těchto pramenů nepomíjí a v publikaci uvádí řadu středověkých vyobrazení, která představují jednotlivé textilní výrobní postupy.

V kapitole 2 – *Pochodzenie elbląskich tkanin wykopaliskowych w świetle badań wetnoznawczych* – se J. Maik věnuje problematice určování původu (místa zhotovení) textilií nalezených při archeologickém výzkumu, tedy pokusu o rozlišení, zda se v souboru elbląských tkanin vyskytují tkaniny místní (zhotovené v Elblągu), tkaniny lokální (zhotovené v Polsku či Prusku) a tkaniny importované (zhotovené ve vyspělých textilních střediscích v západní Evropě). Na základě metrologické analýzy měření vlněných vláken, technologické analýzy výrobního postupu tkanin a srovnání parametrů s jinými textilními soubory z různých lokalit se autorovi podařilo elbląské tkaniny rozdělit podle použité vlny do dvou skupin: na tkaniny místní (z vlny místních ovcí) a importované (z kvalitnější vlny ovcí chovaných v západní Evropě).

Kapitola 3 – *Produkcja sukna* – je kapitolou technologickou, zabývající se popisem jednotlivých pracovních postupů, nástrojů a zařízení používaných v celém procesu výroby vlněných tkanin. Za-

činá získáváním a opracováním textilní suroviny, předáním a přípravou osnovních a útkových nití, pokračuje tkaním (zde po právu věnuje velkou pozornost nejdůležitějšímu tkalcovskému zařízení – podnožkovému stavu) až k závěrečným úpravám hotové tkaniny, tedy zejména valchování.

V kapitole 4 – *Stosunki produkcyjne i spoteczne* – se autor zabývá strukturou a organizací textilní výroby ve středověkém městě. Především na základě písemných pramenů čtenáři informuje o vzniku cechovního zřízení, o právech a povinnostech členů soukenického cechu, o podmínkách vstupu do cechu nebo o místech koncentrace soukenické výroby ve městě. Všimá si rovněž pracovní náplně i sociálního postavení všech řemeslníků, kteří byli do soukenické výroby zapojeni.

Poslední kapitola 5 – *Handel sukmem* – je věnována obchodu se sukmem, a to jak se sukmem místní produkce, tak se sukmem importovaným ze západoevropských textilních dílen. Autor si kromě sociálně-ekonomických aspektů všimá také původních názvů a cen jednotlivých typů tkanin, s nimiž se obchodovalo.

Textová část publikace je doplněna soupisem použitých pramenů, který kromě publikovaných a nepublikovaných písemných pramenů obsahuje přehled všech textilií (s inventárním číslem, datací, typem, původem zhotovení) a textilního nářadí (s inventárním číslem, datací, typem předmětu, rozměry) nalezených během archeologických výzkumů ve Starém Městě v Elblagu. Samozřejmou součástí publikace je obsáhlý soupis literatury, čítající více než 150 titulů a poskytující dobrý přehled o evropském bádání o historickém vývoji textilní výroby. Užitečným doplněním celé publikace je výkladový slovníček nejčastěji používaných výrazů z textilní terminologie. Samotný závěr knihy tvoří 20 černobílých fotografií vybraných nalezených textilií, jejichž struktura však není kvůli nekvalitnímu tisku příliš zřetelná. Tato poznámka, týkající se kromě černobílých fotografií textilií i všech ilustrací v knize, je zároveň jediným kritickým konstatováním, které mohou ke sledovanému dílu vyjádřit.

Helena Březinová

Marseille, les ateliers de potiers du XIIIe s. et le quartier Sainte-Barbe (V^e–XVIIe s.). Sous la direction d'Henri Marchesi, Jacques Thiriot, Lucy Vallauri. Document d'Archéologie Française 65. Éditions de la Maison des sciences de l'Homme Paris 1997. 392 stran.

Publikace prezentuje ve čtyřech kapitolách výsledky záchranného výzkumu v centru Marseille,

ve čtvrti Sainte-Barbe. Akce se konala v roce 1991. Byly zde identifikovány dvě archeologické lokality: antické pohřebiště a relikty středověkého osídlení. Manuel Molinier (městský archeolog), Francis Cognard a Martine Moerman (AFAN)¹ se věnovali antické ploše. Editoři publikace, zaměstnanci Laboratoire d'Archéologie Médiévale Méditerranéenne (LAMM, CNRS), se zabývali částí středověkou.

V první kapitole jsou popsány metody výzkumu, řízení a způsob zpracování nálezů. Zkoumaná plocha dosahovala 600 m², bylo prozkoumáno 117 objektů, evidováno 393 500 střepů. Je zde vysvětlen způsob rozdělení keramického souboru do 30 kategorií. Příslušné tabulky kombinují několik údajů: řazení střepů podle časové periodizace, kategorií a archeologických kontextů. Nejpočetnější je soubor ze 13. a 14. století, který byl rozčleněn na tři skupiny: nádoby z pecí místních dílen, kuchyňská a stolní keramika z Provence nebo z Languedocu a konečně materiál italského nebo španělského původu.

Druhá kapitola popisuje vývoj čtvrti od vzniku řeckého pohřebiště ve 4. století př. Kr. až do 17. století po Kr. Podle stratigrafie následuje po řecké nekropoli pohřebiště římské, které bylo opuštěno na přelomu 2. a 3. století. Lokalita pak ležela mimo hradby, archeologické situace přesto dokládají slabé osídlení. Dále se text zaměřuje na materiál z 5. a 6. století, pozornost je věnována výzdobě a formám nádob. Jedná se o keramiku DSP (Dérivées de Sigilées Paléochrétiennes).

Chronologický vývoj středověké městské čtvrti je dělen do pěti fází. V první (druhá polovina 13. století) je poloha Sainte-Barbe opět intenzivně osídlena. Nové sídliště tehdy vyrůstá mimo hradby – hovoří se o městysu „des Olliers“. Osídlení mělo řemeslnický charakter a archeologové jej označují jako hrncířské předměstí. Kromě několika hrncířských pecí byly registrovány stopy dalších řemesel: sklářů, lovců korálů. Rozvoj těchto i dalších aktivit charakterizuje druhou fázi (1. čtvrtina 14. století). Třetí fáze je určena „příchodem kovářů“, novou vlnou osídlení. Sídliště si udrželo řemeslnický charakter až do poloviny 15. století. Z bezpečnostních důvodů pak bylo zbořeno a celá plocha zůstala ležet ladem. V 16. století se změnila v zahradu (fáze 4).

¹ AFAN (Association pour les Fouilles Archéologiques Nationales) je soukromá organizace zaměřená na provádění záchranných archeologických výzkumů. Státní organizace ustavená k témuž účelu nese od roku 2000 název INRAP (Institut National pour la Recherche Archéologique Préventive).

Jako poslední fázi archeologové vymezují urbanizační zásah ovlivněný Ludvíkem XIV. v 17. století, kdy předměstí znovu ožilo. Analýzy nalezených mincí a zvířecích kostí a pojednání o topografii uzavírají kapitolu o místním vývoji.

Třetí část knihy je věnována podrobnému pohledu na vznik čtvrti předměstí „des Olliers“ ve druhé polovině 13. století. Autoři se zabývají parcelací, jednotlivými stavbami a stavební technikou, využitím parcel. Pravidelně řazené dlouhé pozemky byly stejně široké (6 m). Hlavním tématem kapitoly jsou však pece a celá jejich funkční struktura, jako např. nádrží, zařízení na vysoušení, nástroje. Zkoumány byly též pece užívané při glazování. Jedna z nich byla důkladně dokumentována: byla bez roštu, s několika otvory ve vnější komoře pro instalaci keramických tyčí k uložení nádob. Takové pece jsou známy ze Středomoří a Blízkého východu – v knize nescházejí etnografické paralely ze severní Afriky.

Celá čtvrtá kapitola je zasvěcena keramice. Třídění střepů umožnilo rozlišit několik kategorií podle materiálu (hlína a engoby), podrobeného geochemickým a petrografickým analýzám. Repertoár forem v rámci každé kategorie potvrzuje korelaci surovina-tvar-funkce. 50 různých forem zahrnuje nádoby kuchyňské, stolní, zásobní a svítidla. Silicitová červená hlína byla určena především pro nádoby kuchyňské potřeby. Dominantní část produkce (80 %) je vyrobena z vápencové hlíny. Sloužila jak bez další úpravy povrchu, tak s výzdobou emailem. Autoři poznamenávají, že formy a výzdoba jsou inspirovány nejdříve produkcí ze Sicílie a severní Afriky, na konci 13. a ve 14. století je výraznější languedocký a provensálský vliv. Na závěr je posouzeno rozšíření produkce marseilleských keramických dílen z Marseille. Distribuce zasahovala okruh mezi 60 a 100 km. Současně však byla Marseille otevřená silnému importu. Krátká činnost dílen tak může být vysvětlována neschopností konkurovat dílnám v Avignonu a Languedocu.

Jean Papineschi

P. Nikolai – P. Zima eds.: Lexical and Structural Diffusion. Interplay of Internal and External Factors of Language Development in the West African Sahel. Faculté des Lettres, Arts et Sciences humaines de Nice – Faculté des Etudes Humaines, Nice 2002. 314 str.

Výzkumný projekt lexikální a strukturální difúze jazyků v sahelo-súdánském prostoru, který vznikl ze spolupráci francouzských, německých a českých jazykovědců, je zaměřený na lexikální a strukturální analýzu rozptýlu skupin jazyků populací africké

oblasti Sahelu. Kromě jazykových poznatků je ve sborníku zahrnuto několik mezioborových prací lingvisticko-přírodovědných a lingvisticko-genetických. Autoři se v tomto projektu zaměřili na studium variability desítek jazyků populací žijících na obrovském území, táhnoucím se polopouští od východu k západu Afriky a širokém zhruba 500 km.

Jednou z částí výzkumu bylo elektronické zpracování databází, které obsahují lexikální varianty mezi jazykovými skupinami sledované oblasti. Výsledkem pak byly informace o stupni ovlivňování a historickém vzájemném působení jednotlivých populací. U afrických skupin Hausa, Kanuri, Fula, Songhay a Bambara byly doplněny varianty strukturně-jazykové. V celé práci autoři zároveň zmiňují sociolingvistickou úlohu a faktory, které ovlivňovaly vývoj a funkci jazyků samotných. Z dílčích prací byly například sledovány vlivy majoritních jazykových skupin na tvorbu nových slov či stupeň používání jazykových prvků minoritních skupin v kontrastu město-venkov.

V neposlední řadě sborník zmiňuje práci zaměřenou na molekulárně genetickou variabilitu populací žijících na území severního Kamerunu, která odráží stupeň asimilace autentických populací. Srovnání výskytu genetických polymorfismů a jazykových jevů je novým pokusem o mezioborovou spolupráci dvou českých pracovišť – přírodovědeckého oddělení Archeologického ústavu AV ČR v Praze a Fakulty humanitních studií UK. Kromě korelací geneticky zjištěných expanzí a archeologicky doložitelných migrací se studium vztahu jazykových a molekulárně genetických struktur ukazuje jako neoddiskutovatelný přínos v mezioborovém přístupu k interpretaci pravěkých a historických událostí.

Markéta Bromová

Przegląd archeologiczny 48. Red. Sławomir Moździoch. Wydává Instytut Archeologii i Etnologii Polskiej Akademii Nauk Wrocław 2000. 169 str.

Z obsahu: *D. Minta-Tworzowska*: Rola i znaczenie pojęcia doświadczenia w archeologii (5–18). Problematika experimentů v současné archeologii. Vývoj experimentálních metod od 19. století. *J. Lech – I. Longworth*: Kopalnia krzemienia Grimes Graves w świetle nowych badań (19–73). Nové výzkumy z neolitického pazourkového (křemenového) lomu v Grimes Graves v jihovýchodní Anglii. *G. Calderoni – P. Madej – P. Valde-Nowak*: New data for the chronological assesment of the Mierzanowice culture in the upper Vistula River Basin (75–81). Článek prezentuje předběžné archeologické výsledky a dvě analýzy ¹⁴C dvou nádob z celkem osmi nale-

zených v roce 1998 na sídlíšti mierzanowické kultury v Sietesz. Analýza ¹⁴C potvrdila archeologické datování podle artefaktů. *P. Luczkiewicz*: W kwestii genezy i rozprzestrzenia umb z kolcem z młodszego okresu przedrzymskiego (83–114). Autor se zabývá teritoriální variabilitou a chronologickou a typologickou klasifikací štítů s hrotem. *G. Fusek*: Relative Chronologie der mittelalterlichen Siedlung in Bielovce/Slowakei (115–125). Datování na základě různých tvarů keramiky z 10.–11. století. *T. Malinowski*: O roli krzemia u niektórych społeczności epok metali (127–139). Úprava a použití pazourků (křemene) nejen ve východním, ale i západním Polsku. *A. Mierzwiński*: Zagadnienie obronności osiedli typu biskupińskiego. O potrzebie alternatywnej interpretacji (141–151). Nová alternativní interpretace biskupinského typu osídlení. Autor se domnívá, že se jednalo o defenzivní charakter.

K. Krchová, PŘF MU

Przegląd archeologiczny 49. Wrocław 2001. 164 str.

Z obsahu: *A. Ciesielska*: Koncepcja grup społecznych i sposoby ich badania w archeologii procesualnej, postprocesualnej i neomarksistowskiej (5–15). Hodnotí různé koncepty sociálních skupin v současné archeologii. *P. Chachlikowski – J. Skoczylas*: Exploration of stone raw-materials in stone industry of Late-Neolithic communities of Lowland Poland (Niż Polski). Prospects for further petroarchaeological studies in the Kujawy region (17–34). Nedávne petrologické a archeologické studie kamenné industrie pozdně neolitických komunit kujawského regionu odhalily, že surový kamenný materiál byl selektivně vybrán podle funkce finálního produktu. *J. Dąbrowski*: Osady ludności i kultury łużyckiej jako obiekty kultowe (35–46). Poznatky o archeologických pramenech týkajících se kultu lužické kultury. *M. Rosik*: Burial customs in the land of Bible from the Chalcolithic period to the Herodian period (4300 B. C. – 70 A. D.). General view (47–58). Zabývá se pohřebním ritem, který objasňuje konfrontací archeologických pramenů s biblí. *F. Biermann – K. Frey*: Ringwall und Macht. Über die Burgen des 9./10. Jh. am Teltow und im Berliner Raum (59–83). Na dnešním území Berlína a Teltowa je známo 11 nebo 12 pevností z 9. a 10. století, jejichž výzkumy autoři prezentují. *W. Ossowski – M. Krapiec*: Niektóre zagadnienia skutnictwa późnośredniowiecznego na przykładzie wraka z Kobylej Kępy (85–101). Výsledky výzkumu nově objeveného velkého říčního vraku. *V. Hašek – J. Unger*: Geophysicalische Prospektion und archäologi-

sche Untersuchung von mittelalterlichen befestigten Siedlungen Mährens (103–126). Použití geofyzikálních metod při kresebné rekonstrukci středověkých opevněných sídel. *J. Szykalski*: Wieże grobowe (Chullpas) z obszaru kompleksu osadniczego w Churajón – Peru oraz zagadnienie ich periodyzacji (127–140). Prezentace výsledků výzkumu z období 1995–1996 v pohřebních věžích (chullpas) z Torre Ccasa a z vrcholku Mollebaya. *J. Fiedorczuk*: Figurki Wenus – Wytwory madaleńskiej sztuki ruchej z Wilczyc, pow. Sandomierz (141–144). Nalezeny dvě venuše; jedna ze slonoviny, druhá z masivního pazourku. Stylem se podobají venuším ze západní a střední Evropy.

H. Klempererová, PŘF MU

Rímske pamiatky na Slovensku. Römische Denkmaler in der Slowakei. Roman Monuments in Slovakia. Pamiatky a múzeá. Revue pre kultúrne dedičstvo 3. Ed. Ján Rajtár. Slovenské národné múzeum – Pamiatkový ústav v Bratislave, Bratislava 2000. 72 strán.

Štúdium doby rímskej a sťahovania národov a sledovanie rímskych vplyvov na územia osídlené Germánmi má v slovenskej archeológii dlhú tradíciu. Územie južného Slovenska bolo po celé štyri storočia v bezprostrednom kontakte s rímskou provinciou Panóniou. Drobné germánske kráľovstvá vznikajúce v prvých dvoch storočiach aj na juhozápadnom Slovensku ochraňovali pohraničné oblasti Rímskeho impéria pre útokmi barbarov zo severu. Svedectvom života Germánov na Slovensku sú desiatky konglomerátov sídlisk a pohrebiská na Záhorí a v povodí riek Váh, Nitra a Hron. O výnimčnosť postavenia tunajších obyvateľov svedčia rímske výrobky dostávajúce sa sem ako diplomatické dary. Časť z nich je žold získaný Kvádmi za účasť v rímskych légiách a časť korist z domácností obyvateľov Panónie. Germáni oceňovali kvalitné rímske výrobky. Za keramikou, naplnenou neraz kvalitným rímskym „produktom“ z juhu (vínom, ovocím/orechmi naloženými v alkohole, v mede, sušeným ovocím, syrom, soľou) neváhali prichádzať na trhy pri legionárskych táboroch *Aquincum*, *Brigetio*, *Carnuntum* a *Vindobona*.

Recenzované číslo časopisu *Pamiatky a múzeá* predkladá a hodnotí výsledky štúdia doby rímskej na Slovensku. Jednotliví autori vychádzajú tak zo spracovania nálezov z pôdy provincie Panónie v úzkom páse Gerulaty, ako aj z území na sever od Dunaja a na západ od Moravy. Bránu do doby rímskej na Slovensku otvára príhovor prvého v povojnovom výskume germánskeho osídlenia Slovenska,

Tita Kolníka. Jeho „list čitateľovi“, v ktorom mu predstavuje to najdôležitejšie, čo nám doba rímska zanechala, symbolicky uzatvára vyobrazenie bronzovej schránky na pečať s emailovou výzdobou z 2. storočia. Zlomok bronzového predmetu z pohrebiska Dobřichov-Piřchora, interpretovaný Eduardom Droberjarom ako zlomok obalu na pečať, však bol, ako ukazuje analýza Dragana Božića, pravdepodobnejšie časťou rovnako unikátnej rímskej latery.

Vstupný príspevok Pavla Valachovića podáva obraz Slovenska v susedstve Rimanov vytvorený pomocou písomných prameňov, správ antických autorov, etnografov a geografov a epigrafických a numizmatických textov. Autor v ňom upozorňuje aj na nutnosť sledovania vplyvov kultúry tzv. barbarských národov na rímsko-provinciálnu kultúru, ktorým sa doteraz venovala len minimálna pozornosť. Prvým územím v barbariku, kam, v roku 6 po Kr., vstúpila rímska noha, bol Devín, strategicky umiestnený na sútoku Moravy a Dunaja. Karol Pietta a Veronika Plachá informujú o najnovších výsledkoch revízných výskumov z 90-tych rokov 20. storočia. Prekvapujúcimi sú napr. hromadný nález mincí Eraviskov, ako aj interpretácia kamennej stavby zo začiatku 3. storočia ako rímskeho kúpeľa. Nasledujúce štyri príspevky približujú územie antickej Gerulaty, ležiacej na území provincie Panónie. Práve výskumy realizované po roku 1989 podali mnoho dôkazov o civilnej osade Rimanov, tábora a kastela v Gerulate a o jeho zázemí, ktoré tvorila rímska *villa rustica* preskúmaná v Bratislave-Čunove. O zabezpečenie posádky sídliacej v Gerulate sa istou mierou pričičinovali aj pôvodní domáci obyvatelia. Ich sídliská boli odkryté v jej okolí pri výstavbe diaľnice D2. Mimoriadny význam majú aj ojedinelé germánske výrobky, keramika, predmety z kovov, v rámci publikácie nálezov z rímskych táborov a osád rozložených okolo nich obvykle „chronicky“ prehliadané. Predstavujú totiž zatiaľ nedocenený zdroj informácií pre poznávanie dlhodobého rímsko-germánskeho súžitia na územiach dvoch svetov spojovaných skrz *limes romanus*.

Na epigrafickú pamiatku prinesenú z Panónie, druhotne zamurovanú do steny kostola v Boldogu, upozorňuje príspevok Tita Kolníka. Je ňou náhrobný nápis Quintia Atilia Prima, dôstojníka XV. légie a tlmočníka, po odchode do výslužby rímskeho obchodníka, datovaný do konca 1. storočia po Kr., najstarší rímsky nápis z územia Slovenska. Aktuálne výsledky štúdia rímsko-germánskych vzťahov dnes už odmietajú teóriu pohybu rímskych kupcov v barbariku, prinášajúcich sem luxusné rímske výrobky. Myslím si, že skôr než na obchodné aktivity Q. Atilia Prima s Kvádmi sídliačimi na juhozápadnom

Slovensku upozorňuje jeho náhrobná doska na jeho dôležité postavenie v rámci rímskej diplomacie. Ako dôstojník XV. légie a zároveň „tlmočník“ mohol byť účastníkom jednaní medzi špičkami nárazníkového kráľovstva „kráľa“ Vannia a Rimanov. Podstatne rozsiahlejšiu skupinu rímskych spólií, v počte 35 kusov, predstavila Klára Kuzmová. Našli sa v Nových Zámkoch, v druhotnom uložení v murive mlyna zo 17. storočia. Podľa počtu získaných nárožných kameňov a platní sa predpokladá, že pochádzajú z približne desiatich náhrobných stavieb, z pohrebiska ležiaceho niekde v Panónii.

Veľká pozornosť archeológie doby rímskej bola kladená na výskum tzv. rímskych staníc. Mimoriadne výsledky prináša revízný výskum rímskej stanice v Stupave konaný od roku 1986. Jej založenie, na splanírovanom germánskom sídlisku, sa kladie do doby po roku 150. Autorom výskumu Vladimírovi Turčanovi a Ivanovi Staníkovi sa podarilo vyčleniť 3 základné stavebné etapy deliace sa na ďalšie fázy. Rimania stanicu opustili v priebehu 3. storočia, uvolniac tak pozície Germánom, ktorí sa tu priebežne usadzovali až do stahovania národov. Nálež okenného otvoru v spadnutej stene rímskej stavby upozorňuje na nutnosť spracovania „podobných“ nálezov z územia barbarika. V roku 1990 bol v Ústí nad Labem-Trmiciach, v chate 92 na úrovni skrývky, objavený rozmerný kus mazanice, javiaci sa ako zrútená stena tejto stavby. Žiaľ, tak nálež samotný, ako aj lokalita zostávajú nespracované a nepublikované. Nové svetlo do poznania koexistencie Rimanov a Germánov v priebehu doby rímskej priniesol výskum vidieckej usadlosti v Bratislave-Dúbravke s budovou „kúpeľa“ využívanou vznešeným Germánom pravdepodobne ako rezidencia. Dnes nie sú spoľahlivo interpretované ani zvyšky stavieb odkryté v Cíferi-Páci. Pravdepodobne aj tu ide o jednu z rezidií germánskej elity, vybudovanú uprostred germánske osady, tentokrát v 2. tretine 4. storočia. Prekvapujúcim je nedávny objav ďalších murovaných stavieb s honosným bronzovým kovaním podobným tomu, ktoré našla Ivana Pleinerová v jednom z hrobov pohrebiska v Opočne. Je veľmi pravdepodobné, že rezidencia zo 4. storočia „naväzuje“ na staršie objekty, ktoré tu pred ňou, od prvej tretiny 3. storočia (s prihliadnutím k datovaniu stavby „kúpeľa“ z Bratislavy-Dúbravky a stavby 1 z Devína) existovali. Aj keď sa zatiaľ nepodarilo objaviť v Laugariciu vojenský tábor, v ktorom prezimovalo 855 vojakov II. pomocnej légie, trvalým svedectvom o ich „dobrodružnej“ výprave zostáva nápis na trenčianskej skale. Len pred krátku dobu boli na ploche s nápisom rozpoznané ďalšie rímske písmená, snáď doklad „rozpisovania sa“ majstra kamenára.

Dva príspevky Jána Rajtára a Kláry Kuzmovej približujú najlepšie preskúmaný rímsky vojenský objekt na Slovensku, tábor a kastel v Iži-Leányvári, a jeho zázemie. Za najdôležitejšie z výsledkov výskumu možno považovať odkrytie zástavby drevozemného tábora, pod bermou kamenného kastela, datovaného do rokov 175–179, rozpoznanie sústavy rímskych pochodových táborov v jeho okolí a doplnenie poznatkov o premenách kamenného kastela vybudovaného krátko po ukončení Markomanských vojen, snád aj v súvislosti s prípravou *Expeditio Germanica tertia*. Jedinečným nálezom zo zánikovej fázy drevozemného tábora Iža-Leányvár je štítková spona s obrazom boha Sarapisa s vavrínovým vencom, znakom rímskych cisárov. Nepochybne bola majetkom niektorého z legionárov prevelených do Podunajska z légií pôsobiacich vo východnom Stredomorí.

Jedným z „výsledkov“ rímsko-germánskych vzťahov sú tzv. kniežacie hroby vybavené honosnými rímskymi výrobkami. Staršie z nich sa objavujú v 2. polovici 1. storočia, mladšie v 2. polovici 3. storočia. Rímske výrobky, ktoré sa v nich našli, nepredstavujú tovar prinášaný rímskymi obchodníkmi, ako sa domnievali bádatelia v 2. polovici 20. storočia. Sú to diplomatické dary Rimanov germánskym vládcom „kolaborantom“ (staršie hroby) a koristí či „výpalné“ z územia provincie Panónia (mladšie hroby). K nálezu diatretového skla z Cejkova by stálo poznamenať, že toto nebolo zhotovované sústružením za studena, ako sa doteraz predpokladalo. Rosemarie Lierke, špecializujúca sa na staroveké sklárske technológie, praktickými pokusmi doložila výrobu diatretového skla postupmi založenými na práci s horúcou sklenenou masou a lisovaní nataveného, ešte tečúceho skla do foriem. Na príspevok o kniežacích hrobách naväzuje druhý príspevok Vladimíra Turčana. V ňom predstavil jedno z dvoch dlhodobo nezvestných držadiel lanxu zo Stráží, nachádzajúce sa dnes v zbierke M. Wienera v USA.

Posledné štyri príspevky približujú rímske výrobky uložené v zbierkach slovenských múzeí. Rímske dedičstvo uchované v zbierkach Slovenského národného múzea rozdelila Magda Pichlerová na pamiatky z limitnej oblasti a rímske pamiatky z germánskeho prostredia, získané z veľkej časti archeológmi SNM. K nim pripojila rímske pamiatky z územia Panónie. V istom zmysle podnetným „nálezom“ je kópia bronzovej sochy cisára Augusta z Primaporty, objavená Antonom Točíkom po tom, čo bola v roku 1946 ukradnutá z kaštieľa v Suchej nad Parnou a následne vyhodená. Po druhej svetovej vojne boli vyrabované desiatky šľachtických sídiel nielen na Slovensku, ale aj v Čechách a na Morave. Nezachovali sa nejakú podobne už Kvádi po odchode Rimanov z Mušova a zo Stupavy? Nie sú rímska terra sigillata a ďalšia spotrebná keramika nachádzaná v ich okolí predmetmi, ktoré tu Rimanovia po odchode zanechali a ktoré si Germáni hromadne ukradli/odniesli?

To najcennejšie z Numizmatickej zbierky Slovenského národného múzea, zlaté rímske mince, predstavila Elena Minarovičová. Treba pripomenúť, že časť z nich bola nájdená na juhozápadnom Slovensku. Zo Záhoria pochádza mramorová busta Gaia Iulia Caesara. Našla sa druhotne zamurovaná v jednom z domov v Gajari. Spolu s portrétom cisára Caracallu „s bačovským nosom“ z bývalých Pálffyovských zbierok je jedným z najlepších príkladov oficiálneho rímskeho umenia na Slovensku. Kapitulu rímskych dejín Slovenska uzatvára pohľad do rímskeho lapidária v Komárne umiestneného v bastióne VI bývalej Komarňanskej pevnosti. V ňom sú sústredené početné kamenosochárske diela a epigrafické pamiatky z území po stranách rieky Dunaj, z Panónie, z Brigetia a z barbarika, kam sa tieto dostávali až druhotne, s odstupom storočí, ako stavebný kameň.

M. Jančo

Bibliografie české, moravské a slezské archeologie za r. 2000–2001

Bibliography of Bohemian, Moravian, and Silesian archaeology
for the years 2000–2001

Milada Drašnarová ed.

OBSAH – CONTENTS

A) Obecná problematika – General problems

1. Terénní výzkum, památková péče – Field work, protection of monuments
2. Nedestruktivní metody terénního výzkumu – Non-destructive field methods
3. Informační systémy a zpracování archeologických dat – Information systems and archaeological data management
4. Teorie a metoda archeologie – Archaeological theory and methods
5. Konzervace – Conservation methods
6. Výstavy a otázky muzejnictví – Exhibitions and museology
7. Konference, události, historie oboru – Conferences, events, history of archaeology
8. Osobní zprávy – Personal news
9. Bibliografie – Bibliographies
10. Přehledy činnosti – Activity reports

B) Pravěká archeologie – Prehistoric archaeology

1. Obecná část – General questions
2. Osídlení – Settlement
 - 2.1. Archeologie regionů nebo období – Archaeology of regions or temporal segments
 - 2.2. Archeologie jednotlivých nálezů – Archaeology of individual sites
3. Duchovní svět – The spiritual world
4. Zemědělství a výživa – Agriculture and nutrition
5. Nezemědělská výroba – Non-agricultural production
6. Směna – Exchange

C) Středověká archeologie – Medieval archaeology

1. Obecná část – General questions
2. Osídlení – Settlement
 - 2.1. Regionální studie – Regional studies
 - 2.2. Výzkum vesnic a neopevněných sídlišť – Investigations of villages and open sites

- 2.3. Hradiště a jejich zázemí — Hillforts and their catchment areas
- 2.4. Hrady, tvrze a různá mladší středověká a novověká opevnění — Castles, fortified manors and various medieval and post-medieval fortifications
- 2.5. Města — Towns and cities
- 3. Duchovní svět — The spiritual world
 - 3.1. Pohřebiště — Cemeteries
 - 3.2. Sakrální stavby — Sacral buildings
 - 3.3. Kláštery — Monasteries
 - 3.4. Varia — Varia
- 4. Zemědělství a výživa — Agriculture and nutrition
- 5. Nezemědělská výroba (včetně studia výrobků) — Non-agricultural production (including artifacts studies)
 - 5.1. Keramika — Pottery
 - 5.2. Sklo — Glass
 - 5.3. Textil — Textile
 - 5.4. Kovy — Metals
 - 5.5. Varia — Varia
- 6. Směna (pohyb komodit, cesty) — Exchange (commodity transfers, routes)

D) Přírodní vědy v archeologii — Natural sciences in archaeology

- 1. Antropologie — Physical anthropology
- 2. Archeobotanika a archeoekologie — Archaeobotany and archaeoecology
- 3. Geologie a analýzy surovin — Geology and raw material analysis
- 4. Archeozoologie — Archaeozoology

E) Populární — Popular works

F) Seznam excerpovaných časopisů a sborníků — List of excerpted periodicals and volumes of studies

Bibliografie za r. 1996–1997 je přístupná na internetových stránkách ArÚ AV ČR Praha:

<http://www.arup.cas.cz> (bibliografie),

bibliografie za r. 1998–1999 na stránkách AR 4/2001: <http://www.arup.cas.cz/publikace/publikace.htm>.

V důsledku ztráty podkladů pro excerpci v roce 2002 bohužel došlo k opomenutí některých titulů. Za tento nedostatek se omlouváme a děkujeme všem, kteří reagovali na prosbu o doplnění dat zveřejněných na internetových stránkách ArÚ. Scházející položky budou postupně doplňovány v bibliografické databázi knihovny ArÚ AV ČR Praha.

Za laskavou spolupráci na přípravě tohoto dílu bibliografie redakce děkuje Janu Klápštěmu, Petru Květinovi, Martinu Olivovi a Michalu Zezulovi.

A. OBECNÁ PROBLEMATIKA – GENERAL PROBLEMS

1. TERÉNNÍ VÝZKUM, PAMÁTKOVÁ PÉČE — FIELD WORK, PROTECTION OF MONUMENTS

3694. *Benešová, Jana – Fejtová, Petra 2000*: K metodice prostorové identifikace archeologických nálezů pro potřeby památkové péče — Zur Methodik der räumlichen Identifizierung archäologischer Funde für Zwecke der Denkmalpflege, Zprávy České archeologické společnosti – Suppl. 41, 1–9.
3695. *Dragoun, Zdeněk 2000*: Památkový zákon a případ židovského hřbitova v Praze 1 – Vladislavově ulici — The monuments law and the case of the Jewish cemetery in Vladislavova ul., Prague, Archeologické rozhledy 52, 447–452.
3696. *Dragoun, Zdeněk 2001*: Od slov ... ke slovům, Archeologické rozhledy 53, 576–577.
3697. *Dreslerová, Dagmar – Salač, Vladimír 2000*: Elbe-Archäologie in Böhmen. In: Schutz des Kulturerbes unter Wasser. Veränderungen europäischer Lebenskultur durch Fluss- und Seehandel. Beiträge zum Internationalen Kongress für Unterwasserarchäologie (IKUWA '99), Lübstorf, 351–355.
3698. *Erné, Michal 2001*: K článku W. J. H. Willemse, Archeologické rozhledy 53, 577–581.
3699. *Jiráň, Luboš 2001*: Současný stav archeologické památkové péče v ČR a cesta k jejímu zdokonalení, Archeologické rozhledy 53, 581–583.
3700. *Jiráň, Luboš 2001*: Änderungen in der archäologischen Denkmalpflege der Tschechischen Republik 1990–2000. In: Archäologische Arbeitsgemeinschaft Ostbayern/West- und Südböhmen. Treffen 10., Rahden/Westf., 23–26.
3701. *Sklenářová, Zuzana 2001*: Ještě k chebskému hradu – archeologická perspektiva, Zprávy památkové péče 61, 123.
3702. *Sommer, Petr 2000*: Památkový zákon a archeologie, Archeologické rozhledy 52, 442–446.
3703. *Sommer, Petr 2001*: Komentář k článku W. J. H. Willemse, Archeologické rozhledy 53, 584–587.
3704. *Stabrava, Pavel 2001*: Archeologie – její možnosti a limity v rámci památkového ústavu. In: Sborník Státního památkového ústavu v Ostravě, Ostrava, 153–155.
3705. *Varhaník, Jiří 2000*: K Úmluvě o ochraně archeologického dědictví Evropy, Archeologické rozhledy 52, 4.
3706. *Varhaník, Jiří 2001*: K současným možnostem ochrany archeologických nálezů — Die gegenwärtigen Möglichkeiten im Schutz der archäologischen Funde, Archaeologia historica 26, 5–12.
3707. *Waldhauser, Jiří 2001*: Archeologické nemovité památky Mladoboleslavska. Mladá Boleslav.
3708. *Willems, Willem J. H. 2001*: Současný vývoj archeologické památkové péče v Nizozemí a v Evropě, Archeologické rozhledy 53, 564–575.

2. NEDESTRUKTIVNÍ METODY TERÉNNÍHO VÝZKUMU — NON-DESTRUCTIVE FIELD METHODS

3709. *Bálek, Miroslav 2000*: Nová opevněná sídliště na jižní Moravě — Neue befestigte Siedlungen in Südmähren, Pravěk NŘ 9 (1999), 431–441.
3710. *Braun, Peter 2000*: Výsledky letecké archeologické prospekce na katastrálním území Holýšova, okr. Domažlice — Ergebnisse der Luftbildprospektion aus Holýšov im Kreis Domažlice. In: Sborník Miroslavu Buchvaldkovi, Most, 39–41.
3711. *Braun, Peter – Sokol, Petr 2000*: Charakter neolitického sídelního areálu v Plzni-Liticích na základě letecké a povrchové prospekce — Das neolithische Siedlungsareal in Pilsen-Litice aufgrund von Luftaufnahmen und Feldbegehungen. In: In memoriam Jan Rulf. Památky archeologické – Suppl. 13, Praha, 55–59.
3712. *Dohnal, Jiří – Jáně, Zdeněk – Valenta, Jan – Zima, Ladislav 2000*: Geofyzikální průzkum středověkého tvrziště u zaniklé vesnice Mastnice (okr. Nymburk) — The geophysical survey in the area of the medieval fortification nearby the extinct village Mastnice, Castellologica bohémica 7, 343–350.
3713. *Gojda, Martin 2000*: Aerial Survey and Air Photo Documentation at Velim and its surroundings. In: Velim. A Bronze Age fortified site in Bohemia, Praha, 329–335.

3714. *Hašek, Vladimír – Kovárník, Jaromír 2001*: Letecká a archeogeofyzikální prospekce na trase dálnice D1 Vyškov – Hulín – Říkovice — Die Flugprospektion und die geophysikalischen Methoden an der Trasse der Autobahn D1 im Abschnitt Vyškov – Hulín – Říkovice. In: Ve službách archeologie II. Přírodovědné metody v archeologii a antropologii, Brno, 71–85.
3715. *Hašek, Vladimír – Krajíc, Rudolf – Nekuda, Rostislav 2001*: Geophysical prospection for archaeological excavation of deserted medieval settlements of 13.–15. centuries in the Czech Republic, Sborník prací FFBU M 5 (2000), 201–228.
3716. *Hašek, Vladimír – Unger, Josef 2001*: Geofyzikální prospekce při archeologickém výzkumu hrobek a krypt — Die geophysikalische Prospektion bei der archäologischen Erforschung von Gräbern und Krypten. In: Ve službách archeologie II. Přírodovědné metody v archeologii a antropologii, Brno, 87–111.
3717. *Hašek, Vladimír – Unger, Josef 2001*: Archaeological and geophysical prospection in Moravia in the years of 1974–2000 — Archeogeofyzikální prospekce na Moravě v letech 1974–2000. In: Ve službách archeologie III. Sborník k 75. narozeninám Prof. RNDr. Jana Jelínka, DrSc., Brno, 68–88.
3718. *Hrdlička, Ladislav – Nechvátal, Bořivoj 2000*: Fyzikální nedestruktivní průzkum knížecí a královské akropole na Vyšehradě – 3. a 4. etapa. Bastion XXXIV a kostel Stětí sv. Jana Křtitele — Physikalische Undestruktive Erforschung der königlich-fürstlichen Akropole auf dem Wyschehrad – Etappen 3 und 4 Bastion XXXIV und die Kirche der Enthauptung Johannes des Täufers, Archaeologica Pragensia 15, 199–218.
3719. *Kovárník, Jaromír 2001*: Dlouhé příkopy a řady jam na Moravě — Long Ditches and Pits Alignments of Moravia. In: Ve službách archeologie III. Sborník k 75. narozeninám Prof. RNDr. Jana Jelínka, DrSc., Brno, 99–106.
3720. *Kovárník, Jaromír 2001*: Letecká archeologie na Moravě v letech 1999–2000 — Aerial Archeology in Moravia in the years of 1999–2000. In: Ve službách archeologie III. Sborník k 75. narozeninám Prof. RNDr. Jana Jelínka, DrSc., Brno, 107–113.
3721. *Křivánek, Roman 2000*: Způsoby využití geofyzikálních měření jako metody průzkumu hradišť — The ways of use of geophysical measurements as a method of survey of hillforts, Archeologie ve středních Čechách 4/2, 489–503.
3722. *Křivánek, Roman 2001*: Early Medieval hillfort Přistoupim – an example of role of large scale magnetometric prospection to the correct protection of archaeological monument. In: Archaeological prospection, Wien, 135–137.
3723. *Křivánek, Roman 2001*: Přínos měření cesiovými magnetometry pro průzkum i výzkum archeologických lokalit v letech 1999–2000 — Contribution of cesium magnetometer measurements in prospection and research of archaeological sites in 1999–2000. In: Ve službách archeologie III. Sborník k 75. narozeninám Prof. RNDr. Jana Jelínka, DrSc., Brno, 114–131.
3724. *Majer, Antonín 2000*: Některé metody měření ve špatně přístupných dutinách a podzemních prostorech — Einige Messmethoden für schlecht erreichbare Hohl- und unterirdische Räume, Průzkumy památek 7/2, 227–230.
3725. *Majer, Antonín 2000*: Geodetický a geofyzikální průzkum Hradce u Němčic — Geodätische und geophysikalische Untersuchungen und Messungen am Hradec bei Němčice. In: Hradec u Němčic. Sídlo halštatské a raně středověké nobility v česko-bavorském kontaktním prostoru, Strakonice – Praha, 253–263.
3726. *Majer, Antonín 2001*: Geodetical survey, aerial photogrammetry and geophysical prospection at Velim — O geodetickém připojovacím měření, letecké fotogrametrii a magnetometrickém průzkumu na lokalitě Velim. In: Velim. A Bronze Age fortified site in Bohemia, Praha, 337–346.
3727. *Mrlina, Jan 2001*: Mikrogravimetrie v archeologickém průzkumu — Mikrogravimetrie in archaeological investigations. In: Ve službách archeologie III. Sborník k 75. narozeninám Prof. RNDr. Jana Jelínka, DrSc., Brno, 144–146.
3728. *Smrž, Zdeněk 2000*: Vypovídací schopnost a efektivita letecké archeologie — Aussagekraft und Effektivität der Luftbildarchäologie. In: Sborník Miroslavu Buchvaldkovi, Most, 239–242.
3729. *Šikýřová, Lea – Ulrychová, Eva 2001*: Výpočet objemu fortifikace Česov, okr. Jičín — The volume of the Česov ramparts, Archeologie ve středních Čechách 5/2, 405–410.
3730. *Turek, Jan – Daněček, Vladimír 2000*: Nedestruktivní průzkum na hradišti v Praze-Butovicích — A surface survey of the hill-fort site at Prague-Butovice, Archaeologica Pragensia 15, 89–99.

3731. *Vaškovič, Miroslav 2000*: Využití letecké prospekce – nově objevené archeologické lokality na Uherskohradištsku — Ausnutzung von Luftprospektierung – neuentdeckte archäologische Lokalitäten im Gebiet von Uherské Hradiště, Slovákco 42, 115–121.
3732. *Zabada, Stanislav 2001*: Nové možnosti využití detailních magnetometrických měření — Neue Möglichkeiten bei den detaillierten magnetometrischen Messungen. In: Ve službách archeologie II. Přírodovědné metody v archeologii a antropologii, Brno, 187–188.
3733. *Záhora, Richard 2001*: Potenciální hloubkové dosahy geofyzikální radiolokační metody — Die potentiellen Tiefenreichweiten der geophysikalischen Radiolokationsmethode. In: Ve službách archeologie II. Přírodovědné metody v archeologii a antropologii, Brno, 189–195.

3. INFORMAČNÍ SYSTÉMY A ZPRACOVÁNÍ ARCHEOLOGICKÝCH DAT – INFORMATION SYSTEMS AND ARCHAEOLOGICAL DATA MANAGEMENT

3734. *Dreslerová, Dagmar 2001*: Využití GIS při zkoumání struktury mikroregionů. In: Archeologia przestrzeni. Metody i wyniki badań struktur osadniczych w dorzeczech górnej Laby i Wisły, Kraków, 55–68.
3735. *Kuna, Martin 2000*: The Bohemian Archaeological Record and the application of GIS in the Czech Republic. In: Mapping the Future of the Past. New Information Technologies for Managing the European Archaeological Heritage. Raphael Programme 1999. Theme 7. Updating the Practice of Heritage Management, Sevilla, 11–14.
3736. *Kuna, Martin 2000*: Comments on archaeological prediction. Session 3 discussion. In: Beyond the map. Archaeology and spatial technologies, Oxford, 180–186.
3737. *Neustupný, Evžen 2000*: Predikce areálů archeologického zájmu — Prediction of areas of archaeological interest. In: In memoriam Jan Rulf. Památky archeologické – Suppl. 13, Praha, 319–324.
3738. *Neustupný, Evžen – Venclová, Natalie 2001*: Posouzení analytických sběrů matematickými metodami a geografickými informačními systémy. In: Výroba a sídla v době laténské. Projekt Loděnice, Praha, 187–204.
3739. *Stabrava, Pavel 2001*: Projekt obrazové dokumentace archeologických lokalit v Čechách, na Moravě a ve Slezsku. In: Badania archeologiczne na Górnym Śląsku i ziemiach pogranicznych w 1998 roku, Katowice, 239–241.
3740. *Tichý, Radomír 2001*: Možnosti zpracování neolitického sídliště v Mohelnici u Zábřeha — Möglichkeiten der Bearbeitung der archäologischen Grabung in Mohelnice bei Zábřeh. In: Pravěk NŘ – Suppl. 8, Brno, 13–24.

4. TEORIE A METODA ARCHEOLOGIE — ARCHAEOLOGICAL THEORY AND METHODS

3741. *Bintliff, John – Kuna, Martin – Venclová, Natalie eds. 2000*: The future of artefact survey in Europe. Sheffield.
3742. *Bouzek, Jan 2000*: Archeologie a humanitní vědy — Archaeology and the humanities, Archeologické rozhledy 52, 409–411.
3743. *Darvill, T. – Gajda, Martin eds. 2001*: One Land, Many Landscapes. Papers from a session held at the European Association of Archaeologists Fifth Annual Meeting in Bournemouth 1999. Oxford.
3744. *Gajda, Martin 2000*: Archeologie krajiny. Vývoj archetypů kulturní krajiny. Praha
3745. *Gajda, Martin 2001*: Archaeology and landscape studies in Europe: approaches and concepts. In: One Land, Many Landscapes. Papers from a session held at the European Association of Archaeologists Fifth Annual Meeting in Bournemouth 1999, Oxford, 9–18.
3746. *Janák, Vratislav 2000*: Esej o periodizaci evropských dějin — Essay über die Periodisierung der europäischen Geschichte. In: In memoriam Jan Rulf. Památky archeologické – Suppl. 13, Praha, 130–135.
3747. *Klápště, Jan – Kyncl, Josef – Kyncl, Tomáš 2000*: Dendrochronologie mostecké studny 1/80 a předpoklady objektivní archeologické datace — The dendrochronology of Most well 1/80 and the prerequisites for objective archaeological dating, Archeologické rozhledy 52, 679–687.
3748. *Klápště, Jan 2001*: Mudrování u studny, Archeologické rozhledy 53, 802.

3749. *Kuna, Martin 2000*: Česká archeologie v postmoderní době — Czech archaeology in the post-modern period, *Archeologické rozhledy* 52, 404–408.
3750. *Kuna, Martin 2000*: Surface artefact studies in the Czech Republic. In: *The future of surface artefact survey in Europe*, Sheffield, 29–44.
3751. *Kuna, Martin 2000*: Kvantitativní aspekty raně středověkého osídlení v Roztokách — Quantitative Aspekte der frühmittelalterlichen Besiedlung in Roztoky. In: *In memoriam Jan Rulf. Památky archeologické – Suppl. 13*, Praha, 205–217.
3752. *Kuna, Martin 2001*: Povrchový sběr a intenzita využití krajiny v pravěku. In: *Archeologia przestrzeni. Metody i wyniki badań struktur osadniczych w dorzeczach górnej Laby i Wisły*, Kraków, 27–54.
3753. *Lichardus, Ján 2000*: Archeologie a historie. In: *Sborník Miroslavu Buchvaldkovi*, Most, 137–146.
3754. *Macháček, Jiří 2001*: Studie k velkomoravské keramice. *Metody, analýzy a syntézy, modely*. Brno.
3755. *Neustupný, Evžen 2000*: Dvě archeologie, *Acta historica et museologica Universitatis Silesianae Opaviensis* 5, 52–56.
3756. *Neustupný, Evžen 2000*: The measure of deforestation in prehistoric Central Europe. In: *Archeologia w teorii i praktyce*, Warszawa, 345–352.
3757. *Neustupný, Evžen 2000*: Archeologie ve třetím tisíciletí — Archaeology in the third millennium, *Archeologické rozhledy* 52, 412–416.
3758. *Neustupný, Evžen 2001*: Archeologia w trzecim tysiącleciu. In: *Archeologia na progę III tysiąclecia*, Warszawa, 31–38.
3759. *Neustupný, Evžen 2001*: Hlavní problémy prostorové archeologie. In: *Archeologia przestrzeni. Metody i wyniki badań struktur osadniczych w dorzeczach górnej Laby i Wisły*, Kraków, 7–26.
3760. *Šklenář, Karel 2000*: Archeologický slovník 4. *Kostěné artefakty*. Praha.
3761. *Smetánka, Zdeněk 2000*: Archeologie a experiment, *Dějiny a současnost* 22/4, 2–5.
3762. *Třeštík, Dušan 2001*: K poměru archeologie a historie, *Archeologické rozhledy* 53, 357–361.
3763. *Vencl, Slavomil 2000*: Archeologie a etika — Archaeology and ethics, *Archeologické rozhledy* 52, 428–441.
3764. *Vencl, Slavomil 2001*: Souvislosti chápání pojmu „nálezořvý celek“ v české archeologii — The term „find complex“ in Czech archaeology: its use and misuse, *Archeologické rozhledy* 53, 592–614.
3765. *Venclová, Natalia 2001*: Prostorové vřtazy výrobních areálů. In: *Archeologia przestrzeni. Metody i wyniki badań struktur osadniczych w dorzeczech górnej Laby i Wisły*, Kraków, 69–84.

5. KONZERVACE — CONSERVATION METHODS

3766. *Daňková, Aranka 2000*: Konzervace a restaurování archeologického skla ve fragmentárním stavu — Konservierung archäologischen Glases in Bruchstücken. In: *Historické sklo 2*, Čelákovice, 143–147.
3767. *Daňková, Aranka 2001*: Konzervace železné přilby z archeologického výřkumu v Nymburce 1996 — Die Konservierung des mittelalterlichen Helm aus der archäologischen Erforschung im Nymburk 1996. In: *Muzejní a vlastivědná práce/Časopis Společnosti přátel starožitností* 39 (109), 11–17.
3768. *Daňková, Aranka – Šilřová, Alena 2001*: Průřkum archeologických kovových předmětů před konzervací. In: *Sborník z konzervátorsko-restaurátorského zasedání v Českých Budějovicích*. Brno, 79–83, 136–139.
3769. *Ott, Tomáš 2000*: Problémy konzervace archeologických nálezů. In: *Památkový úřtav v Ostravě. Výroční zpráva 1999*, Ostrava, 120–121.
3770. *Sankot, Pavel 2000*: Aktueller Stand der Konservierung latènezeitlicher Schwerter aus den Gräbern in Radovesice 15 und Jenišův Újezd 106 — Aktuální stav konzervace mečů z hrobu 15 z Radovesic a hrobu 106 z Jenišova Újezda. In: *In memoriam Jan Rulf. Památky archeologické – Suppl. 13*, Praha, 361–369.
3771. *Šilřová, Alena 2000*: Elektrochemická redukce korozních produktů bronzových předmětů a jejich chemická analýza. In: *Sborník z konzervátorského a restaurátorského semináře*, Brno, 83–96.
3772. *Šilřová, Alena 2001*: Inhibitory koroze při konzervaci archeologických železných předmětů, *Koroze a ochrana materiálu* 45, 4–7.
3773. *Šilřová, Alena – Pražák, M. 2001*: Desalinace archeologických železných předmětů. In: *Sborník souhrnů příspěvků konference AKI 2001*, Praha, 15.
3774. *Vykouřková, Jitka 2000*: Obalová technika pro kovy, *Archeologické rozhledy* 52, 524–527.

6. VÝSTAVY A OTÁZKY MUZEJNICTVÍ — EXHIBITIONS AND MUSEOLOGY

3775. *Blažek, Jan 2001*: Tři výstavy v severovýchodní Itálii, *Archeologické rozhledy* 53, 159–160.
3776. *Blažek, Jan – Gál, Lukáš 2001*: Bronzový věk v Podkrušnohoří. Katalog výstavy. Most.
3777. *Budinský, Peter 2001*: Archeologické prameny k mladší a pozdní době halštatské a k době laténské ve sbírkách bývalých městských muzeí v Bílině a v Duchově. Teplice.
3778. *Fröhlich, Jiří 2001*: Oprava archeologického omylu (Bronzová sekera z Nového Dvora), Výběr. Časopis pro historii a vlastivědu jižních Čech 38, 250–251.
3779. *Galuška, Luděk – Měchurová, Zdeňka 2001*: Výstava Meč – symbol moci, cti a odvahy a její cesta Moravou, *Acta Musei Moraviae – scientiae sociales* 86, 210.
3780. *Hazlbauer, Zdeněk 2000*: Výstava historických kachlů a kamen v berounském muzeu, *Archeologické rozhledy* 52, 549–550.
3781. *Hazlbauer, Zdeněk 2001*: „Kachlový poklad z hradu Lipnice“, *Archeologické rozhledy* 53, 400–401.
3782. *Kuchařík, Milan 2001*: Lopatou i počítačem. Archeologie na Olomoucku – včera a dnes, *Archeologické rozhledy* 53, 400.
3783. *Lička, Milan 2000*: Výstava „Prime terrecotte dal cuore dell Europa“. Ceramiche dei cacciatori e dei primi agricoltori di Boemia e Moravia 27 000–4 000 A.C., *Archeologické rozhledy* 52, 549.
3784. *Lička, Milan 2000*: L'or des princes barbares. Du Caucase à la Gaule au Ve siècle après J.-C., *Archeologické rozhledy* 52, 726–727.
3785. *Matoušek, Václav 2000*: Archeologické muzejní expozice v Čechách jako odraz koncepce studia pravěku a středověku — Archaeology in Bohemian Museum expositions as a reflection of the conception of prehistoric and medieval studies, *Archeologické rozhledy* 52, 453–463.
3786. *Měchurová, Zdeňka 2001*: Právěká těžba rohovce v Krumlovském lese aneb Nač tolik dřiny, *Acta Musei Moraviae – scientiae sociales* 86, 207.
3787. *Menoušková, Dana 2000*: Bohatství dávných kultur. Z dějin mladší a pozdní doby bronzové, *Slovácko* 42, 170–171.
3788. *Oliva, Martin 2000*: K výstavě „Neznámé umění – skalní malby a rytiny mezi Černým mořem a Beringovou úžinou“, *Acta Musei Moraviae – scientiae sociales* 85, 223.
3789. *Procházková, Pavlína 2001*: Výstava Lopatou i počítačem (Archeologie na Olomoucku – včera a dnes), *Střední Morava* 12, 138.
3790. *Slabina, Miroslav 2000*: Archeologické nálezy z pozůstalosti Milana Nováka z Jince — Archaeological finding from Milan Novák estate from Jince, *Podbrdsko* 7, 233–238.
3791. *Sláma, Jiří 2000*: Výstava „Stará Boleslav – obraz dějin v archeologických a historických pramenech“, *Archeologické rozhledy* 52, 368.
3792. *Stuchlík, Stanislav 2000*: Lidské oběti na oltářích bohů, *Archeologické rozhledy* 52, 727–728.
3793. *Turek, Jan 2000*: A Kelták és Prága, *Archeologické rozhledy* 52, 146–147.
3794. *Váloch, Karel 2001*: Nač tolik dřiny v Krumlovském lese?, *Archeologické rozhledy* 53, 646.
3795. *Vaněčková, Jana 2001*: Denáry z rakvíckého nálezů uložené v Městském muzeu Čáslav, *Práce muzea v Kolíně – řada společenskovední* 7, 222–225.
3796. *Vích, David 2000*: Vrcholně středověké nálezy na Litomyšlsku v soukromých sbírkách — High medieval finds from the Litomyšl region in private collections, *Zpravodaj muzea v Hradci Králové* 26, 132–136.
3797. *Zápotocká, Marie 2000*: Soubor unikátní neolitické keramiky z Litoměřicka v Národním muzeu v Praze — Neolithische Keramik aus der Kern-Sammlung im Nationalmuseum Prag. In: *Sborník Miroslavu Buchvaldkovi*, Most, 279–285.

7. KONFERENCE, UDÁLOSTI, HISTORIE OBORU
— CONFERENCES, EVENTS, HISTORY OF ARCHAEOLOGY

3798. *Blažek, Jan 2000*: Helmut Preidel (17. 5. 1900 – 14. 8. 1980), *Archeologické rozhledy* 52, 373–375.
3799. *Bouzek, Jan 2001*: Sto let od narození Jaroslava Böhma (8. 3. 1901 – 6. 12. 1962), *Archeologické rozhledy* 53, 160–161.

3800. *Bouzek, Jan 2001*: Jan Filip a Jaroslav Böhm o koncepci doby bronzové a železné v Evropě, *Archeologické rozhledy* 53, 754–757.
3801. *Brather, Sebastian 2001*: Slawenbilder. „Slawische Altertumskunde“ im 19. und 20. Jahrhundert — *Obrazy Slovanů. „Slovanské starožitnosti“ v 19. a 20. století*, *Archeologické rozhledy* 53, 717–751.
3802. *Buchvaldek, Miroslav 2000*: Před sto lety se narodil Jan Filip, *Archeologické rozhledy* 52, 729–730.
3803. *Čižmář, Miloš 2001*: Jaroslav Böhm a moravská archeologie, *Archeologické rozhledy* 53, 757–762.
3804. *Frolík, Jan 2000*: Archeologie v muzeu bez archeologa. 140 let archeologických výzkumů v Chrudimi. In: *Čáslavský sborník, Čáslav*, 83–89.
3805. *Frolík, Jan 2001*: Mořic Lüssner (1813–1891), *Chrudimské vlastivědné listy* 10, 2–3.
3806. *Galuška, Luděk 2000*: Vilém Hrubý 1912–1985, *Slovácko* 42, 169.
3807. *Havlíková, Alena 2001*: První jednání pracovní skupiny pro kovy, *Zprávy památkové péče* 61, 122.
3808. *Hlava, Miloš 2001*: 1. konference „Doba laténská v Čechách, na Moravě a na Slovensku“, *Pravěk NŘ* 10 (2000), 483–484.
3809. *Horňák, Milan – Kostrhun, Petr – Wolf, Ondřej 2001*: Čtyři studentské archeologické konference, *Archeologické rozhledy* 53, 157–159.
3810. *Hrala, Jiří 2000*: Konference o umění doby bronzové a časně doby halštatské v Polsku, *Archeologické rozhledy* 52, 548–549.
3811. *Hrala, Jiří 2001*: Kolokvium v Pardubicích, *Archeologické rozhledy* 53, 398.
3812. *Chleborád, Miroslav – Chleborád, Radovan – Thustá, Svatava – Šebela, Lubomír 2001*: Chleborádovy archeologické výkopy a nálezy — *Ausgrabungen und Funde von Miroslav Chleborád, Přehled výzkumů* 42 (2000), 13–24.
3813. *Janák, Vratislav 2001*: Jaroslav Böhm a slezská archeologie, *Archeologické rozhledy* 53, 772–779.
3814. *Jiráň, Luboš 2000*: Archeologický ústav AV ČR v Praze na konci tisíciletí — *The Institute of Archaeology in Prague at the end of the millennium*, *Archeologické rozhledy* 52, 399–403.
3815. *Jiráň, Luboš 2001*: Ke koncepcím českého pravěku, *Archeologické rozhledy* 53, 789–791.
3816. *Kavánová, Blanka – Stuchlík, Stanislav 2000*: 50 let archeologických výzkumů Masarykovy univerzity na Znojemsku a 40 let od zahájení výzkumu slovanského hradiska Břeclav-Pohansko, *Pravěk NŘ* 9 (1999), 455–457.
3817. *Kotník, Titus 2001*: Pred 100 rokmi sa narodil velikán európskej archeológie Jan Filip, *Slovenská archeológia* 48 (2000), 159–162.
3818. *kost 2000*: „Kdo pravěku byl v Praze míra? – Jíra!“, *Archeologické rozhledy* 52, 152–155.
3819. *Koutecký, Drahomír 2001*: Jaroslav Böhm, Jan Filip a bylanská kultura, *Archeologické rozhledy* 53, 763–768.
3820. *Kracík, Pavel 2000*: 4. kolokvium o období popelnicových polí a době halštatské v Čechách a na Slovensku, *Pravěk NŘ* 9 (1999), 454–455.
3821. *Křivánek, Roman 2000*: 24. kongres European Geophysical Society (EGS), *Archeologické rozhledy* 52, 136–138.
3822. *Křivánek, Roman 2001*: 3. mezinárodní konference Archaeological Prospection, München, 9.–11. 9. 1999, *Archeologické rozhledy* 53, 395–396.
3823. *Lutovský, Michal 2000*: O neuctivém reprintu a jubileu, na které jsme zapomněli, *Archeologické rozhledy* 52, 551–552.
3824. *Macháček, Jiří 2000*: Mezinárodní archeologická komise v Murské Sobotě, Slovinsko, *Archeologické rozhledy* 52, 726.
3825. *Matějčková, Andrea 2000*: 18. pracovní setkání – „Otázky neolitu a eneolitu našich zemí“, *Pravěk NŘ* 9 (1999), 452–453.
3826. *Neruda, Petr 2001*: Les hominidés et leurs environnements. Histoire et interaction. Poitiers 18–20 Septembre 2000, *Archeologické rozhledy* 53, 396–398.
3827. *Němec, Jan 2001*: Průkopník severočeské archeologie ing. Erwin Pilz, *Děčínské vlastivědné zprávy* 11, 30–34.
3828. *Oliva, Martin 2001*: Sto let Časopisu Moravského muzea — *Hundert Jahre der Zeitschrift des Mährischen Landesmuseums, Acta Musei Moraviae – scientiae sociales* 86, 191–206.
3829. *Pieta, Karol 2001*: Jan Filip a neskoroláténske osídlenie Slovenska, *Archeologické rozhledy* 53, 780–788.
3830. *Podborský, Vladimír 2000*: 130 let od narození I. L. Červinky, *Pravěk NŘ* 9 (1999), 461–464.
3831. *Podborský, Vladimír 2000*: Nedožitá sedmdesátiny Bořivoje Dostála, *Pravěk NŘ* 9 (1999), 470–471.

3832. *Podborský, Vladimír 2001*: Česká a moravská archeologie koncem 20. a na prahu 21. století — Die tschechische und mährische Archeologie an der Schwelle zum 21. Jahrhundert. In: *Časopis Matice moravské – Suppl. 1*, Brno, 87–123.
3833. *Salaš, Milan 2000*: XV. symposium o starší době bronzové, *Pravěk NŘ 9* (1999), 453–454
3834. *Salaš, Milan 2001*: Výstava k nedožitým devadesátinám Josefa Poulíka, *Pravěk NŘ 10* (2000), 478–483.
3835. *Salaš, Milan 2001*: V. kolokvium „Období popelnicových polí a doba halštatská“, *Pravěk NŘ 10* (2000), 477–478.
3836. *Sedláčková, Hedvika 2001*: „1. Internationales Symposium zur archäologischen Erforschung mittelalterlicher und frühneuzeitlicher Glashütten Europas“, *Archeologické rozhledy 53*, 399.
3837. *Sklenář, Karel 2000*: Z historie archeologického výzkumu Prahy, *Muzejní a vlastivědná práce/Časopis Společnosti přátel starožitností 38* (108), 119–121.
3838. *Sklenář, Karel 2001*: Pravěké a raně středověké lokality středních Čech v topografiích 1785–1850 — Ur- und frühgeschichtliche Fundorte Mittelböhmens in topographischen Werken 1780–1850, *Archeologie ve středních Čechách 5/1*, 9–31.
3839. *Sklenář, Karel 2001*: Poznámky k počátkům archeologických map v Čechách — Bemerkungen zu den Anfängen archäologischer Karten in Böhmen, *Sborník prací FFBU M 5* (2000), 189–200.
3840. *Sklenář, Karel 2001*: Slovník nejstarší české archeologické terminologie do roku 1870 — Wörterbuch der ältesten tschechischen archäologischen Terminologie bis 1870. In: *Zprávy České archeologické společnosti – Suppl. 46*, Praha, 1–44.
3841. *Skrůžný, Ludvík 2000*: Konference „Kulturní integrace Čechů a Bulharů v evropské tradici“ (uspořádaná na počest 140. výročí narození Čecha, gymnazijního profesora Karla Škorpila) — Die Konferenz „Kulturintegration der Tschechen und Bulgarien in die europäische Tradition“, *Archaeologia historica 25*, 451–452.
3842. *Skrůžný, Ludvík 2000*: Gymnazijní profesor Karel Škorpil, spoluzakladatel bulharské archeologie, *Archeologické rozhledy 52*, 155–159.
3843. *Skrůžný, Ludvík 2001*: Bratři Karel a Hermenegild Škorpilové a bulharská středověká archeologie — Brüder Karel und Hermenegild Škorpil und die bulgarische mittelalterliche Archäologie, *Archaeologia historica 26*, 487–499.
3844. *Stuchlík, Stanislav 2000*: Vzpomínka na Ladislava Hájka, *Pravěk NŘ 9* (1999), 468–469.
3845. *Stuchlík, Stanislav 2001*: 120 let od narození Miroslava Chleboráda, *Pravěk NŘ 10* (2000), 490–492.
3846. *Stuchlík, Stanislav 2001*: XVI. symposium o starší době bronzové v českých zemích a na Slovensku, *Pravěk NŘ 10* (2000), 476–477.
3847. *Svoboda, Jiří 2001*: The world of elephants – la terra degli elefanti. First international congress, Rome, Oct. 16–20, 2001, *Anthropologie 39*, 253.
3848. *Šída, Petr 2001*: Historie výzkumu neolitu v oblasti horního Pojizeří – Forschungsgeschichte des Neolithikums im oberen Jizera-Gebiet, *Muzejní a vlastivědná práce/Časopis Společnosti přátel starožitností 39* (109), 204–223.
3849. *Šiška, Dalibor 2000*: Třicet let archeologického průzkumu u Klenovic na Hané, okres Prostějov (1970–1999) — Dreissig Jahre der Oberflächenforschung bei Klenovice na Hané, Bezirk Prostějov (1970–1999), *Zprávy České archeologické společnosti – Suppl. 43*, 1–22.
3850. *Šmíd, Miroslav 2000*: 18. pracovní setkání „Otázky neolitu a eneolitu našich zemí“, *Archeologické rozhledy 52*, 138–140.
3851. *Šmíd, Miroslav 2001*: 19. pracovní setkání „Otázky neolitu a eneolitu našich zemí“, *Archeologické rozhledy 53*, 156–157.
3852. *Šmíd, Miroslav 2001*: 19. pracovní setkání „Otázky neolitu a eneolitu našich zemí“, *Pravěk NŘ 10* (2000), 475–476.
3853. *Unger, Josef 2001*: Čtvrtá pracovní konference „Přírodovědecké metody v archeologii a antropologii“, *Archeologické rozhledy 53*, 645.
3854. *Valoch, Karel 2000*: Emanuel Dania (31. 1. 1901 – 9. 2. 1974), *Pravěk NŘ 9* (1999), 467–468.
3855. *Veliačik, Ladislav 2001*: Prínos Jaroslava Böhma a Jana Filipa vo výskume doby bronzovej na Slovensku, *Archeologické rozhledy 53*, 769–772.
3856. *Venclová, Natalie 2000*: Archeologie v Čechách a rok 2000 — Archaeology in Bohemia and the year 2000, *Archeologické rozhledy 52*, 397–398.
3857. *Venclová, Natalie 2001*: Jan Filip, Jaroslav Böhm, český pravěk a my: odkud a kam, *Archeologické rozhledy 53*, 752–754, 792.

8. OSOBNÍ ZPRÁVY — PERSONAL NEWS

3858. *Bouzek, Jan 2000*: Václav Kruta šedesátiletý, *Archeologické rozhledy* 52, 149.
3859. *Bouzek, Jan 2001*: K jubileu Drahomíra Kouteckého, *Archeologické rozhledy* 53, 161–162.
3860. *Čížmář, Miloš 2000*: Jana Stuchlíková (16. 8. 1954 – 25. 9. 1999), *Pravěk* NŘ 9 (1999), 472.
3861. *Dokládál, Milan 2001*: Profesor Jan Jelínek pětasedmdesátiníkem — Professor Jan Jelínek seventy-fifth birthday. In: *Ve službách archeologie III. Sborník k 75. narozeninám Prof. RNDr. Jana Jelínka, DrSc., Brno, 7–10.*
3862. *Droberjar, Eduard 2000*: Vladimír Sakař sedmdesátiletý — Vladimír Sakař 70 Jahre alt, *Sborník Národního muzea v Praze, Řada A – Historie* 54, 3–9.
3863. *Droberjar, Eduard 2000*: Dr. Ivan Peškař sedmdesátiletý, *Pravěk* NŘ 9 (1999), 473–475.
3864. *Friesinger, Herwig 2000*: Zum Lebensjubiläum Jaroslav Tejral. In: *Gentes, Reges und Rom. Auseinandersetzung – Anerkennung – Anpassung, Brno, 9–10.*
3865. *Gabriel, František 2001*: K jubileu PhDr. Tomáše Durdíka, DrSc., *Muzejní a vlastivědná práce/Časopis Společnosti přátel starožitností* 39 (109), 60.
3866. *Galuška, Antonín 2000*: Zemřel Lubomír Emil Havlík, *Slovácko* 42, 169–170.
3867. *Goš, Vladimír 2000*: Vladimír Kapl – zemřel archeolog amatér (16. 5. 1926 – 30. 1. 1999), *Pravěk* NŘ 9 (1999), 471.
3868. *Goš, Vladimír 2000*: Úmrtí Mgr. Zdeňka Brachtla, *Pravěk* NŘ 9 (1999), 472.
3869. *Janák, Vratislav 2001*: Osmdesáté narozeniny dr. Jaroslava Krále, *Archeologické rozhledy* 53, 822.
3870. *Jelínek, Jan 2000*: Doc. PhDr. Karel Valoch, DrSc. Celebrating his 80th birthday, *Anthropologie* 38, 209–212.
3871. *Kazdová, Eliška 2000*: Jubileum PhDr. Doubravky Ševčíkové, *Pravěk* NŘ 9 (1999), 478–479.
3872. *Kovárník, Jaromír 2000*: Dr. Otto Brasch v Brně, *Archeologické rozhledy* 52, 728–729.
3873. *Macek, Petr 2001*: Dobroslav Líbal odešel, *Průzkumy památek* 8/2, 1–4.
3874. *Medunová, Anna 2001*: Jaroslava Říhová-Páleníková in memoriam, *Pravěk* NŘ 10 (2000), 492–494.
3875. *Měřínský, Zdeněk 2000*: Úmrtí PhDr. Jany Vignatiové, CSc., *Archeologické rozhledy* 52, 552–554.
3876. *Měřínský, Zdeněk 2001*: Památce Jany Vignatiové, *Sborník prací FFBU M 5 (2000), 5–7.*
3877. *Nechvátal, Bořivoj 2001*: Zdravice Jarmile Princové-Justové, *Archeologické rozhledy* 53, 817–819.
3878. *Nerudová, Zdeňka 2001*: K výročí doc. PhDr. Karla Valocha, DrSc., *Pravěk* NŘ 10 (2000), 500–501.
3879. *Oliva, Martin 2000*: PhDr. Vladimír Ondruš 1932–1999, *Acta Musei Moraviae – scientiae sociales* 85, 224.
3880. *Oliva, Martin 2000*: K osmdesátinám nestora moravské archeologie, *Acta Musei Moraviae – scientiae sociales* 85, 226–229.
3881. *Ondráček, Jaromír 2001*: PhDr. Jana Stuchlíková, CSc. – 2 roky od úmrtí, *Pravěk* NŘ 10 (2000), 489–490.
3882. *Palátová, Hana 2001*: Bibliografie prací PhDr. Jany Vignatiové, CSc., *Sborník prací FFBU M 5 (2000), 9–13.*
3883. *Panáček, Jaroslav 2000*: Jubileum PhDr. Františka Gabriela, *Castelloologica bohemia* 7, 409–412.
3884. *Pavúk, Juraj 2001*: Zomrel Stanislav Šiška, *Archeologické rozhledy* 53, 647–648.
3885. *Podborský, Vladimír 2000*: Post mortem Pavla Košťuřka, *Pravěk* NŘ 9 (1999), 3–6.
3886. *Podborský, Vladimír 2000*: Pětašedesátiny Jiřího Pavelčíka, *Pravěk* NŘ 9 (1999), 475–477.
3887. *Podborský, Vladimír 2001*: Bohuslav Klíma (26. 3. 1925 – 6. 2. 2000), *Pravěk* NŘ 10 (2000), 494–497.
3888. *Podborský, Vladimír 2001*: Vladimír Ondruš (5. 10. 1932 – 14. 5. 2000), *Pravěk* NŘ 10 (2000), 497–499.
3889. *Podborský, Vladimír 2001*: Zemřel Jan Kozel (24. 9. 1933 – 8. 8. 2000), *Pravěk* NŘ 10 (2000), 499–500.
3890. *Slivka, Michal 2001*: PhDr. Alojz Habovštiak, DrSc., *Archaeologia historica* 26, 502.
3891. *Stuchlík, Stanislav 2001*: Životní jubileum Václava Spurného, *Pravěk* NŘ 10 (2000), 501–503.
3892. *Svoboda, Jiří 2000*: Zemřel doc. RNDr. Bohuslav Klíma, DrSc., *Archeologické rozhledy* 52, 151.
3893. *Svoboda, Jiří 2000*: Zemřel doc. RNDr. Bohuslav Klíma, DrSc., *Jižní Morava* 36 (39), 326–327.
3894. *Štátný, Vladislav 2000*: Zemřel moravský historik Lubomír E. Havlík, *Časopis Matice moravské* 119, 340–343.
3895. *Valoch, Karel 2000*: Vzpomínka na docenta RNDr. Bohuslava Klímu, DrSc., *Acta Musei Moraviae – scientiae sociales* 85, 225–226.
3896. *Valoch, Karel 2000*: Vilém Gebauer osmdesátiletý, *Acta Musei Moraviae – scientiae sociales* 85, 229.

3897. *Waldhauser, Jiří 2001*: Prof. Dr. Wolfgang Dehn (6. 7. 1909 – 29. 5. 2001), *Archeologické rozhledy* 53, 646–647.
3898. *Žemlička, Josef 2001*: Zemřel Zdeněk Boháč (3. ledna 1933 – 25. března 2001), *Český časopis historický* 99, 672–673.

9. BIBLIOGRAFIE — BIBLIOGRAPHY

3899. *Bláha, Jiří – Dragoun, Zdeněk – Fröhlich, Jiří – Gabriel, František – Karel, Tomáš – Krmenčíková, Markéta – Martinková, Hana – Paluzgová, Vanda – Peková, Jana – Slavík, Jiří 2000*: Průzkumy památek v odborném tisku za rok 1999, *Průzkumy památek* 7/2, 243–260.
3900. *Bláha, Jiří – Dragoun, Zdeněk – Fröhlich, Jiří – Gabriel, František – Karel, Tomáš – Krmenčíková, Markéta – Martinková, Hana – Paluzgová, Vanda – Peková, Jana – Slavík, Jiří 2001*: Průzkumy památek v odborném tisku za rok 2000, *Průzkumy památek* 8/2, 173–190.
3901. *Dobeš, Miroslav 2000*: Bibliografie prací univ. prof. PhDr. Miroslava Buchvaldka, DrSc. In: Sborník Miroslavu Buchvaldkovi, Most, 8–13.
3902. *Dragoun, Zdeněk – Martinková, Hana 2001*: Památky středních Čech v odborném tisku (rok 2000), *Památky středních Čech* 15, 69–76.
3903. *Drašnarová, Milada 2000*: Další práce PhDr. Václava Spurného z let 1995–1999, *Archeologické rozhledy* 52, 150.
3904. *Drašnarová, Milada 2001*: Bibliografie PhDr. Jarmily Princové-Justové, CSc., *Archeologické rozhledy* 53, 819–822.
3905. *Drašnarová, Milada – Bouzek, Jan 2001*: Bibliografie PhDr. Drahomíra Kouteckého za léta 1990–2000, *Archeologické rozhledy* 53, 162–163.
3906. *Nerudová, Zdeňka 2001*: *Acta Musei Moraviae – scientiae sociales*. Obsahy ročníků LXXV/1990 až LXXXV/2000, *Acta Musei Moraviae – scientiae sociales* 86, 197–206.
3907. *Oliva, Martin 2001*: *Acta Musei Moraviae*. Bibliografický rejstřík archeologie – Časopis Moravského muzea. *Bibliographisches Register der Archäologie*. In: Zprávy České archeologické společnosti – Suppl. 44, Praha, 1–23.
3908. *Sklenář, Karel 2000*: Příroda a věda přírodní. *Archeologie v přírodovědných časopisech II*. Bibliografický rejstřík — *Archäologie in böhmischen und mährischen naturhistorischen Zeitschriften I*. *Bibliographisches Register*. In: Zprávy České archeologické společnosti – Suppl. 39, Praha, 1–27.

10. PŘEHLEDY ČINNOSTI — ACTIVITY REPORTS

3909. *Beneš, Jaromír – Starec, Petr 2000*: Panelový přehled environmentálních částí archeologických výzkumů Muzea hlavního města Prahy — Panelübersicht der environmentalen Teile von archäologischen Forschungen des Museums der Hauptstadt Prag, *Archaeologia historica* 25, 435–445.
3910. *Boháčová, Ivana – Březinová, Helena – Bureš, Michal – Čiháková, Jarmila – Dragoun, Zdeněk – Ernée, Michal – Frolík, Jan – Havrda, Jan – Jeřáb, Jan – Ježek, Martin – Juřina, Petr – Kašpar, Vojtěch – Marešová, Daniela – Matouš, Petr – Nechvátal, Bořivoj – Omelka, Martin – Podliska, Jaroslav – Polcar, David – Richterová, Julie – Smejtek, Lubor – Starec, Petr – Svoboda, Karel – Tomková, Kateřina – Tryml, Michal – Tvrdlík, Radek – Vařeka, Pavel – Wallisová, Michaela – Zavřel, Jan 2000*: Archeologický výzkum v Praze v letech 1997–1998, *Pražský sborník historický* 31, 347–393.
3911. *Čižmář, Miloš 2000*: Zpráva o činnosti Ústavu archeologické památkové péče Brno v roce 1999, *Pravěk NŘ* 9 (1999), 445–446.
3912. *Čižmář, Miloš 2001*: Zpráva o činnosti Ústavu archeologické památkové péče Brno v roce 2000, *Pravěk NŘ* 10 (2000), 484–486.
3913. *Čižmář, Miloš – Geislerová, Kateřina – Unger, Josef 2000*: Výzkumy – Ausgrabungen 1993–1998. Brno.
3914. *Dehnerová, Hana – Michna, Pavel 2001*: Důležitější záchranné archeologické výzkumy. In: Památkový ústav v Olomouci. Výroční zpráva 2000, Olomouc, 81–86.

3915. *Dvorská, Jitka 2000*: Dendrochronologické pracoviště v Mikulčicích v letech 1998 a 1999 — Das dendrochronologische Labor in Mikulčice in den Jahren 1998–1999, Zprávy památkové péče 60/5 – Příloha, LIII–LV.
3916. *Gojda, Martin 2000*: „Sídlní prostor pravěkých Čech“. Zpráva o průběhu komplexního výzkumného projektu archeologického ústavu AV ČR a Jihočeského muzea — „Prehistoric settlement patterns in Bohemia“. An interim report on the project of the Institute of Archaeology of the Czech Academy of Sciences and the South Bohemian Museum, Archeologické rozhledy 52, 534–545.
3917. *Hovorka, Dušan 2000*: New interdisciplinary/intersectorial scientific IGCP/UNESCO Nr. 442 Project „Raw materials of the Neolithic/Aeneolithic polished stone artefacts: their migration paths in Europe“ approved, Archeologické rozhledy 52, 114–122, 709–725.
3918. *Janák, Vratislav 2000*: Činnost Archeologického semináře Ústavu historie a muzeologie FPF Slezské univerzity v Opavě ve školním roce 1998–1999, Archeologické rozhledy 52, 145–146.
3919. *Janák, Vratislav 2000*: Akreditace magisterského studia archeologie na Slezské univerzitě v Opavě, Archeologické rozhledy 52, 550–551.
3920. *Janák, Vratislav 2000*: Archeologický seminář Ústavu historie a muzeologie FPF Slezské univerzity v Opavě v akademickém roce 1999/2000, Archeologické rozhledy 52, 732–734.
3921. *Janák, Vratislav 2000*: Archeologický seminář Ústavu historie a muzeologie FPF Slezské univerzity v Opavě ve šk. r. 1997/1998 a 1998/1999, Pravěk NŘ 9 (1999), 449–452.
3922. *Janák, Vratislav 2001*: Činnost Archeologického semináře Ústavu historie a muzeologie FPF Slezské univerzity v Opavě ve školním roce 2000/2001, Archeologické rozhledy 53, 824–825.
3923. *Janák, Vratislav – Chorąży, Bogusław – Grepl, Emanuel 2001*: Projekt „Průzkum pravěkých výšinných sídlišť v Pobeskydí mezi Bečvou (Česká republika) a Białou (Polská republika)“ – „Badania pradziejowych osiedli wyżynnych na Pobeskidziu między Beczwą (Republika Czeska) a Białą (Rzeczpospolita Polska)“, Archeologické rozhledy 53, 155–156.
3924. *Janák, Vratislav – Chorąży, Bogusław – Břízová, Zuzana – Grepl, Emanuel 2001*: Druhá etapa terénního průzkumu Pobeskydí, Archeologické rozhledy 53, 643–645.
3925. *Korený, Rastislav 2000*: Archeologické výzkumy na okrese Příbram v letech 1997–1999, Středočeský vlastivědný sborník 18, 119–121.
3926. *Korený, Rastislav 2001*: Archeologické výzkumy na okrese Příbram v roce 2000, Středočeský vlastivědný sborník 19, 91–92.
3927. *Korený, Rastislav 2001*: Zpráva o činnosti archeologického pracoviště Okresního muzea v Příbrami (1. 10. 1996 – 31. 3. 2001) — The report on the activities of the Archeological Department of the District Museum in Příbram, Podbrdsko 8, 181–185.
3928. *Limburský, Petr – Pleinerová, Ivana – Sankot, Pavel – Trefný, Martin – Veselá, Alena – Vojtěchovská, Ivana 2001*: Archeologické výzkumy Středočeského muzea v Roztokách u Prahy v roce 2000, Středočeský vlastivědný sborník 19, 79–80.
3929. *Madaj, Marek 2000*: Archeologické výzkumy provedené Okresním muzeem Kutná Hora v letech 1997–1999, Středočeský vlastivědný sborník 18, 123–124.
3930. *Mazač, Zdeněk – Tvrdlík, Radek 2000*: Archeologické výzkumy kolínského muzea v roce 1999, Středočeský vlastivědný sborník 18, 125–128.
3931. *Mazač, Zdeněk – Tvrdlík, Radek 2001*: Archeologické výzkumy kolínského muzea v roce 2000, Středočeský vlastivědný sborník 19, 81–85.
3932. *Měřínský, Zdeněk 2000*: Ústav archeologie a muzeologie FF MU v Brně v letech 1998–2000, Archeologické rozhledy 52, 730–732.
3933. *Motyková, Karla 2000*: Archeologické výzkumy na Nymbursku v roce 1999, Středočeský vlastivědný sborník 18, 129–134.
3934. *Motyková, Karla 2001*: Archeologická činnost v Nymburce a okolí v r. 2000 — Archaeology in the Nymburk area in 2000, Polabí 35, 4–11.
3935. *Motyková, Karla – Sedláček, Zbyněk 2001*: Archeologické výzkumy na Nymbursku v roce 2000, Středočeský vlastivědný sborník 19, 99–106.
3936. *Parkman, Marek – Zavřel, Petr 2000*: Zpráva o činnosti archeologického pracoviště Prachatického muzea v roce 2000, Zlatá stezka 7, 227–230.
3937. *Pleiner, Radomír 2000*: Comité pour la sidérurgie ancienne de l'Union Internationale des Sciences Préhistoriques et Protohistoriques. Communication 64, Archeologické rozhledy 52, 347–356.

3938. *Pleiner, Radomír 2001*: Comité pour la sidérurgie ancienne de l'Union Internationale des Sciences Préhistoriques et Protohistoriques. Communication 65, 66, Archeologické rozhledy 53, 387–394, 630–642.
3939. *Podborský, Vladimír 2000*: Ústav archeologie a muzeologie FF MU v letech 1997–1999, Pravěk NŘ 9 (1999), 446–448.
3940. *Poláček, Lumír 2001*: Mikulčice a mikulčický výzkum v roce 2001 — Mikulčice research in 2001, Archeologické rozhledy 53, 361–372.
3941. *Prostředník, Jan 2000*: Archeologické aktivity Okresního muzea Českého ráje v roce 1999 — Archaeological activities of the Český ráj District Museum (CRDM) in 1999, Zpravodaj muzea v Hradci Králové 26, 10–22.
3942. *Prostředník, Jan 2001*: Archeologické aktivity Okresního muzea Českého ráje v roce 2000 — Archaeological activities of the Okresní museum Českého ráje (District Museum of the Bohemian Paradise Region, DMBPR) in 2000, Zpravodaj muzea v Hradci Králové 27, 15–26.
3943. *Rychlý, Milan 2000*: Archeologické výzkumy Vlastivědné muzejní společnosti v r. 1999, Jesenicko 1, 29–30.
3944. *Rychlý, Milan 2001*: Archeologické výzkumy Vlastivědné muzejní společnosti v r. 2000, Jesenicko 2, 46–47.
3945. *Sankot, Pavel – Vojtěchovská, Ivana 2000*: Výzkumy Středočeského muzea v Roztokách u Prahy za rok 1999, Středočeský vlastivědný sborník 18, 113–117.
3946. *Stolz, Daniel – Stolzová, Dana 2001*: Přehled archeologických výzkumů na Berounsku v letech 1999–2000 a drobné záchranné akce v Chodouni, Praskolesích a Stradonicích — A survey of 1999–2000 archaeological research in the Beroun region, and minor rescue excavations at Chodoun, Praskolesy and Stradonice, Archeologie ve středních Čechách 5, 333–346.
3947. *Špaček, Jaroslav 2000*: Archeologické výzkumy Městského muzea v Čelákovcích v roce 1999, Středočeský vlastivědný sborník 18, 135–138.
3948. *Špaček, Jaroslav 2001*: Archeologické výzkumy Městského muzea v Čelákovcích v roce 2000, Středočeský vlastivědný sborník 19, 107–114.
3949. *Tichý, Radomír 2001*: Centrum experimentální archeologie Všestary v roce 2000, Zpravodaj muzea v Hradci Králové 27, 174–175.
3950. *Turek, Jan 2000*: Plzeňská katedra archeologie v roce 2000, Archeologické rozhledy 52, 734–735.
3951. *Turek, Jan 2001*: Katedra archeologie v Plzni v roce 2001, Archeologické rozhledy 53, 823–824.
3952. *Ulrychová, Eva 2000*: Archeologické nálezy získané muzeem Jičín v roce 1998 — Archaeological finds acquired by the Jičín museum in 1998, Zpravodaj muzea v Hradci Králové 26, 3–9.
3953. *Ulrychová, Eva 2001*: Archeologické nálezy získané muzeem Jičín v roce 2000 — Archaeological finds acquired by the Jičín museum in the year 2000, Zpravodaj muzea v Hradci Králové 27, 3–8.
3954. *Waldhauser, Jiří 2001*: Archeologické výzkumy na Mladoboleslavsku v roce 2000 a předběžná zpráva o sídlišti turnovského typu v Kněžmostě, Středočeský vlastivědný sborník 19, 93–97.
3955. *Zavřel, Petr 2000*: Výzkumný projekt „Sídelní prostor pravěkých Čech“. Zpráva o činnosti Jihočeského muzea v Českých Budějovicích v letech 1997–1999 — Research project „Prehistoric settlement patterns in Bohemia“. A report on the activity of the South Bohemian Museum (České Budějovice) in the project during 1997–1999, Archeologické rozhledy 52, 545–547.
3956. *Zimola, David 2000*: Archeologické výzkumy v Jihlavě v roce 1999, Vlastivědný sborník Vysočiny – oddíl věd společenských 12, 299–305.

B) PRAVĚKÁ ARCHEOLOGIE — PREHISTORIC ARCHAEOLOGY

1. OBECNÁ ČÁST — GENERAL QUESTIONS

3957. *Neustupný, Evžen 2001*: Grundzüge der Bevölkerungsgeschichte Böhmens im Äneolithikum. In: Mensch und Umwelt während des Neolithikums und der Frühbronzezeit in Mitteleuropa, Wien, 109–125.
3958. *Sokol, Petr 2001*: K neolitické kolonizaci krajiny, podobě a proměnám sídelního areálu — Zur neolithischen Kolonisation der Gegend, Gestalt und Veränderungen des Siedlungsareals. In: Otázky neolitu a eneolitu našich zemí – 2000, Plzeň, 109–117.

3959. *Tichý, Radomír 2000*: Námořní plavba v raném neolitu. Příspěvek experimentální archeologie k počátkům neolitizace Středomoří — Navigation maritime dans le néolithique ancien. Une contribution de l'archéologie expérimentale a nos connaissances des débuts de la néolithisation de la Méditerranée, *Archeologické rozhledy* 52, 234–260.
3960. *Tichý, Radomír 2001*: Příspěvek experimentální archeologie k neolitizaci střední Evropy — Beitrag der experimentellen Archäologie zur Neolithisierung Mitteleuropas. In: *Otázky neolitu a eneolitu našich zemí 2000*, Plzeň 2001, 238–244.
3961. *Waldhauser, Jiří 2001*: Encyklopedie Keltů v Čechách. Praha.
3962. *Zápotocká, Marie 2000*: Pozdrav z Prahy – vztahy Čech a Dolního Bavorska v pravěku. In: *Hefterl Macha! Festbroschüre für Doktor Karl Schmotz zum 11. 6. 1999*, München, 1–6.

2. OSÍDLENÍ – SETTLEMENT

2.1. Archeologie regionů nebo období — Archaeology of regions or temporal segments

3963. *Bém, Mojmír – Bláha, Josef – Kalábek, Marek – Kouřil, Pavel – Peška, Jaroslav – Procházková, Pavlína – Šabatová, Klára – Vitula, Petr 2001*: Archeologické zrcadlení — Archaeological reflections. Olomouc.
3964. *Berkovec, Tomáš – Čížmář, Zdeněk 2001*: Příkopové areály v prostředí kultury s lineární keramikou na Moravě (Příspěvek k řešení problému rozšíření, interpretace funkce a postavení areálů s příkopem v sídelní struktuře LnK) — Grabenareale in der Umgebung der Kultur mit Linearkeramik in Mähren. In: *Otázky neolitu a eneolitu našich zemí – 2000*, Plzeň, 19–45.
3965. *Bouzek, Jan 2001*: Bavorsko a jihozápadní Čechy v době popelnicových polí — South and West Bohemia and Bavaria – interrelations in the Urnfield Period. In: *Příspěvky z V. kolokvia Období popelnicových polí a doba halštatská*, Pardubice, 19–44.
3966. *Bouzek, Jan – Koutecký, Drahomír 2000*: The Lusatian culture in Northwest Bohemia. Most.
3967. *Čížmář, Miloš 2000*: Nálezy lidských kostí na moravských sídlišťích doby laténské — Menschliche Knochenfunde in mährischen Siedlungen der La-Tène-Zeit. In: *In memoriam Jan Rulf. Památky archeologické – Suppl. 13*, Praha, 81–91.
3968. *Drda, Petr 2000*: Les arts du feu sur les oppida celtiques, IIe-Ier s. av. J.-C., *Dossiers d'Archéologie* 258, 18–23.
3969. *Drda, Petr 2001*: La fin des oppida de Bohême, l'acte ultime, *Amis des Études Celtiques* 29, 3–9.
3970. *Drda, Petr – Rybová, Alena 2001*: Model vývoje velmožského dvorce 2.–1. století před Kristem — Modell der Entwicklung des Herrengehöfts im 2.–1. Jahrhundert v. Chr., *Památky archeologické* 92, 284–349.
3971. *Droberjar, Eduard – Sakař, Vladimír 2000*: Problème of the Roman military campaign against the empire of Marobudus in the year 6 A.D. In: *Gentes, Reges und Rom. Auseinandersetzung – Anerkennung – Anpassung*, Brno, 21–42.
3972. *Fridrichová, Marie 2001*: Vývoj osídlení pražského území až po příchod Slovanů. In: *J. Kovanda et al., Neživá příroda Prahy a jejího okolí*, Praha, 189–200.
3973. *Hašek, Vladimír – Kovárník, Jaromír 2000*: Nové nálezy pravěkých příkopů na Moravě, *Přehled výzkumů* 41 (1999), 233–237.
3974. *Hrubý, Petr 2000*: Stručná úvaha o výšinných nálezích mladšího eneolitu v jižních Čechách — Kurze Überlegung zu Höhensiedlungen des Spätneolithikums in Südböhmen. In: *Sborník Miroslavu Buchvaldkovi*, Most, 97–100.
3975. *Chábera, Stanislav – Huber, Karl Heinrich 2000*: Ein Beitrag zur Frage der Oberen Moldau im Tertiär, *Jahrbuch des Oberösterreichischen Musealvereines* 145, 339–367.
3976. *Chvojka, Ondřej 2001*: Jižní Čechy v mladší a pozdní době bronzové. Současný stav znalostí a nové možnosti interpretace — Südböhmen in der Jung- und Spätbronzezeit. Der gegenwärtige Forschungsstand und neue Interpretationsmöglichkeiten. In: *Příspěvky z V. kolokvia Období popelnicových polí a doba halštatská*, Pardubice, 45–60.
3977. *Chytráček, Miloslav 2000*: Die Vorkommen metallener Rohstoffe und die Besiedlung Westböhmens in der Hallstatt- und Frühlatènezeit. In: *Archäologische Arbeitsgemeinschaft Ostbayern/West- und Südböhmen. Treffen 9.*, Rahden/Westf., 80–102.

3978. *Janák, Vratislav – Kouřil, Pavel 2001*: Archeologie Pobeskydí (K nové polské práci o Těšínsku), *Archeologické rozhledy* 53, 372–386.
3979. *Jančo, Milan 2001*: Nálezy lámp z doby římskej v Čechách, *Památky archeologické* 92, 165–183.
3980. *Jiráň, Luboš 2000*: Die Frage nach den Rohstoffquellen der urnenfelderzeitlichen Bronzeproduktion in Böhmen. In: *Archäologische Arbeitsgemeinschaft Ostbayern/West- und Südböhmen. Treffen 9., Rahden/Westf.*, 61–67.
3981. *Kazdová, Eliška 2001*: Osídlení střední Moravy v postlineárním neolitu — Besiedlung Mittelmährens im Postlinear-Neolithikum. In: *Pravěk NŘ – Suppl.* 8, Brno, 78–96.
3982. *Korený, Rastislav 2000*: Stav a výhledy výzkumu mladší fáze stěhování národů v Čechách — Vorschungsstand und -aussichten der jüngeren Phase der Völkerwanderungszeit in Böhmen. In: *Sborník Miroslavu Buchvaldkovi, Most*, 123–125.
3983. *Koutecký, Drahomír 2001*: Kulturní a etnické styky v SZ Čechách v mladší době bronzové a v době halštatské. In: *Příspěvky z V. kolokvia Období popelnicových polí a doba halštatská, Pardubice*, 61–77.
3984. *Kuchařík, Milan 2000*: Současný stav poznání věteřovského osídlení východních Čech — Der gegenwärtige Forschungsstand der Veteřover Besiedlung in Ostböhmen. In: *Sborník Miroslavu Buchvaldkovi, Most*, 133–136.
3985. *Květina, Petr 2001*: Neolitické osídlení Chrudimska — The Neolithic settlement of the Chrudim region, *Archeologické rozhledy* 53, 682–703.
3986. *Metlička, Milan 2000*: Rozšiřování sídlištní oikumeny a současný stav poznání kultury s lineární keramikou v západních Čechách — Ausbreitung der Siedlungsökumene und der aktuelle Erkenntnisstand der Lnk-Kultur in Westböhmen. In: *In memoriam Jan Rulf. Památky archeologické – Suppl.* 13, Praha, 247–254.
3987. *Michálek, Jan 2000*: Zur Herkunft der Steine in den Konstruktionen hallstattzeitlicher Hügelgräber Südböhmens. In: *Archäologische Arbeitsgemeinschaft Ostbayern/West- und Südböhmen. Treffen 9., Rahden/Westf.*, 68–79.
3988. *Moucha, Václav 2000*: K otázce eneolitických mohyl v Čechách — Zur Frage äneolithischer Hügelgräber in Böhmen. In: *Sborník Miroslavu Buchvaldkovi, Most*, 167–171.
3989. *Moucha, Václav 2001*: Zur Frage der Beziehungen zwischen Böhmen und dem oberen Donautal während der älteren Bronzezeit. In: *Mensch und Umwelt während des Neolithikums und der Frühbronzezeit in Mitteleuropa, Rahden/Westf.*, 215–220.
3990. *Musil, Jiří 2000*: Römische Wehranlagen und Baumaterial nördlich der mittleren Donau. In: *Gentes, Reges und Rom. Auseinandersetzung – Anerkennung – Anpassung, Brno*, 87–94.
3991. *Neruda, Petr 2000*: The Cultural Significance of the Bifacial Retouch. The Transition from the Middle to Upper Paleolithic Age in Moravia. In: *Neanderthals and Modern Humans – Discussing the Transition: Central and Eastern Europe from 50 000–30 000 B.P. Wissenschaftliche Schriften 2, Neanderthal Museum*, 51–158.
3992. *Oliva, Martin 2000*: Gravettienská sídliště u Dolních Věstonic — Les gravettiennes près de Dolní Věstonice, *Acta Musei Moraviae – scientiae sociales* 85, 29–108.
3993. *Oliva, Martin 2000*: Some thoughts on the Pavlovian adaptations and their alternatives. In: *Hunters of the Golden Age, Leiden*, 219–229.
3994. *Oliva, Martin 2000*: Stručné gravettské odpovědi, *Pravěk NŘ* 9 (1999), 55–59.
3995. *Oliva, Martin 2001*: Gravettienská sídliště u Pavlova. K otázce využívání silicítů krakovské Jury — Les sites Gravettiennes près de Pavlov. À propos de l'utilisation du silex Jurassique de Cracovie, *Acta Musei Moraviae – scientiae sociales* 86, 45–100.
3996. *Oliva, Martin 2001*: Paléolithique supérieur dans les pays Tchèques: bilan des travaux 1995–2000. In: *Le Paléolithique supérieur européen, bilan quinquennal 1996–2001, Liège*, 59–72.
3997. *Palátová, Hana – Salaš, Milan 2001*: Keramické depoty doby popelnicových polí na Moravě — Urnenfelderzeitliche Gefäßdepots in Mähren. In: *Příspěvky z V. kolokvia Období popelnicových polí a doba halštatská, Pardubice*, 79–96.
3998. *Pavelčík, Jiří 2001*: Die Kerne der Boleráz-Stufe in Ost- und Südmähren. In: *Cernavoda III – Boleráz. Ein Vorgeschichtliches Phänomen zwischen dem Oberrhein und der unteren Donau, București*, 623–640.
3999. *Pavelčík, Jiří 2001*: K otázce rekonstrukcí bran fortifikací výšinných osad lidu s badenskou kulturou na Moravě — Zur Rekonstruktion der Fortifikationstore in Höhensiedlungen des Volkes mit der Ba-

- denor Kultur in Mähren. In: Ve službách archeologie II. Přírodovědné metody v archeologii a antropologii, Brno, 149–159.
4000. *Peša, Vladimír 2001*: Archeologie okolí Doks — Die Archäologie in der Umgebung von Doksy, *Bezděz 10*, 39–86.
4001. *Peška, Jaroslav 2000*: K vybraným problémům relativní chronologie v období mladého a pozdního eneolitu na Moravě — Zu einigen ausgewählten Problemen der relativen Chronologie in der Periode des Jung- und Spätäneolithikums Mährens, *Pravěk NŘ 9* (1999), 243–268.
4002. *Peška, Jaroslav 2000*: Otázka sídlišť kultury se šňůrovou keramikou na Moravě — Die Frage der Siedlungen der Schnurkeramik in Mähren. In: In memoriam Jan Rulf. Památky archeologické – Suppl. 13, Praha, 341–348.
4003. *Podborský, Vladimír 2000*: Přínos moravských výzkumů „rondelovské archeologii“ — Beitrag mährischer Grabungen zur „Rondell-Archäologie“, *Pravěk NŘ 9* (1999), 61–80.
4004. *Procházková, Pavlína – Šmíd, Miroslav 2000*: Návrh typologie keramiky kultury lidu s nálevkovitými poháry na Moravě — Entwurf der Keramiktypologie für die mährische Trichterbecherkultur, *Pravěk NŘ 9* (1999), 159–179.
4005. *Říhový, Jiří 2000*: Die bronzzeitlichen Vollgriffschwerter in Mähren. In: *Pravěk NŘ – Suppl. 7*, Brno, 95–178.
4006. *Salač, Vladimír 2000*: The oppida in Bohemia. Wrong step in the urbanisation of the country?. In: *Les processus d'urbanisation à l'Age du Fer, Glux-en-Glenne*, 151–156.
4007. *Salač, Vladimír 2000*: Zur Struktur der latène- und kaiserzeitliche Eisenproduktion in Böhmen. In: *Metallgewinnung und –verarbeitung in der Antike (Schwerpunkt Eisen)*, Nitra, 89–108.
4008. *Salaš, Milan 2001*: Nördliche und nordwestliche Einflüsse in mittel- und jungbronzezeitlichen Hortfunden in Mähren — Severní a severozápadní vlivy v bronzových depotech střední a mladší doby bronzové na Moravě, *Pravěk NŘ 10* (2000), 379–393.
4009. *Sankot, Pavel 2000*: Zum Problem der Verzierungen organischen Ursprungs an böhmischen Funden der Späthallstatt- und Frühlatènezeit. In: *Archäologische Arbeitsgemeinschaft Ostbayern/West- und Südböhmen. Treffen 9., Rahden/Westf.*, 102–113.
4010. *Sokol, Petr 2001*: Vývoj a struktura osídlení mikroregionu Litice – Útušice (okr. Plzeň-město/Plzeň-jih) — The development and structure of settlement in the Litice – Útušice microregion (Plzeň-city and Plzeň-south districts), *Archeologické rozhledy 53*, 211–235.
4011. *Stolz, Daniel 2000*: Osídlení Hořovické kotliny kulturou zvoncovitých pohárů — Besiedlung des Hořovicer Beckens mit Glockenbecherkultur. In: *Sborník Miroslavu Buchvaldkovi, Most*, 251–254.
4012. *Stolz, Daniel 2001*: K problematice neolitu a eneolitu v Hořovické kotlině — Zur Problematik des Neolithikums und Aneolithikums im Hořovice Becken. In: *Pravěk NŘ – Suppl. 8*, Brno, 64–77.
4013. *Stolz, Daniel – Šykorová, Ivana 2000*: Doklady paleolitického osídlení Hořovicka — Evidence of Palaeolithic settlement around Hořovice, *Archeologie ve středních Čechách 4/1*, 9–14.
4014. *Stuchlík, Stanislav 2000*: Eneolitické drobnosti z jižní Moravy — Äneolithische Kleinigkeiten aus Südmähren, *Pravěk NŘ 9* (1999), 223–241.
4015. *Stuchlík, Stanislav 2001*: Nadzemní kúlové stavby ze starší doby bronzové na Moravě — Oberirdische Pfostenbauten aus der älteren Bronzezeit in Mähren, *Pravěk NŘ 10* (2000), 219–250.
4016. *Svoboda, Jiří 2000*: Gravettské rozhovory — Gravettien-Gespräche, *Pravěk NŘ 9* (1999), 41–53.
4017. *Svoboda, Jiří 2001*: Paleolit Českolipska a přilehlých území severních Čech — Das Paläolithikum in der Region um Česká Lípa und den benachbarten Gebieten Nordböhmens, *Bezděz 10*, 11–37.
4018. *Svoboda, Jiří – Jarošová, Lenka – Drozdová, Eva 2000*: The North Bohemian Mesolithic revisited: the excavation seasons 1998–1999, *Anthropologie 38*, 291–305.
4019. *Šedo, Ondřej 2001*: Poznámky k ikonografii římských vojenských táborů ve scénách sloupu Marka Aurelia — Anmerkungen zur Ikonographie römischer Militärlager in den Szenen auf der Marc-Aurel-Säule, *Jižní Morava 37* (40), 5–19.
4020. *Škrdl, Petr 2000*: Předběžná zpráva o výzkumu tábořišť pavlovienu na Uherskohradištsku – Vorbericht über die Erforschung von Lagerstätten des Pavlovien im Gebiet von Uherské Hradiště (Ungarisch Hradisch), *Slovácko 42*, 91–102.
4021. *Šmíd, Miroslav 2000*: Drobné zjišťovací výzkumy na eneolitických mohylových pohřebištích střední Moravy — Eine Suchgrabungen auf äneolithischen Hügelgräberfeldern in Mittelmähren. In: In memoriam Jan Rulf. Památky archeologické – Suppl. 13, Praha, 389–404.

4022. Šmíd, Miroslav 2001: Der Kulturkomplex Boleráz und sein Einfluss auf die Entwicklung der Trichterbecherkultur in Mähren. In: Cernavoda III – Boleráz. Ein vorgeschichtliches Phänomen zwischen dem Oberrhein und der unteren Donau, București, 604–622.
4023. Šumberová, Radka 2000: Osídlení nivy dolního toku Vrchlice v pravěku — The settlement of the floodplain of the lower Vrchlice in prehistory, *Archeologické rozhledy* 52, 261–302.
4024. Tejral, Jaroslav 2000: The problem of the primary acculturation at the beginning of the Migration Period. In: Die spätrömische Kaiserzeit und die frühe Völkerwanderungszeit in Mittel- und Osteuropa, Łódź, 5–31.
4025. Turek, Jan – Daněček, Vladimír – Daněček, David 2001: Nové nálezy šňůrových sekeromlatů z povrchových sběrů ve středních Čechách — New field-walking finds of Corded Ware battle-axes from Central Bohemia, *Archeologie ve středních Čechách* 5/1, 201–204.
4026. Turek, Jan – Peška, Jaroslav 2001: Bell Beaker settlement pattern in Bohemia and Moravia. In: *Bell Beakers today* 2, Trento, 411–428.
4027. Valoch, Karel 2000: Paläolithische Freilandfundstellen im nördlich Teil des Mährischen Karstes — Povrchová paleolitická naleziště v severní části Moravského krasu, *Acta Musei Moraviae – scientiae sociales* 85, 109–120.
4028. Valoch, Karel 2000: Geröllgeräte des Altacheuléen in Mähren, *Anthropologie* 38, 121–147
4029. Vaškovič, Miroslav 2001: K poznání kultury s moravskou malovanou keramikou a počátkům eneolitu na Uherskohradištsku — Zur Erkenntnis der MBK Kultur und zu Anfängen des Eneolithikums im Gebiet von Uherské Hradiště, *Slovácko* 43, 57–72.
4030. Vencl, Slavomil 2000: Povzdech nad diskusí o sídlištích kultury se šňůrovou keramikou, *Archeologické rozhledy* 52, 131–133.
4031. Vich, David 2001: Povrchová prospekce severní části Boskovické brázdy v letech 1997–2000 — Surface prospection of the northern part of the Boskovická brázda (Boskovice furrow) in 1997–2000, *Zpravodaj muzea v Hradci Králové* 27, 27–56.
4032. Zápotocký, Milan 2000: Keramika s brázděným vpichem a synchronizace Čech, Moravy a středního Podunají ve starším eneolitu — Die Furchenstichkeramik und die Synchronisierung Böhmen, Mährens und des mittleren Donaugebiets im älteren Äneolithikum, *Archeologické rozhledy* 52, 595–622.
4033. Zápotocký, Milan 2000: Eneolitické gynekomorfní nádoby z Čech — Äneolithische gynaikomorphe Gefäße aus Böhmen. In: *Sborník Miroslavu Buchvaldkovi*, Most, 287–297.
4034. Zápotocký, Milan 2000: Cimburk und die Höhensiedlungen des frühen und älteren Äneolithikums in Böhmen. *Památky archeologické – Suppl.* 12. Praha.
4035. Zápotocký, Milan 2001: Eneolitická hradiště Čáslavské kotliny a jejich kontakt s Moravou — Äneolithische Burgwälle des Čáslaver Beckens und ihre Kontakte mit Mähren. In: *Pravěk NŘ – Suppl.* 8, Brno, 246–275.
4036. Zápotocký, Milan – Dobeš, Miroslav 2000: Sídliště kultury kulovitých amfor z Lovosic. K typologii keramiky KKA v severozápadních Čechách — Eine Siedlung der Kugelamphorenkultur in Lovosice. Zur Typologie der Keramik der Kugelamphorenkultur in Nordwestböhmen, *Památky archeologické* 91, 119–150.
4037. Zápotocký, Milan – Zápotocká, Marie 2001: Die Boleráz-Stufe der Badener Kultur in Böhmen. In: Cernavoda III – Boleráz. Ein vorgeschichtliches Phänomen zwischen dem Oberrhein und der unteren Donau, București, 579–603.
4038. Zeman, Tomáš 2001: Struktura a vývoj osídlení JV Moravy v době římské. 1. část. Sídlní a geografické poměry a společensko-ekonomická základna — Struktur und Entwicklung der Besiedlung von Südmähren in der Römerzeit, *Slovácko* 43, 87–106.
4039. Zvelebil, Marek 2001: The agricultural transition and the origins of Neolithic society in Europe, *Documenta Praehistorica* 28, 1–26.

2.2. Archeologie jednotlivých nalezišť — Archaeology of individual sites

4040. Bálek, Miroslav – Čižmář, Zdeněk – Geislerová, Kateřina 2000: Předběžná zpráva o záchraném archeologickém výzkumu neolitického sídliště v Kuřimi — Vorläufiger Bericht über die Rettungsgrabungen der neolithischen Siedlung in Kuřim. In: *In memoriam Jan Rulf. Památky archeologické – Suppl.* 13, Praha, 8–19.

4041. *Bartošíková, Zita 2001*: Prostorová analýza sídliště Pavlov I: Výzkumná sezóna 1971 a 1972 — Spatial analysis of settlement Pavlov I: Excavations 1971 and 1972. In: *Ve službách archeologie III. Sborník k 75. narozeninám Prof. RNDr. Jana Jelínka, DrSc., Brno, 20–24.*
4042. *Beneš, Jaromír 2001*: Sídliště kultury s lineární keramikou v Praze-Hlubočepích — An LBK culture settlement at Prague-Hlubočepy. In: *Otázky neolitu a eneolitu našich zemí – 2000, Plzeň, 87–94.*
4043. *Benešová, Jana – Kalferst, Jiří 2000*: Záchraný výzkum v Obědovicích, okr. Hradec Králové (pátá sezona) — The fifth season of salvage excavations at Obědovice, district of Hradec Králové, Zpravodaj muzea v Hradci Králové 26, 33–37.
4044. *Benešová, Jana – Kalferst, Jiří 2001*: Záchraný výzkum v Obědovicích, okres Hradec Králové v roce 2000 — Rescue excavations at Obědovice, district of Hradec-Králové, in 2000, Zpravodaj muzea v Hradci Králové 27, 81–85.
4045. *Benková, Irena 2001*: Kamenná industrie z Loděnic. Výzkum 1978–1980 — Stone industries from Loděnice. Excavations in 1978–1980, *Archeologie ve středních Čechách* 5/1, 107–128.
4046. *Benková, Irena – Čtverák, Vladimír 2000*: Halštatské osídlení na hradě Točnicku (okr. Beroun) — The Hallstatt settlement at Točnick Castle (Beroun district), *Archeologie ve středních Čechách* 4/1, 133–146.
4047. *Benková, Irena – Čtverák, Vladimír 2000*: Oppidum u Srbska (okr. Beroun) – přání a skutečnost — The Srbsko Oppidum (Beroun district) – wishes and reality, *Archeologie ve středních Čechách* 4/1, 183–198.
4048. *Benková, Irena – Čtverák, Vladimír 2001*: Loděnice, okr. Beroun – areál IVECO 1995 — Loděnice (Beroun district) – the IVECO site, 1995, *Archeologie ve středních Čechách* 5/1, 129–133.
4049. *Benková, Irena – Prostředník, Jan – Stolz, Daniel 2000*: Několik pozdněneolitických a eneolitických náleзовých souborů z Hořovicka — Several Late Neolithic and Eneolithic assemblages from around Hořovice, *Archeologie ve středních Čechách* 4/1, 47–57.
4050. *Benkovský-Pivovarová, Zoja 2001*: Zu den Hügelgräbern der späten mitteldonauländischen Hügelgräberkultur in Velké Hostěradky. In: *Příspěvky z V. kolokvia Období popelnicových polí a doba halštatská, Pardubice, 9–17.*
4051. *Berkovec, Tomáš – Vitula, Petr 2000*: Sídliště a hromadný náleз keramiky kultury s moravskou malovanou keramikou v Brně-Lískovci — Die Siedlung und der Keramiksammelfund der Kultur mit mährischer bemalter Keramik in Brno-Lískovec, *Pravěk* NŘ 9 (1999), 125–140.
4052. *Bernat, Jiří – Chytráček, Miloslav – Vávra, Miloš 2001*: Pravěké osídlení soutoku Berounky s Vltavou v Praze-Zbraslavi — Die urgeschichtliche Besiedlung am Zusammenfluß der Berounka und Moldau in Prag-Zbraslav, *Archeologie ve středních Čechách* 5/1, 321–332.
4053. *Blažek, Jan 2000*: Bronzové předměty ze Solan — Bronzene Gegenstände aus Solany. In: *Sborník Miroslavu Buchvaldkovi, Most, 27–31.*
4054. *Boris, Milan – Juroš, Ladislav – Michálek, Ladislav 2001*: Pravěké Hukvaldy — Urzeitliches Hukvaldy, *Pravěk* NŘ 10 (2000), 93–102.
4055. *Bouzek, Jan 2000*: The protomae and busts of bronze vessels and utensils in the Mušov grave. In: *Gentes, Reges und Rom. Auseinandersetzung – Anerkennung – Anpassung, Brno, 53–57.*
4056. *Braun, Peter 2001*: K osídlení kultury s lineární keramikou u Litice, okr. Plzeň-město — Zur Ansiedlung der Kultur mit Linearkeramik bei Litice, Kreis Plzeň-Stadt. In: *Otázky neolitu a eneolitu našich zemí – 2000, Plzeň, 102–108.*
4057. *Břicháček, Pavel – Košnar, Lubomír 2000*: Nové jednotlivé nálezy ze sídliště doby římské na Kolínsku a Kutnohorsku — Neue Einzelfunde aus den kaiserzeitlichen Siedlungen in der Umgebung von Kolín und Kutná Hora. In: *Sborník Miroslavu Buchvaldkovi, Most, 43–47.*
4058. *Břicháček, Pavel – Metlička, Milan 2001*: Příspěvek k poznání neolitického osídlení Domažlicka — Beitrag zur Erkenntnis der neolithischen Besiedlung der Legend von Domažlice (Taus). In: *Otázky neolitu a eneolitu našich zemí – 2000, Plzeň, 63–86.*
4059. *von Carnap-Bornheim, Claus 2000*: Freund oder Feind? Überlegungen und Thesen zum König von Mušov. In: *Gentes, Reges und Rom. Auseinandersetzung – Anerkennung – Anpassung, Brno, 59–65.*
4060. *Cvrková, Marta 2000*: Hrob kultury se šňůrovou keramikou z Brozánky, okr. Ústí nad Labem — Ein Grab der Schnurkeramikultur aus Brozánky, Kr. Ústí nad Labem. In: *Sborník Miroslavu Buchvaldkovi, Most, 57–58.*
4061. *Čížmář, Miloš 2000*: K poznání hradiska u Jaroměřic nad Rokytnou, okres Třebíč — Zur Kenntnis von Hradisko bei Jaroměřice nad Rokytnou, Bez. Třebíč, *Pravěk* NŘ 9 (1999), 335–356.

4062. Čížmář, Miloš 2000: Der Fund eines römischen Vorhängeschlosses mit Maskendeckel aus Dukovany (Bez. Třebíč). In: Gentes, Reges und Rom. Auseinandersetzung – Anerkennung – Anpassung, Brno, 103–105.
4063. Čížmář, Zdeněk – Matějčková, Andrea 2000: Nález unikátní neolitické nádoby v prostředí kultury s vypíchanou keramikou z Modřic (okr. Brno-venkov) — Der Fund eines unikaten neolithischen Gefäßes aus dem Milieu der Kultur mit Stichbandkeramik in Modřice (Bez. Brno-venkov), *Pravěk* NŘ 9 (1999), 107–123.
4064. Čtverák, Vladimír – Stolz, Daniel 2001: Pozdně halštatské hradiště Knihov u Zdic, okr. Beroun — The Late Hallstatt enclosure at Knihov u Zdic (Beroun district), *Archeologie ve středních Čechách* 5/1, 313–319.
4065. Čtverák, Vladimír – Ulrychová, Eva 2001: Komplex Češov (okr. Jičín) – fenomén v české archeologii? — The Češov (Jičín district) complex – a phenomenon in Czech archaeology?, *Archeologie ve středních Čechách* 5/2, 365–404.
4066. Daněček, Vladimír – Smejtek, Lubor – Turek, Jan 2000: Nález bronzového náramku u Makotřas, okr. Kladno — A bronze bracelet found near Makotřasy, Kladno district, *Archeologie ve středních Čechách* 4/1, 157–160.
4067. Dobeš, Miroslav 2000: Raně eneolitické nálezy z Valova — Frühäolithische Funde aus Valov, Kr. Louny. In: Sborník Miroslavu Buchvaldkovi, Most, 59–66.
4068. Doubová, Marie – Metličková, Jarmila – Mašková, Marcela 2000: Žárové pohřebiště mladší doby bronzové v Plzni-Doubravce, Masarykova ulice (okr. Plzeň-město). Záchraný výzkum plzeňského muzea v r. 1912–1914 a 1926–1927. Rekonstrukce pohřebiště — Das Brandgräberfeld aus der Jungbronzzeit in Plzeň-Doubravka, Masarykova Strasse (Bez. Stadt Plzeň), Sborník Západočeského muzea v Plzni – Historie 15, 83–104.
4069. Drda, Petr 2000: Hradiště von Stradonice. In: Reallexikon der Germanischen Altertumskunde, Berlin, 146–148.
4070. Drda, Petr 2000: Hrazany. In: Reallexikon der Germanischen Altertumskunde, Berlin, 150–153.
4071. Droberjar, Eduard – Smejtek, Lubor – Vojtěchovská, Ivana 2000: A Germanic grave from the period of Marcomanni wars (?) at Velké Přílepy (Central Bohemia), Sborník Národního muzea v Praze, Řada A – Historie 54, 37–46.
4072. Droberjar, Eduard – Vojtěchovská, Ivana 2000: Kostrový hrob mladé ženy ze starší doby římské z Velkých Přílep (okr. Praha-západ) — A Late Roman Period inhumation burial of a young woman from Velké Přílepy (Prague-West district), *Archeologie ve středních Čechách* 4/1, 211–225.
4073. Droberjar, Eduard – Vojtěchovská, Ivana 2001: Žárový hrob z mladší doby římské z Velkých Přílep (okr. Praha-západ) — A cremation grave from the later Roman Period at Velké Přílepy (Prague-West district), *Archeologie ve středních Čechách* 5/2, 477–483.
4074. Ernée, Michal 2000: Hroby únětické kultury z Prahy 9-Miškovice (Příspěvek k diskusi o smysluplnosti zkoumání „dalších“ únětických hrobů) — Gräber der Aunjetitzer Kultur aus Prag 9-Miškovice (Ergebnisse und Deutung einer Phosphatanalyse). In: Sborník Miroslavu Buchvaldkovi, Most, 71–76.
4075. Fojtík, Pavel 2000: Nové sídliště kultury s moravskou malovanou keramikou u Lešany na Prostějovsku — Eine neue Siedlung der Kultur mit mährischer bemalter Keramik bei Lešany in der Region von Prostějov, *Pravěk* NŘ 9 (1999), 141–151.
4076. Fridrich, Jan – Havrda, Jan – Sklenářová, Zuzana – Sýkorová, Ivana – Šída, Petr 2000: Nález staropaleolitické valounové industrie v Praze 2 na Královských Vinohradech — Ein Fund altpaläolithischer Geröllindustrie in Prag 2-Vinohrady, *Archaeologica Pragensia* 15, 73–82.
4077. Fridrich, Jan – Sklenářová, Zuzana – Sýkorová, Ivana – Šída, Petr 2000: Staropaleolitická industrie z Dědkova, okr. Benešov — Altpaläolithische Industrie aus Dědkov, Kr. Benešov. In: Sborník Miroslavu Buchvaldkovi, Most, 77–80.
4078. Fröhlich, Jiří 2001: Archeologické nálezy na Vyšebrodsku, Výběr. Časopis pro historii a vlastivědu jižních Čech 38, 224–227.
4079. Fröhlich, Jiří 2001: Halštatský dům z Hradiště u Písku — Hallstatt-period house from Hradiště near Písek (South Bohemia), *Archeologické rozhledy* 53, 119–129.
4080. Geisler, Martin 2001: Předběžná zpráva o výzkumu ohrazeného sídliště ze starší doby bronzové v trati „Katovka“ na katastru Uherského Brodu — Vorbericht über die Untersuchung einer umfriedeten Siedlung aus der älteren Bronzezeit auf der Trasse „Katovka“ im Kataster von Uherský Brod, *Slovácko* 43, 127–134.

4081. *Geisler, Martin – Kohoutek, Jiří 2000*: Předběžná zpráva o výzkumu pravěkého sídliště a pohřebiště na katastru Uherského Brodu v poloze „U Bajovského mlýna“ — Vorbericht über die Untersuchung der urzeitlichen Siedlung sowie der Grabstätte auf dem Kataster von Uherský Brod in der Position „U Bajovského mlýna“ (Zur Bajov-Mühle), *Slovácko* 42, 103–113.
4082. *Harding, Anthony F. 2001*: Excavations on the west slope of Velim-Skalka 1992–1995 — Výzkum na západním svahu Velimi-Skalky, 1992–1995. In: *Velim. A Bronze Age fortified site in Bohemia*, Praha, 293–302.
4083. *Hašek, Vladimír – Pavelčík, Jiří 2000*: Geofyzikální prospekce a dosavadní archeologický výzkum v prostoru epilengyelského rondelu z Uherského Brodu-Kyčkova, *Přehled výzkumů* 41 (1999), 238–241.
4084. *Hašek, Vladimír – Peška, Jaroslav – Vitula, Petr 2000*: Geofyzikální prospekce a archeologický výzkum na trase rychlostní komunikace R 35 Křelov – Lipník nad Bečvou, *Přehled výzkumů* 41 (1999), 208–232.
4085. *Hlava, Miloš 2000*: Laténské hroby z Oslavan a Nové Vsi (okr. Brno-venkov) — Latènezeitliche Gräber von Oslavany und Nová Ves (Bez. Brno-venkov), *Pravěk NŘ* 9 (1999), 357–378.
4086. *Hlava, Miloš 2000*: Archeologické nálezy a lokality na katastru obce Dětkovice (okr. Prostějov) — Die archäologische Funde und Lokalitäten auf dem Kataster der Gemeinde Dětkovice (Kr. Prostějov), *Střední Morava* 11, 58–75.
4087. *Holodňák, Petr 2000*: Hrob kultury se šňůrovou keramikou s kruhovým obvodovým příkopem z Chudeřína, okr. Louny — Ein Grab mit Schnurkeramik mit kreisförmigem Umfanggraben aus Chudeřín, Kr. Louny. In: *Sborník Miroslavu Buchvaldkovi, Most*, 87–92.
4088. *Holodňák, Petr – Rulf, Jan – Salač, Vladimír 2000*: Některé otázky keramických struktur na lokalitě Soběsuky — Einige Fragen keramischer Strukturen in der Lokalität Soběsuky. In: *In memoriam Jan Rulf. Památky archeologické – Suppl. 13*, Praha, 96–109.
4089. *Horálková-Enderová, Pavla – Štrof, Antonín 2000*: Pohřebiště a sídliště kultury únětické ze Slavkova u Brna, okr. Vyškov — Gräberfeld und Siedlung der Aunjetitzer Kultur in Slavkov u Brna (Austerlitz), Bez. Vyškov. In: *Pravěk NŘ – Suppl. 6*, Brno, 9–91.
4090. *Hošek, Radislav 2000*: Zum römischen castellum Mušov. In: *Gentes, Reges und Rom. Auseinandersetzung – Anerkennung – Anpassung*, Brno, 77–78.
4091. *Hrala, Jiří 2000*: Profil knovízskou žárovou nekropolí u Obor — Das Profil des Brandgräberfeldes der Knovíz Kultur bei Obory, *Archeologické rozhledy* 52, 623–631.
4092. *Hrala, Jiří – Šumberová, Radka – Vávra, Miloš 2000*: Velim. A Bronze Age fortified site in Bohemia. Praha.
4093. *Hrubý, Petr 2000*: Nové ostrožné hradiště u Slavňovic (okr. Tábor), Výběr. *Časopis pro historii a vlastivědu jižních Čech* 37, 75–81.
4094. *Chvojka, Ondřej 2000*: Dívčí Kámen, okr. Český Krumlov – hradiště pozdní doby bronzové? — Dívčí Kámen, Bez. Český Krumlov – Höhensiedlung der Urnenfelderzeit?. In: *Sborník Miroslavu Buchvaldkovi, Most*, 101–105.
4095. *Chvojka, Ondřej 2001*: Nové archeologické nálezy z Frymburku, okr. České Budějovice, Výběr. *Časopis pro historii a vlastivědu jižních Čech* 38, 299–306.
4096. *Chytráček, Miloslav 2000*: Staroneolitické výšinné sídliště ve Štítarech nad Radbuzou-Hostěticích, okr. Domažlice — Eine altäneolitische Höhensiedlung in Štítary nad Radbuzou-Hostětice, Kreis Domažlice. In: *In memoriam Jan Rulf. Památky archeologické – Suppl. 13*, Praha, 118–129.
4097. *Chytráček, Miloslav – Bernat, Jiří 2000*: Pozdně halštatské a časně laténské sídliště v Praze-Zbraslavi — Late Hallstatt and Early La Tène settlement at Prague-Zbraslav, *Památky archeologické* 91, 255–313.
4098. *Janák, Vratislav 2001*: Hroby hornoslezské lengyelské skupiny z Velkých Hoštic a komplex skupin se smíšenou keramickou náplní — Gräber der Oberschlesischen Lengyel-Gruppe von Velké Hoštice und Komplex der Gruppen mit der vermischten keramischen Füllung. In: *Pravěk NŘ – Suppl. 8*, Brno, 325–351.
4099. *Jančo, Milan 2000*: Dva germánské kostrové hroby z Roztok u Prahy — Zwei germanische Körpergräber in Roztoky bei Prag. In: *In memoriam Jan Rulf. Památky archeologické – Suppl. 13*, Praha, 136–142.
4100. *Jančo, Milan 2001*: Osada z obdobia sťahovania národov v Siřemi, okr. Louny — Eine Siedlung aus der Völkerwanderungszeit von Siřem, *Bezirck Louny, Archeologie ve středních Čechách* 5/2, 485–508.

4101. *Jiráň, Luboš – Šumberová, Radka 2000*: Výzkum lužického pohřebiště v Čáslavi — Die Ausgrabung eines lausitzer Gräberfelds in Čáslav. In: In memoriam Jan Rulf. Památky archeologické – Suppl. 13, Praha, 143–154.
4102. *Juřina, Petr – Stejskalová, Dana 2000*: Ke struktuře laténského osídlení buštěhradského katastru — On the structure of La Tène settlement at Buštěhrad (Kladno district), *Archeologie ve středních Čechách* 4/1, 171–182.
4103. *Kalábek, Marek 2000*: Germánské pohřebiště z přelomu letopočtu v Dolanech (okr. Olomouc) — Das germanische Gräberfeld aus der Zeitrechnungswende in Dolany (Bez. Olomouc), *Pravěk NŘ* 9 (1999), 391–403.
4104. *Kalferst, Jiří 2001*: Neolitické a eneolitické osídlení v pískovně „Na Požárce“, k. ú. Obědovice, okr. Hradec Králové — Neolithische und äneolithische Besiedlung in der Sandgrube „Na Požárce“ (Katastralgebiet Obědovice, Bez. Hradec Králové). In: *Pravěk NŘ – Suppl.* 8, Brno, 53–63.
4105. *Kalferst, Jiří 2001*: Oberlauterbašský nález z Jaroměře-Dolních Dolců — Oberlauterbacher Fund aus Jaroměř-Dolní Dolce. In: *Otázky neolitu a eneolitu našich zemí – 2000*, Plzeň, 137–146.
4106. *Kalferst, Jiří – Prošředník, Jan 2000*: Sídlištní objekt bošácké skupiny z Obědovic (okr. Hradec Králové) — Das Siedlungsobjekt der Bošácer Gruppe aus Obědovice (Kr. Hradec Králové), *Archeologické rozhledy* 52, 507–515.
4107. *Kazdová, Eliška 2000*: Některé výsledky výzkumu ohrazeného areálu kultury s vypíchanou keramikou v Pavlově na Břeclavsku — Zu einigen Ergebnissen der Ausgrabungen eines umfriedeten Areals der Kultur mit Stichbandkeramik in Pavlov bei Břeclav. In: *Sborník Miroslavu Buchvaldkovi, Most*, 117–122.
4108. *Kazdová, Eliška – Peška, Jaroslav 2001*: Häuser in einer Siedlung der Stichbandkeramik von Olomouc-Slavonín, Mähren, *Archäologisches Korrespondenzblatt* 31, 185–204.
4109. *Kazdová, Eliška – Šebela, Lubomír 2000*: Eneolitické osídlení Hradiska u Brna-Bosonoh (okr. Brno-město) — Äneolithische Siedlung auf dem Hügel Hradisko bei Brno-Bosonohy (Bezirk Brno-město), *Pravěk NŘ* 9 (1999), 181–195.
4110. *Kohoutek, Jiří 2001*: Výzkum na hradisku Modla u Buchlovic — Untersuchung des urzeitlichen Burgwalls Modla bei Buchlovice, *Slovácko* 43, 115–125.
4111. *Korený, Rastislav 2000*: Rejkovice a Jince, okr. Příbram. Nové nálezy štípané industrie z katastrů obcí — New findings of the clipping industry on the territory of the towns of Rejkovice and Jince, *Příbram region, Podbrdsko* 7, 226–228.
4112. *Korený, Rastislav – Nováček, Karel 2000*: Zbenice, okr. Příbram. Pravěké a středověké osídlení v katastru obce — Zbenice (Příbram district): prehistoric and Medieval settlement in the local cadastre, *Archeologie ve středních Čechách* 4/2, 343–348.
4113. *Korený, Rastislav – Slabina, Miloslav – Waldhauser, Jiří 2000*: „Kauza Plešivec“ – nové nálezy depotů v roce 1999 — „The Plešivec cause“ – new depot findings in 1999, *Podbrdsko* 7, 229–233.
4114. *Korený, Rastislav – Špaček, Jaroslav 2001*: Kostrový hrob z období stěhování národů z Čelákovic, okr. Praha-východ — A Migration Period inhumation grave from Čelákovice (Prague-East district), *Archeologie ve středních Čechách* 5/2, 509–511.
4115. *Korený, Rastislav – Špaček, Jaroslav 2001*: Sídlištní objekt z období stěhování národů z Horoušan, okr. Praha-východ — A Migration Period settlement feature from Horoušany (Prague-East district), *Archeologie ve středních Čechách* 5/2, 513–515.
4116. *Koutecký, Drahomír 2000*: Bylanské pohřebiště v Račiněvsi (starší nálezy a výzkum z roku 1999) — Das Bylaner Gräberfeld in Račiněves (Grabung vom Jahre 1999 und ältere Funde). In: *Sborník Miroslavu Buchvaldkovi, Most*, 127–132.
4117. *Koutecký, Drahomír 2001*: Bylanské pohřebiště v Račiněvsi, okr. Litoměřice — Das Gräberfeld der Bylany-Kultur in Račiněves, Bez. Litoměřice, *Pravěk NŘ* 10 (2000), 449–456.
4118. *Kubálek, Pavel 2001*: Lidské kosterní nálezy z únětického pohřebiště v Kněževsi u Prahy — Human skeletal finds from the Únětice cemetery at Kněževs near Prague, *Archeologie ve středních Čechách* 5/1, 279–288.
4119. *Kuželka, Vítězslav – Kuchařík, Milan 2001*: Nové poznatky k věteřovské fázi mohylového pohřebiště ve Stračovské Lhotě — New evidence for the Věteřov (Early- to Middle Bronze Age) phase of the funerary-barrow cemetery at the site of Stračovská Lhota, *Zpravodaj muzea v Hradci Králové* 27, 86–87.

4120. *Květina, Petr 2001*: K datování sídliště LnK v Úhřeticích — On dating of the LnK settlement at Úhřetice. In: *Otázky neolitu a eneolitu našich zemí – 2000*, Plzeň, 95–101.
4121. *Langová, Jana – Kohoutek, Jiří 2000*: Halštatské hradisko „Velá“ u Lukova, Bez. Zlín, Pravěk NŘ 9 (1999), 315–333.
4122. *Macháčková, Lenka – Prostředník, Jan 2001*: Záchraný výzkum neolitického výrobního okrsku v Ohrazenicích (okr. Semily) — Rettungsgrabung in dem neolithischen Produktionsbezirk in Ohrazenice (Bez. Semily). In: *Pravěk NŘ – Suppl. 8*, Brno, 140–190.
4123. *Matějčíková, Andrea 2000*: Eneolitické hroby z Modřic — Äneolithische Gräber von Modřice, Pravěk NŘ 9 (1999), 211–221.
4124. *Matějčíková, Andrea 2001*: Hrob kultury zvoncovitých pohárů z Jiřkovic, okr. Brno-venkov — Ein Grab der Glockenbecherkultur aus Jiřkovice, Bez. Brno-venkov. In: *Pravěk NŘ – Suppl. 8*, Brno, 352–355.
4125. *Matoušek, Václav 2001*: Nález objektu knovízské kultury v Kostelci nad Labem, okr. Mělník — A Knovíz culture feature from Kostelec nad Labem, *Archeologie ve středních Čechách 5/1*, 289–295.
4126. *Mazač, Zdeněk – Tvrdlík, Radek 2000*: Nové pohřebiště bylanské kultury v Kolíně — A new Bylany Culture cemetery at Kolín, *Archeologie ve středních Čechách 4/1*, 147–156.
4127. *Menoušková, Dana 2001*: K nálezu pozdněhalštatské misky s prohnutým hrdlem. Na okraj archeologického výzkumu v tratích Polešovice „Torštot“ a „Nivy“ — Zum Fund einer späthallstattzeitlichen Schale mit geschweiftem Gefäßhals, *Slovácko 43*, 73–86.
4128. *Metlička, Milan 2000*: Rovinné sídliště chamské kultury u Města Touškova v okr. Plzeň-sever — Die Flachsiedlung der Chamer Kultur bei Město Touškov, Kr. Plzeň-Nord. In: *Sborník Miroslavu Buchvaldkovi*, Most, 155–158.
4129. *Michálek, Jan 2000*: Několik nových neolitických až eneolitických nálezů ze Strakonicka — Einige Neufunde steinerner Geräte des Neo- und Äneolithikums aus dem Umland von Strakonice. In: *Sborník Miroslavu Buchvaldkovi*, Most, 159–162.
4130. *Michálek, Jan – Pavlů, Ivan – Vencl, Slavomil – Zápotocká, Marie 2000*: Nová neolitická sídliště (LnK a StK) a žárový hrob v Radčicích, okr. Strakonice v jižních Čechách — Neue neolithische Siedlung (LnK und StK) und ein Brandgrab (StK) in Radčice, Kreis Strakonice, in Südböhmen. In: *In memoriam Jan Rulf. Památky archeologické – Suppl. 13*, Praha, 266–302.
4131. *Mikulková, Blanka 2000*: Únětické hroby z Bohdalic (okres Vyškov) — Die aunjetitzer Gräber von Bohdalice (Bezirk Vyškov), *Pravěk NŘ 9* (1999), 289–300.
4132. *Mikulková, Blanka – Meduna, Jiří 2000*: Ein latènezeitliches Brandgrab von Drnovice (Bez. Vyškov) — Laténský žárový hrob z Drnovic (okr. Vyškov), *Pravěk NŘ 9* (1999), 379–390.
4133. *Milítký, Jiří 2001*: Keltické „náleзовé“ mince z Obřího hradu — Keltische „Fundmünzen“ aus Obří hrad, *Archeologie ve středních Čechách 5/2*, 463–468.
4134. *Moncel, Marie-Hélène – Neruda, Petr 2000*: The Kůlna level 11: some observations on the debitage rules and aims. The originality of a Middle Palaeolithic microlithic assemblage (Kůlna cave, Czech Republic), *Anthropologie 38*, 219–247.
4135. *Motýková, Karla 2000*: Osídlení lidu s lineární keramikou v Nymburce-Zálabí — Eine LnK-Siedlung in Nymburk-Zálabí. In: *In memoriam Jan Rulf. Památky archeologické – Suppl. 13*, Praha, 307–318.
4136. *Moucha, Václav 2000*: Hromadné nálezy ze starší doby bronzové na území Prahy — Hortfunde aus der älteren Bronzezeit auf dem Territorium Prags, *Archaeologica Pragensia 15*, 5–71.
4137. *Neruda, Petr 2001*: La distribution des matières premières au Taubachien à la grotte Kůlna. In: *Préhistoire et approche expérimentale, Préhistoires 5*, 349–362.
4138. *Neruda, Petr – Nerudová, Zdeňka 2000*: Archeologická sondáž na lokalitě Hošťálkovice II – Hladový vrch (o. Ostrava), *Acta historica et museologica Universitatis Silesianae Opaviensis 5*, 116–122.
4139. *Neruda, Petr – Nerudová, Zdeňka 2000*: The Upper Palaeolithic levallois industry from Hradsko (Mělník district, Czech Republic), *Anthropologie 38*, 271–282.
4140. *Nerudová, Zdeňka 2000*: Vedrovice V. Szeletská technologie štípané industrie — Vedrovice V. The Szeletian lithic technology, *Acta Musei Moraviae – scientiae sociales 85*, 13–28.
4141. *Nerudová, Zdeňka 2000*: Ořečov I a II. K problému existence levalloiského konceptu v szeletieniu — Ořečov I und II. Zur Problematik der Existenz des levallois-Komplexes im Szeletien, *Pravěk NŘ 9* (1999), 19–40.
4142. *Nerudová, Zdeňka 2001*: Ondratický szeletien: poloha Drysice I, III a Ondratice IV — Ondraticer Szeletien: Flur Drysice I, III und Ondratice IV, *Pravěk NŘ 10* (2000), 9–33.

4143. *Nerudová, Zdeňka – Přichystal, Antonín 2001*: Listovitý hrot z Jaroslavi, okres Pardubice — A leaf-shaped point from the site of Jaroslav, district of Pardubice, Zpravodaj muzea v Hradci Králové 27, 57–61.
4144. *Oliva, Martin 2000*: Les aspects sociaux de la chasse au mammouth dans la station gravettienne Milovice (Moravie du Sud) et dans le Pavlovien. In: La chasse dans la Préhistoire, Liège, 209–215.
4145. *Oliva, Martin 2000*: Projekt výzkumu a dokumentace pravěké těžní krajiny v Krumlovském lese. In: Sborník Miroslavu Buchvaldkovi, Most, 187–191.
4146. *Oliva, Martin 2000*: Dolní Věstonice I – une révision de la stratigraphie culturelle, Anthropologie 38, 283–290.
4147. *Oliva, Martin 2001*: K diskusi o nálezů lidských pozůstatků v Předmostí — A contribution to the discussion of the finds of human remains at Předmostí, Archeologické rozhledy 53, 799–801.
4148. *Parkman, Marek 2000*: Nález neolitické keramiky u zámku Kratochvíle — Neolithische Keramik beim Schloss Kratochvíle. In: In memoriam Jan Rulf. Památky archeologické – Suppl. 13, Praha, 325–327.
4149. *Pavelčík, Jiří 2001*: Hrob kultury s moravskou malovanou keramikou z Uherského Brodu-Kyčkov — Grab der Kultur mit mährischer bemalter Keramik aus Uherský Brod-Kyčkov. In: Otázky neolitu a eneolitu našich zemí – 2000, Plzeň, 147–150.
4150. *Pavelčík, Jiří 2001*: Výsledky geofyzikálního a archeologického výzkumu rondeloidu Uherský Brod-Kyčkov — Results of a geophysical and archaeological survey of the Uherský Brod-Kyčkov rondeloid. In: Ve službách archeologie III. Sborník k 75. narozeninám Prof. RNDr. Jana Jelínka, DrSc., Brno, 170–176.
4151. *Pavlu, Ivan 2000*: Life on a Neolithic Site. Bylany – Situational Analysis of Artefacts — Život na sídlišti kultury s lineární keramikou v Bylanech u Kutné Hory. Situační analýza artefaktů. Praha.
4152. *Pavlu, Ivan 2000*: První sídliště kultury zvoncovitých pohárů na Čáslavsku — Die erste Siedlung der Glockenbecherkultur im Gebiet von Čáslav. In: Sborník Miroslavu Buchvaldkovi, Most, 195–199.
4153. *Pavlu, Ivan 2001*: Lineární keramik z neolitického sídliště v Žimuticích — Linearbandkeramik aus der neolithischer Siedlung in Žimutice, Archeologické výzkumy v jižních Čechách 14, 5–55.
4154. *Peška, Jaroslav 2001*: Archeologické nálezy a lokality na katastru obcí Náklo a Mezice — Die archäologischen Funde und die Lokalitäten der Ortschaften Náklo und Mezice, Střední Morava 13, 78–108.
4155. *Pleinerová, Ivana 2000*: Hrob kultury se šnúrovou keramikou v Březně u Loun — Ein Grab der Kultur mit Schnurkeramik in Březno bei Louny. In: Sborník Miroslavu Buchvaldkovi, Most, 201–204.
4156. *Popelka, Miroslav 2000*: Křemencová čepelka z Lužice, okr. Most — Die Quarzitklinge aus Lužice, Kr. Most. In: Sborník Miroslavu Buchvaldkovi, Most, 211–214.
4157. *Procházková, Pavlína 2001*: Olomouc ve starším a středním neolitu — Olomouc (Olmütz) in dem Alt- und Mitteläneolithikum. In: Pravěk NŘ – Suppl. 8, Brno, 299–310.
4158. *Prostředník, Jan 2001*: Pravěké nálezy z hradu Trosky — Urgeschichtliche Funde von der Burg Trosky, Archeologie ve středních Čechách 5/1, 297–312.
4159. *Prostředník, Jan 2001*: Záchraný výzkum při kabelizaci Všeně, okres Semily — Salvage excavations during the sinking of cable trenches at the site of Všeň, district of Semily, Zpravodaj muzea v Hradci Králové 27, 141–150.
4160. *Prostředník, Jan 2001*: Výšinné sídliště chamské kultury na Čelákovské hoře u Holýšova, okr. Domažlice — Anhörensiedlung der Chamer Kultur auf Čelákovská hora bei Holýšov, Kreis Domažlice. In: Otázky neolitu a eneolitu našich zemí – 2000, Plzeň, 202–217.
4161. *Prostředník, Jan 2001*: Nové výzkumy sídlišť lidu popelnicových polí na Turnovsku — Neue Forschungen von Siedlungen des Volkes der Urnenfelderkultur im Turnovgebiet. In: Příspěvky z V. kolokvia Období popelnicových polí a doba halštatská, Pardubice, 97–132.
4162. *Prostředník, Jan – Waldhauser, Jiří 2000*: Zoomorfní nádobka kultury s lineární keramikou z Krpů (okr. Mladá Boleslav) — Ein zoomorphes Gefäß der Linearbandkeramik aus Krpy (Kr. Mladá Boleslav). In: Sborník Miroslavu Buchvaldkovi, Most, 219–222.
4163. *Přichystal, Michal 2001*: Archeologické nálezy a lokality na katastru Třebčína (okr. Olomouc) — Archaeological finds and localities in the cadastre of Třebčín (the Olomouc District), Střední Morava 12, 66–84.
4164. *Saile, Thomas 2000*: Bohemika ze sbírky Semináře pro pravěk a ranou dobu dějinnou Univerzity v Göttingen. K jednomu sídlišti s nejstarší lineární keramikou v severních Čechách — Bohemica aus

- der Sammlung des Göttinger Seminars für Ur- und Frühgeschichte. In: *Zprávy České archeologické společnosti – Suppl.* 40, Praha, 1–5.
4165. *Salač, Vladimír 2000*: Lovosice in der Latènezeit, römischer Kaiserzeit und Völkerwanderungszeit. In: *Gentes, Reges und Rom. Auseinandersetzung – Anerkennung – Anpassung*, Brno, 156–163.
4166. *Salač, Vladimír – Meduna, Petr 2001*: Nové laténské nálezy ze Mšena, okr. Mělník — New La Tène finds from Mšeno (Mělník district), *Archeologie ve středních Čechách* 5/2, 413–416.
4167. *Salaš, Milan 2000*: Neobvyklá forma staroúnětického depozita na Cezavách u Blučiny (okr. Brno-venkov) — Ungewöhnliche Form einer frühaunjetitzer Deponierung auf Cezavy Bei Blučina (Bez. Brno-venkov), *Pravěk NŘ* 9 (1999), 269–287.
4168. *Sigl, Jiří – Vokolek, Vít 2000*: Záchraný archeologický výzkum ve Stěžerách, okr. Hradec Králové v r. 1999 — Rescue excavations at the site of Stěžery, district of Hradec Králové, in 1999, *Zpravodaj muzea v Hradci Králové* 26, 38–56.
4169. *Sigl, Jiří – Vokolek, Vít 2001*: Záchraný archeologický výzkum na „Přístavbě výrobního závodu Kimberly Clark a. s.“ v Jaroměři v roce 2000 — Salvage archaeological excavations at the building site of „Expansion of the Kimberly Clark stockholding Co. production plant“ at the town of Jaroměř in 2000, *Zpravodaj muzea v Hradci Králové* 27, 73–80.
4170. *Sklenář, Karel 2000*: Hořín III. Mesolithische und hallstattzeitliche Siedlung. Praha.
4171. *Sklenář, Karel 2000*: K lokalizaci a datování mohyl u Blevic, okr. Kladno — Zur Lokalisierung und Datierung der Hügelgräber bei Blevice, Bez. Kladno, *Archeologie ve středních Čechách* 4/1, 97–104.
4172. *Sklenář, Karel – Sklenářová, Zuzana 2000*: Vejčitá nádoba šňůrové keramiky (?) ze Želkovic v okr. Beroun — Ein eiförmiges Gefäß aus Želkovice, Bez. Beroun. In: *Sborník Miroslavu Buchvaldkovi*, Most, 229–232.
4173. *Skružný, Ludvík – Turek, Jan – Vojtěchovská, Ivana 2000*: Pohřebiště z období zvoncovitých pohárů ve Velkých Přílepech-Kamýku (okr. Praha-západ) — The Bell Beaker Cemetery at Velké Přílepy-Kamýk (Prague-West district), *Archeologie ve středních Čechách* 4/1, 59–78.
4174. *Smejtek, Lubor 2000*: Pravěké výšinné sídliště ve Vestci, okr. Příbram — Die urgeschichtliche Höhensiedlung zu Vestec, Bez. Příbram, *Archeologie ve středních Čechách* 4/1, 31–46.
4175. *Smejtek, Lubor 2001*: Únětické pohřebiště a sídliště v Kněževsi u Prahy — An Únětice cemetery and settlement at Kněževs near Prague, *Archeologie ve středních Čechách* 5/1, 209–278.
4176. *Stabrava, Pavel 2001*: Průzkum pravěkých zahloubených objektů ve Stěbořicích – Novém Dvoře. In: *Badania archeologiczne na Górnym Śląsku i ziemiach pogranicznych w 1998 roku*, Katowice, 34–38.
4177. *Stolz, Daniel – Stolzová, Dana 2001*: Loděnice, okr. Beroun. Mladoneolitické a časně eneolitické sídliště zkoumané v roce 1998 — Loděnice (Beroun district): a Late Neolithic and Early Eneolithic settlement investigated in 1998, *Archeologie ve středních Čechách* 5/1, 135–151.
4178. *Stuchlíková, Jana 2000*: Věteřovské sídliště v Lovčičkách (okr. Vyškov) — Die Ansiedlung der Věteřov-Gruppe in Lovčičky, *Pravěk NŘ* 9 (1999), 301–314.
4179. *Svoboda, Jiří 2000*: Dolní Věstonice-Pavlov. Historie a současnost archeologického fenoménu — Dolní Věstonice-Pavlov (Unter Wisternitz-Pollau). *Geschichte und Gegenwart eines archäologischen Phänomens*, Jižní Morava 36 (39), 21–44.
4180. *Svoboda, Jiří 2001*: K analýze velkých loveckých sídlišť: výzkum v Předmostí v roce 1992 — Analysis of the large hunter's settlements: excavation at Předmostí in 1992, *Archeologické rozhledy* 53, 431–443.
4181. *Svoboda, Jiří 2001*: K mýtu o masovém hrobu z Předmostí — Comment on the myth of the mass grave from Předmostí, *Archeologické rozhledy* 53, 793–798.
4182. *Svoboda, Jiří 2001*: K analýze velkých loveckých sídlišť: prostorová struktura a chronologie lokality Dolní Věstonice II-IIa — Analysis of the large hunters settlements: spatial structure and chronology of the site Dolní Věstonice II-IIa, *Památky archeologické* 92, 74–97.
4183. *Sýkorová, Ivana – Fridrich, Jan – Stolzová, Dana 2001*: Doklad středopaleolitického osídlení okolí Lidic, okr. Kladno — Evidence for Middle Palaeolithic settlement around Lidice (Kladno district), *Archeologie ve středních Čechách* 5/1, 33–34.
4184. *Sýkorová, Ivana – Štaud, Karel 2000*: Mlazice, okr. Mělník – zhodnocení valounové industrie středopaleolitického stáří — Mlazice (Mělník District): An Evaluation of a Pebble Industry of Palaeolithic Age, *Archeologické rozhledy* 52, 209–233.
4185. *Šabatová, Klára 2001*: Chronologické a kulturní postavení žárového pohřebiště v Přáslavicích. In: *Příspěvky z V. kolokvia Období popelnicových polí a doba halštatská*, Pardubice, 133–143.

4186. Šebela, Lubomír 2001: Nález zoomorfní plastiky z jeskyně Pekárna, k. ú. Mokrá (okr. Brno-venkov) — Fund einer zoomorphen Plastik in der Höhle Pekárna, Kataster Mokrá (Bez. Brno-venkov). In: *Pravěk NŘ – Suppl.* 8, Brno, 191–196.
4187. Šída, Petr – Krásný, Filip 2001: Nález paleolitické industrie z Předlíšky, k. ú. Hrdlořezy u Mladé Boleslavi – A palaeolithic industry from Předlíška (Hrdlořezy cadastre), near Mladá Boleslav, *Archeologie ve středních Čechách* 5/1, 35–39.
4188. Škojec, Jaroslav 2000: Archäologische Fundstätten und Funde im „Hinterland“ des Burgwalls von Mikulčice IV (Katastralgelände Čejkovice, Dolní Bojanovice, Josefov, Nový Poddvorov, Petrov, Průšánky, Starý Poddvorov, Strážnice, Sudoměřice, Vnorovy). In: *Studien zum Burgwall von Mikulčice* 4, Brno, 405–495.
4189. Šmíd, Miroslav 2001: Nálezy kultury s nálevkovitými poháry z Kostelce na Hané a typologie keramiky starší fáze I. stupně KNP na Moravě — Funde der Trichterbecherkultur aus Kostelec na Hané und Typologie der Keramik aus der älteren Phase der I. Stufe der Trichterbecher in Mähren. In: *Pravěk NŘ – Suppl.* 8, Brno, 276–298.
4190. Šmíd, Miroslav 2001: Pravěké výšinné sídliště Hlásnica na katastru obce Jezera — Die urzeitliche Höhensiedlung Hlásnica auf dem Kataster der Gemeinde Jezera, *Pravěk NŘ* 10 (2000), 71–91.
4191. Štauber, Bedřich 2000: Hrob z období kultury se šňůrovou keramikou v pískovně v Lenešicích, okr. Louny — Das Grab der Schnurkeramik in der Sandgrube in Lenešice, Kr. Louny. In: *Sborník Miroslavu Buchvaldkovi*, Most, 249–250.
4192. Tichý, Radomír 2000: Kamenná sekerka od Litomyšle — A stone axe found by the town of Litomyšl, *Zpravodaj muzea v Hradci Králové* 26, 30–32.
4193. Tichý, Radomír 2000: Neolitické sídliště v Mohelnici u Zábřeha. Příspěvek k problematice intruzí a variability sídlištní keramiky — Die neolithische Siedlung in Mohelnice bei Zábřeh. Ein Beitrag zur Problematik der Intrusionen und der Variabilität der Siedlungskeramik. In: *In memoriam Jan Rulf. Památky archeologické – Suppl.* 13, Praha, 389–404.
4194. Tomášek, Martin – Jiráň, Luboš 2000: Pozůstatky sídliště štítarského stupně v býv. Žižkových kasárnách v Čáslavi — The remains of a Štítary phase settlement from the former Žižkov Barracks at Čáslav, *Archeologie ve středních Čechách* 4/1, 123–132.
4195. Turek, Jan 2000: Pravěké sídlištní objekty s paleobotanickými nálezy z Prahy-Ďáblic — Prehistoric settlement features with palaeobotanical finds from Prague-Ďáblice, *Archaeologica Pragensia* 15, 83–88.
4196. Turek, Jan 2001: Slaný: a Corded Ware bi-ritual collective Burial in Central Bohemia. In: *Bell Beakers today* 2, Trento, 729–730.
4197. Tyráček, Jaroslav – Fejfar, Oldřich – Fridrich, Jan – Kovanda, Jiří – Smolíková, Libuše – Sýkorová, Ivana 2001: Račiněves – a new Middle Pleistocene interglacial in the Czech Republic, *Bulletin of the Czech Geological Survey* 76, 127–139.
4198. Ulrychová, Eva 2000: Starolineární sídliště v Libáni — A settlement from the early phase of the Neolithic Linear-Pottery Culture at the site of Libáň, *Zpravodaj muzea v Hradci Králové* 26, 23–29.
4199. Ulrychová, Eva 2000: Dvě halštatská hradiště na Jičínku (Konecchlumí, Sedliště/Hřmenín) — Zwei hallstattzeitliche Burgwälle bei Jičín (Konecchlumí, Sedliště/Hřmenín). In: *Sborník Miroslavu Buchvaldkovi*, Most, 261–263.
4200. Ulrychová, Eva 2001: Sídlištní areály s kruhovými objekty na Jičínku — Siedlungsareal mit Rundbauten in der Legend von Jičín. In: *Otázky neolitu a eneolitu našich zemí 2000*, Plzeň, 56–62.
4201. Valentová, Jarmila 2000: Dva laténské kostrové hroby z Nových Dvůrů, okr. Kutná Hora — Zwei La-Tène-Skelettgräber in Nové Dvory, Kreis Kutná Hora. In: *In memoriam Jan Rulf. Památky archeologické – Suppl.* 13, Praha, 439–445.
4202. Valentová, Jarmila 2000: Příspěvek k osídlení Českého Brodu (okr. Kolín) na počátku letopočtu — A contribution on the settlement of Český Brod (Kolín district) at the turn of the first millennium, *Archeologie ve středních Čechách* 4/1, 199–209.
4203. Valentová, Jarmila – Sankot, Pavel 2000: Fund der frühlatènezeitlichen Fibel in Kutná Hora-Karlov, Bez. Kutná Hora. In: *Sborník Miroslavu Buchvaldkovi*, Most, 265–272.
4204. Valoch, Karel 2001: Wanklův paleolitický nález ze Sloupských jeskyní — Wankels paläolithischer Fund aus den Slouper Höhlen, *Acta Musei Moraviae – scientiae sociales* 86, 27–34.

4205. *Valoch, Karel – Nerudová, Zdenka – Neruda, Petr 2000*: Stránská skála III – Ateliers des Bohunicien — Stránská skála III – dílny bohunicien, Památky archeologické 91, 5–113.
4206. *Vařeka, Pavel 2000*: Nálezy mazanice z Hradce u Němčtic — Lehmbeurffunde von Hradec bei Němčtice. In: Hradec u Němčtic. Sídlo halštatské a raně středověké nobility v česko-bavorském kontaktním prostoru, Strakonice, 285–300.
4207. *Vávra, Miloš 2000*: Lengyelská výšinná poloha v Pašince, okr. Kolín — Die Lengyel-Höhenanlage in Pašinka, Kreis Kolín. In: In memoriam Jan Rulf. Památky archeologické – Suppl. 13, Praha, 446–451.
4208. *Vávra, Miloš – Štátný, Dražen 2000*: K výsledkům záchranných výzkumů ve Velimi, okr. Kolín — On the results of rescue excavations at Velim, Kolín district, Archeologie ve středních Čechách 4/1, 85–95.
4209. *Vencel, Slavomil 2000*: Štípaná industrie z objektu kultury kulovitých amfor z Lovosic, Památky archeologické 91, 151–152.
4210. *Vencel, Slavomil – Valoch, Karel 2001*: Die paläolithische und mesolithische Besiedlung des Hügels Ládví in Prag 8-Ďáblice, Památky archeologické 92, 5–73.
4211. *Verpoorte, Alexander 2000*: Pavlovian reflexes and the Pompeii premise: a spatial analysis of stone artefacts from Pavlov I (Moravia, Czech Republic) — Prostorová analýza kamenných artefaktů z Pavlova I, Archeologické rozhledy 52, 577–594.
4212. *Vojtěchovská, Ivana 2000*: Štítarské sídliště a kostrový hrob z Libčic n. Vlt.-Chýnova, okr. Praha-západ — Die Siedlung und das Skelettgrab der Štítary-Kultur aus Libčice nad Vltavou-Chýnov, Bez. Praha-West. In: Sborník Miroslavu Buchvaldkovi, Most, 273–277.
4213. *Vojtěchovská, Ivana 2001*: Dějiny a topografie archeologických nálezů na území Turska a jeho okolí — The history and topography of archaeological finds from Tursko and its environs, Archeologie ve středních Čechách 5/1, 347–356.
4214. *Vojtěchovská, Ivana – Moucha, Václav 2001*: Staroúnětický hrob z Čakoviček, okr. Praha-východ — Altaunjetitzer Skelettgrab aus Čakovičky, Kr. Praha-východ, Archeologie ve středních Čechách 5/1, 205–208.
4215. *Vojtěchovská, Ivana – Smíšek, Kamil 2000*: Laténský objekt z Kamýka, obec Velké Přílepy (okr. Praha-západ) — La-Tène-Objekt in Kamýk, Gemeinde Velké Přílepy (Kreis Prag-West). In: In memoriam Jan Rulf. Památky archeologické – Suppl. 13, Praha, 472–476.
4216. *Vokolek, Vít 2000*: Neolitická plastika z Plotišt nad Labem — Eine neolithische Plastik aus Plotiště nad Labem. In: In memoriam Jan Rulf. Památky archeologické – Suppl. 13, Praha, 477–479.
4217. *Vokolek, Vít – Sankot, Pavel 2001*: Zwei Brandgräber der Stufe H D3 und LT A aus Lochenice, Kr. Hradec Králové — Dva žárové hroby stupně H D3 a LT A z Lochenic, okr. Hradec Králové, Archeologické rozhledy 53, 461–480.
4218. *Waldhauser, Jiří 2000*: Depot (?) mladší doby bronzové z Branžeže, okr. Mladá Boleslav — A Late Bronze Age (?) hoard from Branžež, Mladá Boleslav district, Archeologie ve středních Čechách 4/1, 121–122.
4219. *Waldhauser, Jiří 2001*: Keltské nálezy z Čech získané v letech 1990–2000 detektory kovů — Die in den Jahren 1990–2000 mit Hilfe von Metalldetektoren entdeckten latènezeitlichen Funde Böhmens, Archeologie ve středních Čechách 5/2, 441–458.
4220. *Waldhauser, Jiří 2001*: Laténský meč z Žerčic v regionu Dolního Pojizeří — A La Tène sword from Žerčice in the Lower Jizera region, Archeologie ve středních Čechách 5/2, 411–412.
4221. *Zápotocká, Marie 2001*: Loděnice, okr. Beroun. Objekty z doby kultury s vypíchanou keramikou a začátek fáze StK IVb — Loděnice (Beroun district): Strokeornamented Ware culture features and the beginning of the StK IVb phase, Archeologie ve středních Čechách 5/1, 41–105.
4222. *Zavřel, Petr 2000*: Některé dosud nepublikované nálezy z keltského oppida Hrad u Nevězic (okr. Písek) v jižních Čechách — Einige bisher unpublizierte Funde aus dem keltischen Oppidum Hrad bei Nevězice. In: Sborník Miroslavu Buchvaldkovi, Most, 299–302.
4223. *Zavřel, Petr 2000*: Zjišťovací výzkum mohylovitého útvaru u Horní Vltavice (okr. Prachatic), Vyběr. Časopis pro historii a vlastivědu jižních Čech 37, 53–59.
4224. *Zavřel, Petr 2000*: Nálezy z doby římské na hradišti Sedlo u Sušice — Die Funde aus der römischen Kaiserzeit auf dem urzeitlichen Burgwall Sedlo bei Sušice (Hefenstein bei Schüttenhofen), Sborník Národního muzea v Praze, Řada A – Historie 54, 153–160.

3. DUCHOVNÍ SVĚT — THE SPIRITUAL WORLD

4225. *Dočkalová, Marta 2001*: Ritual or ordinary burial rites in the Bronze Age?, *Anthropologie* 39, 153–172.
4226. *Dočkalová, Marta 2001*: Lidské oběti a rituály v době bronzové ve Velimi — Menschenopfer und Rituale der Bronzezeit in Velim, *Pravěk NŘ* 10 (2000), 301–316.
4227. *Hrala, Jiří 2000*: Dušníky a „dušníky“ — Seelenlöcher und „Seelenlöcher“. In: *Sborník Miroslavu Buchvaldkovi, Most, 93–95*.
4228. *Kovárník, Jaromír 2000*: K významu antropomorfních a gynekomorfních nádob — Zur Bedeutung der anthropomorphen und gynäkomorphen Gefäße. In: *In memoriam Jan Rulf. Památky archeologické – Suppl. 13, Praha, 182–195*.
4229. *Matoušek, Václav 2001*: Das urgeschichtliche Heiligtum auf dem Berg Bacín im Böhmischem Karst. In: *Archäologische Arbeitsgemeinschaft Ostbayern/West- und Südböhmen. Treffen 10., Rahden/Westf., 82–94*.
4230. *Oliva, Martin 2000*: Le piu antiche terrecotte dell Umanità. In: *Prime terrecotte dal cuore dell Europa, Castello di Spezzano, 19–21*.
4231. *Oliva, Martin 2000*: Brno II Upper Paleolithic Grave. In: *Hunters of the Golden Age, Leiden, 143–159*.
4232. *Oliva, Martin 2001*: Mýtus masového hrobu z Předmostí u Přerova. K pohřebním zvyklostem moravského gravettien — Le mythe de la „fosse commune“, de Předmostí près de Přerov. À propos des coutumes funéraires du Gravettien morave, *Archeologické rozhledy* 53, 3–29.
4233. *Oliva, Martin 2000–2001*: Les pratiques funéraires dans le Pavlovien morave: révision critique. Pré-histoire européenne 16–17, Liege, 191–214.
4134. *Pavlu, Ivan 2001*: Vochov: die Kultstätte im Neolithikum. In: *Archäologische Arbeitsgemeinschaft Ostbayern/West- und Südböhmen. Treffen 10., Rahden/Westf., 56–63*.
4235. *Podborský, Vladimír 2000*: „Genius loci“ pravěkých a raně středověkých ceremoniálních center — „Genius loci“ urzeitlicher und frühmittelalterlicher Zeremonialzentren. In: *In memoriam Jan Rulf. Památky archeologické – Suppl. 13, Praha, 355–360*.
4236. *Podborský, Vladimír 2001*: Sdělovací techniky lidu popelnicových polí ve střední Evropě — Mitteilungstechniken urnenfelderzeitlicher Leute in Mitteleuropa, *Pravěk NŘ* 10 (2000), 317–333.
4237. *Svoboda, Jiří 2000*: Čas, prostor, příběh a identita. Poznámky ke struktuře paleolitického myšlení — Time, space, story and identity. Comments on the structure of Paleolithic mind, *Archeologické rozhledy* 52, 183–208.
4238. *Šmejda, Ladislav 2001*: Kostel, nebo mohyla? Příspěvek ke studiu pohřebních areálů — Church or tumulus? A contribution to the study of burial areas, *Archeologické rozhledy* 53, 499–514.
4239. *Šmíd, Miroslav 2000*: Hudební nástroj jako součást výbavy hrobu kultury se šňůrovou keramikou z Kostelce na Hané — Musikinstrument als Bestandteil der Grabausstattung der Schnurkeramik-kultur aus Kostelec na Hané, *Pravěk NŘ* 9 (1999), 197–209.
4240. *Turek, Jan 2000*: Being a beaker child. The position of children in Late Eneolithic society — Děti v období šňůrové keramiky a zvoncovitých pohárů. Postavení dětí ve společnostech pozdního eneolitu. In: *In memoriam Jan Rulf. Památky archeologické – Suppl. 13, Praha, 424–438*.
4241. *Turek, Jan – Daněček, Vladimír 2000*: Symbolické zbraně z měkkých hornin v období kultury se šňůrovou keramikou v Čechách — Corded Ware symbolic weapons made of soft rock in Bohemia. In: *Sborník Miroslavu Buchvaldkovi, Most, 255–260*.
4242. *Turek, Jan – Černý, Viktor 2001*: Society, gender and sexual dimorphism of the Corded Ware and Bell Beaker populations. In: *Bell Beakers today 2, Trento, 601–612*.
4243. *Turek, Jan – Daněček, Vladimír 2001*: Únětické sekeromlaty se sedlovitým žlábkem v Čechách. Kamenné symboly v době bronzu? — The Únětice saddle groove battle axes in Bohemia. Stone symbols in the Age of Bronze?, *Pravěk NŘ* 10 (2000), 251–260.
4244. *Venc, Slavomil – Fröhlich, Jiří 2001*: Prvý doklad mezolitické výtvarné aktivity z Čech? — The first evidence of Mesolithic „artistic“ endeavour from Bohemia?, *Archeologické rozhledy* 53, 675–681.
4245. *Venclová, Natalie 2000*: The originality of Celtic ideology: the case of continental sanctuaries. In: *Origins and revivals, Sydney, 547–557*.
4246. *Venclová, Natalie 2000*: Dvorce a druidové — Enclosures and druids. In: *In memoriam Jan Rulf. Památky archeologické – Suppl. 13, Praha, 458–471*.
4247. *Waldhauser, Jiří 2001*: Libenice po čtvrté: recenze místo diskuse — Libenice zum viertenmal: Die Beurteilung an Stelle von der Diskussion, *Archeologie ve středních Čechách* 5/2, 417–440.

4248. *Zeman, Tomáš 2000*: Doklady pronikání Římanů na JV Moravu a projevy působení římskoprovinciální kultury na domácí germánské prostředí — Bezeugnisse für das Vordringen der Römer nach Südostmähren, *Slovácko* 42, 123–147.

4. ZEMĚDĚLSTVÍ A VÝŽIVA — AGRICULTURE AND NUTRITION

4249. *Holodňák, Petr 2001*: Experiment s mletím obilnin na žernovech tzv. řeckého typu — Experiment mit dem Mahlen des Getreides an den Mahlsteinen des sog. griechischen Typs (Balkenhandmühlen), *Archeologické rozhledy* 53, 31–44.
4250. *Pavlu, Ivan 2001*: Obživa v neolitu na základě studia mlýnů — Die Ernährung im Neolithikum auf dem Grundlage des Studiums der Mühlsteine. In: *Otázky neolitu a eneolitu našich zemí – 2000*, Plzeň, 118–122.
4251. *Smejtek, Lubor 2000*: K funkci velkých zásobnic ze sklonku doby bronzové — Zur Funktion der Vorratsgefäße vom Ende der Bronzezeit. In: *Sborník Miroslavu Buchvaldkovi, Most*, 233–237.

5. NEZEMĚDĚLSKÁ VÝROBA — NON-AGRICULTURAL PRODUCTION

4252. *Březinová, Helena 2000*: Rozbor dochovaných zbytků tkanin z Velkých Přílep (objekt 3/99), *Archeologie ve středních Čechách* 4/1, 221, 223.
4253. *Březinová, Helena 2000*: Zhotovení ženského oděvu podle nálezů z doby bronzové, *Rekonstrukce a experiment v archeologii* 1, 125–130.
4254. *Čtverák, Vladimír – Smejtek, Lubor – Stolz, Daniel 2000*: Nové kadluby na odlévání srpů z Hořovice — Neue Gussformen zum Abguss von Sichel aus dem Gebiet von Hořovice, *Archeologie ve středních Čechách* 4/1, 105–117.
4255. *Droberjar, Eduard 2000*: Neznámá langobardská spona z Prahy-Vokovic — An unknown Lombard fibula from Prague-Vokovice, *Archeologie ve středních Čechách* 4/1, 251–252.
4256. *Droberjar, Eduard 2001*: Zlatý náramek typu Tournai-Blučina ze středních Čech — A gold bracelet of the Tournai-Blučina type from Central Bohemia, *Archeologie ve středních Čechách* 5/2, 517–527.
4257. *Jančo, Milan 2000*: Germánska dielňa z Berouna, Havlíčkovy ulice — Eine germanische Werkstatt aus Beroun, Havlíčkova-Straße. In: *Sborník Miroslavu Buchvaldkovi, Most*, 107–110.
4258. *Jančo, Milan 2001*: A Romano-barbarian sunken-floored ironworks at Milčechvosty, Central Bohemia, *Archeologické rozhledy* 53, 632.
4259. *Jiráň, Luboš 2000*: Neobvyklé tvary bronzových nožů z období popelnicových polí v Čechách — Ungewöhnliche Formen bronzener Messer aus der Urnenfelderzeit in Böhmen. In: *Sborník Miroslavu Buchvaldkovi, Most*, 111–115.
4260. *Kobřlová, Jana 2000*: K nálezu jehelníčku z doby římské z pohřebiště na Pičchoře u Dobřichova — Zum Fund der Nadelkissen aus der römischen Kaiserzeit auf dem Gräberfeld von Dobřichov-Pičhora, *Sborník Národního muzea v Praze, Řada A – Historie* 54, 1–4, 63–64.
4261. *Kopacz, Jerzy – Šebela, Lubomír 2001*: Morawy na przełomie epok kamienia i brązu w świetle materiałów kamiennych — Mähren im Übergang zwischen der Stein- und Bronzezeit unter dem Gesichtspunkt von Materialien aus Stein, *Pravěk NŘ* 10 (2000), 261–285.
4262. *Kovačič, Vladimír – Moravec, Vladimír – Svoboda, Jiří 2000*: Fotografická dokumentace textilních otisků z lokality Pavlov I. Předběžná zpráva — Photographic documentation of the textile imprints from Pavlov I. Preliminary report, *Archeologické rozhledy* 52, 303–315.
4263. *Mateciucová, Inna 2000*: Časně neolitická štípaná industrie z osady Kladníky a Ivanovice na Moravě — Frühneolithische Spaltindustrie aus den Siedlungen Kladníky und Ivanovice in Mähren. In: *In memoriam Jan Rulf. Památky archeologické – Suppl.* 13, Praha, 218–237.
4264. *Matoušek, Václav – Štajnochr, Vítězslav 2001*: Pozdně eneolitická pohřební keramika v Čechách z pohledu archeologa a etnologa — Late Eneolithic funeral pottery in Bohemia approached from two points of view: of an archaeologist and an ethnologist, *Archeologie ve středních Čechách* 5/1, 153–200.
4265. *Musil, Jiří 2000*: Römische Ziegel aus Mušov-Burgstall im Nationalmuseum Prag, *Sborník Národního muzea v Praze, Řada A – Historie* 54, 141–142.

4266. *Neruda, Petr 2001*: Využití surovin v taubachieniu z jeskyně Kůlny (vrstva 11) — L'exploitation des matières premières dans le Taubachien de la grotte Kůlna (couche 11), *Acta Musei Moraviae – scientiae sociales* 86, 3–26.
4267. *Nerudová, Zdeňka 2001*: Srovnání technologie bohunicieniu s technologií szelétieniu — Comparaison de la technologie du Bohunicien avec celle du Szélétien, *Acta Musei Moraviae – scientiae sociales* 86, 35–44.
4268. *Nerudová, Zdeňka 2001*: Le Bohunicien: plusieurs schémas opératoire? Comparaison de la technologie du Bohunicien avec celle du Szélétien. In: *Préhistoire et approche expérimentale. Préhistoires* 5, Montagnac, 363–373.
4269. *Neustupný, Evžen 2000*: Die Gewinnung von Rohstoffen und ihr Beitrag zur Kenntnis von Entwaldung und Bevölkerungsdichte. In: *Archäologische Arbeitsgemeinschaft Ostbayern/West- und Südböhmen. Treffen 9., Rahden/Westf.*, 178–182.
4270. *Neustupný, Evžen – Venclová, Natalie 2000*: Surveying prehistoric industrial activities: the case of iron production. In: *The future of surface artifact survey in Europe*, Sheffield, 93–104.
4271. *Oliva, Martin 2000*: Le Paléolithique moyen en Moravie: les industries lithiques et leurs matières premières. In: *Toward Modern Humans, Yabrudian and Micoquian*. BAR 850, Oxford, 61–76.
4272. *Oliva, Martin 2001*: Exploatační oblast rohovce v Krumlovském lese v době popelnicových polí a význam pozdních štípaných industrií — Exploitation area of the Krumlovský les chert in the Urnfield culture and the significance of the late chipped industries, *Pravěk NŘ* 10 (2000), 335–364.
4273. *Oliva, Martin 2001*: Sídliště lidu s moravskou malovanou keramikou v okolí Krumlovského lesa a jejich štípané industrie — Siedlungen des Volkes mit mährischer bemalter Keramik (MBK) im Kromauer Wald (Südmähren) und ihre Steinindustrien. In: *Pravěk NŘ – Suppl.* 8, Brno, 197–231.
4274. *Pleiner, Radomír 2000*: The techniques of blacksmiths in Noricum and Central Europe. In: *Il ferro nelle Alpi*, Bienna, 102–105.
4275. *Popelka, Miroslav 2000*: Bemerkungen zur Spaltindustrie in Böhmen. In: *Archäologische Arbeitsgemeinschaft Ostbayern/West- und Südböhmen. Treffen 9., Rahden/Westf.*, 34–38.
4276. *Přichystal, Antonín 2001*: Pravěké hornictví na území České republiky — Prehistoric mining on the territory of the Czech Republic. In: *Ve službách archeologie II. Přírodovědné metody v archeologii a antropologii*, Brno, 167–171.
4277. *Salač, Vladimír 2000*: Laténské sklo z Lovosic — Das latènezeitliche Glas aus Lovosice. In: *Sborník Miroslavu Buchvaldkovi*, Most, 223–228.
4278. *Smejtek, Lubor 2000*: Odlévací forma ze Žichlic, okr. Plzeň-sever. Příspěvek ke genezi jednoho typu antropomorfních závěsků — Gussform aus Žichlice, Bez. Pilsen-Nord. Beitrag zur Genese eines Typs der anthropomorphen Anhänger, *Archeologické rozhledy* 52, 7–24.
4279. *Svoboda, Jiří 2001*: Závaží z mamutoviny v Předmostí a Pavlově — Ivory weights from Předmostí and Pavlov. In: *Ve službách archeologie III. Sborník k 75. narozeninám Prof. RNDr. Jana Jelínka, DrSc.*, Brno, 184–189.
4280. *Šajnerová, Andrea 2001*: Trasologická analýza štípané industrie z Dolních Věstonic IIa (Výzkum 1999) — Use-wear analysis of the lithic industry from Dolní Věstonice IIa (excavation 1999), *Památky archeologické* 92, 158–164.
4281. *Šída, Petr 2001*: Příspěvek k poznání neolitické kamenné broušené industrie — A contribution to the study of Polished Stone industry, *Památky archeologické* 92, 222–253.
4282. *Šída, Petr 2001*: Suroviny pro výrobu kamenné industrie v oblasti horního Pojizeří – Raw materials for chipped-and ground-stone industry production in the upper part of the Jizera river basin, NE Bohemia, *Zpravodaj muzea v Hradci Králové* 27, 62–72.
4283. *Škrdl, Petr 2000*: Technologie opracování kamene v paleolitu — Technologie der Steinbearbeitung im Paläolithikum, *Pravěk NŘ* 9 (1999), 7–18.
4284. *Škrdl, Petr 2001*: Skládanky z Dolních Věstonic II (západní svah) — Refittings from Dolní Věstonice II (Western slope), *Památky archeologické* 92, 153–157.
4285. *Šrein, Vladimír – Štátný, Martin – Šreinová, Blanka – Langrová, Anna – Kolman, Jan Blahoslav 2001*: Porcelanit – vzácný materiál broušených kamenných nástrojů. In: *Otázky neolitu a eneolitu našich zemí – 2000*, Plzeň, 248–252.
4286. *Šreinová, Blanka – Šrein, Vladimír – Štátný, Martin – Kolman, Jan Blahoslav 2001*: Eklogit – materiál broušených kamenných nástrojů západních Čech — Eklogit – Material geschliffener Steinwerkzeuge Westböhmens. In: *Otázky neolitu a eneolitu našich zemí – 2000*, Plzeň, 245–247.

4287. *Vencl, Slavomil 2000*: Silexgeräte. In: Cimbuk und die Höhensiedlungen des frühen und älteren Äneolithikums in Böhmen. Památky archeologické – Suppl. 12, Praha, 79–81, 84–86, 253.
4288. *Vencl, Slavomil – Michálek, Jan 2000*: Pozdně paleolitická industrie z Němčtic. In: Hradec u Němčtic. Sídlo halštatské a raně středověké nobility v česko/bavorském kontaktním prostoru, Strakonice – Praha, 125–132.
4289. *Venclová, Natalie 2000*: Sklo z Hradce u Němčtic — Glas von Hradec bei Němčtice. In: Hradec u Němčtic. Sídlo halštatské a raně středověké nobility v česko-bavorském kontaktním prostoru, Strakonice – Praha, 301–302.
4290. *Venclová, Natalie 2000*: La production du verre. In: Les Celtes et les arts du feu. Dossiers d'Archéologie no. 258, Dijon, 76–85.
4291. *Venclová, Natalie 2001*: Výroba a sídla v době laténské. Projekt Loděnice. Praha.
4292. *Venclová, Natalie 2001*: From the production area to the industrial zone: socioeconomic evolution in 3rd-2nd cent. Bohemia. In: Society and settlement in Iron Age Europe, Sheffield, 322–332.
4293. *Vokolek, Vít – Sankot, Pavel 2001*: Ein neuer Blick auf den frühlatènezeitlichen Fund in Jaroměř — Nový pohled na časně laténský nález z Jaroměře, Archeologické rozhledy 53, 236–255.
4294. *Voláková, Sylvie 2001*: K technologii štípané industrie magdalénienu: analýza jader z jeskyně Pekárny — To the technology of Magdalenian chipped stone industry: an analysis of cores from the Pekárna cave, Acta Musei Moraviae – scientiae sociales 86, 101–116.
4295. *Zápotocká, Marie 2001*: Těžba bílých krystalických vápenců a dolomitů na Bílém Kameni u Sázavy a výroba mramorových náramků, Sázavsko 8, 28–33.
4296. *Zavřel, Jan 2000*: Laténský objekt a vysoce kvalitní železná ruda na Hradčanech v Praze 1 — A Late Tène feature and high quality iron ore from Hradčany in Prague, Archeologické rozhledy 52, 516–523.

6. SMĚNA — EXCHANGE

4297. *Bouzek, Jan 2000*: Notes on the Early Imperial imports in Bohemia and Moravia: new and inherited objects, Sborník Národního muzea v Praze, Řada A – Historie 54, 11–14.
4298. *Čižmář, Miloš 2000*: K nálezům české proveniencí na moravských keltských pohřebištích — Zu den Funden böhmischer Provenienz in den keltischen Gräberfeldern in Mähren. In: Sborník Miroslavu Buchvaldkovi, Most, 51–56.
4299. *Čižmář, Zdeněk – Oliva, Martin 2001*: K ekonomii surovin štípané industrie lidu s vypíchanou keramikou na Moravě — Zur Rohstoffökonomie der Spaltindustrie des Volkes mit Stichbandkeramik in Mähren. In: Pravěk NŘ – Suppl. 8, Brno, 97–130.
4300. *Droberjar, Eduard 2000*: Unikátní archeologický doklad ke korespondenci mezi Římem a Marobudovou říší (K nálezu římské schránky na pečetě z Dobřichova-Piřchory) — Ein seltener archäologischer Beleg der Korrespondenz zwischen Rom und Marbods Reich (Zum Fund des kaiserzeitlichen Siegelkastens aus Dobřichovice-Piřchora. In: Sborník Miroslavu Buchvaldkovi, Most, 67–69.
4301. *Jančo, Milan 2000*: Dve římske obrazové lampy z Litoměřic, Sborník Národního muzea v Praze, A – Historie 54, 51–56.
4302. *Jančo, Milan 2000*: Nálezy římských mincí z Dolních a Horních Počernic. Několko poznámok k nálezom římských mincí z germánských sídlisk a z germánských hrobů v Čechách — Roman coin finds from Dolní and Horní Počernice. Several notes on Roman coin finds from Germanic settlements and in Germanic graves in Bohemia, Archeologické rozhledy 52, 54–78.
4303. *Jančo, Milan 2000*: Nálezy římských a byzantských mincí v zbierke Mestského múzea v Čelákoviciach — Die Funde der römischen und byzantinischen Münzen in der Sammlung „Městské muzeum Čelákovice“, Archeologie ve středních Čechách 4/1, 227–250.
4304. *Jančo, Milan 2001*: Nález mince cisára Constantia II. z Prahy 6, Bubenec, Numismatické listy 56, 23–24.
4305. *Květ, Radan 2001*: Římské cesty na jižní Moravě a staré stezky, Jižní Morava 37 (40), 269–272.
4306. *Matejiucová, Inna 2001*: Mechanismy distribuce štípané industrie v mezolitu a neolitu aneb význam importovaných kamenných surovin — Mechanismen der Verteilung von Spaltindustrie im Mesolithikum und Neolithikum oder die Bedeutung importierter Steinrohstoffe. In: Otázky neolitu a eneolitu našich zemí – 2000, Plzeň, 7–18.

4307. *Militký, Jiří 2000*: Nálezy tzv. barbarických napodobenin pozdně římských solidů v Čechách (Příspěvek k problematice nálezů zlatých mincí z období stěhování národů) — Finds of so-called barbarous imitations of late Roman solidi in Bohemia (Tribute to research on finds of gold coins from the period of migration of men), Sborník Národního muzea v Praze, Řada A – Historie 54, 129–140.
4308. *Militký, Jiří 2000*: Géto-dácká tetradrachma z Nového Sedla, okr. Louny — Die geto-daker Tetradrachme von Nové Sedlo, Kr. Louny. In: Sborník Miroslavu Buchvaldkovi, Most, 163–166.
4309. *Motyková, Karla – Militký, Jiří 2001*: Dva nové nálezy římských mincí ze středních Čech — Zwei neue Funde der römischen Münzen aus Mittelböhmen, Archeologie ve středních Čechách 5/2, 469–475.
4310. *Nerudová, Zdeňka – Přichystal, Antonín 2001*: Nálezy ojedinělých listovitých hrotů z Moravy a Čech — Stray finds of leaf-shaped points from Bohemia and Moravia, Archeologické rozhledy 53, 343–347.
4311. *Ondřejová, Iva 2000*: Römische Gemmen aus dem Burgstall bei Mušov. In: Gentes, Reges und Rom. Auseinandersetzung – Anerkennung – Anpassung, Brno, 95–99.
4312. *Prostředník, Jan – Šída, Petr 2001*: Novosvětský průsmyk – přechod přes západní Krkonoše v pravěku a středověku. 1. část — Neuwelter Pass (Novosvětský průsmyk) – Übergang über westliches Riesengebirge in der Urzeit und im Mittelalter. 1. Teil, Z Českého ráje a Podkrkonoší 14, 7–35.
4313. *Salač, Vladimír 2001*: Labská vodní cesta v době železné. In: Staré stezky, Brno, 90–101.
4314. *Tejral, Jaroslav 2000*: Nové poznatky k nálezu „hunskeho“ kotle z Razové, Acta historica et museologica Universitatis Silesianae Opaviensis 5, 151–166.
4315. *Tejral, Jaroslav 2001*: Die germanische Silberfibeln von Mušov und ihr archäologisch-historisches Umfeld, Slovenská archeológia 49, 203–247.
4316. *Turek, Jan 2000*: Stone axe exchange and Cham-Řivnáč inter-regional communication in the late 4th millennium BC. In: Archäologische Arbeitsgemeinschaft Ostbayern/West- und Südböhmen. Treffen 9., Rahden/Westf., 48–52.
4317. *Turek, Jan 2000*: Nález části římsko-provinciální kovové nádoby z Jenštejna u Prahy — The find of a handle of Roman provincial metal vessel from Jenštejn, Sborník Národního muzea v Praze, Řada A – Historie 54, 1–4, 151–152.
4318. *Zápotocký, Milan 2000*: Eneolitická výšinná sídliště a komunikace — Äneolithische Höhensiedlungen und Fernwege. In: In memoriam Jan Rulf. Památky archeologické – Suppl. 13, Praha, 480–488.

C) STŘEDOVĚKÁ ARCHEOLOGIE – MEDIEVAL ARCHAEOLOGY

1. OBECNÁ ČÁST – GENERAL QUESTIONS

4319. *Bartošková, Andrea 2000*: Čechy v 6.–9. století. In: Staroslovanská Morava, Brno, 6–13.
4320. *Benešová, Klára – Chotěbor, Petr – Durdík, Tomáš – Dragoun, Zdeněk 2001*: 10 století architektury. Architektura románská. Praha.
4321. *Bubeník, Josef 2000*: Od počátků hradišť k počátkům přemyslovského státu — Von Burgwallanfängen zu Beginn des Přemyslidischen Staates. In: Sborník Miroslavu Buchvaldkovi, Most, 49–50.
4322. *Klápště, Jan 2000*: Archeologie středověku na přelomu věku — Medieval archaeology in the changing age, Archeologické rozhledy 52, 423–427.
4323. *Klápště, Jan 2001*: Bohemia and Moravia: High Medieval Settlement. In: Medieval Archaeology. An Encyclopedia, New York, 21–24.
4324. *Lutovský, Michal 2001*: Mezi Bavorskem a Velkou Moravou: jižní Čechy v 9. století — Zwischen Bayern und Grossmähren: Südböhmen im 9. Jahrhundert. In: Velká Morava mezi východem a západem, Brno, 267–274.
4325. *Lutovský, Michal 2001*: Encyklopedie slovanské archeologie v Čechách, na Moravě a ve Slezsku. Praha.
4326. *Měřínský, Zdeněk 2001*: Die Zentren Grossmährens — Centra Velké Moravy. In: Velká Morava mezi východem a západem, Brno, 297–304.
4327. *Kouřil, Pavel – Prix, Dalibor – Wihoda, Martin 2000*: Hradý českého Slezska. Brno – Opava.
4328. *Nováček, Karel 2001*: Nerostné suroviny středověkých Čech jako archeologický problém: bilance a perspektivy výzkumu se zaměřením na výrobu a zpracování kovů — The mineral resources of medieval Bohemia as an archaeological problem: the state and perspectives of research into metal production and working, Archeologické rozhledy 53, 279–309.

4329. *Profantová, Nada 2000*: Die Ausbildung herrschaftlicher Strukturen bei den Westslawen. In: Europas Mitte um 1000. Beiträge zur Geschichte, Kunst und Archäologie, Stuttgart, 293–296.
4330. *Sláma, Jiří 2001*: K údajnému moravskému původu knížete Bořivoje — Zur angeblichen mährischen Herkunft des Fürsten Bořivoj. In: Velká Morava mezi východem a západem, Brno, 349–353.
4331. *Sommer, Petr 2000*: Smrt kněžny Ludmily a začátky české sakrální architektury, Český časopis historický 98, 229–260.
4332. *Staňa, Čeněk 2001*: Slovanská Velká Morava – integrální součást raně středověké Evropy. In: Velká Morava mezi východem a západem, Brno, 365–369.
4333. *Šolle, Miloš 2001*: Čechy v době velkomoravské — Böhmen in der grossmährischen Epoche. In: Velká Morava mezi východem a západem, Brno, 389–396.
4334. *Štefanovičová, Tatiana 2001*: Architektúra Velkej Moravy v európskom kontexte — The Great Moravian Architecture in European Kontext. In: Velká Morava mezi východem a západem, Brno, 397–406.
4335. *Třeštík, Dušan 2001*: Vznik Velké Moravy. Moravané, Čechové a střední Evropa v letech 791–871. Praha.

2. OSÍDLENÍ — SETTLEMENT

2.1. Regionální studie — Regional studies

4336. *Bubeník, Josef 2001*: K topografii, vývoji a strukturám staršího raně středověkého (6.–9. stol.) osídlení Pošembeří — Zu Topographie, Entwicklung und Strukturen einer älteren frühmittelalterlichen (6.–9. Jh.) Besiedlung von Šembera Gebiet, Archeologické rozhledy 53, 256–278.
4337. *Bubeník, Josef 2001*: K topografii raně středověkého osídlení v okolí dnešního města Sázavy (okr. Benešov) — Zur Topographie der frühmittelalterlichen Besiedlung in der Umgebung der heutigen Stadt Sázava (Kreis Beneschau), Historická geografie 31, 31–45.
4338. *Burian, Vladislav – Novák, Jaroslav 2001*: Soupis zaniklých vesnic ve 13. až 20. století na Jindřichohradecku — Verzeichnis nicht mehr bestehender Dörfer von 13. Jh. bis zum 20 Jh. von Jindřichův Hradec, Jindřichohradecký vlastivědný sborník 13, 1–36.
4339. *Doležel, Jiří 2000*: K městskému zřízení na středověkém Brněnsku do roku 1411 — Zur mittelalterlichen Stadtverfassung in der Brünnner Gegend bis 1411. In: Mediaevalia archaeologica 2. Brno a jeho region, Praha – Brno, 159–259.
4340. *Erné, Michal – Stejskal, Aleš 2001*: Kouty na Českokrumlovsku. Běžný či výjimečný model vrcholně a pozdně středověkého osídlení — Die Landschaft Kouty im Gebiet von Český Krumlov. Gängige oder aussergewöhnliche Form spätmittelalterlicher Besiedlung?, Archeologické rozhledy 53, 310–342.
4341. *Gabriel, František 2000*: Vesnice, hrad a město v severních Čechách — Dorf, Burg und Stadt in Nordböhmen, Archaeologia historica 25, 205–213.
4342. *Gabriel, František 2001*: Středověká sídelní aglomerace Bezděz — Die mittelalterliche Siedlungsagglomeration Bezděz, Muzejní a vlastivědná práce/Časopis Společnosti přátel starožitností 39 (109), 65–85.
4343. *Galuška, Luděk 2001*: K problematice nejstaršího slovanského osídlení východní Moravy — Zur Problematik der ältesten slawischen Besiedlung Südostmährens, Pravěk NŘ 10 (2000), 119–132.
4344. *Hereit, Petr 2000*: Dějiny nejstaršího osídlení Doupovska — Geschichte der ältesten Besiedlung im Duppauer Gebiet, Sborník Západočeského muzea v Plzni – Historie 15, 117–175.
4345. *Lutovský, Michal – Michálek, Jan 2001*: Nové raně středověké nálezy ze Strakonicka, Archeologické výzkumy v jižních Čechách 14, 231–242.
4346. *Profantová, Nada 2000*: Časně slovanské nádoby z Pošembeří — Frühslawische Gefäße aus dem Šembera-Flußgebiet. In: Sborník Miroslavu Buchvaldkovi, Most, 215–217.
4347. *Sokol, Petr 2001*: Středověké osídlení okolí Plzně-Litic. Historická krajina a vývoj osídlení — Die mittelalterliche Besiedlung der Umgebung von Plzeň-Litice. Die historische Landschaft und die Entwicklung der Besiedlung, Minulostí Západočeského kraje 36, 15–27.
4348. *Šebesta, Pavel 2000*: První slovanská obydlí v Chebu, Sborník Chebského muzea 1999, 5–11.
4349. *Vich, David 2000*: Raně středověké nálezy z Vraclavska — Early Medieval finds from the Vraclav region, Zpravodaj muzea v Hradci Králové 26, 57–96.

2.2. Výzkum vesnic a neopevněných sídlišť — Investigations of villages and open sites

4350. *Anderle, Jan – Ježek, Martin – Zavřel, Jan 2000*: Průzkum selské usedlosti čp. 2 v Sakách na Slánsku — Durchforschungsergebnisse vom Bauernsitz Konstr.-Nr. 2 in Saky, Průzkumy památek 7/1, 43–67.
4351. *Belcredi, Ludvík 2000*: Colonization, development and desertion of the medieval village of Bystřec. In: *Ruralia III. Památky archeologické – Suppl. 14*, Praha, 187–201.
4352. *Belcredi, Ludvík 2000*: Usedlost XI, ojedinělý výskyt trojdílného domu v zaniklé středověké osadě Bystřec — Bauernhof XI, einzigartiges Vorkommen des dreiteiligen Hauses in der mittelalterlichen Wüstung Bystřec, *Archaeologia historica* 25, 215–231.
4353. *Beranová, Magdalena 2001*: Poděbrady a slavníkovská Libice — Poděbrady and Slavnik Libice, *Sborník prací FFBU M 5 (2000)*, 163–174.
4354. *Bubeník, Josef 2001*: Poznámka k Veletínu-Beletínu, Veletýnu a Veletýnské cestě, *Sázavsko* 8, 128–130.
4355. *Dohnal, Martin – Korený, Rastislav – Koucký, Karel – Procházka, Lubomír – Šamata, Jan 2001*: Obděnice, čp. 4 (okr. Příbram). Dějiny usedlosti ve světle etnografických, archeologických, písemných a paleozoologických pramenů — No. 4, *Obděnice (Příbram district). The history of a homestead in the light of ethnographic, archaeological, written and palaeozoological sources, Archeologie ve středních Čechách* 5/2, 721–738.
4356. *Frolík, Jan – Tomášek, Martin 2000*: Zpráva o záchraném archeologickém výzkumu v Nasavrkách (okr. Chrudim) v roce 1998, *Zpravodaj muzea v Hradci Králové* 26, 163–171.
4357. *Fröhlich, Jiří 2000*: Archeologický doklad středověkého stáří Lhoty pod Kústrým — Der archäologische Nachweis über das mittelalterliche Alter des Dorfes Lhota pod Kústrým, *Zlatá stezka* 7, 231–238.
4358. *Juchelka, Jiří 2001*: Nové středověké nálezy z Velkých Hoštic. In: *Sborník Státního památkového ústavu v Ostravě, Ostrava*, 149–152.
4359. *Klanicová, Evženie 2000*: Archeologické lokality a nálezy na katastrálním území obce Týnec, Tvrdonice a Kostice — Archäologische Lokalitäten und Funde im Katastralgebiet der Gemeinden Teinitz, Turnitz und Kostitz, *Jižní Morava* 36 (39), 21–44.
4360. *Klápště, Jan – Tomášek, Martin 2000*: Nástin raně středověkého osídlení v Bylanech u Kutné Hory — Skizze einer frühmittelalterlichen Siedlung in Bylany bei Kutná Hora. In: *In memoriam Jan Rulf. Památky archeologické – Suppl. 13*, Praha, 165–181.
4361. *Klír, Tomáš – Sedláček, Zbyněk 2001*: Středověké archeologické nálezy v obci Sokoleč, okr. Nymburk — Medieval archaeological finds from Sokoleč (Nymburk district), *Polabí* 35, 12–36.
4362. *Meduna, Petr 2000*: O jedné usedlosti. In: *Miscellanea Bohemo-cisterciensia*, Praha, 2–6.
4363. *Meduna, Petr 2000*: Bohemia: Early medieval Villages. In: *Medieval Archaeology: An Encyclopedia*, New York, New York, 20–21.
4364. *Meduna, Petr – Kypka, Jan – Šulc, Jaroslav – Matějka, Marek 2001*: Vidim a Daminěves. Poznámky k vývoji středověké a novověké vesnice — Vidim and Daminěves, notes on the development of Medieval and Early Modern villages, *Archeologie ve středních Čechách* 5/2, 689–720.
4365. *Nekuda, Vladimír 2000*: Mstěnice. Zaniklá středověká ves u Hrotovic 3. Raně středověké sídliště. Brno.
4366. *Pešta, Jan 2000*: Několik poznámek ke studiu půdorysné struktury venkovských sídel na území Čech — Einige Bemerkungen zum Studium der Grundriss-Struktur der ländlichen Sitze auf dem Gebiet Böhmens, *Průzkumy památek* 7/2, 153–168.
4367. *Pleinerová, Ivana 2000*: Die altslawischen Dörfer von Březno bei Louny. Praha – Louny.
4368. *Profantová, Nadě 2000*: Další raně středověké nálezy z Prahy-Stodůlek — Weitere frühmittelalterliche Funde aus Prag-Stodůlky, *Archaeologica Pragensia* 15, 109–116.
4369. *Sklenář, Karel 2001*: Terénní stopy zaniklých osad v materiálech tzv. Eichlerovy sbírky — Spuren mittelalterlicher Dorfwüstung in den Materialien der sog. Sammlung Eichler, *Muzejní a vlastivědná práce/Časopis Společnosti přátel starožitností* 39 (109), 224–235.
4370. *Slezák, Ladislav 2001*: Zaniklá Polom — Die Wüstung Polom. In: *Ve službách archeologie II. Přírodovědné metody v archeologii a antropologii*, Brno, 173–174.
4371. *Stabrava, Pavel 2001*: Záchraný archeologický výzkum v katastrech obcí Chuchelná a Strahovice. In: *Badania archeologiczne na Górnym Śląsku i ziemiach pogranicznych w 1998 roku*, Katowice, 29–33.
4372. *Stolz, Daniel 2000*: Raně a vrcholně středověké objekty z Králova Dvora, okr. Beroun — Features of the Early and high Middle Ages from Králův Dvůr (Beroun district), *Archeologie ve středních Čechách* 4/2, 337–341.

4373. Šmolíková, Miroslava 2000: Raně středověké sídlištní objekty z Prahy-Michle — Early medieval settlement features from Prague-Michle, *Archeologie ve středních Čechách* 4/2, 263–274.
4374. Tichý, Radomír – Wolf, Vladimír 2000: Zpráva o výzkumu knížecího dvorce ve Vysokém Chvojně u Holic — Report of excavations at a ducal residence of Vysoké-Chvojno by the town of Holice, *Zpravodaj muzea v Hradci Králové* 26, 97–106.
4375. Velímský, Tomáš 2000: K donaci vsí Blegou a Nabrezine litomyšlským premonstrátům (kastelán Blah a jeho rod II) — Zur Schenkung der Dörfer Blegou und Nabrezine an die Litomyšler Prämonstratenser (Kastellan Blah und seine Herkunft II). In: *In memoriam Jan Rulf. Památky archeologické – Suppl.* 13, Praha, 452–457.
4376. Zezula, Michal 2000: Záchraný archeologický výzkum v kostele Nanebevzetí P. Marie v Branticích, okr. Bruntál. In: *Památkový ústav v Ostravě. Výroční zpráva 1999*, Ostrava, 110–115.

2.3. Hradiště a jejich zázemí — Hillforts and their catchment areas

4377. Bartošková, Andrea 2000: Libice nad Cidlinou – výzkum v roce 1997 — Untersuchung in der Vorburg im J. 1997, *Památky archeologické* 91, 315–344.
4378. Bartošková, Andrea 2000: Revize klíčové archeologické situace na Budči — Revision der zentralen archäologischen Situation auf dem Burgwall Budeč, *Archeologické rozhledy* 52, 665–678.
4379. Bartošková, Andrea 2000: Stará Kouřim; Budeč. In: *Europas Mitte um 1000. Beiträge zur Geschichte, Kunst und Archäologie*, Stuttgart, 314–316, 397–400.
4380. Bartošková, Andrea 2001: Metodické problémy chronologie na základě výzkumu budečského hradiště — Die methodischen Probleme der Chronologie am Beispiel der Untersuchung des Burgwalles von Budeč, *Sborník prací FFBU M 5* (2000), 183–187.
4381. Bartošková, Andrea – Boháčová, Ivana – Čiháková, Jarmila – Frolík, Jan – Justová-Princová, Jarmila – Tomková, Kateřina 2000: Budeč – Levý Hradec – Libice nad Cidlinou – Pražský hrad – Stará Boleslav. *Prameny a literatura ke studiu vybraných středoevropských hradišť 1970–1999 — Budeč – Levý Hradec – Prager Burg – Stará Boleslav – Libice n. Cidlinou: Die Quellen und die Literatur zu einem Studium von ausgewählten mittelböhmischen Burgwällen 1970–1999*, *Archeologie ve středních Čechách* 4/2, 505–530.
4382. Beneš, Jaromír – Hrubý, Petr 2001: Archeologický výzkum hradiště Na Jánů v Netolicích, okres Prachatice, *Archeologické výzkumy v jižních Čechách* 14, 243–258.
4383. Bláha, Josef 2000: Olomouc (Olmütz). In: *Europas Mitte um 1000. Beiträge zur Geschichte, Kunst und Archäologie*, Bd. 1, Stuttgart, 389–392.
4384. Bláha, Josef 2000: Topografie a otázka kontinuity raně středověkého ústředí v Olomouci. In: *Přemyslovský stát kolem roku 1000. Na paměť knížete Boleslava II. (7. února 999)*, Praha, 179–196.
4385. Bláha, Josef 2001: Archeologické poznatky k vývoji a významu Olomouce v období Velkomoravské říše — Archäologische Erkenntnisse zur Entwicklung und Bedeutung von Olmütz zur Zeit des Grossmährischen Reiches. In: *Velká Morava mezi východem a západem*, Brno, 41–68.
4386. Bláha, Josef 2001: Olomouc im 10.–11. Jahrhundert. Topographie und die Frage der Kontinuität eines frühmittelalterlichen Zentrums. In: *Boleslav II. Der Tschechische Staat um das Jahr 1000*, Praha, 325–361.
4387. Boháčová, Ivana 2000: Altbunzlau. In: *Europas Mitte um 1000. Beiträge zur Geschichte, Kunst und Archäologie*, Stuttgart, 385–388.
4388. Boháčová, Ivana 2001: Das archäologische Areal auf dem III. Hof der Prager Burg und seine Bedeutung für die Erforschung der Chronologie Mittelböhmens im frühen Mittelalter — Archeologický areál III. nádvoří Pražského hradu a jeho význam v kontextu studia chronologie středních Čech. In: *Velká Morava mezi východem a západem*, Brno, 69–75.
4389. Boháčová, Ivana 2001: Pražský hrad a jeho nejstarší opevňovací systémy. In: *Mediaevalia archaeologica* 3. Pražský hrad a Malá Strana, Praha, 179–301.
4390. Bravermanová, Milena – Frolík, Jan 2000: Die Prager Burg. In: *Europas Mitte um 1000, Beiträge zur Geschichte, Kunst und Archäologie*, Stuttgart, 376–378.
4391. Brych, Vladimír 2000: Poznámky k nejstarší podobě hradu Mělník — Bemerkungen zur ältesten Gestalt der Burg Mělník, *Castellologica bohemia* 7, 93–110.

4392. *Bubeník, Josef 2000*: K otázce výšinných lokalit staršího úseku raného středověku v Čechách — Zur Frage der Höhensiedlungen im älteren Abschnitt des Frühmittelalters in Böhmen. In: In memoriam Jan Rulf. Památky archeologické – Suppl. 13, Praha, 60–67.
4393. *Bubeník, Josef 2000*: K terminologii a problematice rozpoznávání opevněných sídlišť našeho raného středověku — Zu einer Terminologie und Problematik von einem Erkennen der befestigten Siedlungen böhmischen Frühmittelalters. In: Archeologie ve středních Čechách 4/2, 391–395.
4394. *Bubeník, Josef 2001*: Raně středověký hrad u Vraníka, jeho okolí a zázemí, Sázavsko 8, 34–43.
4395. *Čech, Petr 2000*: Hrady a výšinná sídliště raného středověku v Pobělí a středním Poohří — Die frühmittelalterlichen Burgen und die Höhensiedlungen im Flussgebiet von Bílina und im Mittelflussgebiet von Ohře, Archeologie ve středních Čechách 4/2, 421–438.
4396. *Čech, Petr 2000*: Mocenský vývoj v severozápadních Čechách do počátku 11. století. In: Přemyslovský stát kolem roku 1000. Na paměť knížete Boleslava II. (7. února 999), Praha, 155–173.
4397. *Čiháková, Jarmila 2001*: Raně středověké fortifikace na jižním okraji pražského levobřežního podhradí — Frühmittelalterliche Befestigung an der Südgrenze des Prager Suburbiums (linkes Moldauefer). In: Mediaevalia archaeologica 3, Pražský hrad a Malá Strana, Praha, 29–135.
4398. *Dohnal, Vít 2001*: Olomoucký hrad v raném středověku. 10. až první polovina 13. století. Olomouc.
4399. *Doležel, Jiří 2000*: Stopy slovanského osídlení na ostrožně Ježova hradu u Stínavy, okr. Prostějov — Spuren slawischer Besiedlung auf dem Felsenvorsprung der Jež-Burg bei Stínava, Bez. Prostějov, Pravěk NŘ 9 (1999), 405–415.
4400. *Frolík, Jan 2000*: Pražský hrad od počátku osídlení do doby románské z pohledu archeologa. In: Umělecké památky Prahy – Pražský hrad a Hradčany, Praha, 17–21.
4401. *Frolík, Jan 2000*: Pražský hrad v raném středověku. In: Přemyslovský stát kolem roku 1000. Na paměť knížete Boleslava II. (†7. února 999), Praha, 101–120, 309–316.
4402. *Frolík, Jan 2001*: Die Prager Burg im 10. und 11. Jahrhundert (Zu Fragen der Auswertung der älteren archäologischen Dokumentation und deren Interpretation). In: Boleslav II. Der Tschechische Staat um das Jahr 1000, Praha, 153–187.
4403. *Frolík, Jan – Sigl, Jiří 2001*: Počátky slovanského hradiště v Chrudimi — Anfänge des slawischen Burgwalls in Chrudim, Archaeologia historica 26, 121–135.
4404. *Frolíková-Kalísková, Drahomíra 2001*: Výzkum na Otakarově ulici v Uherském Hradišti – některé otázky vývoje — Grabungen in der Otakarova-Strasse in Uherské Hradiště – einige Fragen der Entwicklung des grossmährischen Burgwalls. In: Velká Morava mezi východem a západem, Brno, 115–121.
4405. *Galuška, Luděk 2001*: Staroměstsko-uherskohradištská aglomerace – vývoj osídlení a přírodní podmínky v 6.–10. století — Die Agglomeration von Staré Město-Uherské Hradiště – Besiedlungsentwicklung und Naturbedingungen im 6.–10. Jahrhundert. In: Velká Morava mezi východem a západem, Brno, 123–137.
4406. *Hrdlička, Ladislav 2000*: Centrum raně středověké Prahy. In: Średniowieczny Śląsk i Czechy. Centrum średniowiecznego miasta. Wrocław a Europa Środkowa, Wrocław, 191–214.
4407. *Hrdlička, Ladislav 2000*: Prag. In: Europas Mitte um 1000. Beiträge zur Geschichte, Kunst und Archäologie, Stuttgart, 373–375.
4408. *Hrubý, Petr – Lutovský, Michal 2000*: Hradiště a výšinná sídliště raného středověku v jižních Čechách — Die Burgwälle und die Höhensiedlungen im Frühmittelalter Südböhmens, Archeologie ve středních Čechách 4/2, 439–483.
4409. *Juřina, Petr 2001*: Nové hledání Canburgu. Po kolikáté již? Příspěvek k diskusi — Neues Suchen von Canburg. Zum wievielten Male schon? Beitrag zur Diskussion, Archeologie ve středních Čechách 5/2, 561–564.
4410. *Klaníková, Evženie 2000*: Archäologische Fundstätten und Funde im „Hinterland“ des Burgwalls von Mikulčice III (Katastralgebiete Kostice, Lanžhot, Tvrdonice, Týnec). In: Studien zum Burgwall von Mikulčice 4, Brno, 363–403.
4411. *Klíma, Bohuslav 2001*: Archeologický výzkum MU na velkomoravském výšinném hradišti sv. Hypolita ve Znojme — Grossmährische Kirchenarchitektur auf dem St. Hippolyt-Burgwall in Znam. In: Velká Morava mezi východem a západem, Brno, 229–240.
4412. *Kouřil, Pavel 2000*: Archeologický výzkum na hradisku v Chotěbuzi-Podoboře, okres Karviná. In: Badania archeologiczne na Górnym Śląsku i ziemiach pogranicznych w 1996 roku, Katowice, 97–100.
4413. *Kouřil, Pavel 2001*: Archeologický výzkum hradiska v Chotěbuzi-Podoboře, Těšínsko 44, 1–5.

4414. *Kováčik, Peter – Procházka, Rudolf – Zůbek, Antonín 2001*: Zpráva o záchranném archeologickém výzkumu staveniště Arcidiecézního muzea Olomouc na Václavském náměstí č. o. 3–4 v Olomouci v roce 2000. Úsek D 2, tzv. parkán. In: Památkový ústav v Olomouci. Výroční zpráva 2000, Olomouc, 93–96.
4415. *Lutovský, Michal – Militký, Jiří 2000*: Raně středověké nálezy z hradiště v Praze-Butovicích ve sbírkách Národního muzea — Frühmittelalterliche Funde vom Burgwall in Prag-Butovice in den Sammlungen des Nationalmuseums, *Archaeologica Pragensia* 15, 101–107.
4416. *Lutovský, Michal – Stolz, Daniel 2001*: Hradiště „Šance“ u Březnice ve světle nových nálezů — Der Burgwall „Šance“ bei Březnice (Bez. Příbram) im Licht der neuen Funde, *Archeologie ve středních Čechách* 5/2, 565–578.
4417. *Macháček, Jiří 2001*: Pohansko bei Břeclav – ein bedeutendes Centrum Grossmährens — Pohansko u Břeclavi – významné centrum Velké Moravy. In: *Velká Morava mezi východem a západem*, Brno, 275–290.
4418. *Mařík, Jan 2001*: Výzkum raně středověkého opevnění na parcele č. 5 v Libici nad Cidlinou — Archäologische Untersuchung der frühmittelalterlichen Befestigung an der Parzelle Nr. 5 in Libice a. d. Cidlina, *Archeologie ve středních Čechách* 5/2, 581–590.
4419. *Pojsl, Miloslav 2001*: Proměna Veligradu ve Staré Město — Von Veligrad zu Staré Město. In: *Velká Morava mezi východem a západem*, Brno, 305–313.
4420. *Princová, Jarmila 2000*: Libice. In: *Europas Mitte um 1000. Beiträge zur Geschichte, Kunst und Archäologie*, Stuttgart, 382–384.
4421. *Princová-Justová, Jarmila 2001*: Hradec u Stoda in Westböhmen – Ein frühmittelalterlicher Burgwall mit einer dem Heiligen Laurentius (Vavřinec) geweihten Kirche. In: *Archäologische Arbeitsgemeinschaft Ostbayern/West- und Südböhmen. Treffen 10., Rahden/Westf.*, 181–187.
4422. *Profantová, Nada 2001*: Nové poznatky o vybraných nálezech z Libice nad Cidlinou — Neuere Erkenntnisse über einzelne Funde aus Libice nad Cidlinou, *Sborník prací FFBU M 5* (2000), 175–181.
4423. *Sláma, Jiří 2000*: Na okraj výsledků archeologického výzkumu přemyslovských hradišť — Die Randbemerkung zu den Ergebnissen von archäologischer Untersuchung der Burgwälle von Přemysliden, *Archeologie ve středních Čechách* 4/2, 387–389.
4424. *Sláma, Jiří 2001*: K problému historické interpretace archeologického výzkumu staroslovanských hradišť v Čechách — Zum Problem der historischen Interpretation von archäologischen Untersuchungen der altslawischen Burgwälle in Böhmen, *Archeologie ve středních Čechách* 5/2, 533–546.
4425. *Snášil, Robert 2001*: Grad Morava. In: *Velká Morava mezi východem a západem*, Brno, 355–364.
4426. *Šlézar, Pavel – Zatloukal, Richard 2001*: Zpráva o záchranném archeologickém výzkumu staveniště Arcidiecézního muzea Olomouc na Václavském náměstí v Olomouci č. o. 3–4 v roce 2000. Úseky D 1, D 3 až D 6, D 8. In: Památkový ústav v Olomouci. Výroční zpráva 2000, Olomouc, 87–92.
4427. *Tomková, Kateřina 2000*: Archeologie a minulost Hradčan. In: *Umělecké památky Prahy – Pražský hrad a Hradčany*, Praha, 11–16.
4428. *Tomková, Kateřina 2000*: Die Burgwälle zur Zeit Boleslavs II. im Zusammenhang mit der Erforschung der Burgwälle in Böhmen. In: *Boleslav II. Der tschechische Staat um das Jahr 1000*, Praha, 275–291.
4429. *Tomková, Kateřina 2000*: Hradiště doby Boleslava II. In: *Přemyslovský stát kolem roku 1000. Na paměť knížete Boleslava II. (†7. února 999)*, Praha, 93–100.
4430. *Tomková, Kateřina 2000*: Ke stavu výzkumu raně středověkých hradišť ve středních Čechách — Zum Stand einer Forschung von frühmittelalterlichen Burgwällen Mittelböhmens, *Archeologie ve středních Čechách* 4/2, 397–420.
4431. *Tomková, Kateřina 2000*: Levý Hradec. In: *Europas Mitte um 1000. Beiträge zur Geschichte, Kunst und Archäologie*, Stuttgart, 379–381.
4432. *Tomková, Kateřina 2001*: Early Medieval Fortification in Bohemia, *EN Bulletin* 55, 39–44.
4433. *Tomková, Kateřina 2001*: Ke studiu opevnění v raně středověkých Čechách — Zu dem Studium der Befestigungen frühmittelalterliches Böhmens, *Archeologie ve středních Čechách* 5/2, 547–560.
4434. *Tomková, Kateřina 2001*: Levý Hradec v zrcadle archeologických výzkumů. *Castrum Pragense* 4. Praha.
4435. *Tvrdlík, Radek – Mazač, Zdeněk 2001*: Nové poznatky o hradišti u Tismic a jeho hospodářském zázemí — Neue Erkenntnisse über dem Burgwall bei Tismice und seinem wirtschaftlichen Hinterland, *Archeologie ve středních Čechách* 5/2, 591–598.

2.4. Hrady, tvrze a různá mladší středověká a novověká opevnění
 – Castles, fortified manors and various medieval and post-medieval fortifications

4436. *Brtek, Josef – Hereš, Petr 2000*: Výzkum tvrziště v Kostelní Bříze. Příspěvek k počátkům archeologie na Sokolovsku, Sborník Chebského muzea 1999, 19–29.
4437. *Cejpová, Miroslava 2000*: Tvrziště v obci Bystřec, k. ú. Bystřec — A fortified-manor site at the community of Bystřec, cadastral territory of Bystřec, district of Ústí-nad-Orlicí, Zpravodaj muzea v Hradci Králové 26, 143–155.
4438. *Cejpová, Miroslava 2001*: Tvrziště Chlumeck, k. ú. Koldín, okres Ústí nad Orlicí — A fortified-manor site at Chlumeck, cadastral territory of Koldín, district of Ústí nad Orlicí, Zpravodaj muzea v Hradci Králové 27, 162–167.
4439. *Čížek, Jan – Slavík, Jiří 2000*: Poznámky ke stavebnímu vývoji hradu a zámku v Náchodě — Burg und Schloss in Náchod – Bemerkungen zur Bauentwicklung, Castellologica bohemia 7, 403–408
4440. *Durdík, Tomáš 2000*: Die vorgeschobenen Basteien der böhmischen Burgen des späten Mittelalters. In: Chateau Gaillard, Caen, 43–54.
4441. *Durdík, Tomáš 2000*: Komendy a hrady Řádu německých rytířů v Čechách, Muzejní a vlastivědná práce/Časopis Společnosti přátel starožitností 38 (108), 179–184.
4442. *Durdík, Tomáš 2000*: K podobě jižního nároží a počátkům hradu Lichnice – pokračování diskuse — Zur Gestaltung der südlichen Ecke und zu den Anfängen der Burg Lichnice – Fortsetzung der Diskussion, Castellologica bohemia 7, 395–402.
4443. *Durdík, Tomáš 2000*: Nástin problematiky českých feudálních sídel 13. století — Zur Problematik der böhmischen feudalen Sitze des 13. Jahrhunderts, Castellologica bohemia 7, 17–50.
4444. *Durdík, Tomáš 2001*: Castell: tipologia centro-europea, EN bulletin 54, 125–130.
4445. *Durdík, Tomáš 2001*: Contemporary Bohemian Castellology, EN bulletin 55, 29–38.
4446. *Durdík, Tomáš 2001*: Erforschung des Vasallenhauses der Burg Krivoklát, Castella Maris Baltici 5, 17–22.
4447. *Durdík, Tomáš 2001*: Hrad Týrov. Praha.
4448. *Durdík, Tomáš 2001*: Kommenden und Burgen des Deutschen Ritterordens in Böhmen, Forschungen zu Burgen und Schlösser 6, 129–138.
4449. *Durdík, Tomáš 2001*: Königliche Burgen und Städte in Böhmen des 13. Jahrhunderts, Castella Maris Baltici 3–4, 41–48.
4450. *Durdík, Tomáš 2001*: K problematice hradu v Chrudimí — Zur Problematik der Burg in Chrudim, Archeologické rozhledy 53, 615–619.
4451. *Durdík, Tomáš 2001*: Stavební podoba hradu Vizmburku a jeho postavení v rámci vývoje české hradní architektury, Zpravodaj STOP 3, 6–12.
4452. *Durdík, Tomáš 2001*: Systém královských hradů 13. století v Přemyslovském loveckém hvozdu, Muzejní a vlastivědná práce/Časopis Společnosti přátel starožitností 39 (109), 57–60.
4453. *Durdík, Tomáš 2001*: Torzální architektura jako historický pramen a problematika její vypovídací schopnosti. In: Opravy nosných konstrukcí historických staveb, Kutná Hora, 28–34.
4454. *Durdík, Tomáš 2001*: The viability of Czech castles as an historical resource, EN bulletin 55, 23–29, 37.
4455. *Durdík, Tomáš – Bolina, Pavel 2001*: Středověké hrady v Čechách a na Moravě. Praha.
4456. *Durdík, Tomáš – Chotěbor, Petr 2000*: Hrad v Královské oboře v Ovenci, Muzejní a vlastivědná práce/Časopis Společnosti přátel starožitností 38 (108), 50–54.
4457. *Durdík, Tomáš – Kašpar, Vojtěch 2000*: Nové poznatky ke stavebnímu vývoji a podobě hradu ve Vimperku — Neue Erkenntnisse zur Bauentwicklung und Gestalt der Burg Vimperk, Archaeologia historica 25, 171–181.
4458. *Durdík, Tomáš – Kašpar, Vojtěch 2001*: Archeologický výzkum hradů ve středních Čechách v roce 2000, Středočeský vlastivědný sborník. Muzeum a současnost – řada společenskovední 19, 87–89.
4459. *Durdík, Tomáš – Kašpar, Vojtěch – Úlovec, Jiří 2000*: Povrchový průzkum hradu Zvěřince — Oberflächenuntersuchung der Burg Zvěřinec, Castellologica bohemia 7, 75–92.
4460. *Fišera, Zdeněk 2000*: Ke stavební podobě tvrzi na Frýdlantsku — Zur Baugestaltung der Festen im Gebiet Friedland, Castellologica bohemia 7, 357–378.
4461. *Fröhlich, Jiří 2000*: Historická opevnění jižní zemské hranice, Výběr. Časopis pro historii a vlastivědu jižních Čech 37, 285–290.
4462. *Gabriel, František 2000*: Hrady okresu Česká Lípa. Praha.

4463. *Gabriel, František – Panáček, Jaroslav 2000*: Pustý zámek u Zakšína — Die verödete Burg „Pustý zámek“ bei Zakšín, *Castellologica bohemica* 7, 111–125.
4464. *Gabriel, František – Podroužek, Kamil 2000*: Skalní sídliště Sloup — Felsensiedlung Sloup, *Průzkumy památek* 7/1, 3–14.
4465. *Gabriel, František – Podroužek, Kamil – Zahradník, Pavel 2000*: Skalní sídlo u Sloupu. Praha.
4466. *Hrubý, Petr 2000*: Archeologický výzkum nádvoří zámku v Pacově — Archäologische Forschung im Burghof des Schlosses in Pacov, *Castellologica bohemica* 7, 329–336.
4467. *Chotěbor, Petr 2000*: Tvrz Hrochův Hrádek a problematika jejího datování — Die Feste Hrochův Hrádek und die Problematik ihrer Datierung, *Castellologica bohemica* 7, 193–200.
4468. *Kašička, František 2000*: Tvrz ve Volyni. K problematice vztahů stavebně historického průzkumu a archeologického výzkumu — Festung in Volyně/Wolin, *Průzkumy památek* 7/2, 75–84.
4469. *Kašpar, Vojtěch 2000*: Mariánská věž na hradě Karlštejně – archeologický výzkum — Marienurm der Burg Karlštejn – archäologische Untersuchung, *Castellologica bohemica* 7, 315–328.
4470. *Kohoutek, Jiří – Vácha, Zdeněk – Vrla, Radim 2000*: Nové poznatky o stavebním vývoji hradu Malenovic ve středověku — Neue Erkenntnisse von der Bauentwicklung der Burg Malenovice im Mittelalter, *Archaeologia historica* 25, 183–194.
4471. *Kohoutek, Jiří – Vrla, Radim 2001*: Výzkum hradu Nového Světlova — Erforschung der Burg nový Světlov, *Archaeologia historica* 26, 171–184.
4472. *Kosina, Jan 2001*: Opevněný středověký objekt v katastru obce Tatobity, okres Semily — A fortified medieval structure on cadastral territory of Tatobity, district of Semily, *Zpravodaj muzea v Hradci Králové* 27, 168–172.
4473. *Musil, František 2000*: K vývoji šlechtických sídel na Kroměřížsku. 1. část, Střední Morava 10, 26–41.
4474. *Musil, František 2000*: K vývoji šlechtických sídel na Kroměřížsku. 2. část — Zur Entwicklung der Adelsitze im Kreise Kremsier, Střední Morava 11, 18–36.
4475. *Musil, František 2001*: K vývoji šlechtických sídel na území okresu Prostějov 1., Střední Morava 13, 27–41.
4476. *Nechvíle, Martin 2001*: Středověký nálezový soubor z hradku Nebákov, okres Jičín — A group of medieval finds from a castle at Nebákov, district of Jičín, *Zpravodaj muzea v Hradci Králové* 27, 151–161.
4477. *Nisler, Petr 2001*: Drobná středověká opevnění u Štítů — Kleine mittelalterliche Befestigungen in der Nähe der Stadt Štůty, Severní Morava 81, 15–26.
4478. *Novobilský, Milan – Rožmberský, Petr 2000*: Hrad Vlčtejn. Plzeň.
4479. *Plaček, Miroslav 2000*: Identifikace středověkého jádra hradu Sádka a jeho vývoj — Zur Identifikation des mittelalterlichen Kernes der Burg Sádek und zu seiner Entwicklung, *Průzkumy památek* 7/1, 33–42.
4480. *Plaček, Miroslav 2000*: Úvaha nad zamýšlením Pavla Boliny — Die Betrachtung über Pavel Bolina Gedanken, *Castellologica bohemica* 7, 385–390.
4481. *Plaček, Miroslav 2001*: Ilustrovaná encyklopedie moravských hradů, hrádků a tvrzí. Praha.
4482. *Princová-Justová, Jarmila 2000*: Chalupovský manský dvůr v Libici nad Cidlinou — Der Chalupov'sche Vasallenhof in Libice a. d. Cidlina, *Castellologica bohemica* 7, 241–254.
4483. *Procházka, Zdeněk 2000*: Archeologický výzkum hradu Osvračín 1997–1998 — Archäologische Forschung der Burg Osvračín, *Castellologica bohemica* 7, 131–146.
4484. *Sadílek, Jaroslav 2000*: Středověká tvrz v Oponěšicích na Třebíčsku — Mittelalterliche Feste in Oponěšice in der Gegend von Třebíč, *Castellologica bohemica* 7, 215–223.
4485. *Sadílek, Jaroslav 2000*: Nová zjištění na zámku v Letovicích — Neue Feststellungen im Schloss Letovice, *Castellologica bohemica* 7, 379–381.
4486. *Sklenář, Karel 2000*: Hellichův plánec tvrziště v Údrcích na Libáňsku (1844) — Plan der Feste Údrnice (Bezirk Jičín-Gitschin, Ostböhmen) von J. V. Hellich (1844), *Castellologica bohemica* 7, 351–355.
4487. *Smitka, Josef 2000*: Panská sídla, kostely a špitál ve Velkém Boru u Horažďovic ve světle archivních pramenů a archeologických nálezů — Herrschaftssitze, Kirchen und Spital in Velký Bor bei Horažďovice im Lichte der Archivquellen und der archäologischen Funde, *Průzkumy památek* 7/2, 47–56.
4488. *Svoboda, Ladislav – Úlovec, Jiří – Chotěbor, Petr – Procházka, Zdeněk – Fišera, Zdeněk – Anderle, Jan – Slavík, Jiří – Rykl, Miroslav – Durdík, Tomáš 2000*: Encyklopedie českých tvrzí. Praha.
4489. *Šedivý, Jiří 2000*: Hrad Ostrý – Scharfenstein. Příspěvek ke stavební historii hradu — Burg Ostrý – Šarfenštejn. Beitrag zur Baugeschichte der Burg, *Castellologica bohemica* 7, 151–169.

4490. *Teryngerová, Hana 2001*: Záchranný archeologický výzkum na hlučínském zámku. In: Památkový ústav v Ostravě. Výroční zpráva 2000, Ostrava, 146–147.
4491. *Tomíček, Tomáš – Úlovec, Jiří – Valenta, Petr 2000*: Hrad Stajice — Die Burg Stajice, *Castellologica bohemia* 7, 171–182.
4492. *Tvrdlík, Radek 2001*: Zaniklé středověké tvrze v okolí Chlístovic na Kutnohorsku, *Práce muzea v Kolíně – řada společenskovední* 7, 206–212.
4493. *Úlovec, Jiří 2000*: Zaniklé hrady, zámky a tvrze Čech. Praha.
4494. *Varhaník, Jiří 2000*: K morfologii hradu v Písku — Über die Morphologie der Burg in Písek, *Archaeologia historica* 25, 159–170.
4495. *Velínský, Tomáš 2000*: Nové nálezy z hradu Šauenštejna — Neufunde aus der Burg Schauenstein, *Castellologica bohemia* 7, 271–277.

2.5. Města — Towns and cities

4496. *Anderle, Jan – Široký, Radek 2000*: Vývoj domu čp. 126 v Plzni. Pokus o interdisciplinární průzkum památky — Entwicklung des Hauses Konstr.-Nr. 126 in Plzeň/Pilsen. Ein Versuch um eine interdisziplinäre Untersuchung des Denkmals, *Průzkumy památek* 7/2, 103–116.
4497. *Bláha, Radek 2000*: Archeologický výzkum na stavbě čerpací stanice pohonných hmot na náměstí 5. května v Hradci Králové — Excavations at the building site of a refuelling station at the Náměstí 5. května (Square of the Fifth of May), Hradec Králové, *Zpravodaj muzea v Hradci Králové* 26, 137–142.
4498. *Bláha, Radek 2001*: Záchranný archeologický výzkum v Nechanicích, okres Hradec Králové — Salvage excavations at the borough of Nechanice, district of Hradec Králové, *Zpravodaj muzea v Hradci Králové* 27, 109–119.
4499. *Burian, Vladislav 2000*: Drobné záchranné archeologické výzkumy v prostorách a nejbližším okolí bývalého jezuitského semináře v Jindřichově Hradci — Kleine archäologische Nachforschungen in den Räumlichkeiten und der unmittelbaren Umgebung des ehemaligen Jesuitenseminars in Jindřichův Hradec, *Jindřichohradecký vlastivědný sborník* 12, 1–6.
4500. *Čížmář, Zdeněk – Šmíd, Miroslav 2000*: Vývoj Prostějova v archeologických a historických pramenech v období 10.–16. století — Entwicklung der Stadt Prostějov in den archäologischen und schriftlichen Quellen aus der Zeit des 10.–16. Jahrhunderts, *Archaeologia historica* 25, 77–102.
4501. *Dohnal, Martin – Fröhlich, Jiří 2000*: Výzkum parkánu u kasáren v Písku, *Archeologické výzkumy v jižních Čechách* 13, 155–184.
4502. *Dohnal, Martin – Koucký, Martin 2000*: Analýza části novověkých nálezů z archeologického výzkumu městské parcely v Sedlčanech (okr. Příbram) — Analysis of part of the Early Modern finds from the archaeological investigation of urban plots in Sedlčany (Příbram district), *Archeologie ve středních Čechách* 4/2, 359–382.
4503. *Dragoun, Zdeněk 2000*: Potvrzení nálezu románské vstupní šije v domě čp. 460/I na Staroměstském náměstí v Praze — Bestätigung des Fundes eines romanischen Eingangshalses in dem Haus Konstr.-Nr. 460/I auf dem Altstädter Ring in Prag, *Průzkumy památek* 7/2, 99–102.
4504. *Dragoun, Zdeněk 2000*: Předběžné výsledky sledování rekonstrukce spodních podlaží domu čp. 549/I na Staroměstském náměstí v Praze — Vorläufige Ergebnisse des Vervolgens der Rekonstruktion unterer Stockwerke des Hauses Konstr.-Nr. 549/I auf dem Altstädter Ring in Prag, *Průzkumy památek* 7/1, 83–89.
4505. *Erné, Michal 2000*: Archeologie časného novověku v Českém Krumlově, *Muzejní a vlastivědná práce/Časopis Společnosti přátel starožitností* 38 (108), 117–119.
4506. *Erné, Michal – Gabriel, František 2001*: Český Krumlov, Radniční ul. č. 29. Informace o výsledcích zjišťovacího archeologického výzkumu, *Archeologické výzkumy v jižních Čechách* 14, 269–274.
4507. *Faltýnek, Karel 2001*: Zpráva o záchranném archeologickém výzkumu na Horním náměstí v Olomouci v roce 2000. In: Památkový ústav v Olomouci. Výroční zpráva 2000, Olomouc, 96–100.
4508. *Frolík, Jan 2001*: Archeologický výzkum hradebního pásma v Chrudimi v letech 1999 a 2000 — Excavations of the rampart area of the town of Chrudim in 1999 and 2000, *Zpravodaj muzea v Hradci Králové* 27, 120–140.

4509. *Frolík, Jan 2001*: Archeologický výzkum chrudimských hradeb v letech 1999 a 2000, Chrudimské vlastivědné listy 10, 5–6.
4510. *Frolík, Jan – Sigl, Jiří 2001*: K úvahám Martina Ježka o počátcích města Chrudimi a tamějším hradu — Zu Martin Ježeks Überlegungen zu den Anfängen der Stadt Chrudim und seiner Burg, Archeologické rozhledy 53, 620–629.
4511. *Frolík, Jan – Sigl, Jiří 2001*: Nové poznatky o osídlení jižní části chrudimského návrší. Vyhodnocení geologických šachtic ze Štěpánkovy ulice, čp. 83/I–92/I, Chrudimský vlastivědný sborník 6, 3–104.
4512. *Frolík, Jan – Tomášek, Martin 2001*: Archeologický výzkum části fortifikace Kutné Hory v roce 1997 — Archaeological excavations of part of the fortifications of Kutná Hora in 1997, Archeologie ve středních Čechách 5/2, 623–629.
4513. *Havrda, Jan 2000*: Archeologický výzkum na Uhelném trhu na Starém Městě pražském — Archaeological excavations at Uhelný trh in the Old Town of Prague, Archaeologica Pragensia 15, 117–139.
4514. *Hrdlička, Ladislav 2000*: K proměnám středověké Prahy. In: A Hub of European Culture, Praha, 48–53.
4515. *Hrdlička, Ladislav 2001*: Jak se měnila a rostla středověká Praha. In: J. Kovanda et al., Neživá příroda Prahy a jejího okolí, Praha, 201–212.
4516. *Hrubý, Petr 2001*: Archeologické výzkumy v historickém jádru města Vimperk v roce 2000, Archeologické výzkumy v jižních Čechách 14, 275–294.
4517. *Hrubý, Petr 2001*: Městečko Dolní Bukovsko a zaniklé sídliště Staré Město, Výběr. Časopis pro historii a vlastivědu jižních Čech 38, 187–210.
4518. *Ježek, Martin 2000*: Archeologia na rynku malego miasta v Czechach. In: Średniowieczny Śląsk i Czechy. Centrum średniowiecznego miasta. Wrocław a Europa Środkowa, Wrocław, 21–46.
4519. *Ježek, Martin 2000*: Výzkum v místě kašny na Malém náměstí v Hradci Králové — Excavations at the site of a public font at the Malé-náměstí (Small Square) at Hradec Králové, Zpravodaj muzea v Hradci Králové 26, 107–131.
4520. *Ježek, Martin 2001*: K výpovědi pramenů o středověké Chrudimi — Zur Aussage der Quellen über das mittelalterliche Chrudim, Archeologické rozhledy 53, 803–813.
4521. *Kiecoň, Marek 2001*: Předběžná zpráva o záchranném archeologickém výzkumu na Zámecké ulici č. 58 v Hradci nad Moravicí. In: Památkový ústav v Opavě. Výroční zpráva 1999, Ostrava, 116–119.
4522. *Kiecoň, Marek 2001*: Zpráva o záchranném archeologickém výzkumu na Opavské ulici č. 161/63 v Krmově. In: Památkový ústav v Ostravě. Výroční zpráva 2000, Ostrava, 148–149.
4523. *Klápště, Jan 2000*: Rynek – Platz – Náměstí. In: Średniowieczny Śląsk i Czechy. Centrum średniowiecznego miasta. Wrocław a Europa Środkowa, Wrocław, 369–374.
4524. *Klápště, Jan 2001*: Ještě jednou o chrudimských „zemnicích“ — Noch einmal zu den „Grubenhäusern“ in Chrudim, Archeologické rozhledy 53, 814–816.
4525. *Klápště, Jan – Čulíková, Věra – Ježek, Martin – Kaplan, Miloš 2000*: Archeologický výzkum v Českém Dubě v roce 1996 — Die Ausgrabungen 1996 in Český Dub, Archeologické rozhledy 52, 25–53.
4526. *Klápště, Jan – Smetánka, Zdeněk – Tomášek, Martin 2000*: The Medieval Bohemian Town and its Hinterland. In: Rurality III. Památky archeologické – Suppl. 14, Praha, 294–302.
4527. *Kohoutek, Jiří 2001*: Problematika lokalizace královského hradu a vývoje středověkého města v Přerově — Problematik der Lokalisierung der königlichen Burg und der Entwicklung der mittelalterlichen Stadt Přerov (Prerau), Archaeologia historica 26, 155–170.
4528. *Merta, David 2001*: Nejstarší měšťanská kamenná architektura v Brně — Die ältestebürgerliche Steinarchitektur in Brno, Průzkumy památek 8/2, 41–60.
4529. *Merta, David – Kováčik, Peter – Peška, Marek – Procházka, Rudolf – Sadílek, Jaroslav 2001*: Předběžné výsledky záchranných archeologických výzkumů v Brně v roce 2000 — Vorläufige Ergebnisse archäologischer Rettungsgrabungen im Jahr 2000, Přehled výzkumů 42 (2000), 75–107.
4530. *Michna, Pavel ed. 2000*: Petrášův palác na horním náměstí v Olomouci. Dějiny – stavebně historický průzkum – archeologie. Olomouc.
4531. *Nováček, Karel 2000*: Středověký dům v Plzni. Archeologický výzkum parcely v Sedláčkově ul. 1 (čp. 187) — Das mittelalterliche Haus in Plzeň. Archäologische Erforschung der Parzelle Sedláčkova Strasse 1, Sborník Západočeského muzea v Plzni – Historie 15, 5–66.
4532. *Nováček, Karel – Široký, Radek 2000*: Náměstí v Plzni ve středověku a raném novověku. In: Średniowieczny Śląsk i Czechy. Centrum średniowiecznego miasta. Wrocław a Europa Środkowa, Wrocław, 291–297.

4533. *Novák, Petr 2001*: Louny ve světle archeologických nálezů, Sborník okresního archivu v Lounech 10, 5–33.
4534. *Plaček, Miroslav 2000*: Urbanismus moravských měst pozdního středověku a jejich fortifikace — Urbanismus der mährischen Städte im Spätmittelalter und ihre Fortifikation, *Archaeologia historica* 25, 61–76.
4535. *Procházka, Rudolf 2000*: Zrod středověkého města na příkladu Brna (K otázce odrazu společenské změny v archeologických pramenech) — Entstehung der mittelalterlichen Stadt – Beispiel Brünn (Zur Frage der Widerspiegelung der Gesellschaftsveränderung in archäologischen Quellen). In: *Mediaevalia archaeologica* 2. Brno a jeho region, Praha – Brno, 7–158.
4536. *Procházka, Rudolf – Doležel, Jiří 2001*: Současný stav poznání počátků jihomoravských měst — Der gleichzeitige Forschungsstand der Anfänge der südmährischen Städten, *Přehled výzkumů* 42 (2000), 25–74.
4537. *Prostředník, Jan 2000*: Pravěké a středověké osídlení Turnova ve světle archeologických nálezů. Příspěvek ke stavebnímu vývoji města od jeho založení do konce středověku — Urzeitliche und mittelalterliche Besiedlung Turnovs im Lichte archäologischer Funde. Ein Beitrag zur Bauentwicklung seit Turnovs Gründung bis zum Ende des Mittelalters, *Z Českého ráje a Podkrkonoší* 13, 7–49.
4538. *Razím, Vladislav 2000*: K některým otázkám vymezení hranic středověkého města — Einige Fragen zur Grenzbestimmung der mittelalterlichen Stadt, *Archaeologia historica* 25, 43–50.
4539. *Razím, Vladislav 2000*: Příspěvek k topografii středověkého Trutnova — Ein Beitrag zur Topographie des mittelalterlichen Trutnov, *Archeologické rozhledy* 52, 528–532.
4540. *Razím, Vladislav 2001*: K získávání kamene na stavbu středověkých městských hradeb. Příspěvek k diskusi o vztahu hradiště a města Čáslavi — Zur Steingewinnung für den Bau der mittelalterlichen Stadtmauern, *Archaeologia historica* 26, 195–206.
4541. *Richter, Miroslav – Krajč, Rudolf 2001*: Sezimovo Ústí. Archeologie středověkého poddanského města 2. Levobřežní předměstí – archeologický výzkum 1962–1988. Praha.
4542. *Richterová, Julie 2000*: Výzkum v domě U Ježíška v Ungeltu — Forschungsarbeiten im Hause Zum Jesuskind im Ungelt, *Archaeologica Pragensia* 15, 147–157, 231–232.
4543. *Stabrava, Pavel 2000*: Záchraný archeologický výzkum na lokalitě Hradec nad Moravicí – Církevní škola sv. Ludmily, okres Opava. In: *Badania archeologiczne na Górnym Śląsku i ziemiach pogranicznych w 1997 roku*, Katowice, 165–171.
4544. *Stabrava, Pavel – Teryngerová, Hana 2001*: Objev středověkého zahloubeného objektu v Hlučíně. In: *Památkový ústav v Ostravě. Výroční zpráva 2000*, Ostrava, 141–145.
4545. *Starec, Petr 2000*: Archeologický výzkum při demolici domu čp. 806/II na Václavském náměstí — Archäologische Forschungsarbeiten beim Abriss des Hauses mit der Konskriptionsnummer 806/II auf dem Wenzelsplatz, *Archaeologica Pragensia* 15, 159–170, 232.
4546. *Šebesta, Pavel 2001*: Archeologický nále v chebské Dominikánské ulici, *Sborník Chebského muzea* 2000, 37–50.
4547. *Široký, Radek 2000*: K počátkům využívání městských parcel v Plzni. Archeologické výzkumy domů čp. 156 a 194 — Zur Anfängen der Benutzung der städtischen Grundstücke in Pilsen (Plzeň). Archäologische Erforschung der Häuser Nr. 156 und 194, *Sborník Západočeského muzea v Plzni – Historie* 15, 67–78.
4548. *Široký, Radek 2000*: Pitná, užitková a odpadní voda v českých městech ve středověku a raném novověku. Stav a perspektivy archeologického poznání — Wasserversorgung und Wasserentsorgung in den böhmischen Städten des Mittelalters und der frühen Neuzeit. Stand und Perspektiven der archäologischen Forschung, *Památky archeologické* 91, 345–410.
4549. *Teryngerová, Hana 2001*: Příspěvek k problematice hlučinského opevnění – archeologický výzkum bašty č. 8. In: *Sborník Státního památkového ústavu v Ostravě*, Ostrava, 144–148.
4550. *Teryngerová, Hana 2001*: Záchraný archeologický výzkum v centru Ostravy. In: *Badania archeologiczne na Górnym Śląsku i ziemiach pogranicznych w 1998 roku*, Katowice, 210–213.
4551. *Valentová, Jarmila 2001*: Středověká studna z Kolína-Zlaté uličky — Medieval well from Kolín-Zlatá ulička, *Archeologie ve středních Čechách* 5/2, 649–664.
4552. *Zavřel, Jan – Tryml, Michal 2001*: Svědeckví hlíny – archeologie na Petříně. In: *Pražský vrch Petřín*, Praha – Litomyšl, 89–97.
4553. *Zezula, Michal 2001*: Záchraný archeologický výzkum na Kostelním náměstí v Moravské Ostravě. In: *Badania archeologiczne na Górnym Śląsku i ziemiach pogranicznych w 1998 roku*, Katowice, 176–186.

4554. *Zežula, Michal 2001*: Záchraný výzkum na ulici Pivovarské v Moravské Ostravě. In: *Badania archeologiczne na Górnym Śląsku i ziemiach pogranicznych w 1998 roku*, Katowice, 215–217.
4555. *Zežula, Michal 2001*: Záchraný výzkum v kostele sv. Václava v Moravské Ostravě. In: *Badania archeologiczne na Górnym Śląsku i ziemiach pogranicznych w 1998 roku*, Katowice, 187–192.
4556. *Zimola, David 2000*: Archeologický výzkum domu č. 31 na náměstí Zachariáše z Hradce v Telči — Archäologische Rettungsgrabung auf dem Zachariáše z Hradce Platz in Telč, *Vlastivědný sborník Vysočiny – oddíl věd společenských* 12, 3–23.

3. DUCHOVNÍ SVĚT — THE SPIRITUAL WORLD

3.1. Pohřebiště — Cemeteries

4557. *Frolíková-Kalísková, Drahomíra 2000*: Pokus o analýzu slovanského pohřebiště v Praze-Motole, *Památky archeologické* 91, 201–249.
4558. *Loskotová, Irena 2000*: Příspěvek ke hrobové výbavě 17.–18. století — Beitrag zur Grabsausstattung aus dem 17.–18. Jahrhundert, *Pravěk NŘ* 9 (1999), 423–430.
4559. *Milítký, Jiří 2001*: Mince z hrobu č. 13 z míst presbytáře kostela sv. Václava ve Vraclavi — Münzfund aus dem Grab Nr. 13 vom Ort des Presbyteriums der hl. Wenzelskirche in Vraclav, *Průzkumy památek* 8/2, 109–112.
4560. *Milítký, Jiří – Veselá, Alena 2000*: Raně středověké pohřebiště v Tuchoměřicích-Kněživce (okr. Praha-západ) s nálezem denáru Břetislava I. — An Early Medieval cemetery at Tuchoměřice-Kněživka (Prague-West district) with a denarius of Břetislav I., *Archeologie ve středních Čechách* 4/2, 291–300.
4561. *Nechvátal, Bořivoj 2000*: Nález raně středověkého sarkofágu na Vyšehradě — Der Fund eines frühmittelalterlichen Sarkophags auf der Burg Vyšehrad. In: *Sborník Miroslavu Buchvaldkovi, Most*, 173–179.
4562. *Nechvátal, Bořivoj 2001*: Dva raně středověké sarkofágy z Vyšehradu — Zwei frühmittelalterliche Sarkophage von Prag-Vyšehrad, *Archaeologia historica* 26, 345–358.
4563. *Plešnerová, Ivana 2000*: Pohřeb nemluvněte na slovanském sídlišti v Březně u Loun — Bestattung eines Kleinkindes in der slawischen Siedlung von Březno bei Louny. In: *In memoriam Jan Rulf. Památky archeologické – Suppl.* 13, Praha, 349–354.
4564. *Staššiková-Štukovská, Danica 2001*: Vybrané nálezy z Boroviec a Břeclavi-Pohanska k otázce interakci staromoravských a nitranských Slovanov — Fundauswahl aus Borovce und Břeclav-Pohansko zur Frage der Interaktionen der frühmährischer und Nitraer Slawen, *Sborník prací FFBU M 5* (2000), 97–111.
4565. *Staššiková-Štukovská, Danica 2001*: Vybrané nálezy z pohrebiska v Borovciach z pohľadu začiatkov kostrového pochovávanía staromoravských a nitrianskych Slovanov. In: *Velká Morava mezi východem a západem*, Brno, 371–388.
4566. *Unger, Josef 2000*: Pohřební ritus městského obyvatelstva 13. až 18. století v archeologických pramenech Moravy a Slezska — Der Grabritus der städtischen Bevölkerung im 13. bis 18. Jh. in archäologischen Quellen Mährens und Schlesiens, *Archaeologia historica* 25, 335–356.
4567. *Unger, Josef 2001*: Archeologický výzkum premonstrátského kláštera v Louce u Znojma. Příspěvek ke způsobu pohřbívání ve středověkých kláštřech — Archäologische Erforschung des Prämonstratenserklosters in Louka bei Znojmo. Ein Beitrag zum Bestattungsritus in mittelalterlichen Klöstern, *Pravěk NŘ* 10 (2000), 143–150.
4568. *Zavřel, Jan – Mlíkovský, Jiří 2001*: Petřín pohřební. In: *Pražský vrch Petřín*, Praha – Litomyšl, 114–120.

3.2. Sakrální stavby — Sacral buildings

4569. *Boháčková, Ivana – Špaček, Jaroslav 2000*: Raně středověké kostely sv. Václava a sv. Klimenta ve Staré Boleslavi v kontextu studia archeologických situací a jejich keramického inventáře — The Early Medieval Churches of St Wenceslas and St. Clement at Stará Boleslav, in the context of studies of the

- archaeological situation and their ceramic inventories. In: *Archeologie ve středních Čechách 4/2*, 307–335.
4570. *Boháčová, Ivana – Špaček, Jaroslav 2001*: Raně středověké kostely sv. Václava a sv. Klimenta ve Staré Boleslavi — Die frühmittelalterlichen Kirchen des Hl. Wenzel und des Hl. Klemens in Stará Boleslav, *Archaeologia historica* 26, 259–278.
4571. *Čermák, Miroslav – Hašek, Vladimír – Peška, Jaroslav – Vrána, Jakub 2001*: Geofyzikální prospekce a archeologický výzkum v kostele Zvěstování Panny Marie ve Šternberku — Die geophysikalische Prospektion und archäologische Grabungen in der Kirche zu Maria Verkündigung in Šternberk. In: *Ve službách archeologie II. Přírodovědné metody v archeologii a antropologii*, Brno, 11–24.
4572. *Čermák, Miloslav – Peška, Jaroslav – Vrána, Jakub 2000*: Pozoruhodné objevy v kostele Zvěstování Panny Marie ve Šternberku — Beachtenswerte Entdeckungen in der Kirche zu Mariä Verkündigung in Šternberk, *Střední Morava* 11, 4–17.
4573. *Čiháková, Linda 2000*: Bývalý špitální kostel sv. Jana Evangelisty ve Švihově — Die ehemalige Spitalskirche des hl. Johannes Ev. in Švihov, *Průzkumy památek 7/2*, 203–208.
4574. *Čurda, Tomáš 2001*: Archeologický výzkum kostela sv. Jiljí a na klášterišti v Pardubičkách v roce 2000, *Východočeský sborník historický* 10, 3–34.
4575. *Frolík, Jan 2001*: Nejstarší církevní architektura na Pražském hradě – současný stav poznání — Die älteste Kirchenarchitektur auf der Prager Burg – gegenwärtiger Erkenntnisstand. In: *Velká Morava mezi východem a západem*, Brno, 107–113.
4576. *Frolík, Jan – Maříková-Kubková, Jana – Růžičková, Eliška – Zeman, Antonín 2000*: Nejstarší sakrální architektura Pražského hradu. Výpověď archeologických pramenů. *Castrum Pragense* 3. Praha.
4577. *Ježek, Martin – Sommer, Jan 2001*: Bývalý kostel sv. Václava ve Vraclavi — Die einstige St. Wenzelskirche in Vraticlav, *Průzkumy památek 8/2*, 97–109.
4578. *Kavánová, Blanka 2001*: Kostel č. 12 v Mikulčicích — Die 12. Kirche von Mikulčice. In: *Velká Morava mezi východem a západem*, Brno, 209–227.
4579. *Marešová, Daniela 2001*: Záchranný archeologický výzkum v kapli Božího Těla v Kutné Hoře. Příspěvek k dějinám kaple a pokus o vytvoření základního typáře keramických tříd vyskytujících se na Kutnohorsku ve 2. polovině 14. – počátku 16. století — Archäologische Rettungsuntersuchung in der Korpus-Christi-Kapelle in Kuttenberg. Beitrag zur Geschichte von der Kapelle und Versuch eine Bearbeitung der Mustersammlung von in Region Kuttener von der 2. H. des 14. Jh. bis den Anfang des 16. Jh. vorkommenden Keramikklassen, *Archeologie ve středních Čechách 5/2*, 631–648.
4580. *Nechvátal, Bořivoj 2000*: Raně středověké baptisterium na Vyšehradě — Frühmittelalterliches Baptisterium in Vyšehrad, *Archaeologia historica* 25, 323–334.
4581. *Nechvátal, Bořivoj 2001*: Die archäologische Erforschung der St. Martins-Kirche in Radomyšl bei Strakonice – Ergebnisse und Probleme. In: *Archäologische Arbeitsgemeinschaft Ostbayern/West- und Südböhmen. Treffen 10.*, Rahden/Westf., 188–209.
4582. *Pavelčík, Jiří 2000*: Zpráva o průzkumu kostela sv. Františka Xaverského v Uherském Hradišti — Bericht über die Erforschung der Kirche des Heiligen Franziskus Xaverius in Ungarisch Hradisch (Uherské Hradiště), *Slovácko* 42, 159–167.
4583. *Prix, Dalibor – Zezula, Michal 2000*: Archeologický výzkum kostela Nanebevzetí Panny Marie v Branticích, okr. Bruntál — Archäologische Erforschung der Kirche Mariä Himmelfahrt in Brantice (Bransdorf), Bez. Bruntál, *Archaeologia historica* 25, 279–305.
4584. *Razím, Vladislav – Ježek, Martin 2001*: Ke stavebnímu vývoji kostela Nanebevzetí Panny Marie v Chrudimi, *Průzkumy památek 8/1*, 37–66.
4585. *Sláma, Jiří 2001*: O údajném svatovojtěšském založení kostela sv. Jiří v Plzni-Doubravce — Über die angebliche Gründung der Kirche St. Georg in Plzeň-Doubravka durch den heiligen Adalbert (Vojtěch), *Minulostí Západočeského kraje* 36, 7–14.
4586. *Sommer, Petr 2001*: Archäologische Untersuchungen in Kirchen und Klöstern Böhmens und die ältesten tschechischen Sakralbauten, *Vorträge des 19. Niederbayerischen Archäologentages* 19, 195–218.
4587. *Sommer, Petr 2001*: Kapelle der Jungfrau Maria im St. Georgskloster auf der Prager Burg und die Anfänge der böhmischen Sakralarchitektur. In: *Boleslav II. Der tschechische Staat um das Jahr 1000*, Praha, 189–196.

4588. *Sommer, Petr 2001*: Levohradecký „lapis primarius“. In: Levý Hradec v zrcadle archeologických výzkumů, Praha, 279–284.
4589. *Sommer, Petr 2001*: Začátky české sakrální architektury, Muzejní a vlastivědná práce/Časopis Společnosti přátel starožitností 39 (109), 246–251.
4590. *Šebesta, Pavel 2001*: Štaufská hradní kaple v Chebu — Forschung in der Burgkapelle zu Eger. Sborník Chebského muzea 2000, 9–16.
4591. *Špaček, Jaroslav – Boháčová, Ivana 2000*: Výsledky záchranného archeologického výzkumu v areálu okolí baziliky sv. Václava ve Staré Boleslavi. Předběžná zpráva z let 1997–1998 — Ergebnisse der Rettungsgrabung im Areal und in der Umgebung der Basilika St. Wenzeslaus in Stará Boleslav (Vorbericht der Grabungen in den Jahren 1997–1998), *Archaeologia historica* 25, 307–322.
4592. *Špičák, Zdeněk 2001*: Úvaha k problematice jižní zdi apsidy kostela v Uherském Hradišti-Sadech — Eine Bemerkung zur Problematik der südlichen Mauer der Kirchenapsis in Uherské Hradiště-Sady, Sborník prací FFBU M 5 (2000), 133–162.
4593. *Štafflen, Zdeněk – Unger, Josef 2001*: Archeologický výzkum před portálem „Porta Coeli“ v Předklášteří u Tišnova — Archaeological research in front of the portal of „Porta Coeli“ in Předklášteří near Tišnov. In: Ve službách archeologie III. Sborník k 75. narozeninám Prof. RNDr. Jana Jelínka, DrSc., Brno, 190–196.
4594. *Tomášek, Martin 2001*: Záchranný archeologický výzkum při opravě kostela sv. Havla v Tuchlovcích, o. Kladno, Posel z Budče 18, 58–60.
4595. *Unger, Josef 2000*: Kostnice a hrobka v kostele sv. Jakuba Většího v Pohořelicích (okr. Břeclav) — Beinhaus und Gruft in der Kirche des Hl. Jakob des Grösseren in Pohořelice (Bez. Břeclav), *Pravěk NŘ* 9 (1999), 417–422.

3.3. Kláštery — Monasteries

4596. *Charvátová, Kateřina 2001*: Les abbayes de nonnes cisterciennes dans le royaume médiéval de Bohême. Leurs relations avec le milieu laïc. In: *Citeaux et les femmes*, Paris, 227–238.
4597. *Kamenická, Eva 2000*: Nové nálezy v areálu cisterciáckého kláštera v Plasích. In: *900 let cisterciáckého řádu*, Praha, 35–45.
4598. *Merhautová, Anežka – Sommer, Petr 2000*: Strahovský klášter. Stavební dějiny baziliky od roku 1182 do doby opata Lohelia — Das Kloster Strahov. Baugeschichte der Basilika von 1182 bis zur Zeit des Abst Lohelius, *Umění* 48, 302–314.
4599. *Sommer, Petr 2000*: Rekonstrukce středověké podoby cisterciáckého opatství v Klášteře Hradišti nad Jizerou. In: *Cystersi w społeczenstwie Europy środkowej*, Poznań, 639–648.
4600. *Sommer, Petr – Waldhauser, Jiří 2000*: Nová etapa archeologického výzkumu opatského chrámu cisterciáckého Kláštera Hradiště nad Jizerou (1995 až 1999). In: *900 let cisterciáckého řádu*, Praha, 47–62.

3.4. Varia — Varia

4601. *Sommer, Petr 2000*: Die Christianisierung Böhmens auf Grund archäologischer, kunsthistorischer und schriftlicher Quellen, Christliche Architektur und Kunst im böhmischen Staat um das Jahr 1000. Das Kloster Břevnov. Das Kloster Ostrov (Insula) bei Davle. Das Kloster Sazau (Sázava). Die christlichen Bestattungen. In: *Europas Mitte um 1000. Beiträge zur Geschichte, Kunst und Archäologie*, Stuttgart, 401–404, 411–417, 418–419, 420–421, 422–423, 426–429.
4602. *Sommer, Petr 2000*: Heidnische und christliche Normen im Konflikt – Die Vorstellungswelt der böhmischen Gesellschaft im frühen Mittelalter. In: *Prozesse der Normbildung und Normveränderung im mittelalterlichen Europa*, Stuttgart, 161–186.
4603. *Sommer, Petr 2000*: Základová obětina ze sázavského kláštera — Bauopfer aus Kloster Sázava. In: *In memoriam Jan Rulf. Památky archeologické – Suppl. 13*, Praha, 370–375.
4604. *Sommer, Petr 2001*: Začátky křesťanství v Čechách. Kapitoly z dějin raně středověké duchovní kultury. Praha.

4605. *Sommer, Petr 2001*: Život v raně středověkých Čechách podle nejstarších prokopských legend, Sázavsko 8, 4–27.
4606. *Šebesta, Pavel 2001*: Erste Belege für das Christentum in Cheb/Eger. In: Archäologische Arbeitsgemeinschaft Ostbayern/West- und Südböhmen. Treffen 10., Rahden/Westf., 169–173.
4607. *Štefan, Ivo – Varadzin, Ladislav 2000*: Tři kamenné stavební obětiny z moravského Valašska — Three stone building offerings from Moravian Wallachia, Archeologické rozhledy 52, 698–700.
4608. *Teryngerová, Hana 2000*: Neobvyklý nález drobné devocionálie z výzkumu v Opavě – Ostrožná ulice – předběžná zpráva. In: Památkový ústav v Ostravě. Výroční zpráva 1999, Ostrava, 105–109.
4609. *Turčan, Vladimír 2001*: Old-Slavonic Sanctuaries in Czechia and Slovakia — Svetišča starih Slovanov na Češkem in Slovaškem, Studia mythologica slavica 4, 97–116.

4. ZEMĚDĚLSTVÍ A VÝŽIVA — AGRICULTURE AND NUTRITION

4610. *Beránek, Jan – Doležal, Daniel – Korený, Rastislav – Křivánek, Roman – Vařeka, Pavel 2001*: The Dutch Style Windmill (Tower Mill) at Příčovy, International Molinology 62, 11–16.
4611. *Beranová, Magdalena 2000*: Formy chovu dobytka v 11.–13. století — Zu Formen der Viehzucht im 11.–13. Jahrhundert. In: Sborník Miroslavu Buchvaldkovi, Most, 17–20.
4612. *Beranová, Magdalena 2001*: Luštěniny a olejiny v české kuchyni 15. a 16. století — Pulses and oleiferous plants in the Bohemian kitchen of the 15th and 16th century, Polabí 35, 80–113.
4613. *Bláha, Josef 2000*: Archeologické a archeozoologické poznámky ke stravování olomouckých Slovanů v předvelkomoravském období (konec 7. a počátek 9. stol.), Střední Morava 10, 66–73.
4614. *Bláha, Josef 2000*: Několik úvodních poznatků a reflexí k jídelníčku olomouckých Slovanů v období Velké Moravy, Střední Morava 11, 103–109.
4615. *Chytráček, Miloslav – Bernat, Jiří 2000*: Nálezy ze středověké pluziny v Ohrobcí, okr. Praha-západ — Die Funde von der mittelalterlichen Flur in Ohrobec, Bez. Prag-West, Archeologie ve středních Čechách 4/2, 349–357.
4616. *Nekuda, Rostislav 2001*: Středověký vodní mlýn ve Mstěnicích — Die mittelalterliche Wassermühle in Mstěnice. In: Ve službách archeologie II. Přírodovědné metody v archeologii a antropologii, Brno, 135–147.
4617. *Procházka, Rudolf 2001*: Chlebové pece předlokačního a lokačního Brna — Brotbacköfen in der Vorlokations- und Lokationsstadt Brno (Brünn), Archaeologia historica 26, 207–219.

5. NEZEMĚDĚLSKÁ VÝROBA (VČETNĚ STUDIA VÝROBKŮ — NON-AGRICULTURAL PRODUCTION (INCLUDING ARTIFACTS STUDIES))

5.1. Keramika — Pottery

4618. *Bartoš, Martin 2000*: Nové nálezy starých kutnohorských kachlů, Kutnohorsko 3, 18–20.
4619. *Boháčová, Ivana – Špaček, Jaroslav 2001*: Soubor keramiky z počátků vrcholného středověku ze Staré Boleslavi — A ceramic assemblage dating to the beginning of the High Middle Ages from Stará Boleslav, Archeologie ve středních Čechách 5/2, 599–621.
4620. *Brych, Vladimír 2001*: Kachle z tvrže Křešic u Divišova. K poznání kamnářské produkce pozdní gotiky a renesance ve středních Čechách — Stove tiles from the fortified manor at Křešice u Divišova. On Late Gothic and Renaissance stovemaking in Central Bohemia, Archeologie ve středních Čechách 5/2, 665–688.
4621. *Brych, Vladimír 2001*: Výžlabkové kachle s vertikálně orientovanou figurální výzdobou — Ausgerillte Kacheln mit vertikal orientierten figürlicher Verzierung, Muzejní a vlastivědná práce/Časopis Společnosti přátel starožitností 39 (109), 193–203.
4622. *Čiháková, Jarmila 2001*: Svědectví stěpů 1 – středověká keramika z Petřína. In: Pražský vrch Petřín, Praha – Litomyšl, 98–106.

4623. *Fröhlich, Jiří – Chvojka, Ondřej 2000*: Dva archeologické nálezy z jihočeských jeskyní, Výběr. Časopis pro historii a vlastivědu jižních Čech 37, 173–179.
4624. *Frolíková-Kaliszová, Drahomíra 2001*: Keramika z Uherského Hradiště – technologický vývoj v 9. století. In: Konference Pohansko 1999 (40 let od zahájení výzkumu slovanského hradiska Břeclav-Pohansko), Brno, 207–216.
4625. *Gabriel, František – Panáček, Jaroslav 2000*: Dějiny hrnčířství v České Lípě — Geschichte des Töpferhandwerks in Česká Lípa, Bezděz 9, 5–41.
4626. *Hazlbauer, Zdeněk 2000*: Hromadné nálezy pozůstatků historických kamnových kachlů v okolí zámku v Pyšelicích, okr. Benešov — Massenfunde von relikten historischer Ofenkacheln in der Umgebung des Schlosses Pyšely, Bezirk Benešov, Castellologica bohemica 7, 279–292.
4627. *Hazlbauer, Zdeněk 2000*: Signovaná a datovaná kamnářská matrice horažďovického hrnčíře Josefa Dobředěleje — Die signierte und datierte Kachelform des Horažďovicer Hafners Josef Dobředělej, Archaeologia historica 25, 389–396.
4628. *Hazlbauer, Zdeněk 2001*: Poznámky k metodice stavebních konstrukcí replik gotických a renesančních kachlových kamen pro účely historických expozic — Bemerkungen zur Methodik der Baukonstruktionen der historischen Ofen für die Zwecke der Museums- und anderen Ausstellungen in der Tschechischen Republik, Památky středních Čech 15, 19–27.
4629. *Hazlbauer, Zdeněk 2001*: Vzácný renesanční kamnový kachel z Pelhřimovska, Vlastivědný sborník Pelhřimovska 12, 147–152.
4630. *Hazlbauer, Zdeněk – Heidenreich, Milan – Lamr, Josef 2001*: Stavební rekonstrukce pozdně gotických kachlových kamen v Muzeu Mohelnice, okr. Šumperk — Die Baurekonstruktion des spätgotischen Kachelofens im Museum in Mohelnice, Bez. Šumperk, Archaeologia historica 26, 387–402.
4631. *Chvojka, Ondřej 2000*: Středověká keramická hlavička z Frymburku, Výběr. Časopis pro historii a vlastivědu jižních Čech 37, 131–133.
4632. *Krajc, Rudolf 2001*: „Husův hrneček“ ze středověkého Sezimova Ústí – „Hus-Töpchen“ aus der mittelalterlichen Stadt Sezimovo Ústí. In: Ve službách archeologie II. Přírodovědné metody v archeologii a antropologii, Brno, 129–130.
4633. *Macháček, Jiří 2001*: Hej Slované aneb hřebenová vlnice jako etnoidentifikační znak, Archeologické rozhledy 53, 355–356.
4634. *Macháček, Jiří 2001*: K absolutní a relativní chronologii keramiky středodunajské kulturní tradice na jižní Moravě — Ein Beitrag zur absoluten und relativen Chronologie der Keramik der mitteldanubischen Kulturtradition in Südmähren, Sborník prací FFBU M 5 (2000), 25–55.
4635. *Menoušková, Dana 2000*: Pozoruhodný reliéfní kachel z muzea ve Veselí nad Moravou — Eine merkwürdige Reliefkachel aus dem Museum Veselí nad Moravou. In: Sborník Miroslavu Buchvaldkovi, Most, 151–153.
4636. *Měchurová, Zdeňka 2001*: Středověký pohár s ouškem z Přímětic u Znojma — Ein mittelalterlicher Becher mit Henkel von Přímětice bei Znojmo, Acta Musei Moraviae – scientiae sociales 86, 117–120.
4637. *Milítký, Jiří – Zavřel, Petr 2000*: Nález drobné středověké plastiky ze Slavonic (okr. Jindřichův Hradec) — Fund einer kleinen mittelalterlichen Plastik in Slavonice (Kreis Jindřichův Hradec). In: In memoriam Jan Rulf. Památky archeologické – Suppl. 13, Praha, 303–306.
4638. *Pajer, Jiří 2001*: Výroba novokřtěnských fajánsí na Jižní Moravě — Die Herstellung von Wiedertäufer-Fayancen in Südmähren, Jižní Morava 37 (40), 21–41.
4639. *Pavlí, Irena 2000*: Raně středověká keramika při vyšehradské cestě — Frühmittelalterliche Keramik am Vyšehrader Weg. In: Sborník Miroslavu Buchvaldkovi, Most, 193–194.
4640. *Profantová, Nadě 2000*: Slovanské výšinné sídliště z Třebovle, okr. Kolín. K problému napodobování cizích předloh v keramice — Die slawische Höhensiedlung von Třebovle, Bez. Kolín. Zum Problem der Nachbildung fremder Vorlagen in der Keramik, Archeologické rozhledy 52, 647–664.
4641. *Valentová, Jarmila 2001*: Středověká hrnčířská dílna v Kutné Hoře, Práce muzea v Kolíně – řada společenskovední 7, 213–221.
4642. *Vařilová, Zuzana 2000*: Otazník nad původem románských terakotových dlaždic, Sázavsko 7, 22–25.
4643. *Vařilová, Zuzana 2001*: Surovinové zdroje a provenience románských terakotových dlaždic — Material sources and provenance of Romanesque terra-cotta tiles, Archeologické rozhledy 53, 515–563.
4644. *Venc, Slavomil 2001*: Stopa dálkových kontaktů nebo projev konvergence? — Long-distance contacts, or convergence?, Archeologické rozhledy 53, 348–354.

4645. *Vitanovský, Michal 2001*: Dřevo a hlína v procesu vzniku středověkého kachle — Ton und Holz im Entstehungsprozess der mittelalterlichen Kachel, *Archaeologia historica* 26, 403–409.
4646. *Vlčková, Jitka 2001*: Středověké kamnové kachle s náboženskými motivy z jihomoravských sbírek — Mittelalterliche Ofenkacheln mit den Religionsmotiven in den südmährischen Sammlungen, *Archaeologia historica* 26, 365–385.
4647. *Zavřel, Jan 2001*: Svědectví střepů 2 – kachle ze Seminářské zahrady. In: *Pražský vrch Petřín*, Praha – Litomyšl, 106–107.
4648. *Žegklitz, Jaromír 2001*: Svědectví střepů 3 – raně novověká keramika z Petřína. In: *Pražský vrch Petřín*, Praha – Litomyšl, 108–113.

5.2. Sklo — Glass

4649. *Beranová, Magdalena 2001*: K problematice počátků sklářství v Čechách — On the problems of the beginning of glassworking in Bohemia, *Polabí* 35, 75–79.
4650. *Beranová, Magdalena 2001*: K problematice výroby skla ve 12. století na sídlišti Poděbrady – radio- stanice — Über die Glaserzeugung im 12. Jahrhundert in der Siedlung Poděbrady-Radiosender, *Archeologické rozhledy* 53, 130–143.
4651. *Bláha, Josef 2000*: Nálezy vitrají a dutého skla z období raného středověku na lokalitě Olomouc – Biskupské náměstí č. 1 — Funde des Fenster- und Hohlglasses aus dem Frühmittelalter in Olomouc – Bischofsplatz Nr. 1. In: *Historické sklo 2*, Čelákovice, 79–84.
4652. *Bureš, Michal – Kašpar, Vojtěch – Vařeka, Pavel 2000*: Nálezy skla z poslední etapy výzkumu sídlištního areálu u kostela sv. Petra na Novém Městě pražském — Glasfunde aus der letzten Forschungsphase der Siedlung bei der St. Peterskirche in der Strasse Na Poříčí in Prag. In: *Historické sklo 2*, Čelákovice, 17–27.
4653. *Černá, Eva 2000*: K problematice nejstarších nálezů středověkých skel na území Čech — Zur Problematik der ältesten Funde mittelalterlichen Glases in Böhmen. In: *Historické sklo 2*, Čelákovice, 45–61.
4654. *Černá, Eva 2000*: Přínos archeologických výzkumů pro poznání vrcholně středověkého sklářství — Beitrag der archäologischen Grabungen zum Kennenlernen hochmittelalterlicher Glaswerke. In: *Historické sklo 2*, Čelákovice, 29–36.
4655. *Černá, Eva 2001*: O domnělé výrobě skla ve 12. století u Poděbrad — Über die vermeintliche Glaserzeugung in der Nähe von Poděbrady im 12. Jahrhundert, *Archeologické rozhledy* 53, 144–153.
4656. *Černá, Eva – Hulínský, Václav – Gedeon, Ondřej 2001*: Výpověď mikroanalýz vzorků skel z raného středověku — Microprobe analyses results of Early Medieval glass specimens, *Archeologické rozhledy* 53, 59–89.
4657. *Čižmář, Miloš 2001*: Nález skleněného hladítka z Pohanska u Břeclavi — Fund des Glasglattsteins aus Pohansko bei Břeclav, *Pravěk NŘ* 10 (2000), 111–114.
4658. *Dragoun, Zdeněk 2000*: Zlomek malovaného okenního skla ze 13. století — Bruchstück eines bemalten Fensterglases aus dem 13. Jahrhundert. In: *Historické sklo 2*, Čelákovice, 13–15.
4659. *Frána, Jaroslav 2001*: Analýzy skleněných archeologických nálezů z Pohanska a Mikulčic — Analyse archäologischer Glasfunde aus Pohansko und Mikulčice, *Pravěk NŘ* 10 (2000), 115–117.
4660. *Frýda, František 2000*: Nálezy skla z Rabí, Gutštejna a Klenové — Glasfunde aus Rabí, Gutštejn und Klenová. In: *Historické sklo 2*, Čelákovice, 117–124.
4661. *Gelnar, Michal 2000*: Sklářské hutě středověku na Českolipsku a Děčínsku. Část 3: Shrnutí — Mittelalterliche Glashütten in der Region um Česká Lípa und Děčín. Teil 3: Zusammenfassung, *Bezděz* 9, 103–117.
4662. *Gelnar, Michal 2000*: Středověká sklářská aktivita na severu Čech a její vazba na přírodní prostředí — Die mittelalterliche Kolonisation der Glasmacher in Nordböhmen und der Zusammenhang der Ansiedlung mit den Bedingungen der Umgebung. In: *Historické sklo 2*, Čelákovice, 63–69.
4663. *Gelnar, Michal 2001*: Zaniklá sklářská huť na katastrálním území obce Branné, Severní Morava 82, 42–44.
4664. *Gelnar, Michal – Pekaňec, Miroslav – Štika, Jan 2000*: Kde ležely Gläserndorfy? — Wo lagen die Gläserndorfer?, *Bezděz* 9, 119–135.

4665. *Himmelová, Zdenka 2000*: Nálezy skla z Mikulčic (okr. Hodonín) — Die Glasfunde aus Mikulčice. In: *Historické sklo 2, Čelákovice*, 85–99.
4666. *Hložek, Martin 2001*: Fyzikálně-chemické rozborů korálku z lokality Břeclav-Libívá — Physikalisch-chemische Analysen einer Perle aus der Lokalität Břeclav-Libívá, *Sborník prací FFBU M 5 (2000)*, 57–59.
4667. *Krajc, Rudolf 2000*: Unikátní nález středověké skleněné nádoby na táborském hradě — Der einzelne Fund eines mittelalterlichen Glasgefäßes aus der Taborer Burg. In: *Historické sklo 2, Čelákovice*, 109–111.
4668. *Sedláčková, Hedvika 2001*: Gotické sklo na střední a severní Moravě v archeologických nálezech — Gotisches Glas in den archäologischen Funden aus Mittel- und Nordmähren, *Archaeologia historica 26*, 411–428.
4669. *Sedláčková, Hedvika 2001*: Sklo první poloviny 16. století na Moravě v archeologických nálezech — Mährisches Glas der 1. Hälfte des 16. Jahrhunderts in archäologischen Funden, *Pravěk NR 10 (2000)*, 163–191.
4670. *Sedláčková, Hedvika 2001*: Soubor renesančního skla z areálu novokřtěnského dvora ve Strachotíně (okr. Břeclav) — Kollektion von Renaissance Glas aus dem Areal des Wiedertäuferhofs Strachotín (Bez. Břeclav), *Jižní Morava 37 (40)*, 43–68.
4671. *Šebesta, Pavel 2000*: Nálezy středověkého skla z Chebu — Funde mittelalterlichen Glases aus Cheb (Eger). In: *Historické sklo 2, Čelákovice*, 113–115.
4672. *Špaček, Jaroslav 2000*: Nálezy středověkého skla ze Staré Boleslavi – 1 — Funde mittelalterlichen Glases in Stará Boleslav. In: *Historické sklo 2, Čelákovice*, 101–107.
4673. *Špaček, Ladislav 2000*: Rekonstrukce výzdoby emailovaného poháru na nožce z nálezů v Praze 1, Na můstku — Rekonstruktion der Verzierung einer in Prag Na Můstku gefundenen emailierten Schale auf einem Stiel. In: *Historické sklo 2, Čelákovice*, 9–11.
4674. *Štauber, Bedřich 2000*: Nález zlomku skla v lounském opevnění — Ein Fund eines Glasbruchstücks innerhalb der Launer Stadtbefestigung. In: *Historické sklo 2, Čelákovice*, 125–127.
4675. *Vítovský, Jakub 2000*: Šumavské sklárny předhusitské doby — Die Glashütten aus der vorhussitischen Zeit im Böhmerwald. In: *Historické sklo 2, Čelákovice*, 37–41.

5.3. Textil — Textile

4676. *Bravermanová, Milena 2000*: Románská tkanina z královské hrobky — Ein romanisches Gewebe aus der königlichen Gruft, *Archaeologia historica 25*, 409–432.
4677. *Bravermanová, Milena 2001*: Nové poznatky o nejstarších textilních z relikviářového hrobu sv. Ludmily — Neue Erkenntnisse von den ältesten Textilien aus dem Reliquiengrab der Heiligen Ludmila, *Archaeologia historica 26*, 447–486.

5.4. Kovy — Metals

4678. *Bartoš, Martin – Brzák, Přemysl – Ševců, Jaromír 2001*: Prubířství a prubířská keramika — Das Probieren und die Probierkeramik, *Archaeologia historica 26*, 43–53.
4679. *Beneš, Antonín 2000*: Spuren einer Aufbereitungsanlage für Golderz (?) in Železná Ruda (Böhmerwald). In: *Archäologische Arbeitsgemeinschaft Ostbayern/West- und Südböhmen. Treffen 9., Raden/Westf.*, 121–123.
4680. *Brych, Vladimír 2001*: Nález meče z hradebního příkopu města Nymburka — A sword find from the moat of the Nymburk town walls, *Muzejní a vlastivědná práce/Časopis Společnosti přátel starožitností 39 (109)*, 129–136.
4681. *Brych, Vladimír 2001*: Nález renesanční dýky z Vrbna u Mělníka — Der Fund eines Renaissance-Dolches in Vrbno bei Mělník, *Muzejní a vlastivědná práce/Časopis Společnosti přátel starožitností 39 (109)*, 112–115.
4682. *Dragoun, Zdeněk 2001*: Nález olovené hřivny v Řetězové ulici na Starém Městě pražském — Fund eines Bleipfunds in der Prager Altstadt, *Archaeologia historica 26*, 359–364.

4683. *Durdík, Tomáš 2001*: Kovové předměty z hradu Libštejna, Muzejní a vlastivědná práce/Časopis Společnosti přátel starožitností 39 (109), 165–167.
4684. *Durdík, Tomáš – Kašpar, Vojtěch 2000*: Forma na odlévání dělových koulí z hradu Vimperku — Gussform für Kanonenkugeln von der Burg Vimperk (Winterberg), *Castellologica bohemica* 7, 293–307.
4685. *Ernée, Michal 2001*: Pícka Sebalda Matighofer (Pohled do dílny rožmberského přepalovače stříbra) — Der Probierofen von Sebald Matighofer. Einblick in die Werkstatt des Rosenberger Silberbrenners, *Archaeologia historica* 26, 27–42.
4686. *Ernée, Michal – Nováček, Karel 2000*: Die Witigonen und die Edelmetallgewinnung in der Umgebung von Český Krumlov (Böhmisch Krummau). In: Archäologische Arbeitsgemeinschaft Ostbayern/West- und Südböhmen. Treffen 9., Rahden/Westf., 124–131.
4687. *Frána, Jaroslav 2000*: Rentgenofluorescenční posouzení materiálu středověkých karabinek — Die Röntgenfluoreszenzanalyse des Materials der mittelalterlichen Schnappinge, *Sborník Západočeského muzea v Plzni – Historie* 15, 109–116.
4688. *Fröhlich, Jiří – Klabouch, Vratislav 2000*: Archeologické doklady renesančního pruběřského pracoviště v Rudolfově, *Muzejní a vlastivědná práce/Časopis Společnosti přátel starožitností* 38 (108), 167–169.
4689. *Frolík, Jan – Šrein, Vladimír – Tomášek, Martin 2001*: Archeologické doklady zpracování kovů v Čáslavi 13. a 1. poloviny 14. století — Archäologische Belege der Metallverarbeitung in Čáslav im 13. und in der Hälfte des 14. Jhs., *Archaeologia historica* 26, 55–66.
4690. *Havrdá, Jan – Podliska, Jaroslav – Zavřel, Jan 2001*: Surovinové zdroje, výroba a zpracování železa v raně středověké Praze (historie, současný stav a další perspektivy bádání) — Sources of raw materials, the production and working of iron in Early Medieval Prague (the history, present state and future perspectives of research), *Archeologické rozhledy* 53, 91–118.
4691. *Hlava, Miloš 2001*: „Avarské“ kování s gryfem z hradiště Zelená Hora (kat. ú. Radslavice, okr. Vyškov) — „Avarischer“ Beschlag mit Greif aus dem Burgwall Zelená Hora (Katastralgebiet Radslavice, Bez. Vyškov), *Pravěk NŘ* 10 (2000), 103–109.
4692. *Hofmann, Gustav 2000*: Železářství v Českém lese a jeho podhůří — Das Eisenhüttenwesen in Böhmerwald und seinem Vorgebirgsland, *Západočeský historický sborník* 6, 5–33.
4693. *Hošek, Jiří 2001*: Nickel enriched bands in archeological iron artefacts. In: *Acta Metallurgica Slovaca* 7/1. Metallography '01, Košice, 355–359.
4694. *Hošek, Jiří 2001*: Rozbor železných předmětů z hradiště Kal. In: *Z dějin hutnictví* 30, Praha, 17–27.
4695. *Hošek, Jiří 2001*: Středověké podkovy ze severu Čech. In: *Archeologia technica* 12, Brno, 20–36.
4696. *Kouřil, Pavel 2001*: Zur chronologischen Stellung von Sporen, deren Arme mit rechteckigem Rahmen mit fester Schnalle beendet sind — K chronologickému postavení ostruh s raménky zakončenými pravoúhlým rámečkem s pevnou přezkou. In: *Velká Morava mezi východem a západem*, Brno, 241–255.
4697. *Kukla, Zdeněk – Měchurová, Zdeňka 2000*: Mladohradištní meč z Blížkovic u Moravských Budějovic — Jungburgwallzeitlicher Schwert aus Blížkovice bei Moravské Budějovice, *Acta Musei Moraviae – scientiae sociales* 85, 131–134.
4698. *Kukla, Zdeněk – Nekuda, Rostislav 2001*: Bronzový kadlub ze Mstěnice — Die bronzene Giessform von Mstěnice. In: *Ve službách archeologie II. Přírodovědné metody v archeologii a antropologii*, Brno, 129–130.
4699. *Lutovský, Michal 2000*: K chronologické průkaznosti kování raně středověkých věder — Zur chronologischen Aussagekraft des Beschlages an frühmittelalterlichen Eimern. In: *Sborník Miroslavu Buchvaldkovi*, Most, 147–150.
4700. *Malý, Karel – Rous, Pavel 2001*: Ověření výpovědních možností strusek z Jihlavska a Havlíčkobrodská — Beglaubigung der Aussagemöglichkeiten der Schlacken aus Iglauland und aus der Gegend bei Havlíčkův Brod (dt.: Deutsch-Brod), *Archaeologia historica* 26, 67–87.
4701. *Měřínský, Zdeněk – Zumpfe, Eva 2000*: Bronzene Hundeplastik aus der mittelalterlichen Wüstung Mstěnice (Bez. Třebíč, Mähren, CZ) – ihre chronologische Stellung und Funktion im Lichte ähnlicher Funde. In: *Gentes, Reges und Rom. Auseinandersetzung – Anerkennung – Anpassung*, Brno, 121–128.
4702. *Měřínský, Zdeněk – Zumpfe, Eva 2001*: Der Bergbau und die Besiedlung des südwestlichen Mährens — Hornictví a osídlování jihozápadní Moravy, *Archaeologia historica* 26, 15–25.

4703. *Motyková, Karla 2001*: Sředověká přilba z Nymburska — Der mittelalterliche Helm aus Nymburk, Muzejní a vlastivědná práce/Časopis Společnosti přátel starožitností 39 (109), 1–10.
4704. *Nováček, Karel 2000*: Výroba a zpracování kovů na sídlišti u sv. Petra na Poříčí v Praze — The metal-working at the St. Peters settlement area at Prague, *Archaeologica Pragensia* 15, 219–230, 233–241.
4705. *Nováček, Karel 2001*: Posouzení paleometalurgických nálezů z Hradce u Němčtic — Paläometalurgische Funde (Schlacken) aus Hradec bei Němčtice. In: Hradec u Němčtic. Sídlo halštatské a raně středověké nobility v česko-bavorském kontaktním prostoru, Strakonice – Praha, 265–266.
4706. *Pekánek, Miroslav – Havránek, Petr – Štika, Jan 2001*: Nové poznatky o dobývání a zpracování železných rud v Lužických horách — Neue Erkenntnisse über den Abbau und die Verhüttung von Eisenerzen im Lausitzer Gebirge, *Bezděz* 10, 119–148.
4707. *Pleiner, Radomír 2000*: Eine Eisenschüssel des sog. Schlesischen Typus aus Grube 95. Metallographische Untersuchung eines Messerbruchstücks dem Getreidesilo 126. Untersuchungen an drei Eisenmessern aus Grube 135 von Březno. In: Die altslawischen Dörfer von Březno bei Louny, Praha – Louny, 143–147, 151–153, 160–165.
4708. *Pleiner, Radomír 2000*: Iron in Archaeology. The European Bloomery Smelters. Praha.
4709. *Pleiner, Radomír 2001*: Notes on early Slav cutlery in Bohemia: Metallographic data. In: *Acta Metallurgica Slovaca* 7/1. Metallography '01, Košice, 321–326.
4710. *Pleiner, Radomír 2001*: Ukázky kovářských technik z předvelkomoravských Mikulčic — Einblick in die Schmiedetechnik der vorgrossmährischen Periode in Mikulčice, *Sborník prací FFBU M 5* (2000), 119–132.
4711. *Pleiner, Radomír – Profantová, Nadě 2000*: Metalografie nožů z hradiště Doubravčice v Čechách. K vývoji nožířského řemesla na prahu středověku — Metallkundliche Untersuchung von Messern aus dem Burgwall von Doubravčice, Böhmen. Zur Entwicklung der Messerschmiedekunst an der Schwelle des Mittelalters, *Archeologie ve středních Čechách* 4/2, 275–290.
4712. *Prostředník, Jan – Hošek, Jiří 2001*: A smithy workshop at the castle Trosky. In: *Acta Metallurgica Slovaca* 7/1. Archaeometallurgy in the Central Europe III, Košice, 27–35.
4713. *Rosenkranc, Milan 2000*: Sředověký meč a sekera z Brtníků, Děčínské vlastivědné zprávy 10, 63–64.
4714. *Rous, Pavel 2000*: Nález novověké kulturní vrstvy ve Stříbrných Horách (okr. Havlíčkův Brod) — Find of a post-medieval cultural layer at the site of Stříbrná Hory, district of Havlíčkův Brod, *Zpravodaj muzea v Hradci Králové* 26, 156–162.
4715. *Skála, Jan – Waldhauser, Jiří 2000*: Nález palné zbraně vrcholného středověku na tvrzišti Rakově na okrese Jičín v historickém kraji boleslavském — Fund einer Feuerwaffe aus dem hohen Mittelalter auf der Burgstätte Rakov im Bezirk Jičín in der historischen Gegend von Boleslav, *Castellologica bohemia* 7, 309–313.
4716. *Slabina, Miroslav 2001*: Tři nová avarsko-slovanská kování z Prahy (?) — Drei neue awarisch-slawische Beschläge aus Prag (?), *Archeologie ve středních Čechách* 5/2, 529–531.
4717. *Veselá, Alena 2000*: Dva bronzové figurálně zdobené články karabinky z Kadaně — Zwei figuralverzieren Bronzeglieder des Snappings aus Kadaň, *Sborník Západočeského muzea v Plzni – Historie* 15, 105–108.

5.5. Varia — Varia

4718. *Merta, David – Merta, Jiří 2001*: Sředověká cihelna v Brně „Na leči“ — Mittelalterliche Ziegelei in Brno (Brünn) „Na leči“, *Archaeologia historica* 26, 221–226.
4719. *Motyková, Karla – Šenberger, Tomáš 2000*: Sladovnické zařízení ze 16. století, objevené při archeologickém výzkumu v Nymburce — Mälzereinanlage aus dem 16. Jh., entdeckt bei einer archäologischen Untersuchung in Nymburk, *Zprávy památkové péče* 60, 268–272.
4720. *Podliska, Jaroslav 2000*: Nález renesančních slunečních hodin v Ostrovní ul. na Novém Městě pražském — Die Entdeckung einer Renaissancesonnenuhr in der Ostrovní-Strasse der Prager Neustadt (Nové Město). In: *Sborník Miroslavu Buchvaldkovi, Most*, 205–209.
4721. *Poláček, Lumír 2000*: Holzbearbeitungswerkzeug aus Mikulčice. In: *Studien zum Burgwall von Mikulčice* 4, Brno, 303–361.

4722. *Poláček, Lumír – Marek, Otto – Skopal, Rostislav 2000*: Holzfunde aus Mikulčice. In: Studien zum Burgwall von Mikulčice 4, Brno, 177–302.
4723. *Princová-Justová, Jarmila 2001*: Zierbeschläge eines Reliquienkästchens. Eiserner Stilus. Fragment eines Grabsteins. In: Otto der Grosse, Magdeburg und Europa. Katalog der 27. Ausstellung des Europarates und Landesausstellung Sachsen-Anhalt, Mainz, 551–553.
4724. *Švecová, Renáta 2001*: Nálezy kostenej a parohovej industrie z predvelkomoravských a velkomoravských sídlisk na Pohansku pri Břeclavi do roku 1995 — The finds of the bone and antler industry from Pregreat Moravian and Great Moravian settlements at Pohansko near Břeclav till the year 1995, Sborník prací FFBU M 5 (2000), 61–95.
4725. *Tichý, Radomír – Wolf, Vladimír 2001*: Archeologický výzkum na lokalitě Mostek-Souvat — Excavations at the Mostek-Souvat site, Zpravodaj muzea v Hradci Králové 27, 88–108.
4726. *Votinský, Jiří – Kováčik, Peter 2001*: Nálezy středověkých barviv v Brně — Funde der mittelalterlichen Farbstoffe in Brno (Brünn), *Archaeologia historica* 26, 89–94.

6. SMĚNA (POHYB KOMODIT, CESTY) — EXCHANGE (COMMODITY TRANSFERS, ROUTES)

4727. *Adámek, Jan 2000*: Nález středověkých (?) mincí poblíž Nové Vsi u Písku z roku 1726, *Muzejní a vlastivědná práce/Časopis Společnosti přátel starožitností* 38 (108), 170–171.
4728. *Bravermanová, Milena – Charvát, Petr – Novák, Vlastimil – Tomková, Kateřina 2000*: Der Handel zwischen West und Ost. In: Europas Mitte um 1000. Beiträge zur Geschichte, Kunst und Archäologie, Stuttgart, 136–138.
4729. *Charvát, Petr 2001*: Není vlnice jako vlnice, *Archeologické rozhledy* 53, 354–355.
4730. *Koppová, Eva – Militký, Jiří 2000*: Soubor mincí objevený při archeologickém výzkumu hradu v Písku, *Archeologické výzkumy v jižních Čechách* 13, 151–154.
4731. *Kubů, František – Zavřel, Petr 2000*: Das Gold und der Goldene Steig. In: Archäologische Arbeitsgemeinschaft Ostbayern/West- und Südböhmen. Treffen 9., Rahden/Westf., 114–120.
4732. *Kubů, František – Zavřel, Petr 2000*: Systém pozůstatků Zlaté stezky na Obecním vrchu — Das System Gemeindeberg am Goldenen Steig, *Zlatá stezka* 7, 43–79.
4733. *Kubů, František – Zavřel, Petr 2001*: Der Goldene Steig. Historische und archäologische Erforschung eines bedeutenden mittelalterlichen Handelsweges. 1. Die Strecke Prachatitz – Staatsgrenze. Passau.
4734. *Marešová, Daniela – Militký, Jiří 2000*: Soubor mincí ze záchranného archeologického výzkumu v Praze 2-Novém Městě, Na Rybníčku čp. 536/II — Münzfund aus der archäologischen Rettungsgrabung in Prag 2-Neustadt, Na Rybníčku-Strasse Nr. 536/II, *Archaeologica Pragensia* 15, 72, 185–198.
4735. *Maur, Eduard 2000*: Řezenská cesta a zemské stezky na Domažlicku — Der Regensburger Weg und die Landeswege in der Domažlicer/Tausser Gegend, *Západočeský historický sborník* 6, 5–40.
4736. *Militký, Jiří 2000*: Dva nové jednotlivé nálezy početních peněz z jižních Čech, *Muzejní a vlastivědná práce/Časopis Společnosti přátel starožitností* 38 (108), 33–36.
4737. *Militký, Jiří 2000*: Dva pozdně středověké depoty mincí z východních Čech (Nález Kostelecké Horky a Choceň) — Zwei spätmittelalterliche Münzdepots aus Ostböhmen (Die Funde aus Kostelecké Horky und Choceň), *Archeologické rozhledy* 52, 688–697.
4738. *Militký, Jiří 2001*: Depot raně novověkých mincí z Písecka, Výběr. *Časopis pro historii a vlastivědu jižních Čech* 38, 355–361.
4739. *Militký, Jiří 2001*: Nález pozdně středověkých mincí z Olešniku, okr. České Budějovice, *Muzejní a vlastivědná práce/Časopis Společnosti přátel starožitností* 39 (109), 37–40.
4740. *Militký, Jiří 2001*: Nový nález jednotlivých mincí z hradu Zvíkov, Výběr. *Časopis pro historii a vlastivědu jižních Čech* 38, 86–87.
4741. *Profantová, Nadě 2001*: K průniku prvků franského životního stylu do Čech 9. století (na základě poznatků archeologie) — Zum Durchdringen von Elementen des fränkischen Lebensstils nach Böhmen im 9. Jahrhundert (anhand archäologischer Erkenntnisse). In: *Velká Morava mezi východem a západem*, Brno, 327–338.

D) PŘÍRODNÍ VĚDY V ARCHEOLOGII — NATURAL SCIENCES IN ARCHAEOLOGY

1. ANTROPOLOGIE — PHYSICAL ANTHROPOLOGY

4742. *Blajerová, Miroslava 2000*: Radomyšl – naleziště významného středověkého pohřebiště, Archeologické výzkumy v jižních Čechách 13, 112–141.
4743. *Bodoriková, Silvia – Drozdová, Eva – Veselá, Stanislava 2001*: Periapikálne zápalové procesy u jedincov zo staroslovanského pohrebiska Pohansko – Pohřebiště okolo kostela — Periapical Inflammatory Processes in the Old-Slavonic Population of Pohansko – Cemetery around the Church. In: Ve službách archeologie III. Sborník k 75. narozeninám Prof. RNDr. Jana Jelínka, DrSc., Brno, 25–30.
4744. *Černý, Viktor 2000*: Antropologická analýza pohřebiště kultury se zvoncovitými poháry z Velkých Přílep-Kamýku — Physical anthropological analysis of a Bell Beaker culture cemetery from Velké Přílepy-Kamýk, Archeologie ve středních Čechách 4/1, 79–84.
4745. *Dobisíková, Miluše 2000*: Antropologické zhodnocení laténských hrobů z Mutěnic – nálezy lidských kostí ze Starého Hradiska — Anthropologische Auswertung der La Tène-Gräber von Mutěnice – Funde menschlicher Knochen aus Staré Hradisko. In: In memoriam Jan Rulf. Památky archeologické – Suppl. 13, Praha, 92–95.
4746. *Dobisíková, Miluše 2000*: Spálené lidské pozůstatky z Hradce u Němčic — Verbrannte Menschenknochen von Hradec bei Němčice. In: Hradec u Němčic. Sídlo halštatské a raně středověké nobility v česko-bavorském kontaktním prostoru, Strakonice – Praha, 241–242.
4747. *Dobisíková, Miluše – Kuželka, Vítězslav – Velemínský, Petr 2000*: Antropologické zhodnocení kosterního nálezu z Václavského náměstí čp. 806/II — Anthropologische Auswertung des Skelettfundes vom Wenzelsplatz, Konkriptionsnummer 806/II, Archaeologica Pragensia 15, 171–173.
4748. *Dobisíková, Miluše – Velemínský, Petr 2000*: Kosterní nálezy z Tuchoměřic — Skeletal remains from Tuchoměřice (Prague-West district), Archeologie ve středních Čechách 4/2, 301–305.
4749. *Dočkalová, Marta 2001*: Doklady trepanací ve sbírkách ústavu Anthropos — Trepanationsbelege in Sammlungen des Anthropos-Instituts. In: Pravěk NŘ – Suppl. 8, Brno, 232–245.
4750. *Dočkalová, Marta – Roblíčková, Martina 2000*: Anthropological and archaeozoological analysis. Features 154 and 23 — Antropologický a archeozoologický rozbor nálezu. Objekty 154 a 23. In: Velim. A Bronze Age fortified site in Bohemia, Praha, 303–328.
4751. *Drozdová, Eva 2001*: Antropologický rozbor kosterních pozůstatků připisovaných biskupovi Albertu II. ze Šternberka, jeho synovci Petrovi ze Šternberka a jeho ženě Anně Rebece rozené z Kravaře — Die anthropologische Analyse der Knochenüberreste, die dem Bischof Albert II. von Šternberk und seiner Ehefrau Anna Rebeka geb. von Kravaře zugeschrieben sind. In: Ve službách archeologie II. Přírodovědné metody v archeologii a antropologii, Brno, 37–44.
4752. *Drozdová, Eva 2001*: Antropologický rozbor kosterních pozůstatků z kláštera Louka u Znojma — Anthropologische Analyse der Knochenüberreste aus dem Kloster Louka bei Znaim, Pravěk NŘ 10 (2000), 151–161.
4753. *Drozdová, Eva 2001*: Zhodnocení znovuobjeveného fragmentu lidské dolní čelisti č. 21 z Předmostí u Přerova — The evaluation of a rediscovered fragment of human lower jaw, No. 21 from Předmostí u Přerova, Archeologické rozhledy 53, 452–460.
4754. *Drozdová, Eva – Petrásková, Jana 2001*: Antropologický rozbor kosterních pozůstatků hraběte Josefa Františka Dietrichsteina a knížete Leopolda Ignáce Dietrichsteina — Die anthropologische Analyse der Knochenüberreste des Grafen Josef Franz von Dietrichstein und des Fürsten Leopold Ignaz von Dietrichstein. In: Ve službách archeologie II. Přírodovědné metody v archeologii a antropologii, Brno, 45–70.
4755. *Likovský, Jakub – Strouhal, Eugen 2001*: Post-traumatically deformed fingers of a hand on the painting „Resurrection“ from the Čáslav panel, Anthropologie 39, 85–86.
4756. *Sláma, Jiří 2001*: Antropologie a kníže Spytihněv I., Archeologické rozhledy 53, 153–154.
4757. *Stránská, Petra 2001*: Dentální patologie pražských středověkých populací — The dental pathology of Pragues medieval population. In: Mediaevalia archaeologica 3. Pražský hrad a Malá Strana, Praha, 167–177.
4758. *Vančata, Václav – Charvátová, Martina 2001*: Post-Palaeolithic Homo sapiens evolution in Central Europe: changes in body size and proportions in the Neolithic and Early Bronze Age, Anthropologie 39, 133–152.

4759. *Velemínský, Petr – Dobisková, Miluše 2000*: Projevy nespecifické zátěže na kostrách našich předků — The manifestation of non-specific loads on the skeletons of our forebears, *Archeologické rozhledy* 52, 483–506.

2. ARCHEOBOTANIKA A ARCHEOEKOLOGIE — ARCHAEOBOTANY AND ARCHAEOECOLOGY

4760. *Beneš, Jaromír 2000*: Holz als Rohstoff – Zwei neue Beispiele aus Böhmen. In: *Archäologische Arbeitsgemeinschaft Ostbayern/West- und Südböhmen. Treffen 9., Rahden/Westf.*, 183–189.
4761. *Beneš, Jaromír 2000*: Xylotomická analýza uhlíků z Němčic u Volyně — Xylotomische Kohlenanalyse von Němčice bei Volyně. In: *Hradec z Němčic. Sídlo halštatské a raně středověké nobility v česko-bavorském kontaktním prostoru, Strakonice – Praha, 237*.
4762. *Beneš, Jaromír – Pokorný, Petr 2001*: Odlesňování východočeské nížiny v posledních dvou tisíciletích: Interpretace pyloanalytického záznamu z olšiny Na bahně, okr. Hradec Králové — Deforestation of East-Bohemian lowland during the last two millennia: Interpretation of pollen record from the site „Na bahně“, Hradec Králové district, *Archeologické rozhledy* 53, 481–498.
4763. *Bouzek, Jan 2000*: Klimatische Entwicklung im Äneolithikum und in der Frühbronzezeit in Böhmen und Mähren — Klimatický vývoj v eneolitu a v rané době bronzové v Čechách a na Moravě – přehled stavu bádání. In: *Sborník Miroslavu Buchvaldkovi, Most, 33–37*.
4764. *Brázdil, Rudolf – Kotyza, Oldřich 2001*: Současná historická klimatologie a možnosti jejího využití v historickém výzkumu — Contemporary historical climatology and possibilities of its utilisation in the historical research. In: *Časopis Matice moravské – Suppl. 1, Brno, 17–59*.
4765. *Čulíková, Věra 2001*: Rostlinné makrozbytky z lokality Praha 1-Malá Strana, Malostranské nám. čp. 258/III (Lichtenštejnský palác) — Pflanzliche Makroreste der Lokalität Praha 1-Malá Strana, Malostranské nám. Nr. 258/III (Palais Liechtenstein). In: *Mediaevalia archaeologica 3. Pražský hrad a Malá Strana, Praha, 137–166*.
4766. *Čulíková, Věra 2001*: Rostlinné makrozbytky z pěti středověkých lokalit při obvodu centrální části Pražského hradu — Pflanzliche Makroreste von 5 frühmittelalterlichen Lokalitäten aus dem Weichbild des Zentralteiles der Prager Burg. In: *Mediaevalia archaeologica 3. Pražský hrad a Malá Strana, Praha, 303–327*.
4767. *Dreslerová, Dagmar 2001*: Dynamic Changes in the central Bohemian Holocene alluvial landscape. In: *One Land, Many Landscapes, Oxford, 47–53*.
4768. *Dreslerová, Dagmar – Sádlo, Jiří 2000*: Les jako součást pravěké kulturní krajiny — The Forest as a Component of the Prehistoric Cultural Landscape, *Archeologické rozhledy* 52, 330–346.
4769. *Dvorská, Jitka 2001*: Experimentales Brennen von Keramik – eine naturwissenschaftliche Studie — Experimentální výpaly keramiky – přírodovědná studie, *Archeologické rozhledy* 53, 45–58.
4770. *Dvorská, Jitka – Merta, David – Peška, Marek 2001*: Dendrochronologie v historickém jádru Brna — Dendrochronological Research of the Historic Core of Brno. In: *Ve službách archeologie III. Sborník k 75. narozeninám Prof. RNDr. Jana Jelínka, DrSc., Brno, 31–39*.
4771. *Dvorská, Jitka – Poláček, Lumír 2000*: Základní principy a problémy dendrochronologie — Grundprinzipien und Probleme der Dendrochronologie, *Archaeologia historica* 25, 435–441.
4772. *Dvorská, Jitka – Poláček, Lumír 2001*: K možnostem dendrochronologického datování v oblasti severně od středního Dunaje — Zu den Möglichkeiten der dendrochronologischen Datierung im Bereich nördlich der Mitteldonau. In: *Velká Morava mezi východem a západem, Brno, 77–83*.
4773. *Jankovská, Vlasta 2000*: K článku Speranza et al. v rámci širšího pohledu na spolupráci paleobotaniků a archeologů, *Archeologické rozhledy* 52, 642–645.
4774. *Jankovská, Vlasta 2001*: Paleobotanická rekonstrukce přírodního prostředí kultury ůnětické a středověku na lokalitě České Budějovice-Dobrovodská stoka — Palaeobotanic reconstruction of the environment of Ůnětice Culture and Middle Age in České Budějovice-Dobrovodská stoka. In: *Ve službách archeologie III. Sborník k 75. narozeninám Prof. RNDr. Jana Jelínka, DrSc., Brno, 92–98*.
4775. *Kočár, Petr – Korený, Rastislav – Mihályiová, Jana 2001*: Archeobotanické nálezy ze Sedlčan, okr. Příbram. Výzkumy z let 1997–1998 — Archaeobotanical finds from Sedlčany (Příbram district). Excavations in 1997–1998, *Archeologie ve středních Čechách* 5/2, 745–754.

4776. *Kočárová, Romana – Starec, Petr 2000*: Makrozbytková analýza dvou výplní nádob z výzkumu na Václavském náměstí čp. 806/II — Macroresidues from two vessel contents excavated at Václavské náměstí No. 806/II, *Archaeologica Pragensia* 15, 175–178.
4777. *Matoušek, Václav 2000*: Skalní dutiny a jeskynní oblasti jako součást životního prostředí člověka — Die Felshöhlen und Höhlengenden als Bestandteil der Umwelt des Menschen. In: *In memoriam Jan Rulf. Památky archeologické – Suppl.* 13, Praha, 238–246.
4778. *Musil, Rudolf 2000*: Natural environment, *Anthropologie* 38, 307–310.
4779. *Opravil, Emanuel 2000*: Archeobotanické nálezy z Hradce u Němčtic — Pflanzenrestfunde von Hradec bei Němčtic. Sídlo halštatské a raně středověké nobility v česko-bavorském kontaktním prostoru, Strakonice – Praha, 267–270.
4780. *Opravil, Emanuel 2000*: Archeologické nálezy kavylu na Moravě — Archäobotanische Funde des Pflanzengrases in Mähren, *Pravěk NŘ* 9 (1999), 153–157.
4781. *Opravil, Emanuel 2000*: Holz aus frühmittelalterlichen Gräberfeldern in Mähren. In: *Studien zum Burgwall von Mikulčice* 4, Brno, 171–176.
4782. *Opravil, Emanuel 2000*: Rostlinné makrozbytky z archeologického výzkumu v Brně v České ulici 5 — Pflanzliche Makroreste aus der archäologischen Forschung in Brno, Česká Str. 5. In: *Mediaevalia archaeologica* 2. Brno a jeho region, Praha – Brno, 261–277.
4783. *Opravil, Emanuel 2000*: Výsledky analýzy zuhelnatělého dřeva ze Zbraslavi (HaD–LTA) — Results of analysis of carbonized wood from Zbraslav (HaD–LTA), *Památky archeologické* 91, 314.
4784. *Opravil, Emanuel 2000*: Zur Umwelt des Burgwalls von Mikulčice und zur pflanzlichen Ernährung seiner Bewohner (mit einem Exkurs zum Burgwall Pohansko bei Břeclav). In: *Studien zum Burgwall von Mikulčice* 4, Brno, 9–169.
4785. *Opravil, Emanuel 2001*: Novověké archeobotanické nálezy z Uherského Brodu — Neuzzeitliche archäobotanische Funde aus Uherský Brod, *Slovácko* 43, 107–114.
4786. *Opravil, Emanuel 2001*: Užitkové dřevo ze severomoravských a slezských opevněných sídel — Nutzholz aus den nordmährischen und schlesischen befestigten Sitze, *Pravěk NŘ* 10 (2000), 133–141.
4787. *Pokorný, Petr 2000*: Pylová analýza dvou nálezů koprolitů z Prahy — Pollen analysis of two High Medieval coprolites from Prague, *Archaeologica Pragensia* 15, 179–183.
4788. *Pokorný, Petr 2000*: Pylová analýza středověkého komunikačního horizontu z Prahy-Uhelného trhu — Pollen analysis of High Medieval public space from Prague, *Archaeologica Pragensia* 15, 141–146.
4789. *Pokorný, Petr 2001*: Nutrient distribution changes within a small lake and its catchment as response to rapid climatic oscillations. In: *Transformations of Nutrients in Natural and Constructed Wetlands*, Leiden, 463–482.
4790. *Pokorný, Petr 2001*: Problémy krajinné archeologie v pylových analýzách přirozených uloženin: příspěvek k mezioborové spolupráci — Problems of landscape archaeology in pollen analyses of natural deposits: a contribution to an interdisciplinary cooperation, *Archeologické rozhledy* 53, 191–210.
4791. *Poláček, Lumír 2001*: K poznání přírodního prostředí velkomoravských nížinných hradišť — Zur Erkenntnis der Naturumwelt grossmährischer Flachlandburgwälle. In: *Velká Morava mezi východem a západem*, Brno, 315–325.
4792. *Speranza, Alessandra – Fanta, Josef – Hanke, Juliane – van Geel, Bas 2000*: Vliv člověka na vývoj lesa na Černé hoře v Krkonoších v pozdním holocénu — Late-Holocene human impact in the Černá hora bog (Krkonoše Mountains, Czech Republic), *Archeologické rozhledy* 52, 632–642.
4793. *Vrbová, Jitka – Pokorný, Petr 2001*: Mrtvý les u Třeboně – netradiční doklad krajinných procesů na počátku středověké kolonizace jihočeských pánví — Extinct wood near Třeboň – the application of dendrochronology to a palaeoenvironmental reconstruction of the area in the Early and High Middle Ages, *Archeologické rozhledy* 53, 704–716.

3. GEOLOGIE A ANALÝZY SUROVIN — GEOLOGY AND RAW–MATERIAL ANALYSIS

4794. *Cílek, Václav – Jarošová, Lenka 2000*: Železité horniny a minerální barviva z paleolitického sídliště v Petřkovicích u Ostravy — Ferruginous rocks and mineral ochres from Palaeolithic site Petřkovice by Ostrava, *Archeologické rozhledy* 52, 85–100.

4795. *Daněček, Vladimír 2000*: Determinace kamenné suroviny užitě k výrobě předmětů z Hradce u Němčtic — Zur Bestimmung und Herkunft der Steingegenständen von Hradec bei Němčtic. In: Hradec u Němčtic. Sídlo halštatské a raně středověké nobility v česko-bavorském kontaktním prostoru, Strakonice – Praha, 239–240.
4796. *Hašek, Vladimír – Krajíc, Rudolf – Ondra, Karel 2001*: Inženýrskogeologický průzkum a archeogeofyzikální prospekce v místech historické těžby Ag-rud na trasách liniových staveb v České republice — Geological survey and archaeogeophysical prospection at historical silver mining sites located in routes of linear buildings in the Czech Republic. In: Ve službách archeologie III. Sborník k 75. narozeninám Prof. RNDr. Jana Jelínka, DrSc., Brno, 56–67.
4797. *Machart, Jiří 2000*: Geologický posudek výzkumu Hradce u Němčtic — Geologische Beurteilung der Grabung am Hradec bei Němčtic. In: Hradec u Němčtic. Sídlo halštatské a raně středověké nobility v česko-bavorském kontaktním prostoru, Strakonice – Praha, 251.
4798. *Mikuláš, Radek 2000*: Poznámky k projevům bioturbace na archeologických nalezištích. Biogenní přepracování archeologických nalezišť v kvartérních osytech pískovcových převisů v severozápadní části CHKO Kokořínsko — Notes on the Manifestation of Bioturbation on Archaeological Sites: the Biogenic Readjustment of Archaeological Sites in the Quaternary Cover of a Sandstone Ledge in the North-Western Part of the Kokořin Nature Reserve. *Archeologické rozhledy* 52, 101–113.
4799. *Nekuda, Rostislav – Přichystal, Antonín 2001*: Kamenné mozdíře a jejich horninové složení — Stone mortars and their structure. In: Ve službách archeologie III. Sborník k 75. narozeninám Prof. RNDr. Jana Jelínka, DrSc., Brno, 147–152.
4800. *Přichystal, Antonín 2001*: Neolitické – eneolitické broušené artefakty v České republice z hlediska kamenných surovin — Neolithic – Eneolithic polished artefacts in the Czech Republic and their stone raw material, *Pravěk NŘ* 10 (2000), 41–70.
4801. *Přichystal, Antonín 2001*: Suroviny vybraných kamenných předmětů ze zaniklé středověké vesnice Mstěnice u Hrotovic — Raw materials of selected stone objects from the area of medieval mill at the extinct village of Mstěnice near Hrotovice. In: Ve službách archeologie II. Přírodovědné metody v archeologii a antropologii, Brno, 161–165.
4802. *Přichystal, Antonín 2001*: Zastoupení kamenných surovin na szeletských stanicích Drysice I a Ondratice IV (okres Prostějov, Vyškov) — Lithic raw materials at the szeletian sites of Drysice I and Ondratice IV (districts of Prostějov and Vyškov), *Pravěk NŘ* 10 (2000), 35–39.
4803. *Smolíková, Libuše 2000*: Mikromorphologie des mittelwürmzeitlichen Bodens von Stránská skála III — Mikromorphologie středověké půdy na Stránské skále III, *Památky archeologické* 91, 114–118.
4804. *Šrein, Vladimír – Šreinová, Blanka – Štátný, Martin 2000*: Identifikace horniny odlévací formy z Praskoles — Die Identifizierung vom Gestein einer Gussform zu Praskolesy, *Archeologie ve středních Čechách* 4/1, 119–120.
4805. *Ustohal, Vladimír – Ptáčková, Marie 2001*: Komplexní materiálová analýza kovových předmětů z archeologických nálezů — Complex material analysis of archaeological metal artifacts. In: Ve službách archeologie III. Sborník k 75. narozeninám Prof. RNDr. Jana Jelínka, DrSc., Brno, 197–200.
4806. *Zavřel, Jan 2001*: Geologie, morfologie a osídlování malostranské kotliny — Geological and morphological conditions of the Prague Lesser Town basin and their influence on the beginnings of settlement in this area. In: *Mediaevalia archaeologica* 3. Pražský hrad a Malá Strana, Praha, 7–27.

4. ARCHEOZOOLOGIE — ARCHAEOZOOLOGY

4807. *Hladilová, Šárka 2001*: Nález otisku schránky mlže na nádobě z pozdní doby laténské (lokality Vyškov-Manské) — Abdruck einer Muschelschale auf einem Gefäß aus der späten La-Tène Zeit (Lokalität Vyškov-Manské). In: Ve službách archeologie II. Přírodovědné metody v archeologii a antropologii, Brno, 113–115.
4808. *Hladilová, Šárka 2001*: Výsledky paleontologického studia neolitických ozdob z lokality Vedrovice (kultura s lineární keramikou) — Results of palaeontological study of Neolithic decorations from Vedrovice (Culture with Linear Pottery). In: Ve službách archeologie III. Sborník k 75. narozeninám Prof. RNDr. Jana Jelínka, DrSc., Brno, 89–91.

4809. *Korený, Rastislav – Šamata, Jan 2001*: Archeozoologické nálezy ze Sedlčan, okr. Příbram. Výzkumy z let 1997–1998 — Archaeozoological finds from Sedlčany (Příbram district). Excavations in 1997–1998, *Archeologie ve středních Čechách* 5/2, 739–743.
4810. *Kyselý, René 2000*: Archeozoologický rozbor materiálu z lokality Rubín a celkový pohled na zvířata doby hradištní, *Památky archeologické* 91, 155–200.
4811. *Kyselý, René 2000*: Zvířecí kosti ze Strunkovic (12. století) — The animal bones from Strunkovice (12th century), *Archeologické rozhledy* 52, 79–84.
4812. *Kyselý, René 2000*: Zvířecí kosti z výzkumu na hradě Osvračín — Tierknochen aus der Forschung auf der Burg Osvračín, *Castellologica bohemica* 7, 147–149.
4813. *Mlíkovský, Jiří 2001*: Svědectví kostí – středověká zvířena Petřína. In: *Pražský vrch Petřín, Praha – Litomyšl*, 113–114.
4814. *Nývltová Fišáková, Miriam 2001*: Předmostí – vyhodnocení fauny z výzkumů v roce 1992 — Předmostí – evaluation of fauna from research in 1992, *Archeologické rozhledy* 53, 444–451.
4815. *Nývltová Fišáková, Miriam 2001*: Vyhodnocení nálezů fauny na lokalitách Dolní Věstonice II, IIa, IIb a III — Evaluation of the faunal finds from sites of Dolní Věstonice II, IIa, IIb and III, *Památky archeologické* 92, 124–152.
4816. *Peške, Lubomír 2000*: Osteologické nálezy ze sídlištního objektu kultury kulovitých amfor z Lovosic-Schwarzenberské cihelny, *Památky archeologické* 91, 153–154.
4817. *Petříčková, Jitka 2000*: Analýza osteologického materiálu z Hradce u Němčtic — Tierknochen und Analyse des osteologischen Materials von Hradec bei Němčtice. In: *Hradec u Němčtic. Sídlo halštatské a raně středověké nobility v česko-bavorském kontaktním prostoru, Strakonice – Praha*, 271–284.
4818. *Petříčková, Jitka 2000*: Domáci a lovná zvířata v době hradištní. Stav poznání — Die Haustiere und das Jagdbare Wild in der Burgwallzeit. Der Stand von einer Erkennung, *Archeologie ve středních Čechách* 4/2, 485–488.
4819. *Roblíčková, Martina 2000*: Zvířecí osteologický materiál na lokalitě Velim u Kolína, *Acta Musei Moraviae – scientiae geologicae* 85, 163–189.
4820. *Roblíčková, Martina 2001*: Zvířecí osteologické pozůstatky na sídlištních lidech kultury s vypíchanou keramikou — Tierknochenüberreste auf Siedlungen des Volkes der Kultur mit Stichbandkeramik. In: *Pravěk NŘ – Suppl. 8, Brno*, 131–139.
4821. *West, Dixie 2001*: Analysis of the fauna recovered from the 1986/1987 excavations at Dolní Věstonice II, western slope — Analýza fauny z výzkumu 1986/1987 v Dolních Věstonicích II (západní svah), *Památky archeologické* 92, 98–123.

E) POPULÁRNÍ – POPULAR WORKS

4822. *Anderle, Jan – Ježek, Martin 2001*: Výzkum středověkého domu v Sakách u Slaného, *Slánský obzor* 8, 5–12.
4823. *Benešová, Daniela – Hrubý, Petr 2000*: Vlachovo Březí od pravěku po dnešek. Prachatice.
4824. *Bravermanová, Milena – Lutovský, Michal 2001*: Hroby, hrobky a pohřebiště českých knížat a králů. Praha.
4825. *Daněček, Vladimír 2000*: Nedestruktivní archeologie v Praze, *Res musei Pragensis* 10, 1–2.
4826. *Daněček, Vladimír 2001*: Pohled do tváře pravěké krajiny, *Res musei Pragensis* 11, 6–7.
4827. *Droberjar, Eduard 2000*: Příběh o Marobudovi a jeho říši. Praha.
4828. *Durdík, Tomáš 2000*: Selected Medieval Castles of Central Bohemia. Prague Castle – Žebrák – Točnick – Křivoklát – Karlštejn. Praha.
4829. *Durdík, Tomáš 2001*: České fortifikace vrcholného středověku. In: *Pevnosti a opevnění v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*, Praha, 43–86, 511–515.
4830. *Erné, Michal – Stejskal, Aleš 2001*: Zima a teplo – okrajový i ústřední problém předmoderního člověka. Úvaha o sálajících kamnech a mrazivém zápraží, *Dějiny a současnost* 23/1, 5–10.
4831. *Frolík, Jan 2000*: Archeologický výzkum Pražského hradu v roce 2000 (1. část), *Pražský hrad* 6, 16–18.
4832. *Frolík, Jan 2001*: Archeologický výzkum na Pražském hradě v roce 2000, *Pražský hrad* 7/1, 16–18.
4833. *Frolík, Jan 2001*: Archeologický výzkum na Pražském hradě v roce 2000, *Pražský hrad* 7/3, 11–15.

4834. *Frolík, Jan 2001*: Přemyslovská Chrudim. Chrudim.
 4835. *Fröhlich, Jiří 2000*: Stará Otava mezi Pískem a Zvíkovem. Písek.
 4836. *Gojda, Martin 2000*: Letecký průzkum v archeologii, *Vesmír* 79 (130), 337–341.
 4837. *Krajc, Rudolf a kol. 2000*: Bechyně – historické město nad Lužnicí. Bechyně.
 4838. *Profantová, Nada 2001*: Hrob skythského Tutanchamóna, *Dějiny a současnost* 23/1, 2–5.
 4839. *Profantová, Nada – Profant, Michal 2000*: Encyklopedie slovanských bohů a mýtů. Praha.
 4840. *Saláč, Vladimír 2000*: Lovosice v pravěku a raném středověku. In: Lovosice. Paměť města, Lovosice, 6–11.
 4841. *Šmolíková, Miroslava 2001*: Putování po nejstarších pražských hradištích raného středověku, *Res musei Pragensis* 11, 1–5.
 4842. *Šolle, Miloš 2000*: Po stopách přemyslovských Děpoliců. Příspěvek ke genezi města Kouřimě. Praha.
 4843. *Šumberová, Radka 2001*: Rok 2000 na záporné straně časové přímky, *Krásné město* 1, 4–6.
 4844. *Tichý, Radomír 2001*: Expedice Monoxylon. Pocházíme z mladší doby kamenné. Hradec Králové.
 4845. *Vlček, Emanuel 2000*: Fyzické osobnosti českých panovníků. Praha.

F) SEZNAM EXCERPOVANÝCH ČASOPISŮ A SBORNÍKŮ – LIST OF EXCERPTED PERIODICALS AND VOLUMES OF STUDIES

- Acta historica et museologica Universitatis Silesianae Opaviensis (Opava).
 Acta Musei Moraviae – scientiae geologicae (Brno).
 Acta Musei Moraviae – scientiae sociales (Brno).
 Anthropologie (Brno).
 Arheološki vestnik (Ljubljana).
 Archaeologia Austriaca (Wien).
 Archaeologia historica (Praha).
 Archaeologica Pragensia (Praha).
 Archäologische Arbeitsgemeinschaft Ostbayern/West- und Südböhmen. Treffen 9., 10. Hrsg. M. Chytráček – J. Michálek – K. Schmotz. Rahden/Westf.
 Das archäologische Jahr in Bayern 2000. Hrsg. Bayerischen Landesamt für Denkmalpflege (Stuttgart).
 Archäologischer Anzeiger (Berlin).
 Archäologisches Korrespondenzblatt (Mainz).
 Archeologia Polski Środkowoschodniej (Lublin).
 Archeologia przestrzeni. Metody i wyniki badań struktur osadniczych w dorzeczach górnej Laby i Wisły. Edd. J. K. Kozłowski – E. Neustupný (Kraków).
 Archeologické rozhledy (Praha).
 Archeologické výskumy a nálezy na Slovensku (Nitra).
 Archeologie ve středních Čechách. Ed. M. Lutovský (Praha).
 Bell Beakers today 2. Pottery, people, culture, symbols in prehistoric Europe. Proceedings of the International Colloquium Riva del Garda 11–16 May 1998. Ed. F. Nicolis (Trento).
 Beyond the map. Archaeology and spatial technologies (Oxford).
 Bezděz (Česká Lípa).
 Boleslav II. Der Tschechische Staat um das Jahr 1000. Ed. P. Sommer (Praha).
 Castellologica bohémica 7. Ed. T. Durdík (Praha).
 Cernavoda III – Boleráz. Ein Vorgeschichtliches Phänomen zwischen dem Oberrhein und der unteren Donau. Symposium Mangalia/Neptun 18.–24. Oktober 1999. Hrsg. P. Roman – S. Diamandi (București).
 Čáslavský sborník (Čáslav).
 Časopis Matice moravské (Brno).
 Časopis Národního muzea – Řada historická (Praha).
 Časopis Slezského zemského muzea (Opava).
 Český časopis historický (Praha).
 Český lid (Praha).

- Děčínské vlastivědné zprávy (Děčín).
Dějiny a současnost (Praha).
900 let cisterciáckého řádu. Sborník z konference konané 28.–29. 9. 1998 v Břevnovském klášteře v Praze (Praha).
- Europa Nostra Bulletin (Hague).
Europas Mitte um 1000. Beiträge zur Geschichte, Kunst und Archäologie. Hrsg. A. Wiczorek – H.-M. Hinz (Stuttgart).
- Forschungen zu Burgen und Schlösser (München).
From Barra to Berneray (Sheffield).
- Gentes, Reges und Rom. Auseinandersetzung – Anerkennung – Anpassung. Festschrift für Jaroslav Tejral zum 65. Geburtstag. Hrsg. J. Bouzek – H. Friesinger – K. Pieta – B. Komoróczy (Brno).
- Historická geografie (Praha).
Historické sklo 2. Sborník pro dějiny skla. Red. E. Černá – F. Frýda – J. Špaček (Čelákovice).
Historický sborník Karlovarska (Karlovy Vary).
- Chateâu Gaillard (Caen).
Chrudimské vlastivědné listy (Chrudim).
Chrudimský vlastivědný sborník (Chrudim).
- Jahrbuch des Oberösterreichischen Musealvereines (Linz).
Jesenicko (Jeseník).
Jihočeský sborník historický (České Budějovice).
Jindřichohradecký vlastivědný sborník (Jindřichův Hradec).
Jižní Morava (Brno).
- Konference Pohansko. 40 let od zahájení výzkumu slovanského hradiska Břeclav-Pohansko (Brno).
Kwartalnik historii kultury materialnej (Warszawa).
- Mediaevalia archaeologica 2. Brno a jeho region. Red. M. Ježek – J. Klápště (Praha – Brno).
Mediaevalia archaeologica 3. Pražský hrad a Malá Strana. Red. M. Ježek – J. Klápště (Praha).
Die Michelsberger Kultur und ihre Randgebiete (Stuttgart).
Minulostí Západočeského kraje (Plzeň).
Mitteilungen der Anthropologischen Gesellschaft in Wien (Wien).
Muzejní a vlastivědná práce/Časopis Společnosti přátel starožitností (Praha).
- Neživá příroda Prahy a jejího okolí. Ed. J. Kovanda (Praha).
Numismatické listy (Praha).
- One Land, Many Landscapes. Papers from a session held at the European Association of Archaeologists Fifth Annual Meeting in Bournemouth 1999. Eds. T. Darvill – M. Gojda (Oxford).
Otázky neolitu a eneolitu našich zemí – 2000. Sborník příspěvků z 19. pracovního setkání badatelů zaměřených na výzkum neolitu a eneolitu České a Slovenské republiky 9.–12. 10. 2000. Ed. M. Metlička (Plzeň).
- Památkový ústav v Olomouci. Výroční zpráva (Olomouc).
Památkový ústav v Ostravě. Výroční zpráva (Ostrava).
Památky, příroda, život (Chomutov).
Památky archeologické (Praha).
Památky středních Čech (Praha).
Podbrdsko (Příbram).
Podřipsko (Roudnice nad Labem).
Polabí (Poděbrady).
Posel z Budče (Kladno).
Práce muzea v Kolíně – řada společenskovední (Kolín).
Praehistorische Zeitschrift (Berlin).
Pravěk NŘ (Brno).

- Pražský sborník historický (Praha).
 Průzkumy památek (Praha).
 Přehled výzkumů (Brno).
 Přemyslovský stát kolem roku 1000. Na paměť knížete Boleslava II. († 7. února 999). Edd. L. Polanský – J. Sláma – D. Třeštík (Praha).
 Příspěvky z V. kolokvia Období popelnicových polí a doba halštatská (Pardubice).
 Quartär (Saarbrücken).
 Res musei Pragensis (Praha).
 Sázavsko. Historie, tradice, současnost (Sázava).
 Sborník Chebského muzea (Cheb).
 Sborník Miroslavu Buchvaldkovi. Edd. P. Čech – M. Dobeš (Most).
 Sborník Národního muzea v Praze, Řada A – Historie (Praha).
 Sborník okresního archivu v Lounech (Louny).
 Sborník prací FFBU M – řada archeologická (Brno).
 Sborník Státního památkového ústavu v Ostravě (Ostrava).
 Sborník Západočeského muzea v Plzni – Historie (Plzeň).
 Severní Morava (Šumperk).
 Slánský obzor (Slaný).
 Slovácko (Uherské Hradiště).
 Slovenská archeológia (Nitra).
 Slovenská numizmatika.
 Średniowieczny Śląsk i Czechy. Centrum średniowiecznego miasta. Wrocław a Europa Środkowa (Wrocław).
 Střední Morava (Olomouc).
 Středočeský sborník historický (Praha).
 Středočeský vlastivědný sborník, Muzeum a současnost – řada společenskovední (Roztoky u Prahy).
 Studia mythologica slavica (Ljubljana).
 Studien zum Burgwall von Mikulčice. Bd. 4. Hrsg. L. Poláček. (Brno).
 Těšínsko (Český Těšín).
 Umění (Praha).
 Ve službách archeologie II. Přírodovědné metody v archeologii a antropologii. Uspořádali a k vydání připravili V. Hašek – R. Nekuda – J. Unger (Brno).
 Ve službách archeologie III. Sborník k 75. narozeninám Prof. RNDr. Jana Jelínka, DrSc. Uspořádali a k vydání připravili V. Hašek – R. Nekuda – J. Unger (Brno).
 Velká Morava mezi východem a západem. Sborník příspěvků z mezinárodní vědecké konference Uherské Hradiště, Staré Město 28. 9. – 1. 10. 1999 (Brno).
 Vlastivědný sborník Kralupska (Kralupy nad Labem).
 Vlastivědný sborník Pelhřimovska (Pelhřimov).
 Vlastivědný sborník Vysočiny – oddíl věd společenských (Jihlava).
 Výběr. Časopis pro historii a vlastivědu jižních Čech (České Budějovice).
 Východočeský sborník historický (Pardubice).
 Z Českého ráje a Podkrkonoší (Semily).
 Z dějin hutnictví (Praha).
 Západočeský historický sborník (Plzeň).
 Zlatá stezka (Prachaticy).
 Zpravodaj muzea v Hradci Králové (Hradec Králové).
 Zprávy České archeologické společnosti (Praha).
 Zprávy památkové péče (Praha).
 Zprávy Státního památkového ústavu v Brně (Brno).

OBSAH ARCHEOLOGICKÝCH ROZHLEDŮ LV–2003

<i>Bouzek, J.</i> , Lužická kultura na Opavsku a její vztah k lokalitám v polském Horním Slezsku — The Lausitz culture in Czech Silesia: its relation to sites in Polish Upper Silesia	272–284
<i>Bromová, M. – Černý, V. – Hájek, M. – Brůžek, J.</i> , Agreement of molecular biology and morphology methods in sex determination of human bones from Žatec cemetery (11 th – 13 th century AD) — Shoda v určení pohlaví při aplikaci molekulárně biologických a morfologických metod na lidské kosterní pozůstatky ze Žatce 11.–13. století	687–694
<i>Brůžek, J.</i> : viz Bromová, M. – Černý, V. – Hájek, M. – Brůžek, J.	
<i>Černý, V.</i> : viz Bromová, M. – Černý, V. – Hájek, M. – Brůžek, J.	
<i>Drda, P.</i> : viz Likovský, J. – Drda, P.	
<i>Frána, J.</i> : viz Profantová, N. – Frána, J.	
<i>Golec, M.</i> , Hlásnica u Horákova: kam s ní? — Hlásnica u Horákova: Wohin damit?	500–516
<i>Golec, M.</i> , O konci bohatých horákovských hrobů a datování Býčí skály podle keramiky — Das Ende der reichen Gräber der Horákov-Kultur und die Datierung der Býčí skála-Höhle aufgrund der Keramikfunde	695–717
<i>Hájek, M.</i> : viz Bromová, M. – Černý, V. – Hájek, M. – Brůžek, J.	
<i>Likovský, J. – Drda, P.</i> , Epidurální krvácení na lebce z brány A oppida Závist — Epidural hematoma disclosed on cranium from the gate A of Závist oppidum	285–296
<i>Nývltová Fišáková, M. – Šedo, O.</i> , Kostra kočky domácí v sídlištním objektu z doby římské v trati Žleby u Vyškova na Moravě — Das Skelett der Hauskatze im Siedlungsobjekt aus der römischen Kaiserzeit in der Flur Žleby bei Vyškov in Mähren	517–538
<i>Oliva, M.</i> , O nezanedbatelnosti neočekávatelného: štípané industrie starší doby bronzové na Moravě — On the significance of the unanticipatable: chipped industries of the Early Bronze Age in Moravia	10–46
<i>Oliva, M.</i> , K významu akumulací mamutích kostí aneb „věda“ s rozumem v koncích — On the importance of mammoth bone accumulations, or wits' end with "science"	227–271
<i>Profantová, N. – Frána, J.</i> , Příspěvek ke studiu šperkařství v raném středověku v Čechách a na Moravě — A contribution to the study of jewellery-making in the Early Middle Ages in Bohemia and Moravia	47–58
<i>Roblíčková, M.</i> , Domesticated animal husbandry in the Bronze Age on the basis of osteological remains — Hospodaření s domácími zvířaty v době bronzové na základě osteologických pozůstatků	458–499
<i>Sokol, P.</i> , Šibenice v Bečově nad Teplou a archeologie popravišť — The gallows at Bečov nad Teplou and the archaeology of places of execution	736–766
<i>Šedo, O.</i> : viz Nývltová Fišáková, M. – Šedo, O.	

- Verpoorte, A.*, Absolute dates for the Bohemian Middle Upper Palaeolithic — Absolutní data pro střední fázi mladšího paleolitu v Čechách 3–9
- Zápotocký, M.*, K ranému středověku Kutnohorska: hradiště Cimburk a Sión — Zum frühen Mittelalter der Region Kutná Hora/Kuttenberg: Die Burgwälle Cimburk und Sión 297–346
- Zavřel, J.*, Skláři v pražském podhradí? — Glassworking in the suburbium of the Prague Castle? 718–735

MATERIALIA

- Adovasio, J. M.*: viz Illingworth, J. S. — Adovasio, J. M. — Soffer, O. — Šedo, O.
- Bartošíková, Z. — Přichystal, A.*, Kamenná industrie z gravettské lokality Pavlov I (okr. Břeclav) — jihovýchodní okraj zkoumané plochy — The stone industry of the Gravettian site of Pavlov I (Břeclav district, Moravia) — the south-eastern part of the excavation area 59–67
- Brdička, R.*: viz Černý, V. — Brůžek, J. — Brouček, J. — Hájek, M. — Brdička, R.
- Brouček, J.*: viz Černý, V. — Brůžek, J. — Brouček, J. — Hájek, M. — Brdička, R.
- Brůžek, J.*: viz Černý, V. — Brůžek, J. — Brouček, J. — Hájek, M. — Brdička, R.
- Černý, V. — Brůžek, J. — Brouček, J. — Hájek, M. — Brdička, R.*, Archeogenetika — nový přístup k řešení vleklých sporů antropologie? Problematika původu a rozšíření člověka současného morfologického vzhledu — Archaeogenetics — a new approach for the study of chronic disputes of anthropology? Question of the origin and expansion of anatomically modern humans 561–580
- Ernée, M.*, Svatá Kateřina Alexandrijská, Kristus, nebo král? K interpretaci gotických kachlových reliéfů z Českého Krumlova a Velkého Meziříčí — St. Katharina von Alexandria, Christus oder König? Zur Interpretation gotischer Kachelreliefs aus Český Krumlov und Velké Meziříčí 68–75
- Ernée, M. — Vitanovský, M.*, Řezaná negativní dřevěná forma — první krok při výrobě čelní vyhlávací stěny kamnového kachle? — Die geschnitzte Negativform aus Holz — der erste Schritt bei der Herstellung der reliefierten Blattkachel? 548–560
- Frána, J.*: viz Pleinerová, I. — Hošek, J. — Frána, J.
- Hájek, M.*: viz Černý, V. — Brůžek, J. — Brouček, J. — Hájek, M. — Brdička, R.
- Hošek, J.*: viz Pleinerová, I. — Hošek, J. — Frána, J.
- Illingworth, J. S. — Adovasio, J. M. — Soffer, O. — Šedo, O.*, A textile/basketry impression from the Neolithic site of Luleč (Central Moravia) — Doklad textilní výroby/košíkářství na nádobě z neolitického sídliště v Lulči (střední Morava) 767–771
- Koutecký, D.*, Bylanské pohřebiště v Lošánkách, okr. Kolín — Das Bylaner Gräberfeld in Lošánky (Kr. Kolín) 347–353
- Kyselý, R.*, Zvířecí kosti z Otradovic 376–377
- Meduna, P.*, Nejstarší raně středověké opevnění v areálu Mělníka — Die älteste frühmittelalterliche Befestigung im Areal der Stadt Mělník 378–385
- Moucha, V.*, Pokus o interpretaci nálezu z období kultury se zvoncovitými poháry ve Svobodných Dvorech (okr. Hradec Králové) — Versuch der Interpretation eines Fundes aus der Zeit der Glockenbecherkultur in Svobodné Dvory (Kr. Hradec Králové, Ostböhmen) 772–783
- Pleinerová, I. — Hošek, J. — Frána, J.*, Bronzová dýka s litou rukojetí z Vliněvsi u Mělníka — Bronzedolch mit gegossenem Griff von Vliněves bei Mělník 539–547

- Profantová, N. – Špaček, J.*, Nejstarší slovanská sídliště na Čelákovicku — Die ältesten slawischen Siedlungen in der Region Čelákovice 354–376
- Přichystal, A.*: viz Bartošiková, Z. — Přichystal, A.
- Soffer, O.*: viz Illingworth, J. S. — Adovasio, J. M. — Soffer, O. — Šedo, O.
- Šedo, O.*: viz Illingworth, J. S. — Adovasio, J. M. — Soffer, O. — Šedo, O.
- Špaček, J.*: viz Profantová, N. — Špaček, J.
- Vitanovský, M.*: viz Ernée, M. — Vitanovský, M.

DOKUMENTY

- Blažek, J.*, Z dějin Archeologického ústavu za okupace 581–601
- Kostrhun, P.*, Mamutí projekty prof. Karla Absolona — Karel Absolon's Mammoth Projects 76–129
- Motyková, K.*, Keltské hradiště Závist 14 let po ukončení systematického archeologického výzkumu 610–617
- Rataj, J. – Šolle, M. – Vencl, S.*, Vzpomínky pracovníků Státního archeologického ústavu v Praze 139–165
- Smetánka, Z.*, Archeologie a její jedna mikrohistorie. Habilitace Jana Filipa 130–138
- Smetánka, Z.*, Vzpomínky a připomínky. Jan Květ, Jan Filip a František Graus na stránkách *Paměti Václava Černého* 602–609
- Šolle, M.*: viz Rataj, J. — Šolle, M. — Vencl, S.
- Vencl, S.*: viz Rataj, J. — Šolle, M. — Vencl, S.

DISKUSE

- Bartošková, A.*, K interpretaci vnějšího valu na Levém Hradci — Zur Interpretation des Außenwalls in Levý Hradec 618–624
- Dragoun, Z. – Škabrada, J. – Tryml, M.*, Pár slov k maxirecenzi. *Románské domy v Praze po roce* 398–401
- Frolík, J.*, O valech, zamýšleních a archeologii 394–398
- Klápště, J.*, Poznámky o sociálních souvislostech počátků šlechtických hradů v českých zemích — Bemerkungen zu den sozialen Zusammenhängen der Anfänge der Herrenburgen in den böhmischen Ländern 786–800
- Kotlík, P.*, K problému záchrany hradu Vízmburk 401–406
- Neustupný, E.*, Poznámka k výzkumu Závisti 784–786
- Šklenář, K.*, K Lotharu Zotzovi minulému i přítomnému 171–175
- Sláma, J.*, Ještě jednou o Canburgu — Noch einmal zu Canburg 388–393
- Škabrada, J.*: viz Dragoun, Z. — Škabrada, J. — Tryml, M.
- Tomková, K.*, K interpretaci situace před čelní kamennou zdí na levohradeckém předhradí 625–632
- Tryml, M.*: viz Dragoun, Z. — Škabrada, J. — Tryml, M.
- Valoch, K.*, Jsou paleolitická zobrazení skutečně umění? — Sind die paläolitischen Darstellungen wirklich Kunst? 386–388
- Vencl, S.*, Hej Slovane i neslovane: počkej — Slavic or non-Slavic? 166–170

AKTUALITY

<i>Boháčová, I.</i> , Dendrochronologické fórum 2002	176
<i>Březinová, H.</i> , Zemřela PhDr. Marie Kostelníková (4. 6. 1926 – 3. 9. 2002). Bibliografie prací PhDr. Marie Kostelníkové	176–178
<i>Čulíková, V.</i> , K sedmdesátinám RNDr. Emanuela Opravila, CSc. Bibliografie RNDr. Emanuela Opravila, CSc.	636–649
<i>Drašnarová, M.</i> , Bibliografie PhDr. Jiřího Hraly, CSc., za léta 1991–2002	180–181
<i>Drašnarová, M.</i> , Bibliografie PhDr. Josefa Bubeníka, CSc.	413–416
<i>Gojda, M.</i> , Vzpomínka na Miroslava Báalka (1946–2003)	806–808
<i>Janák, V.</i> , Činnost archeologického semináře Ústavu historie a muzeologie v Opavě v roce 2001/2002	183–184
<i>Janák, V. – Chorázky, B. – Břízová, Z. – Grepl, E.</i> , Průzkum Pobeskydí v roce 2002	407–408
<i>Jiráň, L. a kol.</i> , Archeologický ústav AV ČR v Praze: rok poté – The Institute of Archaeology in Prague: one year on	451–457
<i>Jiráň, L.</i> , Die Urnenfelderkultur in Österreich – Standort und Ausblick	633–634
<i>Jiráň, L.</i> , Mezinárodní konference o ochraně archeologických památek „Illegal archaeology?“ v Berlíně	801–802
<i>Krekovič, E.</i> , Stretnutie univerzitných pedagógov-archeológov	806
<i>Lička, M.</i> , Zpřístupnění dvou počítačových databází oddělení prehistorie a protohistorie Národního muzea v Praze	633
<i>Martererová, V.</i> , Bibliografie prací doc. PhDr. Jaroslava Tejrala, DrSc.	809–815
<i>Moucha, V.</i> , Vzpomínka na Jiřího Hralu	179–180
<i>PK</i> , Životní jubileum Jaroslava Tejrala	808–809
<i>Pleinerová, I.</i> , Nové technologie v archeologii	176
<i>Popelka, M. – Šmolíková, M.</i> , Dny pravěkých technologií v archeoparku v Praze-Troji aneb Jak dál?	803–806
<i>Sláma, J.</i> , Životní jubileum PhDr. Josefa Bubeníka, CSc.	411–412
<i>Sláma, J. – Zeman, J.</i> , Za Miroslavem Buchvaldkem	178–179
<i>Sommer, P.</i> , Jubileum JUDr. Adolfa Schebka	635
<i>Spurný, V.</i> , Jaroslav Kudrnáč osmdesátníkem	410–411
<i>Spurný, V.</i> , PhDr. Jan Rataj in memoriam	634–635
<i>Šmíd, M.</i> , Pracovní mezinárodní setkání „Neolit a eneolit našich zemí“	408–409
<i>Turek, J.</i> , Aktivity Katedry archeologie v Plzni v roce 2002	182–183
<i>Unger, J.</i> , Konference „Pohanstvo a kresťanstvo“ v Banské Bystrici	410

NOVÉ PUBLIKACE (podle autorů recenzí a referátů)

<i>Baron, J.</i> , A. F. Harding: European Societies in the Bronze Age (Cambridge 2000)	853–854
<i>Bláha, R.</i> , František Musil: Osídlování Poorlicka v době předhusitské. Kraj na Tiché Orlici, v povodí Třebovky a Moravské Sázavy (Ústí nad Orlicí 2002)	845–849
<i>Blažek, J.</i> , Henryk Machajewski: Wygoda. Ein Gräberfeld der Okywie-Kultur in Westpommern (Warszawa 2001)	440–441

- Blažek, J.*, J. Kolendo – A. Bursche – B. Paszkiewicz red.: Nowe znaleziska importów rzymskich z ziem Polski II – Korpus znalezisk rzymskich z Europejskiego Barbaricum – Polska (Warszawa 2001) 677–678
- Bouzek, J.*, Ondřej Chvojka: Mittleres und unteres Flussgebiet der Otava. Jung- und Spätbronzezeit in Südböhmen (Praha 2001) 675–676
- Bouzek, J.*, Thierry Janin ed.: Mailhac et le Premier Age du Fer en Europe Occidentale: Hommages à Odette et Jean Taffanel (Lattes 2000) 676–677
- Bromová, M.*, P. Nikolai – P. Zima eds.: Lexical and Structural Diffusion. Interplay of Internal and External Factors of Language Development in the West African Sahel (Nice 2002) 858
- Březinová, H.*, Jerzy Maik: Sukiennictwo Elbląskie w średniowieczu (Łódź 1997) 856–857
- Černý, V.*, Bryan Sykes: The Seven Daughters of Eve (New York – London 2001) 816–818
- Čujanová, E.*, Mária Novotná: Die Fibeln in der Slowakei (Stuttgart 2001) 219–220
- Čujanová, E.*, Archäologische Arbeitsgemeinschaft Ostbayern/West- und Südböhmen (Rahden/Westf. 2002) 432–435
- Čujanová, E.*, Bylany – Varia 2 (Praha 2002) 669–671
- Čuta, M.*, Rekonstrukce a experiment v archeologii 3/2002 (Hradec Králové 2002) 682–683
- Hošek, J.*, Archeologia technica 13 – Zkoumání výrobních objektů a technologií archeologickými metodami 2002 (Brno 2002) 211–213
- Chvojka, O.*, František Kubů – Petr Zavřel: Der Goldene Steig. Historische und archäologische Erforschung eines bedeutenden mittelalterlichen Handelsweges. 1. Die Strecke Prachatitz – Staatsgrenze (Passau 2001) 439–440
- Jančo, M.*, Piotr Kurowicz – Marek Olędzki: Cmentarzysko ludności kultury przeworskiej w Charlupii Małej koło Sieradza (Łódź 2002) 216–218
- Jančo, M.*, Zentren und Provinzen in der antiken Welt (Trnava 2001) 223
- Jančo, M.*, Jaroslava Ruttkayová: Skvosty dávnovekého Slovenska. Sprievodca po expozícii. Jewels of Ancient Slovakia. A Guide to the Exhibition. Kleinodien der urzeitlichen Slowakei. Begleiter der Exposition (Nitra 2000) 444–445
- Jančo, M.*, Rímske pamiatky na Slovensku. Römische Denkmäler in der Slowakei. Roman Monuments in Slovakia (Bratislava 2000) 859–861
- Ježek, M.*, Zdeněk Dragoun – Jiří Škabrada – Michal Tryml: Románské domy v Praze (Praha – Litomyšl 2002) 199–204
- Ježek, M.*, Heinrich Härke ed.: Archaeology, Ideology and Society. The German Experience (Frankfurt a. M. etc. 2000) 673–675
- Kašpar, V.*, Badania archeologiczne starych miast Warmii i Mazur a problemy ich rewaloryzacji. Materiały z konferencji Wykno 12.–14. XI. 1997 r. (Nidzica 1998) 666–669
- Kašpar, V.*, Jan Chochorowski: Problemy dendrochronologii rosyjskich stacji łowieckich na Spitsbergenie. Problems of the Dendrochronology of Russian Hunting Stations on Spitsbergen. Проблемы дендрохронологии русского промысла на Шпицбергене (Kraków 1999) 855–856
- Klempererová, H.*, Przegląd archeologiczny 49 (Wrocław 2001) 859
- Kopal, P.*, Marcin Rafał Pauk: Działalność fundacyjna możnowładztwa czeskiego i jej uwarunkowania społeczne (XI – XIII wiek) (Kraków – Warszawa 2000) 442–443
- Kopal, P.*, Andrzej Pleszczyński: Vyšehrad, rezidence českých panovníků. Studie o rezidenci panovníka raného středověku na příkladu českého Vyšehradu (Praha 2002) 680–681
- Kostrhun, P.*, Jan Gancarski ed.: Starsza i środkowa epoka kamienia w Karpatach polskich (Krosno 2002) 818–823

<i>Krchová, K.</i> , Przegład archeologiczny 48 (Wrocław 2000)	858–859
<i>Krutová, M.</i> , Zpravodaj Muzea v Hradci Králové 27, 2001	445–446
<i>Krutová, M.</i> , Jiří Pavelčík: Hlinsko. Hradisko lidu bádenské kultury (Olomouc 2001)	678–680
<i>Kuběňová, K.</i> , Česká antropologie 50 (Olomouc 2000)	850
<i>Květina, P.</i> , Douglas T. Price ed.: Europe's First Farmers (Cambridge 2000)	657–660
<i>Kyselý, R.</i> , Č. Červený – V. Komárek – O. Štěřba: Koldův atlas veterinární anatomie (Praha 1999)	438
<i>Kyselý, R.</i> , E. J. Reitz – E. S. Wing: Zooarcheology. Cambridge manuals in archaeology (Cambridge 1999)	443–444
<i>Lašovičková, M.</i> , Česká antropologie 51 (Olomouc 2001)	850–851
<i>Laval, F.</i> , Frédéric Trément: Archéologie d'un paysage. Les Étangs de Saint-Blaise (Bouches-du-Rhône) (Paris 1999)	824–826
<i>Mařík, J.</i> , Michal Lutovský: Encyklopedie slovanské archeologie v Čechách a na Moravě (Praha 2001)	218–219
<i>Meduna, P.</i> , Tomáš Velímský: Hrabišici. Páni z Rýzmburka (Praha 2002)	683–684
<i>Mikuláš, R.</i> , Jiří Kovanda a spoluautoři: Neživá příroda Prahy a jejího okolí (Praha 2001)	215–216
<i>Nechvíle, M.</i> , Pojizerský sborník 4/1999 (Praha 2001)	681–682
<i>Nerudová, Z.</i> , Préhistroire Européenne, vol. 16–17/2000–2001 (Liège 2002)	220–222
<i>Neustupný, Z.</i> , Průzkumy památek VIII/1–2, 2001	222–223
<i>Neustupný, Z.</i> , Jan Sommer: MONUDET (Praha 2002)	445
<i>Oehmichen, D.</i> , Matthew Johnson: Archaeological Theory: An Introduction (Oxford 1999)	185–190
<i>Papineschi, J.</i> , Marseille, les ateliers de potiers du XIIIe s. et le quartier Sainte-Barbe (V ^e –XVII ^e s.) (Paris 1997)	857–858
<i>Pavlu, I.</i> , Maria Cladders: Die Tonware der ältesten Bandkeramik. Untersuchung zur zeitlichen und räumlichen Gliederung (Bonn 2001)	190–193
<i>Pavlu, I.</i> , Miloš Čižmář ed.: Otázky neolitu a eneolitu našich zemí. Sborník referátů z 18. zasedání badatelů pro výzkum neolitu a eneolitu Čech, Moravy a Slovenska. Mostkovice 14.–17. září 1999 (Brno 2001)	213–215
<i>Pavlu, I.</i> , Eva Lenneis – Jens Lüning: Die altbandkeramischen Siedlungen von Neckemarkt und Strögen (Bonn 2001)	190–193
<i>Pokorný, P.</i> , Sigmar Bortenschlager – Klaus Oeggl eds.: The Iceman and his Natural Environment. Palaeobotanical Results (Wien 2000)	422–424
<i>Procházka, R.</i> , Zdeněk Dragoun – Jiří Škabrada – Michal Tryml: Románské domy v Praze (Praha – Litomyšl 2002)	193–195
<i>Procházka, R.</i> , P. Csendes – F. Opll Hrsg.: Wien. Geschichte einer Stadt. Band I. Von den Anfängen bis zur ersten Wiener Türkenbelagerung (1529) (Wien – Köln – Weimar 2001)	671–673
<i>Salač, V.</i> , Natalie Venclová: Výroba a sídla v době laténské. Projekt Loděnice. S příspěvky E. Neustupného, M. Malkovského, B. Žákové a P. Valterové (Praha 2001)	827–839
<i>Slavík, J.</i> , Luděk Štěpán a kol.: Chrudimsko. Utváření venkovských sídel (Chrudim 2001)	223
<i>Slouka, J.</i> , Jiří Kovanda a spolupracovníci: Neživá příroda Prahy a jejího okolí (Praha 2001)	417–422
<i>Slouka, J.</i> , Jan Zavřel a kolektiv: Pražský vrch Petřín (Praha – Litomyšl 2001)	417–422
<i>Smetánka, Z.</i> , Martin Nodl – František Šmahel edd.: Člověk českého středověku (Praha 2002)	429–431

<i>Smrž, Z., Natalie Venclová: Výroba a sídla v době laténské. Projekt Loděnice. S příspěvky E. Neustupného, M. Malkovského, B. Žákové, P. Valterové (Praha 2001)</i>	839–844
<i>Sommer, J., Zdeněk Dragoun – Jiří Škabrada – Michal Tryml: Románské domy v Praze (Praha – Litomyšl 2002)</i>	204–210
<i>Sommer, J. – Ježek, M., Kirche und Friedhof von Breunsdorf. Beiträge zu Sakralarchitektur und Totenbrauchtum in einer ländlichen Siedlung südlich von Leipzig (Dresden 2002)</i>	660–666
<i>Spišiak, J., D. Hovorka – L. Illášová: Anorganické suroviny doby kamennej (Nitra 2002)</i>	854–855
<i>Spurný, V., Muzeum – Sborník Muzea Kroměřížska III – 2000 (Kroměříž 2002)</i>	441
<i>Šmejda, L., Zbigniew Kobyliński ed.: Quo vadis archaeologia? Whither European archaeology in the 21st century? (Warsaw 2001)</i>	650–654
<i>Štefan, I., Božena i Wojciech Dzieduszycy: Średniowieczne i nowożytnie dary monetarne złożone w pochówkach kościoła św. Piotra w Kruszwicy. In: Civitas & villa. Miasto i wieś w średniowiecznej Europie środkowej (Wrocław – Praha 2002)</i>	851–853
<i>Tomášek, M., Vladimír Brůna – Ivan Buchta – Lenka Uhlířová: Identifikace historické sítě prvků ekologické stability krajiny na mapách vojenských mapování (Ústí nad Labem 2002)</i>	849–850
<i>Trebsche, P., Amei Lang – Vladimír Salač Hrg.: Fernkontakte in der Eisenzeit. Dálkové kontakty v době železné (Praha 2002)</i>	424–428
<i>Varadzin, L., Michał Parczewski Hg.: Quellen zur slawischen Besiedlung im Karpatengebiet. Band 1 (Kraków 2001)</i>	441–442
<i>Varhaník, J., Zdeněk Dragoun – Jiří Škabrada – Michal Tryml: Románské domy v Praze (Praha – Litomyšl 2002)</i>	195–199
<i>Venclová, N., H. Baitinger – B. Pinsker Hg.: Das Rätsel der Kelten vom Glauberg (Stuttgart 2002)</i>	435–436
<i>Winterholler, B., Colin Renfrew – Katie Boyle eds.: Archaeogenetics: DNA and the Population Prehistory of Europe (Cambridge 2000)</i>	654–656
<i>Wolf, O., A. Boos Hg.: Wirtshauskultur. Archäologie, Geschichte und Hinterlassenschaft einer alten Regensburger Schänke (Regensburg 2002)</i>	436–438

NOVÉ PUBLIKACE (podle publikací)

Archäologische Arbeitsgemeinschaft Ostbayern/West- und Südböhmen. Rahden/Westf. 2002 (<i>E. Čujanová</i>)	432–435
Archeologia technica 13 – Zkoumání výrobních objektů a technologií archeologickými metodami 2002. Brno 2002 (<i>J. Hošek</i>)	211–213
Badania archeologiczne starych miast Warmii i Mazur a problemy ich rewitalizacji. Materiały z konferencji Wykno 12.–14. XI. 1997 r. Nidzica 1998 (<i>V. Kašpar</i>)	666–669
Baitinger, H. – Pinsker, B. Hg.: Das Rätsel der Kelten vom Glauberg. Stuttgart 2002 (<i>N. Venclová</i>)	435–436
Boos, A. Hg.: Wirtshauskultur. Archäologie, Geschichte und Hinterlassenschaft einer alten Regensburger Schänke. Regensburg 2002 (<i>O. Wolf</i>)	436–438
Bortenschlager, S. – Oegg, K. eds.: The Iceman and his Natural Environment. Palaeobotanical Results. Wien 2000 (<i>P. Pokorný</i>)	422–424
Brůna, V. – Buchta, I. – Uhlířová, L.: Identifikace historické sítě prvků ekologické stability krajiny na mapách vojenských mapování. Ústí nad Labem 2002 (<i>M. Tomášek</i>)	849–850
Bylany – Varia 2. Praha 2002 (<i>E. Čujanová</i>)	669–671

- Cladders, M.: Die Tonware der ältesten Bandkeramik. Untersuchung zur zeitlichen und räumlichen Gliederung. Bonn 2001 (*I. Pavlů*) 190–193
- Csendes, P. – Opll, F. Hrg.: Wien. Geschichte einer Stadt. Band I. Von den Anfängen bis zur ersten Wiener Türkenbelagerung (1529). Wien – Köln – Weimar 2001 (*R. Procházka*) 671–673
- Červený, Č. – Komárek, V. – Štěřba, O.: Koldův atlas veterinární anatomie. Praha 1999 (*R. Kyselý*) 438
- Česká antropologie 50. Olomouc 2000 (*K. Kuběňová*) 850
- Česká antropologie 51. Olomouc 2001 (*M. Laštovičková*) 850–851
- Čižmář, M. ed.: Otázky neolitu a eneolitu našich zemí. Sborník referátů z 18. zasedání badatelů pro výzkum neolitu a eneolitu Čech, Moravy a Slovenska. Mostkovice 14.–17. září 1999. Brno 2001 (*I. Pavlů*) 213–215
- Dragoun, Z. – Škabrada, J. – Tryml, M.: Románské domy v Praze. Praha – Litomyšl 2002 (*M. Ježek*) 199–204
- Dragoun, Z. – Škabrada, J. – Tryml, M.: Románské domy v Praze. Praha – Litomyšl 2002 (*R. Procházka*) 193–195
- Dragoun, Z. – Škabrada, J. – Tryml, M.: Románské domy v Praze. Praha – Litomyšl 2002 (*J. Sommer*) 204–210
- Dragoun, Z. – Škabrada, J. – Tryml, M.: Románské domy v Praze. Praha – Litomyšl 2002 (*J. Varhaník*) 195–199
- Dzieduszyccy, Bożena i Wojciech: Średniowieczne i nowożytnie dary monetarne złożone w pochówkach kościoła św. Piotra w Kruszwicy. In: Civitas & villa. Miasto i wieś w średniowiecznej Europie środkowej. Wrocław – Praha 2002 (*I. Štefan*) 851–853
- Gancarski, J. ed.: Starsza i środkowa epoka kamienia w Karpatach polskich. Krosno 2002 (*P. Kostrhun*) 818–823
- Harding, A. F.: European Societies in the Bronze Age. Cambridge 2000 (*J. Baron*) 853–854
- Härke, H. ed.: Archaeology, Ideology and Society. The German Experience. Frankfurt a. M. etc. 2000 (*M. Ježek*) 673–675
- Hovorka, D. – Illášová, L.: Anorganické suroviny doby kamennej. Nitra 2002 (*J. Spišiak*) 854–855
- Chochorowski, J.: Problemy dendrochronologii rosyjskich stacji łowieckich na Spitsbergenie. Problems of the Dendrochronology of Russian Hunting Stations on Spitsbergen. Проблемы дендрохронологии русского промысла на Шпицбергене. Kraków 1999 (*V. Kašpar*) 855–856
- Chvojka, O.: Mittleres und unteres Flussgebiet der Otava. Jung- und Spätbronzezeit in Südböhmen. Praha 2001 (*J. Bouzek*) 675–676
- Janin, T. ed.: Maihac et le Premier Age du Fer en Europe Occidentale: Hommages à Odette et Jean Taffanel. Lattes 2000 (*J. Bouzek*) 676–677
- Johnson, M.: Archaeological Theory: An Introduction. Oxford 1999 (*D. Oehmichen*) 185–190
- Kirche und Friedhof von Breunsdorf. Beiträge zu Sakralarchitektur und Totenbrauchtum in einer ländlichen Siedlung südlich von Leipzig. Dresden 2002 (*J. Sommer – M. Ježek*) 660–666
- Kobyliński, Z. ed.: Quo vadis archaeologia? Whither European archaeology in the 21st century?. Warsaw 2001 (*L. Šmejda*) 650–654
- Kolendo, J. – Bursche, A. – Paszkiewicz, B. red.: Nowe znaleziska importów rzymskich z ziem Polski II – Korpus znalezisk rzymskich z Europejskiego Barbaricum – Polska. Warszawa 2001 (*J. Blažek*) 677–678

Kovanda, J. a spoluautoři: Neživá příroda Prahy a jejího okolí. Praha 2001 (<i>R. Mikuláš</i>)	215–216
Kovanda, J. a spolupracovníci: Neživá příroda Prahy a jejího okolí. Praha 2001 (<i>J. Slouka</i>)	417–422
Kubů, F. – Zavřel, P.: Der Goldene Steig. Historische und archäologische Erforschung eines bedeutenden mittelalterlichen Handelsweges. 1. Die Strecke Prachatitz – Staatsgrenze. Passau 2001 (<i>O. Chvojka</i>)	439–440
Kurowicz, P. – Ołędzki, M.: Cmentarzysko ludności kultury przeworskiej w Chartupii Małej koło Sieradza. Łódź 2002 (<i>M. Jančo</i>)	216–218
Lang, A. – Salač, V. Hrsg.: Fernkontakte in der Eisenzeit. Dálkové kontakty v době železné. Praha 2002 (<i>P. Trebsche</i>)	424–428
Lenneis, E. – Lüning, J.: Die altbandkeramischen Siedlungen von Neckenmarkt und Strögen. Bonn 2001 (<i>I. Pavlů</i>)	190–193
Lutovský, M.: Encyklopedie slovanské archeologie v Čechách a na Moravě. Praha 2001 (<i>J. Mařík</i>)	218–219
Machajewski, H.: Wygoda. Ein Gräberfeld der Oksywie-Kultur in Westpommern. Warszawa 2001 (<i>J. Blažek</i>)	440–441
Maik, J.: Sukiennictwo Elbląskie w średniowieczu. Łódź 1997 (<i>H. Březinová</i>)	856–857
Marseille, les ateliers de potiers du XIIIe s. et le quartier Sainte-Barbe (V ^e –XVII ^e s.). Paris 1997 (<i>J. Papineschi</i>)	857–858
Musil, F.: Osídlování Poorlicka v době předhusitské. Kraj na Tiché Orlici, v povodí Třebovky a Moravské Sázavy. Ústí nad Orlicí 2002 (<i>R. Bláha</i>)	845–849
Muzeum – Sborník Muzea Kroměřížska III – 2000. Kroměříž 2002 (<i>V. Spurný</i>)	441
Nikolai, P. – Zima, P. eds.: Lexical and Structural Diffusion. Interplay of Internal and External Factors of Language Development in the West African Sahel. Nice 2002 (<i>M. Bromová</i>)	858
Nodl, M. – Šmahel, F. edd.: Člověk českého středověku. Praha 2002 (<i>Z. Smetánka</i>)	429–431
Novotná, M.: Die Fibeln in der Slowakei. Stuttgart 2001 (<i>E. Čujanová</i>)	219–220
Parzcewski, M. Hg.: Quellen zur slawischen Besiedlung im Karpatengebiet. Band 1. Kraków 2001 (<i>L. Varadzin</i>)	441–442
Pauk, M. R.: Działalność fundacyjna możnowładztwa czeskiego i jej uwarunkowania społeczne (XI – XIII wiek). Kraków – Warszawa 2000 (<i>P. Kopal</i>)	442–443
Pavelčík, J.: Hlinsko. Hradisko lidu bádenské kultury. Olomouc 2001 (<i>M. Kruťová</i>)	678–680
Pleszczyński, A.: Vyšehrad, rezidence českých panovníků. Studie o rezidenci panovníka raného středověku na příkladu českého Vyšehradu. Praha 2002 (<i>P. Kopal</i>)	680–681
Pojizerský sborník 4/1999. Praha 2001 (<i>M. Nechvíle</i>)	681–682
Préhistoire Européenne, vol. 16–17/2000–2001. Liège 2002 (<i>Z. Nerudová</i>)	220–222
Price, D. T. ed.: Europe's First Farmers. Cambridge 2000 (<i>P. Květina</i>)	657–660
Průzkumy památek VIII/1–2, 2001 (<i>Z. Neustupný</i>)	222–223
Przegląd archeologiczny 48. Wrocław 2000 (<i>K. Krchová</i>)	858–859
Przegląd archeologiczny 49. Wrocław 2001 (<i>H. Klempererová</i>)	859
Reitz, E. J. – Wing, E. S.: Zooarcheology. Cambridge manuals in archaeology. Cambridge 1999 (<i>R. Kyselý</i>)	443–444
Rekonstrukce a experiment v archeologii 3/2002. Hradec Králové 2002 (<i>M. Čuta</i>)	682–683
Renfrew, C. – Boyle, K. eds.: Archaeogenetics: DNA and the Population Prehistory of Europe. Cambridge 2000 (<i>B. Winterholler</i>)	654–656

Rímske pamiatky na Slovensku. Römische Denkmaler in der Slowakei. Roman Monuments in Slovakia. Bratislava 2000 (<i>M. Jančo</i>)	859–861
Ruttkayová, J.: Skvosty dávnovekého Slovenska. Sprievodca po expozícii. Jewels of Ancient Slovakia. A Guide to the Exhibition. Kleinodien der urzeitlichen Slowakei. Begleiter der Exposition. Nitra 2000 (<i>M. Jančo</i>)	444–445
Sommer, J.: MONUDET. Praha 2002 (<i>Z. Neustupný</i>)	445
Sykes, B.: The Seven Daughters of Eve. New York – London 2001 (<i>V. Černý</i>)	816–818
Štěpán, L. a kol.: Chrudimsko. Utváření venkovských sídel. Chrudim 2001 (<i>J. Slavík</i>)	223
Trément, F.: Archéologie d'un paysage. Les Étangs de Saint-Blaise. Bouches-du-Rhône. Paris 1999 (<i>F. Laval</i>)	824–826
Velímský, T.: Hradišci. Páni z Rýzmburka. Praha 2002 (<i>P. Meduna</i>)	683–684
Venclová, N.: Výroba a sídla v době laténské. Projekt Loděnice. S příspěvky E. Neustupného, M. Malkovského, B. Žákové a P. Valterové. Praha 2001 (<i>V. Salač</i>)	827–839
Venclová, N.: Výroba a sídla v době laténské. Projekt Loděnice. S příspěvky E. Neustupného, M. Malkovského, B. Žákové, P. Valterové. Praha 2001 (<i>Z. Smrž</i>)	839–844
Zavřel, J. a kolektiv: Pražský vrch Petřín. Praha – Litomyšl 2001 (<i>J. Slouka</i>)	417–422
Zentren und Provinzen in der antiken Welt. Trnava 2001 (<i>M. Jančo</i>)	223
Zpravodaj Muzea v Hradci Králové 27, 2001 (<i>M. Kruťová</i>)	445–446

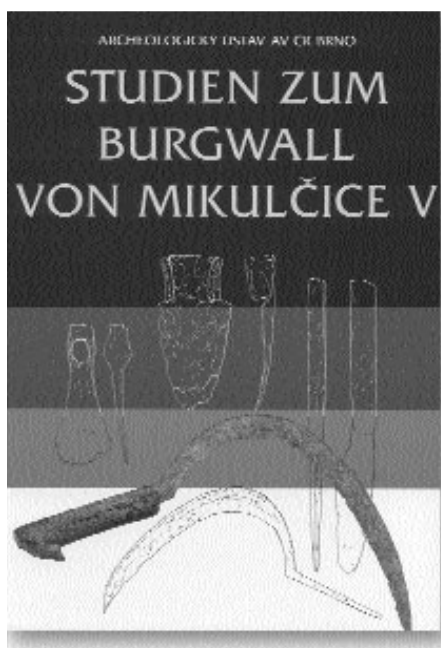
BIBLIOGRAFIE ČESKÉ, MORAVSKÉ A SLEZSKÉ ARCHEOLOGIE ZA R. 2000–2001 — BIBLIOGRAPHY OF BOHEMIAN, MORAVIAN, AND SILESIA ARCHAEOLGY FOR THE YEARS 2000–2001 862–920

E R R A T A (AR 55 – 2003)

s. 6:	Tab. 1, 24. řádek: sector C — <i>Správné znění:</i> sector G
s. 248:	1. odst., 19. řádek: dospělého člověka — <i>Správné znění:</i> dítěte
s. 256:	2. odst., 4. řádek: Převážná část ... kostí. — <i>Správné znění:</i> Převážná část artefaktů však pochází z podloží největší akumulace kostí, kde se vyskytovala vedle domnělých struktur z mamutích mandibul. Ohniště naopak ležela v jejím těsném nadloží.
s. 256:	2. odst., 7. řádek: Nápadné rozmístění čelistí spolu s ohništi na bázi ... — <i>Správné znění:</i> Nápadné rozmístění čelistí na bázi ...
s. 417:	1. řádek: Jan — <i>Správné znění:</i> Jiří
s. 451:	5. odst., 2. řádek: 2003 — <i>Správné znění:</i> 2002

Redakce se omlouvá autorům i čtenářům.

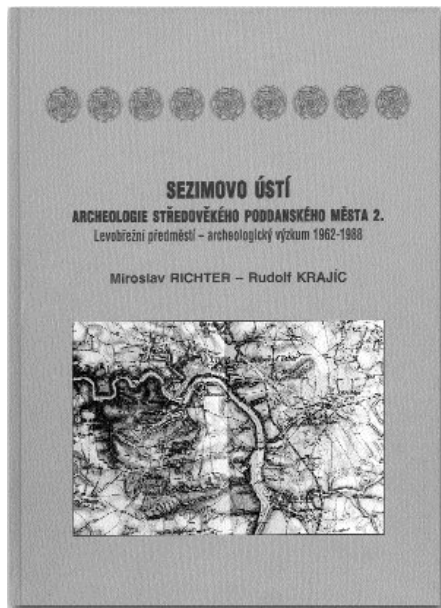
Janu Frolíkovi i všem dalším anonymním fotografům, kteří se s žádostí o opravu nepřihlásili, se omlouváme za neuvedení jejich jmen u fotodokumentace otištěné v AR 3/2002 (s. I–III) a tímto redakční pochybení rádi napravujeme.

Lumír Poláček Hrsg.: Studien zum Burgwall von Mikulčice V. Spisy Archeologického ústavu AV ČR Brno 21. Brno 2003. A4, 709 s. ISBN 80-86023-3.

Svazek věnovaný paleoekologii a hospodářským poměrům mikulčického hradiště. Přináší analýzy vybraných složek přírodního prostředí, archeozoologické zpracování dalších druhů domácích i volně žijících zvířat a archeologické pojednání kategorií nálezů souvisejících se zajištěním provozu hradu, s výživou a dalšími všednodenními činnostmi jeho obyvatel.

A volume dedicated to the palaeoecology and economic conditions of the hillfort at Mikulčice containing analysis of selected environmental components, the archaeozoological evaluation of domestic and wild animals, and also the archaeological evaluation of the finds categories related to the castle context, diet and other daily activities of its inhabitants.

Miroslav Richter – Rudolf Krajíc: Sezimovo Ústí – archeologie středověkého poddanského města 2. Levobřežní předměstí – archeologický výzkum 1962–1988. Praha – Sezimovo Ústí – Tábor 2001. A4, 193 s. + 28 příloh. ISBN 80-86566-02-1.

Publikace podává přehled o sídlišti na břehu Lužnice od 13. do počátku 15. stol., které se postupně vyvinulo do podoby řemeslnického předměstí středověkého města Sezimova Ústí. Archeologická situace je popsána v jednotlivých sídlištních horizontech. Historicko-archeologické hodnocení pojednává o celkovém vývoji sídliště až do jeho zániku v roce 1420. Závěrečná kapitola shrnuje obecné poznatky o řemeslnickém zázemí středověkého města.

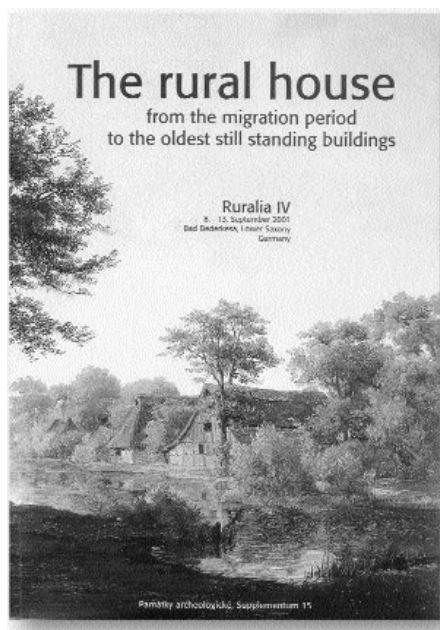
The volume concerns the 13th to early 15th cent. settlement, which gradually developed into the artisanal suburb of the medieval town of Sezimovo Ústí. Results of the archaeological investigations of 1962–1988 are described within the so-called settlement horizons. The historical-archaeological assessment shows the evolution of the settlement up to its demise in 1420. The concluding chapter offers general views on the production zone in the hinterland of medieval town.

Amei Lang – Vladimír Salač Hrsg.: Fernkontakte in der Eisenzeit – Dálkové kontakty v době železné. Konferenz – Konference Liblice 2000. Praha 2002. A4, 441 S. ISBN 80-86124-34-7.

Publikace přináší příspěvky z mezinárodní konference, která se věnovala dálkovým kontaktům v době železné od jejich počátků po rozpad laténské kultury. Sborník obsahuje 29 článků a studií zabývajících se problematikou širokého území od britských ostrovů po Moldávii a od Skandinávie po severní Itálii a Balkán. Významnou součástí publikace představují stati pojednávající dálkové kontakty z teoretického hlediska.

The volume assembles papers from an international conference dedicated to external contacts in the Iron Age from its beginnings to the decline of the La Tène culture. The book contains 29 contributions concerning wide territory from the British Isles to Moldavia and from Scandinavia to North Italy and the Balkans, and handling individual finds, sites and regions, or studying the subject in pan-European frame. Theoretical approaches to supra-regional contacts form an important part of the volume.

Ruralia IV. The rural house from the migration period to the oldest still standing buildings. Jan Klápště ed. Památky archeologické – Suppl. 15. Prague 2002. A4, 362 pp. ISBN 80-86124-36-3.

Tématem konference konané v r. 2001 se stal vesnický dům v průběhu tisíce let svého vývoje. Na výsledné mozaice se podílí přes 60 badatelů z 15 zemí. Svazek soustředil rozsáhlou problémovou bilanci příslušné části výzkumu. Nabízí tak mimořádné východisko pro další studium jednoho z nejvýznamnějších historických a kulturně antropologických témat.

The volume publishes papers presented at the conference held in Bad Bederkesa (Germany) in September 2001. The rural house and its 1000 years evolution represented the main theme. Over 60 researchers of 15 countries contributed to the volume. The results of investigations and research are presented concerning a wide scope of themes and offering a base for the further study of one of the most important historical and cultural-anthropological subjects.

Nové publikace AÚ lze získat v knihovně Archeologického ústavu AV ČR v Praze.